

Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, 1425-1477

<https://hdl.handle.net/1874/360691>

**STAAT EN KERK
IN HOLLAND EN ZEELAND ONDER
DE BOURGONDISCHE HERTOGEN
1425—1477**

DOOR

A. G. JONGKEES

U-9m-192-1992

STAAT EN KERK
IN HOLLAND EN ZEELAND ONDER
DE BOURGONDISCHE HERTOGEN

*Deze studie verschijnt tevens als deel XXI der
Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche
Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht,
uitgegeven door Prof. Dr. O. Oppermann.
J. B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.,
Groningen, Batavia.
Zij is alleen in dien vorm in den handel.*

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0107 2572

STAAT EN KERK
IN HOLLAND EN ZEELAND ONDER
DE BOURGONDISCHE HERTOGEN
1425—1477

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN
WAARNEMENDEN RECTOR-MAGNIFICUS L. VAN VUUREN,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT
DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 10 JULI 1942
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

ADRIAAN GERARD JONGKEES

GEBOREN TE AMSTERDAM

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1942

PROMOTOR: PROF. DR. O. OPPERMAN

Aan mijn Ouders

VOORBERICHT

Sedert Pirenne in 1908 moest vaststellen, dat de kerkpolitiek van Philips den Goede nog niet de aandacht van eenig historicus had getrokken ¹⁾, is deze leemte in onze geschiedkennis nauwelijks aangevuld. Een proefschrift, getiteld *Essai sur la politique religieuse de Philippe le Bon dans les Pays-Bas*, waarop in 1910 wijlen Georges Mazeran aan de École des chartes te Parijs promoveerde tot archiviste-paléographe, is helaas ongedrukt gebleven ²⁾. Buiten dit ontoegankelijke werk en het exacte, maar uiterst beknopte overzicht van Pirenne ³⁾, zijn de weinige bladzijden die Emil Friedberg in 1872 aan de Nederlanden vóór de 16e eeuw wijdde ⁴⁾, met een kort hoofdstukje van Paul Fredericq (1875) ⁵⁾, zoo ongeveer het eenige wat over de betrekkingen tusschen Staat en Kerk in de Nederlanden tijdens de latere Middeleeuwen is geschreven. Slechts voor één der vroegere Bourgondische gewesten, Luxemburg, is over de landsheerlijke kerkpolitiek een monographie verschenen, die ook de Middeleeuwen behandelt, zij het zeer summier ⁶⁾.

Wat voor de Nederlanden in het algemeen geldt, geldt ook voor Holland en Zeeland. Terwijl sinds de dagen van Moll, Delprat en Acquoy de religieuze stroomingen der 15e eeuw in het Noorden grondig zijn onderzocht, is aan de houding van de wereldlijke overheid tegenover de Kerk, vóór den tijd van Karel V en de Hervorming ⁷⁾, zelden veel aandacht gewijd. De *Kerkgeschiedenis* van Moll, de *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* van Blok, de *Geschiedenis van Nederland* onder leiding van Brugmans, leveren hier weinig op. Het tweede deel van *Kerk en Staat* van J. Th. de Visser: *Nederland vóór en tijdens de Republiek* (1926), behandelt in een inleidend hoofdstuk in het kort hoofdzakelijk de geschiedenis der Utrechtsche bis-

¹⁾ *Histoire de Belgique* II, 364 n. 2.

²⁾ De *Positions de thèses de l'École des chartes* (1910), die een résumé van deze studie bevatten, heb ik niet onder oogen kunnen krijgen.

³⁾ *Histoire de Belgique* II, 363—365.

⁴⁾ *Die Gränzen zwischen Staat und Kirche*, 588—595.

⁵⁾ *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas*, 97—109. Nog te vermelden voor de 14e eeuw: L. Vanderkindere, *Le siècle des Artevelde* (1907), 235 vlg..

⁶⁾ L. Just, *Das Erzbistum Trier und die Luxemburger Kirchenpolitik von Philipp II. bis Joseph II.*, Die Reichskirche, herausgeg. v. M. Spahn, I (1931).

⁷⁾ Hier is in het bijzonder te noemen: J. S. Theissen, *De regeering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden* (1912).

schoppen, zonder op de verhouding tusschen Kerk en Staat dieper in te gaan. Wat het in vele opzichten zoo teleurstellende werk van R. van Marle, *Le comté de Hollande sous Philippe le Bon* (1908), 85 vlg., in dit opzicht biedt, is onvoldoende en niet vrij van onjuistheden. Van belang evenwel is het tweede deel der *Geschiedenis eener Hollandsche stad* van P. J. Blok (²1912), die ruim gebruik heeft gemaakt van archiefstukken, zij het niet steeds met de vereischte nauwkeurigheid. Een nuttig overzicht van *Maatregelen door de Middeleeuwsche overheden genomen ten opzichte van het oekonomisch leven der kloosterlingen*, gaf, naar gepubliceerde keur- en plakkaatboeken, D. de Man in 1921.

In de volgende bladzijden, die bedoeld zijn om inzicht te geven in de politiek der Bourgondische hertogen, heb ik mij tot de graafschappen Holland en Zeeland beperkt, en, wat de geraadpleegde archivalia betreft, hoofdzakelijk tot stukken die in Nederlandsche archieven worden bewaard. De uitvoering van het plan, nog de Archives du Nord te Rijsel te bezoeken, is door het uitbreken van den oorlog verhinderd. Zonder twijfel heb ik het hier te lande aanwezige materiaal geenszins uitgeput, en nog menig belangwekkend gegeven kan voor den dag komen. Ook van de gedrukte bronnen en de literatuur zal mij wel het een en ander zijn ontgaan. Men gelieve echter uit het ontbreken van een titel in de litteratuurlijst niet reeds de gevolgtrekking te maken, dat een boek of artikel niet zou zijn gebruikt, daar in deze lijst doorgaans slechts de titels zijn opgenomen van werken die drie of meer malen op uiteenliggende plaatsen zijn aangehaald.

Daar met het schrijven van dit boek reeds jaren geleden is begonnen, en het niet zonder onderbreking werd voltooid, is wellicht eenige ongelijkmatigheid in de behandeling merkbaar. Ik verzoek dit wel te willen verontschuldigen. Met opzet is een middenweg tusschen systematische en chronologische indeeling van de stof gekozen. Na een oriënteerende Inleiding, die er geen aanspraak op maakt een volledig overzicht over de betrekkingen tusschen wereldlijke en geestelijke macht in Holland vóór den Bourgondischen tijd te geven, volgt een hoofdstuk, dat, om in den aanhef aangeduide redenen, het kader van dit werk in tijd en ruimte te buiten gaat. De volgende elf hoofdstukken zijn in hoofdzaak naar tijdsorde gerangschikt. De onderwerpen besproken in Hoofdstukken XIII (dat aansluit bij Hoofdstuk II), XIV en XV, leenden zich minder goed voor een chronologische behandeling. Het XVIe Hoofdstuk tenslotte, dat nauw verband houdt met het voorafgaande, is een doorlopend verhaal over de ge-

heele regeeringsperiode van Philips den Goede en Karel den Stoute.

Niet alle aspecten van de betrekkingen tusschen Staat en Kerk in den Bourgondischen tijd zijn hier belicht. Een en ander van de kerkpolitiek der steden moest onbesproken blijven. Het Utrechtsche Schisma komt slechts terloops ter sprake: na de studies die reeds aan dit onderwerp zijn gewijd, met name door J. de Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma* (1892), wettigde het weinige nieuwe dat ik te bieden had niet, hiervoor een afzonderlijk hoofdstuk in te ruimen.

Van vele zijden heb ik zeer gewaardeerde medewerking mogen ondervinden. Met groote voorkomendheid zijn gemeente-secretarissen, archivariissen, ambtenaren van archieven en bibliotheken mij steeds ter wille geweest. Inlichtingen en gegevens heb ik mogen ontvangen van Pater Dr. Fid. van den Borne O.F.M. te Nijmegen, Pater Dalm. van Heel O.F.M. te Rotterdam, Pater Dr. C. H. Lambermond O.P. te Nijmegen, den Heer J. Lefèvre, conservator bij het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Pastoor J. C. van der Loos te Uitgeest, Pater A. de Meyer O.P. te Brussel, den Heer P. Noordeloos te Grootebroek, Pater Cunib. Sloots O.F.M. te Weert, Mme. Henri Stein te Parijs en Ds. F. Visser te Den Burg.

In bijzondere mate gevoel ik mij verplicht jegens Dr. G. J. Hoogewerff, Directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome, die met groote welwillendheid onderzoekingen in het Vaticaanse Archief voor mij heeft verricht, en mij zeer zorgvuldige afschriften heeft doen toekomen. Niet minder jegens Dr. P. A. Meilink in Den Haag, die niet alleen steeds bereid was mij met zijn ervaring terzijde te staan, doch ook een gedeelte der drukproeven heeft willen doorzien, en jegens mijn broeder, Dr. J. H. Jongkees, die als nauwgezet medelezer der drukproeven en in andere opzichten mij een groote steun is geweest.

Mijn grootste erkentelijkheid echter gaat uit naar Professor Oppermann, wien vooral ik mijn vorming als historicus dank. Hij heeft mij, bij het doorlezen van dit werk zoowel in handschrift als in drukproeven, menige verbetering voorgesteld.

A. G. J.

INHOUD

	Blz.
Afkortingen	1
Archivalia	2
Meermalen aangehaalde litteratuur	5
Inleiding	13

Staat en Kerk op het einde der Middeleeuwen. Beperking van de immuniteit (13). — Amortisatie (14). — De steden en de amortisatiewetgeving (15).

Holland en Zeeland vóór den Bourgondischen tijd. Kerkelijke in-deeling (15). — Betrekkingen van de graven met de bisschoppen van Utrecht (16). — De kerkelijke rechtspraak (17). — Patronaat en advocatuur; landsheerlijke amortisatie (17). — De geestelijkheid en de belastingen (18). — Eerste amortisatiewetten (19). — Steden en kloosters (20). — De toestand in 1425 (21).

Hoofdstuk I: De hertogen van Bourgondië en de Heilige Stoel 23

Philips de Stoute (23). — Jan zonder Vrees (26). — Philips de Goede (27). — Karel de Stoute (39).

Hoofdstuk II: De eerste jaren van het Bourgondische bewind in Holland: Philips de Goede en de kloosters. De Dominicanen.

Broeder Jan van Neck, de Groote Prior. 42

Partijschappen in Holland. Begunstiging van kloosters en kerken ook uit politieke overwegingen (42). — Gunstbewijzen aan kloosters (44).

De bedelmonniken en het Hollandsche gravenhuis (47). — Het huis van Bourgondië en de Dominicanen (50). — Philips de Goede en de Predikheeren in Holland (54).

Jan van Neck, de Groote Prior, c. 1375—1448 (56). — Zijn betrekkingen met Jacoba van Beieren en met Philips van Bourgondië; zijn werkzaamheid in 's lands dienst (59). — Zijn laatste jaren te Westroyen (65).

Hoofdstuk III: Het kerkelijke goed en de belastingen, 1425—1439 68

Privilege voor Haarlem, 18 Aug. 1426 (68). — Publiekrechtelijke verplichtingen van den clerus (69). — De abdij van Rijsburg en de fiscus (72). — Zeeuwsche geestelijken weigeren schot te betalen, 1433/34 (75). — Subsidie van de geestelijkheid voor concilie-kosten, 1438 (76). — Kruistochttienden (77). — Standpunt van de Bourgondische regeering tegenover kerkelijke belastingen en den verkoop van aflaten (78).

Hoofdstuk IV: Beden en amortisatiewetgeving, 1439—1455 . . 80

Verband tusschen de beden en de amortisatiewetgeving; de Bourgondische amortisatiewetten zijn te danken aan de steden (80). — Ordonnantie van 27 Nov. 1439 over het erfrecht der kloosterlingen (81). — Bede van 1445; moeilijkheden met de betaling; wenschen

der belastingplichtigen (83). — Instelling van een commissie ter regeling van het erfrecht der religieuzen en van het bezit der kloosters (86). — Plakkaat van 28 Oct. 1446 (87). — Belangstelling van de centrale regeering hiervoor (89). — De kloosternijverheid (91). — Leidsche keur van 30 Mei 1446 (92). — Voorwaarden aan nieuwe kloosters gesteld (94). — Overeenkomsten van de stad Gouda met haar kloosters (95). — Uitkomst van het werk der kloostercommissie: het reglement voor het St. Elisabethconvent in Den Haag, 17 Maart 1453 (97). — Actie van de weversorganisaties tegen den loonarbeid in de zusterhuizen, 1455 (102).

Hoofdstuk V: De rechtspraak van den landsheer. Het concordaat van 1434. Het asylrecht 104

De rechtspraak van den landsheer. Bescherming van geestelijken (104). — Rechtspraak over onroerend goed van geestelijken (105). — Possessoire jurisdictie in beneficiezaken (107) en in geschillen over officiën (108). — Andere zaken van kerkelijken aard (109). — Ketterij (110). — Samenwerking tusschen wereldlijke en geestelijke justitie (113).

Tegenstellingen tusschen wereldlijke en kerkelijke rechtspraak. Het concordaat van 28 Febr. 1434 (114). — Conflicten (120). — Standpunt van den Utrechtschen clerus t. o. het concordaat (122). — Nieuwe botsingen (124).

Het asylrecht, 1434—1455 (125).

Hoofdstuk VI: De verovering van den Utrechtschen bisschopsstoel 133

Woelingen in het Sticht, 1453/55. Dood van bisschop Rudolf van Diepholt (133). — De verkiezing van een nieuwen bisschop, 7 April 1455. Gijsbrecht van Brederode (135). — Provisie van David van Bourgondië (136). — Komst van den hertog in Holland. Turkenbede, kruistochttiende en verkoop van kruislanden (137). — Voorbereiding van de verovering van het Sticht (139). — Het bisdom Utrecht in de macht van Bourgondië, 1456 (141). — Moeilijkheden van bisschop David. Nieuwe interventie van Bourgondië, 1457/58 (143). — Hefving van precariegeld voor de Blijde Inkomste, en van de schatting ten behoeve van Walraven van Meurs (145).

Hoofdstuk VII: Belasting en amortisatiewetgeving, 1456—1462 146

De geestelijken te Haarlem en de stedelijke accijnzen, 1456/57 (146). — Bekrachtiging van de overeenkomst met het St. Elisabethklooster in Den Haag door den hertog, April 1456 (147). — Het convent van St. Margaretha te Leiden, in geschil met de stad over de accijnzen (148), aanvaardt het reglement voor de kloosters, 1459 (151). — Klachten der steden bij de onderhandelingen over de bede, 1462 (152). — Ordonnantie van 2 September 1462 (154). — Gevolgen (155). — Het kloosterreglement na 1477 (158).

Hoofdstuk VIII: De aflaten 160

Bezwaren der steden tegen de aflaten van financieelen, niet van religieuzen aard (160). — De jubileum-aflaat in Holland, 1451/52 (160). — Turkenafلات (162). — Aflaatquestiërs en collectanten van allerlei slag (162). — Klachten der steden. Verordening van 2 Sept. 1462 (165), en haar toepassing door de steden (166).

Hoofdstuk IX: Landsheer, steden en kerkelijke rechtspraak,
1456—1477. 168

Onder bisschop David van Bourgondië betoonen de kerkelijke rechters zich niet inschikkelijk dan voorheen (168). — Censuren tegen Haarlem, 1457/59; interventie van den hertog en van den Raad van Holland; klachten over provisorien; de bisschop wordt vermaand het concordaat van 1434 te onderhouden (169). — Cessatio a divinis te Haarlem, 1460 (172). — Interdicten over Amsterdam, 1460/61 (173), te Haarlem, 1461/62 (174), te Gouda, 1461/62, en elders (176). — De recursus ad principem: de Raad van Holland en de Grootte Raad verdedigen 's hertogs hoogheid bij ban en interdict en bij iedere schending van het concordaat (177). — Onderhandelingen over de bede. Heruitvaardiging van het concordaat, 26 Sept. 1462 (179). — De geestelijke rechtspraak in Zeeland (181). — Overtredingen van het concordaat en inbreuken op het wereldlijke rechtsgebied in Holland na 1462 (182).

Hoofdstuk X: De geestelijkheid en de belastingen, 1462—1473 187

Toenemende belastingdruk (187). — De niet geamortiseerde landen in Zeeland (188). — Het klooster van St. Margaretha (Rodenburg) en de bedebetaling te Zoeterwoude (190). — Kruistochtplannen en Turkenbede (193). — Oorlogsleeningen en bedden, 1465/71 (198). — De bede van 1473 en de geestelijkheid (201).

Hoofdstuk XI: De geestelijkheid in de Staten van Holland en Zeeland 206

Gevolg van den belastingdruk: de geestelijkheid in de Staten (206). — Politieke vertegenwoordiging van den clerus in de andere Bourgondische landen (206). — De abten als leden van de ridderschap in de Staten van Holland en Zeeland (207). — Vertegenwoordiging van de andere geestelijken: de Drie Staten (209). — Na 1455 fiscale motieven voor hun bijeenroeping (210). — Samenstelling van het geestelijke lid der Staten (210). — Wijze van vertegenwoordiging der verschillende kerkelijke lichamen en personen (212). — De financieele druk leidt tot samenwerking tusschen leeken en geestelijken (213).

Hoofdstuk XII: Karel de Stoute en de nieuwe acquesten, 1474—1477. 214

Amortisatiegeld (214). — Het droit de nouvel acquêt en zijn toepassing in de Nederlanden door Karel den Stoute (216). — Verzet van de Brabantsche geestelijkheid (218). — Schatting van de nieuwe acquesten in Holland; tegenstand van den clerus; financieele moeilijkheden van den hertog, 1474/75 (219). — Heffing van de amortisatiepenningen in Zeeland, 1474/76 (224). — Mr. Antoine Haneron en de Hollandsche geestelijken, Juli-Oct. 1475 (226). — Tusschenkomst van den pauselijken legaat, Aug. 1475 (229). — Dagvaart te Wijk bij Duurstede (231). — Nieuwe eischen aan den clerus (232). — Mr. Jan de Leeuw te Leiden en te Delft, Nov. 1475 (233). — Jan van Boschuyzen. Einde van het verzet der Hollandsche geestelijken, 1476 (235). — Resultaat van de schatting (238).

Hoofdstuk XIII: Devotie van landsheer en burgerijen. De kloosterhervorming 241

De steden en hun kloosters en kerken (241). — Begunstiging van Hollandsche godshuizen door den hertog. Schenkingen van gebrandschilderde ramen; subsidies (244).

Kloosterhervorming. De congregaties van Windesheim en van Syon; het Utrechtsche Kapittel der Tertiariissen (247). — Beweegredenen voor de hertogen, de Observantie te bevorderen (249). — Philips de Goede en de hervormingspogingen in de abdijen van Egmond en van Rijsburg (251). — Reformatie der Franciscanen: de Minderbroeders-Observanten te Gouda (253), Leiden (254), Alkmaar (255), Delft (255), Gorkum (256), Haarlem (256) en Amsterdam (256). — Reformatie der Dominicanen (258): de Predikheeren-Observanten te Rotterdam (259), Den Haag (259) en Haarlem (259). De Hollandsche Congregatie (260).

Hoofdstuk XIV: Gewijde propaganda: de generale processsiën . 263

Bourgondische propaganda; officieele berichtgeving (263). — De generale processsiën (264). — Politieke sermoenen (267).

Hoofdstuk XV: Het patronaatsrecht van den landsheer en de bezetting der prebenden 270

Het collatierecht der graven van Holland en Zeeland. Parochiekerken (270). — Canonicaten (271). — Capellanieën (271). — Kostertijen en scholasterijen (271). — Geen collatierecht ratiōe dominii (272). — Uitbreiding (273), handhaving (273), en vervreemding van landsheerlijke patronaten (273). — Geschillen met de steden om de kosten- en schoolambten (275).

De bezetting der prebenden (276). — Beneficies aan dienaren van den hertog geschonken (278): — canonicaten en vicarieën (280), — abdijen (286), — parochiekerken (287), — scholen (292). — Hollandse geestelijken in dienst van den hertog (293).

Utrechtsche prebenden. Het pauselijke reservatie- en provisierecht ten dienste van den hertog (294).

Hoofdstuk XVI: Het Westfriesche schisma, 1435—1474. . . . 299

De proosdij van West-Friesland (299). — Proosten en tegenproosten: Gijsbrecht van Rietvelt, 1435/48 (300). — Jan Colentier, 1435 (300). — Forteguerre de Plaisance, 1435/38 (300). — Gijsbrecht van Rietvelt door den hertog van Bourgondië erkend, 1438 (302). — Dirk van Wassenaar, 1438/50 (303). — Pierre Milet, 1449/69 (306). — Philips van Wassenaar, 1450/62 (307). — Pierre Milet door het Domkapittel aangesteld, 1459; einde van het eerste schisma (310). — Nieuwe tweedracht: Evert Zoudenbalch, 1469/83, en Antoine Haneron, 1470/74 (311). — De twist bijgelegd, 1474 (315). — Laatste pogingen van Haneron (315).

Besluit 317

Bijlagen 321

Register van persoons- en plaatsnamen 345

Addenda 359

AFKORTINGEN

- AGAU: Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
- AHEB: *Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique*.
- ARA: Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.
- BCRH: *Bulletins de la Commission royale d'Histoire*; tot 1903 (t. LXXII): *Compte rendu des Séances de la Commission royale d'Histoire*, ou *Recueil de ses Bulletins* (4. VI: 4e série, t. VI).
- BGBH: *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*; vanaf dl. LI (1934): *Haarlemsche Bijdragen. Bouwstoffen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem*.
- BMHG: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, gevestigd te Utrecht.
- BVGO: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (5. VIII: 5e reeks, dl. VIII).
- CRH: *Commission royale d'Histoire* (CRH -4 of -8: *Publications in -4° of in -8°*).
- GA: Gemeente-archief.
- IRA: *Inventarissen van Rijks- en andere Archieven*.
- OVR: *Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen. — Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht* (2. XI: 2e reeks, dl. XI).
- RA: Rijksarchief.
- RGP: *Rijks Geschiedkundige Publicatiën* (g. s.: *Groote serie*; k. s.: *Kleine serie*).
- VROA: *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*.
- WHG: *Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap*, gevestigd te Utrecht (3. LII: 3e serie, dl. LII).

ARCHIVALIA

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE 's GRAVENHAGE.

Archief Rekenkamer.

Inv. nrs.		
	1	Rood Register A, 1445—1459.
	2	Eerste Geluwe Register P.
	3	Groen Register, 1460—1482.
	10	Derde Geluwe Register, 1556—1563.
Verspreide charters.		
A V	20	(2e) Tresoriers-rekening van Boudyn van Zwieten, 1425 Oct. 27 — 1427 Oct. 27.
—	21	(3e) id., 1427 Oct. 27—1428 Juni 1.
—	22	(4e) id., 1428 Juni 1—Aug. 9.
—	23	(5e) id., 1428 Aug. 9—1430 Oct. 1.
—	24	Rekening van Frank en Floris van Borselen, Gouverneurs, 1430 Oct. 1—1432 Nov. 1.
A VI	1—7	1e—7e Rekening van Godscalc Oom, Rentmeester-generaal, 1432 Nov. 16—1439 Juni 19 (Rekeningjaren van Nov. 16—Nov. 15; 7e rek. over 1438 Nov. 16—1439 Juni 19).
—	8	1e Rekening van Willem van Naaldwijk, Rentmeester-generaal, 1439 Juni 19—1440 Juni 25.
—	9	2e id., 1440 Juni 26—1440 Dec. 25.
—	10	3e id., 1440 Dec. 26—1441 Dec. 31.
—	11—14	1e—4e Rekening van Willem Enge(l)brechtsz., Rentmeester-generaal, 1442 Jan. 1—1446 Feb. 7 (Rekeningjaren van Jan. 1—Dec. 31; 4e rek. over 1445 Jan. 1—1446 Feb. 7).
—	15—20	1e—6e Rekening van Anthonis Michiels, Rentmeester-generaal, 1446 Feb. 7—1451 Mei 24 (Rekeningjaren van Feb. 8—Feb. 7; 6e rek. over 1451 Feb. 8—Mei 24).
—	21—25	1e—5e Rekening van Clais de Vriese, Rentmeester-generaal, 1451 Mei 24—1456 Mei 23 (Rekeningjaren van Mei 24—Mei 23).
—	26	Rekening-particulier van Clais de Vriese, Rentmeester-generaal, over buitengewone ontvangsten en uitgaven tijdens het verblijf van den hertog in Holland, 1455 Nov. 1—1456 Oct. 11.
—	27—36	7e—16e Rekening van Clais de Vriese, Rentmeester-generaal, 1457 Mei 24—1467 Mei 23 (Rekeningjaren van Mei 24—Mei 23).
A VII	1	17e id., 1467 Mei 23—1468 Mei 24.
—	2	18e id., 1468 Mei 24—1469 Sept. 30.
B I	103—109	(9e)—(15e) Rekening van Jan van Assendelf, Rentmeester-generaal in Noord-Holland, 1469 Oct. 1—1476 Sept. 30 (Rekeningjaren van Oct. 1—Sept. 30).

De inventaris-nummers van geraadpleegde rekeningen van Rentmeesters der domeinen en Rentmeesters der beden zijn in de noten opgegeven.

Archief Hof van Holland.

Inv. nrs.

Memorialen:

- 1 1e Memoriale Rosa, 1428 Aug. 22—1438 Jan. 8.
- 2 2e id., 1435 Jan. 9—1438 Dec. 31.
- 3 5e id., 1438 Dec. 31—1442 Jan. 1.
- 4 8e id., 1442 Jan. 3—1445 Mei 8.
- 5 9e id., 1443 Mei 18—1445 Jan. 27.
- 6 10e id., 1444 April 22—1445 Jan. 26.
- 7 Memoriale T., 1445 April 27—1448 April 27.
- 9 3e Memoriale Rosa, 1435 Maart—1438 Dec.
- 10 6e id., 1439 Jan. 20—1441 Dec. 22.
- 11 7e id., 1442 Jan. 10—1445 April 19.
- 12 11e id., 1445 April 24—1447 Feb. 8.
- 13 12e id., 1447 Feb. 10—1447 Sept. 28.

Registers van dingtalen:

- 15—20 1e—6e Memoriale van Jac. Bossaert, 1447—1463.
- 21—24 1e—4e Register van Willem van Zwieten, 1463—1466.
- 25 Register van Dirk Poes, 1467—1468.
- 1775—1781 Registers van de dingtalen, 1469—1476 (met lacunes).

Registers van sententiën:

- 465 Register Memorialen ende Sententiën F., 1457—1461.
- 472 " " " " N., 1469—1472.
- 473 " " " " P., 1475—1476.

Archief Leenkamer.

Inv. nrs.

- 61 Register hertogh Jan van Beyeren, vrouw Jacoba en hertogh Philips van Bourgongne, Cas. F (Register Beieren-Bourgondië), 1420—1433. (Van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij*, nr. 47).
- 63 Register Privilegia ende Hantvesten Philippus B., Cas. K., 1432—1466.
- 64 Register Privilegia Ducis Caroli, 1469—1495.
- 68 Register Z. O., Cas. K., 1441—1447 (niet feillooze 17e eeuwse copie; orig.: Leenkamer nr. 63a, sedert 1934).
- 318 XVI Memoriale B. R. Bourgoigne, Cas. N. (Commissiones B. R. Bourgongne), 1425 Oct.—1427 Oct. (Van Riemsdijk, *I. c.*, nr. 68).
- 319 XVII Memoriale B. R. Bourgoigne, Cas. N., 1427 Nov. (Oct.)—1428 Aug. (Van Riemsdijk, *I. c.*, nr. 69).

Archieven Abdij van Egmond, Abdij van Rijsburg (inv. Bruggeman, 1931), Abdij Leeuwenhorst; kloosterarchieven, beschreven in Drossaers, *Archieven Delftsche Statenkloosters* (1917), Sernee-Drossaers-Feith, *Archieven kloosters in Delfland* (1920), Van Zanten Jut-Breesnee, *Archieven kloosters te Gouda* (1928), enz.; archief Hofkapel: Martens van Sevenhoven, *Archief van het Kapittel van St. Maria op het Hof te 's Gravenhage* (1914).

Charters Grafelijkheid.

Collectie ambtenaren centraal bestuur.

Handschriften 3e afdeling 1a, 2a—d: Supplement Van Mieris I (4e stuk, 1421—1436), II (Bourgonje I, 1436—1446), III (Bourgonje II, 1446—1455), IV (Bourgonje III, 1456—1467), V (Bourgonje IV, 1467—1482).

RIJKSARCHIEF IN ZEELAND.

Rekeningen van de Rentmeesters Bewesten- en Beoosten Schelde, en van de Rentmeesters der domeinen (Inventaris Fruin, 1909), in de noten nader aangegeven.

RIJKSARCHIEF IN UTRECHT.

Diverse stukken, voornamelijk uit het archief van het Kapittel ten Dom (Inventaris K. Heeringa, 1929).

GEMEENTE-ARCHIEF VAN LEIDEN.

Archief der Secretarie, 1253—1575 (Inventaris J. C. Overvoorde—J. W. Verburgt, 1937).

Inv. nrs.

381	Vroedschapsboek 1449—1458.		
382	Vroedschapsboek 1465—1504.		
	Burgemeestersrekeningen, loopende van Nov. 10—Nov. 10:		
517	1424—1425 ¹⁾	532	1464—1465
518	1429—1430 ²⁾	533	1465—1466
519	1433—1434 ³⁾	537	1466—1467
521	1446—1447	539	1468—1469
522	1448—1449	542	1469—1470
523	1451—1452	543	1470—1471
524	1459—1460	547	1471—1472
525	1460—1461	549	1472—1473
527	1461—1462	550	1474—1475
528	1462—1463	552	1475—1476
530	1463—1464	556	1476—1477

Voorts verschillende charters enz..

Archieven der Kloosters (Inventaris J. C. Overvoorde, 1917).

GEMEENTE-ARCHIEF VAN HAARLEM.

(Inventaris A. J. Enschedé, 1866).

Nrs. Tresoriersrekeningen (Inv. Enschedé I, nr. 1157):

- I 180—197 1426/7—1442/3, loopende van April 25—April 25. (De rekeningen over 1438/9, 1443/4, 1444/5 ontbreken).
 I 198 1445/6, April 25—October 1.
 I 199 1446/7, October 1—October 1.
 I 200 1447/8, Oct. 1—Mei 2.
 I 201—224 1448/9—1476/7, loopende van Mei 2—Mei 1. (De rekeningen over 1449/50, 1450/1, 1452/3, 1459/60, 1469/70 ontbreken).
 Charters.

GEMEENTE-ARCHIEF VAN GOUDA.

(Inventaris J. N. Scheltema—C. A. Tebbenhoff, 1876).

Tresoriersrekeningen, loopende van Feb. 2—Feb. 2:

- Inv. nr. F III 1: 1437/8 ⁴⁾, 1438/9, 1439/40, 1444/5, 1445/6, 1447/8, 1448/9, 1449/50, 1453/4, 1454/5, 1455/6, 1458/9, 1461/2, 1463/4 (1459/60? fragment), 1469/70, 1475/6.

Voorts is gebruik gemaakt van in de noten nader aangeduide stukken uit de Gemeente-archieven van Amsterdam (Inventaris P. Scheltema, 1866—1874), Delft (Inv. G. Morre, 1902 <ms.>), Dordrecht (Inv. J. L. van Dalen, 1909), Edam (Inv. C. M. Dozy, 1898), Hoorn (Inv. C. J. Gonnert — R. D. Baart de la Faille, 1918) en Weesp (Inv. Jesse, 1914 <ms.>), van het register nr. 24661 van het fonds der Rekenkamer van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, en van eenige stukken uit het Vaticaanisch Archief te Rome.

¹⁾ Uitgegeven door A. Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden II*, WGH 3. XXXIV, 1—59. ²⁾ *Ibid.*, 275—307. ³⁾ *Ibid.*, 308—354.

⁴⁾ Uitgegeven door J. Heinsius in *BMHG XXV* (1904), 259—321.

MEERMALEN AANGEHAALDE LITTERATUUR

- Acquoy (J. G. R.), *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Provinciaal Utrechtsch Genootschap, 3 dln., Utrecht 1875—1880.
- Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum III: 1380—1498, ed. B. M. Reichert O. P., Monumenta ordinis Fratrum Praedicatorum historica VIII, Romae 1900.
- Arnold (R.), *Repertorium Germanicum. Regesten aus den päpstlichen Archiven zur Geschichte des Deutschen Reichs und seiner Territorien im 14. und 15. Jahrhundert. Pontificat Eugens IV.*, I: 1431—1432, Berlin 1897.
- Barante (A. G. P. B. de), *Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1364—1477)*, nouvelle édition enrichie d'un grand nombre de notes par M. Gachard, 2 vol., Bruxelles 1838.
- Basin (Thomas), *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XII*, éd. J. Quicherat, Société de l'Histoire de France, 4 vol., Paris 1855—1859.
- Berlière O. S. B. (U.), *La commende aux Pays-Bas*, Mélanges Godefroid Kurth I (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège I, Liège-Paris 1908), 185—201.
- Billioud (J.), *Les États de Bourgogne aux XIVe et XVe siècles*, Académie de Dijon, Dijon 1922.
- Blécourt (A. S. de) en E. M. Meyers, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland van den secretaris Jan Rosa, I—III, 1428—1438*, Rechtshistorisch Instituut Leiden, serie I, Haarlem 1929. (p. xxxii—lxvi: E. H. Korvezee, *Samenstelling van den Raad (het Hof) van Holland, Zeeland en W. Friesland van 1428—1811*).
- Bleyswijck (D. van), *Beschryvinge der stad Delft*, 2 dln., Delft 1667.
- Blok (P. J.), *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, II: *Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij*², 's Gravenhage 1912.
- *Philips de Goede en de Hollandsche steden in 1436*, Mededeelingen Kon. Akademie van Wetensch., Afd. Letterkunde LVIII, serie B, 2 (1924), 33—51.
- Blonden (J. L.), *Het archief van het klooster St. Michiel in den Hem bij Schoonhoven*, VROA XLVIII¹ (1925), 169—282.
- Borne O. F. M. (F. van den), *De Observantie-beweging en het ontstaan der Provincie Germania Inferior*, Collectanea Franciscana Neerlandica II ('s Hertogenbosch 1931), 133—236.
- Brandt (G.), *Historie der Reformatie en andere kerkelijke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden I*², Amsterdam 1671.
- Brom (G.), *Archivalia in Italië belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, RGP, k. s. II, VI, IX, XIV, 3 dln. in 4 bdn., 's Gravenhage 1908—1914.
- Brouwers (D.), *Les „aides” dans le comté de Namur au XVe siècle*, Documents inédits relatifs à l'histoire de la province de Namur publiés par ordre du Conseil provincial, Namur 1929.
- Bruggeman (J.), *Archief der adellijke vrouwenabdij van Rijsburg*, IRA IV (1931), 162—255. (Regestenlijst in MS. op Algem. Rijksarchief, Den Haag).
- Bünger O. P. (F.), *Beiträge zur Geschichte der Provinzialkapitel und Provinziale des Dominikanerordens*, Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland XIV, Leipzig 1919.
- Burman (K.), *Utrechtsche jaarboeken van de vijftiende eeuw*, 3 dln., Utrecht 1750—1754.

- Busch (Johannes), *Des Augustinerpropstes Joh. Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum*, ed. K. Grube, Geschichtsquellen der Provinz Sachsen, herausgeg. von der Hist. Commission der Provinz Sachsen XIX, Halle 1886.
- Cartellieri (O.), *Über eine burgundische Gesandtschaft an den kaiserlichen und päpstlichen Hof im Jahre 1460*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXVIII (1907), 448—464.
- *Geschichte der Herzöge von Burgund, 1363—1477*, I: *Philipp der Kühne, Herzog von Burgund*, Leipzig 1910.
- Champeaux (E.), *Les ordonnances des ducs de Bourgogne sur l'administration de la justice du duché*, Revue bourguignonne publiée par l'Université de Dijon XVII 2/3, Dijon 1907. Ook verschenen in *Collection de textes relatifs au droit et aux institutions de la Bourgogne*, Paris—Dijon 1908.
- *Ordonnances franc-comtoises sur l'administration de la justice (1343—1477)*, Revue bourguignonne . . . XXII 1/2, Dijon 1912.
- Chastellain (Georges), *Oeuvres*, éd. J. B. M. C. Kervyn de Lettenhove, Académie royale de Belgique, 8 vol., Bruxelles 1863—1866. (t. I—V: *Chronique*).
- Clarentius O. M. Cap., *De Minrebroeders ter Goude*, Franciskaansch Leven XII (1929), 82—87, 170—176, 278—282.
- Clercq (Jacques du), *Mémoires*, éd. F. de Reiffenberg², 4 vol., Bruxelles 1835—1836.
- Codex diplomaticus Neerlandicus*, uitgegeven door het Historisch Genootschap, 2e serie I, afd. I (1852), 166—266: *Rekeninge der testamentoren van wijlen . . . Vrouwe Jacobs van Beyeren*.
- Combet (J.), *Louis XI et le Saint-Siège (1461—1483)*, Thèse Nancy, Paris 1903.
- Comynnes (Philippe de), *Mémoires*, éd. J. Calmette-G. Durville, Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age III—V, 3 vol., Paris 1924—1925.
- Coulondre (G.), *Des acquisitions de biens par les établissements de la religion chrétienne en droit romain et dans l'ancien droit français*, Paris 1886.
- Dehaisnes (C.), *Inventaire sommaire des Archives départementales. Nord, série B*, t. IV, Lille 1881.
- et J. Finot, *Inventaire sommaire des Archives départementales du Nord I*, 2, Lille 1906.
- Delprat (G. H. M.), *De geschiedenis van het S. Aagte-klooster te Delft*, Kerk-historisch Archief IV (1866), 23—77.
- Dessing (C. S.), *Bescheiden aangaande de hervorming der tucht in de abdij van Egmond in de 15e eeuw*, WHG 3. LV, Utrecht 1930.
- *De hervormingspogingen in de abdij van Egmond in de 15e eeuw*, Tijdschrift voor Geschiedenis LIV (1939), 191—219.
- Didier (N.), *Les origines du droit souverain d'amortissement dans le comté de Hainaut*, Revue d'histoire ecclésiastique XXXIV (1938), 487—503.
- Dionysius Cartusianus, *Opera Omnia*, cura et labore monachorum S. Ordinis Cartus. XXXVIII, Tornaci 1909.
- Divisiechroniek: Chronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt*, ed. Dordrecht 1591.
- Doorslaer (G. van), *La chapelle musicale de Philippe le Beau*, Revue belge d'Archéologie et d'Histoire de l'art IV (1934), 21—58, 139—166.
- Doutrepont (G.), *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne*, Bibliothèque du XVe siècle VIII, Paris 1909.
- Drossaers (S. W. A.), *De archieven van de Delftsche Statenkloosters*, 's Gravenhage 1917.
- Dubrulle (H.), *Bullaire de la province de Reims sous le pontificat de Pie II*, Thèse Lille, Lille 1905.
- Eeghen (I. H. van), *Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw*, Proefschrift Amsterdam, Amsterdam 1941.
- Eekhof (A.), *De questierders van den aflat in de Noordelijke Nederlanden*, Proefschrift Leiden, 's Gravenhage 1909.

- Eichmann (E.), *Der recursus ab abusu nach deutschem Recht*, Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, herausgeg. von O. Gierke, LXVI, Breslau 1903.
- Enklaar (D. Th.), *Het landsheerlijk bestuur in het Sticht Utrecht aan deze zijde van den IJssel gedurende de regeering van bisschop David van Bourgondië, 1456—1496*, Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht VIII, Utrecht 1922. Ook verschenen als Proefschrift Utrecht.
- Eubel O. F. M. C. (C.), *Hierarchia catholica Medii Aevi*², 2 vol., Monasterii 1913—1914.
- Finot (J.), *Inventaire sommaire des Archives départementales. Nord, série B, t. VIII*, Lille 1895.
- Fockema Andreae (S. J.), *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis IV*, Haarlem 1900.
- Frederichs (J.), *Le Grand Conseil ambulatoire des ducs de Bourgogne et des archiducs d'Autriche, 1446—1504*, BCRH 4. XVII (1890), 423—469. Overdruk met eigen pagineering: Bruxelles 1890.
- Fredericq (P.), *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas*, Thèse Gand, Gand 1875.
- *Corpus documentorum inquisitionis haereticæ pravitatis Neerlandicae*. — *Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke inquisitie in de Nederlanden*, Hoogeschool van Gent, Werken van den practischen leergang voor vaderlandsche geschiedenis I, V, X, 3 dln., Gent—'s Gravenhage 1889—1906.
- *Codex documentorum sacratissimarum indulgentiarum Neerlandicarum*. — *Verzameling van stukken betreffende de pauselijke aflaten in de Nederlanden, 1300—1600*, RGP k. s. XXI, 's Gravenhage 1922.
- Frederik van Heilo, zie Pool (J. C.).
- Frederiks (J. G.), *Een paar aantekeningen uit den Boergoenschen tijd*, BGBH XVII (1891), 14—21.
- Friedberg (E.), *Die Grenzen zwischen Staat und Kirche und die Garantien gegen deren Verletzung*, Tübingen 1872.
- Fruin Th. Azn. (R.), *Het archief der O. L. V. Abdij te Middelburg*, Rijks Archief-depôt in de Provincie Zeeland, 's Gravenhage 1901.
- *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche Rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Bourgondisch-Oostenrijksche tijdvak, 1433—1584*, Rijks Archief-depôt in de Provincie Zeeland, 's Gravenhage 1909.
- *De keuren van Zeeland*, OVR 2. XX, 's Gravenhage 1920.
- Gachard (L. P.), *Collection de documens inédits concernant l'histoire de la Belgique*, 3 vol., Bruxelles 1833—1835.
- *Analectes historiques*, extraits du BCRH, 5 vol., Bruxelles 1856—1871.
- et A. Pinchart, *Inventaire des archives des Chambres des Comptes*, Inventaires des archives de la Belgique publiés par ordre du Gouvernement, IV, Bruxelles 1865.
- zie Barante.
- Gailliard (Edw.), *De „Processiën generael” en de „Hallegeboden” te Brugge*, Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde (1912), 1061—1229.
- Gelder (H. E. van), *Karel de Stoute en de geestelijke goederen*, BGBH XXVI (1901), 449—465.
- Gilliodts-van Severen (L.), *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Inventaire des chartes V (1432—1467)*, VI (1468—1500), Bruges 1876.
- Gonnet (C. J.), *Vier parochiën in de Middeleeuwen: Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerswoude*, BGBH IV (1876), 245—297; V (1877), 311—381; VI (1878), 1—43; VII (1879), 100—155; IX (1881), 161—260.

- Gonnet (C. J.), *De Commanderij van St. Jan*, in F. Allan, *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem II* (Haarlem 1877), 249—386.
- *Het Zijklooster te Haarlem*, en *Cartularium van het Zijklooster*, BGBH XVI (1891), i—xxx en 1—379.
- Goutche Chronyckken (Het Oude —) van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt en Utrecht, ed. P. Scriverius, Amsterdam 1663.
- Gouw (J. ter), *Geschiedenis van Amsterdam III: De Borgondische tijd, 1425—1515*, Amsterdam 1881.
- Grijpink (P. M.) c. a., *Register op de parochiën, altaren, vicarieën en de bedienaars zooals die voorkomen in de middeleeuwsche rekeningen van den officiaal des aartsdiakens van den Utrechtschen Dom*, 7 dln., Amsterdam 1914, Haarlem 1928—1937.
- Haller (J.), *Concilium Basiliense I: Studien und Dokumente zur Geschichte der Jahre 1431—1437; II: Die Protokolle des Concils, 1431—1433; III: Protokolle des Concils, 1434, 1435*, Basel 1896, 1897, 1900.
- Hansen (J.), *Westfalen und Rheinland im 15. Jahrhundert*, Publicationen aus den preussischen Staatsarchiven XXXIV, XLII, 2 Bde., Leipzig 1888—1890.
- Hashagen (J.), *Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit vornehmlich im späteren Mittelalter*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte XXXVII, Kanonistische Abteilung VI (1916), 205—292.
- *Staat und Kirche vor der Reformation. Eine Untersuchung der vorreformatischen Bedeutung des Laieneinflusses in der Kirche*, Essen 1931.
- Heda (Wilhelmus), *Historia Episcoporum Ultraiectinensium*, ed. A. Buchelius, Ultraiecti 1642.
- Heel O. F. M. (D. van), *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel*, Overdruk uit AGAU, Utrecht 1939.
- [Heussen (H. F. van), vertaald door] H. v[an] R[ijn], *Historie ofte Beschrijving van 't Utrechtsche bisdom*, 3 dln., Leiden 1719.
- *Oudheden en Gestichten van Rhyndland*, Leiden 1719.
- *id. van Zuidholland en Schieland*, Leiden 1719.
- *id. van Delft en Delfland*, Leiden 1720.
- *id. van Kennemerland, Amstelland, Noordholland en Westvriesland*, 2 dln., Leiden 1721.
- *id. van Zeeland*, 2 dln., Leiden 1722.
- Hintzen (J. D.), *De kruistochtplanen van Philips den Goede*, Proefschrift Leiden, Rotterdam 1918.
- Hirschauer (Ch.), *Les États d'Artois de leurs origines à l'occupation française, 1340—1640*, Thèse Strasbourg, I, Paris 1923.
- Holzappel O. F. M. (H.), *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg i. B. 1909.
- Hoogland O. P. (A. J. J.), *Het Dominicaner-klooster te 's Gravenhage*, BGBH XIII (1886), 353—378.
- *De Dominicanen te Haarlem*, BGBH XV (1888), 101—171.
- Hoynck van Papendrecht (C. P.), *Chartulare capituli canonicorum ecclesiae B. V. Mariae oppidi Geervlietensis*, *Analecta Belgica* III. 2 (Hagae-Comitis 1743), 1—246.
- Hüffer (M.), *De adellijke vrouwenabdij van Rijsburg (1133—1574)*, Nijmegen—Utrecht 1922.
- *Die Reformen in der Abtei Rijsburg im 15. Jahrhundert*, Vorreformatiions-geschichtliche Forschungen XIII, Münster i. W. 1937.
- Huizinga (J.), *Rechtsbronnen van Haarlem*, OVR 2. XIII, 's Gravenhage 1911.
- Hullu (J. de), *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma*, Proefschrift Leiden, 's Gravenhage 1892.
- Imbart de la Tour (P.), *Les origines de la Réforme I: La France moderne; II: L'Église catholique*, Paris 1905—1909.

- Impens (Petrus), *Chronicon Bethleemiticum*, ed. J. B. M. C. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne III: Textes latins* (CRH—4, XIII. 3, Bruxelles 1876).
- Informacie op den staet . . . van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale, gedaen in den jaere MDXIV*, ed. R. Fruin, Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Leiden 1866.
- Jansma (T. S.), *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*, Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XVIII, Utrecht 1932. Ook verschenen als Proefschrift Utrecht.
- *De voorgeschiedenis voor de Instructie van het Hof van Holland*, Tijdschrift voor Geschiedenis XLIX (1934), 444—453; LI (1936), 401—419.
- Johannes a Leydis, *Chronicon Egmundanium, seu Annales regaliū abbatum Egmundensium*, ed. Ant. Matthaeus, Lugduni Batavorum 1692.
- *Croniken der edel heeren van Brederode in Hollant*, ed. A. Matthaeus in *Veteris Aevi Analecta*¹ I (Hagae Comitatus 1738), 587—740.
- Jonghe O. P. (Bern. de), *Desolata Batavia Dominicana, seu descriptio brevis omnium conventuum et monasteriorum S. Ord. Praed. quae olim extiterunt in Belgio Confoederato*, Gandavi 1717.
- Joosting (J. G. C.), *De begrenzing der wereldlijke en kerkelijke rechtspraken tegenover elkander*, Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen III (OVR 2. XI), 's Gravenhage 1910.
- *De Proosdij van West-Friesland*, Bronnen . . . (enz.) VII (OVR 2. XXI) 's Gravenhage 1924.
- Koerperich (R.), *Les lois sur la mainmorte dans les Pays-Bas catholiques. Étude sur l'édit du 15 septembre 1753, ses précédents et son exécution*, Universitas catholica Lovaniensis; Dissertationes ad gradum magistri in Fac. Theol. consequendum conscriptae, series 2. XI, Louvain 1922.
- Kok (D. de), *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche Klarissen en Tertiarsen vóór de Hervorming*, WHG 3. LII, Utrecht 1927.
- Korvezee (E. H.), zie Blécourt (A. S. de) en E. M. Meyers.
- Laborde (L. de), *Les ducs de Bourgogne. Études sur les lettres, les arts et l'industrie pendant le XVe siècle*, 2e partie I—III: *Preuves*, Paris 1849—1851.
- Laenen (J.), *Le clergé rural et l'impôt princier dans le droit local du Brabant*, Mélanges Charles Moeller II (Université de Louvain; Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'Histoire et de Philologie, XLI, Louvain 1914), 1—12.
- La Marche (Olivier de), *Mémoires*, éd. H. Beaune-J. d'Arbaumont, Société de l'Histoire de France, 4 vol., Paris 1883—1888.
- Lameere (E.), *Le Grand Conseil des ducs de Bourgogne de la maison de Valois*, Bruxelles 1900.
- Limburg Brouwer (P. A. S. van), *Boergoensche charters, 1428—1482*, Derde afdeling van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, uitgegeven van wege de Kon. Akademie van Wetenschappen, Amsterdam — 's Gravenhage 1869.
- Lokeren (A. van), *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand II: 1300—1599*, Gand 1871.
- Mack (Eug.), *Die kirchliche Steuerfreiheit in Deutschland seit der Dekretalengesetzgebung*, Kirchenrechtliche Abhandlungen, herausgeg. von U. Stutz LXXXVIII, Stuttgart 1916.
- Man (D. de), *Maatregelen door de Middeleeuwsche overheden genomen ten opzichte van het oeconomisch leven der kloosterlingen en leden van congregaties*, BVGO 5. VIII (1921), 277—292.
- Marle (R. van), *Le comté de Hollande sous Philippe le Bon (1428—1467)*, La Haye 1908.

- Martens van Sevenhoven (A. H.), *Archief van het Kapittel van St. Maria op het Hof te 's Gravenhage*, 's Gravenhage 1914.
- Martin O. P. (R. M.), *Tractatus „Pro Reformatione“*. *Lettre de Jean Uyt den Hove à Charles-le-Téméraire touchant la réforme religieuse*, *Analecta Sacri Ordinis Fratrum Praedicatorum XVI* (1923/'24), 46—48, 279—304.
- Meerkamp van Embden (A.), *Stadsrekeningen van Leiden, 1390—1434*, WHG 3, XXXII en XXXIV, 2 dln., Amsterdam 1913—1914.
- Meilink (P. A.), *Archieven van de Staten van Holland vóór 1572*, 's Gravenhage 1929.
- *Holland en het conflict tusschen Philips den Goede en zijn zoon van 1463/'64*, BVGO 7. V (1934), 129—152; VI (1935), 49—66.
- Meinsma (K. O.), *Nicolaus van Cusa (De aflaten van de Sint Walburgskerk te Zutphen II)*, AGAU XXXI (1906), 68—146.
- Mémoires pour servir à l'histoire de France et de Bourgogne*, 2 t. (1 vol.), Paris 1729.
- Meyer O. P. (G. A.), *Een Hollandsche kloosterhervorming in de 15de eeuw*, De Katholiek CXLVI (1914), 113—150.
- *Dominicaansche studiën*, Tiel 1920.
- Mieris (F. van), *Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, 4 dln., Leyden 1753—1756.
- Miraeus (Aub.), *Opera diplomatica et historica*, ed. J. F. Foppens, 4 vol., Lovanii — Bruxellis 1723—1748.
- Molinet (Jean), *Chroniques . . . (1474—1506)*, éd. G. Doutrepoint et O. Jodogne, Acad. royale de Belgique, Classe des Lettres, Coll. des Anciens auteurs belges, I, Bruxelles 1935.
- Moll (W.), *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, 2 dln., Amsterdam 1854.
- *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming II. 1-3*, Utrecht, 1866—1869.
- Moquette (H. C. H.), *Het St. Agnietenconvent*, Rotterdamsch Jaarboekje IX (1911), 75—111.
- Mortier O. P. (A.), *Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs III—IV*, Paris 1907—1909.
- Muller (P. L.), *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland, 1299—1345, die in het Charterboek van Van Mieris ontbreken*, uitgegeven van wege de Kon. Academie van Wetenschappen, 's Gravenhage 1882.
- Muller Fzn. (S.), *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722—1528) I—III*, Utrecht 1917—1919.
- Muller Hzn. (S.), *De indeeling van het bisdom*, Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen II (OVR 2. VIII² en XVII), 's Gravenhage 19(06—19)15.
- Noordeloos (P.), *De Proosdij van Westfriesland*, BGBH XLIX (1932), 41—110; L (1933), 281—295.
- *Heffing van precariën in Westfriesland*, BGBH L (1933), 415—446; LI (1934), 145—209.
- Overvoorde (J. C.), *Het Regularissen-klooster van St. Agnes te Dordrecht, en Rekeningen van het convent van St. Agnes te Dordrecht*, BGBH XXI (1896), 49—86.
- *Archieven van de kloosters (Gemeente-archief Leiden). Inventaris en regesten*, 2 dln., Leiden 1917.
- Pastor (L.), *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters I³⁻⁴—II³⁻⁴*, Freiburg i. B. 1901—1904.
- *Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste vornehmlich im XV., XVI. und XVII. Jahrhundert I: 1376—1464*, Freiburg i. B. 1904.
- Paulus (N.), *Geschichte des Ablasses im Mittelalter III: Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters*, Paderborn 1923.

- Pirenne (H.), *Histoire de Belgique* II^a, Bruxelles, 1908.
- Placaet-boeck (Groot —) der Vereenigde Nederlanden ende van Hollandt ende West-Vrieslandt I—III, ed. Corn. Cau en S. van Leeuwen, 's Gravenhage 1658, 1664, 1683.
- Pool (J. C.), *Frederik van Heilo en zijn schriften*, Proefschrift Leiden, Amsterdam 1866. (p. 133—167: *Liber de fundatione domus Regularium prope Haerlem*).
- Post (R. R.), *Geschiedenis der Utrechtsche bisschopsverkiezingen tot 1535*, Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XIX, Utrecht 1933.
- *De abdij Egmond en de Heilige Stoel*, Mededeelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome, 2. VI (1936), 21—51.
- Posthumus (N. W.), *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie I: De Middeleeuwen*, Proefschrift Amsterdam, 's Gravenhage 1908.
- *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid I*, RGP g. s. VIII, 's Gravenhage 1910.
- Proost (J. J. E.), *Histoire du droit d'asile religieux en Belgique*, *Messenger des Sciences historiques* de Belgique (1866), 375—406, 487—510; (1867), 157—179; (1868), 86—115, 230—251, 441—451.
- Quétif O. P. (Jac.) en Jac. Echard O. P., *Scriptores Ordinis Praedicatorum I*, Lutetiae Parisiorum 1719.
- Quicke (F.) c. a., *Geschiedenis van Vlaanderen*, onder leiding van R. van Roosbroeck, III: *De Burgondische hertogen*, Brussel - Amsterdam, 1938.
- Reichert O. P. (B. M.), zie *Acta*
- Reiffenberg (F. de), *Histoire de l'ordre de la Toison d'Or, depuis son institution jusqu'à la cessation des chapitres généraux (1430—1573)*, Bruxelles 1830.
- Remy (F.), *Les grandes indulgences pontificales aux Pays-Bas à la fin du Moyen-Age, 1300—1531*, Université de Louvain; Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'Histoire et de Philologie 2. XV (Dissertation Louvain), Louvain 1928.
- Riemer (Jac. de), *Beschrijving van 's Graven-Hage I*. 1-2, Delft 1730.
- Riemsdijk (Th. H. F. van), *De Tresorie en Kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche Huis*, 's Gravenhage 1908.
- en J. Ph. de Monté ver Loren, *De rechtspraak van den graaf van Holland I*, OVR 3. II, Utrecht 1932.
- Römer (R. C. H.), *Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland*, Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, nieuwe reeks VIII, 2 dln., Leiden 1854.
- Scheltema (P.), *Aemstel's oudheid of Gedenkwaardigheden van Amsterdam*, 7 dln., Amsterdam 1855—1885.
- Schlager O. F. M. (P.), *Beiträge zur Geschichte der kölnischen Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter*, Köln 1904.
- Schoengen (M.), *Geschiedenis van het onderwijs in Nederland*, Amsterdam 1911/25.
- *Monasticon Batavum I: De Franciscaansche orden*, Verhandelingen der Ned. Akademie van Wetensch., Afd. Letterkunde, nieuwe reeks XLV, Amsterdam 1941.
- Sernee (J. M.), S. W. A. Drossaers en W. G. Feith, *De archieven van kloosters en andere stichtingen in Delfland*, 's Gravenhage 1920.
- Soutendam (J.), *Inventaris der charters en privilegien berustende op het archief der Gemeente Delft*, Delft 1860.
- Stein (H.), *Un diplomate bourguignon du XVe siècle: Antoine Haneron*, Bibliothèque de l'École des chartes XCVIII (1937), 283—348.
- Stoppelaar (J. H. de), *Inventaris van het Oud-archief der stad Middelburg, 1217—1581*, Middelburg 1883.
- Telders (A.), *Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand*, Proefschrift Utrecht, Utrecht 1868.

- Terdenge (H.), *Zur Geschichte der holländischen Steuern im 15. und 16. Jahrhundert*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XVIII (1925), 95—167.
- Timbal Duclaux de Martin (P.), *Le droit d'asile*, Paris 1939.
- Toutey (E.), *Charles le Téméraire et la Ligue de Constance*, Paris 1902.
- Unger (W. S.), *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd II*, RGP g. s. LXI, 's Gravenhage 1926.
- Utenhove (Johannes), zie Martin O. P. (R. M.).
- Valois (N.), *La France et le Grand Schisme d'Occident*, 4 vol., Paris 1896—1902.
- *La crise religieuse du XVe siècle. Le Pape et le Concile (1418—1450)*, 2 vol., Paris 1909.
- *Histoire de la Pragmatique Sanction de Bourges sous Charles VII*, Paris 1906.
- ver Loren (J. Ph. de Monté), *De historische ontwikkeling van de begrippen Bezit en Eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland*, Proefschrift Utrecht, Utrecht 1929.
- Walther (A.), *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.*, Leipzig 1909.
- W[alvis] (I.), *Beschrijving der stad Gouda*, 2 dln., Gouda en Leyden 1713.
- Wielant (Philips), *Instructie, voor de stad Haarlem ontworpen*, ed. J. A. Fruin, Overdruk uit Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving, nieuwe reeks I—II (1873—1874), Amsterdam 1874.
- Zanten Jut (S. M. van) en G. H. C. Breesnee, *Archieven van kloosters en andere geestelijke instellingen te Gouda*, IRA I (1928), 181—208.

INLEIDING

In de 13e eeuw verhief zich, boven alle wereldlijke mogendheden, de Kerk als een vast georganiseerde monarchie van hooger orde, met eigen ambtenaren, eigen recht, eigen domeinen en eigen belastingen. De aardsche rijken golden haar slechts als bestanddeelen van haar universeele rijk, de vorsten als gevolmachtigden van den Paus. Daar den mindere geen gezag toekomt over den meerdere, werd den leeken in beginsel iedere bevoegdheid ten aanzien van de Kerk, haar dienaren en bezittingen ontzegd. Het zedelijke overwicht van de Kerk, de voortreffelijkheid van haar organisatie, de geduchtheid der straffen waarmede zij inbreuk op haar rechten wist te wreken, lieten deze aanspraken op immuniteit voor een goed deel verwezenlijken.

Naarmate het gezag van vorsten en steden zich versterkte, en legisten, doordrongen van de opvattingen van het Romeinsche recht, in de regeeringen een rol gingen spelen, hernam de wereldlijke macht haar rechten. In de groote kerkpolitieke conflicten van het begin der 14e eeuw — de strijd van den Franschen koning Philips IV den Schoone met Paus Bonifacius VIII, en de strijd van den Duitschen koning Lodewijk den Beier met Paus Johannes XXII — werd luide het beginsel verkondigd: de vorst is op wereldlijk gebied onafhankelijk; de Kerk, in zaken van godsdienst souverain, is als rechtsinstelling een bestanddeel van den Staat. De verzwakking van macht en aanzien der Pausen ten tijde van hun verblijf te Avignon, en vooral daarna, in de periode van het Schisma en de concilies, begunstigde de verwezenlijking van deze theorie ¹⁾, die in Holland omstreeks het midden van de 14e eeuw een getemperden weerklank vond in de voor graaf Willem V geschreven verhandeling *De cura reipublicae* van den klerk Philips van Leiden. Het voorbeeld van de Fransche monarchie volgend, streefden de vorsten er naar, de immuniteit te beperken en de steeds onzekere grenzen tusschen wereldlijk en geestelijk gebied ten eigen voordeele af te bakenen. Met steun van het hulpbehoevende Pausdom slaagden zij er in, een grootere mate van invloed op de bezetting der kerkelijke ambten en beneficiën in hun landen te verkrijgen, waardoor niet alleen de geestelijkheid nauwer aan den landsheer werd gebonden, doch deze tevens meer gelegenheid kreeg dan voorheen om zijn

¹⁾ Zie voor het volgende: J. Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation* (1931), 67 vlg., 179 vlg., 116 vlg.; ook hierna Hoofdstuk I.

dienaren met prebenden te beloonen. In ruil voor wereldlijke hulp gaven de Pausen in toenemende mate de fiscale voorrechten van de geestelijkheid prijs, door den vorsten een aandeel in de kerkelijke belastingen toe te staan. Op het gebied van de rechtspraak openbaarde zich een streven, de bevoegdheden in te korten van de kerkelijke rechtbanken — die niet alleen *ratione personae* alle crimineele en civiele zaken van geestelijken behandelden (*privilegium fori*), maar *ratione materiae* een vrijwel onbegrensd rechtsgebied voor zich opeischten ¹⁾ — en het kerkelijke asylrecht te beperken, dat den misdadiger die heul gezocht had op gewijden grond vrijdom van lijfstraffen verzekerde, zoo het hem niet geheel aan de aardsche gerechtigheid onttrok ²⁾.

Ondanks de beperkingen van de immuniteit droeg het kerkelijke goed slechts in zeer geringe mate in de lasten der gemeenschap bij, en geenszins in verhouding tot zijn omvang en opbrengst. Uitbreiding van de immuniteit over tevoren belastingplichtig goed door schenkingen of erfelingen aan kerken en kloosters werd derhalve door vorst en onderzaten zeer ongaarne gezien. De heer, in wiens gebied landerijen, huizen of renten in het bezit der Kerk overgingen, achtte deze goederen eerst dan in de doode hand te zijn, wanneer hij ze had geamortiseerd of gemortificeerd, d. w. z. wanneer hij de overdracht had bekrachtigd en ten gunste van de Kerk van zijn rechten had afstand gedaan. Sedert de 13e eeuw werd in Frankrijk voor een amortisatiebrief een geldelijke tegenprestatie verlangd. Hieruit ontwikkelde zich, door tusschenkomst van het koninklijke gezag, een vaste taxe, die uiterlijk sinds 1372, toen koning Karel V de verleening van amortisaties tot een kroonrecht had gemaakt, uitsluitend ten behoeve van den koning werd geheven, als vergoeding voor het economische en politieke nadeel dat door vermeerdering van het bezit in de doode hand aan den vorst werd berokkend ³⁾. Ook in de Nederlanden maakten reeds in de 13e eeuw

¹⁾ P. Fournier, *Histoire de la juridiction ecclésiastique*, Journal des Savants, nouv. sér. VII (1909), 540 vlg.; E. Eichmann, *Der recursus ab abusu nach deutschem Recht* (1903); J. Hashagen, *Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit im späteren Mittelalter*, Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. XXXVII, Kanon. Abt. VI (1916), 205 vlg.; P. Kirn, *Der mittelalterliche Staat und das geistliche Gericht*, ibid. XLVI, Kanon. Abt. XV (1926), 162 vlg..

²⁾ P. Timbal Duclaux de Martin, *Le droit d'asile* (1939), 197 vlg., 261 vlg..

³⁾ G. Coulondre, *Des acquisitions de biens par les établissements de la religion chrétienne en droit romain et dans l'ancien droit français* (1886), 269 vlg.; cf. P. Viollet, *Hist. des institutions politiques et administratives de la France* II (1898), 409 vlg.. Kritiek op den hier verdedigden privaatrechtelijken oorsprong van het koninklijke amortisatierecht (uit het feodale recht) door N. Didier, *Les origines du droit souverain d'amortissement dans le comté de Hainaut*, Rev. d'hist. eccl. XXXIV (1938), 487 vlg.. — Het tarief van de amortisatierechten werd in 1402 voor de kroonlanden vastgesteld op $\frac{1}{3}$ van de waarde der betrokken goederen en inkomsten: Coulondre, *a. w.*, 297.

de landsheeren er aanspraak op, iedere vergrooting van het kerkelijke eigendom goed te keuren, doch een geldelijke vergoeding voor deze mortificaties schijnt vóór den Bourgondischen tijd niet te zijn geëischt ¹⁾.

Voor al in de besloten ruimten der steden waren de gevolgen van het minder worden van belastbaren grond en haardsteden merkbaar. De uitbreiding van het aantal kloosters en van hun grondbezit binnen de stadsmuren was op den duur ook op de volkshuisvesting van invloed, terwijl de bedrijven en neringen, die door de geestelijken gedreven of op hun terreinen door leeken uitgeoefend werden, een bedreiging vormden voor de burgerlijke nijverheid en handel. In de Italiaansche steden reeds in de 12e eeuw, later ook elders, trachtten de magistraten de geestelijken aan dezelfde lasten te onderwerpen als de overige ingezetenen, wat tot botsingen met de kerkelijke overheden leidde ²⁾ en slechts ten deele met goed gevolg bekroond werd. Wel slaagden de steden er in, de vermogens van parochiekerken en kapellen grootendeels onder eigen beheer te krijgen ³⁾. Daarnaast poogde men een verdere toeneming van het exemptie bezit der geestelijkheid tegen te gaan door allerlei beperkende verordeningen, de z. g. n. amortisatiewetten ⁴⁾, die door een stad zelfstandig konden zijn uitgevaardigd, of haar als privilege verleend konden zijn door den landsheer. Waar de vorsten meer en meer financieel van de opkomende steden afhankelijk werden, en dezen op Statenvergaderingen gelegenheid hadden gezamenlijk hun wenschen kenbaar te maken, kon een van den vorst uitgaande amortisatiewetgeving ontstaan, die geldigheid had voor het geheele land. Wij zullen zien, dat in Holland onder het bewind van de Bourgondische hertogen de steden tot zulke algemeene maatregelen den stoot hebben gegeven.

* * *

De graafschappen Holland en Zeeland stonden in nagenoeg hun geheele uitgestrektheid onder het geestelijke gezag van den bisschop van Utrecht ⁵⁾. Slechts een smalle strook in het uiterste Zuiden van

¹⁾ Didier, *t. a. p.*, 493 vlg., 496.

²⁾ B.v. te Gent in 1287: G. Des Marez, *Les luttes sociales en Flandre au Moyen Age*, Revue de l'Univ. de Bruxelles V (1899/1900), 660—661.

³⁾ A. Schultze, *Stadtgemeinde und Kirche im Mittelalter*, Festgabe für Rud. Sohm (1914), 129 vlg.. Stedelijke prebendenpolitiek: *t. a. p.*, 119 vlg.; Hashagen, *Staat und Kirche*, 226 vlg..

⁴⁾ Vgl. E. Mack, *Die kirchliche Steuerfreiheit in Deutschland seit der Dekretalen-gesetzgebung* (1916), 211 vlg.; voor de Nederlanden: R. Koerperich, *Les lois sur la mainmorte dans les Pays-Bas catholiques* (1922), 23 vlg..

⁵⁾ S. Muller Hzn., *De indeeling van het bisdom*, OVR 2. VIII^a en XVII (1906/'15), 45 vlg..

Holland en een klein hoekje van Zeeland behoorden tot het bisdom van Luik. De bisschop deelde de geestelijke rechtsmacht in zijn diocese met de aartsdiakens. Over geheel Zeeland en over het grootste gedeelte van Holland strekte zich het archidiaconaat van den Domproost uit; het gebied langs de Oostelijke grens, waarin o. a. Gouda was gelegen, behoorde tot andere archidiaconaten, grootendeels tot dat van den proost van Oudmunster te Utrecht; in West-Friesland berustte zoowel het bisschoppelijke als het archidiaconale gezag bij het Utrechtsche Domkapittel, dat het door den proost van West-Friesland liet uitoefenen. Onder de aartsdiakens oefenden de dekenen, onder den bisschop de provisors in de verschillende decanaten de kerkelijke rechtspraak uit ¹⁾.

De betrekkingen van de graven met de Utrechtsche kerkvorsten waren van tweeërlei aard. De bisschoppen waren niet slechts de geestelijke herders van Holland en Zeeland, doch tevens de wereldlijke gebieders van het naburige Sticht. Van ouds hebben de graven getracht, en meermalen met goed gevolg, den bisschop van zich afhankelijk te maken en een Hollandsch protectoraat over het Nedersticht te vestigen, doch een duurzaam resultaat hebben zij vóór den Bourgondischen tijd niet vermogen te bereiken. Daar hun streven gericht was op beheersching van den bisschopsstoel, hebben de Hollandsche vorsten geen pogingen aangewend om hun landen als een afzonderlijk bisdom van Utrecht af te scheiden, zooals in 1332 hertog Jan III van Brabant trachtte zijn gebieden kerkelijk zelfstandig te maken ²⁾. De oprichting van het kapittel der Hofkapel in Den Haag door hertog Albrecht van Beieren in 1367, aan welk kapittel in 1374 door den Paus exemptie uit het bisdom Utrecht werd verleend, schijnt niet, gelijk overeenkomstige stichtingen elders ³⁾, bedoeld te zijn geweest als een eerste stap in de richting van zulk een landsbisdom, doch voornamelijk ten doel te hebben gehad, aan de universitair gevormde, niet-adellijke raadslieden en klerken des hertogs vaste en slechts van den vorst afhankelijke middelen van bestaan te verschaffen ⁴⁾.

¹⁾ Deken en provisor waren doorgaans één en dezelfde persoon: Muller, a. w., 68.

²⁾ E. Fairon, *Un projet de démembrement du diocèse de Liège proposé par les Brabançons en 1332—1336*, BCRH LXXVIII (1909), 142—192. Vgl. in het algemeen: Hashagen, *Staat und Kirche*, 218 vlg..

³⁾ H. von Srbik, *Die Beziehungen von Staat und Kirche in Österreich während des Mittelalters* (1904), 23—24; F. Priebatsch, *Staat und Kirche in der Mark Brandenburg am Ende des Mittelalters*, Zeitschr. für Kirchengeschichte XX (1900), 333—337.

⁴⁾ Th. van Riemsdijk, *De Tresorie en Kanselarij van de graven van Holland en Zeeland* (1908), 133—135.

Omstreeks 1355 wees Philips van Leiden in zijn *De cura reipublicae* op de wenschelijkheid, de rechterlijke ambten door geschoolde juristen te laten bekleden, om te voorkomen, dat de grafelijke rechtspraak geheel zou verlopen en aan de provisoren en dekens overgaan, zooals in Zeeland reeds het geval was ¹⁾ en ook in Holland dreigde te gebeuren ²⁾. De voordeelen immers van de aan de geestelijke rechtbanken gebruikelijke procedure volgens het aan Christelijke beginselen aangepaste Romeinsche recht, de doeltreffendheid van straf- en dwangmiddelen als ban en interdict, deden velen zich tot den kerkelijken rechter wenden, bij voorkeur voor het invorderen van schulden ³⁾. Wel had graaf Willem III van zijn invloed op het Utrechtsche bisdom gebruik weten te maken door in 1319 met bisschop Frederik van Zierik, in 1323 met den elect Jan van Diest overeenkomsten te sluiten, volgens welke de kerkelijke rechters zich tot de behandeling van geestelijke zaken zouden beperken ⁴⁾. De veelvuldige herhaling van verbodsbepalingen om wereldlijke zaken voor den geestelijken rechter te brengen, de geschillen hierover tusschen graaf Willem V en bisschop Jan van Arkel in 1356 en 1357 ⁵⁾ toonen echter, evenals de gelijktijdige klacht van Philips van Leiden, dat deze verdragen geen bevredigende oplossing hebben gebracht. Andere punten van geschil tusschen wereldlijke en geestelijke macht betroffen het dagen van inwoners van Holland en Zeeland voor den kerkelijken rechter te Utrecht, de bevoegdheden van de wereldlijke autoriteiten tegenover misdadige geestelijken, het asylrecht, de toepassing van ban en interdict. Deze en andere kwesties werden omstreeks 1386 in een concordaat tusschen hertog Albrecht en den bisschop in een voor de Kerk niet ongunstigen zin geregeld ⁶⁾, zonder dat dit verdrag evenwel aan de moeilijkheden een einde maakte.

De graven van Holland bezaten het patronaat van vele kerken ⁷⁾, welker bedienaren van hen afhankelijk waren. Als landsheeren waren zij de beschermers van alle geestelijken in hun gebied. Uit dit patronaatsrecht en dezen beschermingsplicht waren voor het landsheerlijk gezag waardevolle bevoegdheden afgeleid. De graaf mengde zich in de aan gelegenheden van kerken en kloosters, hij sprak recht in geschillen

¹⁾ Zie hierover: I. H. Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen* (1917), 171—177.

²⁾ Philippus de Leyden, *De cura reipublicae et sorte principantis*, ed. R. Fruin — P. C. Molhuysen, OVR 2. I (1900), Cas. LXX 12 vlg. (287 vlg.).

³⁾ Vgl. Fournier in *Journal des Savants*, nouv. sér. VII (1909), 543; Hashagen, *Zur Charakteristik der geistl. Gerichtsbarkeit*, 218 vlg..

⁴⁾ J. G. C. Joosting, *De begrenzing der wereldlijke en kerkelijke rechtspraken tegenover elkander*, OVR 2. XI (1910), 45, 47.

⁵⁾ T. a. p., 83—90.

⁶⁾ T. a. p., 113—115; vgl. beneden, blz. 115 vlg..

⁷⁾ Zie hierna, blz. 270.

die dezen betroffen ¹⁾, hij waarborgde hun het veilige bezit van nieuw verkregen goederen door de overdracht te bekrachtigen en het land van wereldlijke lasten vrij te stellen ²⁾. Reeds in het eerste kwart van de 14e eeuw was in Holland, zooals in andere Nederlandsche gewesten, amortisatie ³⁾ door den landsheer vereischt om onroerende goederen, door een kerk verworven, de vrijheid en immuniteit welke aan kerkelijk bezit toekwam deelachtig te doen worden. Een brief van 31 October 1323 ⁴⁾, waarin graaf Willem III den abt van Middelburg oorkondde, dat een door dezen in een bede betaalde bijdrage een onverplichte gunst was en nimmer als precedent kon gelden, heeft uitsluitend betrekking op het land dat door den graaf of diens voorvaderen bij handvest was geëximeerd, niet op de ambachtslanden van den prelaat. In een bevelschrift van 13 November 1344 ⁵⁾ gelast graaf Willem IV deken en parochiegeestelijken van Walcheren, een bede van bisschop en Domproost uitsluitend om te slaan over het kerkegoed dat door de wereldlijke hand bevrijd is, en niet over het land der capellanieën. Deze landen immers, noch door hem, noch door zijn voorzaten vrijgesteld, moesten schot, bede en heervvaart gelden, en zouden, wanneer zij ook deze bede moesten opbrengen, zwaarder belast zijn dan het land van wereldlijke lieden. Blijkbaar beteekent deze landsheerlijke amortisatie niet meer een simpele garantie, maar geeft alleen zij recht op vrijdom van belasting.

Ook deze erkende exemptie van het kerkelijke goed gold niet als onaantastbaar. Uitgaande van het beginsel, dat ten nadeele van het gemeenebest geen voorrechten der geestelijkheid van kracht zijn, verklaarde Philips van Leiden ook de belastingprivileges van de Kerk ondergeschikt aan het algemeene belang ⁶⁾. Inderdaad hebben reeds vóór den Bourgondischen tijd geestelijken in zekere mate in buiten-

¹⁾ J. Ph. de Monté ver Loren, *De hist. ontwikkeling van de begrippen Bezit en Eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland* (1929), 73 vlg.; Th. van Riemsdijk — De Monté ver Loren, *De rechtspraak van den graaf van Holland I*, OVR 3. II (1932). Zie hierna Hoofdstuk V.

²⁾ Van Mieris I, 134, 187, 209 enz.. Vgl. Didier, *Les origines du droit souverain d'amortissement* . . . , 491 vlg..

³⁾ De term „a(d)mortiseeren” of „mortificeeren” schijnt in Holland eerst onder Philips den Goede algemeen in gebruik te zijn gekomen. Tevoren was hij wel niet onbekend (Van Mieris IV, 358: 1415), doch gebruikelijker was: „vryen”. Vgl. voor Brabant: Koerperich, *Les lois sur la mainmorte*, 15. In Henegouwen komt „amortir et affranchir” reeds in het begin van de 14e eeuw voor: Didier, l. c., 499 n. 3, 500 n. 2.

⁴⁾ Van Mieris II, 332.

⁵⁾ A. w. II, 687.

⁶⁾ *De cura reipublicae*, ed. Fruin-Molhuysen, Cas. XVI 8 (68); cf. Cas. VI 8 (38), XII 4 vlg. (60 vlg.), XIII 2 (61 vlg.), XX 6 vlg. (78), XXXIV 9 vlg. (133), LX 40 (255). LXXXV 6 (358).

gewone belastingen op de morgentalen bijgedragen, zooals in 1406 in een morgengeld, dat aan graaf Willem VI was geschonken om zijns vaders schulden af te betalen¹⁾. Aan de vijfjarige bede, die in 1422 door steden en dorpen van Holland aan Jan van Beieren werd toegestaan, namen ook de welgeborenen en de vijf groote abdijen van het graafschap deel door afzonderlijk „een zeker taxe” toe te staan voor den tijd van drie jaar. Hier bleef dus de vorm van een vrijwillige subsidie volkomen gehandhaafd²⁾. De talrijke grafelijke dispensatiebrieven, dikwijls nog met uitzonderingen en beperkende bepalingen, toonen, dat ten aanzien van andere lasten de immuniteit van den clerus evenmin onvoorwaardelijk werd erkend³⁾. Zonder twijfel evenwel heeft de geestelijkheid in het algemeen een grootere mate van belastingvrijheid genoten dan haar door de wereldlijke overheid officieel was toegekend.

Het eerste verzet tegen het streven der geestelijken om, of zij konden steunen op grafelijke privileges of niet, de vrijheden waarop zij aanspraak maakten ook uit te breiden tot alle nieuw-verworven bezit, is bij de boeren gerezen. Om de plattelandsbevolking te beschermen en zijn eigen belangen tevens, trachtte de graaf in een reeks plaatselijke verordeningen⁴⁾, en op 5 September 1323 in een voor het geheele land geldende ordonnantie⁵⁾, de bestaande rechten van den fiscus voor de toekomst te handhaven door de bepaling, dat alle schotbare landerijen

¹⁾ GA Haarlem, inv. I nr. 70: 1406 Mei 27. — Mogelijk heeft een brief van prelaten en gemeen kapittel van Utrecht aan hertog Willem van Beieren, gedagteekend St. Urbanusdag (Mei 25), op deze belastingheffing betrekking. De prelaten klagen over de schatting, namens den graaf onlangs op hun geestelijke goederen in Holland en Zeeland gelegd, hetgeen zonder precedent was. Zij betoogen, volgens geestelijk en wereldlijk recht niet tot betalen verplicht te zijn, en verzoeken dringend, „dat ons die onrechte moynesse ofgedaen warde” (RA Utrecht, Dom nr. 3175). — Vgl. M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijsburg*, 102: in 1397 reist de abdis van Rijsburg twee keer naar Den Haag, „doe die cloesteren ontboden waeren”; ARA, Supplem. Van Mieris I: Jan van Beieren verleent het Elfduizend Maagdenklooster te Warmond belastingvrijheid, „ten waere, dat die bede off schattinge alsoo gemeynlic duerghinge, dat alle geestelike cloisteren die mede gaven” (1424 Sept. 4).

²⁾ ARA, 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—27, f. 23. — P. J. Blok, *Gesch. eener Hollandsche stad* II², 41, vermeldt dit als het eerste geval van belastingbetaling door de geestelijkheid, die vóór Philips den Goede nooit in de beden zou hebben bijgedragen. Deze meening is in ieder opzicht onjuist. Vgl. Van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij*, 277.

³⁾ B.v.: Van Mieris I, 134, 140, 159, 188, 208, 209 enz.; II, 277, 512, 545, 585 enz.; P. L. Muller, *Regesta Hannonensia*, 58, 90, 117, 295. Tegen het bijdragen door geestelijken in dijk- en sluisgelden werd van kerkelijke zijde geen bezwaar gemaakt: Joosting, *Begrenzing*, 115.

⁴⁾ Van Mieris I, 446 (1284); II, 10, 303, 364, 392 enz.; Muller, *Regesta Hannonensia*, 132, 191, 207 enz..

⁵⁾ Muller, *Reg. Hannon.*, 118. Vgl. ook Philips van Leiden, Cas. XXII 3 (86 vlg.).

schotbaar zouden blijven, in wiens handen zij ook overgingen. Toen deze maatregelen tegenover den clerus niet afdoende bleken, vaardigde graaf Willem III op 18 December 1328 de eerste — en, naar het schijnt, voor langer dan een eeuw eenige — algemeene amortisatiewet voor Holland en Zeeland uit, waarbij iedere overdracht van onroerend goed aan geestelijken verboden werd ¹⁾. Maar een krachtig en doelbewust gezag, in staat zijn besluiten blijvend te doen eerbiedigen, ontbrak. Zoo deelde deze ordonnantie het lot van haar soortgenooten elders: zij heeft de uitbreiding van het kerkelijk grondbezit misschien een oogenblik vertraagd ²⁾, maar niet voorgoed tegengehouden.

In den loop van de 14e eeuw ontwikkelden de Hollandsche steden zich tot economische en politieke macht. Binnen hun muren ontstonden, door een samenloop van omstandigheden van religieuzen en maatschappelijken aard, tal van geestelijke huizen. De vrouwen en meisjes die er gezamenlijk een zoowel beschouwend als werkzaam leven leidden, legden vroeg of laat, hetzij eigener beweging, hetzij onder druk van buiten, volledige geloften af en veranderden zoo hun vroeger vrije gemeenschappen in werkelijke besloten kloosters. De meesten namen den regel van de Derde Orde van Sint Franciscus aan, de overigen doorgaans dien van de Augustijner-Regularissen. Deze nonnenconventen, die door de goederen welke de zusters met zich in het klooster brachten, door schenkingen en erflatingen een goed deel van het burgerlijke eigendom aan zich trokken, maakten het vraagstuk van het kerkelijke bezit brandender dan ooit. De meeste zorg baarden de zeer talrijke en sterk bevolkte huizen der Derde Orde. De Tertiariissen, wier regel het persoonlijke bezit handhaafde ³⁾, aanvaardden wel alle hun aanbestedorven goederen, doch lieten deze na hun dood aan hun gestichten en stelden hun wereldlijke erfgenamen teleur. De mannenkloosters, veel geringer in aantal en meerendeels buiten de stadswallen gevestigd, waren in dit opzicht van minder beteekenis.

De burgerijen namen maatregelen tegen den aanwas van het bezit der kloosters, of lokten verordeningen uit van den graaf, die financieel

¹⁾ Van Mieris II, 477—478.

²⁾ Vgl. Van Mieris II, 502, 513: brieven van Willem III van 1330 Oct. 30 en van 1331 April 2.

³⁾ Zie over de pogingen, in het Kapittel van Utrecht (dat de meeste Hollandsche Tertiariissenkloosters omvatte) aangewend om den regel met de eischen van het reguliere leven te verzoenen: D. de Kok, *Bijdragen tot de gesch. der Nederlandsche Klarissen en Tertiariissen*, WHG 3 LII (1927), 115, 116 (cf. 110—111), 119 vlg., 181—182; D. van Heel, *De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel* (1939), 56, 232—233. Eerst in 1464 statueerde een kapittelbesluit officieel de gemeenschappelijkheid zoowel van het bezit als van het inkomen: De Kok, *a. w.*, 130.

van zijn steden afhankelijk was en bij hun welstand belang had. Reeds den 13en Juni 1352 schonk graaf Willem V aan Middelburg een privilege, dat den geestelijken voorschreef, alle wereldlijke goederen, huizen en erven, die aan hen geschonken of door hen gekocht werden, binnen een jaar na den koop of de schenking weer van de hand te doen. Tevens werd hun verboden, voortaan koopmanschap te drijven en wijn of andere dranken te tappen, behalve voor zoover dat voor eigen gebruik noodig mocht zijn ¹⁾. Vooral in het eerste kwart van de 15e eeuw kwam de bezorgdheid, waarmede de burgers de vele nieuwe stichtingen gadesloegen, in talrijke ordonnanties van den landsheer tot uiting. Aan de toelating van nieuwe kloosters werden beperkende bepalingen verbonden: een maximum-inkomen werd vastgesteld, het erfrecht der religieuzen omschreven, bijdragen aan zekere lasten voorbehouden ²⁾. Privileges van graaf Willem VI verboden aan alle bestaande en toekomstige kloosters in een stad het verwerven van onroerend goed en het aanvaarden van erfenissen, hetzij absoluut, hetzij boven zeker bedrag, en schreven voor, dat het vermogen van religieuzen na hun dood geheel of gedeeltelijk aan hun wereldlijke verwanten moest terugvallen. Zulke brieven werden verleend aan Gouda in 1409 ³⁾, aan Delft op 3 November 1411 ⁴⁾, aan Amsterdam op 4 November 1411 ⁵⁾, aan Leiden op 25 Juli 1413 ⁶⁾. Haarlem verkreeg den 18en Augustus 1422 van hertog Jan van Beieren een algeheel verbod van oprichting van nieuwe zusterhuizen binnen de stad en een mijl daarbuiten ⁷⁾. Als voorbehoedmiddelen konden bepalingen dienen, die iedere overdracht van onroerend goed voor de stedelijke gerechten brachten en de rechtsgeldigheid ervan aan schout- of schepenbrieven bonden ⁸⁾. De kloosterindustrie, d. w. z. de productie van kloosterlingen voor de markt, schijnt vóór 1425 nog geen groote vlucht te hebben genomen. Bepalingen ertegen komen nog nauwelijks voor ⁹⁾.

Toen Philips van Bourgondië in 1425 de macht in Holland kwam overnemen, trof hij hier een land aan, in welks bestel een groote ver-

¹⁾ Joosting, *Begrenzing*. 78. Dit privilege is met een reeks van andere voorrechten op 31 Mei 1355 opnieuw verleend: Van Mieris II, 855.

²⁾ B.v.: Van Mieris IV, 23.

³⁾ Vermeld bij I. Walvis, *Beschryving der stad Gouda* II (1713), 130.

⁴⁾ D. van Bleyswijck, *Beschryvinge der stad Delft* I (1667), 377.

⁵⁾ Van Mieris IV, 187. ⁶⁾ A. w., 242. ⁷⁾ A. w., 655.

⁸⁾ B.v.: Van Mieris I, 171 (Middelburg, 1217), 184, 190, 242, 274; III, 276, 372.

⁹⁾ N. W. Posthumus, *Gesch. van de Leidsche lakenindustrie* I (1908), 146; C. J. Gonnert, *Cartularium van het Zijklooster* (te Haarlem), BGBH XVI (1891), 16, 37.

andering zich voltrok. Zooals vroeger in de Zuidelijke gewesten was geschied, was nu ook hier langzaamaan het zwaartepunt van de landshuishouding van het platteland naar de stad verschoven. Deze ontwikkeling weerspiegelde zich in de kerkelijke toestanden. De rol van de oude kloosters was vrijwel uitgespeeld. Geen nieuwe religieuze impuls ging meer van hen uit; te midden van hun uitgestrekte bezittingen vegeteerden zij voort, slechts bedacht op de handhaving van hun rechten en op behoud of vermeerdering van hun goed. In de steden daarentegen heerschte een intensief godsdienstig leven, dat tot uiting kwam in talrijke kloosterstichtingen en fundaties van allerlei aard. Maar naast de hier aan den dag tredende liefde voor kloosters en kerken, en als gevolg van de aantrekkingskracht die zij uitoefenden, openbaarde zich in de burgerlijke samenleving ongerustheid over de sterke toename van het aantal geestelijke huizen en verzet tegen een verderen aanwas van hun bezit.

Behalve het kerkelijke bezit vormde de kerkelijke rechtspraak een probleem, dat om oplossing vroeg. De aanspraken van grafelijke ambtenaren en stedelijke gerechten eenerzijds, en van de prelaten en provisoren anderzijds waren sinds lang een bron van geschillen tusschen wereldlijk en geestelijk gezag. Het meest dringend evenwel was voor den Bourgondiër de pacificatie van het land, waar Kabeljauw en Hoek elkander fel bestreed, en kerkelijke verdeeldheid de tweedracht verscherpte: terwijl de Hoeken den gekozen bisschop van Utrecht Rudolf van Diepholt steunden en door dezen gesteund werden, erkenden de Kabeljauwen den in Februari 1425 door den Paus benoemden kerkvorst Zweder van Culemborg.

I

DE HERTOGEN VAN BOURGONDIE EN DE HEILIGE STOEL

Aan de betrekkingen van de hertogen van Bourgondië met de Curie is nog geen speciale studie gewijd ¹⁾; ook het in aanmerking komende bronnenmateriaal, nooit opzettelijk in dit verband onderzocht, is nog slechts zeer onvolledig bekend. Daar deze betrekkingen evenwel den achtergrond vormen voor hun binnenlandsche kerkpolitiek, is het gewenscht hier, op grond van de beschikbare gegevens, in groote trekken te schetsen hoe tot het jaar 1477 de verhouding tusschen hertog en Paus is geweest.

De Pausen te Avignon hadden de wereldbeheerschende positie van hun groote voorgangers verloren, daarentegen hun heerschappij over de Kerk volledig ontwikkeld. Aan materiele macht hadden zij gewonnen wat zij aan zedelijken invloed hadden ingeboet. Steeds verder hadden zij het systeem van reservaties, en daarmee hun belastingrecht, uitgebreid, totdat zij de onbepaalde beschikking over ambten en inkomsten van de Kerk hadden verkregen. Dit stelsel berustte op samenwerking met de wereldlijke vorsten, die hun wenschen inzake de bezetting van kerkelijke ambten of beneficiën door de Curie doorgaans gemakkelijker vervuld zagen dan door kapittels of gewone collatoren, en met den Paus de opbrengst der kerkelijke belastingen deelden ²⁾. Zeer nauw vooral was het bondgenootschap tusschen de Pausen en den koning van Frankrijk en zeer innig de gemeenschap hunner belangen.

Treffend bleek de samenwerking van deze beide machten in

¹⁾ Voor den tijd van Philips den Stoute en Jan zonder Vrees en voor de regeering van Philips den Goede tot 1450 bewijzen goede diensten de werken van N. Valois, *La France et le Grand Schisme d'Occident*, 4 dln. (1896—1902), en *La crise religieuse du XVe siècle. Le Pape et le Concile*, 2 dln. (1909). Voor de latere jaren van Philips den Goede zijn o. a. te raadplegen: G. Voigt, *Enea Silvio de Piccolomini, als Papst Pius II, und sein Zeitalter*, 3 dln. (1856—'63); L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* I³⁻⁴—II³⁻⁴ (1901—'04) en J. D. Hintzen, *De kruistochtplannen van Philips den Goede* (1918); voor Karel den Stoute: J. Combet, *Louis XI et le Saint-Siège*, (1903).

²⁾ J. Haller, *Papsttum und Kirchenreform. Vier Kapitel zur Gesch. des ausgehenden Mittelalters* I (1903), 22—52, 89—153; G. Mollat, *Les papes d'Avignon* (1930).

de Nederlandsche aangelegenheden ¹⁾. De Pausen Benedictus XII (1324—1342) en Clemens VI (1342—1352) hebben, zoowel in hun eigen belang als in dat van Frankrijk, het huwelijk tusschen den Vlaamschen prins Lodewijk van Male en Margaretha van Brabant, dat in 1347 werd gesloten, bevorderd — een verbintenis, die later Brabant en Limburg aan het Huis van Bourgondië zou brengen — en de pogingen van koning Eduard III, om door een dynastieke verbinding een der Nederlandsche gewesten in den greep van Engeland te brengen, helpen verijdelen ²⁾. In 1369 maakte wederom de krachtige steun van den Paus het huwelijk mogelijk van den jongen Philips van Bourgondië met Margaretha van Vlaanderen, het eenige kind uit dezen echt gesproten. Paus Urbanus V (1362—1370) heeft de plannen van den Engelschen koning, die jarenlang trachtte de hand van de Vlaamsche erfdochter voor een zijner zoons te verkrijgen, opnieuw gedwarsboomd door hem hardnekkig de vereischte dispensatie wegens bloedverwantschap te weigeren en zelfs de beoogde verbinding te verbieden. Zonder bezwaar evenwel heeft hij daarop het den Engelschen ontzegde verlof aan den Valois verleend en zoo in belangrijke mate bijgedragen tot een der grootste triomfen van de Fransche diplomatie ³⁾.

Het Huis van Bourgondië dankt dus zijn opkomst mede, en in niet geringe mate, aan den Heiligen Stoel. Philips de Stoute (1363—1404) was zich hiervan bewust en heeft het belang van goede betrekkingen met den Paus terdege ingezien. Tijdens de eerste jaren van het Schisma stond hij vastberaden aan de zijde van Clemens VII (1378—1394), van wien het Fransche hof dezelfde, of grooter, diensten verwachtte als van diens voorgangers in Avignon. Waar hij kon steunde hij de diplomatieke actie van zijn broeder, koning Karel V, om Europa voor den Franschen Paus te winnen ⁴⁾. Deze poging faalde. Ook Philips' soepel en geduldig beleid om door overreding en belooningen zijn eigen onderdanen in Vlaanderen — die, door handels- en nijverheids-

¹⁾ Haller, *a. w.*, 24, 90 vlg., 105 en Mollat, 266 vlg., 403—411, hebben er op gewezen, dat de Pausen van Avignon een Fransche politiek hebben gevoerd, niet zoozeer omdat zij willooze handlangers van den koning waren, maar vooral omdat hun eigen belang hen hiertoe noopte. (Een tegenovergestelde meening o. a. bij Pastor I, 67 vlg.). H. S. Lucas, *The Low Countries and the Hundred Years War, 1326—1347*, Univ. of Michigan Public.; Hist. and Polit. Sc. VIII (1929), 457 vlg. en R. Delachenal, *Histoire de Charles V*, III (1916), 498 vlg. hebben doen uitkomen, dat bepaaldelijk met betrekking tot de Nederlandsche aangelegenheden de Pausen sterke eigen motieven hadden om de Fransche politiek te begunstigen en de Engelsche tegen te werken.

²⁾ Lucas, *The Low Countries*, 304 vlg., 431, 457 vlg., 509 vlg., 526 vlg., 543 vlg., 549, 578.

³⁾ Delachenal, *Hist. de Charles V*, III, 499—510; O. Cartellieri, *Geschichte der Herzöge von Burgund I, Philipp der Kühne* (1910), 7—10, 115—119.

⁴⁾ Valois, *La France et le Grand Schisme I*, 131, 235, 299.

belangen met Engeland verbonden, de partij van Rome hadden gekozen — tot gehoorzaamheid aan Clemens over te halen, leverde slechts gedeeltelijk resultaten op ¹⁾. In de overige Nederlanden, waarop Philips reeds het oog had geslagen, verkreeg deze Paus evenmin aanhang van eenige beteekenis ²⁾.

Thans was de Paus te Avignon in plaats van een steun een hinderpaal voor den hertog geworden. De Bourgondische landen waren door de kerkelijke tweedracht verdeeld. Bijlegging van het Schisma zou Philips' positie in Vlaanderen aanmerkelijk versterken en een blijvenden vrede met Engeland mogelijk maken, waarnaar zijn Nederlandsche belangen hem deden streven ³⁾. Deze belangen wogen zwaarder dan de trouw aan den Paus. Toen Philips de Stoute, tengevolge van de krankzinnigheid van zijn neef, koning Karel VI, in 1392 met zijn broeders de regeering van Frankrijk weer in handen had gekregen, sloot hij zich aan bij de van de Universiteit van Parijs uitgaande beweging, die gericht was op verwijdering van beide Pausen, herstel van de eenheid in de Kerk door een concilie en beperking van het pauselijk absolutisme. De kruistocht, die onder de auspiciën van den Bourgondischen hertog in 1396 eindelijk tot stand kwam en onder diens zoon Jan van Nevers op het slagveld van Nicopolis een ontijdig einde vond, bracht nu den Paus geen baat ⁴⁾. Mede door toedoen van hertog Philips zegde Frankrijk in 1398 aan Benedictus XIII (1394—1409/17), den opvolger van Clemens VII, de gehoorzaamheid op, en schafte het pauselijk provisierecht en de pauselijke belastingen af. Verschillende Nederlandsche vorsten sloten zich, onder Bourgondischen invloed, bij de „substractie” aan ⁵⁾. Zooals Philips van Bourgondië in zijn eigen belang naar beëindiging

¹⁾ Valois, *a. w.* II, 235—270 (268 n. 3, 269 n. 1—2, 270 n. 2, verschillende pauselijke gunsten voor den hertog); cf. I, 253 vlg., 359 vlg.; Cartellieri, *Philipp der Kühne*, 26 vlg., 33, 53 vlg.. Samenvatting bij F. Quicke, *Geschiedenis van Vlaanderen III* (1938), 64—66.

²⁾ Valois, *a. w.* I, 273—296; II, 289 vlg.. Vgl. voor de houding van Albrecht van Beieren en voor den aanhang van Clemens VII in het bisdom Utrecht nog: G. Brom, *De tegenpaus Cl. VII en het bisdom Utrecht*, BMHG XXVIII (1907) 1—102; Th. v. Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij* (1908), 160 vlg., 404—423; E. Göller, *Repertorium Germanicum (Verzeichnis)*, I (1916), 107*—108*, 149*—152*. — Voor de beide Beiersch-Bourgondische huwelijken van 1385 verleende Clemens VII, op verzoek van de bruidsparen en van de vaders, bij bullen van 1385 Feb. 8 de noodige dispensaties (Brom, *Archivalia in Italië I*, 1, 21, nrs. 28—29), hetgeen de jonge paren niet weerhield zich vervolgens eveneens tot Urbanus VI te wenden, van wien zij gelijkelijk dispensatiebullen verkregen (1386 April 5); vgl. Valois II, 234 n. 3; Cartellieri, *a. w.*, 119.

³⁾ Vgl. Cartellieri, *a. w.*, 51, 67 vlg.. Voor het volgende: Valois II, 393 vlg., en III *passim*; Haller, *Papsttum u. Kirchenref.* I, 205—308; Cartellieri, 66 vlg. 78 vlg., 86 vlg., 96, 104 vlg.; V. Martin, *Les origines du Gallicanisme* (1939) I. 243—340.

⁴⁾ Valois III, 98 vlg.; Cartellieri, 78, 80. ⁵⁾ Valois III, 283 vlg..

van het Schisma streefde, kon zijn mededinger Lodewijk van Orleans voor zijn doeleinden een aan Frankrijk dienstbaar Pausdom niet ontbeeren, en naar gelang de koninklijke macht in de handen van den een of van den ander was, wisselde de houding van de Fransche regeering tegenover den Paus.

Na het uit den weg ruimen van den hertog van Orleans in 1407 was de invloed van Bourgondië oppermachtig. Hertog Jan zonder Vrees (1404—1419) zette de politiek van zijn vader voort en liet den vrijen teugel aan de sterke partij in den clerus die het er op aan legde, de Fransche Kerk te bevrijden van de centraliseerende almacht van de Curie. In 1408 werd de een jaar tevoren op een nationale synode opgestelde verklaring der Gallicaansche Vrijheden gepubliceerd. Even later kondigde een koninklijke ordonnantie opnieuw de neutraliteit af. Den hertog van Bourgondië en zijn mederegenten lieten de vrijheden van de Fransche Kerk onverschillig. Voor en na wilden zij deze Kerk beheerschen ¹⁾. Hun doel was, den Paus van Avignon tot toegeven te dwingen en ten eigen bate de eenheid in de Kerk te herstellen. Op het Concilie van Pisa (1409) is dit doel wel niet bereikt, maar voor Jan zonder Vrees was het resultaat voldoende. Geen verschil van obediëntie verdeelde meer de onderdanen van het Huis van Bourgondië of stond de toenadering tot Engeland in den weg. De Gallicaansche Vrijheden waren weliswaar opgeofferd. De Pausen van Pisa, Alexander V (1409—1410) en Johannes XXIII (1410—1415), beheerschten en exploiteerden de Kerk even absoluut als hun voorgangers. Zij verstonden zich met de regeerders van Frankrijk, eerst de Bourguignons, later de Armagnacs, en deelden met hen hun macht ²⁾.

Noch Jan zonder Vrees, noch de Fransche regeering waren derhalve geestdriftig gestemd voor het Concilie dat op initiatief van den Duitschen koning Sigismund in 1414 te Constanz bijeenkwam. Paus Johannes rekende op den bijstand van den hertog van Bourgondië ³⁾, met wien hij steeds zeer vriendschappelijke betrekkingen had onderhouden, doch hertog Jan, die tegen zijn vele tegenstanders den steun van het hoogste kerkelijke gezag dringend behoefde, liet den Paus vallen, toen diens poging om zijn vrijheid te herwinnen mislukt was en diens aanhang gering bleek. De hertog beijverde zich den gunst van het Concilie te winnen ⁴⁾ en slaagde er inderdaad in, hier de door de

¹⁾ Valois III, 306—307.

²⁾ Martin, *Les origines du Gallicanisme* II, 158—190. Goede betrekkingen van Jan z. Vr. met deze Pausen: Valois, IV, 112, 147, 186 vlg., 200; vgl. 218.

³⁾ Valois IV, 287, 293 n. 4, 302 vlg..

⁴⁾ Vgl. A. Coville, *Les vins de Bourgogne au concile de Constance*, Le Moyen Age XII (1899), 326—330.

Armagnacs bewerkte kerkelijke veroordeeling van de stellingen van Jean Petit, die den moord op den hertog van Orleans rechtvaardigen, te doen vernietigen.

In November 1417 had het Schisma afgedaan en was met de verkiezing van Martinus V (1417—1431) de eenheid in de Kerk hersteld, buiten Frankrijk om. Een algemeene hervorming, die te Constanz met zooveel aandrang was geëischt, kwam echter niet tot stand. De nieuwe Paus sloot met de verschillende naties concordaten, die de rechten van den Heiligen Stoel grootendeels in stand lieten. Jan zonder Vrees, die in 1418 Parijs weer in zijn macht kreeg, zocht opnieuw zijn heil in nauwe aansluiting bij den Paus en nam den 9en September van dat jaar voor de Fransche natie de voorwaarden van Martinus V aan; de Dauphin en diens aanhangers daarentegen, teleurgesteld omdat het Pausdom aan den Franschen invloed was onttrokken, hernieuwden de Gallicaansche Vrijheden ¹⁾.

Zoodra de Kerk weer een algemeen erkend hoofd bezat, werd de curiale traditie der Valois door de Bourgondische tak zonder voorbehoud voortgezet. Terwijl de hertogen, zich vrijmakend uit de Fransche machtsfeer, de rol van de koningen overnamen, zouden de Fransche Valois trachten hun doel te bereiken door nu eens, gelijk weleer Philips de Stoute en zijn zoon, het Gallicanisme te beschermen, dan weer toenadering tot de Curie te zoeken.

Hertog Philips de Goede (1419—1467) was in een tijd dat de Heilige Stoel aan felle aanvallen blootstond, steeds onwankelbaar in zijn trouw: „le champion de l'Église et l'escu du Saint Siège” ²⁾. Reeds de eerste bekende oorkonde die van hem, nog als graaf van Charolais, op 11 October 1412 is uitgegaan, was een krachtig manifest ten gunste van Paus Johannes XXIII ³⁾. Het herstel van de eenheid in de Kerk door het Concilie van Constanz begroette hij met vreugde ⁴⁾, en zijn betrekkingen met Paus Martinus V waren van uitermate hartelijken aard. Gezantschappen en geschenken gingen over en weer ⁵⁾, en meer-

¹⁾ Valois IV, 432—435; vgl. Haller, *Die Pragmatische Sanktion von Bourges*, Hist. Zeitschr. CIII (1909) 1—51; Martin, a. w. II, 210 vlg., 221 vlg., 233 vlg..

²⁾ Chastellain, *Déclaration de tous les hauts faits du duc Philippe de Bourgogne* (Oeuvres VII, 1865), 217.

³⁾ H. Nélis, *Philippe le Bon et le pape romain Grégoire XII, 11 oct. 1412*, Revue belge de Philol. et d'Hist. II (1923) 95—98.

⁴⁾ De Laborde, *Les ducs de Bourgogne* 2. I, 175 (nr. 584): kort na zijn regeeringsaanvaarding kocht hij voor zijn particuliere verzameling voor 4000 fr. monnaie royale drie groote tapijten, „ystoriées de l'union de sainte Église”.

⁵⁾ *Ibid.*, 196 (nr. 664), 198 (nr. 672), 200—201 (nr. 686), 224—225 (nrs. 740, 743); II, 389 (nr. 4939), 392 (nr. 4955).

malen gaf de Paus blijk van een vaderlijke belangstelling in het welzijn van den jongen vorst ¹⁾, wiens streven om de Bourgondische macht naar het Noorden, over Holland en Zeeland, uit te breiden hij krachtig ondersteunde door zijn houding bij het huwelijksproces van Jacoba van Beieren en door zijn beslissing bij het bezetten van den bisschoppelijken zetel van Utrecht ²⁾. Hertog Philips heeft weldra den Heiligen Stoel deze diensten vergolden, en de betrekkingen die hij en zijn zoon met Rome onderhielden, zouden blijven berusten op wederkeerigen steun, gevolg van overeenstemmende belangen.

De „goede hertog”, die de vruchten kon plukken van de staatsmanswijsheid van zijn grootvader, heeft door den gunst der omstandigheden en door eigen beleid het Huis van Bourgondië tot ongekende grootheid weten te verheffen. Een reeks van landen aan weerszijden der grenzen tusschen Frankrijk en het Duitse Rijk, tegenover Engeland, heeft hij, bijgestaan door bekwame en toegewijde dienaren, vereenigd tot een machtig rijk dat, wat zijn belangrijkste gedeelte, de Nederlanden, betreft, duurzaam zou blijken. De Bourgondiër dankte zijn geluk aan het ongeluk der hem omringende monarchieën: aan de tijdelijke machteloosheid van het zwaar getroffen Frankrijk en aan de toenemende verdeeldheid van het Duitse Rijk. Om zich op den duur, ook bij keurend getij, te kunnen handhaven, zag hij zich op een aanhoudende, over geheel Europa zich uitstrekkende diplomatieke bedrijvigheid aangewezen, waarbij de steun van het hoogste gezag der Christenheid en de hulp van de alomtegenwoordige en actieve diplomatie van de Curie van onschatbare waarde was. Ook was deze steun van groot belang bij Philips' streven naar een koningskroon, die aan zijn feitelijke macht beantwoordde, aan zijn tweeslachtige positie een einde zou maken en zijn gezag naar binnen en naar buiten zou bevestigen ³⁾. Niet in de laatste plaats was het bondgenootschap met Rome waardevol voor de verdere uitbreiding van het Bourgondische rijk, daar de Paus, door den hertog toegedane personen aan het hoofd van begeerde episcopale vorstendommen te plaatsen, hiertoe in sterke mate kon bijdragen.

¹⁾ K. A. Fink, *Die politische Korrespondenz Martins V. nach den Brevenregistern*, Quellen u. Forsch. aus ital. Arch. u. Biblioth., herausg. v. Preuss. Hist. Inst. in Rom XXVI (1935/6), 199 (nr. 168); A. Cauchie, *Mission aux Archives Vaticanes*, BCRH. 5. II (1892), 408—410.

²⁾ R. Post, *Geschiedenis der Utrechtsche bisschopsverkiezingen tot 1535* (1933), 138, 142 vlg..

³⁾ A.-M. en P. Bonenfant, *Le projet d'érection des états bourguignons en royaume en 1447*, *Le Moyen Age* XLV (1935) 10—23; P. Bonenfant in *Revue de l'Univ. de Bruxelles* XLI (1935/6) 151 vlg., overtuigen niet waar zij, in strijd met de gangbare meening — b.v. bij Pirenne, *Hist. de Belgique* II² (1908), 254 vlg. — het trachten te doen voorkomen, als zou Philips de Goede bij de kroningsplannen in hoofdzaak passief zijn gebleven.

De vriendschap met den Paus versterkte de positie van den hertog van Bourgondië ook in het binnenland. In geen zijner landen regeerde hij als directe nakomeling van inheemsche vorstenhuizen, en in Holland, Brabant en Luxemburg werd zijn heerschappij betwist. Hierin school in den aanvang een element van gevaar voor de Bourgondische dynastie. De hertog had toch reeds bij zijn pogingen om zijn gebieden in één staatsverband te brengen en in alle zijn gezag te vergrooten, gelijk ieder ander vorst van zijn tijd die een overeenkomstig doel nastreefde, te rekenen met het verzet van particularistische en behoudende groepen. Hertog Philips' betrekkingen met de Curie verlichtten zijn taak aanmerkelijk. Zij verhoogden zijn aanzien en stelden hem in staat om zonder te zware lasten een uitgebreid ambtenarencorps te onderhouden, welks talrijke clericale leden door den Paus van prebenden werden voorzien, voorzover de hertog, als collator van vele beneficies, hier niet zelf voor kon zorgen. Op deze wijze schiep hij zich een aanhankelijk kerkelijk personeel en versterkte hij tevens de banden met de inheemsche geestelijkheid, voor wie de zekerste weg naar de pauselijke genade over het hof van den vorst liep. Ook kon Philips de Goede de Kerk onmiddellijk in de kosten van de regeering laten bijdragen, doordat hij herhaaldelijk van den Paus een aandeel in de opbrengst der kerkelijke belastingen verwierf. Insgelijks was het van groot gewicht, dat hij ten eigen bate, en meer nog in het belang zijner onderzaten, de voorrechten van den clerus kon besnoeien, daar deze den ruggesteun van Rome moest missen. Zoo kwam hem nog bij tal van gelegenheden een goede verstandhouding met de Curie te stade.

Paus Martinus V van zijn kant had niet minder reden om de vriendschap van den „grand duc d'Occident” op hoogen prijs te stellen. Zijn gezag was ondermijnd door de decreten van Constanz, die de algemeene kerkvergadering tot een vaste, op gezette tijden terugkeerende instelling hadden verklaard, en vooral door de theorieën die aan deze besluiten ten grondslag lagen. De nieuwe opvattingen over Kerk en Pausdom waren thans in de breedte lagen van de geestelijkheid doorgedrongen. Weliswaar had Martinus V, door de concordaten welke hij sloot, de meeste pauselijke prerogatieven vrijwel weten te herstellen, maar het ingrijpen van de Curie bij het vergeven van beneficies en het belasten van den clerus werd niet meer zoo onvermijdelijk geacht als vroeger, en de dreiging van een volgend concilie bleef boven hem hangen. Evenals Paus Martinus zochten diens opvolgers tegen dit gevaar den steun van de wereldlijke vorsten, die in den Staat, zooals zij in de Kerk, het monarchale principe vertegenwoordigden, en die, bij hun streven hun macht ook over de geestelijkheid uit te breiden,

meermalen stuitten op het verzet van het episcopaat en van de cathedrale kapittels, dezelfde elementen die zich ook tegen het pauselijke absolutisme kantten ¹⁾.

In Philips den Goede vond Paus Eugenius IV (1431—1447) zijn krachtigsten bondgenoot in den strijd tegen het Concilie van Bazel. Aanvankelijk stond de hertog niet afwijzend tegenover de kerkvergadering ²⁾. Haar prestige was te groot dan dat hij zich een negatieve houding zou hebben kunnen veroorloven, zoowel met het oog op zijn onderdanen als in verband met zijn buitenlandsche politiek. Van het Concilie, dat o. m. den vrede in Europa wilde tot stand brengen, was veel te verwachten voor het door Bourgondië gewenschte accoord met Frankrijk, en Bazel was een uitnemende observatiepost om de politiek van den Roomschen koning Sigismund gade te slaan en tegen te werken ³⁾. De verdediging van het Geloof had bovendien steeds Philips' volle belangstelling; het vooruitzicht van een kruistocht tegen de Hussieten onder zijn leiding, zooals het Concilie hem voorspiegelde, had voor hem veel aanlokkelijks. Niettemin talmde hij met het zenden van een gezantschap tot het eerste conflict tusschen Concilie en Paus was opgelost en Paus Eugenius op 14 Februari 1433 de ontbinding van de synode had herroepen ⁴⁾. De hertog wilde de kerkvergadering — die hij voor zijn wenschen inzake de bezetting van verschillende bisdommen, o. a. dat van Utrecht, trachtte te interesseeren ⁵⁾ — steunen bij haar strijd tegen de ketterij en bij haar pogingen tot hervorming van de Kerk, maar hij was niet van zins mede te werken aan eenige actie tegen den Paus, die tot een nieuw schisma zou kunnen leiden. Te Bazel hebben zijn gezanten, onder wie vooral Jean Germain, bisschop van Nevers ⁶⁾, op den voorgrond trad, overeenkomstig hun instructies ⁷⁾ voortdurend den Paus verdedigd ⁸⁾ en inderdaad heeft

¹⁾ J. Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation* (1931), 67—303.

²⁾ N. Valois, *Le Pape et le Concile I*, 136 n. 1, 158 vlg.; J. Haller, *Concilium Basiliense I* (1896), 121 n. 2.

³⁾ L. Stouff, *Contribution à l'histoire de la Bourgogne au concile de Bâle. Textes inédits*, Public. de l'Univ. de Dijon I, *Mélanges* (1928), 83—133, vooral 113—122. Vgl. F. v. Löher, *König Sigmund und Herzog Philipp von Burgund*, *Hist. Jahrb. d. Hist. Klasse der K. Bayr. Akad. d. Wissensch.* (1866) 305—419.

⁴⁾ Valois, *a. w.* I, 230 n. 2; Haller, *a. w.* I, 121 n. 2, II, 115, 163, 235, 269.

⁵⁾ Haller, *a. w.* II, 149, 167, 229, 232, 275, 305, 362, 367, 404, 411, 438: bemoeiingen betreffende de bisschoppelijke zetels van Utrecht, Auxerre en Bayeux (vgl. Valois, *Hist. de la Pragmatique Sanction de Bourges*, liv).

⁶⁾ In 1436 op verzoek van den hertog overgeplaatst naar Chalon-sur-Saône: Eubel, *Hierarchia catholica* II° (1914), 112, vgl. Haller, *a. w.* I, 151 n. 1.

⁷⁾ Stouff, *Contribution*, (90—92), 95, 97—107; Gachard, *Rapport... sur les Archives de Dijon* (1843), 64, 65; Valois, *Le Pape et le Concile I*, 234, 276.

⁸⁾ Valois, *a. w.* I, 231 vlg., 235 vlg., 276 vlg., 290, 293; Haller, *a. w.* II, 370 vlg., 490 vlg., 500; Stouff, *Contribution*, 93—97, 107—109, 124—132; Gachard, *Rapport*, 65.

de matigende invloed die van hen uitging de onvermijdelijke crisis vertraagd. Paus en Concilie tezamen verleenden nog hun bemiddeling bij het totstandkomen van den vrede tusschen Bourgondië en Frankrijk op 21 September 1435, die Bourgondiës positie als groote mogendheid voorgoed bevestigde ¹⁾. Kort hierna verscherpten zich de tegenstellingen opnieuw. Den 18en September 1437 plaatste Paus Eugenius het Concilie naar Ferrara over; op 24 Januari 1438 werd hij door de te Bazel vergaderden geschorst. Philips van Bourgondië, die reeds bij den aanvang van het conflict de partij van den Paus had gekozen, zond nu zijn gezanten naar Ferrara en brak de betrekkingen met Bazel af ²⁾.

De Bourgondische vorst had in de voorafgaande, voor den Paus zoo moeilijke, jaren met Eugenius IV de hartelijkste betrekkingen onderhouden. De stichting van de orde van het Gulden Vlies, die mede aan de verdediging van Geloof, Kerk en Heiligen Apostolischen Stoel was gewijd, was in 1432 aanleiding geweest voor nieuwe bevestigingen van wederzijdsche vriendschap ³⁾. In hetzelfde jaar had de Paus het Studium Generale te Leuven tot een volwaardige Universiteit verheven door zijn toestemming te verleen voor het openen van een theologische faculteit. De Heilige Vader zond den hertog geschenken: een wonderdadige hostie en — een regelmatig herhaalde attentie — gewijde kaarsen ⁴⁾, en was hem bij de benoeming van bisschoppen ⁵⁾ en de vergeving van beneficies ⁶⁾ ter wille. De loyale houding van Philips den Goede tijdens het Concilie van Bazel heeft hij ten hoogste gewaardeerd, en uitbundig bezong hij den lof van den vorst ⁷⁾, van diens afgezant Jean Germain ⁸⁾ en van den leider der Bourgondische politiek, den kanselier Rolin ⁹⁾.

Nu Philips met de kerkelijke oppositie gebroken had, stelde de

¹⁾ F. Schneider, *Der europäische Friedenskongress von Arras (1435) und die Friedenspolitik Papst Eugens IV. und des Basler Konzils* (1919).

²⁾ Valois, a. w. II, 128; vgl. ben. blz. 77. Karel VII van Frankrijk verbood daarentegen zijn onderdanen de deelneming aan het pauselijk concilie (t. a. p., 135 vlg.).

³⁾ De Laborde, *Les ducs de Bourg.* 2. I, 267 (nr. 943); F. de Reiffenberg, *Hist. de l'Ordre de la Toison d'Or* (1830), 10, 76.

⁴⁾ Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* II, 895; De Laborde I, 357 (nr. 1228), 373 (nr. 1297), 379 (nr. 1340), 390 (nr. 1385).

⁵⁾ Dit bleek vooral bij de voor Philips den Goede belangrijke benoeming van den Bourgondischen raad Jean Chevrot tot bisschop van Doornik (5 Nov. 1436), tegen den wil van den koning van Frankrijk: Valois, a. w. II, 82 en *Hist. de la Pragm. Sanction*, lxiv; Haller, *Conc. Bas.* I, 151 n. 1, 438.

⁶⁾ Zie o. a. R. Arnold, *Repertorium Germanicum. Regesten aus den päpstl. Arch.* I (1897), nrs. 117, 196, 906/7, 1938, 2023, 2024.

⁷⁾ Valois I, 160 n. 1; Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* II, 895; Gachard, *Rapport Arch. de Dijon*, 67.

⁸⁾ Haller, *Conc. Bas.* I, 151 n. 1; Valois I, 375 n. 4.

⁹⁾ Haller, t. a. p..

Paus den getrouwen zoon der Kerk aan de andere vorsten ten voorbeeld ¹⁾, schonk hem een aandeel in de tienden van de beneficiën, om er de kosten van het gezantschap naar Ferrara mee te bestrijden ²⁾, verhief één dezer gezanten — Jean le Jeune, bisschop van Terwaan — tot kardinaal ³⁾, en verleende den hertog als persoonlijke gunst tal van dispensaties ⁴⁾. Bovendien sloot hij op 6 November 1441 met hem voor de Bourgondische Rijkslanden het eerste van die concordaten, die hij aan alle staten aanbood om het Bazeler Concilie den wind uit de zeilen te nemen ⁵⁾. Dit concordaat, in vele opzichten gelijk aan die welke tijdens en na het Concilie van Constanz waren gesloten, en aan het verdrag dat in 1448 te Weenen voor de Duitsche „natie” werd aangenomen ⁶⁾, liet, onder den schijn van tegemoetkomingen aan de tegen het pauselijk absolutisme gerichte stroomingen, door tal van uitzonderingsbepalingen en vaag geformuleerde voorbehouden de voorrechten van den Heiligen Stoel in feite vrijwel intact. Het patronaatsrecht van de leeken, en dus ook van den vorst, bleef echter gewaarborgd. In de Fransche landen van den hertog heerschte eenzelfde régime. De Pragmatieke Sanctie van Bourges, waarin de hervormingsdecreten van Bazel waren opgenomen, die van 1438 tot 1461 de betrekkingen van de Fransche Kerk met den Paus regelde, tenminste in theorie, werd er niet toegepast ⁷⁾. Paus Eugenius stelde den grooten invloed op de

¹⁾ 1439 Sept. 2 en 5: Valois II, 214 n. 3.

²⁾ 1439 Maart 22 (Hintzen, *Kruistochtplanen van Philips den Goede*, 31), 1441 Feb. 19/Apr. 16 (Valois II, 214 n. 7).

³⁾ 1439 Dec. 18: Eubel, *Hierarchia cath.* II², 8, vgl. Valois II, 214.

⁴⁾ Valois II, 214, De Laborde 2. I, 373 (nr. 1295). Zie voorts voor de betrekkingen van de Curie met Bourgondië ten tijde van het Concilie van Ferrara-Florence: A. Perrault-Dabot, *Le duc de Bourgogne Philippe-le-Bon et de Concile de Florence*, Mém. Comm. Antiq. de la Côte d'Or XIV.

⁵⁾ Valois II, 215; Haller, *Die Pragmatische Sanktion von Bourges*, Hist. Zeitschr. CIII (1909), 28 n. 3. Voor den inhoud van de bul „Pastoralis officii” (Reg. Vat. 367, f. 241) vgl. Valois, *Hist. de la Pragm. Sanction de Bourges*, 101—106: ontworpen concordaat voor Frankrijk, 1443.

⁶⁾ Gedrukt o. a. bij C. Mirbt, *Quellen zur Gesch. des Papsttums und des röm. Katholizismus* (1911), 178—180.

⁷⁾ De juistheid van Valois' meening, dat de hertog van Bourgondië het voorbeeld van den koning in zijn landen zou hebben gevolgd (*Hist. de la Pragm. Sanction*, cxv), is reeds door Haller op algemeene gronden ernstig in twijfel getrokken (p. 18 n. 1 van diens in noot 5 aangehaald artikel) en wordt weerlegd door de positieve verklaring van Pius II: „Fatemur Burgondiae ducem de nobis et sede nostra optime meritum, qui nunquam in obedientia vacillavit, non servavit Pragmaticam, et in regno Franciae Ludovico regi de tollenda ea supplicavit”, in een brief van 1461 aan den bisschop van Doornik, Vat. Arch., Pii II Arm. XXXII nr. XXVI, f. 172, geciteerd bij Combet, *Louis XI et le Saint-Siège*, 7 n. 3; vgl. *ibid.*, xv en reeds Ch. Petit-Dutaillis in Lavissee, *Hist. de France* IV. 2 (1902), 268 n. 1. Ook uit de practijk blijkt, dat in de Bourgondische landen de Pragmatieke Sanctie niet werd toegepast: H. Dubrulle, *Bullaire de la prov.*

bezetting der kerkelijke beneficies, die hij in 's hertogs landen had behouden, in ruime mate ter beschikking van zijn bondgenoot. Reeds den 28en Juni 1442 had hij, op diens verzoek, zich de provisie van een tiental abdijen voorbehouden ¹⁾. Den 23en December volgde een machtiging voor den bisschop van Doornik en president van den hertogelijken Raad, Jean Chevrot, om twaalf beneficiën te reserveeren voor even zoovele personen ter nominatie van de hertogin ²⁾. Philips de Goede onderhield van zijn kant de vriendschap met geschenken van Vlaamsch tapijtwerk, dat aan de Italiaansche hoven zoozeer in trek was ³⁾.

In de volgende jaren was de Bourgondische en de pauselijke diplomatie zeer bedrijvig in het Duitsche Rijk, waar enkele vorsten den in 1439 te Bazel gekozen tegenpaus Felix V aanhingen, de meerderheid echter de neutraliteit in acht nam en, het Fransche voorbeeld volgend, zich aan de besluiten van Bazel hield. Hertog Philips trachtte een regeling van de tusschen hem en het Rijk hangende geschillen van den Roomschen koning Frederik III te verkrijgen, waarbij tevens voorstellen voor een Bourgondisch koninkrijk te berde werden gebracht ⁴⁾. Tegelijkertijd wendde de hertog zijn invloed aan om het nieuwe schisma te doen beëindigen. Toenadering tot Bourgondië ging sinds 1445 aan het hof van den Habsburger samen met toenadering tot den Paus ⁵⁾. Welk belang de hertog bij een aan Rome gehoorzaam Duitschland had in verband met zijn op het Rijnland gerichte aspiraties, bleek, toen Paus Eugenius in Januari 1446 de aartsbisschoppen van Trier en Keulen afzette en hen verving door den bisschop van Kamerijk,

de Reims, 6, 9. Niettemin hebben vele geestelijken, met name in het hertogdom Bourgondië, haar als ook hier van kracht beschouwd. Naast het door Valois *t. a. p.* genoemde voorbeeld is een ander te plaatsen, vermeld door E. Champeaux, *Les ordonnances des ducs de Bourg.* (1907), cclxxxix vlg.. Op de Nationale Synode van Bourges in 1444 waren ook de bisschoppen van Bourgondië aanwezig of vertegenwoordigd: Valois, *a. w.*, cxliv n. 2 en 4. Op de Synode te Chartres in 1450 waren afgevaardigden van Philips den Goede tegenwoordig (*t. a. p.*, clvii n. 4), blijkbaar meer als waarnemers; zie de rekeningposten, megedeeld door H. Stein in *Bibl. de l'École des chartes* XCVIII (1937), 288 n. 1 en 2, en de volmacht der gezanten *t. a. p.* 308—309. Na de inlijving van het hertogdom bij Frankrijk drongen de afgevaardigden van Bourgondië in Jan. 1484, op de vergadering der Staten-Generaal te Tours, aan op herstel van de Pragmatieke Sanctie: J. Billioud, *Les États de Bourgogne*, 323, 457 vlg..

¹⁾ U. Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, Mélanges Godefr. Kurth I (1908), 194 vlg., naar Haigneré, *Chartes de St.-Bertin* III, 337—338, nr. 2849.

²⁾ Valois, *Le Pape et le Concile* II, 214 n. 5, naar Reg. Vat. 360, f. 91 v.

³⁾ De Laborde 2. I, 383 (nr. 1364).

⁴⁾ Vgl. boven, blz. 28 n. 3.

⁵⁾ J. Chmel, *Gesch. Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.*, II (1843), 371 vgl., cf. 476 vlg..

halfbroeder, en Adolf van Kleef, neef van Philips ¹⁾. Het gold hier echter slechts een eerste tastende poging, die onmiddellijk werd opgegeven toen zij een eensgezind verzet van de keurvorsten uitlokte.

Den 7en April 1449 deed Paus Felix V afstand, den 25en gingen de laatste getrouwen van het Concilie te Lausanne uiteen. Het Pausdom kwam als overwinnaar, doch verzwakt, uit den strijd te voorschijn. De conciliaire ideeën leefden nog en bleven een bedreiging vormen, terwijl de overwinning gekocht was met een reeks van concessies aan de wereldlijke vorsten ²⁾, die medebelanghebbenden hadden moeten worden bij het herstel van de pauselijke macht. De hertog van Bourgondië, wiens spreekwoordelijke trouw aan den Heiligen Stoel een factor was waarmede Italiaansche staatslieden bij hun combinaties rekening hielden ³⁾, had eveneens de verdiende belooningen ontvangen. Paus Nicolaas V (1447—1455) bevestigde op 11 Mei 1447 de door zijn voorganger verleende reservatie van een aantal abdijen ⁴⁾, waarop hij den 21en van dien maand een privilege liet volgen dat Philips den Goede een beslissenden invloed gaf op de bezetting van de hoogste prelaturen in zijn rijk: geen buitenlanders, met name uit gebieden zijner tegenstanders afkomstige, of den hertog overigens verdachte personen, zouden met prelaturen of waardigheden in diens landen worden voorzien, noch ook in territoria die onder des hertogs bescherming stonden of die enclaves in het Bourgondische gebied vormden ⁵⁾. In het volgende jaar stelde de Paus den hertog een groot aantal beneficijs in diens eigen en in de aangrenzende landen ter

¹⁾ J. Hansen, *Westfalen und Rheinland im 15. Jahrh.* I, Public. a. d. Preuss. Staatsarch. XXXIV (1888), 70*—83*, 176—194 en vlg..

²⁾ Vgl. B. Hennig, *Die Kirchenpolitik der älteren Hohenzollern in der Mark Brandenburg und die päpstl. Privilegien des Jahres 1447*, Veröffentl. des Ver. f. Gesch. der Mark Brandenb. (1906).

³⁾ A. Grunzweig, *Un plan d'acquisition de Gênes par Philippe le Bon*, in *Le Moyen Age* XLII (1932), 107.

⁴⁾ Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 195, naar Reg. Vat. 385, ff. 103v—104.

⁵⁾ Vat. Arch., Reg. Vat. 385, f. 20: „... Item quod in beneficiis et officiis ecclesiasticis, maxime prelaturis ac dignitatibus terrarum et dominiorum suorum, ceterarumque dictioni ac regimini et protectioni suis commissarum, aut intra sua dominia inclusarum, non preficiat personas aliene nationis nec originarios terrarum et dominiorum adversariorum suorum aut ei suspectos, propter pericula et damna que possent sibi sequi et inferri, et in casum quod inadvertenter fieret, quod per translationem vel alias debito modo debeat provideri et reparari.” (1447 Mei 21 ingewilligde suppliek van Philips den Goede; cf. Valois II, 354). — Ik hoop weldra nader op dit stuk, waarvan Dr. G. J. Hoogewerff mij een afschrift heeft gezonden, te kunnen terugkomen. — Soortgelijke privileges (beloften, den vorst welgevallige personen te zullen benoemen) ook aan den hertog van Bretagne, 1441 (Petit-Dutaillis, in Lavissee, *Hist. de Fr.* IV. 2, 268 n. 1); den keurvorst van Brandenburg, 1447 (Hennig, *a. w.*, 241—242); den hertog van Savoye, 1449, (Valois, *t. a. p.*), enz.

beschikking, die de bisschop van Doornik als pauselijk gemachtigde mocht vergeven ¹⁾. Ook bekleedde hij den bisschop van Autun, zoon van den kanselier van Bourgondië, met het kardinaalspurper ²⁾. De groote jubelaflaat van 1450, symbool van het herwonnen gezag van den Apostolischen Stoel, die de geloovigen bij honderdduizenden naar Rome deed pelgrimeeren, werd op verzoek van Philips den Goede in 1451 ook te Mechelen verkrijgbaar gesteld ³⁾, later ook elders.

Voortaan was het streven van Paus Nicolaas V en van zijn opvolgers er op gericht, het Pausdom zijn vroegere macht en luister te hergeven en de latente oppositie te vernietigen. De hervorming der Kerk, in membris, zoo niet in capite, namen zij nu zelf ter hand, maar vooral trachtten zij vorsten en volken op te wekken tot eenheid en tot den heiligen oorlog tegen de opdringende Turken. Doch de tijden, dat geheel Europa aan den roepstem van een Paus gehoor had gegeven, waren voorbij, en de geestdrift, die voor eeuwen de Christelijke legerscharen voor den strijd tegen de ongelooovigen had bezielde, was wel niet verdwenen, maar toch bekoeld. Iedere vorst had thans dringender belangen dan de verdediging der Christenheid, en nadere vijanden dan de verre Musulmannen. Dit gold zelfs voor den hertog van Bourgondië, van wien de Pausen ook hier den krachtigsten steun ondervonden, en die de eenige niet onmiddellijk door het Turksche gevaar bedreigde vorst was die tot daden is overgegaan.

Het hoogste ideaal van Philips den Goede is ongetwijfeld geweest eens als een der leiders van het Christenleger naar het Oosten te mogen trekken ⁴⁾. De kruistocht was een traditie van zijn Huis, en de nederlaag, die zijn vader op het slagveld van Nicopolis had geleden, was nog ongewroken. Hij zelf had reeds meer dan eens daadwerkelijk blijk gegeven van zijn belangstelling voor den strijd der Christenen tegen den Islam. Op het verzoek om hulp dat de Paus na den val van Constantinopel tot hem richtte, ging de hertog terstond in. Na het befaamde grandioze feest te Rijsel op 17 Februari 1454, waarmee hij zijn actie voor den kruistocht inluidde, werden uitgebreide toe-

¹⁾ Zie ben., blz. 295 vlg..

²⁾ 1448 Dec.: L. Pastor, *Gesch. d. Päpste* I³⁻⁴, 399; Eubel, *Hierarchia cath.* II², 11.

³⁾ P. Fredericq, *Codex documentorum sacrat. indulgentiarum Neerl.* (RGP, k.s. XXI), 80—82, 119—121. Zie ben., blz. 160. — Voor andere aflaten, ten behoeve van afzonderlijke kerken op verzoek van Philips den Goede verleend, vgl. Brom, *Archivalia in Italië* I. 1, 34—35, 63 (nrs. 75, 78, 79, 168).

⁴⁾ Voor het volgende: J. D. Hintzen, *De kruistochtplannen van Philips den Goede* (1918); H. Pirenne, *Hist. de Belgique* II² (1908), 253 n. 2; G. Doutrepont, *La litt. franç. à la cour des ducs de Bourg.* (1909), 236—265. Deze plannen zullen, voor zoover zij Holland en Zeeland betreffen, ben. blz. 77 vlg., 137 vlg. en 193—198 nader ter sprake komen.

bereidselen gemaakt, die er op wijzen, dat hij verwachtte in de nabije toekomst te kunnen vertrekken. De omstandigheden beletten echter ook hem zijn plannen te verwezenlijken. Zijn ijver voor den tocht verflauwde en leefde weer op, doch steeds weer zag hij zich gedwongen zijn vertrek tot betere tijden uit te stellen. Dankbetuigingen en loftuigingen, vermaningen en aansporingen van opeenvolgende Pausen vermochten, evenmin als de geestdrift van raadgevers als Jean Germain of Guillaume Fillastre, hierin eenige verandering te brengen. De uitzending van een smaldeel naar de Middellandsche Zee in 1464 is tenslotte het eenige geweest wat de Curie van den hertog van Bourgondië heeft kunnen bereiken.

Niet slechts belangelooze ijver voor het Geloof had dezen den kampeoer van den kruistocht gemaakt. Een geslaagde onderneming tegen de Turken, onder de auspiciën van den Heiligen Stoel en van Bourgondië, zou den hertog niet minder dan den Paus ten goede komen. Hij zou dan metterdaad hebben bewezen een der eersten te zijn onder de vorsten der Christenheid, en de officieële erkenning hiervan zou niet wel kunnen uitblijven. Doch reeds het feit dat hij de kruistochtidée tot de zijne had gemaakt, verhoogde Philips' aanzien en den glans van zijn Huis in het buitenland en in de oogen van zijn eigen onderzaten¹⁾. De voorbereidingen tot den tocht en de pogingen tot het scheppen van den hiervoor onmisbaren vrede in Europa²⁾ gaven de Bourgondische diplomatie aanleiding om overal werkzaam te zijn, in Italië en in Duitschland, in Engeland en in Bohemen, en veroorloofden den hertog de rol van bemiddelaar te spelen, die zijn ijdelheid streelde en zijn prestige vergrootte. Met name was voor Philips thans de gelegenheid gunstig om, ondersteund door Paus Pius II, bij besprekingen met keizer Frederik III opnieuw de koningskwestie ter sprake te brengen³⁾.

Ook in andere opzichten leverden de jaren, waarin het Pausdom op de hertog aangewezen was en ondanks de ondervonden teleurstellingen veel van hem bleef verwachten, zooveel aantrekkelijks op, dat de Bourgondische politici, zoo niet de hertog zelf, misschien voor de verleiding zijn bezweken om deze gunstige situatie zoo lang mogelijk te doen voortduren en uit te buiten.

¹⁾ L. Febvre, *Les ducs Valois de Bourgogne et les idées politiques de leur temps*, Revue bourguignonne XXIII nr. 1 (1913) 16, 21 vlg..

²⁾ 1455 Juli 6 bevestigde Paus Calixtus III den Fransch-Bourgondischen vrede (Pastor I³⁻⁴, 667 n. 1, naar Reg. Vat. 454, ff. 172v—175).

³⁾ O. Cartellieri, *Über eine burgundische Gesandtschaft an den kaiserl. u. päpstl. Hof im Jahre 1460*, Mitt. Inst. österr. Geschichtsforsch. XXVIII (1907), 448—464; H. Stein, *Ant. Haneron*, Bibl. de l'Éc. des ch. XCVIII (1937), 310—324; Hintzen, a. w., 147.

Paus Nicolaas V en zijn opvolger Calixtus III (1455—1458) verleenden, om den hertog — "christiane fidei fortissimus athleta et intrepidus pugil" ¹⁾ — voor zijn goede gezindheid te beloonen en de uitvoering van zijn voornemen te vergemakkelijken, vollen aflat aan allen die aan diens kruistocht zouden deelnemen of in de kosten ervan zouden bijdragen ²⁾, en zij, evenals later Paus Pius II (1458—1464), stonden hem voor dit doel herhaaldelijk tienden toe van alle kerkelijke beneficiën in zijn landen ³⁾. Ook met gunsten die niet rechtstreeks met den heiligen tocht verband hielden waren zij niet spaarzaam. Vrijwel steeds vond de hertog te Rome de grootst mogelijke bereidwilligheid en medewerking ten aanzien van zijn verlangens, die hij liet voordragen door zijn gezanten of door de vaste zaakgelastigden die hij aan de Curie onderhield. Zoo mogelijk nog talrijker dan onder vroegere pontificaten zijn de reservaties van beneficiën ten behoeve van dienaren of gunstelingen van den hertog of van diens ministers ⁴⁾, en ontelbaar de dispensaties en faciliteiten die aan hen werden verleend ⁵⁾. De commende doet in dezen tijd haar intrede in de Nederlanden: abdijen worden vergeven aan wereldlijke geestelijken, op voorpraak van den vorst ⁶⁾. De in de concordaten vervatte beperkingen van het pauselijke beschikkingsrecht schenen slechts te bestaan om den Paus een weigering te kunnen doen motiveeren, wanneer hij het

¹⁾ Aldus Paus Calixtus in de bul „Quoniam alto” van 1455 Dec. 30: Fredericq, *Codex Indulgentiarum*, 218. Zie ook Pastor I³⁻⁴, 607 n. 5.

²⁾ 1454 Maart 10, bul „Nuper cum”, vermeld bij Pastor I³⁻⁴, 607 n. 5; 1455 Dec. 30, bul „In sacra”, verm. t. a. p., gedr.: Fredericq, *Codex Indulgentiarum*, 213—217; id., bul „Quoniam alto”, bij Fredericq, 217—220. Vgl. F. Remy, *Les grandes indulgences pontificales aux Pays-Bas à la fin du Moyen-Age* (1928), 193—208.

³⁾ Valois II, 214 n. 7; R. Fruin in *BMHG XXII*, (1901), 364, 381—382; Dez., *Het archief van de O. L. V. abdij te Middelburg* (1902), reg. nrs. 758, 760, 761; A. v. Lokeren, *Chartes et docum. de l'abbaye de St. Pierre à Gand II* (1871), 248—250, vgl. 251; Fredericq, *Codex*, 213—217; Pastor I³⁻⁴, 607 n. 5, 666 n. 3; Hintzen, 58, 113 vlg., 172 vlg.. Vgl. ook Cartellieri, *Burgund. Gesandtsch.*, 457, 463 en Stein, *Ant. Haneron*, 315, 321/2.

⁴⁾ Tusschen 1458 en 1464 zijn aan raden, kapelaans en artsen van den hertog niet minder dan 40 beneficiën in de onder het aartsbisdom Reims ressorteerende diocesen verschaft: H. Dubrulle, *Bullaire de la prov. de Reims sous le pontificat de Pie II* (1905), 13 vlg. en *passim*. 1458 Nov. 24 verleende Pius II een twintigtal expectansen ineens voor deze bisdommen (t. a. p., nrs. 39—57), waarbij nog een aantal voor Utrecht en Luik komen (t. a. p., 41 nr. 44, 70 n. 2; Brom, *Archivalia I*, 1, 64, nr. 171).

⁵⁾ Dubrulle, a. w., 15 vlg. en *passim*; Brom, *Archivalia I*, 1, 40 (nr. 97), 43 (nr. 104), 46 (nr. 114), 51 (nrs. 129, 131), 58 (nr. 152), 61 (nr. 162), 64 (nr. 171), 68 (nr. 183), enz.. Zie ook de verlanglijst aan het einde van de instructies van den Bourgondischen gezant Haneron in 1460 bij Cartellieri, t. a. p., 463—464, en in *Bibl. de l'Éc. d. ch. XCVIII* (1937), 322—324, en voorts ben., blz. 279 vlg..

⁶⁾ Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 190 vlg..

een enkelen maal niet geraden achtte een verzoek in te willigen ¹⁾). Overigens werden zij verwaarloosd of omzeild doordat aan de begiftigden de voorrechten werden toegekend van pauselijke familiares, die van de beperkingen waren uitgezonderd. Het aanzien dat de hertog te Rome genoot, vergrootte zijn invloed in de omringende landen niet weinig: van alle zijden wendde men zich tot hem en verzocht men zijn voorspraak bij den Paus ²⁾).

Van groote waarde was de welgezindheid van den Heiligen Vader vooral, wanneer bisschoppen moesten worden benoemd, die in het Duitsche Rijk tevens landsheeren waren van min of meer uitgestrekte vorstendommen. Zoo kwamen door de gunst van Paus Calixtus III in 1456 Luik en Utrecht onder Bourgondischen invloed, en werd in 1460 door Paus Pius II weer een Bourgondiër tot bisschop van Doornik aangesteld, tot groote ontstemming van koning Karel VII van Frankrijk ³⁾).

Toen Philips de Goede den 6en Augustus 1456 zijn zoon David met geweld van wapenen binnen Utrecht had gebracht ⁴⁾), bestond het geheele episcopaat in de Nederlanden uit verwanten, vrienden of dienaren van den hertog ⁵⁾). Eenige weken tevoren, op 13 Juli 1456, had zijn neef Lodewijk van Bourbon zijn intrede gedaan in Luik ⁶⁾); zijn halfbroeder Jan van Bourgondië regeerde sinds 1440 in het bisdom Kamerijk, terwijl David in Terwaan werd opgevolgd door Hendrik van Lotharingen-Vaudémont, lid van een nauw met het Huis van Bourgondië verbonden geslacht. Bisschop van Atrecht was de soepele diplomaat Jean Jouffroy, de latere kardinaal, en de grijze president van den hertogelijken Raad Jean Chevrot bekleedde sedert jaren de bisschoppelijke waardigheid in Doornik. In Amiens tenslotte, dat in 1435 aan den hertog was gekomen, wiens gebied ook het grootste deel van het diocees omvatte, zetelde Jean Lavantage, hertogelijk raad en lijfarts, die weldra zou worden opgevolgd door Ferry de Beauvoir, gedurende langen tijd Bourgondisch zaakgelastigde aan de Curie.

¹⁾ Pastor, *Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste I* (1904), 182 vlg..

²⁾ J. Hansen, *Westfalen und Rheinland im 15. Jahrh.* II, Public. a. d. Preuss. Staatsarch. XLII (1890), 41* vlg., 48* vlg., 58* vlg., 115*, 125*.

³⁾ Deze provisie (1460 Sept. 1) bracht, evenals de benoeming van Chevrot in 1436, den Paus in conflict met Karel VII van Frankrijk: Pastor II³⁻⁴, 105; Valois, *Hist. de la Pragm. Sanction*, 189 n. 2; Combet, *Louis XI et le Saint-Siège*, xviii; vgl. Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* IV, 287—290.

⁴⁾ Ben., blz. 142.

⁵⁾ Eubel, *Hierarchia cath.* II.

⁶⁾ G. Kurth, *La cité de Liège au Moyen-Age* III (1910), 139. Tot bisschop van Münster benoemde Calixtus III in 1457 weliswaar niet den Bourgondisch-Kleefschien candidaat, tegen wien de Curie bezwaren had, maar toch een voor Bourgondië volkomen aanvaardbare persoonlijkheid (Hansen, *Westf. u. Rheinl.* II, 128* vlg., 561).

De Zuidelijke gebiedsdeelen, het hertogdom en het graafschap Bourgondië, vertoonden eenzelfde beeld. Bisschop van Autun was de kardinaal Jean Rolin, raad des hertogs, derde zoon van den kanselier. Het bisdom Chalon-sur-Saône, evenals dat van Autun nog in het begin van de eeuw volkomen onafhankelijk van den hertog ¹⁾, was in het bezit van Jean Germain, den kanselier van het Gulden Vlies, terwijl dat van Auxerre behoorde aan Pierre de Longeuil, lid van den hertogelijken Raad. Étienne Hugonet, verwant van den lateren kanselier van dien naam, was bisschop van Mâcon, en Quentin Ménard, vroeger secretaris van Jan zonder Vrees en van Philips den Goede, aartsbisschop van Besançon. Slechts twee diocesen die zich gedeeltelijk over Bourgondisch gebied uitstrekten, doch waarvan de bisschopszetels daarbuiten gevestigd waren, werden niet door afhankelijke prelaten bestuurd: Trier, waartoe het grootste deel van Luxemburg behoorde, en Langres, waaronder een gedeelte van Noord-Bourgondië ressorteerde. Hier stond tegenover, dat enkele andere bisdommen in het nabije buitenland binnen de invloedssfeer van Bourgondië vielen: Toul onder Guillaume Fillastre, die eenige jaren later Chevrot zou opvolgen als Président du Conseil en bisschop van Doornik, en Germain als kanselier van het Gulden Vlies, voorts Soissons onder Jean Milet, zoon en broeder van hertogelijke secretarissen, en Lyon onder Karel van Bourbon, broeder van bisschop Lodewijk van Luik. Een nieuwe poging, in het begin van 1463 in het werk gesteld om beslag te leggen op den toen opengekomen aartsbisschoppelijken zetel van Keulen, door hiervoor dezen neef van den hertog candidaat te stellen, is door Paus Pius II niet aangemoedigd ²⁾.

De bisdommen, die door deze prelaten werden geregeerd, waren nog niet zonder meer aan Bourgondië onderworpen. Noch in hun diocesen, noch in hun vorstendommen waren de bisschoppen onbeperkte gebieders. Bovendien verloren zij, hoezeer zij den hertog ook waren toegedaan, de verantwoordelijkheid van hun positie en hun plichten tegenover de Kerk niet geheel uit het oog. Niettemin was het voor de onafhankelijkheid der monarchie van Philips den Goede van het grootste gewicht, dat thans nagenoeg overal in zijn landen het hoogste geestelijke gezag — en in verschillende aangrenzende territoria en enclaves het hoogste wereldlijke gezag evenzeer — bij zijn vrienden en dienaren berustte.

Reeds Karel de Stoute (1467—1477) schijnt uit dezen toestand verdere consequenties te hebben getrokken en met zijn streven naar

¹⁾ Billioud, *Les États de Bourgogne*, 27. Sedert het tweede kwart der 15e eeuw is de bisschop van Chalon op de Statenvergaderingen vertegenwoordigd.

²⁾ Pastor, *Ungedr. Akten I*, 181—183.

een eigen koninkrijk, dat ook Luik en Utrecht zou moeten omvatten, het eerst onder Philips II verwezenlijkte plan te hebben verbonden om door een nieuwe indeeling van metropolitane en suffragane diocesen zijn rijk ook tot een zelfstandige afdeeling van de Kerk te maken ¹⁾.

Onder hertog Karel bleven de goede betrekkingen met den Heiligen Stoel, die tijdens het leven van zijn vader hadden bestaan, over het algemeen voortduren, al was hier de terugslag merkbaar van het spel dat zijn tegenstander koning Lodewijk XI dreef ²⁾. Deze, die de Fransche Kerk geheel in de hand wilde krijgen, trachtte, beurtelings Gallicanist en Curialist, van den Paus zoo groot mogelijke concessies te verwerven, ook ten bate van zijn Italiaansche politiek. De Bourgondische vorst stond niet geheel ten onrechte argwanend tegenover een pauselijke diplomatie, die met den koning van Frankrijk rekening had te houden, en hij had weinig waardeering voor de verzoenende werkzaamheid der door Rome uitgezonden legaten ³⁾. Met zijn starren en heerschzuchtigen aard beschikte hij niet over de soepelheid die in den omgang met Italiaansche diplomaten gewenscht was. Zelfs werd hij in 1473, toen hij geweigerd had den door Lodewijk XI met eerbewijzen overladen bemiddelaar Andrea de Spiritibus te ontvangen, door dezen geëxcommuniceerd ⁴⁾. Dit was echter kennelijk een Fransche manoeuvre om de verantwoordelijkheid voor een oorlog op Karel den Stoute te doen neerkomen en had geen verdere gevolgen ⁵⁾. In

¹⁾ Van onderhandelingen tot dit doel, die bij den dood van Karel den Stoute zouden zijn afgebroken, wordt gewag gemaakt in een brief van kardinaal Granvelle, d. d. 1565 Oct. 30: *Correspondance de Philippe II*, éd. Gachard, I (1848), 376 (nr. 328). Reeds anderhalve eeuw tevoren had Jan III van Brabant naar een onafhankelijk bisdom voor zijn landen gestreefd, zie E. Fairon, *Un projet de démembrement du diocèse de Liège proposé par les Brabançons en 1332—1336*, BCRH LXXVIII (1909) 142—192.

²⁾ J. Combet, *Louis XI et le Saint-Siège, 1461—1483* (1903); Ch. Petit-Dutaillis in Lavissee, *Hist. de France* IV. 2 (1902), 413—417.

³⁾ Chastellain, *Chronique*, éd. Kervyn de Lettenhove, V, 349 vlg.; Commynes, *Mémoires*, éd. Calmette-Durville, I, 147; *Mémoire du légat Onufrius sur les affaires de Liège* (1468), éd. St. Bormans, CRH-8, XII (1885); vgl. Kurth, *La cité de Liège* III, 281 vlg., 370 vlg..

⁴⁾ De Barante, *Histoire des ducs de Bourgogne*, éd. Gachard, II (1838), 414—415; F. de Gingins la Sarraz, *Dépêches des ambassadeurs milanais sur les campagnes de Charles-le-Hardi, 1474—1477*, I (1858), 2—6; Combet, a. w., 126; P. Richard, *Origines de la nonciature de France*, Rev. des Questions hist. LXXVIII (1905), 115.

⁵⁾ F. Quicke, *Gesch. van Vlaanderen* III (1938), 219, spreekt van den diepen indruk, dien de banvloek op het Christelijke Dietschdom zou hebben gemaakt, doch voert hiervoor geen bewijzen aan. T. a. p. en op p. 269 brengt Dr. Q. de excommunicatie wel ten onrechte in verband met de zesjarige bede, die door Karel den Stoute in 1473 mede aan de prelaten was opgelegd. Juister wordt de toedracht weergegeven door Pirenne, *Hist. de Belg.* II², 364, die echter eveneens overdrijft: „Bientôt c'en est fait de l'amitié traditionnelle de la maison de Bourgogne avec la papauté”.

1475 bezorgde Karels optreden tegen de geestelijkheid hem opnieuw moeilijkheden met een pauselijken legaat ¹⁾).

Doch dit waren slechts voorbijgaande schaduwen. Evenals Philips den Goede stond ook Karel den Stoute de kruistocht als einddoel voor oogen: een geweldige onderneming ter verdediging van het Geloof, onder zijn uitsluitende leiding, zou zijn loopbaan heroïsch moeten bekronen ²⁾. Ook op dezen hertog van Bourgondië, die nog machtiger was dan zijn vader, hielden daarom de Pausen Paulus II (1464—1471) en Sixtus IV (1471—1484) hun hoop gevestigd ³⁾. Zij waren tegenover hem niet karig met gunsten, stonden hem kruistochtienden af ⁴⁾ en verleenden hem diplomatieken steun. Beiden hebben zij, Paulus II in 1470 en Sixtus IV in 1472, de Bourgondische interventie in Gelre aangemoedigd en vergemakkelijkt ⁵⁾. Paus Sixtus, die opnieuw met koning Lodewijk XI in conflict was gekomen en het bondgenootschap met Bourgondië ook voor zijn Italiaansche belangen behoefde, heeft den hertog tijdens diens laatste jaren krachtig bijgestaan. Onvermoeid waren zijn legaten in de weer om den Bourgondischen vorst van onberaden ondernemingen terug te houden en diens vijanden te verdeelen of te beteugelen ⁶⁾. Karels noodlot hebben zij niet kunnen afwenden.

¹⁾ Ben., blz. 229 vlg..

²⁾ Ol. de La Marche, *Mémoires*, éd. Beaune-d'Arbaumont, 'I, 145. Vgl. E. Dürr, *Karl der Kühne und der Ursprung des habsb.-span. Imperiums*, Hist. Zeitschr. CXIII (1914), 52.

³⁾ Vgl. Combet, a. w., 94; Pirenne II², 254 n..

⁴⁾ Barante, éd. Gachard, II, 459 n. 4, vgl. 499.

⁵⁾ Is. An. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de gesch. van Gelderland*, IV (1847), cxix, cxxvii vlg., 437 (nr. 495), 438 (nr. 496), 459 (nrs. 517—518); vgl. Pastor, *Gesch. d. Päpste* II³⁻⁴, 434.

⁶⁾ E. Toutey, *Charles le Téméraire et la Ligue de Constance* (1902), 215, 233, 251, 283, 286 vlg., 381 en *passim*; Combet, a. w., 134—140.

II

DE EERSTE JAREN VAN HET BOURGONDISCHE BEWIND IN HOLLAND: PHILIPS DE GOEDE EN DE KLOOSTERS. DE DOMINICANEN. BROEDER JAN VAN NECK, DE GROOTE PRIOR

Philips van Bourgondië kwam in Holland als partijhoofd; slechts een deel van het volk erkende hem als rechtmatigen heer, terwijl een ander deel in hem een usurpator zag, dien het fel bestreed. Ook na het zoenverdrag van Delft bleef zijn positie in het graafschap wankel. Wat hiervóór ¹⁾ is opgemerkt over het onzekere van de Bourgondische macht in het algemeen, geldt voor Holland en Zeeland in het bijzonder, waar de Bourgondische rechtstitel inderdaad niet onaanvechtbaar was. Uitermate gevaarlijke mogelijkheden sloot het bestaan van een verzetspartij in deze landen in zich, wanneer een buitenlandsche vijand van de monarchie daarmede in verbinding zocht te komen, zooals Engeland in 1435 ²⁾. Onder deze omstandigheden moest den hertog er alles aan gelegen zijn de bevolking voor zich te winnen, haar met het nieuwe bewind te verzoenen en het vuur der partijschap te dooven. Gedeeltelijk uit dit gezichtspunt moeten de vele gunsten worden verklaard, die hij in de eerste jaren aan kloosters en kerken verleende.

Holland was, zooals Brugman getuigt, „onvermoeid in het bouwen en mild in het sieren van kerken, zeer gevuld boven vele natiën en landen met christelijk leven en vereenigingen van contemplatieve menschen” ³⁾. Inderdaad: de trek naar het kloosterleven moet er in dezen tijd buitengewoon sterk zijn geweest. Talrijk zijn de geestelijke gemeenschappen, die juist in de jaren, dat het gewest in de machtssfeer van Bourgondië kwam, zich er hebben gevormd. Nauwelijks een vijfde van het aantal conventen dat het graafschap omstreeks 1475 bezat, dateert van vóór het jaar 1400: van de ruim 180 kloosters, die

¹⁾ Blz. 28 vlg..

²⁾ E. Scott en L. Gilliodts-Van Severen, *Le Cotton. manuscrit Galba B. I. — Documents pour servir à l'histoire des relations entre l'Angleterre et la Flandre, 1341—1473*, CRH-4 XXIX (1896), 421, 425—430. Vgl. P. J. Blok, *Philips de Goede en de Hollandsche steden in 1436*, Meded. Kon. Akad. v. Wetensch., Letterk. LVIII. serie B (1924), 5 (37) vlg.; Dez., *De eerste jaren der Bourgondische heerschappij van Holland*, BVGO 3. II (1885), 337.

³⁾ W. Moll, *Johannes Brugman I* (1854), 13.

er in genoemd jaar bestonden, zijn, naar ruwe berekening, minstens 140 in de 15e eeuw gesticht, terwijl van de overige nog een belangrijk gedeelte uit de laatste decennia van de vorige eeuw dagteekent ¹⁾. Deze fundaties zijn slechts bij uitzondering te danken aan den vorst — zooals het Dominicanenklooster in Den Haag — of aan een aanzienlijk man, gelijk het Kartuizerklooster bij Delft en Mariënpool en Mariënhaven bij Leiden. Voor de groote meerderheid zijn zij voortgekomen uit de breede lagen van het volk zelf: uit het initiatief van burgers en priesters, uit de samenwoningen van devote lieden ²⁾. Het zijn haast alles nederzettingen van religieuzen die het volk nastonden: conventen van Tertiariissen meestal, maar ook van Regulieren en Regularissen, van Cellebroeders en Cellezusters en van Franciscaner- en Dominicaner-Observanten. De menigvuldigheid van deze stichtingen is weliswaar niet uitsluitend te verklaren uit de godsdienstige gemoedsgesteldheid der bevolking. Verschillende factoren, ook van maatschappelijken aard, werkten hier samen. Het feit blijft echter, dat de volksvroomheid in sterke mate in kloosterstichtingen tot uiting kwam en dat het reguliere leven zich in een groote populariteit mocht verheugen.

Het was niet meer dan natuurlijk, dat de Bourgondische hertog met deze gezindheid van zijn nieuwe, en nog niet geheel betrouwbare, onderdanen rekening hield. Niet slechts persoonlijke neiging en de traditie van zijn Huis waren oorzaak, dat Philips de Goede zich den kloosters en kerken in zijn nieuw-verworven landen gunstig betoonde. Het was practisch politiek, die ook elders door de Bourgondiërs werd toegepast ³⁾. Ook Philips' voorganger Jan van Beieren, wiens rechtmatigheid als landsheer evenmin boven iederen twijfel verheven was, had de wenschelijkheid van goede betrekkingen met de kloostergeestelijkheid ingezien en naar dit inzicht gehandeld ⁴⁾. Tijdens de eerste jaren van de Bourgondische heerschappij in Holland was het

¹⁾ Vgl. S. Muller Hzn., *De indeeling van het bisdom*, OVR 2. VIII² en XVII (1906/15), 122—598 passim: „Monasticon Traiectense”; R.C.H. Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland I* (1854), passim; M. Schoengen, *Monasticon Batavum I* (1941), passim. — Voor Zeeland komt men tot een ander resultaat: meer dan de helft van de nog geen 40 kloosters bestaat uit stichtingen van vóór de 15e eeuw.

²⁾ Zie b.v. H. J. J. Scholtens, *Het voormalige Kartuizerklooster te Amsterdam*, BGBH LIV (1937), 4—8; P. Scheltema, *Aemstel's oudheid II* (1856), 36 vlg..

³⁾ In de Elzas b.v. is de begunstiging van arme, maar populaire kloosters een element der Bourgondische penetratiepolitiek: L. Stouff, *Catherine de Bourgogne et la féodalité de l'Alsace autrichienne*, *Revue bourguignonne* XXIII 2—4 (1913), 92 vlg., 96 vlg..

⁴⁾ F. Schneider, *Herzog Johann von Baiern*, Hist. Studien, herausgeg. von E. Ebering, CIV (1913), 149. De voorbeelden bij Van Mieris IV, 598, 614, 627, 640, 651, 653 enz. zijn met tientallen uit ARA, Reg. Beieren-Bourgondië, ff. 6 vlg. en uit Supplement Van Mieris I aan te vullen.

vooral van belang, het volk in al zijn geledingen voor den nieuwen heerscher te winnen. Een van de wegen naar het hart van het volk liep door de kloosters. Het was zaak, met dezen op goeden voet te geraken, hen tot steunpilaren te maken van het Bourgondische gezag.

Een reeks kloosters, over het geheele land verspreid, die buiten de beschermende stadsmuren lagen, nam hertog Philips reeds dadelijk bij zijn optreden in Holland in bescherming tegen gewelddadigheden van zijn krijgsvolk. Hij beval hen in de bijzondere hoede zijner legeraanvoerders en ambtenaren aan, al dan niet onder voorwaarde, dat zij de tegenpartij op geenerlei wijze bijstand zouden verleen. Zoo de kloosters der Regulieren bij Gouda (October 1425) en bij Amsterdam (12 Augustus 1426)¹⁾, op 27 Juli 1426 die van de Kartuziers bij Amsterdam en bij Geertruidenberg²⁾. Het Amsterdamsche Kartuizerklooster verkreeg bij deze gelegenheid tevens vrijstelling van alle bedden, schattingen en diensten³⁾. De nonnen van het grensstadje Oudewater, die naar het veiliger Leiden getrokken waren, ontvingen van den hertog een vrijgeleide om al hun vee en andere bezittingen naar hun nieuwe woonplaats te laten overbrengen⁴⁾.

Ook aan bisschop Zweder getrouwe Stichtsche kloosters, die door hun ligging gevaar liepen, verkregen soortgelijke beschermingsbrieven: Oudwijk en Vredendaal bij Utrecht onderscheidenlijk op 18 Mei en 19 November 1427 en Mariënhof bij Amersfoort op 26 Mei 1427⁵⁾. Ten behoeve van de zusters van het klooster Jerusalem buiten Utrecht werd in de jaren 1426—'28 meer dan eens een uitzondering gemaakt op het verbod om levensmiddelen uit Holland naar het Sticht te voeren⁶⁾. Voor uit Utrecht geweken Kartuziers, Regulieren en Tertiariissen stelde de hertog op 18 Juni 1427 en 11 Januari 1428 zijn landen gastvrij open⁷⁾. De Kartuziers van Monnikhuizen op de Veluwe,

¹⁾ ARA, XVI Memoriale B. R., 1425—'27, f. 2v; *ibid.*, f. 53v; Supplem. Van Mieris I, f. 165. Vgl. Scheltema, *Aemstel's oudheid* IV, 41.

²⁾ GA Amsterdam, Burgerweeshuis, Cartularium I van het Kartuizerklooster, f. 8v; ARA, XVI Mem. B. R., f. 51v; Supplem. Van Mieris I, ff. 163—164. Scheltema, *a. w.* II, 23—24; Scholtens, *Voorm. Kartuizerklooster bij Amsterdam*, BGBH LIV (1937), 50, 19 (opnieuw in 1436).

³⁾ GA Amsterdam, *t. a. p.*, ff. 8v—9, zie hierna blz. 72 n. 1.

⁴⁾ ARA, XVII Mem. B. R., 1427—'28, f. 31 (1428, tusschen Feb. 4 en Apr. 22).

⁵⁾ XVI Mem. B. R., 1425—'27, f. 114 (gedr.: Van Mieris, IV, 889—890); f. 117 (gedr. *ibid.*, 890); XVII *id.*, 1427—'28, f. 2v.

⁶⁾ XVI Mem. B. R., ff. 87v—88 (1426 Dec. 19); 138 (1427 Oct. 15); XVII *id.*, f. 40v (1428 Aug. 12) en ingeschoven stuk, geplakt op f. 42. Vgl. XVI Mem. B. R., f. 79 (Van Mieris, IV, 865—866).

⁷⁾ XVI Mem. B. R., f. 121 (Van Mieris, IV, 891); XVII *id.*, f. 21v.

wier bezittingen werden geplunderd en vernield door oorlogsbenden uit het Oversticht, ontvingen van hem den 16en Januari 1428 de verzekering, dat hij hun trouw aan den wettigen bisschop zou weten te beloonen en bij een eventueel zoenverdrag niet zou nalaten schadevergoeding voor hen te bedingen ¹⁾.

In hooge mate profiteerden de kloosterlingen in en om Dordrecht, het bolwerk der Kabeljauwen, van de vorstelijke welwillendheid. Hun bezittingen hadden door de geweldige overstromingen van 1421 en de volgende jaren groote schade geleden. Vooral de buiten de stad in de Groote Waard wonende Regulieren van Eemstein hadden het zwaar te verantwoorden gehad, zoozeer, dat zij zich ten slotte gedwongen zagen hun klooster te verlaten en zich bij Zwijndrecht een nieuw huis te bouwen ²⁾. De hertog kwam hun in deze moeilijke omstandigheden zooveel mogelijk tegemoet. Den 17den November 1425 schonk Philips de Goede aan het klooster te Eemstein, dat zeer te lijden had gehad van den vloed der zee, gedurende een termijn van acht jaar 6 Engelsche nobelen 's jaars, te ontvangen uit het rentmeesterschap van Zuid-Holland ³⁾. Op 6 Februari 1426 werd aan deze schenking toegevoegd de visscherij van de Devel bij Zwijndrecht, voor den tijd van drie jaar ⁴⁾. Den 3den Maart werd aan prior en convent een nieuwe rente voor acht jaar uit het rentmeesterschap van Zuid-Holland toegekend, ditmaal van 8 Engelsche nobelen ⁵⁾, en toen dit alles nog niet voldoende bleek, kregen de Regulieren, om „hoiren commer ende armoede mede te stoppen”, op 9 Maart nog een rente van 40 Hollandsche schilden toegewezen uit de tresorie van Holland, voor vijf jaar ⁶⁾. Ook de besloten nonnen binnen Dordrecht, die eveneens door de overstroming van de Groote Waard bezittingen en inkomsten hadden verloren en schade hadden geleden door den oorlog tusschen Philips en Jacoba, ontvingen den 11en Maart 1427 een uitkeering: gedurende tien jaar 20 Hollandsche schilden jaarlijks uit de tresorie van Holland ⁷⁾. De Augustijnen in de stad werden op 4 Maart 1427

¹⁾ XVII Mem. B. R., ff. 24—24v. Na den vrede met Rudolf van Diepholt betaalde de tesorier van Holland den Kartuizers 500 Vrancr. sch. uit, die de hertog hun uit den zoen van Utrecht had toegewezen: 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 62v.

²⁾ Römer, *a. w.* I, 329 vlg..

³⁾ ARA, XVI Mem. B. R., f. 12v.

⁴⁾ Ibid., f. 29 (gedr.: Van Mieris IV, 819, onder den datum Feb. 28). Deze visscherij is in 1480 door Maximiliaan en Maria aan Eemstein verkocht voor 1062 £ van 40 gr. VI. (Groen Reg., ff. 144 vlg.).

⁵⁾ Ibid., f. 31.

⁶⁾ Ibid., f. 33 (Van Mieris IV, 823); vgl. 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, f. 68; 5e id., ff. 61v, 86 bis; Rek. van Borselen, f. 48.

⁷⁾ Ibid., ff. 96—96v (Van Mieris IV, 876—877); vgl. 4e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, f. 16v enz..

eveneens met een geschenk bedacht ¹⁾, terwijl reeds eerder, 19 November 1425, de Minderbroeders begunstigd waren ²⁾.

De milddadigheid van Philips den Goede bleef niet tot de geestelijke huizen van Dordrecht en omgeving beperkt. Aan de zusters van het St. Cecilia-klooster te Rotterdam, wien de binnenlandsche oorlog ook veel schade had berokkend, schold hij op 23 October 1425 een jaarrente, die zij aan de grafelijkheid verschuldigd waren, voor vier jaren kwijt ³⁾. De Minderbroeders te Zierikzee ontvingen in Maart 1426 een gift van 60 Beiersche guldens, die te Gouda op 14 Juli 1428 een van 30 schilden ⁴⁾. Ook de Augustijnen van Middelburg, wier kerk was afgebrand, ontvingen in October 1427 een aalmoes ⁵⁾. Subsidie werd verleend aan de zusters in Den Haag voor den bouw van hun klooster (26 Januari 1429) ⁶⁾. Aan de Regulieren van St. Hieronymusdal te Delft werden den 24en April 1427 op hun verzoek de goederen, eertijds door de graven aan het gasthuis te 's Gravenzande geschonken, maar die door wanbeheer zeer in waarde waren gedaald, onder zekere voorwaarden overgedragen om ter plaatse een huis van hun orde te bouwen, dat hertog Philips beloofde in zijn bescherming te zullen nemen ⁷⁾. Toen dit klooster, St. Maria Magdalena in Bethanië, zijn voltooiing naderde, schonk de hertog het in April 1433 nog een som gelds voor een kerkraam ⁸⁾. Voor bestelde missen werden op 24 December 1427 aan de Regulieren buiten Haarlem 50 schilden uitbetaald ⁹⁾. Voor die te Leiderdorp liet de tesorier Boudyn van Zwieten in opdracht van den hertog een glas maken, ongetwijfeld van Philips' wapen voorzien, dat 24 £ kostte ¹⁰⁾.

Dit laatste klooster, Engelendaal, verdient aandacht, omdat hier iets valt waar te nemen van den verzoenenden invloed, die van deze gestichten kon uitgaan en die voor den hertog van Bourgondië zoo

¹⁾ ARA, 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 68.

²⁾ Reg. Beieren-Bourgondië, f. 85v (niet 1435, zooals bij P. Schlager, *Beiträge zur Gesch. der kölnischen Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter* 69).

³⁾ XVI Mem. B. R., 1425—'27, f. 4v (Van Mieris IV, 794).

⁴⁾ 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 66v; 5e id., 1428—'30, f. 61.

⁵⁾ De Laborde, *Les ducs de Bourgogne*, 2 II, 393 (nr. 4960), vgl. 2 I, 396 (nr. 1408).

⁶⁾ ARA, 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 60. Vermoedelijk het Tertiariissenconvent van St. Elisabeth, dat het eerst met name vermeld wordt in een oorkonde van 1443 Juli 15: Van Heel, *De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel*, 145; Schoengen, *Monasticon Batavum* I, 83.

⁷⁾ ARA: J. M. Sernee, S. W. A. Drossaers en W. G. Feith, *De archieven van kloosters en andere stichtingen in Delfland* (1920), inv. nr. 1, reg. nr. 60; Reg. Beieren-Bourg., f. 89v (Van Mieris IV, 888; *BGBH* XXVI, 385).

⁸⁾ 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 42v (1433 April 19).

⁹⁾ 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1427—'28, f. 25v.

¹⁰⁾ *Ibid.*, f. 24v; 5e id., 1428—'30, f. 62.

gewenscht was. De broeders hadden de gunst van hertog Albrecht van Beieren genoten ¹⁾, en ook diens kleindochter bleef hun goedgezind: twee van hen stonden Jacoba in haar laatste oogenblikken bij ²⁾. Toch schijnt het klooster dermate voor de Bourgondische politiek te zijn gewonnen, dat zijn prior door hertog Philips' vertegenwoordigers in Holland met diplomatieke zendingen naar het Hoeksche Gouda kon worden belast ³⁾. Op 6 November 1435 verkreeg (of kocht?) Engelendaal nog een erfrente van 16 £ Holl. op 's hertogs huis en hof binnen Delft ⁴⁾. Blijkbaar ging de vorstelijke gunst niet uitsluitend uit naar kloosters van zeer strikte beginselen ⁵⁾.

Vele offergaven vielen den kerken ten deel, toen Philips de Goede zijn intrede deed in de Hollandsche steden, en vele missen werden er besteld ⁶⁾. Ook wanneer steun noodig was voor bouw of verbouwing van een parochiekerk, zal wel zelden tevergeefs een beroep op den hertog zijn gedaan ⁷⁾, en reeds in dezen tijd prijken verscheidene ramen, versierd met de wapens van Philips en diens gemalin, in de kerken als voor ieder zichtbare blijken van de vroomheid van den nieuwen landsheer ⁸⁾.

* * *

Bijzondere aandacht vragen de betrekkingen van den Bourgondiër met de bedelorden, met de Predikheeren in het bijzonder.

De bedelmonniken stonden meer dan eenige andere midden in de

¹⁾ GA Leiden: J. C. Overvoorde, *Archieven van de kloosters*, inv. nr. 583, reg. nr. 110.

²⁾ *Codex diplom. Neerland.* uitgeg. d. h. Hist. Gen. 2 I, afd. I, 176, vgl. 184.

³⁾ ARA, 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 84: „Item, uitgegeven ende betaelt den prior van den Regulieren bij Leyderdorp, alsoe als hij bi den Rade, alze heer Roelant van Uutkerck, capitein van Hollant, die heer van Roubais, tot veel tiden gesent wort ter Goude als men die dachvaerden houden soude tegen die van der Goude, XI scilde XII cromst. XI £ XII s.”.

⁴⁾ 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—'35, f. 53.

⁵⁾ Römer, *a. w.* I, 340, en J. G. R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim* III, 38, schilderen de zedeloosheid van Engelendaal in de zwartste kleuren. De passages uit de geschriften van den Windesheimer reformator Johannes Busch waarop beiden hun oordeel gronden (ed. Grube, 1886, p. 349, 114), laten echter geen verder gaande conclusie toe, dan dat de broeders iets meer op de goede dingen dezer wereld gesteld waren dan een superieur van zeer strenge beginselen kon tolereeren.

⁶⁾ J. G. Frederiks, *Een paar aantekeningen uit den Boergoenschen tijd*, BGBH XVII (1891), 16.

⁷⁾ ARA, XVI Mem. B. R., 1425—'27, ff. 40—40v (Van Mieris IV, 833—834); 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 61; Reg. Beieren-Bourg., f. 121; 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 44v; 2e id., 1433—'34, f. 55v, enz..

⁸⁾ De Laborde, *Les ducs de Bourgogne*, 2 I, 250 (nr. 851); ARA, 4e Rek. v. Godsc. Oom, 1435—'36, ff. 94v, 127v, enz.. Zie ben., blz. 244 vlg..

wereld en kwamen dagelijks in aanraking met het volk. Hun roeping was de evangelisatie van de massa. Door hun prediking en hun werkzaamheid als zieleherders vooral konden zij een onberekenbaren invloed op de gemoederen uitoefenen. Bovendien waren zij, die als legerscharen van den Paus den seculieren clerus meer en meer uit zijn parochiale functies dreigden te verdringen, geheel los van het diocesane verband. Het een zoowel als het ander was mede ¹⁾ reden, dat de mendicanten zich in de zeer bijzondere belangstelling van de vorsten konden verheugen. De rol, die zij in de landsheerlijke kerkpolitiek van de Middeleeuwen hebben gespeeld is ongetwijfeld aanzienlijk geweest en belangrijker dan nu nog is na te gaan, aangezien de invloed, dien zij als biechtvaders der vorsten op die politiek hebben uitgeoefend ²⁾, goeddeels aan de waarneming ontsnapt. Vooral ook de exemptie, die zij genoten ten aanzien van het bisschoppelijke gezag, moest hen tot waardevolle bondgenooten maken voor een landsheer, die het als onvereinigbaar met zijn souvereiniteit beschouwde, dat zijn gebied aan de geestelijke rechtsmacht van uitheemsche kerkvorsten was onderworpen ³⁾.

De oudste nederzettingen der Minderbroeders in Holland en Zeeland, de kloosters te Dordrecht en te Middelburg, hebben hun ontstaan hoogstwaarschijnlijk aan Willem II, den Roomschen koning, of aan diens naaste verwanten te danken, althans zijn zij in hun opkomst zeer door hen begunstigd ⁴⁾. De latere graven hebben deze gunst bestendigd ⁵⁾.

Evenzoo gaat vermoedelijk de stichting van de eerste Dominicanerkloosters in deze gewesten op Willem II terug. De bouw van het Predikbroedersklooster te Utrecht (1248) is door de vrijgevigheid van koning Willem mogelijk gemaakt; dat te Haarlem, achter het grafelijk slot gelegen, zou in 1247 door hem zijn gesticht en veertig jaar later

¹⁾ Vgl. voor de zuiver spiritueele aantrekkingskracht die de bedelorden op de vorsten konden uitoefenen: Hashagen, *Staat und Kirche*, 19 vlg. — Op de maatschappelijke beteekenis der mendicanten vestigt overigens ook een zoo ascetisch adviseur van Philips den Goede als Dionysius Cartusianus met nadruk de aandacht: *De vita et regimine principum*, lib. III, art. 28; *De vita et reg. principissae*, art. 10 (*Opera Omnia* XXXVII, 471 b, 513 a).

²⁾ Zie hierover Hashagen, a. w., 410—413. De Predikbroeders werden, op grond van hun wetenschappelijke vorming, voor herderlijke functies aan de hoven bij uitstek geschikt geacht; vgl. de motiveering van de benoeming van Dirk van Delft, ben., blz. 49 n. 7.

³⁾ H. von Srbik, *Die Beziehungen von Staat und Kirche in Oesterreich während des Mittelalters* (1904), 26 vlg..

⁴⁾ P. Schlager, *Beiträge zur Gesch. der kölnischen Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter*, 68 vlg.; Römer, a. w. I, 216.

⁵⁾ Schlager, a. w., 68, 70.

door Floris V aanzienlijk zijn uitgebreid ¹⁾. Een andere weldoener van dit huis was graaf Willem V, die, nadat een groote brand de kloostergebouwen had geteisterd, een gedeelte van zijn kasteel aan de broeders afstond ²⁾. Als stichteres van het klooster te Zierikzee (1255) wordt Machteld van Brabant, de moeder van Willem II, genoemd ³⁾.

Omstreeks het jaar 1400 kwam in Den Haag het St. Vincentius-klooster tot stand, een nederzetting van de Utrechtsche Predikheeren, die kort te voren tot een strenger observantie van den orde-regel waren overgegaan ⁴⁾. Hertog Albrecht en zijn gemalin Margaretha van Kleef schonken den bouwgrond ⁵⁾. Na den dood van haar echtgenoot gaf Margaretha in 1404 een hofstede en iets later nog een huis aan het nieuwe gesticht, dat zij zich ook tot laatste rustplaats koos ⁶⁾. Waarschijnlijk is de geleerde Dominicaan mr. Dirk van Delft, die in 1399 door Albrecht van Beieren tot hofprediker was aangesteld, aan een en ander niet vreemd geweest ⁷⁾.

Willem VI legde eveneens een bijzondere voorkeur voor de Orde van St. Dominicus aan den dag. Hij zorgde er voor, dat de stichting van zijn stiefmoeder voor de toekomst vrij zou zijn van geldelijke zorgen ⁸⁾. Ook buiten zijn eigen landen toonde hij zich den hervormden Dominicanen zeer genegen. Het nonnen-convent Schönensteinbach in de Elzas, het door den hervormer Conrad van Pruisen gestichte model-

¹⁾ B. de Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana* (1717), 55; A. J. J. Hoogland, *De Dominicanen te Haarlem*, BGBH XV (1888), 101; vgl. echter Römer I, 225.

²⁾ De Jonghe, *t. a. p.*, 59. ³⁾ Römer I, 226.

⁴⁾ G. A. Meyer, *Een Hollandsche kloosterhervorming in de 15e eeuw*, De Katholiek CXLVI (1914), 117.

⁵⁾ De Jonghe, *Des. Bat. Dom.*, 162; A. J. J. Hoogland, *Het Dominicanerklooster te 's Gravenhage*, BGBH XIII (1886), 354. — In 1403 werd het Haagsche klooster op het Kapittel-Generaal te Erfurt door de Dominicanerorde als convent aanvaard: De Jonghe, 162, 179; H. Korner, *Chronica Novella*, ed. Schwalm, 88. Het bewaard gebleven fragment van de Acta van dit Kapittel zwijgt hierover: *Acta Capitulum Generalium Ord. Praed.*, ed. B. M. Reichert, III (1900).

⁶⁾ De Jonghe, 163; Hoogland, *t. a. p.*, 355, 359. Officieel verkregen de Dominicanerkloosters eerst in 1425 van Martinus V verlof, en in 1475 van Sixtus IV het recht, onroerend goed en vaste inkomsten te bezitten: A. Mortier, *Hist. des Maitres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs* III (1907), 494, 496 vlg..

⁷⁾ Hoogland, *t. a. p.*, 334. Aanstelling tot hofprediker: Van Mieris III, 711 (1399 Dec. 17). — Mr. Dirk van Delft, zoon van het Utrechtsche klooster, had op kosten van den hertog gestudeerd en was op het tijdstip van zijn benoeming de eenige doctor in theologia in diens landen. Zie over hem: J. Quéatif — J. Echard, *Scriptores Ord. Praed.* I (1719), 749 b; C. G. N. de Vooys, *Iets over Dirc van Delf en zijn Tafel van den Kersten ghelove*, Tijdschr. Mij. Ned. Letterk. XXII (1903), 1—36; *Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek* I (1911), 705; F. A. M. Daniëls, *Meester Dirc van Delf, zijn persoon en zijn werk*, Proefschr. Utrecht (1932).

⁸⁾ 1406 Juni 30 begiftigde hij de Haagsche Jacobijnen met een jaarlijksche rente van 60 £: ARA, 1e Geluwe Reg., f. 71v; Hoogland, *t. a. p.*, 357.

klooster, waar zich ook verscheidene adellijke jonkvrouwen uit de Nederlanden hadden laten insluiten, telde Willem van Holland onder zijn hooge begunstigers ¹⁾).

Hertog Jan van Beieren volgde ten aanzien van de Predikheeren het door zijn vader en zijn broeder gegeven voorbeeld ²⁾. Hij was ook de eerste graaf die zijn stoffelijke resten niet aan een voorname abdij of kapittelkerk, maar aan een mendicantenklooster toevertrouwde: zooals eenige jaren tevoren Margaretha van Kleef werd ook hij begraven bij de Jacobijnen in Den Haag, in het koor van de kloosterkerk ³⁾.

Evenals aan het Hollandsche hof stonden de Dominicanen aan dat van Bourgondië hoog in aanzien. Nauwer nog dan in Holland waren hier de banden, die hen met den vorst verbonden. Goede betrekkingen met de Predikbroeders waren sinds de dagen van Lodewijk den Heilige traditie geweest in het Fransche koningshuis. Uit hun gelederen en uit die der Minderbroeders hadden de koningen bij voorkeur hun biechtvaders en kapellanen gekozen; hen hadden zij ook gebruikt als agenten van hun politiek, waarop de mendicanten, dank zij hun positie aan het hof, zelf invloed hadden kunnen uitoefenen ⁴⁾.

Dit oude bondgenootschap was in 1389 door de Kroon opgezegd. Aanleiding hiervoor was het geruchtmakende proces van den Dominicaan Jean de Montson, Parijsch magister, die het had gewaagd de leer der Immaculata Conceptio, het lievelingsdogma der Franciscanen, aan te vallen. Dit proces ⁵⁾, waarin de overoude naijver tusschen de Minderbroeders en de Predikheeren een toppunt bereikte, had ten gevolge, dat de Dominicanen niet alleen van de gemeenschap der

¹⁾ Joh. Meyer, *Buch der Reformacio Predigerordens*, ed. B. M. Reichert, Quellen u. Forsch. z. Gesch. des Dominikanerordens in Deutschl. II—III (1908/9), 37. — Over zusters uit de Nederlanden zie 37 vlg., 76 vlg., 84 vlg., Het klooster mocht zich eveneens in de bijzondere gust van de Bourgondische landsvrouwe verheugen: Stouff, *Catherine de Bourgogne*, Revue bourguignonne XXIII (1913), 93 n. 1.

²⁾ Hoogland, *t. a. p.*, 358.

³⁾ *Divisiekroneik*, div. XXVIII, cap. 27; De Jonghe, 143; De Riemer, *Beschrijving van 's Graven-Hage* I. 1. (1730), 377. Zie over de gewoonte der vorsten, zich bij voorkeur bij de bedelmonniken te laten begraven: Hashagen, *Staat und Kirche*, 14.

⁴⁾ A. Luchaire, in Lavissee-Rimbaud, *Histoire Générale* II (1925), 396 vlg. — De orde der Predikheeren moedigde deze wereldsche activiteit van sommigen van haar leden evenwel niet aan; zie de kapittel-besluiten bij G. A. Meyer, *Dominicaansche studiën* ² (1920), 390 n. 1.

⁵⁾ A. Mortier, *Hist. des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs* III (1907), 616 vlg. — Over Montson: Quéatif en Echard, *Scriptores* I, 1387. De stukken bij Denifle en Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis* III (1894), nrs. 1557—1583. Eerst in 1403 werden de Dominicanen weer tot de Universiteit toegelaten: *t. a. p.* IV, 56 vlg. (nr. 1781).

Universiteit van Parijs werden uitgesloten, doch ook door den koning werden verstooten. Op bevel van Karel VI werd een groot aantal Jacobijnen — deze benaming, ontleend aan het studie-convent der Orde te Parijs, het klooster St. Jacques, is tijdens het proces van Montson in zwang gekomen — gevangen genomen en gedwongen in het openbaar de hun ten laste gelegde stellingen te herroepen¹⁾. Tot hen, die deze vernedering hadden te ondergaan, behoorde ook de biechtvader van den koning, Guillaume de Valan, bisschop van Évreux²⁾. Deze werd vervolgens met schande van het hof verjaagd, terwijl Karel VI het besluit te kennen gaf, voortaan geen Jacobijn meer tot biechtvader te zullen nemen.

Geschokt religieus gevoel kan bezwaarlijk de eenige beweegreden zijn geweest voor dit plotselinge verbreken van de oude betrekkingen met de Predikbroeders, minder nog ontzag voor een kerkelijk vonnis. Een verklaring is te vinden in de regeeringswisseling die eenige maanden tevoren in Frankrijk had plaats gegrepen. In den laten herfst van 1388 had de jonge Karel VI een einde gemaakt aan het bewind van zijn ooms en zelf de teugels in handen genomen³⁾. De oude raadslieden van zijn vader werden in eer en macht hersteld, en naast hen liet nu ook Karels broeder Lodewijk van Touraine, de latere hertog van Orleans, zich voor het eerst gelden. Het eerste werk van de nieuwe machthebbers was de ambten te zuiveren van creaturen en aanhangers der hertogen, wien iedere mogelijkheid om invloed op den gang van zaken uit te oefenen moest worden ontnomen. De onderstelling is gewettigd, dat de betrekkingen der Jacobijnen met Philips den Stoute er de oorzaak van waren dat zij, die nog onlangs zich er op beroemden de geestelijke leiding van nagenoeg de geheele koninklijke familie in handen te hebben⁴⁾, van hun invloedrijken post werden verdreven, waartoe hun recente leerstellige veroordeeling een welkome aanleiding bood. Het feit, dat Guillaume de Valan biechtvader van hertog Philips was geweest⁵⁾, maakt het niet onwaarschijnlijk, dat hij, de zieleherder van den jongen koning, een vertrouwensman van den Bourgondiër

¹⁾ Denifle en Chatelain III, nrs. 1571—1579: revocations; vgl. Religieux de St. Denis, *Chronique*, éd. L. Bellaguet (Coll. des docum. inédits) I (1839), 578, 580.

²⁾ Denifle en Chatelain III nr. 1571 (1389 Feb. 17). C. Eubel, *Hierarchia catholica* I² (1913), 135, 235; Religieux de St. Denis I, 582.

³⁾ Religieux de St. Denis I, 554 vlg., 566 vlg.; A. Coville, in Lavissee, *Hist. de France*, IV. 1 (1902), 297 vlg..

⁴⁾ Religieux de St. Denis I, 580.

⁵⁾ Garnier, *Invent. somm. des Arch. départ. de la Côte d'Or* I, 424, B 1445 (bij Luce, *Jeanne d'Arc*, ccxxix); *Mémoires pour servir à l'histoire de France et de Bourgogne* II (1729), 2.

was. Hoe het zij, de hertog volgde het door zijn neef gegeven voorbeeld niet, maar bleef zijn gunst bewijzen aan de Dominicanen, die in den vervolge meer dan ooit voor wereldlijken steun op Bourgondië waren aangewezen.

Andere omstandigheden werkten mee, om de mendicanten, die zoo reeds bij den aanvang van het groote conflict tusschen Orleans en Bourgondië waren betrokken, in de volgende jaren dieper in den Franschen partijstrijd te mengen. Siméon Luce, die het eerst de aandacht vestigde op de rol die de bedelbroeders in den Fransch-Engelschen oorlog hebben gespeeld, heeft de zaak nochtans te zeer gesystematiseerd: de Cordeliers in het kamp der Armagnacs, de Jacobijnen in dat der Bourguignons ¹⁾. Deze stelling is in haar algemeenheid zeker niet juist. De beide orden als zoodanig hebben zich niet in den strijd gemengd en hebben nimmer partij gekozen ²⁾. Bij hun individueele leden echter, wier houding door allerlei factoren werd bepaald, was de politieke tendentie, voor zoover aanwezig, natuurlijkerwijze in overeenstemming met de plaats die zij of hun ordebroeders aan de verschillende hoven innamen.

Aan het hof van Bourgondië waren de Dominicanen steeds in eere gehouden. De betrekkingen, die de hertog en de Predikheeren met het Pausdom onderhielden, hadden den traditioneele band tusschen beiden nog versterkt: de Pausen van Pisa, Alexander V en Johannes XXIII, — in zekeren zin creaties van de Bourgondische politiek — leefden met de orde in zeer hartelijke verstandhouding ³⁾.

Aanzienlijk was tijdens de regeering van Jan zonder Vrees de positie van Martin Porée († 1426) ⁴⁾, door Philips den Stoute tot biechtvader van zijn zoon aangesteld en door dezen, eenmaal hertog geworden, als zoodanig gehandhaafd. Broeder Martin, een man van groot gezag in zijn orde, gold als een der eerste theologen van zijn tijd. De hertog,

¹⁾ S. Luce, *Jeanne d'Arc à Domremy. Recherches critiques sur les origines de la mission de la Pucelle* (1886), ccxxvii—ccxliv: de Jacobijnen „les soutiens et les fauteurs de la cause bourguignonne”, tusschen de Huizen van Anjou en Frankrijk en de Franciscanen „une pacte d'alliance tacite, mais néanmoins intime”. De conclusies van den Predikheer Chapotin, *La guerre de Cent Ans. Jeanne d'Arc et les Dominicains* (1889), die deze stelling bestrijdt, zijn samengevat bij Mortier, *Les Maîtres Généraux IV* (1909), 179 vlg., cf. G. Hanotaux, *Jeanne d'Arc* (1911), 74 n. 1.

²⁾ Integendeel gelast het Generaalkapittel der Dominicanen te Lyon (1431) den broeders, onder bedreiging met kerkerstraf, „ne . . . se quoquomodo de facto guerrarum intromittant, sed pro pace populorum et principum christianorum concordia deprecantur”: *Acta Capit. Gen. Ord. Praed.*, ed. Reichert, III, 212.

³⁾ Mortier, a. w. IV, 72, 83.

⁴⁾ Quéatif en Echard I, 777a—778b. Zie over zijn werkzaamheid als diplomaat de uittreksels uit de te Dijon bewaarde rekeningen in de *Mémoires pour servir à l'hist. de France et de Bourg.* II, 6, 92, 105.

door wiens gunst hij het tot bisschop van Atrecht bracht¹⁾, deed meer-malen een beroep op zijn talenten als diplomaat. Op de Concilies van Pisa en van Constanz, waar hij in de zaak van Jean Petit voor zijn meester een éclatante overwinning behaalde, behartigde Porée met goed gevolg de Bourgondische belangen. Reeds in 1411 had hij namens den hertog besprekingen met Engeland gevoerd, die uitliepen op het bondgenootschap van 1419, bij het totstandkomen waarvan de bisschop van Atrecht weer een der voornaamste bemiddelaars was²⁾. Zoozeer werd Porée door staatszaken en gezantschapsreizen in beslag genomen, dat hij zijn ambt van biechtvader niet meer naar behooren kon waarnemen en hierin door een anderen Dominicaan, Jean Marchant³⁾, moest worden vervangen. De Bourgondische hertogen zetten dus ten opzichte van de Dominicanen de traditie der Fransche koningen voort, die door deze zelf min of meer was verlaten.

Broeder Laurent Pignon († 1449)⁴⁾, biechtvader van Philips den Goede, stond bij dezen eveneens in blakende gunst. Op het Concilie van Bazel en bij de vredesonderhandelingen te Atrecht in 1435 nam hij onder de Bourgondische gedelegeerden een voorname plaats in⁵⁾, doch overigens schijnt hij in de politiek minder op den voorgrond te zijn getreden dan Porée. Evenals zijn voorgangers Valan en Marchant was Pignon bisschop van Bethlehem, en evenals de eerste slaagde hij er in, met hulp van den hertog, zijn titulair bisschopszetel te ver-ruilen voor een effectieven: dien van Auxerre⁶⁾.

¹⁾ Eubel, *Hierarchia* I², 116: 1407 Nov. 24. Jan zonder Vrees betaalde de onkosten (Quétif en Echard, I, 777b; Valois, *La France et le Grand Schisme* III, 597 n. 1).

²⁾ Chastellain I, 71, 85. — Ook de oude veete tusschen de Universiteit van Parijs en de Jacobijnen, nu beiden de bondgenooten van Bourgondië, werd vooral door zijn toedoen bijgelegd: Denifle en Chatelain IV, 58 n. (1403 Aug. 21).

³⁾ Eubel, *Hierarchia* I², 135: bisschop van Bethlehem, 1412 Sept. 19. Hij was eveneens raadsheer van den hertog: *Mém. p. serv. à l'hist. de Fr. et de Bourg.* II, 179. Nog een derde Predikheer, Jean Jacquesson, komt voor onder de raden van Jan zonder Vrees: *ibid.* 111.

⁴⁾ Quétif en Echard I, 804a—805b (heeft 1446 als sterfjaar); Doutrepont, *La litt. franç. à la cour des ducs de Bourg.*, 209 vlg.; De Laborde, *Les ducs de Bourg.* 2. I, nrs. 289, 556 en passim; Frederiks, *Aant. Boerg. tijd*, BGBH XVII, (1891) 14—21. Pignon komt, anders dan Frederiks zegt, wel degelijk in de Hollandsche rekeningen voor: 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, f. 23; 4e Rek. v. Godsc. Oom, f. 80v, enz..

⁵⁾ Haller, *Concilium Basiliense*, II, 490 vlg., 500; F. Schneider, *Der europäische Friedenskongress von Arras* (1919), 63—64, 76, 125.

⁶⁾ Eubel, I², 135: bisschop van Bethlehem, 1423 Maart 5; II², 99: bisschop van Auxerre, 1432 Mei 31. In Auxerre verdrong P. den reeds gekozen candidaat van het kapittel (Haller, *Concilium Basiliense*, II, 295, 305, 411). Een vroegere poging van den hertog om P. tot bisschop van Troyes te laten benoemen, was mislukt: Fink, *Die polit. Korresp. Martins V.*, in Qu. u. Forsch., herausg. v. Preuss. Hist. Inst. in Rom XXVI, 1935/6, nr. 169. Zijn opvolger als bisschop van Bethlehem, Dominicus de Roserio, was eveneens een Dominicaan (*Acta Cap. Gen.* III, 237), en geen Minderbroeder, zooals Eubel II², 105 opgeeft.

Ook later bleef Philips, en na hem Karel de Stoute, den Predikbroeders trouw. Dominicanen bleven aan hun hof als biechtvaders en in andere functies een gewone verschijning. Hier zijn te noemen Simon de Laude ¹⁾ en Engueran Seignart ²⁾, beiden titulaire bisschoppen van Siliwri (Selymbria, Salubria): de waardigheid van de Bourgondiërs gedoogde niet, dat hun geestelijke leiders een lageren rang dan den episcopalen bekleedden. In de Bourgondische landen viel den Predikheeren en hun kloosters menig gunstbewijs ten deel ³⁾, en terecht konden later de Dominicanen van de hertogen getuigen, dat deze hun orde in bijzondere mate hadden gesteund en beschermd: „fuerunt singulariter nostre ordinis protectores et benefactores” ⁴⁾.

De mate van invloed, welke deze Jacobijnen, die aan het Bourgondische hof zulk een buitengewoon belangrijke en invloedrijke positie innamen, op de politiek der hertogen — en in het bijzonder op hun kerkpolitiek — hebben uitgeoefend, is uiteraard niet te berekenen. Onderschat mag zij zeker niet worden ⁵⁾.

Toen de Bourgondische macht in Holland haar intrede deed, bestond er dus van oudsher een zekere band tusschen den nieuwen landsheer en de Dominicanen in Frankrijk en in zijn erflanden. Dit bevorderde al dadelijk goede betrekkingen ook met de Dominicanen in deze gewesten. De Hollandsche Predikbroeders konden, hoeveel weldaden hun ook van het oude grafelijke huis mochten ten deel gevallen zijn, niet vijandig staan tegenover de komst van een vorst, die zich zulk een machtig patroon van hun orde had betoond. Inderdaad ontbreekt het niet aan aanwijzingen, dat er al spoedig tusschen hen en de nieuwe regeering een goede verstandhouding heerschte.

Tijdens de belegering van Haarlem door de aan Jacoba van Beieren

¹⁾ Eubel II³, 228: bisschop van Salubria 1439 Oct. 9, ad petitionem ducis Burgundiae.

²⁾ *T. a. p.*: bisschop van Salubria vóór 1465 Jan. 15. Terzelfdertijd (1465 Jan. 14) kreeg hij de Benedictijnerabdij van Hautmont bij Maubeuge in commende (Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 192). In 1476 werd hij bisschop van Auxerre. Zie ook ben., blz. 291.

³⁾ De Laborde, *a. w.* 2. I, 195 (nrs. 653, 655), 198 (nr. 671), 226 (nr. 748), 228 (nr. 761), enz..

⁴⁾ *Acta Cap. Gen.*, ed. Reichert, III, 351: Kapittel te Perugia (1478). De hertogen plachten de ordekapittels met geldelijke bijdragen te steunen (*t. a. p.*, 178, 223, 278).

⁵⁾ Slechts pro memorie is hier te vermelden, dat zoowel van Porée als van Pignon (kerk)politieke tractaten bekend zijn, opgedragen aan den hertog: van Porée waarschijnlijk een „livre . . . faisant mention de la restitution d'obéissance au Pape” (Doutrepont, *a. w.*, 196), dat vermoedelijk verloren is gegaan; van Pignon een bewaard gebleven „Traité du commencement des seigneuries et diversité des états” (Quétif en Echard I, 805b).

getrouwe Kennemers, in het voorjaar van 1426, bewees de prior van het Predikheerenklooster aldaar, Floris van der Heede, het Bourgondische garnizoen zulke goede diensten, dat de hertog, toen hij na het beleg de stad bezocht, die op 28 Juli 1426 beloonde met een jaargeld van 10 Fransche kronen ¹⁾. Den dag tevoren had Philips de Goede den broeders een ander bewijs van zijn welwillendheid gegeven, door in hun kerk de mis bij te wonen. Eenigen hunner belaste hij bij deze gelegenheid ook met geheime werkzaamheden voor zijn bibliotheek ²⁾.

Ook de Jacobijnen te Zierikzee, wier huis in 1414 was afgebrand, ontvingen verscheidene gunsten. In het begin van 1426 kregen zij 100 Beiersche guldens om de zware lasten te verlichten, waaronder zij wegens den herbouw van klooster en kerk gebukt gingen. Op 1 December 1427 werd hun voor ditzelfde doel tolvrijheid voor bouwmaterialen verleend ³⁾. Voor de kloosterkerk liet de hertog door den glazenier Jacob Codde een glasraam vervaardigen ⁴⁾.

Tusschen de Bourgondische regeering en de Dominicanen te Utrecht, die als trouwe aanhangers van Zweder van Culemborg uit het Sticht waren verdreven, kwam eveneens spoedig contact tot stand. Hun vroegere prior Willem Brunairt, in 1427 door Paus Martinus V aangesteld tot inquisiteur in het bisdom Utrecht, ontving den 4en September van dat jaar van Philips den Goede verlof en volmacht om, ingevolge zijn opdracht van den Paus en van bisschop Zweder, overal binnen Holland, Zeeland en West-Friesland onderzoek te doen naar ongeloof. De hertog nam Brunairt met diens notaris en gevolg in zijn bijzondere bescherming, en beval al zijn ambtslieden, burgemeesters, schepenen en raden den inquisiteur hun volle medewerking te verleen en ieder, dien hij hun als schuldig aan ongeloof zou aanwijzen, van 's hertogs wege gevangen te nemen en te brengen naar door hem te bepalen steden, opdat hij hen daar kon bestraffen naar recht en rede ⁵⁾. Omtrent Brunairts werkzaamheden als onderzoeker des geloofs is niets bekend. Vermoedelijk hielden zij verband met den Utrechtschen bisschopsstrijd, die zulk een felheid had bereikt, dat de volgelingen van Zweder van

¹⁾ ARA, XVI Mem. B. R., 1425—'27, f. 52 (Van Mieris, IV, 846).

²⁾ De Laborde, *a. w.* 2. I, 228 (nr. 761).

³⁾ ARA, 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 66v; XVII Mem. B. R., 1427—'28, f. 9. Vgl. S. Muller Fzn., *Regesten arch. bissch. van Utrecht* II (1918), 44, nr. 1935.

⁴⁾ 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1427—'28, f. 24v; 5e id., 1428—'30, f. 62.

⁵⁾ ARA, XVI Mem. B. R., ff. 130v—131. Gedr.: Van Mieris IV, 898; Fredericq, *Corpus*, 305—306. Eenzelfde brief, d.d. 1427 Dec. 1, in XVII Mem. B. R., ff. 5v—6v. — Zie over Brunairt: Hoogland, *Het Dominicanerklooster te 's Gravenhage*, BGBH XIII (1886), 360; *N. Ned. Biogr. Wdbk.* I, 508; H. Keussen, *Matrikel Univ. Köln* I², 231.

Culemborg hun tegenstanders openlijk verketterden ¹⁾). Zeer waarschijnlijk is deze inquisiteur een werktuig van de Bourgondische regeering geweest ²⁾). Ongeveer terzelfdertijd, 1 September 1427, gaf Philips den provisoren van Amstelland en Rijnland bevel om in hun ambtsgebied alle goederen en inkomsten in beslag te nemen, toebehoorende aan geestelijken die Rudolf van Diepholt aanhingen ³⁾).

Het Jacobijnenklooster in Den Haag, dat zulke nauwe betrekkingen met het grafelijke Huis onderhield ⁴⁾), sloot zich zonder verwijl bij den nieuwen machthebber aan. Nog in 1420 had Jacoba's halfbroeder en trouwe helper Lodewijk, heer van Vlissingen, het met een jaarrente bedacht ⁵⁾). Jan van Beieren had zich niet minder welwillend betoond ⁶⁾). Hier liet de partijschap zich niet gelden. Na hertog Jans dood bestond al dadelijk tusschen den ruwaard Philips van Bourgondië en de Haagsche Predikheeren een hartelijke verstandhouding. Den 13en October 1425 nam Philips prior en convent met alle toebehooren in zijn bescherming wegens de gunst en liefde die hij hun toedroeg ⁷⁾). In denzelfden tijd sloot hij met het grafelijke familie-klooster een overeenkomst die den Jacobijnen voordeel bracht. De hertog van Bourgondië kwam de verplichtingen na, die hij tegenover zijn erflater Jan van Beieren had: wekelijks zouden de broeders, bij wie zijn voorganger rustte, op diens sterfdag een feestelijke zielmis zingen, ten eeuwigen dage. Hiervoor wees hij hun 100 gouden Hollandsche schilden toe, te ontvangen uit de tresorie van Holland ⁸⁾). In zijn tegenwoordigheid werd in de kloosterkerk een plechtige herdenkingsdienst voor den overleden vorst gehouden ⁹⁾).

* * *

In dezen tijd stond aan het hoofd van het convent broeder Jan van Neck. Op het beperkte tooneel, dat één der Nederlandsche gewesten

¹⁾ W. Moll, *Kerkgesch. van Nederland*, II. 3, 116; Hoogland, *t. a. p.*, 360. Vgl. De Hullu, *Bijdrage tot de gesch. v. h. Utrechtsche Schisma* (1892), 73; Fredericq, *Corpus II*, 411.

²⁾ Vgl. voor Frankrijk: Mortier, *Les Maîtres Généraux IV*, 101.

³⁾ ARA, XVI Mem. B. R., f. 130v. ⁴⁾ Boven, blz. 49—50.

⁵⁾ De Riemer, *Beschr. van 's Graven-Hage I*, 1, 369—370; Hoogland, *t. a. p.*, 358. Deze gift werd in 1429 door Jacoba van Beieren bekrachtigd. Lodewijk van Vlissingen werd later ook in het klooster begraven (De Jonghe, *Des. Bat. Dom.*, 143; Hoogland, 359), echter niet, zooals hier vermeld, omstreeks 1420, daar hij nog in 1444 onder de levenden verkeerde: *Cod. dipl. Neerl.* 2. I, 172.

⁶⁾ Boven, blz. 50.

⁷⁾ ARA, XVI Mem. B. R., ff. 2—2v (gedr.: De Riemer I. 1, 371; Van Mieris IV, 793).

⁸⁾ 1425 Oct.: XVI Mem. B. R., f. 4 (Van Mieris IV, 798). De som werd in den zomer van 1428 aan het klooster uitbetaald: 4e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428, f. 16v.

⁹⁾ Frederiks, *Aant. Boerg. tijd*, BGBH XVII, 15—16.

hem bood, speelde deze Dominicaan een soortgelijke rol als zijn ordebroeder Porée op het zooveel wijschere der Europeesche politiek had vervuld ¹⁾).

Over de afkomst en het vroegere leven van Jan van Neck is weinig of niets met zekerheid bekend. Naar zijn naam te oordeelen, zou hij, althans zijn familie, stammen uit het Noordhollandsche dorpje Nek bij Purmerend. In het Dominicanenklooster te Haarlem, vóór 1403 het eenige in den lande, heeft hij het ordekleed ontvangen ²⁾. Hij zal dan ongeveer vijftien jaar oud zijn geweest, misschien iets ouder: een vaste leeftijdsgrens voor postulanten bestond er in die dagen niet ³⁾.

In het jaar 1400 treffen wij frater Johannes aan als student in het Studium Theologicum te Halberstadt, waar o. a. de Lübecksche kroniekschrijver Hermann Korner de sententiën doceerde ⁴⁾. Daar de studie der godgeleerdheid de bekroning van de gewone wetenschappelijke vorming van den Dominicaan was, moet hij zich tevoren gedurende een zestal jaren in verschillende kloosters van de Saksische provincie zijner orde op de studie der artes en der filosofie hebben toegelegd. Een novitiat, dat doorgaans drie jaar duurde, is aan deze studie voorafgegaan ⁵⁾. Van Necks intrede in de Dominicanerorde

¹⁾ De gegevens die ons over Van Neck ten dienste staan zijn schaarsch, tengevolge van de zeer gebrekkige conservatie van het archief der Saksische Provincie der Dominicanerorde (F. Bünger, *Beiträge zur Gesch. der Provinzialkapitel und Provinziale des Dominikanerordens* (1919), Einleitung; Meyer, *Dominic. studiën*², 389), en van het feit, dat zich in de Hollandsche en Geldersche archieven vrijwel geen stukken bevinden, afkomstig uit de middeleeuwsche Dominicanenkloosters. De Noord-Nederlandsche kloosterarchieven, waarvan De Jonghe nog in 1717 te Mechelen gebruik heeft kunnen maken, zijn in 1796 vernield of verstrooid, vgl. Jac. Brouwer O. P., *Chronicon Conventus Buscoducensis Ord. Praed.*, ed. G. A. Meyer (1908), 3—5. De resten, die thans bewaard worden in het Predikheerenklooster te Gent en in het archief van de Nederlandsche Provincie te Nijmegen, heb ik tengevolge van de tijdsomstandigheden niet kunnen raadplegen. Blijkens mededeeling van den archivaris P. Dr. C. H. Lambermond O. P., bevat laatstgenoemde verzameling niets wat in dit verband van belang is. Het meeste over Jan van Neck is dus bekend uit de aantekeningen van pater Bern. de Jonghe: *Des. Bat. Dom.*, 62—63. Belangrijk is de getuigenis van een tijdgenoot, die hem in latere jaren van nabij gekend heeft, in het aldaar p. 143—145 in Latijnsche vertaling meegedeelde fragment van het thans onvindbare kloosterkroniekje van Westroyen, omstr. 1464 geschreven. Zie ook de Riemer I. 1, 373; Hoogland, *Het Dominic. klooster te 's Gravenhage*, BGBH XIII (1886), 355, 361; Dez., *De Dominicanen te Haarlem*, BGBH. XV (1888), 109—112. Over Van Necks werkzaamheid in de Hollandsche kanselarij heeft Th. van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij* (1908), 357—359, 361—362, 366—369, 642, vele gegevens verzameld. Naar De Jonghe en Van Riemsdijk heeft G. A. Meyer O. P. een artikel geschreven in het *N. Ned. Biogr. Woordenb.* II (1912), 980, Vgl. nog: Dez., *Dominic. Studiën*², 392; Bünger, *Beiträge*, 38 n. 2.

²⁾ De Jonghe, 62, 143.

³⁾ Meyer, *Dominic. studiën*², 73 vlg..

⁴⁾ Bünger, *Beiträge*, 37—38.

⁵⁾ Meyer, *a. w.*, 74—77.

zal dus ongeveer in 1390 hebben plaatsgevonden ¹⁾), waarmee zijn geboortjaar op omstreeks 1375 wordt gebracht.

Na 1400 verliezen wij Jan van Neck gedurende twintig jaar opnieuw uit het oog. Misschien was hij nog in Halberstadt, toen deze stad in 1401 door een interdict werd getroffen, en maakte hij er den grooten exodus der geestelijkheid mee, waarvan zijn leermeester Korner vertelt ²⁾). Vermoedelijk heeft hij met den driejarigen leergang in de theologie zijn studie beëindigd ³⁾). Hij zal toen naar zijn klooster in Haarlem zijn teruggekeerd en zich daar aan het predikambt hebben gewijd.

In 1420 is Jan van Neck prior van het Jacobijnenklooster in Den Haag, in welke hoedanigheid hij op 17 Maart namens het convent de bovenvermelde schenking van Lodewijk van Vlissingen in ontvangst nam ⁴⁾). Hij had zich toen reeds een grooten naam verworven als prediker en stond hoog in aanzien bij het grafelijke hof en bij de adellijke geslachten in den lande. Broeder Jan moet een buitengewone persoonlijkheid zijn geweest. Volgens een tijdgenoot die hem van nabij gekend heeft, werd hij hoogelijk vereerd en werd zijn raad ingewonnen in vele steden en streken, zelfs buiten Holland: „want hij was een man van groote wijsheid, gemeenzaam in den omgang en goed van inborst, een brenger van vrede en een uitnemend en indrukwekkend prediker”. Zijn woord oefende een geweldigen invloed uit: „Het volk werd door zijn predicaties ten zeerste bewogen, en waar hij ook predikte, was zoo groote toeloop van menschen, dat zij elkander verdrongen en omhoog klauterden, gelijk ikzelf menigmaal heb gezien” ⁵⁾).

Het Haagsche klooster voer er wel bij een dergelijk man aan het hoofd te hebben. Toen het in 1420 was afgebrand, wist de prior — als Chaucers Friar, „the beste beggere in his hous” — dank zij zijn betrekkingen met de grooten des lands, de gelden bijeen te krijgen, benoodigd om de gebouwen weer op te trekken, schooner en wijscher

¹⁾ Tusschen 1435 en '48 vierde hij zijn gouden kloosterjubileum: De Jonghe, 144. Het tijdstip dat De Jonghe (p. 62) en Meyer (*N. Ned. Biogr. Wdbk.* II, 980) voor zijn intrede in de orde aannemen, „omstreeks 1400”, is kennelijk te laat gesteld.

²⁾ H. Korner, *Chronica Novella*, ed. J. Schwalm (1895), 97 vlg..

³⁾ Niets wijst er op, dat Jan van Neck zijn studie nog verder heeft voortgezet, aan het Studium-generale van zijn ordeprovincie te Erfurt, of aan de universiteiten van Keulen of Parijs. In de matrikels van geen dezer universiteiten komt zijn naam voor en nooit wordt in latere jaren een academische graad bij zijn naam vermeld.

⁴⁾ De Jonghe, 62.

⁵⁾ De schrijfster van de boven (blz. 57 n. 1) vermelde kloosterkroniek van Westroyen, bij De Jonghe, 143.

dan tevoren ¹⁾. De ruime kerk aan het Voorhout, in de volgende eeuw nog vergroot, rest ons nog van deze herbouwing ²⁾.

Jan van Neck was biechtvader van Jacoba van Beieren ³⁾. Hij genoot haar vertrouwen en bleef dit, blijkens haar testament, tot het einde toe behouden. Deze vertrouwde van Jacoba stelde zich in dienst van de Bourgondische regeering en voerde in dezen dienst verschillende belangrijke opdrachten uit. Zijn inkomsten betrok hij van Jacoba, van Philips en van beiden tezamen. Tijdens het ruwaardschap van Philips van Bourgondië was hij een der negen secretarissen, die dienden op een jaarwedde van 100 schilden en een wintergeld van 50 kronen ⁴⁾. Deze bezoldiging bleef hij behouden tot 30 April 1433 ⁵⁾, toen hij als klerk van het register — een functie, die hij waarschijnlijk reeds vóór 1427 vervulde — aftrad, wat echter geenszins zeggen wil, dat toen zijn bemoeiingen met de landszaken een einde namen. Daarnaast ontving Van Neck nog een andere wedde als raad: van 24 December 1428 tot 24 December 1429, 300 schilden ⁶⁾. Na het verdrag van Valenciennes kende Jacoba in Februari 1429, evenals aan verschillende anderen van haar raden, aan broeder Jan van Neck een lijfrente toe

¹⁾ De Jonghe, 163. Vgl. op p. 63 de getuigenis van prior en patres van het Haagsche klooster (1448). — De bouw nam eenigen tijd in beslag: nog in 1438 bestemde Jacoba van Beieren in haar testament een som gelds voor dit doel (*Cod. dipl. Neerl.* 2. I, 219). Tien jaar later was het klooster nog niet geheel voltooid: ARA, 4e Rek. v. A. Michiels, 1449—'50, f. 97.

²⁾ De bouwperiode van het oudste gedeelte van de Kloosterkerk wordt gewoonlijk gesteld op 1397—1403: A. Mulder, *De Kloosterkerk te 's Gravenhage*, Die Haghe. Bijdr. en Meded. (1907), 362 vlg., 378; E. H. ter Kuile, *Kunstreisboek voor Nederland I*, (1940), 91. De brand van 1420 heeft echter niet alleen het klooster geteisterd, doch ook de kerk. De sacristie werd in 1435 herbouwd (Mulder, *t. a. p.*, 367). Jan van Neck heeft de voltooiing van de nieuwe kerk niet beleefd. Nog bij mandement van 1456 Maart 16 schonk Philips de Goede aan de Predikbroeders 1000 £, „totter tymmerage ende refecty van huerer kercken in den Hage”: ARA, 7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58, f. 100.

³⁾ Als zoodanig wordt hij in 1429 en 1432 vermeld: De Jonghe, 62; De Riemer I. 1, 370; Van Riemsdijk, *a. w.*, 642 (1429 Mei 22); Van Mieris IV, 1003 (1432 Mei 26).

⁴⁾ ARA, 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30: Van Riemsdijk, *a. w.*, 357; Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 122 n. 1.

⁵⁾ 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—'35, f. 71: bij mandement van den hertog van 1434 Feb. 24 wordt aan broeder Jan van Neck, prior van het Jacobijnenklooster in Den Haag, 50 Bourg. sch. en 25 kr. betaald, als achterstallige wedde en wintergeld „als secretaris mijns genadichs heeren in synre cancelrien van Hollant”, over het halfjaar 1432 Oct. 31—1433 April 30 (Van Riemsdijk, 359).

⁶⁾ 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, ff. 71—71v; Van Riemsdijk, 357 n. 4; Jansma, *a. w.*, 77 n. 1 (omstr. 29 Oct. 1430 herroepen?) — Van Riemsdijk onderstelt, dat dit een betaling is voor werkzaamheden, die Jan van Neck voor Jacoba afzonderlijk verrichtte. Hij blijkt in ieder geval bij de uitvaardiging van haar brieven betrokken te zijn (*a. w.*, 366, 642).

ten bedrage van 200 schilden 's jaars ¹⁾. Van Philips kreeg hij, tezamen met een tweetal andere secretarissen, 1500 Bourgondische schilden toegewezen uit de bede van Holland, als belooning voor zijn moeite bij den Zoen van Delft, zooals na dien Zoen was geordineerd ²⁾. Bovendien ontving hij van Philips en Jacoba samen een levenslang inkomen van 52 Engelsehe nobelen uit de renten van Krabbendijke ³⁾.

Heeft het aandeel van Jan van Neck in het totstandkomen van de regeling tusschen de beide vorsten uit meer dan zuiver administratieve en redactioneële werkzaamheden bestaan? De positie die hij innam maakte hem den aangewezen man om een bemiddelaarsrol te spelen. Voortaan diende Van Neck de nieuwe regeering. Vermoedelijk heeft hij ook als prediker er toe bijgedragen de partijen in het land te verzoenen en heeft zijn machtig woord het pad voor den Bourgondiër geëffend.

In 1430 stond Jan van Neck niet meer aan het hoofd van het Jacobijnenconvent in Den Haag. Toen de Saksische provincie der Dominicanerorde in Augustus van dat jaar te Haarlem haar jaarlijksch kapittel hield, was Van Neck, als prior van het klooster daar ter plaatse, de gastheer. De hertog schonk hem 100 schilden als bijdrage in de kosten, die het onthaal van zooveel ordebroeders met zich bracht ⁴⁾. Ook de overheid van Haarlem liet zich niet onbetuigd tegenover „den groten prior van den Jacopinen” en gaf eveneens een subsidie van 100 schilden ⁵⁾. Hier ontmoeten wij voor het eerst dezen bijnaam „de

¹⁾ Van Riemsdijk, 368. Later kocht zij deze rente van hem af tegen een som ineens van 600 sch., die de prior eerst uit haar nalatenschap betaald kreeg: *Cod. dipl. Neerl.*, 2. I, 234.

²⁾ ARA, Rek. van Borselen, 1430—'32, f. 48; Van Riemsdijk, 362 n. 1 (hier abusievelijk 150 sch.).

³⁾ 1444 Jan. 15 werd de uitbetaling van deze rente aan Jan van Neck om onbekende redenen stopgezet: 3e Rek. v. W. Engelbrechtsz., 1444, ff. 77v—78. Later is de uitkeering weer hervat, en de laatste halfjaarlijksche termijn, waarvan hij den vervaldatum, 25 Dec. 1448, niet meer beleefde, werd na zijn dood aan het Predikheerenklooster in Den Haag geschonken: 4e Rek. v. A. Michiels, 1449—'50, f. 97.

⁴⁾ 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 60 (1430 Jan. 26). — C. H. Lambermond heeft in *BGBH XLVII* (1931), 129—132, een oorkonde gepubliceerd (1430 Sept. 10), waarin de abt van Egmond, Willem van Matenesse, op verzoek van den Haarlemmer prior Joh. Neck de authenticiteit bevestigt van een hem door dezen overgelegd afschrift van een bul van Paus Bonifacius IX, bevattende het privilege „celebrandi Divina patenter tempore interdicti”.

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1430, f. 184. Met dit kapittel (t. a. p. blijkt, dat „der Jacopinen ommeghanc van hoer capittel” gehouden werd op Zondag na O. L. Vrouwendag, d. i. 20 Aug.) is de lijst van kapitels der provincie Saxonía bij Büniger, *Beiträge*, 115 vlg. aan te vullen. Eveneens ontbreekt daar het kapittel dat in 1435 (of 1436) in Den Haag werd gehouden en dat Philips de Goede evenzoo met 100 sch. subsidieerde, bij mandement van 1436 April 8: 4e Rek. v. Godsc. Oom, 1435—'36, f. 94.

Groote Prior", onder welken Jan van Neck in het geheele graafschap bekend was. Een andere getuigenis van het groote gezag dat hij alom genoot legden de zusters-Tertiarissen van Beverwijk af, toen zij omstreeks 1430 tot den Augustijnerregel wenschten over te gaan. Zij wisten van bisschop Zweder en van hertog Philips gedaan te krijgen, dat de befaamde Groote Prior van de Predikheeren te Haarlem hen als reguliere kanonikessen mocht inkleeden en hun nieuwe klooster-geloften in ontvangst nemen ¹⁾).

Het Haarlemsche klooster heeft, evenals het Haagsche, welgevaren bij het bestuur van dezen prior, die, afgezien van zijn overige voortreffelijkheden, zoozeer bedreven was in de wereldsche zaken. Het vermogen, dat hij goeddeels in landsdienst had verworven, wendde hij aan ten bate van zijn orde. In het getuigschrift, dat de Predikbroeders van Haarlem hem in 1443 gaven, vermeldden zij met dankbaarheid, dat Van Neck tijdens zijn loffelijke ambtsvervulling, hun klooster vele en groote weldaden had bewezen, en met name dat hij op eigen kosten een gebouw had laten optrekken, dat als ziekenhuis of voor andere doeleinden kon worden gebruikt ²⁾).

In Maart 1434 is Jan van Neck weer terug in zijn oude ambt van prior te 's Gravenhage ³⁾), waar hij de onder zijn eerste prioraat aangevangen herbouwing van het klooster, dat in dezen tijd hiertoe nog een gift van Philips den Goede ontving ⁴⁾), heeft voortgezet. Tijdens dit tweede prioraat werden de betrekkingen van het Haagsche klooster met de regeerende geslachten van Holland nog versterkt. De afgebrande kapel van Borselen, of sacristie, werd in 1435 op last van de vrouwe van Brigdamme herbouwd. Andere families volgden met het stichten van grafkapellen in de Jacobijnenkerk en met schenkingen van geschilderde ramen, misgewaden en schoone kerksieraden ⁵⁾).

¹⁾ Joh. Busch, *Liber de reformatione monasteriorum*, ed. K. Grube (1886), 654: „magnus ille prior ordinis Predicatorum de Haerlem, ducis Burgundie consiliarius". — De zusters hebben dus inderdaad gebruik gemaakt van de hun op 14 Oct. 1430 verleende bisschoppelijke vergunning om tot de Regularissen-orde over te gaan, vgl. Schoengen, *Monasticon Batavum* I, 39.

²⁾ De Jonghe, 62.

³⁾ ARA, 2e Rek. v. Godsc. Oom, 1433—'34, f. 58 (1434 Maart 11).

⁴⁾ Ibid. f. 54 (1432 Nov. 16). — Ook de Hollandsche steden schonken den Jacobijnen in Den Haag bijdragen „tot hoirre tymmeringe": GA Gouda, Tres.-rek. 1444, f. 8. Zie ook hierna, blz. 246.

⁵⁾ De families van Borselen-Brigdamme, van Wassenaar, Oom van Wijn-gaarden en Cats hadden grafkapellen in de Kloosterkerk (resp. 1435, 1447, 1464 en na 1450): De Riemer I. 1, 384; De Jonghe, 143; Hoogland, *Dominicaner-klooster te 's Gravenhage*, 359 vlg.: Mulder, *De Kloosterkerk*, Die Haghe 1907, 367, 372 vlg.. Zie ook de 16e-eeuwsche lijst van graftomben en kapellen bij Mulder, t. a. p., 421 vlg. en De Riemer I. 1, 378 vlg., en de opgave van kerksieraden, waarvan verschillende versierd met de wapens van Wassenaar, Egmond, Borselen enz., in AGAU VI (1879), 184 vlg..

In Den Haag konden Stadhouder en Raad gemakkelijker een beroep op den prior doen, wanneer zij zijn diensten van noode hadden. Aanvankelijk schijnt dit vooral te zijn gebeurd bij de regeling van de kerkelijke aangelegenheden in verband met het Utrechtsche schisma en van de moeilijkheden, die gerezen waren door het verkeer van de Hollanders met het geïnterdiceerde Sticht ¹⁾). Zoo reisde in den zomer van 1431 de secretaris Hendrik van der Goes met den Grooten Prior en Floris van Kijfhoek herhaalde malen voor besprekingen naar Utrecht ²⁾). In Februari 1432, toen raden van Rudolf van Diepholt in Den Haag gekomen waren om besprekingen te voeren, werd Jan van Neck uit Rijsburg ontboden om de conferentie bij te wonen ³⁾). Ook werd hij opgeroepen voor een dagvaart in September 1433 te Leiden naar aanleiding van Rudolf van Diepholts verzoek om de obediëntie van Holland, nu hij door Paus Eugenius IV als bisschop was bevestigd ⁴⁾). Reeds sinds Januari 1430 was de veete tusschen hertog Philips en den postulaat van Utrecht voorgoed bijgelegd; thans was ook diens kerkrechtelijke positie in het reine gebracht. Toen op 21 September 1433 Zweder van Culemborg, de vroegere beschermeling van Bourgondië, overleed, scheen voor Holland en Zeeland het laatste beletsel om zich onder het geestelijke gezag van Rudolf te plaatsen, te zijn verdwenen. Doch hoewel de hertog den 3en December 1433 al zijn onderzaten gelastte, Rudolf van Diepholt als bisschop te gehoorzamen ⁵⁾, en hoewel deze bereid bleek, aan de verlangens der Staten inzake de kerkelijke rechtspraak zeer ver tegemoet te komen ⁶⁾, bleven de Hollanders en Zeeuwen in grooten getale den in Februari 1434 te Dordrecht gekozen opvolger van bisschop Zweder, Walraven van Meurs, als kerkvoogd erkennen. Groote omzichtigheid was voor de Bourgondische regeering geboden, wilde zij, zonder de rust in het land te verstoren, haar onderzaten tot gehoorzaamheid aan bisschop Rudolf overhalen ⁷⁾: op 11 Maart 1434 werd de Haagsche prior met

¹⁾ Vgl. De Hullu, *Bijdrage tot de gesch. van het Utrechtsche Schisma*, 84 vlg..

²⁾ ARA, Rek. Van Borselen, 1430—'32, f. 56v.

³⁾ Ibid., f. 75.

⁴⁾ 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, ff. 61, 62; vgl. Post, *Gesch. der Utrechtsche bisschopsverkiezingen*, 159.

⁵⁾ Van Mieris IV, 1028.

⁶⁾ Zie hierna, blz. 114 vlg..

⁷⁾ Vgl. hierna, blz. 277 en 302. — De herhaalde ordonnanties die onderwerping aan het geestelijk gezag van Rudolf van Diepholt bevalen, bewijzen hoe taai de aanhang van Walraven was. In November 1441, na voor den zooveelsten keer gehoorzaamheid aan den bisschop te hebben bevolen, liet de hertog dezen weten, dat hij, indien hij de jurisdictie over Holland en Zeeland wilde genieten, aan den Raad van Holland een generale pauselijke absolutie moest doen toekomen, die aan alle voormalige aanhangers van Walraven vergeving en het rustig bezit van hun ambten, prebenden en goederen waarborgde: 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, f. 104v; vgl. Reg. Z.O., ff. 50—54, 54v—58v; 5e Mem. Rosa, ff. 189—189v; *Divisiechroniek*, div. XXVIII, cap. 46, div. XXIX, cap. 10.

Floris van Kijfhoeck in opdracht van den Raad van Holland naar Utrecht gezonden, om den postulaat vriendelijk te verzoeken nog eenigen tijd geduld te willen hebben ¹⁾).

In dezen tijd is Jan van Neck niet meer in de grafelijke kanselarij werkzaam. Bij de reorganisatie daarvan in 1433, toen Philips van Bourgondië ook formeel graaf van Holland was geworden, was aan des priors betrekking als secretaris een einde gekomen ²⁾. Hij bleef echter deel uitmaken van den Raad, zij het zonder vaste wedde, en nam er een voorname plaats in. Zijn bemoeiingen bleven niet tot aangelegenheden van kerkelijken aard beperkt: in oorkonden over de meest uiteenlopende zaken komt zijn naam onder de getuigen voor ³⁾. Als vertegenwoordiger van het standpunt van de Bourgondische regeering zien wij den Grooten Prior in Augustus 1436 optreden. Hij maakte toen deel uit van de raden die, met het oog op den dreigenden Engelschen inval, tevergeefs trachtten de Hollandsche steden van de noodzakelijkheid van een bewapening te overtuigen ⁴⁾. In 1437 en volgende jaren is hij als raad van den hertog van Bourgondië in onderhandeling met de (Oost-)Friezen ⁵⁾. Bij de dagvaarten, die met hen in Februari 1440 te Haarlem ⁶⁾ en in Mei d. a. v. te Egmond ⁷⁾ gehouden werden, was Jan van Neck een der prominente leden van de Hollandsche delegatie. De bedelbroeder heeft hier iets seigneuriaals. Toen hij in Haarlem kwam, werden hem van stadswege twee kannen wijn aangeboden, en hij was er een der meest gewaardeerde gasten bij den feestdich waarop deken en vindere der schutterij de hooge bezoekers hadden

¹⁾ 2e Rek v. Godsc. Oom, 1433—'34, f. 58. — 1434 Oct. 9 trad de Grooten Prior namens den Raad als scheidsrechter op in een geschil tusschen een viertal priesters over de provisorie van Delfland: 1e Mem. Rosa, f. 186v (Blécourt-Meyers, 123 vlg.).

²⁾ Van Riemsdijk, *a. w.*, 358 vlg..

³⁾ Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 137, identificeert verkeerdelijk den Grooten prior met den secretaris en kanunnik Jacob de Lange. De door hem *t. a. p.* vermelde opdracht, te Hoorn het gerecht te verzetten, is op 10 April 1433 door laatstgenoemde alleen uitgevoerd: 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 50. — Vgl. ook R. Fruin, *Beschrijving eener verzameling oorkonden, voorkomende in het cartularium van Jan Ruychrock*, VROA XXIX (1906), 247—248.

⁴⁾ 2e Mem. Rosa, f. 138. Vgl. P. J. Blok, *Philips de Goede en de Hollandsche steden in 1436*, 11 (43).

⁵⁾ E. Friedländer, *Ostfriesisches Urkundenbuch I* (1878), 432 (nr. 475): 1437 Sept. 24.

⁶⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1439, f. 128. De stad Haarlem maakte bij deze onderhandelingen eveneens van de diensten van een Dominicaan gebruik: 1440 Sept. 12 werd br. Jan van Wormer met den stadsbode naar Oost-Friesland gezonden om daar met prelaten en grietmannen te onderhandelen: Tres.-rek. 1440—'41, „Reizen”.

⁷⁾ ARA, 2e Rek v. W. van Naaldwijk, 1440, f. 58.

genoodigd ¹⁾. Wanneer de Groote Prior bij een andere gelegenheid samen met Willem van Egmond, heer van IJsselstein, in Leiden is, richt de magistraat der stad ter eere van het bezoek in een der herbergen een gastmaal aan, „mit anval van veel goeder lude” ²⁾.

In deze jaren valt ook van Necks bemiddeling tusschen den abt en den heer van Egmond, bij welke gelegenheid de niet onbevooroordeelde Egmondsche kroniekschrijver hem in een schurkenrol ten tooneele doet verschijnen ³⁾. De partijen hadden de tusschen hen gerezen geschilpunten onderworpen aan de arbitrage van eenige leden van den Raad van Holland, onder wie ook de Groote Prior ⁴⁾. In 1437 was een overeenkomst tot stand gekomen, die nog slechts de bekrachtiging behoefde van den abt van Middelburg, in deze zaak de gevolmachtigde van den Heiligen Stoel. Jan van Neck zou toen in 1439 dezen prelaat hebben opgezocht vóór hij gelegenheid had gehad de privileges van de Egmondsche abdij te onderzoeken, en hem een regeling van deze kwestie hebben voorgelegd. „Blandis sermonibus” wist hij den abt van Middelburg ervan te overtuigen, dat het zoo in orde was, en hem ertoe over te halen de bepalingen te ratificeeren. Met deze bekrachtiging zou de prior naar Den Haag zijn teruggereisd, waar men den abt van Egmond, Willem van Matenesse, bij overrompeling het in een omhulsel geborgen verdrag liet bezegelen. Hierop werd de huls geopend en de brief voorgelezen, waarbij de heerlijkheid Egmond met vele inkomsten van de abdij werd gescheiden. Den abt, die er op vertrouwd had, dat de door den Paus goedgekeurde scheidsrechterlijke uitspraak niets zou inhouden dat in strijd was met zijn rechten, sprongen de tranen in de oogen: hij had slechts een *modus vivendi* bedoeld, zonder afstand van bezit. Maar men was niet gevoelig voor zijn klachten, en als eenigen troost zou Van Neck, de bedelmonnik, den Benedictijn hebben toegevoegd, dat het een geestelijk prelaat niet paste wereldlijke heerschappij te bezitten ⁵⁾.

Den 9en October 1436 stierf Jacoba van Beieren. Broeder Jan van Neck was een van de getrouwen, die zij bij haar den dag tevoren opgesteld testament tot executeurs had aangewezen ⁶⁾. Haar biecht-

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1439, ff. 128, 129v.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1433—'34, f. 14v (A. Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* II, 331).

³⁾ Joh. a Leydis, *Chronicon Egmundanum*, ed. Ant. Matthaeus (1992), 105 vlg..

⁴⁾ ARA, 3e Mem. Rosa, f. 137 (De Blécourt-Meyers, 377 vlg., nr. 719).

⁵⁾ Jan van Neck had vroeger, als prior te Haarlem, in goede verstandhouding met den Egmondschen abt geleefd (zie boven, blz. 60 n. 4).

⁶⁾ *Codex diplomaticus Neerlandicus* v. h. Hist. Gen. 2. I, 166—266: Rekeninge der testamentoren van wijlen.... Vrouwe Jacobs van Beieren, overgelegd aan den Raad 1444 Nov. 6.

vader was hij al sinds eenigen tijd niet meer ¹⁾, maar blijkbaar verkeerde hij nog geregeld in haar omgeving. Bij de regeling van Jacoba's schulden kreeg hij 33 Wilhelmus-schilden terugbetaald, die hij haar indertijd had voorgesloten om eenige arme lieden te betalen die voor de gravin op water en brood hadden gevestigd, benevens nog een ander vroeger geleend bedrag ²⁾. Van 1436 tot 1444 is de Groote Prior in de weer om Jacoba's laatste wilsbeschikkingen ten uitvoer te brengen. Er vielen verschillende lastige kwesties te regelen; Van Neck mede-executeurs lieten het aan zijn bekwaamheid over die in orde te brengen.

Jacobica had in haar testament ook de Predikheeren in Den Haag rijk bedacht, maar Jan van Neck, door wiens handen de schenkingen gingen, was niet langer hun prior ³⁾. Nu hij oud begon te worden, had hij zich teruggetrokken naar het in 1435 te Westroyen bij Tiel gestichte nonnenklooster van zijn orde, dat zijn ontstaan vooral aan hem te danken had ⁴⁾. Als vicaris wijdde hij zich hier aan het geestelijke heil der kloosterzusters, zonder haar stoffelijk welzijn uit het oog te verliezen. De man die zulke uitnemende sermoenen predikte en wien in vizioenen haar deugden en staat van volmaaktheid werden geopenbaard, kwam den nonnen voor als een gave Gods, speciaal uitverkoren om haar jonge gemeenschap tot bloei te brengen ⁵⁾. De faam die van hem uitging trok van heinde en ver nieuwe zusters aan. Vooral echter roemen zij zijn zorg voor hun tijdelijke belangen. De seigneuriale allure van den Grooten Prior, de bouwlust die hem kenmerkte, verloochenden zich niet. De kerk liet hij verbouwen en vergrooten, de refter, de keuken en het grootste deel van het klooster waren aan hem te danken, evenals

¹⁾ Tijdens Jacobica's laatste jaren was br. Pauwels Snyder, prior van het Predikheerenklooster te Haarlem, haar biechtvader: ARA, 7e Rek. v. Godsc. Oom, 1438—'39, f. 56. Een andere Jacobijn, Jan van Heenvliet, was haar kapelaan: *ibid.*, f. 55v.

²⁾ *Cod. dipl. Neerl.* 2. I, 245 vlg..

³⁾ Reeds 1435 April 8 is dit broeder Willem Clopp(i)er: De Riemer I. 1, 385—386.

⁴⁾ De Jonghe, 145. — Door toedoen vooral van Jan van Neck werd in Oct. 1435 het in 1399 gestichte Dominicanenklooster te Westroyen (ten N. O. van Tiel, onder de parochie Zandwijk), dat klein was en niet floreerde, door Dominicanessen uit Wijk bij Duurstede bevolkt: *i. a. p.*, 143. Van de in 1572 verwoeste gebouwen was reeds in 1789 geen spoor meer over: J. D. van Leeuwen, *Chronicon Tielense*, 431, n.. Hetzelfde moet helaas gezegd worden van het kloosterarchief. In het Oud-archief van Tiel (RA Arnhem) bevinden zich slechts stukken betreffende het beheer der gesequestreerde goederen. Het artikel van A. J. J. Hoogland, *Het nonnenklooster te Westroyen bij Tiel*, AGAU VI (1879), 371 vlg., bevat kanteekeningen op het werk van De Jonghe door pater Jac. Brouwer, die nog uit het kloosterarchief te Mechelen kon putten. Zij hebben echter uitsluitend op den tijd na 1570 betrekking.

⁵⁾ De Jonghe, 143 vlg..

het ruime huis dat hij zelf bewoonde. Het meerendeel van dit alles was op zijn eigen kosten geschied: de gebouwen van Westroyen achtte hij zijn eigen rijkdom. Ook voorzag hij het convent van schoone boeken ¹⁾ en kerksieraden, en versterkte hij den financieelen grondslag van de stichting door de schenking van niet geringe inkomsten. Het geld dat zijn adellijke vereeiders en vereersters hem met milde hand schonken, wendde hij met even groote vrijgevigheid aan ten bate van het klooster dat hem zoo na aan het hart lag. Van Neck werd hiertoe in staat gesteld doordat zoowel zijn moederklooster te Haarlem als het convent in Den Haag, die beiden de van hem ontvangen weldaden in dankbare herinnering hielden, hem verlof hadden gegeven om vrijelijk over zijn goederen te beschikken ten gunste van Westroyen ²⁾.

Het was den Grooten Prior echter niet vergund zijn laatste jaren hier in vrede en afzondering door te brengen. De staatszaken lieten hem ook nu niet los. In hetzelfde jaar 1440, waarin hij zoo op den voorgrond trad bij de onderhandelingen met de Friezen, reisde hij op verzoek van den Stadhouder tot driemaal toe naar bisschop, stad en kapittels van Utrecht om eenige geheime opdrachten uit te voeren, die van het grootste gewicht waren voor het land ³⁾. In den zomer van 1445 was Jan van Neck afgevaardigde van den Raad van Holland op de dagvaarten die te Putkuip met de Utrechtenaren werden gehouden om het incident bij te leggen, dat geschapen was door de inbeslagneming van goederen van Utrechtsche burgers bij den tol van Iersekeroord ⁴⁾. Den 3en Maart en den 26en October 1447 vertrokken uit Den Haag boden naar den Grooten Prior te Tiel, met brieven betreffende zekere geheime zaken, van groot belang voor den hertog en zijn land Holland ⁵⁾.

De dood overviel hem plotseling op 21 December 1448, toen hij,

¹⁾ AGAU VI (1879), 169—186: uittreksel uit het reeds vermelde „Memorie-boeksken”. Hier op p. 181 een lijst van missalen, antiphonalen, psalters enz. uit Westroyen afkomstig. De Universiteitsbibliotheek te Gent bezit een HS. (nr. 505, 378/134) „Liber Constitutionum Sororum Ord. FF. Praed. . . . Monasterii de Westroyen”, dat echter, blijkens mededeeling van den Hoofdbibliothecaris, geenerlei aantekeningen bevat die hier van belang zouden kunnen zijn.

²⁾ De Jonghe, 62, 63 (resp. 1443 Juli 2 en 1448).

³⁾ ARA, 2e Rek. v. W. van Naaldwijk, 1440, ff. 56v—57.

⁴⁾ ARA, Supplem. Van Mieris II = GA Utrecht nr. 521 (Muller, *Regesten Stad* nr. 829: 1445 Juni); 4e Rek. v. W. Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 94v (1445 Juli); K. Burman, *Utrechtsche jaarboeken* II (1751), 77—95.

⁵⁾ 2e Rek. v. A. Michiels, 1447—'48, ff. 106, 126v. — In dezen tijd is ook de Utrechtsche Jacobijnenprior en latere wijbisschop Joost Borre in den diplomatieken dienst van de Hollandsche regeering: 3e Rek. v. A. Michiels, 1448—'49, f. 108 (1448 Juni 11), f. 113v (1448 Aug. 27). Zie over hem: De Jonghe, 20 vlg.; P. v. Loë, *Statistisches über die Ordensprovinz Saxonien*, Qu. u. Forsch. z. Gesch. des Dominik. ord. in Deutschl. IV (1910), 27.

mogelijk ingevolge een opdracht van de Hollandsche regeering, toevallig te Utrecht vertoefde. Van Necks wensch om in zijn geliefd Westroyen begraven te mogen worden, ging zoo niet in vervulling: bij de Utrechtsche Predikheeren, in wier klooster hij was gestorven, werd hij ter aarde besteld ¹⁾).

Met broeder Jan van Neck verloor het convent van Westroyen zijn grooten weldoener, de Predikheerenorde een van haar meest betekenende en invloedrijke zonen, de Hollandsche regeering een zeer ervaren raadsman en diplomaat. Het woord van Paus Sixtus IV, volgens hetwelk de mendicanten uitnemende theoretici, maar slechte practici zouden zijn ²⁾), was op hem niet van toepassing. Religieus man van grooten naam, befaamd prediker en visionair, was hij toch in de zaken van deze wereld volkomen thuis. Door zijn betrekkingen met de oude dynastie eener- en met het nieuwe bewind anderzijds, heeft hij den overgang tusschen beide vergemakkelijkt en zal hij veel tot de pacificatie van het land hebben bijgedragen. De Groote Prior deelde weliswaar die dubbele positie met anderen, die meehielpen de continuïteit in het landsbestuur te verzekeren ³⁾), maar hij nam een uitzonderlijke plaats in: hij was niet slechts een politicus, maar tevens een buitengewoon populair en hoogvereerd priester, die geweldigen invloed had op het volk ⁴⁾).

In hem is de samenwerking tusschen Kerk en Staat in een moeilijke overgangsperiode belichaamd.

¹⁾ De Jonghe, 63, 144 vlg.; 3e Rek. v. A. Michiels, f. 2; 4e id., 1449—'50, f. 97.

²⁾ Seb. de Olmedo, *Chronicon*, f. 79 (bij Mortier, *Hist. des Maîtres Généraux* IV, 496 n. 1).

³⁾ Van Riemsdijk, *a. w.*, 367.

⁴⁾ Geschriften van de hand van Jan van Neck zijn niet bekend; evenmin opteekeningen van zijn predicaties. Zijn naam wordt niet vermeld door Quétif en Echard, noch door E. Axters, *Bijdragen tot eene bibliographie van de Nederlandsche Dominikaansche vroomheid*, in *Ons Geestelijk Erf* VI (1932) en VII (1933).

III

HET KERKELIJKE GOED EN DE BELASTINGEN

1425—1439

De Bourgondische hertog, die in Holland een fel betwiste heerschappij aanvaardde, zag zich tweeërlei gedragslijn voorgeschreven. Om de bevolking te winnen moest hij in de eerste plaats tegemoet komen aan haar devotie. Hiervóór is reeds gebleken hoezeer hij in dit opzicht voor zijn populariteit zorg droeg. Niet minder echter was de hertog gedwongen, gehoor te geven aan de klachten van de burgerijen over den aanwas van het kerkelijke bezit, en dit des te meer omdat hij zich financieel in toenemende mate op de steden aangewezen zag. Tenslotte stelde ook de fiscus zijn eischen en streefde natuurlijk naar een zoo volledig mogelijke ontginning van de rijkdommen van het land.

In Juli 1426 bracht Philips de Goede een bezoek aan Haarlem, om de onderwerping der Kennemers in ontvangst te nemen en de burgerij te bedanken voor de trouw, die zij jegens hem aan den dag had gelegd. Wij hebben gezien, hoe hij bij deze gelegenheid openlijk zijn gunst en dankbaarheid betoonde aan de populaire Dominicanen¹⁾. Maar ook de stad had recht op een belooning. Zij deed den hertog een lijst van wenschen toekomen, die op 18 Augustus, in een te Amsterdam voor haar uitgevaardigd privilege, werden ingewilligd²⁾. De Haarlamsche desiderata hadden voor een goed deel betrekking op de geestelijke huizen en op het kerkelijke grondbezit. Het verbod om nieuwe zusterhuizen te stichten, dat opgenomen was in den op den dag af vier jaren tevoren verleenden voorrechtsbrief van Jan van Beieren³⁾, werd nu tot alle kloosters uitgebreid: binnen de vergroote stadsvrijheid zouden geen nieuwe begijnhoven, zusterhuizen, mannen- of vrouwen-conventen bij de bestaande mogen komen⁴⁾. Dan volgt een bepaling

¹⁾ Boven, blz. 55.

²⁾ GA Haarlem, inv. I nr. 109 (gedr.: Van Mieris IV, 854). — Wat F. von Löher, *Jakobäa von Bayern* II (1869), 320, over de aanleiding tot het uitvaardigen van deze bepalingen schrijft, is fantasie, zijn weergave van den inhoud ervan onjuist.

³⁾ Zie hiervóór, blz. 21.

⁴⁾ Dit verbod is opgenomen onder de keuren, in 1503 door Ph. Wielant voor Haarlem ontworpen: *Instructie voor de stad Haarlem*, ed. J. A. Fruin (1874), 125, art. 336.

die tot doel had het genot van de voordeelen van de geestelijke huizen binnen den zelfden kring te houden, die ook de lasten ervan had te dragen: de zusters en begijnen zouden voortaan slechts poortersdochters als medezusters mogen aannemen. Tenslotte de oude pre-ventie: al het op het oogenblik wereldlijke land blijft dienst-, schot- en bedeplichtig, ook al komt het in kerkelijk bezit, tenzij het door den vorst wordt geamortiseerd.

De stedelijke overheid blijkt in latere jaren dit privilege niet zoozeer te hebben gebruikt als een middel om de stichting van nieuwe kloosters te voorkomen — want nog in den loop der eeuw werden de Haarlemsche conventen met een twaalfstal vermeerderd — maar het vooral te hebben gewaardeerd als een middel om hierop contrôle te kunnen uitoefenen. Zoo gaf de magistraat in 1469 aan de Clarissen verlof om binnen de stad een kerk en klooster te bouwen, onder voorwaarde dat zij van den hertog een verklaring zouden verkrijgen dat zoodanig consent geen afbreuk zou doen aan de privileges van 1422 en 1426 ¹⁾.

Een maatregel, als waartoe de hertog hier in het belang van een stad is overgegaan, blijft voorloopig in de wetgeving van het Bourgondische bewind in Holland een hooge uitzondering. In de eerste jaren werd een politiek gevoerd die vooral kloosters en kerken begunstigde en in het algemeen welwillend was tegenover de geestelijkheid. Maar al was Philips mild in het schenken van geld en goed, daarom was hij nog niet kwistig met de rechten van den Staat of van den fiscus. Zijn regeering hield straf de hand aan het nakomen van de publiek-rechtelijke verplichtingen ook door den clerus en was niet scheutig met vrijstellingen. Den abt van Middelburg werd in 1427, wegens de zware lasten waaronder hij en zijn convent gebukt gingen, 400 nieuwe Hollandsche schilden kwijtgescholden van het schot, dat de Zeeuwen den hertog hadden toegestaan en waarin de abt als ambachtsheer had bij te dragen, maar niet dan tegen betaling ineens van de helft van dit bedrag, terwijl ook een eventueel overschot op de 400 schilden afgedragen moest worden ²⁾. Het kapittel van St. Livinus te Zierikzee kreeg in 1438 belastingvrijheid voor 300 gemeten land, verplichtte zich echter als tegenprestatie een jaarlijksche mis voor den landsheer te lezen ³⁾. Wanneer deze grond van een klooster amortiseerde ⁴⁾, of land dat een welgesteld burger voor het onderhoud van een capellanie

¹⁾ *Cartularium van het Clarissenklooster*, ed. C. J. Gonnet, BGBH XVI (1891), 435.

²⁾ ARA, XVI Mem. B. R., 1425—'27, ff. 137v—138 (Van Mieris IV, 903).

³⁾ Van Limburg Brouwer, *Boerg. charters*, 46.

⁴⁾ Zie hierna, blz. 95 en 193.

of vicarie had bestemd, dan was het meestal onder voorwaarde dat het op zijn gewone lasten zou blijven staan, zelfs al had de stichter het fundatiegoed tevoren door den bisschop tot kerkelijk land laten verklaren ¹⁾. Fiscale consequenties werden blijkbaar aan de bisschoppelijke amortisatie niet toegekend.

Dezelfde zorg om 's hertogs rechten niet te laten verkorten werd aan den dag gelegd bij het verleenen van tolprivileges. De Kartuizers van Nieuwlicht bij Utrecht zagen in 1436 hun tolvrijheid bevestigd, maar het mocht niets kosten: het klooster verplichtte zich den hertog schadeloos te zullen houden ingeval de tollenaars dezen uitval van inkomsten bij de pacht in rekening mochten brengen ²⁾. Een ander maal werd een rechtens van tollens vrijgestelde pater gedwongen zoo lang te betalen totdat de Raad van Holland de privileges van zijn klooster zou hebben onderzocht ³⁾.

Een gelijke nauwlettendheid, waar het bedebetaling door geestelijken betreft. De Bourgondische regeering had nog twee jaar tegoed van de bede, die aan Jan van Beieren in 1422 was toegestaan, terwijl ook de laatste termijn van de daaraan verbonden bijdrage der vijf abdijen nog moest worden ontvangen ⁴⁾. Op stipte betaling door deze kloosters zag men scherp toe. De abdis van Leeuwenhorst wenschte haar aandeel niet te geven, maar tesorier en Raad aarzelden niet haar inkomsten te blokkeeren om haar tot betaling te dwingen ⁵⁾. Dit strenge optreden schijnt niet zonder gevolg te zijn gebleven, immers op de uiteindelijke afrekening van den tesorier staan de 100 kronen geboekt, die van de abdij voor het derde jaar van haar bede zijn ontvangen.

De opbrengst van de bede der kloosters was toch teleurstellend. Alleen Rijsenburg en Leeuwenhorst hadden voor den laatsten termijn het volle pond gegeven; Egmond kon, wegens treurige financiële

¹⁾ B.v.: ARA, 2e Mem. Rosa, ff. 59v, 165v, (Blécourt-Meyers, 189—190, 250—251; Reg. Philippus B., ff. 66—66v, 94v; GA Hoorn, inv. nr. 818, reg. nr. 594.

²⁾ ARA, Supplem. Van Mieris I, f. 254: 1436 Feb. 4.

³⁾ 3e Mem. Rosa, f. 150 (Blécourt-Meyers, 384).

⁴⁾ Zie boven, blz. 19.

⁵⁾ ARA, 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 99: „Item XXIX dage in Februario (1426) Florijs Snyder noch gesent mit brieve van Hairlem in die Lier, tot Munster ende tot 'ts Gravensande, dat nyemant der abdisen van der Leede ghelt geven en soude, want sij hoir bede niet betalen en woude. Gegeven 1 Aern. gld., fac. XVI s.” Ibid., f. 100v: „Item Florijs Snyder gesent mit brieve plackaet overal tot 'ts Gravensande, tot Naeldwijck, Munster, Lier, Wateringe ende Poeldijck, voirt wederomme tot Noirtich, Lisse ende Hillegom, roerende dat nyemant der abdisen goede van der Leede bruyken noch banen en soude. Gegeven, mits dat hy wat t'after was, 1 croen, fac. XXIII s.” — Vgl. voor een dergelijke maatregel van Jan van Beieren tegen den abt van Middelburg: Van Mieris IV, 675.

omstandigheden, slechts 250 kronen betalen in plaats van de verschuldigde 300 ¹⁾; Loosduinen verklaarde zich niet bij machte meer dan enkele tientallen kronen voor de drie jaren tezamen op te brengen, terwijl Koningsveld wegens onvermogen verstek moest laten gaan. Al met al bedroeg de ontvangst van de kloosters slechts 583 kr. 8 kromst., bij een totale opbrengst van de laatste twee jaar der bede van 13.464 kr. 8 kromst., of amper 4 0/10 van het geheel ²⁾. Hierbij moet nog in aanmerking worden genomen, dat Dordt met Zuid-Holland, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Brielle met Voorne, Gorkum met Arkel, Woerden, enz., kortom de steden die anders het leeuwenaandeel opbrachten, ditmaal om verschillende redenen niet betaald hebben. Ware dit wel het geval geweest, dan zou het aandeel der kloosters naar verhouding nog onbeteekenender zijn geweest.

Het zal nauwelijks loonend hebben geschenen deze wijze van belastingheffing van den clerus, in den vorm van bijdragen door de min of meer insolvente abdijen, voort te zetten. Bij de volgende beden werden de kloosters niet meer betrokken: in die van 30.000 schilden, aan Philips den Goede in September 1426 toegestaan voor soldij-betaling, betaalden slechts ridderschap, steden en het gemeene land ³⁾; in die van 20.000 schilden, in Mei 1427 voor hetzelfde doel gegeven, alleen de steden ⁴⁾; in de 75.000 schilden, in December 1427 toegezegd, edelen en steden ⁵⁾. Evenzoo waren het ridderschap, steden en landen van Holland die in Juli 1428, bij den Zoen van Delft, de groote bede voor tien jaren (van 50.000 schilden 's jaars) gaven ⁶⁾. De vijf kloosters, die niet meer afzonderlijk bij de beden werden betrokken, maakten evenwel, als leden van de ridderschap, deel uit van de Staten van het land ⁷⁾. Zij hadden de belasting mede te dragen voor hun niet-geamortiseerde goederen — ten deele ook voor de geamortiseerde, voor zoover de graaf zich zijn bederecht had voorbehouden — en voor hun onderzaten. Weliswaar trachtten zij, met een beroep op hun exemptie, aan hun verplichtingen te ontkomen — zooals weer de abdis van Leeuwenhorst bij de bede van 75.000 schilden ⁸⁾ — maar de Raad hield voet

¹⁾ Van deze 250 kronen heeft de abt overigens niet lang daarna het grootste deel van den hertog als een aalmoes teruggekregen: 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, ff. 57, 58. Vgl. voor de armoede van Egmond in deze jaren: Van Mieris IV, 653 vlg., 792, 1035.

²⁾ 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, ff. 23 vlg. („Van den cloosteren ontfacen”).

³⁾ Ibid., f. 44.

⁴⁾ Ibid., f. 59v.

⁵⁾ 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1427—'28, f. 13.

⁶⁾ 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 33.

⁷⁾ Zie hierna, blz. 207 vlg..

⁸⁾ 3e id., f. 43.

bij stuk. Al mocht de Bourgondische regeering zich in de practijk doorgaans inschikkelijk toonen, haar rechten om ook het kerkelijke goed te belasten behield zij zich voor ¹⁾).

De geschiedenis van de abdij van Rijsenburg in dezen tijd geeft een beeld van deze voortdurende worsteling om de exemptie, door de abdisen met goed gevolg verdedigd, door de landsregeering steeds weer aangevochten. De vrijheden van de abdij zelf en van haar bewoonsters, en de al of niet belastbaarheid van landerijen die het klooster in eigen beheer had, zijn hierbij geen oogenblik in het geding ²⁾. Het gaat uitsluitend om het onderwerpen aan het gemeene recht van de leeken, die onderdanen zijn der abdij, op haar grond wonen, maar niet tot haar huishouding behooren.

Bij de quotisatie van de groote bede van 1428 was het aandeel van het dorp Rijsenburg bepaald op 200 schilden 's jaars. De boeren weigerden echter te betalen, daar de abdis zich op pauselijke exemptie-bullen kon beroepen. Mocht het gewestelijke bestuur zich hierbij al hebben neergelegd, de heeren van de Rekenkamer te Rijsel waren niet zoo spoedig tevreden te stellen. Zij eischten, dat de bewuste oorkonden zouden worden overgelegd, opdat 's hertogs recht in dezen gehandhaafd mocht blijven ³⁾. Inderdaad schijnen de stukken nagezien en in orde bevonden te zijn ⁴⁾, al wordt dit niet rechtstreeks vermeld.

¹⁾ GA Amsterdam, Burgerweeshuis, Cartularium (Legger of Groot Copy-boeck) nr. I van het Kartuizerklooster, ff. 8v—9: brief van Philips den Goede voor de Kartuzers bij Amsterdam, 1426 (geregistreerd na den brief van sauvegarde van 1426 Juli 27): „... dat wy hebben onsen voirs. godshuyse, alle die religiose, beyde priesters ende conversen, ende daghelixe dieneren ende alle hoere goede, ernissen, thiynsen, pachten, thienden, renten ende opcomeninghe van sonderlinghe graciën ende puerlic om Godswillen ghevrijt ende quijt ende ontlast voir ons ende voir onsen erven ende nacominghe, vrijen ende quyten ende ontlasten met desen brieve van allen beden, scatinghe, leeningen, subvencien off anderen exactien, die wy off dieselve onse erven offte naecominghe nu off in toecomende tyden van onsen voers. lande van Hollant gemeynlic, off enyghen luden desselfs, souden moghen eysschen, off die ons by denselven onsen lande syn, off soude moghen warden, gheconsenteert, ende desghelijcks oic van allen anderen diensten” (Vermeld: Scheltema, *Aemstel's oudheid* II, 24; Scholtens in *BGBH* LIV, 1937, 50). — In Namen werd reeds onmiddellijk bij de eerste bede die door Philips den Goede geheven werd (1444), de geestelijkheid (kloosters, kapittels en een deel van de parochiegeestelijken) mede getaxeerd, doch vervolgens gedeeltelijk van betaling vrijgesteld: D. Brouwers *Les „aides” dans le comté de Namur* (1929), xxxii, 71, 75 vlg., 144 vlg..

²⁾ Vgl. ben., blz. 214.

³⁾ ARA, 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—'35, f. 20v, met de marginale aantekening: „Soient lesdiz bulles veues et le droit de Monsr. y gardé en temps et en lieu, et en aporté copie ou compte ensuivant”. Zoo ook in de volgende rekeningen.

⁴⁾ Vgl. 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, f. 28v. In de volgende bede werd het dorp niet meer aangeslagen.

In ieder geval heeft Rijsburg geen penning in de 10-jarige bede bijgedragen. Toen echter hertog Philips gedwongen was om, in verband met de bijzonder zware eischen die de krijgstoet tegen Calais aan zijn financiën stelde, in April 1436 een tusschentijdsch beroep op den geldbuidel van zijn Hollandsche onderzaten te doen, heeft ook Rijsburg een offer moeten brengen. De edelen en enkele steden hadden een 100e penning gegeven, de meeste andere steden en dorpen voor één keer hun jaarlijksche bedebijdrage verdubbeld ¹⁾. Met abdis Bertha van Langerak en haar convent werd nu overeengekomen, dat zij voor deze bijzondere en dringende gelegenheid voor hun onderzaten, als extra-bijdrage, de 200 Bourgondische schilden zouden betalen, hoewel zij, naai zij te kennen gaven, met hun onderhoorigen van iedere belastingbetaling waren vrijgesteld door pauselijke en grafelijke privileges ²⁾. Van den hertog ontvingen zij de belofte, dat deze gift niet tot vermindering zou strekken van hun bullen, echter: „behoudelyk ons ende haer elk ons regten ende vryheden” ³⁾.

In de nieuwe vijfjarige bede, die met Paschen 1439 aan Philips door zijn gemeene landen van Holland en Friesland werd gegund, werd Rijsburg niet meer aangeslagen, op grond van de brieven die het godshuis had van de graven van Holland, geconfirmeerd door den Paus ⁴⁾. De argumenten der abdis hadden den Raad van Holland blijkbaar overtuigd, maar de centrale bestuurscolleges bleven een zekere scepsis aan den dag leggen. De gecommitteerden tot het afhooren der rekeningen achtten het hoogst onwaarschijnlijk, dat leeken die onderdanen waren der abdij doch niet tot haar huishouding behoorden, rechtens vrijstelling genoten van de publieke lasten, en vorderden dus een nader onderzoek van deze aanspraken ⁵⁾. Dit eischten zij, niettegenstaande de abdij eenige maanden tevoren van den hertog een bevestiging had verkregen van de bedevrijheid van haar goederen,

¹⁾ 4e Rek. v. Godsc. Oom, 1435—'36, f. 42v. — Ten onrechte meent Blok, *Philips de Goede en de Holl. steden in 1436*, 7 (39), dat ook „de geestelijkheid” in deze dubbele bede meebetaalde; juister: H. Terdenge, *Zur Gesch. der holländischen Steuern im 15. und 16. Jahrh.*, Vierteljahrschr. f. Soz. u. Wirtschaftsgesch. XVIII (1925), 152.

²⁾ 4e Rek. v. Godsc. Oom, f. 49.

³⁾ ARA., Rijsburg, inv. nr. 83, reg. nr. 702: 1436 Juni 1 (Van Mieris IV, 1079 vlg.). Vgl. M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijsburg* (1922), 119. Van dwang, die t. o. de abdij uitgeoefend zou zijn, waarvan t. a. p. en bij Römer, *Kloosters en abdijen* I, 280, sprake is, is niets te bespeuren.

⁴⁾ ARA, 1e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1439—'40, f. 22v.

⁵⁾ 2e id., 1440, f. 27v. Hier in margine: „Soit veu leur tiltre et en apporté copie ou compte ensuivant, car il n'est point vraysemblent que leurs subgez lais et non serviteurs domistiques doivent par droit estre francs de payer ladicte ayde”.

die hij in 1436 slechts voorwaardelijk had erkend ¹⁾. De Raad handelde overeenkomstig de ontvangen instructie en verlangde van het klooster copie van de brieven waarop het zich beriep. De abdis antwoordde dat afschriften daarvan reeds bij een vorige gelegenheid (waarschijnlijk toen voor de 10-jarige bede de privileges onderzocht moesten worden) waren overgelegd en niet terug ontvangen, en dat de origineele stukken moeilijk te bereiken waren, zoodat aan het verzoek niet kon worden voldaan ²⁾. En hierbij bleef het.

De 6-jarige bede van 1445 ging aan Rijsburg voorbij, evenzoo de 10-jarige van 1451 en 1462 ³⁾, maar het Damocles-zwaard van een mogelijke belasting bleef boven de abdij en haar onderzaten zweven. Bij de onderhandelingen die aan de toezegging van de bede van 1445 waren voorafgegaan, hadden de leenmannen van de grafelijkheid hun bedevrijheid betoogd, waarop hun verzocht was de privileges te toonen. Een jaar later deed de hertog, na onderzoek der voorrechtsbrieven, uitspraak over de bedeplichtigheid. Voor een aantal heerlijkheden werd deze geconstateerd, andere werden daarentegen vrijgesteld van betaling, maar slechts totdat door den hertog anders hieromtrent beschikt zou worden. Tot de heeren en vrouwen wien deze vrijstelling te beurt viel, behoorde ook de abdis, voor haar heerlijkheid en onderzaten van Rijsburg ⁴⁾. De Bourgondische overheid wilde steeds haar belastingrecht tegenover de geprivilegeerden in beginsel erkend zien, al liet zij in de practijk aan de voorrechten ruim baan ⁵⁾. Wanneer de geldzorgen erg nijpend waren, kon men er steeds op terugkomen, zooals onder de regeering van Karel den Stouten inderdaad gebeurde ⁶⁾.

¹⁾ ARA, Rijsburg, inv. nr. 98, reg. nr. 725 (1440 Mei 27): Zonder eenig voorbehoud scheldt Philips, op grond van de vergunningen van zijn voorvaderen, Rijsburg vrij „nu ende tot alre tijt mit desen brieve alle alsulke bede ende scote als men ons in onsen lande van Hollant ende van Zeelant gegeven heeft, off namaels geven sall, dat 's te weten van allen horen lande, heerlicheden, ondersaten ende goede die zy in onsen lande leggende hebben . . .”. — Vgl. Hüffer, *l. c.*, 120.

²⁾ 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, f. 28v. De onwil van de abdis is even duidelijk, als het duister is waarom zij zich niet eenvoudig op den recenten bekrachtigingsbrief van den hertog beriep.

³⁾ 4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 59; 2e Rek. v. Cl. de Vriese, 1452—'53, f. 62v.

⁴⁾ 11e Mem. Rosa, ff. 58v—60v: 1445 Dec. 1.

⁵⁾ De ridderschap werd bij alle groote beden betrokken, doch niet aanslagen, b.v.: 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 33; Rek. van Borselen, 1430—'32; 1e Rek. v. W. van Naaldw., 1439—'40, f. 17; 4e Rek. v. W. Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 54, enz. Vgl. Blok, *De financiën van het graafschap Holland*, BVGO. 3. III (1886), 107.

⁶⁾ (9e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1469—'70, f. 147; Rijsburg, inv. nr. 742, reg. nr. 872; inv. nr. 99, reg. nr. 880; inv. nr. 100. Zie hierna, blz. 202.

Al verschanste de abdis van Rijsburg zich achter haar perkamenten wal en al liet zij haar oude privileges door den landsheer bekrachtigen, diens ambtenaren, en in het bijzonder die van de centrale bestuurs-lichamen, konden er moeilijk van overtuigd worden, dat deze ook van kracht waren voor de wereldlijke onderzaten die niet tot de eigenlijke familia behoorden en ten aanzien van buitengewone lasten ¹⁾. Waar de rechtsgrond van authentieke grafelijke brieven ontbrak, deinsden de hertogelijke ambtenaren niet terug voor de meest radicale maatregelen om ook de geestelijkheid tot het nakomen van haar verplichtingen te dwingen.

In Zeeland Bewesten Schelde weigerde in 1433 een deel van den clerus van zijn goederen schot te betalen. Het betreft hier de 10-jarige bede, die door de Zeeuwen in 1428 tegelijk met de Hollandsche was toegestaan, vermeerderd met de 2-jarige bede van 1433. Leden van den Raad van Holland, die in het einde van October te Middelburg vertoefden, besloten druk op de onwilligen uit te oefenen en verboden een ieder het bewerken van landerijen, die aan deze priesters toebehoorden ²⁾. Dit verbod heeft niet het gewenschte gevolg gehad, en weldra was de rentmeester Floris van Borselen gedwongen tot verdere maatregelen tegen de temporalia der geestelijken. Borselen, die zelf grootgrondbezitter op de eilanden was, had begrip voor de bezwaren der wereldlijke standen tegen een dergelijke houding van den clerus. In Januari 1434 gelastte hij allen pachters van geestelijke goederen hun huurpenningen aan hem af te dragen ³⁾. Een half jaar later zond hij zijn dienaren uit, om overal in Walcheren beslag te leggen op de tienden en renten van de weerspannige priesters ⁴⁾. Dezen beantwoordden dit door de beambten die deze opdracht hadden uitgevoerd voor geëxcommuniceerd te verklaren. Nu grepen de heeren van den Raad in.

¹⁾ Vgl. ook het geval van den Utrechtschen landcommandeur der Duitsche Orde, Herman van Keppel, die in 1434 bij den Raad klaagde, dat men zijn in het Hof van Delft gelegen landen bij de bedebetaling wilde betrekken, ofschoon hij zich op oude privileges kon beroepen (dus niet eenvoudig op de kwaliteit van zijn bezit als geestelijk goed). Scheidslieden uit den Raad stelden hem in het ongelijk en veroordeelden hem tot betaling: 1e Mem. Rosa, f. 202; 2e id., f. 21 (Blécourt-Meyers, 146, 175).

²⁾ RA Zeeland, Inv. Fruin nr. 3, 3e Rek. v. Florens van Borselen, rentmeester van Bewesten Schelde, 1433 Oct. 1—1434 Juni 10, f. 46v. — Zie over Fl. van Borselen: H. Obreen in *Maandbl. Ned. Leeuw* XLV (1927), kol. 329.

³⁾ Ibid., f. 47.

⁴⁾ Ibid., f. 47: „Item so sende die rentemeester van mijns ghenadigs heeren wegen sijn dienres overal in Walcheren omtrent Sinte Jansmisse anno XXXIIII mit twee waghén volcx om te arresteren overal die vruchten van den gheesteliken personen die 't scot niet betalen en wilden, ende dat nyement op sijn lijf die vruchten ofdoen souden ten wair dat si minen genadigen heere betalinge dairaf doen wouden, die uut waren III dagen langh, en verteerden XIII s. IIII d. gr.”.

Zij toonden zich volkomen solidair met hun medelid en gelastten de inhechtenisneming van de priesters, die weigerden voor Borselens knechten de mis te lezen. Bovendien, daar deze maatregel de onaangename gevolgen van de ban niet wegnam, kenden zij aan de drie hertogelijke dienaren die er door getroffen waren, tot troost een extra gratificatie toe ¹⁾).

Onbekommerd ging de clerus echter voort met de geestelijke wapenen tegen de immuniteitsschenders te hanteeren. De Middelburgsche geestelijken daagden Borselen en de uitvoerders van diens bevelen voor het Concilie van Bazel of voor het kerkelijke forum in Luik. In deze moeilijkheden zocht de rentmeester opnieuw hulp en raad bij den stadhouder en de heeren van het Hof. Niet tevergeefs, want toen de deken van St. Martin te Luik Borselen voor zich gedaagd had, zond de Raad den klerk van den stadhouder, mr. Andries van der Cruce, derwaarts om beroep aan te teekenen ²⁾).

Wij weten niet, hoe het voorloopige einde is geweest van dit felle conflict tusschen het wereldlijke en het geestelijke recht. Vermoedelijk hebben de geestelijken het pleit gewonnen; in ieder geval hebben zij in de 10-jarige bede van 1452 niet voor hun ongeamortiseerde goederen bijgedragen. Maar even taai als zij vochten ook de anderen voor hun belangen, totdat eindelijk in 1462, toen de geestelijken door hun eigen bisschop in den steek werden gelaten, de uiteindelijke overwinning door het leekendom bevochten werd ³⁾).

Een enkelen keer gedurende de eerste kwart-eeuw van het Bourgondische bewind in Holland is ook van de geestelijkheid in haar geheel een subsidie verlangd. Het betrof hier een zaak van eminent kerkelijk belang en geschiedde vermoedelijk niet zonder dat de betrokkenen zelf waren geraadpleegd. In den herfst van 1437 was de

¹⁾ ARA, 2e Rek. v. Godsc. Oom, 1433—'34, f. 67: „Gezent den eersten dach in Oust (1434) Arnkin den bode van Leyden tot in Zelant an den rentmeester Bewesterscelt ende Beoisterscelt, om enige priesters te vangen die geen misse doen en wouden voir enige van den knechten Floris van Borsel, omdat zy hoir thienden ingehaelt hadden voir haer scot, dat zy nyet betalen en wouden . . .” — RA Zeeland, 3e Rek. v. Fl. van Borselen, 1433—'34, f. 47v: „Den voirs. rentmeester dat hy betaelt heeft Gillise van Rode, Thonise van der Borch ende Ailbrecht den Cock, rouken ende vangers van mijns heeren wegen in Walcheren, ende hem geordineert syn by mijns genedichs heeren raide, voir hoere pijn, cost ende aerbeyt die twee beden ende oic die achterstelle bede, hier voeren. in dese rekeningen verclairt, te helpen inwynnen opten onwilligen ende sunderlinge opte priesteren die niet betailen en wouden, dairom sy ten banne gesedt waeren ende veel vervolghs dairom hadden ende moesten doen, XXV scild., fac. III £ XIX s. II d.gr.”.

²⁾ RA Zeeland, 3e Rek. v. Fl. van Borselen, f. 47; ARA, 2e Rek. v. Godsc. Oom, ff. 59—59v; 3e id., 1434—'35, ff. 84, 96.

³⁾ Ben., blz. 188 vlg..

breuk tusschen den Paus en het Concilie van Bazel onherstelbaar geworden. Den 18en September verplaatste Eugenius IV de kerkvergadering naar Ferrara; 8 Januari van het volgende jaar vond daar de eerste zitting van het pauselijke Concilie plaats. Philips van Bourgondië, die zich in de voorafgaande jaren steeds een trouw paladijn van den Heiligen Stoel had betoond, besloot nu ook voorgoed met de Bazeler vaders te breken. Na overleg te hebben gepleegd met den clerus van zijn landen, vaardigde hij naar Ferrara een plechtige en talrijke ambassade af, wier leden den 27en November bij het Concilie aldaar werden geïncorporeerd ¹⁾. Er is geen enkele reden, waarom de hertog zich bij deze raadpleging zou hebben beperkt tot de geestelijkheid van Vlaanderen, Artesië en Picardië ²⁾. Ook met de Hollandsche en Zeeuwsche geestelijken was overeengekomen, dat zij 510 gouden Philippus-schilden zouden opbrengen als hun aandeel in de 6000 schilden, die de clerus had toegestaan voor de kosten van het gezantschap; waarschijnlijk zijn dus ook zij van tevoren gehoord ³⁾. Zeer vlot met betalen waren zij echter niet: nog in 1439 moest de hertog er bij hen op aandringen, dat zij aan hun verplichtingen zouden voldoen ⁴⁾. In dit jaar en in 1441 stond Paus Eugenius IV aan Philips den Goede ook tienden van de inkomsten der geestelijkheid af ter bestrijding van de gezantschapskosten ⁵⁾.

Weldra begint dan de reeks van kruistochttienden, door de Pausen aan den hertog afgestaan ⁶⁾. Voor Holland en Zeeland zijn hierover nagenoeg geen gegevens beschikbaar, en het is niet bekend in hoeverre de geestelijken van deze landen in de tienden hebben bijgedragen. Reeds in 1440 of 1441 kwam men in Holland met de kruistochtplannen van hertog Philips in aanraking: de rentmeester Willem van Naaldwijk droeg er zorg voor, dat de provisiekamers van het „groote nieuwe

¹⁾ N. Valois, *Le Pape et le Concile* II, 128. Vgl. boven, blz. 31.

²⁾ Dagvaart te Atrecht, 8 Jan. 1438: Dehaisnes, *Invent. somm. Arch. du Nord* IV, 140, 141 (B 1963, 1964); Valois, *l. c.*

³⁾ Het is zeer wel mogelijk, dat hertog Philips tijdens zijn verblijf in Holland in het voorjaar van 1438 van afgevaardigden der geestelijkheid een bijdrage heeft toegezegd gekregen. — ARA 6e Rek. v. Godsc. Oom, 1437—'38, f. 84 (tusschen 1438 Oct. 15 en Oct. 20): „Gegeven Wisse den bode, om gereist te wesen an de provisoren van Rynlant, Kenemerlant, Aemsterlant, Vryeslant ende Goylant, roerende den gelde dat sy geven souden tot den ambassaten, die myn gen. heere geseint hadde bi den Paeus ende Concilium, VI s. X. d.gr.”. Een andere bode naar provisoren en dekenen van Delfland, Schieland, Zuid-Holland, Dordrecht, Gouda, Gorkum, en naar den Domproost te Utrecht. Een derde bode naar die van Delfland, Putten, Zuid-Beveland, Schoonhoven en Walcheren.

⁴⁾ Dehaisnes, *Invent. somm. Arch. du Nord* IV, B 1967.

⁵⁾ Hintzen, *Kruistochtplannen van Philips den Goede*, 31; Valois, *a. w.* II, 214 n. 7.

⁶⁾ Zie boven, blz. 37.

schip" dat te Sluis werd uitgerust voor een expeditie naar Rhodos, met vleesch en visch werden gevuld ¹⁾). In 1443 werd in Zeeland, niet zonder tegenstreven van de betrokken geestelijken, een pauselijke tiende geïnd ten bate van den hertog ²⁾). Het is niet geheel duidelijk, of dit reeds een tiende voor den strijd tegen de Turken was ³⁾, dan wel of het hier achterstallige gelden betreft van de tiende voor het gezantschap naar Ferrara. Een stelselmatig betrekken van de kerkelijke financiën bij het dragen van de staatslasten beteekenen deze subsidia caritativa en tienden echter nog niet.

Evenmin is er sprake van een principiëlen afweer, wanneer de Raad van Holland zich verzet tegen de fiscale aanspraken van het hoogste gezag der Kerk tegenover den landsclerus of tegen een uitvoeren van het geld der ingezetenen, door middel van inzamelingen of den verkoop van aflaten, ten behoeve van uitheemsche kerkelijke instanties. Het ingrijpen der regeering is echter kenmerkend voor de afhankelijkheid waarin in het tijdperk der concilies de geestelijkheid is geraakt, en voor de bevoegdheden die de wereldlijke macht zich op kerkelijk gebied toekende.

Dezelfde kerkpolitieke overwegingen, die in 1438 hertog Philips tot het zenden van een gezantschap naar Ferrara bewogen, hadden hem reeds eerder een groote terughoudendheid tegenover de verlangens van het Concilie van Bazel aan den dag doen leggen. Toen dit den 8en Februari 1434 aan de geestelijkheid een halve tiende had opgelegd,

¹⁾ ARA, 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, ff. 64—64v: „t Gebuërde dat doe mijn gen. here sijn grote nuwe schip, dat hy selve hadde doen bouwen, in 't Heylige Lant senden woude mit enen groten getale synre edelre mannen ende huy[s]gesin in sterckenisse des heyligen Kerstengeloves ende tot hulpe der heren des ordens van Sinte Jans in Rodes, dede hy dairtoe by den rentmeister maken zekere provencie van vleyssche ende vissche, van welker sake die rentmeister dit te doen gelast was in sinen laitsten state die hem gemaict wert, want mijn gen. here dair selve wille in hadde dat men dese provencie bereyden ende ter Sluys in 't scip senden soude, dat oick also al geschiet is ende geleverd Jan van Dycxmuyde, bode mijns gen. heren, ende beloipt den cost hieroff Comt al te samen dat dese provencie van beesten ende visch gecost hebben eer men se ter Sluys heeft mogen leveren in der maten voirn.: CVIII £ XI s.gr." — In 1442 maakt Paus Eugenius IV er melding van, dat de hertog drie schepen naar Rhodos had gezonden: Valois, *Hist. de la Pragmatique Sanction*, cxxxiii. Overigens is omtrent dezen tocht, waarvan Mej. Hintzen, *Kruistocht-plannen*, niet gewaagt, weinig bekend. — Op de in havens der Middellandsche Zee uitgeruste Bourg. vloot, die in 1444 en '45 in de Levant opereerde en o. m. Rhodos ontzette (Hintzen, *a. w.*, 41—56), dienden ook Hollanders. „Ung très vaillant escuyer, nommé Dyeric de Vyane, natif du pays de Hollande", wordt ervol vermeld: Jeh. de Wavrin, *Anchiennes Chronicques d'Engleterre*, éd. Dupont, II, 115, 121. Zie voorts omtrent den kruistocht, ben., blz. 137 vlg., 193—198.

²⁾ R. Fruin, *Servitia enz. der abdij van Middelburg*, BMHG XXII (1901), 364, 381—382; Dez., *Het archief der O. L. V. abdij te Middelburg*, reg. nrs. 758, 760, 761.

³⁾ Vgl. Hintzen, *a. w.*, 37 vlg..

verzette Philips zich tegen deze belasting van zijn clerus ¹⁾. De Raad van Holland handelde geheel in den geest van den hertog, toen hij in December 1434 den provisorien verbood om zonder toestemming van den vorst de semidecima van de kerkelijke goederen te geven ²⁾. Evenzoo werd op 14 Maart 1437, toen de tegenstelling tusschen Paus en kerkvergadering zich verscherpt had en deze in 1436 tot zelfstandige uitgifte van indulgenties was overgegaan, aan de gedeputeerden van het Concilie, Jan en Peter Passert, de toestemming geweigerd om dezen aflat in Holland en Zeeland af te kondigen ³⁾.

De pauselijke tienden die in de Nederlanden werden geïnd, bewijzen reeds, dat de Bourgondische regeering niet steeds zoo afwijzend stond tegenover kerkelijke belastingen en inzamelingen. Wanneer deze in den lijn van zijn politiek lagen, heeft Philips de Goede ze integendeel steeds begunstigd ⁴⁾. Dit bepaalde ook zijn houding tegenover de financiële wenschen van den bisschop van Utrecht. Wanneer hij dan ook in 1427, op verzoek van bisschop Zweder, aan de Utrechtsche aflatquestiersdiers vrijgeleide binnen Holland verleent ⁵⁾, zullen hier overwegingen van politieke aard, n.l. de begeerte om den bondgenoot geldelijk te steunen, wel beslissend zijn geweest. Dergelijke vrijgeleiden kwamen feitelijk neer op een verlot tot collecteeren, en op den duur heeft zich hieruit inderdaad een formeel landsheerlijk toestemmingsrecht ontwikkeld ⁶⁾, dat door het uit den vóór-Bourgondischen tijd dagteekende grafelijke toezicht op de questen reeds was aangekondigd ⁷⁾.

¹⁾ Den 20en April verklaarden de Bourgondische gezanten, op uitdrukkelijken last van den hertog, dat zij weigerden toe te stemmen in een heffing van de semidecima in diens landen: Haller, *Concilium Basiliense* III, 77; vgl. Valois, *Le Pape et le Concile* I, 318.

²⁾ ARA, 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—'35, f. 84v (1434 Dec. 5, 7 en 8); vgl. f. 90v (1435 Aug. 11). — De provisorien, die nog pas (4 Nov.) naar Bazel hadden geschreven ten gunste van Walraven van Meurs (Van Mieris IV, 1055 vlg., cf. Haller, l. c. 267), hebben wellicht tegen de betaling geen principieel bezwaar gehad.

³⁾ ARA, 2e Mem. Rosa, f. 149 (P. Fredericq, *Codex Indulgentiarum*, RGP k. s. XXI, 35). Toch is de aflat door Passert in April 1438 aan twee gezusters te Leiden verleend (GA Leiden, inv. Secret. nr. 1779, reg. nr. 500). — De bul, waarbij Joh. Passert tot commissaris der aflaten in Holland, Zeeland en de Vier Ambachten werd aangesteld (1437 Jan. 12), bij A. Hulshof, *De Reguliere Kanuniken te Utrecht en hun prior Joh. Passert tijdens het Utr. Schisma*, BMHG XXXIV (1913), 444—447 (bijl. IX) en met onjuisten datum bij Fredericq, op. cit., 33—34. Vgl. Hulshof, l. c. 419 en Valois, op. cit. II, 23—34.

⁴⁾ Vgl. reeds de autorisatie van 1412 Oct. 11 voor collectoren van Paus Johannes XXIII, medegedeeld door H. Nélis in *Revue belge de Phil. et d'Hist.* II (1923), 97.

⁵⁾ ARA, XVI Mem. B. R., 1425—'27, ff. 128v—129 (1427 Aug. 13). Vgl. ook hierna, blz. 166.

⁶⁾ B.v.: 2e Mem. Rosa, f. 19 (Blécourt-Meyers, 174); A. Eekhof, *De questiers van den aflat in de Noordel. Nederl.*, lxi (oork. van 1441 Maart 19, vermeld in bijl. 57); ARA, Reg. Commissiones Burgundiae 1425—'53, f. 123v (Fredericq, l. c. 37): consent d. d. 1441 Aug. 21— Zie hierna, blz. 165 vlg..

⁷⁾ B.v. Van Mieris IV, 738 vlg.; cf. 2e Mem. Rosa, f. 19 en Eekhof, a. w. 62.

IV

BEDEN EN AMORTISATIEWETGEVING

1439—1455

Bij de inwilliging van de bede van 1438 of van de tusschentijdsche belastingen, vóór en tijdens den loop van deze gegund, zijn, naar het schijnt, door de Hollandsche Staten geen wenschen geuit die op eenigerlei wijze betrekking hadden op het kerkelijk bezit. In 1439 werd dit anders.

In de lente van dit jaar stonden de Staten den hertog, ter vervanging van de tienjarige, een nieuwe bede toe van 36.000 Bourgondische schilden 's jaars, voor den duur van vijf jaren ¹⁾. Het zou de bevolking echter de grootste moeite kosten deze op te brengen. De toestand van het land was verre van gunstig. Het conflict met Engeland, de in 1438 uitgebroken zeeoorlog met de Wendische steden, misoogsten en watervloeden hadden werkloosheid, duurte, hongersnood en pestilentie gebracht ²⁾. Desondanks minderde de belastingdruk niet.

Onder deze omstandigheden werden de economische gevolgen van de groote menigte kloosterstichtingen, die sedert de laatste helft van de vorige eeuw hadden plaatsgehad, eerst goed voelbaar. Het aantal der nieuwe fundaties had in het eerste kwart van de vijftiende eeuw een ongekende hoogte bereikt en vertoonde ook in de volgende jaren geen neiging tot afnemen ³⁾. Steeds meer goederen werden aan de burgerlijke samenleving onttrokken, steeds meer verminderde het belastbare bezit, en steeds zwaarder werd dientengevolge de druk op de wereldlijke ingezetenen. Dit wenschten de Staten verholpen te zien, en hierop hebben zij bij de besprekingen over de bede de aandacht van hun landsheer gevestigd.

Sedert 1439 is er onder Philips den Goede in Holland over geen bede meer onderhandeld zonder dat er uit de Staten klachten zijn gerezen over dezen onophoudelijken aanwas van het kloostertal, geen bede toegestaan zonder dat aan deze klachten is tegemoet gekomen.

¹⁾ ARA, 7e Rek. v. Godsc. Oom, 1439—'39, f. 34.

²⁾ Zie over den economischen nood van Holland in dezen tijd: T. S. Jansma, *Het oproer te Rotterdam (1439), een tijdverschijnsel*, Tijdschr. v. Gesch. LIII (1938), 337—365.

³⁾ In de jaren 1426—1450 vallen minstens 30 nieuwe stichtingen te signaleeren.

Zoowel in 1439 als in 1445, 1452 en 1462 is de inwilliging der beden vrijwel op den voet gevolgd door een bijzondere activiteit op het gebied der amortisatiewetgeving. Weliswaar zijn de artikelen, waarin de Staten hun wenschen hebben geformuleerd, verloren gegaan en getuigt slechts de laatste der hier bedoelde ordonnanties, die van 2 September 1462, openlijk, dat zij haar oorsprong heeft gevonden in de klachten die door de steden op de bededagvaarten tot uiting waren gebracht ¹⁾. Ook uit de vroegere plakكاتen echter spreekt de invloed en de medewerking der Staten zoo sterk, dat veilig kan worden aangenomen, dat dit ook hier het geval is geweest. Er bestaat dus verband tusschen de periodiek terugkeerende bedeaanvragen en de Bourgondische amortisatiewetgeving, waaruit volgt, dat het initiatief hiertoe niet bij de gewestelijke of centrale besturen heeft gelegen, maar uitgegaan is van de Staten en in het bijzonder van de steden.

De meest dringende behoefte was een voorschrift, dat eens voor al een einde zou maken aan het eenzijdige erfrecht der kloosterlingen, die wel alle hun aanbestorven goederen aanvaardden, deze echter na hun dood niet weer uiterfden, doch aan hun gestichten lieten. Dit was niet de eenige wijze waarop wereldlijk goed in de doode hand kwam, maar wel de methode die in alle kringen der maatschappij op den meesten tegenstand stuitte, omdat zij het diepst in de persoonlijke belangensfeeren ingreep en er geen tegenprestaties tegenover stonden. In tal van processen over nalatenschappen tusschen wereldlijke belanghebbenden en kloosters komt dit verzet tot uiting ²⁾. De bijzondere privileges, vroeger aan steden geschonken, of de voorschriften aan afzonderlijke kloosters gegeven ³⁾, kwamen in onvoldoende mate aan de grieven tegemoet. Wat de Staten van Holland verlangden, en wat hertog Philips hun ongetwijfeld heeft toegezegd, omstreeks Paschen 1439, toen hij het land bezocht om het consent van de bede in ontvangst te nemen, was een algemeene maatregel, die aan deze overheveling voorgoed paal en perk zou stellen.

Den 27en November 1439 vaardigde Philips de Goede een bevel-

¹⁾ Zie hierna, blz. 154.

²⁾ ARA, 2e Mem. Rosa, ff. 55v vlg. (Blécourt-Meyers, 183—186; J. Ph. de Monté verLoren. *Bezit en Eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland*, 573—580); *ibid.*, f. 85v (Blécourt-Meyers, 344 vlg.).

³⁾ Onder de rechten, door Margaretha van Bourgondië, vrouwe van Noordwijk, op 20 Juni 1438 aan de Tertiarissen van het St. Barbaraklooster aldaar gegeven, komt o. a. de bepaling voor, dat de zusters weliswaar aanspraak kunnen maken op de roerende goederen van hun gestorven medeleden, maar dat het onroerende goed, in het bezit van een kloosterlinge, na haar overlijden aan haar wereldlijke erfgenamen zal terugvallen. Deze voorschriften werden door den hertog 24 Sept. 1438 bevestigd: 2e Mem. Rosa, f. 233v (Blécourt-Meyers, 287).

schrift uit, dat als de eerste voor het geheele territorium geldende amortisatieverordening sedert 1328 kan gelden ¹⁾:

Den hertog en zijn Raad van Holland is gebleken, dat er de laatste jaren tal van conventen, van vrouwen zoowel als van mannen, zijn ontstaan. Deze kloosterlingen wenschen met twee maten te worden gemeten. Eensdeels willen zij, gelijk wereldlijke personen, alle hun toekomstige erfenissen aanvaarden, anderdeels echter het zoo verkregen goed niet weer aan hun rechtmatige erfgenamen nalaten, doch binnen hun kloosters houden. Op den duur zou dat groote nadeelen voor land en vorst met zich brengen en ook den geestelijken zelf allerlei onaangenaamheden kunnen berokkenen. Daarom is de hertog voornemens, door zijn Raad een ordonnantie te laten ontwerpen, die het erfrecht der reguliere geestelijken voorgoed zal regelen. In afwachting daarvan beveelt hij aan alle burgerlijke overheden den kloostergeestelijken geen erfenissen van roerende of onroerende goederen te doen toekomen of hen die te laten gebruiken, alvorens deze algemeene verordening zal zijn afgekondigd, of in ieder geval vóór hun gebleken is, dat de betrokken regulieren zich tot den Raad hebben gewend, en deze voor hen een individueele regeling zal hebben getroffen.

Slechts één geval staat in de memorialen van den Raad van Holland geboekt waaruit blijkt, dat dit gebod in de volgende jaren werkelijk effect heeft gehad. De prior der Haarlemsche Predikheeren wendde zich in 1440, toen door het overlijden van enkele broeders zijn klooster eenige erfenissen waren toegevallen, overeenkomstig den onlangs door den hertog gestelden eisch, tot den Raad, betoogende dat zijn orde door pauselijke privileges gemachtigd was erfenissen aan te nemen en dit ook van ouds had gedaan. Deze argumenten bleken overtuigend genoeg om den 28en Augustus 1440 een bevelschrift uit te lokken, waarin aan alle magistraten en ambtenaren gelast werd het klooster deze nalatenschappen ongehinderd te laten aanvaarden en gebruiken, ongeacht de eerder uitgevaardigde ordonnantie ²⁾. De afwezigheid van meer dergelijke opteekeningen in de memorialen geeft te denken. Het vermoeden, dat de andere kloosteroversten minder deferentie voor de hertogelijke verordeningen aan den dag hebben gelegd dan de Haarlemsche prior, wordt gewettigd door wat later van hun opvattingen in deze aangelegenheden zal blijken.

De moeilijkheden bleven in ieder geval na 1439 niet of nauwelijks verminderd voortbestaan. Soms liepen de twisten zeer hoog. De Dominicanen in Den Haag, die verhinderd werden in het bezit te

¹⁾ ARA, 6e Mem. Rosa, ff. 58v—59. Bijlage I. — Vgl. boven, blz. 20.

²⁾ 5e Mem. Rosa, f. 107.

komen van een nalatenschap waarop een medebroeder aanspraak maakte, wapenden zich zelfs met pauselijke excommunicatiebrieven om aan hun eisch kracht bij te zetten. De Raad, gebelgd over de inbreuk die hier met kerkelijke dwangmiddelen in de burgerlijke rechtssfeer werd gepleegd, sommige den 17en Januari 1444 den abt van Oostbroek, pauselijk gecommiteerde in deze zaak, den banbrief oogenblikkelijk te herroepen ¹⁾. Terwijl hier een beroep op de ordonnantie van 1439 toch voor de hand lag, wordt hiervan niet gerept. Inmiddels werd door den Raad, de ridderschap en de steden, tezamen met afgevaardigden van de geestelijke orden, over de beoogde regeling beraadslaagd, klaarblijkelijk zonder veel resultaat ²⁾.

Een zelfstandige regeling van het erfrecht der geordenden door de steden was nog niet overbodig geworden. Zoo bepaalde de magistraat van Haarlem op 7 Januari 1441, dat de kloosterlingen van de hun aanbestedorven erfenissen weliswaar het vruchtgebruik zouden hebben, maar dat na hun dood het goed op hun rechtmatige erfgenamen diende over te gaan. Vóór zij de goederen konden aanvaarden zouden zij goede waarborgen voor dit uiterven moeten geven aan den Raad der stad, die van tevoren, met het oog hierop, het door gebruik aan waardevermindering onderhevige roerende goed zou doen taxeeren ³⁾.

Terwijl de in 1439 gegunde bede nog loopende was, in het voorjaar van 1444, ontving de rentmeester-generaal van Holland van hertog Philips een dringend verzoek om een voorschot van 21.000 saluyten op de volgende belasting ⁴⁾. De kennelijke geldverlegenheid waarin de vorst zich na zijn Luxemburgsche veldtocht bevond, maakte dat

¹⁾ 3e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1444, ff. 78—78v: „... want men niet lyden en woude dat men myns vors. heeren ondersaten uut hoir oude possessien ende gewoenten mit banbrieve alsoe versteken soude”.

²⁾ In een geding dat in 1459 voor den Raad van Holland kwam, wordt gesproken van de „vele dachvairden” die „over een deel jaeren geleden” gehouden waren door Raad, ridderschap en steden, om een ordonnantie te maken voor de kloosterlingen: ARA, Reg. Memorialen ende Sententiën F, f. 145 (Bijlage XIV, r. 39 vlg.); De Riemer, *Beschr. van 's Graven-Hage* I. 1, 463 n. p. Het chronologische gegeven is uitermate vaag, maar vermoedelijk hebben deze besprekingen, die aan de instelling van een speciale commissie (zie ben. blz. 86) voorafgingen, tusschen 1439 en 1445 plaatsgevonden.

³⁾ J. Huizinga, *Rechtsbronnen van Haarlem*, OVR 2. XIII, 125. Voorbeeld van toepassing van deze keur: *Cartularium van het Zijklooster*, ed. C. J. Gonnet, in *BGBH* XVI (1891), 87; *ibid.* 97—98 een recapitulatie d.d. 1450 Sept. 7. In 1503 is zij opgenomen in de *Instructie voor Haarlem* van Ph. Wielant, ed. Fruin, 123 (art. 325—326).

⁴⁾ Op 18 Mei 1444 vergaderden de Staten van Holland en Zeeland in Den Haag om over dit verzoek te beslissen. Tevoren hadden de Raad en de rentmeester-generaal, die hiervoor naar Brugge was gereisd, druk met de hertogin onderhandeld: ARA, 3e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1444, ff. 84 vlg., 88.

de Staten sterk stonden toen zij bij de onderhandelingen, die in den herfst van 1444 over het toestaan van een bede met een looptijd van zes jaren werden gevoerd ¹⁾, eischten dat aan de verordening over de erfenissen der kloosterlingen straffer de hand zou worden gehouden.

Ook het eigen belang noopte Philips aan dit verlangen tegemoet te komen. Zijn belastingen drukten zwaar op het land. Sinds lang reeds waren er groote moeilijkheden met de betaling ²⁾. De gevolgen van de jaren van oorlog, ellende en pestilentie waren nog niet overwonnen; het smeulende vuur der partijschap was weer opgelaaid ³⁾. Het beloofde voorschot had de stedelijke regenten tot een sterke verhooging der accijnzen gedwongen, hetgeen zoowel te Amsterdam als te Haarlem aanleiding was geweest tot ernstige ongeregeldheden in Augustus en November 1444. Mèt de onderhandelingen over de bede hadden deze woelingen de overkomst van de hertogin noodzakelijk gemaakt ⁴⁾. De zesjarige bede deed de ontevredenheid in den lande nog toenemen. Veel steden en dorpen achtten zich te zwaar belast door de nieuwe verponding, waartoe men bij deze gelegenheid was overgegaan ⁵⁾. De Waterlanders rebelleerden openlijk en ook elders weigerden burgers en boeren op de nieuwe voorwaarden de bede te betalen ⁶⁾. Het was dus de regeering geraden om de ontevredenheid niet aan te wakkeren, en, waar de belasting reeds op zooveel tegenstand stuitte, de grondslagen waarop zij berustte niet nog meer te laten versmallen door een ongehinderde uitbreiding van het exempte

¹⁾ 3e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., ff. 119 vlg., 133v.

²⁾ Zelden of nooit is een termijn terstond integraal betaald, daarentegen komen nog jaren na afloop van een bede achterstallige gelden binnen. Zoo wordt b.v. in het rekeningjaar 1445 Jan. 1—1446 Feb. 7 ontvangen: 14.189 £ 4 s. 7 d.gr. van de nieuwe zesjarige bede, en 1.443 £ 13 s. 11 d.gr. aan resten, niet slechts van de vijfjarige bede van 1439, maar ook nog van de tienjarige van 1428, waarvan nog groote sommen uitstonden (4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz.).

³⁾ T. S. Jansma, *Het oproer te Rotterdam*, Tijdschr. v. Gesch. LIII (1938), 364 n. 2.

⁴⁾ *Divisiekroneik*, div. XXIX, cap. 10 en 11. De „groote somme van penninghen”, door rectoren en regeerders der steden aan den vorst beloofd, zal wel het voorschot zijn waarover in Mei was onderhandeld.

⁵⁾ *Ibid.*, div. XXIX, cap. 15. — ARA, 1e Rek. v. Anth. Michiels, 1446—'47, „Reysen”: verschillende posten voor de heeren „die van myns genadichs heren wegen gecommittert waeren om te zetten ende te taxeren overall in Hollandt myns vors. gen. heren bede van zess jaeren”.

⁶⁾ *Divisiekroneik*, t. a. p. — Vooral in Noord-Holland was de onwil algemeen. In de 1e Rek. v. Anth. Michiels, 1445—'46, „Bodenloen”, worden talrijke gevallen vermeld van deze „overhoiricheyt myns genadichs heren bede te betalen”: behalve Waterland, o. a. Texel, Wieringen, Medemblik, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnikendam, Weesp, Muiden, Naarden, Gooiland, Woerden, Oudewater, Heusden. Zoo ook nog in de volgende rekening 1447—'48.

kerkelijke bezit. In zijn bestaanden omvang werd dit reeds als bezwaarlijk genoeg gevoeld.

Natuurlijk trachtten de belastingplichtigen, als van ouds, zoo ook nu weer zooveel zij konden kerkelijke goederen of personen bij de bedebetaling te betrekken. Het stadsbestuur van Enkhuizen wist den 31en Januari 1448 van den hertog een privilege te verkrijgen, volgens hetwelk alle binnen de stad wonende priesters en andere geestelijken voor hun wereldlijke goederen, die niet tot kerkelijke beneficiën waren geamortiseerd, alle lasten met de burgers mee zouden dragen ¹⁾. Minder geluk hadden de bureu van het Hof van Delft, die de onder hen gelegen landen van het klooster Koningsveld in de bede wilden aanslaan. Het was voor het ambacht niet zonder belang of 335 van de 1433 morgen die het groot was, meebetaalden of niet. Daar echter het privilege dat het klooster in 1251 van graaf Willem II, den Roomschen koning, had ontvangen, hier een te duidelijke taal sprak, gelastte de hertog op 30 November 1445 den bureu de kloosterlanden ongemoeid te laten ²⁾.

Het volk voelde het starre voortbestaan, in een tijd dat de overheid groote offers van de onderdanen vergde, van voorrechten, gegeven in een eeuw die nog betrekkelijk weinig openbare lasten kende, als een onrecht. Kenmerkend is hier ook een ander rechtsgeding dat in dezen tijd voor den Raad kwam:

De abdis van Loosduinen had bij President en Raden van Holland een klacht ingediend tegen de bureu van Monster, die den binnen het klooster wonenden rentmeester der abdij hadden getaxeerd voor de zesjarige bede, in strijd met het privilege van graaf Willem II van 1253, waarbij aan alle dienaren van het klooster die binnen de vrijheid daarvan woonden, vrijstelling van de beden was verleend. De bureu repliceerden, dat de rentmeester een rijk man was, die veel goederen

¹⁾ ARA, Reg. Philippus B., ff. 48v—49; opnieuw uitgevaardigd na inwilliging van de tienjarige bede, 1452 Maart 3; Supplem. Van Mieris III, f. 217. Vgl. Alkmaar, 1401; Medemblik, 1415 (Van Mieris III, 747; IV, 358); Haarlem 1426 (boven, blz. 69), enz..

²⁾ ARA, Koningsveld, inv. nr. 40, reg. nr. 265 (S. W. A. Drossaers, *De archieven van de Delftsche Statenkloosters*, 86). Vgl. H. Obreen, *Koningsveld bij Delft*, *Analecta Praemonstratensia* XII (1936), 36. Het in aanmerking komende privilege van koning Willem is natuurlijk niet, zooals door Obreen aangegeven, de brief van Willem III van 1331 Apr. 2 (Van Mieris II, 513), die volmaakt irrelevant is (vgl. hiervoór, blz. 20 n. 2), maar het privilege van Willem II van 1251 Juni 24 (Van Mieris I, 262). — Het geschil werd definitief beslecht door een sententie van den Raad van 19 Jan. 1450. Dit college blijkt toch niet bereid aan het klooster ruimer vrijdom van belasting toe te staan dan waarop het volgens privilege aanspraak kon maken, en beslist, dat de ruim 35 morgen, die het boven de vrijgestelde 300 bezat, en verdere nieuwe aankopen voortaan in de beden zullen bijdragen: ARA, le Geluwe Reg., ff. 51—51v, nr. 103.

bezat buiten het klooster in het ambacht van Monster, waarvoor hij bedeschuldig was, en dat hij ook op groote schaal koophandel dreef. Zij wezen bovendien op hun zware lasten in de bede. De abdis dupliceerde, dat de rentmeester langer dan veertig jaar in het klooster had gewoond, al zijn bezit in den dienst daarvan had verworven en het ook na zijn dood daaraan zou nalaten, en dat hij slechts handel dreef in zijn hoedanigheid van rentmeester met levensmiddelen en goederen der abdij. Hierop antwoordden de bureu weer. President en Raden, kennis genomen hebbende van het privilege van 1253, wezen op 5 Februari 1446, dat de rentmeester vrij diende te zijn van de grafelijke bede en dat de bureu van Monster geen recht hadden hem daarin aan te slaan, zoolang hij in de abdij zou wonen en rentmeester daarvan zou zijn ¹⁾.

De rechten waarop de geestelijken zich in deze gevallen beriepen, waren formeel onberispelijk, en de landsregeering kon voorshands niet anders dan zich er voor buigen. Des te meer kwam het er op aan, voor de toekomst een verdere verzwakking van de draagkracht der bevolking, waaraan reeds zulke hooge eischen werden gesteld, te voorkomen.

Zoo werd dan, nadat verscheidene besprekingen met afgevaardigden der geestelijke orden hadden plaatsgevonden ²⁾, een gemengde commissie uit den Raad, de ridderschap en de steden ingesteld ³⁾, die niet alleen tot taak had de in 1439 beloofde regeling van het erfrecht der reguleren te verwezenlijken, maar ook een definitieve normalisering van al het kloosterbezit had tot stand te brengen. Zeer waarschijnlijk is deze commissie in den loop van 1445 aangewezen, ter voldoening aan een wensch dien de Staten bij de onderhandelingen over de bede hadden kenbaar gemaakt. Haar door Staten en Raad benoemde leden hadden den opdracht kennis te nemen van het aantal bewoners van ieder klooster en van den staat der bezittingen en inkomsten, om vervolgens op grond van deze gegevens normen vast te stellen voor de grootte der conventen en voor de renten die noodzakelijk waren om hun een behoorlijk bestaan te verschaffen. Tevens zouden zij dan, in overleg met de kloosteroversten, een redelijke schikking omtrent het erven en uiterven moeten zien tot stand te brengen. Hierbij had men in de eerste plaats de talrijke conventen

¹⁾ ARA, 11e Mem. Rosa, ff. 79—80. — Het geval staat niet op zichzelf: in 1458 verbiedt heer Jan van Noordwijk den bureu van Noordwijkerhout om den rentmeester van de abdij Leeuwenhorst aan te spreken wegens betaling van de bede (ARA, Leeuwenhorst, inv. nr. 54, reg. nr. 480).

²⁾ Zie boven, blz. 83 n. 2.

³⁾ Dus niet een commissie uit den Raad alleen, zooals Blok, *Gesch. Holl. stad II*², 158 en Van Heel, *De Tertiariissen v. h. Utr. Kapittel*, 64, schrijven.

op het oog die in den laatsten tijd ontstaan waren, wier toeneming onrustbarend werd en een gevaar voor een gezonde staatshuishouding opleverde, mede door de economische concurrentie die zij den burgerlijken neringdrijvenden en ambachtslieden aandeden ¹⁾).

De commissarissen begonnen dus de oversten van sommige kloosters voor zich te doen komen. In Januari 1446 werden, door bemiddeling van de stedelijke overheden, gedeputeerden van de paters der zusterhuizen naar Den Haag ontboden om de voorstellen van den Raad aan te hooren en de verlangde inlichtingen te verstrekken ²⁾. Men had echter de beginselvastheid van de geestelijke heeren onderschat. Allen, zonder uitzondering, weigerden eenige opgave te doen omtrent de personen en goederen van de aan hun zorgen toevertrouwde gestichten.

Nu het onmogelijk was gebleken, goedschiks van de betrokken reguleren de medewerking te verkrijgen zonder welke een overeenkomst, als door Staten en Raad noodzakelijk werd geacht, niet tot stand was te brengen, stond de wereldlijke overheid voor de keus, of te capituleeren, of de weerspannigen tot toegeven te dwingen. Zij koos het laatste.

Op 28 October 1446 werd het plakkaat uitgevaardigd, dat van alle Bourgondische amortisatiemaatregelen in Holland de grootste bekendheid heeft verworven ³⁾. Deze verordening verving die van 1439,

¹⁾ Bijlagen III, r. 19 vlg.; X, r. 13 vlg.; XIV, r. 45 vlg.; XXII, r. 12 vlg..

²⁾ ARA, 4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 169. Bijlage II. P. J. Blok, *Gesch. Holl. stad* II², 158, laat deze dagvaarding der patres reeds in 1445 plaatsvinden en beroept zich voor deze bewering op de Grafelijkheidsrek. 1444, f. 159. Op de aangegeven plaats is echter niets te vinden wat hierop betrekking heeft, evenmin trouwens elders in de genoemde Rekening. Zonder twijfel is de bovenvermelde post in de Rekening 1445—'46 bedoeld.

³⁾ Hoewel de tekst van deze ordonnantie reeds in 1658 door Cornelis Cau vrij correct was gedrukt (*Groot Placaet-boeck* I, kol. 1470—1473), is de overlevering ervan in de oude litteratuur zoo gebrekkig mogelijk geweest. Hiervoor moet wel Marcus Zuerius van Boxhorn verantwoordelijk worden gesteld, die in zijn *Nederlandsche Historie* (1e druk, 1649; in de 2e dr., Amst. 1739, op p. 281—282) aan zijn lezers als authentieke tekst van het plakkaat een willekeurige samenvatting daarvan heeft voorgezet, dat slechts in het begin het origineel vrijwel woordelijk volgt, zij het niet zonder struikelingen. Deze zelfde „lezing” treft men reeds aan in Boxhorns uitgave van de *Chronyck van Zeelandt* van Reygersbergen (Middelb., 1644), II, 215 vlg., voorts in *Den Nederlandschen Sulpitius* van B.'s medewerker Jac. Basilius (o. m. gedrukt achter de 2e uitgave der *Ned. Hist.*, het plakkaat hier op p. 383—384 als Docum. V), bij G. Brandt, *Historie der Reformatie* I² (1671), 38, en bij anderen. Als één der onvolkomenheden van Boxhorns publicatie is ook de dateering 1445 October 28 te beschouwen, die sedert den historici parten heeft gespeeld. Op gezag van Boxhorn en diens volgers (o. a. Wagenaar, *Vad. Hist.* IV, 31) is b.v. W. Moll er toe gekomen het plakkaat een jaar te antedateeren: *Joh. Brugman* I (1854), 124 en 125, Van Limburg Brouwer om het tweemaal te vermelden: *Boerg. Charters* (1869), 83 en 88, terwijl D. de Man, *Maatregelen* . . . , BVGO 5. VIII (1921), 289, hieruit de logische gevolgtrekking heeft gemaakt, dat de ordonnantie van 1446 een herhaling

maar was meer dan een eenvoudige herhaling daarvan. Het erfrecht der kloosterlingen is niet meer het eenige wat men wil regelen, al staat dit punt, dat het dringendst om voorziening vroeg, uiteraard op den voorgrond. Het vraagstuk, opgeworpen door den zorgwekkenden aanwas van het kloosterbezit, wordt nu in zijn verschillende maatschappelijke en economische aspecten onder oogen gezien.

In de motiveering van de ordonnantie wordt er op gewezen, dat het aantal mannen- en vrouwenkloosters van Regulieren en Franciscaner-Tertiariissen, niettegenstaande het in den laatsten tijd reeds was uitgegroeid buiten iedere verhouding tot de grootte van het land, nog dagelijks toenam. De bewoners van deze kloosters namen niet alleen door hun ambachten en neringen den wereldlijken onderzaten het brood uit den mond, maar hun pretentie om wel te erven doch niet weer uit te erven moest op den duur al den grond en al de inkomsten van het land in hun hand brengen, tot groot nadeel zoowel van den vorst, die er zijn diensten, als van diens onderdanen, die er hun nering bij zouden verliezen. En gezien deze overgrootte menigte der geestelijke huizen en het tempo van hun vermenigvuldiging, zou het niet lang meer kunnen duren of het zou inderdaad zoover komen, wanneer tenminste niet tijdig voorzieningen werden getroffen. Het stuk brengt dan in herinnering de poging, door Raad en Staten in het werk gesteld om tot een redelijke schikking tusschen kerkelijke en wereldlijke belangen te komen, en hoe deze gestrand was op den onwil der kloosterlingen, die verkozen op den ouden voet voort te gaan en de gemeenschap te blijven benadeelen. Daar de hertog dit echter volstrekt niet langer kon dulden, heeft hij besloten, dat in Holland en Zeeland voortaan geen regulieren, van welke orde ook, erfenissen zullen aangaarden of land verwerven bij koop, schenking of testamentaire beschikking, totdat zij zich in persoon of door gemachtigden zullen hebben vervoegd bij de hiervoor aangestelde commissarissen en met hen een blijvende regeling van deze zaken zullen zijn overeengekomen ¹⁾. — Den 7en November deed de Raad open plakkaatbrieven

zou zijn van een van 1445 (er staat zelfs 1443, maar dit is ongetwijfeld een drukfout). Dit is ook de meening van D. v. Heel, *De Tertiariissen v. h. Utr. Kapittel* (1939), 64 (eveneens 1443) en van I. H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters . . . in Amsterdam* (1941), 73. H. C. H. Moquette, *Het St. Agnietenconvent* (Rotterd. Jaarb. IX, 1911), 81, plaatst als zoovele anderen het plakkaat op 1445 Oct. 28, waarvan in het recente *Monasticon Batavum* van Schoengen-Boeren (1941) 1445 Oct. 8 is gemaakt (I, 171)! — Er is alle reden om deze „vóórordonnantie” van 28 Oct. 1445 (c.q. 1443) voorgoed van de lijst der Bourgondische bestuursmaatregelen te schrappen.

¹⁾ GA Leiden, inv. Secret. - 1575, nr. 180, reg. nr. 563; ARA, Memoriale T, ff. 102v—103. Bijlage III Druk: *Groot Placaet-boeck* I, kol. 1470—1473. — Zie ook vorige noot.

van deze ordonnantie toekomen aan de verschillende plaatselijke autoriteiten ter openbare afkondiging ¹⁾).

Naar allen schijn zijn het de Hollandsche en Zeeuwsche Staten geweest, die tot dezen maatregel den stoot hebben gegeven. Zoowel het aandeel dat steden en ridderschap in de samenstelling der commissie hadden, als de coïncidentie met de bedeeonderhandelingen, wijzen in deze richting. De belangen van de wereldlijke standen en die van den hertog vielen hier echter op gelukkige wijze samen. De centrale regeering nam het denkbeeld over en ging op den door het gewestelijke bestuur ingeslagen weg voort. In 1446 waren, in verband met de ingrijpende reorganisatie van de bestuursorganen, die in dezen tijd plaats vond ²⁾, naar de verschillende gewesten raadsheeren afgevaardigd om een onderzoek in te stellen naar de kosten van het regionale bestuur en dit zoo noodig op een meer economische basis te plaatsen. De gecommitteerden die bij deze gelegenheid naar Holland waren gezonden, hadden toen met President en Raden de kwestie van de groote menigte der ordegeestelijken besproken, en zij waren overeengekomen de temporalia van religieuzen, die weigerden zich bij de commissie te vervoegen, in beslag te doen nemen: een vrij wat strenger procedure dus dan in het plakkaat van 28 October werd aangekondigd. Het bezuinigingsdecreet, waartoe de hertog in overleg met zijn Grooten Raad op 5 Mei 1447 besloot, na het rapport te hebben gehoord van de heeren die naar Holland afgevaardigd waren geweest, gelast dan ook aan President en Raad, tegen de onwilligen op te treden met inbeslagneming van hun goederen, totdat zij zich zouden hebben onderworpen. Den 22en Juni werd dit besluit aan den Raad van Holland meegedeeld ³⁾.

Ongetwijfeld sproot de belangstelling van de centrale regeering voor deze, op aandrang der standen genomen, gewestelijke maatregel nog uit andere dan zuiver staathuishoudkundige overwegingen voort. De voornaamste beweegredenen ervoor zal wel van fiscalen aard zijn

¹⁾ ARA. 1e Rek. v. Anth. Michiels, 1446—'47, f. 131. Bijlage IV. RA Zeeland, 1e Rek. v. Jan Hzn. van Wissenkerke, rentmeester v. Bewesten Schelde, 1446, f. 49v. Bijlage V. — Een exemplaar van de toenmaals rondgezonden plakkaatbrieven wordt op het Leidsche gemeentearchief bewaard (Inv. Secret. nr. 180, reg. nr. 563). Afschriften o. a. in de privilegeboeken van Muiden en Naarden, zie A. Perk, aant. bij Lamb. Hortensius' *Opkomst en onderg. van Naarden*, ed. Peerlkamp WHG, n. r. V (1866), 265. — Volgens P. J. Blok, *Gesch. Holl. stad II*², 158, zou in 1446 besloten zijn, „dat geen «luyden van religeonen . . .» binnen Holland en Zeeland meer zouden toegelaten worden”. De onderstelling is gewettigd, dat hier bovenvermelde post in de rekening van den rentmeester-generaal op eenigszins zonderlinge wijze is weergegeven.

²⁾ E. Lameere, *Le Grand Conseil des Ducs de Bourg.* (1900), 78 vlg., 169.

³⁾ ARA, Rood Reg. A., ff. 11v—14v; vgl. 12e Mem. Rosa, f. 29. Bijlage VI.

geweest. In twee andere bezuinigingsordonnanties van dezen tijd, van 6 Augustus 1446 en van 22 Maart 1454, wordt gelast, voortaan van 's hertogs wege geen amortisaties meer toe te staan dan tegen een zekere vergoeding ter beoordeeling van de heeren van de Rekenkamer ¹⁾). Werd het plakkaat nu uitgevoerd, dan had men een uitnemend middel in handen om de verschuldigde rechten te kunnen contrôleeren, en tevens een kadaster dat tot grondslag kon dienen voor alle eventueele aanspraken op de kloostergeestelijkheid. Dit addertje in het gras hebben de paters bespeurd en hun vrees hiervoor, die zooals nog blijken zal lang niet ongegrond was, is voor hun „non possumus” wel beslissend geweest.

Nu zou de mogelijkheid van een verdere vrije ontwikkeling van het kerkelijke eigendom definitief afgesneden zijn geweest, wanneer op deze energieke woorden even resolute daden waren gevolgd. Dit blijkt echter zelden het geval te zijn geweest. Na 1446 gaat, te Leiden en Haarlem tenminste, de overdracht van goederen en renten aan kloosters rustig voort, evenals na 1439, alsof er geen plakkaat bestond ²⁾). Wel riepen President en Raad op 18 Juli 1447, dus niet lang nadat het bezuinigingsbesluit officieel te hunner kennis was gekomen, de Hollandsche en Zeeuwsche kloosteroversten voor den 2en Augustus naar Den Haag op, „om zonderlinge saicken, die sij van mijns genadichs heren wegen mit him te spreken hebben” ³⁾), maar de convocatiebrieven werden ook gezonden aan den proost van West-Friesland, de kapittels van Dordrecht, Geervliet, Brielle en van de Zeeuwsche collegiale kerken, instellingen of personen die door de ordonnanties niet getroffen werden. Deze samenkomst zal dus niet met de reguleering van het kloosterbezit in verband hebben gestaan, maar waarschijnlijk met het voornemen van den hertog, een gezantschap naar den onlangs (6 Maart) gekozen Paus Nicolaas V te zenden ⁴⁾).

¹⁾ ARA, Memoriale T, ff. 84—86v; gedrukt: Gachard, *Analectes hist.* V (1871) sér. 16., p. 275—281 (280) en Van Marle, *Le comté de Hollande*, cxvi—cxxi (cxx); Rood Reg. A., ff. 47v—50v (het betreffende art. op f. 48v); vgl. Lameere, 80, 92. — Zie voor de financieele vergoeding bij amortisatie, hierna, blz. 215.

²⁾ Zoo zijn voor Leiden in de jaren 1447, '48 en '49 tientallen voorbeelden aan te treffen van overdracht van land, huizen of renten aan kloosters, zoowel door verkoop en schenking als bij testamentaire beschikking of als medegave, zeker niet minder dan in de voorafgaande jaren; J. C. Overvoorde, *Archieven van de kloosters* I, 422 vlg., reg. nrs. 831—920, *passim*. In Haarlem, waar de overheid blijkbaar met de keur van 1441 tevreden was, evenzoo: Gonnet, *Cartularium van het Zijklooster*, BGBH XVI (1891), nrs. 66 vlg..

³⁾ ARA, 2e Rek. v. Anth. Michiels, 1447—'48, ff. 117v—118.

⁴⁾ Den 14en Juni 1447 hadden afgevaardigden der cathedrale en collegiale kerken, te Gent vergaderd, aan den hertog een „donum gratuitum” van 8.000 gouden schilden of een semi-decima voor dit doel toegestaan: Van Lokeren, *Chartes et doc. de l'abbaye de St.-Pierre*, II, 229—230 (nr. 1743). — Het Bourgondische gezantschap is in het laatst van 1447 of in de eerste dagen van '48 naar Rome vertrokken, waar het op 2 Maart in het consistorie werd ontvangen. Vgl. Pastor, *Gesch. d. Päpste* I³⁻¹, 375 n. 1.

Het is dus ook ditmaal bij een forsche wilsuiking van de lands-overheid gebleven, zonder dat deze bij machte was dezen wil ook overal en steeds uit te voeren. Des hertogs raden grepen echter, wanneer een erfeniskwestie waarbij kloostergeestelijken betrokken waren voor hun forum moest worden berecht, de gelegenheid aan om de bepalingen van 1446 toe te passen ¹⁾.

In de eerstvolgende jaren is nog slechts een enkele, zij het zeer opmerkelijke, bestuursmaatregel waar te nemen die aan een der vele grieven die de leeken tegen de kloosters koesterden tegemoet komt. Den 21en September 1450 werd den tollenaar van Geervliet aangeschreven, onverwijld over te gaan tot het heffen van tol van alle goederen, toebehoorende aan geestelijke zusters of broeders die zich met koophandel inlieten ²⁾. Zoowel de burgerlijke industrie, waarvoor de mededinging met de kloosternijverheid iets gemakkelijker werd gemaakt, als de landsheerlijke schatkist konden hier slechts wel bij varen.

Deze concurrentie van de kloosterlingen, die in het begin van de eeuw nog zonder veel beteekenis was geweest, had zich met den groei van de Hollandsche lakenindustrie ontwikkeld tot een ernstige bedreiging voor het bestaan van den handwerksman. Het waren vooral de bewoonsters der zusterhuizen, nog niet rijk aan aardse goederen, die zich op het meest voor de hand liggende en winstgevende ambacht hadden geworpen en hun huizen tot groote textielbedrijven hadden gemaakt ³⁾. Niet of nauwelijks door publieke lasten bezwaard, konden

¹⁾ GA Hoorn, inv. nr. 1095, f. 146, reg. nr. 534 (afschr. 17e eeuw): 1452 April 24. Uitspraak in een proces tusschen procuratoren van de St. Cecilia- en St. Ursula-conventen te Enkhuizen en twee burgers aldaar over een erfenis, waarbij de burgers zich beroepen op de desbetreffende hertogelijke ordonnaties: „'t Hoff wyst ende ordineert als dat die ghebode ende bevels myns voirs. ghenadighen heeren overal in den lande moghelycken stadt houden ende van waerden weesen zullen, ende dat die goeden ende erffenissen, der questie of is, in sequestre ghehouden weesen zullen by ende onder 't regiment der stede Enchuysen, ter tydt toe dat die uuyterste ordinancien vorder by m. g. h. ende synen Rade upten gheoirndenden zusteren ende broederen ghemaect, ghesloten ende ghecondicht weesen zullen”. Vgl. Römer, *Kloosters en abdijen* I, 552.

²⁾ ARA, 5e Rek. v. Anth. Michiels, 1450—'51, f. 117v. Bijlage VII. Vermeld bij Blok, *Gesch. Holl. stad* II^a, 159, maar onjuist, zoowel wat de weergave van den inhoud, als wat den datum en de vindplaats betreft. — De tolgaarders maakten van het ontvangen bevel misbruik en betwistten ook de tolvrijheid van niet-handeldrijvende kloosterlingen die zich op grafelijke privileges konden beroepen. Dit bezorgde hun in 1453 een terechtwijzing van den hertog, bij wien de Kartuijzers van Bloemendaal bij Utrecht over deze praktijken hadden geklaagd: ARA, Supplem. Van Mieris III, f. 264.

³⁾ Zie voor het volgende: N.W. Posthumus, *Geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie* I (1908), 145 vlg. en 287 vlg.. Hier op p. 148—150 een overzicht van de kloosterindustrie in de andere Holl. steden (vgl. ook D. de Man, *Maatregelen . . .*, 284—286). Dez., *Bronnen tot de gesch. van de Leidsche textiel-nijverheid* I, RGP, g. s. VIII (1910), 199 (nr. 166), vgl. 307 (nr. 263); 171—172 (nr. 141); 205 (nr. 166), vgl. 314 (nr. 263).

zij hun productiekosten laag houden; bevrijd van de zorg voor een gezin, waren zij in staat met een geringe winst genoeg te nemen. De voortbrengselen van hun nijverheid bedierven de markt voor de wereldlijke producenten. In sommige kleine steden waar de draperie van weinig of geen belang was, werd ook nu nog op dit gebied aan de religieuzen alle vrijheid gelaten ¹⁾. In de groote lakenstad Leiden echter, waar ten jare 1461 negen Franciscaner- en Augustijner-zusterhuizen niet minder dan 570 bewoonsters herbergden ²⁾, had men hun in 1446 de eigenlijke draperie, het weven van wollen lakens voor de markt, verboden, al liet men hen vrij in de voorziening van de eigen behoeften en in de linnenweverij, waarvoor in de stad geen belangstelling bestond.

Drapeniers en ambachtslieden trokken hier tegenover de klooster-industrie één lijn, ten aanzien van den loonarbeid der zusters gingen hun belangen echter uiteen. De kam- en spinbedrijven in de kloosters waren voordeelig voor de ondernemers, die door de lage arbeidsloozen van de zusters gelegenheid kregen hun productiekosten te drukken. Zelfs ging de Leidsche overheid een opdrijven van de hier geldende tarieven tegen. Elders werd ook geweven voor rekening van burgers. De ambachtslieden echter hadden onder deze mededinging zwaar te lijden.

Om volledige contrôle over de zusterhuizen der Derde Orde te verkrijgen en hun verdere uitbreiding te voorkomen, hadden schout en schepenen van Leiden op 30 Mei 1446, eenige maanden vóór het hertogelijk plakkaat werd afgekondigd, een keur uitgevaardigd ³⁾, waarbij verdere stichting van zusterhuizen binnen de vrijheid der stad werd verboden, evenals het aannemen van meer zusters in de bestaande kloosters dan er op het oogenblik waren, terwijl voortaan slechts vrouwen uit Leiden of Rijnland mochten worden opgenomen. Voorts moesten de namen van alle zusters aan de magistraat worden opgegeven, en van iedere verandering door overlijden of aanneming aangifte gedaan worden, het een en ander op straffe van verlies van alle textiel-ambachten. Vermoedelijk had de stedelijke overheid met den eisch van opgave van alle kloosterbewoners niet alleen de bedoeling de mogelijkheid te krijgen om de naleving van de door haar gestelde regels te kunnen contrôleeren, maar beoogde zij in de eerste plaats van hen een hoofdelijken omslag te heffen, bij wijze van accijns-

¹⁾ Vgl. hierna, blz. 152 n. 6, ook 97 n. 2.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, f. 97.

³⁾ H. G. Hamaker, *De middeleeuwsche keurboeken van de stad Leiden* (1873) 491 vlg.. De inhoud wordt ook meegedeeld in den brief van bisschop Rudolf v. Diepholt van 1446 Dec. 10 (hierna, blz. 93 n. 3).

betaling ¹⁾. De zusters werden voor de keus gesteld: of de concurrentie die zij de burgerlijke nijverheid aandeden, te staken en zich tot een geestelijk leven te beperken, of hun belastingvrijheid op te geven. De overgang van goederen in de doode hand schijnt in Leiden minder als een gevaar te zijn gevoeld. Terwijl men hier toch, zoo noodig, een krachtig optreden tegen de kloosters niet schuwde, wordt over dit punt gezwezen en maken de schepenen, zonder partij te trekken van het plakkaat van 28 October 1446, geen bezwaar dergelijke overdrachten te blijven sanctionneeren ²⁾.

Bij maatregelen die inbreuken beteekenen op de vrijheid der Kerk, is tot dusver niets gebleken van de reactie die zij hebben opgewekt bij de geestelijke overheid, i. c. den bisschop van Utrecht. Het antwoord dat bisschop Rudolf den 10en December 1446 op deze Leidsche keur gaf is echter bewaard. Hij heeft geen woorden genoeg om het optreden van schout en schepenen als een schending van de canonieke wetten te verfoeien en herinnert de zusters er aan, dat zij als gewijde personen in het genot zijn van de volle kerkelijke vrijheid en hoegenaamd niet gehouden zich aan deze goddelooze statuten te onderwerpen. Integendeel verbiedt hij hun, op straffe van excommunicatie en van een boete van 200 oude Fransche gouden schilden, ook maar eenige toegevendheid te betoonen of iets te ondernemen wat ten nadeele zou zijn van de voorrechten van hun orde, terwijl hij zich maatregelen tegen schout en schepenen nog voorbehoudt ³⁾. De zusters hebben zich, naar mag worden aangenomen, aan het bevel van den bisschop gehouden, zonder dat dit kwade gevolgen voor hen heeft gehad. Noch van een verlies der textielbedrijven ⁴⁾, noch van een excommunicatie is iets bekend, en steeds blijken in de volgende jaren de Leidsche Tertiarissen zich standvastig tegen iederen aanslag op hun vrijheden te verdedigen met een beroep op hun geestelijk karakter ⁵⁾.

¹⁾ J. C. Overvoorde, *Archieven van de kloosters* I, vii. Vgl. GA Leiden, Voedschapsb. 1449—'58 f. 34 en hierna, blz. 148—150.

²⁾ Zie boven, blz. 90 n. 2.

³⁾ GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1488, reg. nr. 826 (gedr.: Joosting, *Begrenzing*, 217—218).

⁴⁾ Tenzij in het eveneens uit 1446 dateerende verbod van lakenweven (zie boven) de uitvoering van het dreigement is te zien. Ik meen echter, dat tusschen beide keuren geen zoo onmiddellijk verband bestaat en dat de strekking van het gestelde alternatief: „niet meer enige saken (te) hantieren, die der neringe van der draperye roerden”, veel radicaler was. Duidelijker blijkt dit uit de formulering in den bisschoppelijken brief, waar gesproken wordt van een „pena amissionis omnium officiorum mechanicorum”, die de eenige bron van inkomsten van de zusterhuizen vormden.

⁵⁾ Ben., blz. 149 vlg..

Zoolang het gezag van centrale regeering, gewestelijken Raad en Staten nog tekort schoot om een algemeene regeling van het kloosterbezit tot stand te brengen en te doen nakomen, bleef het aan de steden overgelaten om binnen het eigen rechtsgebied de noodige voorzieningen te treffen. Gemakkelijker dan aan bestaande kloosters konden zij aan nieuw te vormen conventen hun voorwaarden opleggen. Zoo werd b.v. in 1445 en 1449 te Leiden en Delft, gelijk reeds in 1419 te Gouda gebeurd was, van de Minderbroeders-Observanten, die zich in deze plaatsen vestigen wilden, een schriftelijke belofte gevraagd, dat zij zonder eenig bezit aan huizen, land, geld of renten zouden leven en zich niet zouden verzetten tegen hun verdrijving door de overheid, ingeval zij deze belofte niet nakwamen ¹⁾. Het streven der Observanten naar een leven in apostolische armoede beval hen ten eerste in de gunst der stedelijke magistraten aan en heeft hun verbreiding in de steden sterk bevorderd.

Ook de landsregeering greep, wanneer haar stichtingsbrieven van nieuwe kloosters ter bekrachtiging werden voorgelegd, deze gelegenheid aan om de door haar zoo gewenschte maxima voor inwonertal, bezit en renten nog eens duidelijk te onderstrepen. Niet zonder belang is in dit verband het charter, waarbij Philips van Bourgondië op 1 December 1445 Boudyn van Zwietens fundatiebrief van het Regularissenklooster Mariënpool te Oegstgeest bevestigde en uitbreidde ²⁾. Zoowel de bepalingen van den stichter, oud-tresorier van Holland, als de aanvulling daarvan door den hertog op een tijdstip dat de kloostercommissie vermoedelijk reeds werkzaam was, geven aan in welke richting men in regeeringskringen een oplossing voor het vraagstuk zocht. Van Zwieten had in 1431 vastgesteld, dat Mariënpool niet meer dan 40 geprofeste nonnen, benevens 10 conversen zou huisvesten, die hoogstens 100 mark zilver 's jaars aan erfrenten mochten hebben. Daar het inkomen der zusters in 1445 deze hoogte nog niet had bereikt, veroorloofde de hertog hun, landen en renten,

¹⁾ Gouda: P. Clarentius O. M. C., *De Minrebroeders ter Goude*, Francisk. Leven XII (1929), 172—173; Leiden: GA Leiden, inv. Secret.-1575, nr. 80, f. 107, nr. 176, reg. nrs. 539, 541; Delft: GA Delft, Soutendam, *Inv. Charters*, 44 (gedr. o. a.: Van Bleyswijck, *Beschr. van Delft* I, 336 vlg.). — Deze overeenkomsten van de Minderbroeders met de stedelijke overheden van Holland en Brabant (dergelijke beloften van de Antwerpsche Franciscanen, d.d. 1446, verm. bij Schlager, *Beitr. z. Gesch. der kölnischen Franzisk.-Ordensprov. im M. A.*, 101) werden later door den legaat Nicolaas van Cues en bisschop Rudolf van Diepholt bekrachtigd (GA Delft, Soutendam, l. c., 44). Vgl. Römer I, 510; Schlager, *a. w.*, 99, 100, 106.

²⁾ GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 862, reg. nr. 801. De stichtingsbrief *ibid.* inv. nr. 860, reg. nr. 512. Beide gedrukt bij Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Rhyndland*, 413—419, 424—428. Vgl. Römer I, 392 vlg..

mits geen leengoederen, te aanvaarden tot zij zoo rijk zouden zijn, en daarenboven nog 50 morgen land te bezitten. Zoodra de inkomsten van het klooster echter 100 mark zouden bedragen, zou het onder geen beding meer landen of erfrenten mogen verwerven. Deze toegestane goederen werden bij voorbaat geamortiseerd, onder voorwaarde, dat zij aan beden en andere lasten die op de morgentalen gezet werden, onderworpen zouden blijven ¹⁾.

De aangekondigde algemeene regeling van het kloosterbezit liet intusschen nog op zich wachten. Een stad was de landsoverheid voor met het sluiten van accoorden in den geest van het plakkaat van 1446: een aanwijzing, hoezeer deze verdragen juist door de steden werden gewenscht. Om een einde te maken aan de onophoudelijke geschillen tusschen burgers en Regulieren, kwam de magistraat van Gouda op 13 December 1451 met het naburige klooster Emmaus in het land van Stein overeen, dat het convent in den vervolge voor iederen inwonenden kanunnik, aan medegaven en erflatingen tezamen, ten hoogste 65 Engelsche nobels in eigendom zou ontvangen, terwijl het van hoogere bedragen slechts het vruchtgebruik zou genieten gedurende het leven van den begunstigten kloosterling. Het klooster zou een en ander deugdelijk door schepenbrieven gewaarborgd krijgen. Zoodra het echter aan erfelijk goed een vermogen zou bezitten dat jaarlijks 500 Eng. nobels opbracht (op welk vermogen het 40 personen diende te onderhouden), zouden onder geen voorwaarde meer erfenissen aanvaard mogen worden. Schenkingen en giften voor memorie- en andere diensten vielen buiten deze regeling. Bovendien werd voor eigenaars van huizen en erven binnen de stadsvrijheid de mogelijkheid geopend om renten van de Regulieren, waarmee hun goederen bezwaard waren, af te koopen tegen het twintigvoud van het rentebedrag ²⁾.

Deze regeling tusschen Gouda en Stein heeft uitstekend voldaan, blijkens het feit, dat de stad in latere jaren met andere kloosters soortgelijke overeenkomsten sloot, b.v. in 1466 met de Regularissen van St. Margaretha, evenzoo met die van St. Maria en met de Tertiariissen van St. Catharina ³⁾. Alleen de bepaling betreffende de aflosbaarheid

¹⁾ Door Overvoorde, *Archieven van de kloosters* I, reg. nr. 801, verkeerdelijk weergegeven als een verbod om meer dan een zeker bedrag aan land en inkomsten te bezitten, „tenzij er beden van de kloosters geheven mochten worden”. Vgl. boven, blz. 69/70 en ben., blz. 193.

²⁾ ARA, Reg. Philippus B., ff. 92—93 (verm.: Limburg-Brouwer, 101), gedr.: I. W(alvis): *Beschr. der stad Gouda* II (1713), 131—134. Walvis (*a. w.*, 114, 131) en Römer (*a. w.* I, 385) hebben opgemerkt, dat deze schikkingen getroffen zijn „naar aanleiding van de voorschriften, dienaangaande van 's Lands Overheid uitgegaan”. Geheel juist is dit niet. — Vgl. Kampen, 1445, 1453: Van Heel, *De Tertiariissen v. h. Utr. Kapittel*, 118, 115.

³⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 301; Walvis, *a. w.* II, 161—163, 156.

der renten is in de latere contracten vervallen, aangezien deze kwestie inmiddels door de vroedschap in een algemeene keur was geregeld ¹⁾).

Gouda had dus een *modus vivendi* gevonden, die rekening hield met de belangen der poorters en toch liberaal genoeg was om nauwelijks een belemmering te vormen voor de vrijheid van de geestelijke huizen. Integendeel strekte het accoord dezen in de practijk eer tot voordeel. Immers, beperkingen werden hun slechts opgelegd met betrekking tot de grootte der medegaven en het erfrecht, terwijl hun renten die eigendommen van burgers bezwaarden, aflosbaar werden verklaard. Schenkingen van onroerend goed werden echter geheel vrij gelaten, en het geld dat de kloosters aan giften ontvingen, of dat zij konden oversparen, mochten zij in grond en huizen beleggen zooveel zij wilden ²⁾ Een maximum-bezit werd niet voorgeschreven, slechts een grens aangegeven voor het ontvangen van erfenissen. Geen der genoemde kloosters had deze grens reeds bereikt; van de beide Regularissen-conventen tenminste is het ook zeer de vraag, of zij het ooit zoo ver hebben gebracht ³⁾. Tegenover het offer dat de religieuzen brachten stond, dat zij nu van het stadsbestuur in optima forma gegarandeerd kregen tegen iedere aanvechting van den kant der burgerij: al het tot dusver verworven bezit, voor de toekomst een vaste som voor iederen noviet, benevens het ongestoorde vruchtgebruik van alle erflatingen die dit bedrag mochten overschrijden. Dat ook de prior van Stein de regeling als gewenscht en voor zijn klooster voordeelig beschouwde, blijkt wel hieruit, dat hij met de gedeputeerden van Gouda voor Stadhouder en Raden van Holland verscheen om een bekrachtiging van deze overeenkomst te verzoeken, en dat op 18 October 1454 deze bevestiging door den hertog werd verleend met de belofte prior en convent er in te zullen stijven en sterken ⁴⁾).

Een minnelijke schikking als deze ruimde wel enkele van de grootste moeilijkheden die het samenleven van burgers en kloosterlingen opleverde, uit den weg, maar opende geen perspectieven voor een definitieve en algemeene oplossing van het probleem van het kerkelijke

¹⁾ L. M. Rollin Couquerque — A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen van Gouda*, OVR 2. XVIII (1917), 471 vlg..

²⁾ Later is aan deze vrijheid een einde gemaakt: 1475 Oct. 18 gaf de overheid van Gouda aan de Tertiariissen van St. Clara gelijke voorrechten als de andere kloosters der stad bezaten, onder voorbehoud dat zij geen onroerend goed in eigendom mochten hebben, behalve het kloostergebouw en de landerijen die voor de huishouding noodzakelijk waren (Walvis, *a. w.* II, 150—151). In 1498 is men er toe overgegaan, alle overdracht van onroerend goed aan kloosters te beperken en te binden aan consent van de vroedschap: Rollin Couquerque-Meerkamp v. Embden, *Rechtsbr. v. Gouda*, 495.

³⁾ Römer I, 401, 404.

⁴⁾ ARA, Reg. Philippus B., ff. 93—93v (verm.: Limburg Brouwer, 101).

bezit. Daarvoor liet zij teveel belangrijke kwesties of onvoldoende beantwoord, zooals het fundamenteele vraagstuk van het grondbezit der kloosters¹⁾, of totaal onaangeroerd, zooals de kwestie van de kloosterindustrie, die in het bierbrouwende Gouda minder moeilijkheden opleverde dan in de textielcentra²⁾. De oplossing die Staten en Raad zich in 1446 voor oogen hadden gesteld, was veel ingrijpender en doeltreffender, en wanneer desondanks de landsregeering toch haar goedkeuring hechtte aan het Goudsche accoord, dan deed zij dit waarschijnlijk omdat zij reden had aan de onmiddellijke verwezenlijking van haar eigen program te wanhopen, en omdat de belanghebbenden met deze schikking genoeg namen.

De door steden, edelen en Raad gewenschte regeling van bezit en inkomsten der kloosters had in 1446 reeds in groote lijnen vastgestaan. Voor de nadere uitwerking van de toen opgestelde punten was de voor dit doel ingestelde commissie, nu haar de medewerking van de geestelijkheid was ontzegd, uitsluitend op haar eigen inzicht aangewezen. Een ordonnantie-ontwerp, dat in 1451, waarschijnlijk in Augustus, bij de onderhandelingen over een nieuwe bede aan de Staten werd voorgelegd, verwierf de instemming misschien van alle steden, in ieder geval van Leiden. Alleen drong deze stad er met den meesten nadruk bij de heeren van den Raad op aan, toch vooral te zorgen, dat deze zaak geen pauselijk interdict over de steden ten gevolge zou hebben³⁾. Deze vrees voor mogelijke reacties van kerkelijke zijde verklaart wellicht de weinige doortastendheid die bij de tenuitvoerlegging van het plakkaat van 1446 aan den dag is getreden, en de groote omzichtigheid, waarmee men in deze heele aangelegenheid te werk gaat.

¹⁾ Hierin voorziet wel een overeenkomst, door de overheid van Weesp in 1458 met het Oude Hof aldaar gesloten: de zusters zullen geen nieuw grondbezit koopen zonder toestemming van het gerecht (Van Heel, *De Tertiariissen* . . . , 220).

²⁾ 1457 Mei 7 veroorloofden burgemeesters, schepenen en raad aan het Regularissen-convent St. Maria-Magdalena o. a. het drijven van handwerken, ook ten behoeve van burgers en vreemden (Van Zanten Jut-Breesnee, *Archieven van kloosters* te Gouda; *S. Maria-Magdalena*, inv. nr. 8, reg. nr. 5). — De Goudsche draperie is van laten datum, en ook dan slechts een secundaire bron van inkomsten (*Informacie van 1514*, ed. R. Fruin, 385). Onder deze omstandigheden was de kloosterindustrie, die veelal voor Leidsche rekening werkte (Posthumus, *Gesch. Leidsche lakenind.* I, 149, 287), eerder een voordeel voor de stad. Slechts de linnenweverij van de geestelijke huizen schijnt er het voorwerp van restricties te zijn geweest (Rollin Couquerque-Meerkamp v. Embden, *Rechtsbr. v. Gouda*, 82).

³⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58 (inv. Secret.-1575, nr. 381), f. 14v: vroedschapsresolutie van 1451 Aug. 17. Bijlage VIII.

Het staat dus vast, dat het onderwerp bij de bedeonderhandelingen van 1451—'52 weer ter sprake is gekomen. Mogelijk, dat onder de „XXXI articulen in ene rolle begrepen”, die de Staten bij deze gelegenheid aan de regeeringscommissarissen hadden overhandigd ¹⁾, er een voorkwam, waarin er op werd aangedrongen het plakkaat eindelijk uit te voeren. In dat geval is dit desideratum toch niet tegelijk met de overige op 11 Juni 1452 ingewilligd ²⁾, want nog in September 1452 pleegde de Raad over de beraamde regeling overleg met de steden ³⁾.

Niet lang daarna heeft de zaak haar beslag gekregen. Afgevaardigden van de mannen- en vrouwenkloosters van alle orden werden naar Den Haag ontboden, alwaar hun afschriften van de ordonnantie, zooals deze door de commissie was ontworpen en door Raad, ridderschap en steden goedgekeurd, werden overhandigd met de mededeeling, dat het de zeer besliste wil des hertogs was dat zij deze regeling zouden aanvaarden. Mochten zij dit weigeren, dan zou de hertog zelf in deze zaak voorzien. Een zekere tijd werd hun gelaten om te beraadslagen. Op den hun beteekenden dag echter gaven de kloosterlingen bijna zonder uitzondering een weigerend antwoord: zij waren van meening, dat de ordonnantie in strijd was met het recht, en vreesden, dat aanvaarding er van hun vrijheid te zeer zou belemmeren ⁴⁾.

De zusters van het Tertiariissenconvent St. Elisabeth in Den Haag ⁵⁾

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1451—'52, f. 51. Ook in de Leidsche Burgem.-rek. 1451—'52, ff. 54 vlg. geen nadere specificatie van de „punten, die men begheerde te hebben van mynen ghenadighen heere”. — Naar aanleiding van deze tienjarige bede bepaalde Paus Nicolaas V, op verzoek van abt Willem van Matenesse, de bijdragen der abdij van Egmond in omslagen, 10e penningen en subsidia caritativa op ten hoogste 80 gulden (1452 Nov. 28: ARA, Egmond).

²⁾ Onder de 18 oorkonden, die Philips de Goede, in antwoord op de bij hem ingediende requesten, op 11 Juni 1452 te Dendermonde uitvaardigde (P. A. Meilink, *Archieven van de Staten van Holland vóór 1572*, inv. nrs. 15, 18, 23, 25, 29, 31, 33, 39, 70, 122; reg. nrs. 29—39; ARA, Leenkamer nr. 65: Reg. Privilegia Diversa, ff. 1—10v), is er geen die op kloosters of geestelijk bezit betrekking heeft.

³⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58, f. 25v: resolutie van 1452 Sept. 27. — Bijlage IX.

⁴⁾ ARA, Hof van Holland nr. 465, Reg. Memorialen ende Sententiën F, ff. 145—145v; Bijlage XIV. Hetgeen hier op ff. 145v/146 wordt meegedeeld, wekt den indruk, dat deze dagvaart reeds in Januari 1446 heeft plaats gevonden (cf. boven, blz. 87). Vgl. ook de preambule van Bijlage III. — Schoengen, *Monasticon Bat.* I, 171, deelt mede, dat de Tertiariissen van het St. Agnes-klooster te Rotterdam bij deze gelegenheid tegen de ordonnantie hebben geprotesteerd. Deze mededeeling, ontleend aan H. C. H. Moquette, *Het St. Agnietenconvent* Rotterd. Jaarb. IX (1911), 81, berust niet op eenig positief gegeven, doch alleen op het feit, dat dit klooster nergens als uitzondering wordt vermeld.

⁵⁾ Voor het eerst vermeld in 1443 (vgl. echter boven, blz. 46 n. 6). — Sernee-Drossaers-Feith, *De archieven van kloosters . . . in Delfland*, 6—16; De Riemer, *Beschr. van 's Graven-Hage* I, 1, 460—470; Römer, *a. w.* I, 589—591; Van Heel, *a. w.*, 145—147; Schoengen, *Monasticon Batavum* I, 83—84.

alleen achtten het, om welke reden dan ook, verkieselijk de solidariteit met hun ordegenooten te verbreken. Zij verklaarden niet weerspannig te willen zijn en gaarne de voorwaarden van de regeering te zullen aannemen. De overeenkomst, die met hen op 17 Maart 1453 gesloten werd ¹⁾, is dus niet een individueele schikking, maar de eerste van een reeks uniforme regelingen die men, behoudens eenige wijziging in de details, achtereenvolgens met alle kloosters in het land wilde treffen, de eerste toepassing van de door gedeputeerden van Staten en Raad ontworpen ordonnantie. Zij gold als een model, waarnaar in latere soortgelijke regelingen met andere kloosters werd verwezen ²⁾.

Aan minstresse en convent van het St. Elisabeth-klooster der Derde Orde van St. Franciscus in Den Haag, die aan Stadhouder en Raad verklaard hadden gaarne de indertijd gemaakte ordonnantie te willen aanvaarden, niettegenstaande de andere huizen van hun orde onwillig bleven dit te doen, werden regels gegeven die als volgt kunnen worden samengevat:

(1) Het klooster mag aan onroerend goed en erfelijke renten binnen Holland, Zeeland en Friesland ten hoogste zooveel bezitten, als noodig is om het een jaarlijksch inkomen van 100 mark zilver, gewicht van Troyes, te verzekeren, en daarenboven: *a* land, dat het zelf heeft laten bedijken, en *b* wei- en hooiland voor het onderhoud van het eigen vee, benevens zooveel veenland, als noodzakelijk is voor de brandstoffenvoorziening. Het sub *b* genoemde is een bijzondere gunst, in verband met de hoogere uitgaven van het Haagsche klooster, dat gastvrijheid verleende aan de vele geestelijken die met het Hof van Holland zaken te bespreken hadden.

(2) Van dit maximum-bezit dient het convent ten minste 50 religieuzen te onderhouden.

(3) Wanneer het klooster aan grond en vaste renten binnen Holland en Zeeland zooveel bezit als is toegestaan, zijn voor verderen aanwas van het vermogen de volgende bepalingen van kracht:

¹⁾ ARA, Archieven kloosters enz. Delfland; S. Elisabeth in Den Haag, inv. Sernee-Drossaers-Feith, nr. 2, reg. nr. 34 (oorspr.); Reg. Philippus B., ff. 81v—84v. Bijlage X. — Deze ordonnantie is door Van Limburg Brouwer, die vaak geen rekening hield met den Paaschstijl, in 1452 geplaatst (*Boerg. Charters*, 103) en opnieuw genoteerd voor 1453 (*t. a. p.*, 106): hetzelfde procédé als bij het plakkaat van 1448.

²⁾ ARA, Reg. Philippus B., f. 178v (1467); GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 379, reg. nrs. 1123, 2132 (1511); vgl. ook de „Nota” bij het plakkaat van 1446 in *Memoriale T*, f. 103 (ben., blz. 324 n. 3). Aan de verschillende steden zijn na het totstandkomen van de schikking met het Haagsche klooster, copieën van deze regeling toegezonden (GA Middelburg, inv. De Stoppelaar, nr. 270); vgl. GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 39v. Bijlage XI.

a Onroerend goed, bij schenking of legaat verkregen, moet binnen het jaar verkocht en in wereldlijke hand gebracht worden. De opbrengst mag het klooster buitenslands beleggen of voor den bouw besteden. Blijft men in gebreke dit te doen, dan vervallen deze goederen aan de grafelijkheid, die ze zal verkoopen en de opbrengst onder de armen verdeelen. *b* Hetzelfde geldt, met een termijn van een half jaar, voor goederen, door een noviet bij haar intrede in het klooster meegebracht. *c* Van erfenissen mag geen zuster meer aanvaarden dan een bedrag, waarvoor lijfrenten gekocht kunnen worden ter waarde van 1 mark zilvers 's jaars.

Tot zoover de bepalingen die den uiteindelijken toestand betreffen. Aangezien echter het klooster een vermogen, als in de overeenkomst was voorzien, nog niet bezat en opdat het des te eerder daartoe zou geraken, is

(4) met betrekking tot de schenkingen, legaten, medegaven en erfenissen een voorloopige regeling getroffen, die, hoewel veel voordeeliger voor de zusters, toch met de belangen van de burgerlijke samenleving terdege rekening hield. Leengoederen waren echter onvoorwaardelijk uitgesloten van erflatingen enz. aan het klooster of zijn bewoonsters.

Ook de kloosterindustrie wordt aan banden gelegd:

(5) De draperie-nering is verboden en het wol-weven slechts voor eigen gebruik toegestaan. Ook dit is echter verboden zoodra het inkomen de 100 mark zal hebben bereikt, maar het weven van linnen blijft onder alle omstandigheden vrij. Het geweven lijnwaad mag verkocht en tolvrij uitgevoerd worden. Alle benodigdheden voor het klooster zijn eveneens vrij van tol.

Tenslotte: (6) Als de hertog aan de Hollandsche en Zeeuwsche kloosters een grooter bezit mocht toestaan, zal dit ook voor het St. Elisabeth-klooster gelden ¹⁾.

Zulke regels, op alle kloosters toegepast, zouden werkelijk vrijwel beantwoord hebben aan het doel dat men zich bij het ontwerpen van de ordonnantie had gesteld. Al wat sedert een eeuw de amortisatiewetgeving had opgeleverd en tot nog toe verspreid lag in stedelijke privilegiën en keuren, is hier samengevat, genormaliseerd en vooral ook van uit een hooger gezichtspunt behandeld. Niet de behoeften van de een of andere bevolkingsgroep, maar de belangen van het geheele land hebben deze regeling bepaald. Niet binnen de vrijheid van deze of gene stad, maar binnen het geheele territoir van de ver-

¹⁾ Bijlage X.

eenigde graafschappen wordt het grond- en erfrentenbezit der kloosters aan vaste grenzen gebonden. Kapitaalbelegging in het buitenland door Hollandsche gestichten, die vrijgelaten, en dus indirect aangemoedigd werd, kon uit een oogpunt van landseconomie slechts voordeelen bieden ¹⁾. Het instandhouden van het leenplichtige goed was een zaak die in de eerste plaats de grafelijkheid interesseerde, evenals ook de zorg voor de landwinning een oude en constante traditie der grafelijke politiek was ²⁾. Zorgvuldiger ook dan dikwijls in de stedelijke privileges het geval was geweest worden hier de belangen van de burgerlijke gemeenschap en die van de kloosters tegen elkaar afgewogen: een noodzakelijke voorwaarde, wilde men de regeling voor beide partijen aannemelijk maken en de duurzaamheid er van waarborgen. Aan de vrije ontplooiing van het kloosterbezit wordt wel een einde gemaakt, maar de zeer royale maatstaf die wordt aangelegd verzekert den conventen een behoorlijk bestaan en begunstigt het opbouwen van een redelijk vermogen. Honderd mark zilver, gewicht van Troyes, vertegenwoordigde een aanzienlijk bedrag: in 1469, toen de prijs van 1 mark Trooisch 317 grooten Vlaamsch bedroeg, een som van 132 £ 1 s. 8 d. gr. Vl., of 792 £ 10 s. van 40 gr., gerekend in Hollandsche ponden: 1056 £ 13 s. 4 d. Holl. ³⁾. Dat geen vijandige gezindheid tegenover het kloosterinstituut de mannen die deze voorwaarden hadden ontworpen bezielde, blijkt ook uit de bepaling die een minimum voor het aantal der religieuzen voorschreef: hier, evenals in overeenkomstige stedelijke regelingen ⁴⁾, dus het tegendeel van een wel eens veronderstelde bezorgdheid over het onttrekken van arbeidskrachten aan de maatschappij ⁵⁾.

De medewerking der stadsregeeringen aan het totstandkomen van

¹⁾ Ten aanzien van de andere Bourgondische landen is geen voorbehoud gemaakt, een omstandigheid, die het regionale karakter van deze regeling accentueert.

²⁾ A. A. Beekman, *De strijd om het bestaan* (1887), *passim*.

³⁾ Het convent van St. Elisabeth is waarschijnlijk nooit aan het veroorloofde maximum toegekomen: in 1486 nog wordt verklaard, dat het klooster „luttel als gheen vry lant ofte renten” heeft (ARA, le Geluwe Reg., ff. 44v—45, nr. 91).

⁴⁾ Zie voor Gouda boven, blz. 95.

⁵⁾ De Man, *Maatregelen* . . . , BVGO 5. VIII (1921), 283; Van Heel, *De Tertiariissen* . . . , 61. — Deze overweging heeft zich nergens laten gelden, ook niet in steden waar men een toenemen van het getal der kloosterbewoonsters tegengaat. Ook Leiden, dat in 1446 een vermeerdering van het aantal geestelijke zusters verbood, wilde van de sociale voordeelen der vrouwenconventen zooveel mogelijk profijt trekken en stelde hun daarom den eisch, uitsluitend inheemschen op te nemen. Wanneer deze industriestad bij uitnemendheid eenige ongerustheid had gekoesterd over de uitschakeling van werkkrachten, zou zij er vooral naar gestreefd hebben juist haar ingezetenen buiten de kloosters te houden. Zoo ook Haarlem in 1426 (boven blz. 69 en 92).

deze ordonnantie blijkt vooral uit het bepaalde aangaande de klooster-industrie ¹⁾. Het verbod van vervaardiging en verkoop van wollen lakens beoogt de drapeniers van de mededinging die zij van de werkplaatsen in de kloosters ondervonden, te bevrijden, en zelfs op den duur de geestelijke huizen tot hun afnemers te maken. Bij de linnenweverij, die hoofdzakelijk op het platteland beoefend werd, hadden de stedelijke heeren geen belang ²⁾. Van de voor hen voordeelige loonarbeid van kloosterlingen (kam- en spinbedrijven) wordt met geen woord gewag gemaakt: de handwerkers zouden onder de concurrentie der zusterhuizen blijven lijden.

De ambachtslieden waren echter niet van zins deze mededinging, die hun loonen bedierf, te blijven verdragen, en in het begin van 1455 wisten de gezamenlijke Hollandsche weversorganisaties van den graaf van Charolais een verbod van iederen loonarbeid in kloosters, zusterhuizen en begijnhoven uit te lokken. Lakenbereiding en -handel zou daarentegen den kloosters vrijstaan. Onmiddellijk kwamen de belanghebbende stedelijke patriciaten hiertegen in het geweer. Op hun aandrang beschikte de Raad van Holland den 22en Februari, dat de zusters tot nader order in het bezit van hun ambachten zouden blijven ³⁾. Op 12 Maart werd ten verzoeken van Willem van Zwieten, procureur der Hollandsche steden, die tevens voor de zusterhuizen optrad, de tenuitvoerlegging van het door de wevers verkregen mandement geschorst ⁴⁾. Nog geen week later werd het bevelschrift toch te

¹⁾ Zie hiervóór, blz. 91—92.

²⁾ Posthumus, *Gesch. Leidsche lakenind.* I, 151.

³⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1454—'55, f. 9: burgemeester c. a. naar Den Haag, „roerende van den beghinen ende van den linnenwevers”. — GA Haarlem, Tres.-rek. 1454—'55, f. 23v: 1455 Februari 21 reisde een burgemeester met den tesorier en den stadsklerk naar Den Haag ter dagvaart, „roerende van den beghinen ende den susteren in den steden, so die wevers een mandament vercreghen hadden van mijnen genadichen here van Chaerloes, mit slincker informacien opten voirs. susteren ende beghinen, dat sij niet weven en souden”. — De beschikking van het Hof, d.d. 1455 Feb. 22, gedrukt bij Posthumus, *a. w.* I, 413—414. Vgl. Moquette, *Het St. Agnietenconvent*, 100.

⁴⁾ ARA, 5e Mem. Bossaert, 1455—'57, f. 10: „Roerende de steden van Hollant aengaende de zusteren ende beghijnen van Hollant. — Opten XIIen dach in Maerte, anno LIIII° s^m curs., soe is tot versoecke Willems van Zweeten, procureur van den goeden steden van Hollant, ende oick in de naem van den zusteren ende beghijnen deser lande, Jan Everdey, duerwairder deser Camere, die handt gesloten van zijne execucye roerende die van den weveryen ende van den beghijnen ende zusteren, ende bevolen niet voorder te trecken noch die brieven van mandementen, vercregen bi den voirs. van den weveryen, ter execucyen leggen en soude, ter tyt toe dat partyen gehoorde zullen wezen ende dat dairop anders geordineert zij, navolgende der article ende appointementen van den Hove, geappointtiert ende gegeven opten XXIIen dach van Februario lestgeleden, presentibus Gaesbeek, Treslongne, Cats, Assendelff, Bycke, rentemeester.”

Dordrecht, en vermoedelijk ook elders afgekondigd ¹⁾. Geschiedde dit zonder afbreuk te doen aan de beslissing van het Hof, dat de uitvoering opgeschort had, of hadden de ambachtslieden het pleit toch gewonnen? Zoo ja, dan was het practische resultaat van hun overwinning niet zoo heel groot, want de kloosterlingen hebben niet opgehouden voor rekening van derden te werken.

¹⁾ GA Dordrecht, Klepboek 1438—'72 (Van Dalen, *Inv.* I, nr. 6), f. 89v: „Voirt gebieden die goede lude uut cracht ende bevele mijns genadichs heren mandament, dat van mijns heren genaden hier in den landen geseyndt is, dat van nu voirt an tot genen dagen gheen wercken geschien noch gedaen en worden in enigen begijnhoven, in susterhuysen off in anders enigen cloesteren, aengaende off roerende den ambochte der weverien van den wollen off van den linden lakenen van yemant anders stoffe off guede om loen noch om gelt in geenre wijs dan alleenlick van hairs selffs stoffe ende voir hem selven, het sij om te vercopen off tot hairs selffs cledinghe, optie peyne van IIIe gouden leuwen tegens mijns heren genaden te verbueren also dick alsij broekich dairin bevonden worden.” (1455 Maart 17).

V

DE RECHTSPRAAK VAN DEN LANDSHEER. HET CONCORDAAT VAN 1434. HET ASYLRECHT

Inbreuk op de rechten van geestelijken, gelijkgesteld met inbreuk op de heerlijkheid van den vorst, werd als zoodanig in Holland en Zeeland uitsluitend door den graaf berecht ¹⁾. Ook na den overgang van deze gewesten aan den hertog van Bourgondië hebben Stadhouder (c. q. President) en Raad, die hier in 's hertogs naam de grafelijke rechtsmacht uitoefenden, meermalen ingegrepen om geestelijken te beschermen tegen geweld en overlast. Een zeer bijzonder recht op deze bescherming hadden — behalve de kloosters die als stichtingen van de vroegere graven in nauwe betrekking tot het vorstenhuis stonden — de geestelijke huizen en personen die bij afzonderlijke privileges onder de hoede van de wereldlijke macht waren geplaatst ²⁾. Door openbare afkondiging in de kerken of van de pui der raadhuizen en, bij dreigend gevaar, door het aanbrengen van het hertogelijk wapen aan de kloostergebouwen was in zoo'n geval de „sauvegarde" aan een ieder kenbaar gemaakt ³⁾.

De aanmatigingen van lagere landsheerlijke ambtenaren en rechters, doorgaans nog feller dan de vorst en diens raden belust op uitbreiding van macht, moesten niet zelden van hoogerhand worden beteugeld ⁴⁾. Zoo deden eind Februari 1452 een secretaris van den Raad van Holland en de substituut van den procureur-generaal te Hoorn en omstreken

¹⁾ J. Ph. de Monté ver Loren, *De historische ontwikkeling van de begrippen Bezit en Eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland* (1929), 73 vlg., 81 vlg.. Stukken (1326—1433) bij Van Riemsdijk en De Monté ver Loren, *De rechtspraak van den graaf van Holland I*, OVR 3. II (1932), 1—24.

²⁾ Zie b.v. hiervóór, blz. 44, en beneden, blz. 191.

Voorbeelden van grafelijke rechtspraak op grond van advocatia en sauvegarde: ARA, 11e Mem. Rosa, ff. 79—80: vonnis van 1446 Feb. 5 voor abdis van Loosduinen (zie boven, blz. 85); *ibid.*, ff. 85—87: id. van 1446 Maart 7 voor abdis van Rijsburg. Vgl. ook 3e id., ff. 150, 198bis (Blécourt-Meyers, 384, 417). — Een voorbeeld van een persoonlijken sauvegardebrieff: Mem. T., ff. 2v—3 (1445 April 30).

³⁾ A. van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de St. Pierre II* (1871), 218—219.

⁴⁾ Vgl. Fredericq, *Essai*, 107; voor Frankrijk: G. Dupont-Ferrier, *Les officiers royaux des bailliages et sénéchaussées . . . en France à la fin du moyen-âge*, Biblioth. de l'École des Hautes Études CXLV (1902), 847 vlg..

onderzoek naar zekere excessen, door den schout van Zijbekarspel gepleegd ten nadeele van prior en convent der Regulieren van Nieuwlicht, die de bescherming van den hertog genoten ¹⁾. Evenzoo werd de al te groote ijver ingetoomd van baljuwen en schouten die de schuldenaars van kloosters aan de geestelijke rechtspraak wilden onttrekken ²⁾.

Aan den Raad van Holland kwam dus de kennis toe van misdaden tegenover geestelijken bedreven, reeds vóórdat deze bevoegdheid officieel werd vastgelegd in de Instructie van 4 September 1462 ³⁾. De raden beschouwden zich hier als de eenige bevoegden, met uitsluiting van alle andere wereldlijke rechters. Dit ervoeren in 1471 rentmeester en baljuw van Rijsburg, toen zij aan den Raad van Holland de uitlevering verzochten van eenige personen die door den procureur-generaal uit Rijsburg waren gehaald, omdat zij den provisor van Rijnland met den dood hadden bedreigd. De Raad antwoordde, dat de misdaad, door deze lieden gepleegd, geestelijk was en dat zij daarom niet in de heerlijkheid van Rijsburg, maar door het Hof van Holland zouden worden berecht ⁴⁾.

Ook beleediging van geestelijken werd door den Raad gewroken: In November 1474 werd een inwoner van Loosduinen gedagvaard, op een boete van 100 gouden leeuwen, omdat hij onbeschoft en krenkend was opgetreden tegen de abdis en haar biechtvader ⁵⁾.

Als beschermheer der geestelijkheid en haar goederen was de graaf eveneens in civiele geschillen de bevoegde wereldlijke rechter ⁶⁾. Ook in den Bourgondischen tijd fungeert de landsheerlijke Raad, naast de kerkelijke rechtbanken, als forum privilegiatum voor geestelijken in zaken waarbij hun bezittingen zijn betrokken ⁷⁾. De memorialen uit

¹⁾ ARA, 1e Rek. v. Cl. de Vriese, 1451—'52, ff. 84v—85.

²⁾ ARA, Leeuwenhorst, reg. nr. 441: De schout van Hodenpijl dient bij den Raad een klacht in tegen den provisor van Delfland, bij wien de rentmeester van Leeuwenhorst een eisch tegen schuldenaars der abdij heeft aanhangig gemaakt in plaats van bij den wereldlijken rechter. De Raad acht den klacht ongegrond en verwijst de zaak weer naar den geestelijken rechter (1449 Dec. 12). — ARA, Koningsveld, inv. nr. 1, reg. nr. 288 (Drossaers, *Archieven Delftsche Staten-kloosters*, 91—92): Verbod aan baljuwen enz., het klooster Koningsveld te hinderen bij het innen van zijn renten door schuldenaars aan de geestelijke rechtspraak te onttrekken (1457 Maart 16). — Vgl. ook het merkwaardige geding geregistreerd in het 6e Mem. Bossaert, ff. 276v—278 (1461).

³⁾ Beneden, blz. 180.

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1470—'71, f. 66: „... dat die sake ende misdaet die zy gedaen hadde geestelic was, dat se dairomme staen soude totten berechte van den Hove van Hollant”.

⁵⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1474—'75, f. 221 (1474 Nov. 15).

⁶⁾ De Monté ver Loren, a. w., 73—120.

⁷⁾ Van Riemsdijk-De Monté ver Loren, a. w., 18—20, 23—24; ARA, 1e Mem. Rosa, f. 4v (Blécourt-Meyers, 2—3); Reg. Beieren-Bourg., 1420—'33, f. 124v (Van Mieris IV, 1035).

deze periode leveren in overvloed voorbeelden van processen, gevoerd voor den Raad van Holland om onroerend goed, renten (ook tiendzaken), enz., tusschen geestelijken (als klagers en als verweerders) en leeken, en tusschen geestelijken onderling ¹⁾. Doorgaans vonnist de Raad als uit zichzelf bevoegd rechter; in andere gevallen zijn partijen aan den Raad gebleven en is zijn uitspraak arbitraal ²⁾. Kerkelijke personen en gemeenschappen die in het bezit waren van speciale landsheerlijke brieven, waarin de hertog-graaf zich de wereldlijke rechtspraak over hun goederen had voorbehouden ³⁾, konden er in het bijzonder aanspraak op maken, dat hun geschillen uitsluitend door Stadhouder en Raad zouden worden behandeld. Uiteraard achtten dezen zich ook bevoegd, wanneer goederen of rechten in het geding waren, die door grafelijke brieven waren gewaarborgd, of wanneer aan kerkelijke personen of gemeenschappen, die onder de bescherming van den vorst stonden, geweld was aangedaan ⁴⁾. Andere gevallen behandelden de gewone gerechten ⁵⁾. Dezen stonden dan echter onder toezicht van den Raad ⁶⁾, die bij preventie ook zelf dergelijke zaken berechtte. Niet zelden kwam de geestelijke partij van een volgens

¹⁾ Zie de publicatie van De Blécourt en Meyers, 106—107, 116—117, 121, 131—132 (De Monté ver Loren, 714—717), 145 (*t. a. p.*, 106) 153, 160 (*t. a. p.*, 108), 318, 320, 344—345, 346, 365, 373, 375—377, 379—380, 399—400, 407. Ook in de volgende registers zijn zeer talrijke voorbeelden aan te wijzen. — Van tiendzaken, hoewel geestelijke zaken (De Monté ver Loren, 295), kon de Raad in het possessorie geding kennis nemen, vgl. Van Lokeren, *Chartes et docum. de l'abbaye de St. Pierre II*, 186, nr. 1619.

²⁾ De behoefte aan een soepeler procedure dan die van de aan het formalistische landrecht gebonden lagere rechtbanken heeft het opdragen van geschillen aan den vorst zeer in de hand gewerkt: De Monté ver Loren, *a. w.*, 212 vlg.. Naast de landsheerlijke advocatia over de geestelijkheid heeft deze arbitrage geleid tot competentie van den graaf en diens Raad in geschillen waarbij geestelijken partij waren. Van kerkelijke zijde werd deze bemiddeling van leeken in zaken van geestelijken met leede oogen aangezien. Op een synode van den Westfrieschen clerus in 1454 werd, om deze inmenging te voorkomen, een regeling ontworpen waarbij de arbitrale rechtspraak aan priesters uit de dekenij werd toevertrouwd: Joosting, *De Proosdij van West-Friesland*, 32; Noordeloos in *BGBH L* (1932/3), 287.

³⁾ Zie boven, blz. 105 n. 7 en hierna, blz. 192.

⁴⁾ ARA, 3e Mem. Rosa, f. 51 (Blécourt-Meyers, 320): Kartuizers van Amsterdam en kerkmeesters van Muiden worden voor hun eisch tegen een poorter van Weesp, betreffende het bezit van een stuk grond, verwezen naar het zeventuig, daar den Raad niet gebleken was, dat men de kerk, die onder de protectie des hertogs stond, „craffte off geweld” had aangedaan, die door het Hof zou moeten worden berecht (1436 Feb. 6).

⁵⁾ Zie vorige noot en voorts o. a.: 1e Mem. Rosa, f. 212 (Blécourt-Meyers, 154—155); 2e id., f. 55v (*t. a. p.*, 183—186; De Monté ver Loren, *a. w.*, 573—580); 3e id., f. 160 (*t. a. p.*, 395); Joosting, *De begrenzing der wereldl. en geestel. rechtspr.*, 215—216.

⁶⁾ ARA, (13e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1473—74, f. 179v (zie ben., blz. 180).

het zeventuig gewezen vonnis in beroep bij het landsheerlijke gerecht, dat ook andere bewijsmiddelen toeliet ¹⁾).

De jurisdictie van den graaf strekte zich eveneens uit tot beneficiezaken ²⁾. De berechting door Stadhouder en Raden van geschillen aangaande de inkomsten of het land van beneficiën sluit aan bij de rechtspraak van den Raad over onroerend goed van geestelijken. Doch ook twisten tusschen geestelijken om het bezit van een prebende werden voor hen gebracht. In het bijzonder het grafelijke patronaat en het collatierecht waren hier een bron van competentie. Ook wanneer ter begeving van anderen staande prebenden betwist werden, wendden de partijen, of een van hen, zich gaarne tot den landsheer, die over de macht beschikte om zijn beslissingen te doen nakomen, hetgeen bij den geestelijken rechter vaak niet het geval was. Oorspronkelijk deed de graaf in deze geschillen uitspraak als scheidsrechter, om botsingen met de kerkelijke rechtbanken te voorkomen. Uit deze aanvankelijk arbitrale rechtspraak heeft zich met het toenemen van de vorstelijke macht een vaste bevoegdheid in het possessoire geding ontwikkeld ³⁾: de graaf wees naar recht en rede het voorloopig bezit der betwiste prebende aan één van de partijen toe; het uiteindelijke oordeel over de rechtswestie, de petitoire beslissing, bleef echter aan het geestelijke hof voorbehouden. Deze possessoire rechtspraak over alle beneficiën werd onder Philips den Goede en Karel den Stoute in eersten aanleg uitgeoefend door den Raad van Holland, in hoogste instantie door den hertog, d. w. z. door den Grooten Raad (sedert 1446) en na December 1473 door het Parlement van Mechelen ⁴⁾. De Bourgondische juristen beschouwden haar als een onbetwistbaar vorstelijk recht, als een der voornaamste onderdeelen van des hertogs hoogheid ⁵⁾, dat zij krachtig wisten te verdedigen als het van kerkelijke zijde werd aangevochten ⁶⁾. In den regel verklaarde de Raad, zooals gezegd, zich

¹⁾ B.v.: 6e Mem. Bossaert, ff. 41v, 270. Vgl. De Monté ver Loren, *a. w.*, 213.

²⁾ De Monté ver Loren, *a. w.*, 121—140; Van Riemsdijk-De Monté ver Loren, *a. w.*, 25—36 (stukken van 1382—1424).

³⁾ Vgl. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* I, 113.

⁴⁾ Processen voor den Grooten Raad of het Parlement: hierna, blz. 308, 314 vlg. (Proosdij van West-Friesland, c. 1450 en c. 1474); C. J. Gonnet, *De commanderie van St. Jan*, in Allan, *Gesch. en beschr. v. Haarlem* II (1877), 274 vlg. (Commanderie van St. Jan te Haarlem, 1462); Dez., *Vier parochiën in de Middeleeuwen* II, BGBH V (1877), 336 vlg. (cure van Beverwijk, c. 1468).

⁵⁾ „... il est notoire que l'on est journellement occupé au grand conseil du prince de la cognoissance des possessoires... de tous bénéfices, qu'est ung grant membre de la haulteur de prince, ...”: Enquête sur l'utilité du Grand Conseil, 1482, bij J. Frederichs, *Le Grand Conseil ambulatoire des ducs de Bourg.*, in BCRH 4. XVII, p. 60 van de overdruk. Dit geldt reeds voor den Grooten Raad van vóór Dec. 1473, vgl. *l. c.*, 40.

⁶⁾ Zie hierna, blz. 185 en 314.

onbevoegd om ten petitoire in een beneficiezaak te beslissen, en verwees partijen hiervoor naar het geestelijke gerecht ¹⁾). Enkele van zijn uitspraken dragen echter een finaal karakter, met name in geschillen waarover de hertog als patroon kon oordeelen of waarbij hertogelijke brieven in het geding waren. In deze gevallen hebben de betrokken geestelijken zich vrijwillig aan de beslissing van stadhouder en raden onderworpen: de bevoegdheid van den kerkelijken rechter wordt ook hier niet ontkend ²⁾).

Het collatierecht van den hertog bracht nog andere zaken van kerkelijken aard voor den Raad of de lagere wereldlijke rechters, daar voor alle belangrijke veranderingen die een kerk betroffen de toestemming van den patroon vereischt was. Den bureu van Jisp, die zich van het Wormer kerspel wilden afscheiden en buiten verlof van hun pastoor en van den hertog in hun dorp een kapel hadden gebouwd, werd in 1435 door den Raad een boete van 500 ridders opgelegd omdat zij beider rechten te na waren gekomen. Hierna werd het hertogelijke consent tot den kerkbouw alsnog verleend, terwijl de Raad in het geding tusschen den pastoor en de ingezetenen van Jisp een schikking tot stand bracht, waarbij de toekomstige betrekkingen tusschen de cure van Wormer en de nieuwe dochterkerk werden geregeld ³⁾).

Geschillen over kerkelijke officiën werden eveneens door den Raad van Holland beslecht. Dat dit gebeurde bij twisten om koster- of schoolambachten die onder grafelijk patronaat stonden, is niet verbazingwekkend ⁴⁾. Een inbreuk op het schoolrecht in Den Haag,

¹⁾ ARA, 1e Mem. Rosa, f. 170, vgl. f. 125 en 3e id., f. 26v (Blécourt-Meyers 111—114, vgl. 70 en 310; De Monté ver Loren, a. w., 131—138): betreffende de kerk van Monnikendam, 1434; 5e id., f. 143v: kerk van Oudewater, 1441; 6e id., ff. 96—96v, vgl. 74v: kerk van Naarden, 1440; 12e id., f. 3: capelrie in de kerk van Monnikendam, 1447.

²⁾ 5e Mem. Rosa, ff. 2—2v: Uitspraak in geschil over de cure van Gorkum tusschen deken en kapittel van de St. Vincentiuskerk en een der kanunniken (1439 Jan. 12). — 6e id., f. 29v: Geschil tusschen twee priesters om de kerk van Oosterwijk (bij Leerdam). Daar beide partijen zich op hertogelijke brieven beroepen, is met hun toestemming besloten, dat zij alle rechtsvorderingen, die zij tegen elkander ingesteld hebben voor den kerkelijken rechter, zullen staken en voortaan in deze zaak geen geestelijk recht meer zullen vorderen. Zij zullen zich onderwerpen aan de uitspraak van Stadhouder en Raad, die zich in hun oordeel zullen laten leiden door het advies van „geleerde clercken van rechte”.

³⁾ 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—’35, ff. 13v, 98v (De baljuw van Kennemerland ontvangt een deel van het boetegeld, daar de zaak eigenlijk door hem had moeten worden berecht). 2e Mem. Rosa, ff. 16v, 20 (Blécourt-Meyers, 171, 175); Reg. Philippus B., f. 23. — De schikking van 1435 Maart 6 is door Limburg Brouwer, *Boerg. charters*, 50 en S. Muller Hzn., *Indeeling van het bisdom*, 308, verkeerdelijk in 1439 geplaatst.

⁴⁾ B.v.: 3e Mem. Rosa, ff. 5, 105v, 129v (Blécourt-Meyers, 298—299, 357, 373): kosterij van Warder (1435), scholasterij van Poortvliet (1436/7).

door de grafelijkheid indertijd aan het kapittel der Hofkapel geschonken, berechtte de Raad eveneens; de inmenging van den geestelijken rechter werd met beslistheid afgewezen ¹⁾). Het kwam echter ook voor, dat een geschil betreffende een in engeren zin kerkelijk ambt aan de uitspraak van scheidslieden uit den Raad werd onderworpen ²⁾). Ook uit deze arbitrale rechtspraak heeft zich op den duur een vaste bevoegdheid ontwikkeld ³⁾).

Nog in tal van andere zaken die geestelijken betroffen verleenden Stadhouder en Raden bemiddeling ⁴⁾). Zelfs de regeling van kwesties van zuiver kerkelijken aard, die naar men zou veronderstellen zeker door den geestelijken rechter beoordeeld moesten worden, werd aan hen overgelaten of trokken zij aan zich ⁵⁾). Zoo deed het Hof op 18 October 1440 uitspraak in een geschil tusschen den abt en den pastoor van Egmond over de processie aldaar ⁶⁾), en in 1472 in een twist tusschen pastoor en parochianen van de Oude- en die van de Nieuwe Kerk te Delft over de Heilige Sacramentsprocessie ⁷⁾). In beide gevallen kwam de Raad tusschenbeide als de behoeder van rust en orde, daar zulke geschillen leidden tot groote tweedracht onder het volk. Zijn bevoegd-

¹⁾ ARA, Hofkapel, inv. Martens van Sevenhoven nr. 57, reg. nrs. 302, 304, 305, 310, 311 (1464—'66).

²⁾ 1e Mem. Rosa, f. 186v (Blécourt-Meyers, 123—124): geschil over de provisorie van Delfland, 1434 Oct. 9.

³⁾ Uit de Instructie voor het Hof van 1531 blijkt, dat de landsheer bevoegd wordt geacht recht te spreken in „saecken roerende possessie van beneficiën ende officien” (De Monté ver Loren, a. w., 121). — De possessoire jurisdictie over de proosdij van West-Friesland, die herhaaldelijk door het Hof van Holland en den Grooten Raad is uitgeoefend, zal ben., Hfdst. XVI, ter sprake komen.

⁴⁾ ARA, 3e Mem. Rosa, ff. 114, 137 (Blécourt-Meyers, 365, 377 vlg.): geschil tusschen abt en heer van Egmond, 1437; *ibid.*, ff. 87, 114 (t. a. p., 346, 365), 5e id., f. 120v, 6e id., ff. 92v, 101v, 107, 149v—150: geschillen tusschen abt en bureu van Egmond over wagendiensten enz., 1436—'41 (in de latere registers nog meer hierover); 3e id., f. 178 (t. a. p., 404): geschil tusschen kapittel van St. Pieter te Middelburg en de stad over accijns, 1438; Mem. T., f. 31v: geschil tusschen stad en kapittel van Tholen over accijns, 1445; *ibid.*, f. 67v: geschil tusschen kapittel en baljuw van Tholen, 1446, enz..

⁵⁾ Vgl. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* I, 119 vlg..

⁶⁾ 5e Mem. Rosa, ff. 120v—121: „...Ende als van der processien is bi onse voirs. Rade geordineert ende dunct ons wail redelic ende bethamelic, dat die cureyt mitten scoelkinderen van den dorpe van Egmonde, tot alre tyt als men gewoenlic is processie aldair te doen, sonder sacrament comen sullen in den clooster ende samentlic mitten abt ende synen religieusen dan mitten sacramente uutten clooster manierlic gaen in processien dair 't behoirt, ende also weder mitten sacramente in den clooster comen sonder enige nyuwicheyt bi den cureyt dairinne te hantieren...”

⁷⁾ (11e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1471—'72, f. 146v: Brief van den Raad aan den schout van Delft (1472 Juli 23). — Zie over dezen twist het Memorieboekje van de Nieuwe Kerk, bij Van Bleyswijck, *Beschryvinge der Stadt Delft* I (1667), 208.

heid zal hij hebben ontleend aan het beschermheerschap van den hertog over de abdij van Egmond en aan diens patronaatsrecht van de beide Delftsche kerken. Deze uitspraken droegen een voorloopig karakter: van het geschil in Delft is bekend, dat het door het geestelijke hof te Utrecht definitief is beslecht. Ook geschillen tusschen Egmondsche kloosterbroeders en hun abt kwamen voor den hertogelijken rechter ¹⁾.

Met bijzonderen ijver waakte de Bourgondische overheid tegen ketterij en crimen laesae divinae maiestatis in iederen vorm: blasphemie, hekserij, tegennatuurlijke zonde. Hertog Philips de Goede vatte zijn plichten als Christelijk vorst, verdediger van Geloof en Kerk, zeer ernstig op. Den lof, een onverbiddelijk vervolger van dwaalleeraars en godslasteraars geweest te zijn ²⁾, heeft hij ten volle verdiend. Hij vergenoegde zich er niet mee, bereidwillig aan de Kerk de hulp van den wereldlijken arm te verleen, de inquisitie in zijn landen met zijn gezag te steunen en zijn ambtenaren te bevelen haar in alles gehoorzaam en behulpzaam te zijn ³⁾: zelf nam hij het initiatief tot de kettervervolging, zond de inquisiteurs naar de plaatsen waar zij naar zijn meening het meest noodig waren ⁴⁾, en deed hetgeen hij zijn plicht achtte ook zonder hen. De invloed van de Dominicanen aan het hof is hier onmiskenbaar ⁵⁾.

Ook in Holland en Zeeland namen Stadhouders en Raad deze aanlegenheden dikwijls in eigen hand. Er is niets bekend van de werkzaamheden die de door den hertog beschermde ketterjager Willem Brunairt omstreeks 1427 in deze gewesten heeft verricht ⁶⁾. Later bemerkt men hier weinig van pauselijke of bisschoppelijke inquisiteurs, des te meer van de bedrijvigheid van den Raad van Holland.

Een Lollaard, die in November 1441 te Den Haag gevangen zat, wist vermoedelijk, dat hij van den Raad geen genade kon verwachten en wurgde zich in den kerker. Zoodra dit ontdekt was, werd nog

¹⁾ ARA, Egmond, Relief van appèl gegeven door den Grooten Raad, c. 1470.

²⁾ Jean Germain, *Liber de virtutibus Philippi ducis*, Chron. relat. à l'hist. de la Belg. s. l. dom. des ducs de Bourg., textes lat. III, ed. Kervyn de Lettenhove, 9, geciteerd bij P. Fredericq, *Corpus docum. inquisitionis haeret. pravit. Neerl.* I (1889), 334.

³⁾ Fredericq, *a. w.*, I, 300, 301, 305—306, 323—324, 312—314, 315—318; III, 60, 62, 77—78, 109—111, 239.

⁴⁾ Fredericq, *a. w.* I, 324.

⁵⁾ Boven, blz. 52 vlg.. Zie over Martin Porée als kettervervolger: Fredericq, *a. w.*, I, 300—302; III, 56 vlg., 109—110; over de rol van Philips' biechtvader Simon de Laude bij de beruchte Vauderie van Atrecht: *a. w.* I, 374, 380, 388; vgl. 311, 314, 318; over Philips' persoonlijke bemoeiingen: 376—378 en Du Clercq, *Mémoires*, éd. De Reiffenberg III, 40—44, 61—73, 81—84.

⁶⁾ Zie boven, blz. 55.

denzelfden nacht met den grootsten spoed de beul van Haarlem ontboden om het lijk van den ongelukkige te rechten ¹⁾.

Meedoogenloos vervolgde de Raad in 1454 de „onnoemelycke zonde”, sodomie of buggerie, die binnen Holland ontstellend verbreid bleek en vooral in de omgeving van Leiden vele adepten telde ²⁾. Zooals eenige jaren later te Atrecht bij de Vauderie, brachten ook hier de bekentenissen van de gevangenen telkens nieuwe verdachten aan het licht en nam de zaak steeds grooter afmetingen aan.

Den 11en Augustus 1454 werden bij vonnis van Stadhouder en Raden Garbrant Bennyncxz. van Barsingerhorn en Gillis Bitebier, afkomstig uit den buurt van 's Hertogenbosch, te Den Haag als sodomieten verbrand. Vóór zij den brandstapel bestegen hadden zij een aantal personen uit Leiden, Utrecht en Nijmegen als medeschuldigen aangegeven, wier namen de Raad terstond aan de overheden van deze steden meedeelde ³⁾.

Het volgende bedrijf van deze zaak speelt zich af te Rijsburg en omgeving. Jan van der Cruuce, deurwaarder van den Raad, werd den 16en September derwaarts gezonden om een sodomiet, die den heer van Wassenaar ontloopen was, te verwijderen uit de kerk, waar hij zijn toevlucht had gezocht, en tevens beslag te leggen op de goederen van den pastoor van Rijsburg, wien door dezen man dezelfde zonde ten laste was gelegd ⁴⁾. Een lotgenoot van den gevangen vluchteling — of mogelijk de man zelf — een zekere Daermas, stond als gevangene van den heer van Wassenaar den 1en October terecht voor de vierschaar te Katwijk ⁵⁾. De rechters, misschien uit vriendschap voor den beklagde, misschien uit vrees voor de helsche machten waarmee hij in verbond stond, toonden niet veel lust hem te veroordeelen. Toen tijdens de rechtszitting de baljuw van Oegstgeest zijn plaats verliet, grepen zij de gelegenheid aan om de vierschaar gebroken te verklaren en Daermas van verdere vervolging te ontslaan ⁶⁾. Stadhouder en Raad, die niet van zins waren den zondaar zijn aardischen straf te laten ontgaan, hadden iets dergelijks voorzien en daarom Van der Cruuce de zitting van de vierschaar laten bijwonen met de opdracht om Daermas, mocht hij vrijgesproken worden, te volgen en opnieuw te arresteren. De gevangenneming geschiedde, na eenige onder-

¹⁾ ARA, 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, f. 103 (1441 Nov. 10).

²⁾ Zie voor terechtstellingen wegens sodomie te Atrecht (1457—'59): Du Clercq, *Mémoires* II, 272, 282 vlg., 337 vlg., 350.

³⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, ff. 175v vlg., 148v (1454 Aug. 12).

⁴⁾ Ibid., ff. 152—152v.

⁵⁾ Deze zaken waren niet van het landrecht uitgezonderd, zie Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 154 n. 1 en het daar uit het 8e Mem. Rosa, ff. 23v—24v vermelde geval.

⁶⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, ff. 155, 155v (1454 Oct. 1).

handeling met de abdis, op het kerkhof van Rijsburg, waar de ongelukkige asyl gezocht had ¹⁾). Daermas werd naar Den Haag gevoerd en den 21en October laaide de brandstapel ook voor hem en den eveneens uit Rijsburg afkomstigen Jan Hüge ²⁾).

De aan Daermas afgeperste bekentenissen vergrootten den kring der verdachten nog meer. Tegen verscheidene personen te Noordwijk, Katwijk, Rijsburg en Ter Lee werd een vervolging ingesteld ³⁾). Daarna hoort men niets meer van deze zaak. De mannen van de vierschaar echter, die door hun „kwaad vonnis” den Raad tot ingrijpen hadden gedwongen, werden naar Den Haag ontboden om hun uitspraak te verantwoorden ⁴⁾).

Dit alles schijnt buiten den kerkelijken rechter om te zijn gegaan. Daarentegen werd in 1458 het proces tegen den ketter Epo, of Edo, van Haarlem door de geestelijke autoriteiten gevoerd, die hiervoor een inquisiteur uit Groningen lieten overkomen ⁵⁾). Doch ook in deze zaak wilden de heeren van den Raad gekend worden. Zij bevalen den schout van Haarlem om den man, beschuldigd van heresie en ongeloof, dien hij in opdracht van de kerkelijke overheid gevangen hield, terstond op te zenden naar des hertogs gevangenis in Den Haag, en noodigden den vicaris van den bisschop en den provisor van Kennemerland uit, zich met den inquisiteur bij hen te vervoegen ⁶⁾).

In 1463 of '64 kwam het Stadhouder en Raad ter oore, dat in het Gooi een aantal menschen waren die als ongeloovigen en ketters buiten de Kerk leefden, zonder biecht en zonder sacrament: onmiddellijk stelden zij hiernaar een onderzoek in ⁷⁾).

Ook godslastering werd door den Raad gestraft, wanneer de gewone gerechten in gebreke bleven. Zoo werd in April 1461 de instructie geopend tegen een zoon van den schout van Purmerland, wegens zekere blasphemie tegen God ⁸⁾).

¹⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 155 (Oct. 1—6). Vgl. ben., blz. 131.

²⁾ Ibid., ff. 176 vlg.. ³⁾ Ibid., f. 157 (Oct. 18). ⁴⁾ Ibid., f. 158 (Oct. 27).

⁵⁾ W. Moll, *Kerkgesch. van Nederland vóór de Hervorming* II. 3 (1869), 97—103; J. G. de Hoop Scheffer, *De kronijk van Jan Gerbrands van Leiden en 't Haarlemsche kettergeding van 1458 in 't vervolg dier kronijk*, Studiën en Bijdragen op 't gebied der Hist. Theologie III (1876) 142 vlg.; Fredericq, *Corpus* I, 337—341.

⁶⁾ 7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58 f. 165 (1458 Feb. 22); vgl. Jansma, a. w., 154. Het uitvoerige verslag, gedrukt bij De Hoop Scheffer, t. a. p., en bij Fredericq, t. a. p., rept niet van deze inmenging.

⁷⁾ ARA, Rekenkamer B XIV 40: Rek. van Jan van Lozanen, rentmeester van Arkel, 1463—Oct. 1—1464, f. 24v.

⁸⁾ De rechters lieten een tweetal Jacobijnen met een wagen uit hun klooster in Haarlem afhalen, om hun getuigenis in deze zaak te hooren: 10e Rek. v. Cl. de Vriese, 1460—'61, f. 123v (1461 April 19—26). Vgl. 2e Mem. Rosa, f. 208 (Blécourt-Meyers, 276): gratie verleend van een veroordeeling door het gerecht van Zierikzee wegens godslastering; Fredericq, a. w. II, 293—294, 310—313.

Uit het voorgaande is gebleken, dat de Raad meermalen partijen naar het geestelijke hof verwees en ook overigens de rechten der kerkelijke jurisdictie wist te handhaven. Geschillen tusschen wereldlijke en geestelijke rechters werden door het Hof beslecht, niet steeds ten gunste van de eersten ¹⁾. In strafzaken werd den kerkelijken rechters op hun verzoek hulp verleend bij het verrichten van arrestaties, op voorwaarde evenwel, dat de helft der op te leggen boeten ten bate van den hertog zou komen ²⁾. Eigenmachtig optreden van de geestelijke autoriteiten in zulke gevallen werd als een onbevoegde uitoefening van wereldlijke rechtsmacht met beslistheid afgewezen ³⁾. Door zijn medewerking verplicht te stellen, verzekerde de Raad zich hier een zekere mate van toezicht. Ook op andere verrichtingen van officialen, dekens en provisors, en in het algemeen op een juiste uitoefening van de geestelijke rechtspraak hield de landsregeering toezicht. Als zij een zaak aan den kerkelijken rechter overdroeg, stelde zij soms, om te voorkomen dat het geding sleepende zou blijven, een termijn vast, waarbinnen het geëindigd moest zijn ⁴⁾. Wanneer, zooals in West-Friesland, de onderzaten gegronde klachten uitten over onredelijke schatting door deken of provisor, greep zij in en stelde zij voor boeten en gerechtskosten een vast tarief op ⁵⁾. Meermalen moesten provisors zich in Den Haag voor hun ambtshandelingen komen rechtvaardigen ⁶⁾; meermalen onderwierpen zij ook, vrijwillig of gedwongen, hun vorderingen aan de uitspraak van Stadhouder en Raden, om moeilijkheden te voorkomen ⁷⁾.

* * *

¹⁾ Vgl. boven, blz. 105 n. 2.

²⁾ Memoriale T., f. 114: 1447 Jan. 26, verzoek van den bisschoppelijken officiaal om hulp bij de gevangeneming van een priester te Naarden ingewilligd. Vgl. ben., blz. 183 n. 5.

³⁾ Zie hierna, blz. 121.

⁴⁾ 2e Mem. Rosa, f. 156v (Blécourt-Meyers, 241), vgl. ff. 133v, 134v, 157 (t. a. p., 227—230, 241).

⁵⁾ Philips van Bourgondië bepaalt, op klachten over den deken van West-Friesland, maximum-boeten voor „heimelijke trouw” enz. voor Enkhuizen, 1433 Sept. 17 (Joosting, *Proosdij van West-Friesland*, 93—94), Wijdenes, 1433 Sept. 30 (1e Mem. Rosa, f. 132v; Blécourt-Meyers, 73—74), Grootebroek, 1433 Sept. 30 (ibid., f. 133, p. 74), Westwoud, 1433 Sept. 30 (GA Hoorn, inv. nr. 118 (41), ff. 234—235v, reg. nr. 315; Van Mieris IV, 1025), Enkhuizen, 1433 Oct. 3 (Joosting, a. w., 94—96), Medemblik, 1433 Oct. 3 (t. a. p., 95 n.), Grootebroek, Westwoud, Venhuizen, Wijdenes, 1434 Jan. 15 (t. a. p., 97), Benningbroek, 1435 Jan. 31 (t. a. p., 98). — Vgl. Joosting, a. w., 91—92: 1424 Aug. 31, privilege van Jan van Beieren voor Hoorn.

⁶⁾ Zie hierna, blz. 124 n. 5; voorts o. a. 11e Mem. Rosa, f. 8: Provisor van Rijnland wordt ontboden om zich te verantwoorden wegens een door hem gedane arrestatie van goederen, toebehoorende aan deken en kapittel in Den Haag (1445 Mei 12).

⁷⁾ 3e Mem. Rosa, f. 57v (Blécourt-Meyers, 325—326): Provisor van Delfland onderwerpt zijn vordering tegen Doe Dircxz. wegens mishandeling van een

Een machtig middel om de kerkelijke rechtspraak in Holland en Zeeland te contrôleeren kreeg de wereldlijke overheid in handen met het concordaat, dat op 28 Februari 1434 tusschen bisschop Rudolf van Diepholt en den hertog van Bourgondië mitsgaders diens landen van Holland, Zeeland en West-Friesland werd gesloten ¹⁾. Voor Rudolf van Diepholt was dat verdrag de prijs waarmee hij de onderwerping van deze gewesten aan zijn geestelijk gezag betaalde; voor den hertog van Bourgondië beteekende het een overwinning, die zijn rechtsgebied aanmerkelijk uitbreidde. Immers, van harmonie tusschen geestelijke en wereldlijke rechtspraak was men nog ver verwijderd. Zooals deze zich op kerkelijk terrein waagde, begaf gene zich meer dan eens op het gebied van den Staat. Een voor beide partijen aanvaardbare arbeidsverdeeling was moeilijk te vinden. De regeering streefde er naar, de voortdurende geschillen over de wederzijdsche bevoegdheden te beëindigen, paal en perk te stellen aan het misbruik van de kerkelijke straffen, en de privileges der Kerk die voor een goede rechtsbedeeling nadeelig waren, te beperken: het voorrecht van den clericus, dat den Staat iedere strafbevoegdheid over den misdadigen geestelijke ontzegde, en het asylrecht, dat den misdadiger in kerken, kloosters en op kerkhoven een wijkplaats verschafte en hem aan de aardsche gerechtigheid onttrok.

Het concordaat had ten doel tegemoet te komen aan de klachten der onderzaten over de geestelijke rechtspraak, in het bijzonder over de wijze waarop deze door de provisoren en dekens werd uitgeoefend. Het voorziet dus in een wensch der Staten, wier belangen hier echter volkomen samenvielen met die van den landsheer. Bourgondische en Hollandsche raden hebben ongetwijfeld het grootste aandeel gehad in de redactie van het verdrag, dat de uitoefening van de kerkelijke rechtspraak voorgoed zou regelen. Niet alleen werden de ingezetenen van Holland en Zeeland beschermd, ook de wereldlijke rechtspraak werd beveiligd en de bevoegdheden van den vorst en zijn Raad uitgebreid ten koste van de kerkelijke immuniteiten. Vooral in het laatste

man in de kapel van Poeldijk, aan door den Raad aan te wijzen „geleerde clercken”, die tevens moeten onderzoeken of de plaats van het misdrijf gewijd is of niet (1436 Feb. 28). — 7e id., ff. 27, 28v: Provisor van Delfland verklaart namens den proost van Oudmunster en van den Dom, dat hij betrekkelijk diens eisch tegen die van Naarden, Weesp, Muiden en Gooiland, „blijft” aan mr. Jac. Potter en Jan van der Mye, aan twee door de tegenpartij te kiezen arbiters, en aan den heer van Lalaing als „overman” (1442 Mei 6/23).

¹⁾ J. G. C. Joosting, *De Begrenzing der wereldlijke en kerkelijke rechtspraken* (Joosting—Muller, *Bronnen gesch. kerkel. rechtspr. i. h. bisd. Utrecht* III, OVR 2. XI, 184—190; Van Mieris IV, 1029—1031. De nummering der artikels naar den tekst bij Joosting.

opzicht gaat het concordaat van 1434 veel verder dan de vorige overeenkomst van dezen aard, die ten tijde van hertog Albrecht tusschen Holland en den bisschop van Utrecht was gesloten ¹⁾. Veel van deze nieuwe bepalingen komen weliswaar reeds vroeger voor in privileges die aan sommige steden waren verleend; thans echter krijgt dit, samengevat en consequent uitgebreid, algemeene geldigheid en wordt door de geestelijke overheid gewaarborgd.

Met het concordaat van Albrecht van Beieren had het nieuwe verdrag gemeen de bepaling, dat de provisorieën en dekenijen slechts door hoogstaande en deskundige lieden zouden worden bekleed: verbetering van het gehalte der kerkelijke rechters was in de latere Middeleeuwen een overal en steeds voorkomende eisch ²⁾. Zoo ook in hoofdzaak de artikels die zich keeren tegen te ruime toepassing of overmatige strengheid van kerkelijke straffen ³⁾, die de gerechtskosten beperkten en die zekere andere fiscale uitwassen, waardoor geestelijke of wereldlijke ingezetenen benadeeld werden, besnoeiden ⁴⁾. Het concordaat van 1434 overtreft hier zijn voorganger in gedetailleerdheid en nauwkeurigheid. Nieuw is een artikel dat een matige maximum-boete vaststelt voor met goedvinden der naaste verwanten buiten de kerk gesloten huwelijken ⁵⁾ — een algemeen verbreid gebruik, dat overigens niet de onverdeelde gunst der wereldlijke overheden had ⁶⁾ —, nieuw ook het volgende, dat in het belang van de maatschappelijke orde waakt tegen al te groote mildheid van kerkelijke autoriteiten ten aanzien van gewelddadige ontvoeringen ⁷⁾.

Het was een oude klacht der inwoners van Holland en Zeeland, dat zij vaak wegens wereldlijke schuld of andere zaken naar Utrecht werden gedaagd ⁸⁾. Het vroegere concordaat had getracht hieraan

¹⁾ Niet gedateerd: Joosting, *Begrenzing*, 113—115; Van Mieris III, 573—575.

²⁾ Joosting, 185 (art. 1); vgl. 115 (art. 10). — J. Hashagen, *Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit vornehmlich im spät. Mittelalter*, Zeitschr. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. XXXVII, Kanon. Abt. VI (1916), 285.

³⁾ Joosting, 187 (art. 8—9), 189 (art. 15); vgl. 114—115 (art. 5—6). Hashagen, *t. a. p.*, 286.

⁴⁾ Joosting 187—189 (art. 10, 13, 14), vgl. 115 (art. 8—9) en boven, blz. 113 n. 5. Provisorieën werden niet zelden verpand of verpacht, hetgeen de financieele uitbuiting van het ambt in de hand werkte, vgl. S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen van Utrecht* III, 29 (nr. 3867), 70 (nr. 4152), 72 (nr. 4160), 77 (nr. 4191), 82 (nr. 4223), 85 (nrs. 4245 en 4248).

⁵⁾ Joosting, 188 (art. 11).

⁶⁾ *T. a. p.*, 118, 139; Joosting, *Proosdij van West-Friesland*, OVR 2. XXI, 99; ben., blz. 180 n. 2.

⁷⁾ Joosting, *Begrenzing*, 188 (art. 12).

⁸⁾ Zie boven, blz. 17; — In 1429 moest de Raad intervenieeren, toen de Hollandsche en Zeeuwsche steden voor den officiaal van den aartsbisschop te Keulen waren gedaagd door Brabantsche houders van lijfrenten ten hunnen laste (ARA, 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, ff. 108v, 110, 110v, 112).

tegemoet te komen door de bepaling, dat zij voortaan niet meer ten verzoeken van andere ingezetenen buiten de landspalen voor den kerkelijken rechter zouden worden betrokken als zij voor den provisor of deken terecht wilden staan en dezen vrijelijk konden oordeelen. Deze toezegging is ook in de nieuwe overeenkomst opgenomen, doch met twee belangrijke wijzigingen: De beperking: „totter instantiën ander inwoenres deses lants” is thans vervallen, terwijl aan berechting door den provisor en deken de voorwaarde is verbonden, dat de zaak van dien aard moest zijn dat de geestelijke rechter er over mocht oordeelen. In verband daarmee wordt nu onder de uitsluitend bevoegde inheemsche instanties ook de wereldlijke rechter genoemd ¹⁾. De wereldlijke justitie behield zich dus haar rechten uitdrukkelijk voor, en de Hollanders en Zeeuwen werden niet alleen tegen onrechtmatigen overlast beschermd, maar eenzijdig bevoordeeld tegenover hun crediteurs in andere gewesten. Als eischers immers bleken zij het nut van de gewraakte instantie voor processen tegen uitheemsche schuldenaars zeer goed te kunnen waardeeren en bleven zij ook in den vervolge hun toevlucht nemen tot de geestelijke rechtbank te Utrecht, wier bevoegdheid zich, onafhankelijk van de wereldlijke grenzen, over het geheele diocesis uitstreckte ²⁾. Deze toepassing van het *privilegium de non evocando* paste den vorst niet minder dan den onderzaten. Beiden streefden naar uitsluiting van niet of moeilijk te contrôleeren uitheemsche instanties en naar een organisatie van het bestuur der Kerk op territorialen grondslag ³⁾.

De waarborgen, geboden tegen lichtvaardige toepassing van kerkelijke straffen, zijn in het nieuwe concordaat nagenoeg dezelfde als in het oude. Dekens of provisors zullen geen interdict fulmineeren wegens eenige misdaad zonder kennis van de toedracht ⁴⁾. Geen banvonnissen zal worden uitgesproken zonder voorafgaande dagvaarding en zonder dat deugdelijk bewijs kan worden geleverd dat deze den betrokkene ter kennis is gekomen ⁵⁾. Dit laatste was een nieuwe clausule — vroeger was slechts geëischt, dat het aannemelijk moest zijn dat de dagvaarding bekend was — bedoeld om wereldlijke machthebbers tegen censuren te beveiligen: zoodanig bewijs kon immers moeilijk worden geleverd als men den gedaagde niet veilig kon bereiken. In het bijzonder werd

¹⁾ Joosting, *Begrenzing*, 186 (art. 4), vgl. 115 (art. 11).

²⁾ Joosting, 205.

³⁾ Vgl. de ordonnantie van 1447 Jan. 3 voor Brabant: *Placcaeten ende ordonnantien van de hertoghen van Brabant* I, ed. A. Anselmo (1648), 1—3.

⁴⁾ Joosting, 186 (art. 6), vgl. 114 (art. 3). Hashagen, *Geistl. Gerichtsbark.*, 233 vlg.

⁵⁾ Joosting, 186 (art. 5), vgl. 115 (art. 7).

hierdoor de mogelijkheid beperkt om den ban te gebruiken als wapen in den strijd tusschen den geestelijken en den wereldlijken rechter ¹⁾. Het kwam overigens minder op de bewoordingen dan op de uitlegging van deze artikels aan. Naar zal blijken, bestond bij de Bourgondische regeering de neiging om iedere excommunicatie van vorstelijke ambtenaren of van stedelijke gerechten en ieder interdict te beschouwen als onrechtmatigen overlast en inbreuk op het landsheerlijk gezag.

In twee andere artikels, grootendeels nieuw, wordt de bevoegdheid *ratione personae* van het kerkelijke forum drastisch ingekrompen en tevens het veelvuldig voorkomende misbruik van den geestelijken stand beperkt. Aan klerken die geen tonsuur of geestelijk habijt droegen werd het *privilegium fori* ontzegd; evenzoo aan lieden die slechts door hun kruin tot geestelijken werden gestempeld, doch overigens als leeken leefden: niet zelden immers liet men zich de tonsuur geven uitsluitend om de kerkelijke privilegiën deelachtig te worden ²⁾. Het vroegere verdrag was in dit opzicht veel minder radicaal geweest en had er mee volstaan de niet-geconsueerde klerken te onderwerpen aan een zekere mate van toezicht door de kerkelijke autoriteiten, en had ook hun berechting geheel aan de geestelijkheid overgelaten. Voorts — en deze bepaling is geheel nieuw — zouden geestelijken die zich misdroegen in dronkenschap, door den vrede te breken, te vechten, of die anderszins een ernstig vergriep begingen, door de rechters van den hertog van Bourgondië, graaf van Holland, gevangen mogen worden. Zij zouden weliswaar voor den bisschop, den deken of den provisor terecht staan, wanneer het vaststond dat zij op het *privilegium clericale* aanspraak konden maken, doch de geestelijke justitie zou hier de dienaars zijn van de wereldlijke. De kerkelijke rechter werd verplicht den delinquent niet op vrije voeten te stellen alvorens deze den graaf de verschuldigde boete zou hebben voldaan ³⁾.

Ten aanzien van het asylrecht had het oude concordaat eveneens de meest strikte kerkelijke opvattingen gehuldigd: slechts die misdadigers, die door het canonieke recht van het asyl waren uitgesloten, zouden door de kerkelijke vrijheid niet beschermd worden: de *publicus latro*, de *nocturnus depopulator agrorum* en hij die van het asyl misbruik maakt door van het kerkhof uit te gaan om misdaden te plegen en

¹⁾ Vgl. Hashagen, *l. c.*, 276 vlg..

²⁾ Joosting, 185 (art. 2); vgl. 114 (art. 4). Hashagen, *l. c.*, 288; Eichmann, *Der recursus ab abusu*, 15.

³⁾ Joosting, 185 (art. 3); vgl. 49—50 (1323, Holland en Zeeland), 70—71 (1343, Goes en Monster); J. A. Fruin, *De oudste rechten der stad Dordrecht en van het baljuwschap van Zuidholland I*, OVR 1. IV (1882), 62 (1401, Keurb. v. Dordrecht, art. 183); Philips Wielant, *Instructie, voor de stad Haarlem ontworpen* (1503), ed. J. A. Fruin (1874), 130 (art. 379).

er dan weer terug te keeren ¹⁾. De bevoegdheid om over de onwaardigheid van den vluchteling te oordeelen was aan den kerkelijken rechter voorbehouden, evenals die om den onwaardige uit de immuniteit van kerk of kerkhof te verwijderen ²⁾. In 1434 werd, in overeenstemming met het Romeinsche recht en met de algemeene strekking der wereldlijke jurisprudentie, het aantal uitzonderingsgevallen uitgebreid ³⁾. Voortaan zou de vrijheid der Kerk evenmin ten goede komen aan al die misdadigers, die er „na bescreven recht” geen aanspraak op konden laten gelden ⁴⁾. Afzonderlijk wordt als reden tot uitsluiting vermeld: moord met voorbedachten rade ⁵⁾ en verbanning door een wereldlijke rechtbank wegens misdaden tegen vorst en land (*crimen laesae maiestatis*), of wegens dergelijke feiten ⁶⁾. Bovendien werd den grafelijken rechter de bevoegdheid gegeven om op eigen gezag misdadigers, die het asyl onwaardig waren, uit de vrijplaats te halen, zonder dat dit als een schending der immuniteit zou gelden en een interdict op de betrokken kerk tengevolge hebben. Dit hield tevens in, dat de graaf en zijn rechters bevoegd zouden zijn te beoordeelen of een op een asyl gevluchte misdadiger de kerkelijke vrijheid al dan niet behoorde te genieten.

Moelijkheden die zich in de toekomst mochten voordoen met betrekking tot de uitvoering van het verdrag, of tot andere kwesties de geestelijke jurisdictie betreffende, zouden worden onderworpen aan de scheidsrechterlijke uitspraak van twee hertogelijke en twee bisschopelijke raden. Wanneer deze scheidsrechters het niet eens konden worden, zou de kanselier van Bourgondië het geschil beslechten: aan de wereldlijke macht bleef het laatste woord voorbehouden ⁷⁾.

Een uitdrukkelijk verbod aan kerkelijke rechters om zich met wereldlijke zaken te bemoeien bevat dit concordaat niet. Voor schuldprocessen kon en wilde men de geestelijke rechtbanken nog niet missen, mits de berechting maar binnenslands plaatsvond. Uit het artikel dat

¹⁾ Joosting, 114 (art. 2); vgl. P. Timbal Duclaux de Martin, *Le droit d'asile* (1939), 210—214, 252.

²⁾ Timbal Duclaux de Martin *a. w.*, 224 vlg., 258, 284, 369 vlg.

³⁾ Joosting, 186—187 (art. 7); vgl. Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 264 vlg., 338 vlg.

⁴⁾ Het Romeinsche recht had de daders van vrijwel alle ernstige misdrijven, begaan „*ex deliberatione et per insidias*”, uitgezonderd, o. a. moordenaars, ontsnapte misdadigers, ketteren.

⁵⁾ Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 217, 264, 348 vlg..

⁶⁾ *T. a. p.*, 356, 357; vgl. Joosting, 55 (1325, Zierikzee). — Philips Wielant, „*l'incarnation de la jurisprudence bourguignonne*” (Fredericq, *Essai*, 108), wil den balling niet meer van het asylrecht uitsluiten. De eenige uitzonderingen die hij toelaat zijn de drie canonieke, benevens moord (*Instructie voor Haarlem*, 126, art. 349—350).

⁷⁾ Joosting, 189—190 (art. 16).

de kosten van de rechtszaken tracht te beperken blijkt, hoezeer de kerkelijke procedure bij de bevolking in trek was, met name in Zeeland, en tevens, dat het niet de lage prijzen waren die de grootste aantrekkelijkheid vormden ¹⁾. Zelfs de toepassing van de ban als krachtigste waarborg voor de veiligheid van het crediet — een gebruik dat allerwege kritiek en verzet wekte — wordt hier aanvaard; men wil slechts voorkomen, dat provisoren of dekens de excommunicatie financieel zouden uitsluiten. Ook in Holland moesten de schepenbanken zich bij schuldzaken nog menigmaal de mededinging van den kerkelijken rechter laten welgevalen ²⁾. Hier hadden plaatselijke privileges en stedelijke keuren uitkomst te brengen ³⁾. Evenwel blijkt uit de bewoordingen van het artikel de non evocando, dat men van Hollandsche zijde de rechtspraak van dekens en provisoren, waar het maar eenigszins aanging, wenschte te beperken tot zaken van kerkelijken aard. Reeds de oudste ons bekende regeling van de geestelijke rechtspraak in deze gewesten, in 1319 tusschen bisschop Frederik van Zierik en graaf Willem III getroffen, had in beginsel alle wereldlijke zaken aan den kerkelijken rechter onttrokken ⁴⁾. Deze overeenkomst bleef ook na 1434 van kracht, evenals alle andere vroegere verdragen, voor zoover zij door het nieuwe concordaat niet waren gewijzigd ⁵⁾. Het zal blijken, dat de Bourgondische regeering, zoodra de hoogheid van den hertog in het geding kwam, ieder toepassing van het kerkelijke recht met beslistheid afwees.

Deze overeenkomst van 1434 — vrucht van den Bourgondischen invloed op de zaken van het Utrechtsche bisdom — komt dus hierop neer: de hertog van Bourgondië, zijn Raad van Holland, zijn baljuwen en schouten, worden meester in eigen land en stad; zij kunnen voortaan

¹⁾ T. a. p., 187—188 (art. 10); vgl. I. H. Gosses, *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen* (1917), 171—177. — Wij hebben trouwens gezien, dat de hertog de kloosters vrij liet in het toepassen van het geestelijke recht tegen hun schuldenaars (boven, blz. 105).

²⁾ B.v.: GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, f. 57: 1460 Dec. 9 liet het gerecht van Leiden eenige rechtsgeleerden te Utrecht consulteren, om te weten aan wien de berechting toekwam van een schuldkwestie, waarvan zoowel de provisor als het gerecht de kennis voor zich opeischten. De doctoren bevonden: aan den provisor.

³⁾ B.v.: Joosting, *Begrenzing*, 236 vlg.: 1459 April 5 (privileges, door den graaf van Charolais aan het land van Putten geschonken, art. 46: Niemand zal een ander dagen voor het geestelijke gerecht, behalve van kerkelijke goederen). — *Ibid.*, 240: 1461 Mei 16 (keur van Haarlem tegen het dagen van poorters voor den kerkelijken rechter wegens wereldlijke schuld).

⁴⁾ T. a. p., 46, zie ook 85—86 (1356) en reeds het oudste keurboek van Delft (1e helft 13e eeuw), *ibid.*, 2 (art. 25). — Vgl. *Placcaeten ende ordonnantien van de hertoghen van Brabant* I (1648), 1—3; E. Champeaux, *Les ordonnances des ducs de Bourgogne*, CCLXXVIII vlg. en *Ordonnances franc-comtoises*. 13 vlg., en de bepalingen van het Groot Privilege, hierna, blz. 186.

⁵⁾ T. a. p., 190 (art. 17).

handelen onbelemmerd door die kerkelijke privileges welke zij als de grootste hinderpalen voor een goede rechtsbedeeling beschouwden. De geestelijke rechtspraak wordt geëerbiedigd, maar gereglementeerd en geterritorialiseerd. Aan haar werkzaamheid is al dat rechtsgebied voorbehouden, dat de wereldlijke justitie nog niet bij machte was te omspannen: van mededingster diende zij bondgenoot te worden.

De practijk zou uitwijzen, wat deze minnelijke schikking waard was. Dit concordaat is door landsregeering en stedelijke overheden steeds beschouwd als de definitieve afbakening van geestelijk en wereldlijk rechtsgebied. Als fundamenteele wet zal het tot diep in de 16e eeuw de houding der wereldlijke overheid ten opzichte van de kerkelijke rechtspraak bepalen. Geheel anders was het standpunt dat de Utrechtsche Kerk tegenover het concordaat innam. Al mocht Rudolf van Diepholt de tegemoetkomingen als een niet te hoogen prijs voor de obediëntie van Holland en Zeeland hebben beschouwd, hij had beschikt over wat niet hem alleen toebehoorde. Een goed deel van de geestelijke rechtsmacht over de graafschappen berustte immers niet bij den bisschop, maar bij de aartsdiakens, die beweerden in het verdrag niet gekend te zijn. Dezen konden dus moeilijk goedschiks berusten in een vermindering van hun rechten die buiten hen om was geschied. Maar ook afgezien daarvan waren er in Utrecht en in Holland geestelijken, die een overeenkomst, welke naar hun oordeel in zooveel opzichten in strijd was met het canonieke en het gemeene recht, onvereenigbaar verklaarden met den eed, door den bisschop aan den Heiligen Stoel en de Kerk van Utrecht afgelegd, en derhalve ongeldig. De meeste provisoren erkenden bovendien aanvankelijk Walraven van Meurs als hun wettigen bisschop en voelden zich door overeenkomsten van den indringer hoegenaamd niet gebonden. Bij deze uiteenloopende zienswijzen zou het er op aankomen, of de Bourgondische overheid bij machte was, aan de geestelijkheid naleving van het concordaat op te leggen.

Botsingen waren onder deze omstandigheden onvermijdelijk. In Utrecht scheen men zich er op toe te leggen de meerderheid van het kerkelijke gezag bij iedere voorkomende gelegenheid te demonstreeren, vooral in de jaren na 1440. Het groeiende verzet van den Stichtschen clerus tegen het overwicht van Bourgondië zal aan deze houding niet vreemd zijn geweest. Herhaaldelijk moest de Raad van Holland ingrijpen wanneer met kerkelijke dwangmiddelen inbreuk op de rechten der onderzaten werd gepleegd ¹⁾. In strijd met de bepalingen van het concordaat gingen de officialen voort met de ingezetenen van

¹⁾ ARA, 2e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1443, f. 88v; 3e id., 1444, ff. 78—78v.

Holland en Zeeland naar Utrecht te dagen, hetgeen den hertog noodzaakte den 10en Augustus 1443 ten behoeve van de steden het desbetreffende artikel van 1434 opnieuw uit te vaardigen ¹⁾.

Eenige bijzonder hevige conflicten met de prelaten te Utrecht hielden minder rechtstreeks verband met het concordaat. Zij toonen echter, dat het niet ontbrak aan wrijving tusschen wereldlijk en geestelijk gezag, terwijl met het verdrag juist samenwerking was beoogd, met vrijheid van handelen voor den wereldlijken rechter.

Toen in 1440 de vicecureit van Gouda op last van den proost-aartsdiaken van Oudmunster Gijsbrecht van Brederode door diens officiaal gewapenderhand was gearresteerd en naar Utrecht overgebracht, wisten Stadhouders en Raad wel spoedig de invrijheidstelling van den gevangene te bewerken, doch de procureur-generaal Jacob Bossaert, wiens taak het was de rechten, hoogheid en heerlijkheid van den vorst te beschermen ²⁾, was hiermede niet tevreden. Hij rustte niet voordat in October 1444 de aartsdiaken en zijn officiaal gedwongen waren te erkennen, dat geen Utrechtsch prelaat die geestelijke rechtsmacht binnen Holland en Zeeland bezat, daar tevens wereldlijke jurisdictie had of de bevoegdheid om iemand, klerk of leek, gevangen te nemen en uit het land te voeren zonder de toestemming en de medewerking van den hertog ³⁾. Evenzoo wist de Hollandsche regeering in 1443, na hertog en Paus te hulp geroepen te hebben, haar standpunt te doen zegevieren in een geschil met de kanunniken der Vijf Kerken te Utrecht, die den heer van Montfoort, dijkgraaf van den Lekdijk Benedendams, op straffe van de ban verboden hadden hen met het landrecht aan te spreken wegens dijkgeld, dat zij hem van hun onder Woerden gelegen goederen schuldig waren ⁴⁾.

¹⁾ Joosting, 198; GA Leiden, inv. Secret.-1575 nr. 80, f. 106v, reg. nr. 531; W. S. Unger, *Bronnen tot de gesch. van Middelburg in den landsheerlijken tijd II*, RGP, g. s. LXI (1926), 324 (nr. 229).

²⁾ De Monté ver Loren, a. w., 63, 148; Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 83; Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden*, 12 n. 5: volmacht voor den procureur-generaal bij den Grooten Raad (1524).

³⁾ ARA, 8e Mem. Rosa, f. 16 (1442 April 19); 1e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1442, f. 97 (1442 April 6); 8e Mem. Rosa, ff. 84v—85v (1444 Oct. 14).

⁴⁾ 7e Mem. Rosa, ff. 22—22v (1442 April 15); 8e id., ff. 36—36v: brieven van den hertog aan Stadhouders en Raad van Holland, [1442] Juni 30, en aan den Paus [1442]; *ibid.*, f. 37: brieven aan Jean le Jeune, kardinaal van Terwaan, en aan Ferry de Beauvoir, hertogelijk procureur bij de Curie, Juni [1442]; 1e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1442, ff. 113 (1442 Sept. 20), 119—119v (1442 Nov. 24). — 8e Mem. Rosa, f. 56: verklaring van burens van Hekendorp en Putkuip, 1442 Dec. 12 (gedr.: Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 152 n. 2); 2e Rek. v. Willem Engelbrechtsz. 1443, f. 93 (1443 April 16); S. Muller Fzn., *Regesten van het Kapittel van St. Pieter* (1891), nrs. 1087 (1443 Mei 16: scheidsrechterlijke uitspraak van Willem van Lalaing, stadhouder van Holland, met nadere verklaring d. d. 1443 Juni 5), 1097/8 (1443 Dec. 4: kwitantie van Jan van Montfoort).

In Zeeland waren weer andere moeilijkheden: daar had de landsregeering juist te klagen over gebrek aan activiteit van den kerkelijken rechter. Voor het invorderen van schulden was het geestelijke recht er algemeen in zwang, en ook de grafelijke ambtenaren waren er gewoon tot de provisoren hun toevlucht te nemen, wanneer zij met onwillige belastingbetalers te doen kregen. Waarschijnlijk uit wrok over het optreden van den rentmeester van Bewesten Schelde in 1434, toen hij de geestelijken tot betaling van het schot had trachten te dwingen ¹⁾, weigerden de provisoren in Walcheren hem hiermede verder ter wille te zijn. In December 1443 klaagden Stadhouder en Raad hierover aan den bisschop van Utrecht hun nood en verzochten hem, de provisoren te willen bevelen, weer als van ouds geestelijk recht te doen, ter begeerte van den rentmeester, op degenen die onwillig waren schot te betalen ²⁾).

In 1444 of 1445, toen Isabella van Portugal, de gemalin van Philips den Goede, in het land was en vele zaken geregeld werden, trachtten Stadhouder en Raad van Holland ook aan deze onbevredigende toestanden een einde te maken. Zij drongen er bij de officialen van bisschop en aartsdiaken op aan, de bepalingen van het concordaat zonder uitzondering en in ieder opzicht stipt na te komen en te doen nakomen. De moeilijkheden van de laatste jaren verklaren dezen stap reeds voldoende. Het is echter niet uitgesloten, dat het initiatief hiertoe is uitgegaan van de overheden der steden, die bij de onderhandelingen over een nieuwe bede, in den herfst van 1444, kans hadden gehad hun wenschen kenbaar te maken.

De Utrechtsche clerus greep deze gelegenheid aan om zijn standpunt ten opzichte van het verdrag van 1434 duidelijk onder woorden te brengen. De vicaris-generaal van den bisschop, Gerard van Randen, stelde voor de officialen een memorandum op, waarmede hij den Raad van repliek diende ³⁾. Met een keur van argumenten, welke niet alle even gegrond lijken, valt hij daar eerst het concordaat in zijn geheel aan en betoogt hij, dat het om diverse redenen van onwaarde is. Vervolgens toetst hij de verschillende artikels één voor één aan het recht der Kerk, de rede en de billijkheid, en verwerpt ze onvoorwaardelijk voor zoover zij daarmede in strijd zijn. Dit lot treft zoo ongeveer alles wat het concordaat van 1434 ten aanzien van vroegere verdragen aan nieuwe bepalingen bevat. Alle artikels en clausules die de bevoegd-

¹⁾ Boven, blz. 75—76.

²⁾ 2e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1443, f. 121.

³⁾ Joosting, *Begrenzing*, 200—211; vgl. Joosting, *Bijdrage tot de kennis der kerkel. rechtspr. in 't bisdom Utrecht*, Hist. Avonden II (1907), 132.

heden van den hertog-graaf tegenover geestelijken en kerkelijke immuniteiten uitbreiden, stuiten bij Van Randen op principiëel verzet. De bepaling, dat klerken zonder habijt of tonsuur als leeken dienden te worden behandeld, acht hij onaanvaardbaar, daar het privilegium clericale niet aan uiterlijke kenteekenen is gebonden ¹⁾. Heftig verzet hij zich tegen de samenwerking tusschen Kerk en Staat bij de bestraffing van misdadige geestelijken, zooals die in het concordaat was geregeld ²⁾. Op deze wijze zouden de bisschop en zijn provisoren tot gevangenebewaarders ten dienste van den graaf worden verlaagd, te meer waar baljuwen en schouten zich op het onderhavige artikel beriepen om geestelijken gevangen te kunnen nemen wegens overtreding van landsheerlijke of stedelijke voorschriften, die hen volgens kerkelijke zienswijze niet konden binden. Wel stemt Van Randen er mee in, dat een geestelijke die zich misdragen had, door zijn superieur niet lichter gestraft zou worden dan een leek voor eenzelfde vergrijp door den wereldlijken rechter, doch het boetegeld diende, overeenkomstig de canonieke voorschriften, voor vrome doeleinden te worden aangewend. Slechts in geval van ernstige misdrijven tegen den vorst of diens rechters wil hij de bepaling van het concordaat laten gelden, maar de arrestatie zou op verzoek van de wereldlijke macht, niet door deze, plaatsvinden. Ten aanzien van het privilegium de non evocando ³⁾ diende een uitzondering te worden gemaakt voor dagvaardingen naar Utrecht tijdens de generale synoden, twee keer per jaar, wanneer aldaar volgens oude gewoonte interterritoriale schuldprocessen werden behandeld. Voorts, als waarborg voor de onafhankelijkheid der kerkelijke rechtspraak, in de gevallen die de provisoren niet hadden durven of willen vervolgen en die jaarlijks bij de algemeene synode werden aangebracht. Gerard van Randen verwerpt de voorwaarde, waaraan het concordaat de banvonnissen had gebonden, n.l. dat het bewijs geleverd moest zijn dat de dagvaarding bekend was ⁴⁾: een gedaagde, dien men niet veilig kon bereiken, zou dan immers te gemakkelijk onwetendheid kunnen voorwenden. Wat het asylrecht betreft ⁵⁾, wil Van Randen de bepalingen van het vroegere concordaat gehandhaafd zien, daar niemand uit de immuniteit verwijderd mag worden tenzij hij door den kerkelijken rechter onwaardig is verklaard. Voor de opheffing van de ban, of van andere kerkelijke straffen, kunnen en mogen geen vaste prijzen worden vastgesteld, opdat men de censuren niet te licht

¹⁾ Art. 2 van het concordaat: boven, blz. 117. Evenwel: „Qui in habitu et tonsura et ceteris ut laici conversantur deprehensi in maleficiis se pro clericis non defendunt.” (Decret. Greg. IX, lib. V, tit. xxxii, c. 27).

²⁾ Art. 3: boven, blz. 117. ³⁾ Art. 4: boven, blz. 115—116.

⁴⁾ Art. 5: boven, blz. 116. ⁵⁾ Art. 7: boven, blz. 117—118.

zou tellen ¹⁾); een vast tarief voor gerechtskosten ²⁾) is onredelijk. Andere bepalingen, die Van Randen niet rechtstreeks verwerpt, acht hij overbodig, daar het gebruik naar zijn oordeel in die gevallen reeds voldoende voorzag.

De slotsom van het betoog is dan ook, dat bisschop en aartsdiaken, hun officialen, provisoren en dekens, dienden te blijven in het rustig bezit van hun oude rechten en gebruiken, en dat de kerkelijke rechtspraak uitgeoefend moest worden volgens de met hertog Albrecht gesloten overeenkomst, die behoorlijk met ieders belangen rekening hield ³⁾).

Het is niet te verwonderen, dat Gerard van Randen met deze verdediging van „waarheid en recht” bij de Hollandsche raadsheeren niet geringe verontwaardiging opwekte. Van overeenstemming was men verder verwijderd dan ooit.

Stof voor nieuwe conflicten tusschen wereldlijke en geestelijke macht ontbrak dus niet. Het landsbestuur gaf van geen aarzeling blijk, wanneer het er op aankwam zijn rechten en die der onderzaten te laten gelden. Moeilijkheden deden zich voor bij de berechting van misdadigers die zich op hun geestelijken stand beriepen. De Raad behield zich voor, te beslissen of zoodanig beroep gerechtvaardigd was. Zoo stelde in November 1443 de procureur-generaal te Gouda een onderzoek in naar den status van een valschemunter, gevangene van den baljuw aldaar, voor wien de bisschop het privilegium fori opeischte, daar hij priester zou zijn ⁴⁾). Geestelijke rechters, die hun bevoegdheden te buiten gingen of de bepalingen van het verdrag van 1434 overtraden, werden door den Raad ter verantwoording geroepen ⁵⁾). Was in een stad interdict gelegd, of bestond hiervoor gevaar, dan was het de regeering in Den Haag van wie de burgerij hulp verwachtte en verkreeg. Zoo toog op 8 October 1450 een burge-

¹⁾ Art. 10, 11: boven, blz. 115, 119. ²⁾ Art. 10: boven, blz. 115.

³⁾ De „*ordinatio antiqua*”, waarop Van Randen zich telkens beroept, kan bezwaarlijk veel verschild hebben van het concordaat, dat bij Joosting, *Be-grenzing*, 113—115 is gedrukt en aldaar „c. 1386” is gedateerd. Joosting neemt, m. i. terecht, de identiteit aan.

⁴⁾ ARA, 3e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1444, f. 62. Vgl. 9e Mem. Rosa, f. 16: geblif aan den Raad in een geschil tusschen den baljuw van Reimerswaal en „twe gesellen die gevochten hadden ende hem clercken vermaten” (1443 Juli?)

⁵⁾ 12e Mem. Rosa, f. 9: Op klacht van baljuw en ingezetenen van 's Gravenzande tegen den substituut-provisor van Delfland, die in strijd met de oude gewoonten vele ingezetenen aansprak met het geestelijke recht, worden de provisor en zijn substituut ter verantwoording geroepen (1447 Maart 21); — 4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 158v: 1445 Oct. 16 wordt de provisor van Delfland gedagvaard om zich te verdedigen tegen een aanklacht die de bureu van Pijnakker tegen hem hadden ingediend.

meester van Leiden met enkele andere leden van de magistraat naar Stadhouders en Raad, om met hen te spreken over de ban, die de landcommandeur der Duitsche Orde over de stad wilde uitspreken omdat heer Adriaan, commandeur van St. Pieter, met geweld uit zijn kerk zou zijn verjaagd. Als onderzaten van den hertog meenden de Leidenaren recht te hebben op bescherming tegen zulk een overlast ¹⁾. Stadhouders en raden schreven dan ook aan den bisschop, den deken van Oudmunster en den landcommandeur, dat zij de stad ongemoeid hadden te laten. Ook wanneer stedelijke overheden wegens het maken van een keur, waarmede bisschop of Domproost niet konden instemmen, naar Utrecht werden gedaagd of maanbrieven ontvingen zonder tevoren gedagvaard te zijn, moest de Raad van Holland tusschenbeide komen ²⁾.

* * *

Voor al ten aanzien van het asyrecht maakten Stadhouders en Raad ruim gebruik van de bevoegdheden die hun door het concordaat waren toegekend, en stonden er op, dat hun rechten door de geestelijken werden geëerbiedigd ³⁾. Wel erkenden zij in theorie de onschendbaarheid der gewijde plaatsen, en in gevallen die de overheid niet rechtstreeks raakten was de bescherming, die kerk of kerkhof den vluchteling bood, dan ook effectief. In 1437 b.v. handelde de Raad geheel in overeenstemming met het canonieke recht, toen hij van de plaatselijke geestelijken te 's Gravenzande het verzoek ontving om eenige lieden, die zich aan een schaking hadden schuldig gemaakt en in den kerktoren gevlucht waren, uit het asyl te verwijderen, daar

¹⁾ „... om hulpe ende bijstandicheit van den stedehouder ende rade te hebben, also wy ondersaten zijn ons genadichs heeren, ende dat wy van sulken onrechten moeynisse ontsleggen mochten wesen”: GA Leiden, Burgem.-rek. 1449—'50, f. 69. — De betrokken commandeur is Adriaan van Foreest, 1449—'53†: Van Heussen-Van Rijn, *Oudh en Gest. v. Rhymland*, 48.

²⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1447—'48, f. 82v (post van 1447 Oct. 18): citatie van gerecht, vroedschap en rijkdom van Haarlem, „overmids dat gebods wille dat hier in der kerken gedaen was van der heymelike trouwe”. Welk gebod hier bedoeld wordt is mij niet bekend. J. Huizinga, *Rechtsbronnen van Haarlem*, OVR 2. XIII, vermeldt slechts een keur van 1390 over de clandestiene huwelijken (p. 79). — Joosting, *Begrenzing*, 222—224: Protest van President en Raad bij den Domproost tegen het zenden van een maanbrief aan het gerecht van Leiden wegens het maken van een keur. Dit stuk van 11 October, zonder opgave van jaar, is t. a. p. gesteld tusschen 1438 en 1460. Daar het moet zijn opgesteld tijdens het presidentschap van Goeswijn de Wilde, kunnen slechts de jaren 1445, 1446 en 1447 in aanmerking komen.

³⁾ Zie voor gelijktijdige beperkingen van het asylrecht in de Zuidelijke Nederlanden: J. J. E. Proost, *Histoire du droit d'asile religieux en Belgique*, *Messenger des Sciences hist.* ... de Belgique (1866 vlg.).

tijdens hun aanwezigheid de kerkdienst geen voortgang kon hebben. Geweld kon hier niet worden toegepast, wilde men het godshuis niet violeeren. Derhalve werd den vluchtelingen vrijheid van lijfstraffen toegezegd, waarop zij zich in handen der justitie stelden ¹⁾.

Schennis van het asyl door particulieren vond in de oogen der regeering geen genade. Bij voorkomende gelegenheden kregen de hertogelijke ambtenaren opdracht, de kerkelijke vrijheid te doen eerbiedigen en den vluchteling tegen diens vervolgers te beschermen ²⁾. Schending van den gewijden grond en een interdict, dat daarvan het gevolg zou zijn, moesten tot iederen prijs worden voorkomen.

Beduchtheid voor een interdict liet zich echter niet gelden wanneer de hoogere belangen van den Staat en van de justitie in het geding kwamen. Aan gevaarlijke misdadigers, en in het bijzonder aan hen die zich hadden schuldig gemaakt aan een misdrijf tegen het gezag of de dragers daarvan, mocht het asyl geen bescherming bieden, zelfs geen vrijwaring van de doodstraf. Een volkomen begrijpelijke eisch, vooral in een door partijchap verscheurd land, waar de overheid niet al te vast in het zadel zat. Slechts bij uitzondering pleegde de regeering overleg met de kerkelijke autoriteiten vóór zij tot een arrestatie overging; doorgaans handelde zij eerst en verstond zich achteraf met de geestelijke overheid ³⁾. Niet altijd legde deze zich bij het vol-dongen feit neer; ces (staking van den kerkdienst) noch interdict konden echter den Raad weerhouden op den ingeslagen weg voort te gaan, waartoe hij zich door het concordaat gemachtigd gevoelde. Wel hield men zich niet strikt aan de daar omschreven categorieën van misdrijf, maar de wereldlijke rechtsgeleerden wisten de teksten van canones en concordaten steeds zóó uit te leggen dat zij er nieuwe uitzonderingen mee rechtvaardigden ⁴⁾.

Toch ging de regeering bij deze arrestaties met voorzichtigheid te werk. De bevelen tot inhechtenisneming bevatten doorgaans een,

¹⁾ ARA, 2e Mem. Rosa, f. 176v (Blécourt-Meyers, 254—256, nr. 487). Vgl. *ibid.* f. 68 en 3e Mem. Rosa, f. 49v (*t. a. p.*, 196—197, 319—320); Timbal Duclaux de Martin, *Le droit d'asile* (1939), 316.

²⁾ B.v.: 5e Mem. Rosa, ff. 173v—174v, 176v—177: opdracht aan den baljuw van Gooiland, ten behoeve van den pastoor van Muiderberg, die een doodslag had gepleegd (1441). Zie over deze zaak: P. M. Griepink, in *BGBH XXXII*, 443—445. Vgl. Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 386.

³⁾ Vgl. Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 389. Volgens Wielant, *Instructie voor Haarlem*, 126 (art. 351) vereischt de aan de Kerk verschuldigde eerbied slechts, dat de schout, alvorens de arrestatie te verrichten, „de officiers van der keerke advertteeren sal van dat hij doen wille, ende nietemin zo procederen, dat justicie hueren loop hebbe...”.

⁴⁾ Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 347.

weliswaar voorloopig, voorbehoud ten aanzien van het asylrecht¹⁾. Zelden waagden lagere ambtenaren op eigen gezag iemand in het asyl gevangen te nemen. In den regel bepaalden zij er zich toe de gewijde plaats te doen bewaken, in de hoop den vluchteling bij het verlaten daarvan te kunnen snappen — volgens kerkelijke opvatting op zichzelf reeds een schending van het asylrecht — en wendden zij zich vervolgens tot den Raad om nadere instructies. Soms gelastte deze den baljuw of schout door te tasten, maar niet zelden gaf zij opdracht de bewaking voort te zetten, opdat de schuldige niet zou ontkomen, en werden de procureur of eenige leden van den Raad uitgezonden om ter plaatse inlichtingen in te winnen en, zoo er aanleiding toe bestond, de gevangenneming te verrichten. In enkele gevallen trok de stadhouder met den geheelen Raad van Holland en een deel van de ridderschap er op uit om den misdadiger plechtig in zijn wijkplaats te „bestormen”. De Bourgondische overheid schrikte er dus niet voor terug steeds de volle verantwoordelijkheid op zich te nemen; zij dekte integendeel deze arrestaties nadrukkelijk met de autoriteit van het hoogste wereldlijke gezag²⁾.

Verzet tegen de uitneming van misdadigers uit het asyl ging niet alleen van de geestelijken uit, maar ook, en wel zeer krachtdadig soms, van de vluchtelingen zelf, van hun vrienden en dikwijls van de bevolking, die aan het asylrecht gehecht was en uit instinct of partijzucht het voor den vervolgde opnam. Dan vooral was groote omzichtigheid of groote doortastendheid geboden. Listen en lagen werden toegepast om oploopen te voorkomen, of wel er hadden met veel machtsvertoon formeele belegeringen plaats³⁾.

In tijden van oorlog of onlusten heerschte slechts het geweld, en geen gewijde plek bood eenige bescherming tegen de wrekende arm⁴⁾. Dit bleek te Leiden in 1445⁵⁾, te Gorkum in December

¹⁾ B.v.: ARA, 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 137; vgl. Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 392.

²⁾ In Frankrijk liet men arrestaties in het asyl bij voorkeur door lagere gerechtsdienaren verrichten, die men eventueel kon desavoueren: Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 394, 413 vlg..

³⁾ Bij Proost, *Hist. du droit d'asile religieux en Belgique*, Mess. d. Sc. hist. (1866), 493—497; *ibid.* (1867), 167, verscheidene voorbeelden van blokkade van asylplaatsen.

⁴⁾ Vgl. Timb. Ducl. de Martin, *a. w.*, 383; Wielant, *Instructie voor Haarlem*, 127 (art. 352): „In tijden van beroerten ende commocien en es niemand van den beroerers vrij in de keerke”.

⁵⁾ Blok, *Hollandsche stad II*², 77. De Raad van Holland liet van de op het St. Pancraskerkhof gevangen Hoekschen, onder wie zich een gewapend priester bevond, een drietal onthoofden en deed de noodige stappen bij den bisschop om een reconciliatie van het kerkhof te verkrijgen: ARA, 4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1445—'46, f. 113 ter.

1454¹⁾, te Zierikzee tijdens de woelingen aldaar in 1473²⁾ Ook wanneer het leven van den vorst werd bedreigd of anderszins hooge staatsbelangen op het spel stonden, verloor het asylrecht iedere beteekenis. De bastaard van Rubempré, verdacht van een aanslag op den graaf van Charolais (Karel den Stoute) werd in September 1464 te Gorkum in hechtenis genomen, hoewel hij toevlucht had gezocht in de kerk³⁾.

Thans eenige voorbeelden uit normale tijden.

In Juni 1443 werd te Gouda een zekere Dirk van der Bilt, alias Dirk de Croon, uit de kerk genomen en gevankelijk naar Den Haag gevoerd. Deze man had den schout van Gouda bedreigd en een ander persoon, die hem op diens bevel had willen gevangennemen, doodelijk gekwetst. De Raad van Holland veroordeelde hem in Augustus ter dood, met de bepaling, dat het vonnis te Gouda moest worden voltrokken. Toen men aanstalten voor de terechtstelling maakte, begeerde en verkreeg de magistraat eenige dagen uitstel van de executie, opdat zij intusschen kon beproeven gratie voor den veroordeelde te verwerven. Naar haar zeggen was zij hiertoe gedwongen om onrust te voorkomen onder de bevolking, die ontevreden was omdat het asyl was geschonden. De Raad bleef echter onverbiddelijk, en het recht nam zijn loop⁴⁾.

Hertog Philips zelf was in 1445 tegenwoordig bij een belegering van de Minderbroederskerk te Middelburg, de laatste wijkplaats van den wilden jonker Jan van Domburg, die een lange reeks van gewelddadigheden, afpersingen, mishandelingen en moorden op zijn geweten had. Vernemend dat een bevel tot inhechtenisneming tegen hem was uitgevaardigd, vluchtte deze met enkelen van zijn dienaren op den kerktoeren waar hij zich verschanste en approviandeerde. Een beleg van drie dagen was echter voldoende om hem tot overgave te dwingen, hoewel uit eerbied voor de kerk geen bestorming was gewaagd en geen pijl was afgeschoten. Het proces had voortgang en op het Middel-

¹⁾ Hier was het de Domproost Gijsbrecht van Brederode zelf die, nadat de stad door Hollandsch krijgsvolk was overmeesterd, de burgers uit de kerk liet sleepen, waar zij een toevlucht hadden gezocht, en daarna de kanunniken dwong den kerkdienst te hervatten: Dirck Franckensz Pauw, *Kronycke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum*, ed. H. Bruch (1931), 96; H. Bruch, *Expeditie tegen Gorcum in 1454*, BMHG LIX (1938), 13, 15 vlg..

²⁾ ARA, Supplem. Van Mieris V, f. 152.

³⁾ Chastellain V, 82.

⁴⁾ ARA, 2e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1443, ff. 71v, 72, 72v: „Ende doen hij aldaer quam, doe begeerde die stede om alle onrust te benemen ende die gemeente aldaer tevreden te schijcken, die des niet wael tevreden en waren, overmits dat die gevangen van den kerchove genomen was, dat die procureur III of IIII dagen verthoeven wilde mitter vorscr. excusie . . .” (f. 72v). — Zie ook hierna, blz. 131 en Blok, *Holl. stad* II², 150.

burgsche marktplein werd de jonker met den zwaarde gerecht ¹⁾.

In den zomer van 1448 was het in de buurt van Gouda weer onrustig. Vijf lieden, die schuldig waren aan den dood van den baljuw en rentmeester Floris van Bochout en diens broeder — een politieke moord vermoedelijk — waren geweken op den kerktoeren van Oude-water. Twee heeren van den Raad werden afgevaardigd om hen hiervandaan te halen, en uit Leiden, Schoonhoven en Delft werden gewapenden opgeroepen, een tweehonderd man in totaal, om assistentie te verleen ²⁾.

In Mei 1449 liet de baljuw van Noordwijk twee personen, die zich aan vredebreuk en doodslag hadden schuldig gemaakt, van den kerktoeren nemen. Dit was niet overeenkomstig de wenschen van de heeren in Den Haag, die voor het geval andere voorzieningen hadden getroffen. Met spoed werd den baljuw aangezegd, dat hij terstond de beide mannen naar den toren had terug te brengen, opdat zij daar zouden zijn wanneer Stadhouder en Raad kwamen om hen gewapenderhand „te bestoormen van der kercke”. Onmiddellijk hierop verschenen te Noordwijk stadhouder, raden en edelen van het land in grooten getale. Beide boosdoeners werden gegrepen en terechtgesteld ³⁾.

De ballingen vormden een voortdurend gevaar, en de regeering had dan ook zorg gedragen hen in het concordaat van het recht op asyl te doen uitsluiten. Bovendien werd als van ouds aan afzonderlijke steden op hun verzoek het recht verleend om teruggekeerde ballingen met verlof van den bisschop van gewijde plaatsen te mogen halen ⁴⁾. Een aantal verbannen uit Leiden, Hoeken waarschijnlijk, overvielen in 1450 bij Delft een burgemeester en vluchtten vervolgens naar

¹⁾ Ol. de La Marche, *Mémoires*, éd. Beaune-d'Arbaumont, II, 79—80. — In het zelfde jaar verviel de baljuw van Rijnland in de ban en werd te Monster de *cessio a divinis* uitgesproken, omdat een zekere Koen Jansz. op het kerkhof aldaar was gevangen genomen: Griepink-Holtkamp, *Register op de parochiën* . . . V, *Delft.*, 167; vgl. *a. w.* I, *Scaldia*, 4: Brouwershaven, 1445 of '46.

²⁾ ARA, 3e Rek. v. Anth. Michiels, 1448—'49, ff. 86v—87; 4e id., 1449—'50, ff. 101v, 109.

³⁾ 4e id., 1449—'50, ff. 135, 103v. — Een ander geval van een gevangenneming op gewijden grond in tegenwoordigheid van de hoogste wereldlijke autoriteiten des lands deed zich in 1455 te Leiden voor. Den 28en September ontving de schout bevel, een zekeren Jan Jacobsz., die op het O. L. Vr.-kerkhof verbleef, aldaar goed te doen bewaken, daar de stadhouder met de heeren van den Raad zou komen, om dezen man van het kerkhof te halen en naar Den Haag te brengen: 5e Rek. v. Cl. de Vriese, 1455—'56, f. 155.

⁴⁾ Joosting, *Begrenzing*, 220—222: privilege voor Delft, 1449 April. Vgl. *ibid.*, 55: Zierikzee, 1325; zie ook hierna, blz. 131 vlg. — Ook liet men een misdadiger die verbannen werd, bij voorbaat afstand doen van iederen aanspraak op bescherming door de kerkelijke immuniteit voor het geval hij terug zou keeren: 2e Mem. Rosa, f. 123v (Blécourt-Meyers, 222).

Hoorn, waar zij op het kerkhof de wijk namen. De schout van Leiden liet hen aldaar bewaken om hen te kunnen vatten wanneer zij er af kwamen, en wendde zich toen tot den stadhouder om bijstand ¹⁾.

Een zeeroover, uit de gevangenis van Tholen ontsnapt, bezorgde in Januari 1453 eenigen last. Eerst had deze boosdoener heul gezocht op het kerkhof van Poortvliet, waarop de rentmeester van Beoosten Schelde en de baljuw van Poortvliet van den Raad opdracht ontvingen hem vandaar te halen en op transport te stellen naar Den Haag. Intusschen was de vluchteling naar Tholen teruggekeerd, waar hij zich in den kerktoeren had genesteld. Nieuw bevel aan de rentmeesters van Bewesten- en Beoosten Schelde om hem met geweld van den toren te verwijderen en op te zenden naar Den Haag, „op grond van zekere overeenkomst, gesloten tusschen den hertog en den bisschop van Utrecht”. Merkwaardig argument, waar Tholen niet onder het bisdom Utrecht, maar onder dat van Luik ressorteerde! ²⁾

Gewelddadig optreden achtte men in 1453 niet geraden in het geval van den Leidenaar die zich te buiten was gegaan aan beleedigende woorden, in het openbaar geuit aan het adres van den hertog, den graaf van Charolais en het vorstelijke Huis in het algemeen, en op

¹⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1449—'50, f. 101v. — Vgl. 4e Rek. v. Anth. Michiels, 1449—'50, f. 113: de proc.-gen. naar Gouda, om vandaar een balling, die op het kerkhof verbleef, gevankelijk naar Den Haag te voeren „of hy conste” (1449 Aug.). — Eveneens te Gouda staakte in Oct. en Nov. 1450 de priesterschap den kerkdienst, omdat een man van het kerkhof was gehaald, die het asyl had misbruikt door het 's nachts te verlaten en eenige personen in de stad doodelijk te kwetsen: 5e Rek. v. Anth. Michiels, 1450—'51, ff. 89, 90; vgl. ook hierna, blz. 171 en Proost, *t. a. p.* (1867), 174—175. — Uit dezelfde rekening: 1451 Jan. 3, Oudewater aangeschreven om, in afwachting van nadere instructies, een uit den kerker ontluchten valschemunter goed op het kerkhof te bewaken (f. 123v); Jan. 24, soortgelijke opdracht aan schout en gerecht van Haarlem, met betrekking tot twee moordenaars die op de terreinen van het Jacobijnenklooster waren uitgeweken (f. 125).

²⁾ 2e Rek. v. Cl. de Vriese, 1452—'53, ff. 159v, 160v. — In denzelfden tijd is van 's hertogs wege te Tholen nog eens het asyl geschonden, toen twee misdadigers op het kerkhof gevat werden. Na de gevangenneming reisde de schout in verband met deze zaak naar den bisschop te Luik (*ibid.*, ff. 103v—104). — De uit de gevangenis ontluchte misdadiger was door het concordaat niet uitdrukkelijk van het recht op asyl uitgesloten, al kan hij zijn begrepen onder de uitzonderingen „na bescreven recht” (boven, blz. 118). Wel was het streven van de jurisprudentie van de 15e eeuw op deze uitsluiting gericht. In Frankrijk werden sinds de tweede helft der eeuw alle ontsnapt, die zich aan ernstige misdaden hadden schuldig gemaakt, uit het asyl verwijderd: Timbal Ducl. de Martin, *a. w.*, 359 vlg.. Ook in de Bourgondische landen werd dit de practijk. Volgens vonnis van den Grooten Raad van 1460 Sept. 26, zouden voortaan misdadigers, die met geweld uit den kerker gebroken waren, geen recht hebben op asyl: Proost, *t. a. p.* (1867), 176, vgl. 161. In het onderhavige geval kan de Raad van Holland den piraat ook als openbaren roover de bescherming der Kerk hebben geweigerd.

het Onze Lieve Vrouwekerkhof was geweken. Den schout van Leiden werd den 11en Augustus uit 's hertogs naam bevolen den man met list heimelijk van de gewijde plek te krijgen ¹⁾).

Beroering onder het volk te vermijden was ook het doel van den Raad, toen hij in December 1453 een vijftal lieden wilde doen arresteeren, die bij een nachtelijke vechtpartij den baljuw van Den Haag en eenige van zijn dienders hadden geslagen en gekwetst, en daarna de bescherming van de kerk van Delft hadden gezocht. De procureur-generaal begaf zich naar Delft en overlegde daar met burgemeesters, schepenen en vroedschap, hoe hij en de schout zich van de vluchtelingen zouden kunnen meester maken en hen naar de gevangenis in Den Haag vervoeren zonder onrust onder de gemeente te veroorzaken ²⁾).

Reeds is ter sprake gekomen, hoe in September en October 1454 in opdracht van den Raad van Holland tweemaal de immuniteit van de kerk van Rijsburg werd geschonden om een sodomiet te vatten, wiens zonde zoo groot en vervaarlijk werd geacht, dat de vrijheid van de Kerk hem niet kon beschermen ³⁾. De abdis gaf hiertoe haar toestemming, toen stadhouder en raden haar hadden beloofd, dat dit feit niet tot nadeel zou strekken van haar heerlijke en justitieele rechten, en dat de landsregeering alle verantwoordelijkheid en zoo noodig de kosten van een nieuwe wijding der kerk op zich zou nemen. De man werd in Den Haag met den brande gerecht ⁴⁾.

Welk een hinder de wereldlijke macht van de kerkelijke immuniteiten kon ondervinden, vooral wanneer het volk partij trok voor den misdadiger, bleek overduidelijk in 1454 te Haarlem. Een verbannen poorter, Pieter of Pierkin Bruyn, die het gewaagd had in de stad terug te keeren, had daarmee zijn leven verbeurd. Terwijl zijn vonnis van het stadhuis werd voorgelezen, werd hij door het hem welgezinde publiek aan de handen der schoutsknechten ontruikt en op het aan-

¹⁾ 3e Rek. v. Cl. de Vriese, 1453—'54, f. 133. — Eveneens te Leiden werd in Mei 1457 Willem Willemsz. door eenige heeren van den Raad persoonlijk op het kerkhof gearresteerd (7e id., 1457—'58, f. 101v). Misschien was dit dezelfde boosdoener die ruim twee jaar later, van 15—28 Juli 1459, door schoutsknechten bewaakt werd op het St. Pieterskerkhof, waarheen hij wegens moord op een diender gevluht was. De Raad van Holland verzocht toen den bisschop verlof, hem van het kerkhof te mogen nemen, overeenkomstig het concordaat (9e id., 1459—'60, ff. 103v—104).

²⁾ Ibid., f. 110.

³⁾ Ketters, waaronder ook sodomieten begrepen werden, waren door het Romeinsche recht van het asyl uitgesloten, hoewel de meeste canonisten hen niet wilden uitzonderen: Timbal Duclaux de Martin, *a. w.*, 219, 265.

⁴⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, ff. 155—155v; zie hiervóór, blz. 111. De acte van non-prejudicie en de vrijwaring voor de abdis, d.d. 1454 Oct. 7: ARA, Rijsburg, inv. nr. 541, reg. nrs. 784 en 785; gedr. bij Joosting, *Begrenzing*, 231—232.

grenzende Jacobijnenkerkhof gedrongen, waar hij voorloopig veilig was. Het Haarlemsche gerecht heeft het blijkbaar niet gewaagd Bruyn uit het asyl te verwijderen, en hij schijnt er in geslaagd te zijn een goed heenkomen te vinden. Op enkele passen afstand van het raadhuis was aan de justitie een halt toegeroepen! Stadhouder en Raad van Holland namen deze zaak zeer hoog op. In Juli 1454, en weer in Maart 1456, werden secretarissen van den Raad naar Haarlem gezonden om inlichtingen over het gebeurde in te winnen. Nog in 1459 werden personen die medeplichtig waren aan deze ontsnapping door den Raad gedagvaard, en zelfs in 1470 was het voorval nog niet vergeten. Op 15 Januari van dit jaar ontvingen eenige poorters en poortersessen die aan de bevrijding van Pieter Bruyn hadden meegeholpen, tegen betaling van 40 £ grooten Vlaamsch van Karel den Stoute kwijschelding van straf. Weliswaar wisten zij een aannemelijke verklaring van het voor jaren gebeurde te geven: een jonge vrouw was verschenen die volgens overoud gebruik den veroordeelde tot echtgenoot had begeerd; al het volk dat op de Markt was samengestroomd, was aan het dringen gegaan om de deern te zien, en vóór iemand het wist waren in het gedrang het meisje, de schoutsknechten en Pieter Bruyn altesamen op het Jacobijnenkerkhof beland ¹⁾. Of hier opzet of geen opzet in het spel was, is echter van minder belang dan het feit, dat het asylrecht der Kerk hier weer een hoon was geweest voor het wereldlijke gezag.

¹⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 113—113v; 5e id., 1455—'56, f. 119; 8e id., 1458—'59, f. 147v; 9e id., 1459—'60, f. 135v; GA Haarlem, inv. Enschedé I nr. 187. — Zie voor overeenkomstige gevallen: 2e Mem. Rosa, f. 125v (Blécourt-Meyers, 223); (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 109.

VI

DE VEROVERING VAN DEN UTRECHTSCHEN BISSCHOPSSTOEL

Bisschop Rudolf van Diepholt oefende, sinds hij niet lang vóór den 16en Januari 1449 met Walraven van Meurs tot overeenstemming was gekomen ¹⁾, het geestelijke gezag in het geheele bisdom Utrecht onbetwist uit. Ook de stad Dordrecht, die tot het laatst de zijde van zijn mededinger had gehouden ²⁾, was hem thans gehoorzaam. Zijn wereldlijke gezag in het Sticht evenwel kreeg hevige aanvallen te verduren.

De bisschop, die van vijand van den hertog van Bourgondië diens bondgenoot was geworden, had zich vervreemd van de particularistische elementen in het Sticht die eens zijn aanhang hadden gevormd. De geestelijken kwamen fel in verzet omdat Paus en bisschop hen met den veertienden penning hunner inkomsten den prijs wilden laten betalen, waarvoor de aanspraken van Walraven van Meurs waren afgekocht ³⁾. Toen Rudolf van Diepholt in 1453 terwille van familiebelangen een geldverslindenden krijg tegen Munster begon ⁴⁾, wendden de kapittelheeren zich geheel van hem af. Een buitengewone bede, waarmee hij hen in de oorlogskosten wilde laten bijdragen, weigerden zij hem hardnekkig, en uit protest staakten zij de kerkdiensten. De stad Utrecht, die in dit geschil aanvankelijk de zijde van den bisschop had gekozen, keerde zich in Januari 1455 eveneens tegen hem. De gilden maakten gemeene zaak met de ontevreden geestelijken en verjaagden de bisschopsgezinde magistraat. De Domproost Gijsbrecht van Brederode kwam, nu Utrecht in de macht van zijn aanhangers was, uit Holland over; het revolutionnaire bewind maakte plannen zich een nieuwen landsheer te geven ⁵⁾. Bisschop Rudolf zou, volgens een onbevestigd doch niet onwaarschijnlijk bericht, van zijn kant eveneens aan aftreden hebben gedacht en hierover met den hertog van Bourgondië

¹⁾ G. Brom, *De schatting, op het bisdom Utrecht gelegd ten behoeve van Walraven van Meurs*, AGAU XVI (1888), 372 vlg.; cf. *ibid.*, XVIII, 107 n. en 108 n.; J. H. Hofman, *Walraven van Meurs, tegenbisschop te Utrecht*, AGAU XVIII (1890), 103.

²⁾ GA Dordrecht, inv. I nr. 6: Klepboek 1438—'72, f. 53 (1448 Juli 6); S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen*, nr. 3451 (II, 283).

³⁾ Brom, *t. a. p.*; K. Burman, *Utrechtsche jaarboeken* II (1751), 183 vlg..

⁴⁾ J. Hansen, *Westfalen und Rheinland im 15. Jahrhundert* II (1890), 62* vlg.; Burman II, 225 vlg..

⁵⁾ Hansen, *a. w.*, 115*, 396—397; Burman II, 246 vlg..

onderhandelingen hebben aangeknoopt ¹⁾). Zijn dood op 24 Maart 1455 maakte echter voor zijn tegenstanders de baan geheel vrij.

De houding van de Bourgondische regeering, i.c. Stadhouder en Raad van Holland, tegenover de Utrechtsche woelingen is niet zonder meer duidelijk. Ongetwijfeld hoopte zij van de troebelen partij te trekken om het Sticht in haar macht, althans onder haar invloed te brengen. Zij stond in ieder geval, behalve met den bisschop, ook met de oppositie in verbinding ²⁾). De stadhouder Jan van Lannoy onderhield vriendschappelijke betrekkingen met verschillende hoofden van de Hoeksch-Lichtenbergsche factie ³⁾) en de Hollandsche regeering schijnt plannen van deze heeren om zich met geweld van de stad Utrecht meester te maken, te hebben aangemoedigd. Hierop wijst een incident dat in 1454 plaats vond. In den zomer van dit jaar werd, op last van de toen nog bisschopsgezinde overheid van Utrecht, een zekere Dirk van Hagenouwen — in de Hollandsche rekeningen aangeduid als onderzaat en dienaar des hertogs, elders een handlanger van den Domproost genoemd — bij Schoonhoven, op Hollandsch gebied dus, overvallen en ontvoerd. Hem werd samenspanning met ballingen, voorbereiding van een aanslag op de stad en benadeeling van de Utrechtsche scheepvaart op de Lek ten laste gelegd. Dirk van Hagenouwen, hieraan schuldig bevonden, werd vervolgens in het begin van Juli te Utrecht terechtgesteld ⁴⁾). Deze gewelddaad maakte de betrekkingen tusschen Holland en het Sticht, die toch reeds veel te wenschen overlieten ⁵⁾), zeer gespannen. Den 6en Juli werd overal in het graafschap bekend gemaakt, dat verkeer binnen Sticht en stad van Utrecht nog slechts op eigen risico was toegelaten. Den 21en beraadslaagden edelen en steden op een dagvaart in Den Haag over de te volgen gedragslijn tegenover de menigvuldige daden van geweld, die van Utrechtsche zijde werden gepleegd ⁶⁾). Sedert heerschte een latente oorlogstoestand.

¹⁾ Heda, *Hist. Episc. Ultraiect.*, ed. Buchelius (1642), 288.

²⁾ Vgl. Hansen, *a. w.*, 330.

³⁾ Hendrik, burggraaf van Montfoort, was met een nicht van den stadhouder gehuwd.

⁴⁾ ARA, 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, ff. 142—142v (onder „Reysen” en „Bodenloen” passim nog meer over deze kwestie); Burman II, 236—238; vgl. Heda, *ed. cit.*, 287 (onder 1451).

⁵⁾ Sedert 1438 waren er voortdurend moeilijkheden over het onderhoud van den Lekdijk Benedendams (vgl. boven, blz. 121), en over andere zaken van waterstaat, met den bisschop en vooral met stad en kapittels van Utrecht (Grafelijkheidsrek., passim). Eerst de dijkbrief van bisschop Rudolf van 1454 Aug. 10 (Reg. Philippus B., ff. 85—91) bracht een betere regeling. Vgl. Enklaar, *Het landsheerlijk bestuur in het Sticht Utrecht*, 147.

⁶⁾ 4e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 142v—143, 144.

Welke ook de bedoelingen of verwachtingen van de Hollandsche regeering mogen zijn geweest, de omwenteling in Utrecht van Januari 1455 bracht geen versterking van haar invloed in het Sticht, noch een verbetering in de betrekkingen met dit gewest. De partij die toen bovenkwam, vertegenwoordigde bij uitstek Stichtsche belangen en was in wezen anti-Bourgondisch. Lannoy heeft dan ook weldra zijn houding herzien.

Den 7en April 1455 had de verkiezing van den nieuwen kerkvorst plaats ¹⁾. Van Bourgondische zijde was propaganda gemaakt voor de candidatuur van David, bisschop van Terwaan, hertog Philips' bastaard. Eenparig kozen de kapittels echter den Domproost Gijsbrecht van Brederode, den man die hun verzet tegen den vorigen bisschop had geleid. De meerderheid der Staten, en al wat in het Sticht de klimmende macht van Bourgondië met ongerustheid gadesloeg, stond achter deze keuze. David van Bourgondië verwierf geen enkelen stem.

De verkiezing van Brederode beduidde meer dan een vrijjelen van de — blijkbaar onvoldoende voorbereide — poging, het bisdom in de macht van hertog Philips te brengen: zij beteekende een mogelijk gevaar voor diens heerschappij in Holland zelf. De Brederodes, de Domproost en zijn broeder heer Reinoud ²⁾, waren uit traditie en neiging de leiders van de Hoeksche factie. Overal in het graafschap hadden zij hun getrouwen. Hun naam weerklonk als strijdkreet bij talrijke opstootjes ³⁾. Aan de woelingen van 1444 en 1445 waren zij niet vreemd geweest; de aanwezigheid van den Domproost in het rebelleerende Amsterdam had destijds den Raad met zorg vervuld ⁴⁾. Sindsdien waren hun betrekkingen met Bourgondië verbeterd. Heer Reinoud was in 1445 onder de ridders van het Gulden Vlies opgenomen,

¹⁾ A. Matthaeus, *Veteris Aevi Analecta* I, 647—660; R. Post, *Gesch. der Utrechtsche bisschopsverkiezingen*, 164 vlg..

²⁾ Zie over hem: H. Obreen, *De heeren van Teylingen en van Brederode*, Maandbl. Ned. Leeuw XLIV (1926), kol. 240—241.

³⁾ ARA, 4e Rek. v. Anth. Michiels, 1449—'50, f. 151: „Upten eersten dach van Novembry (1449) gesendt Wisse Gerytsz. mit plackaitten ter Goude om aldair te verdachvarden zeker personen tegens den Procureur-generael van Holland, voor den Stedehouder ende Raide, roerende den vechtelijc dat geschiede upten Derthiendach lestleden (6 Jan.), van dat sy geroepen hadden: Brederoode ende Borssel hoge moet . . .” — 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 147v: Eenige personen uit Haarlem worden ten tweeden male gedagvaard, „omdat zy by nachte enen waker gesmeten hadden, roepende: Rijst Brederode”. Het incident had vermoedelijk eenige jaren eerder plaatsgevonden. — Chastellain III, 132.

⁴⁾ ARA, 4e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1445—'46, ff. 137v, 138v—139, 140, enz.. Vgl. Ter Gouw, *Gesch. van Amsterdam* III, 71 vlg..

jonker Gijsbrecht in 1451 onder de Raden-met-wedde in Holland ¹⁾. Beide broeders hadden in 1452 met hun krijgsvolk den hertog bijgestaan in zijn oorlog tegen het opstandige Gent, en nog in December 1454 had de Domproost, tezamen met andere Hoeksche edelen, den stadhouder vergezeld op een militaire onderneming tegen Gorkum ²⁾. Deze invloedrijke partijhoofden bleven echter gevaarlijk, en konden dit des te meer worden, indien zij er in zouden slagen zich een onafhankelijke machtspositie te verwerven. De Hollandsche Kabeljauwen vreesden, dat, wanneer heer Gijsbrecht zich als bisschop zou handhaven, de beide Brederodes, met behulp van hun aanhang, hen zouden trachten te onderdrukken en het land opnieuw in burgeroorlog storten. Voor het Bourgondische gezag was dit vooruitzicht des te bedenkelijker daar, naar men zeide, het Huis Brederode aanspraken liet gelden op de grafelijke kroon van Holland ³⁾. Om dit dreigende gevaar te bezweren, drongen de stadhouder Lannoy en de Kabeljauwen er bij hertog Philips op aan, te Rome de provisie van David van Bourgondië door te zetten ⁴⁾.

Paus Calixtus III, vervuld van kruistochtplannen, droomde van een groote expeditie tegen de Turken, waarbij hij vooral op den steun van Philips den Goede rekende. Den Bourgondiër kon hij niets weigeren. De hertog kon zich bovendien beroepen op de toezegging, hem door 's Pausen voorganger gedaan, dat in zijn landen, of in gebieden die binnen zijn invloedssfeer vielen, geen hem onwelgevallige of verdachte personen van prelaturen zouden worden voorzien ⁵⁾. De benoeming

¹⁾ Hierna, blz. 294.

²⁾ H. Bruch, *Expeditie tegen Gorcum in 1454*, BMHG LIX (1938), 1—31. Ongeveer terzelfder tijd (Dec. 1454) veroorzaakte een geschil over de kerk van Velsen echter een zekere wrijving tusschen heer Reinoud en de grafelijkheid van Holland: ARA, 4e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 162v.

³⁾ Chastellain III, 132: De Brederodes voerden het volle wapen van Holland „et se disent extraits de la maison”. Hun aanhangers hielden dit staande, en de Hoeken hadden als strijdkreet soms geroepen: „Brederode! Brederode! Vray hoir de Hollande!” — Zie ook J. L. van Dalen, *Gesch. van Dordrecht* II (1933/6), 1077: vonnis van 1468. — Volgens Joh. a Leydis, *Croniken der edel heeren van Brederode* (bij Matthaeus, *Veteris Aevi Analecta* ² I), 668, is de bewering, dat de Brederodes naar de gravenkroon zouden hebben gestreefd, een valsche aantijging der Kabeljauwen. Reeds heer Walraven (1415—'17) zou het Hollandsche wapen zonder onderscheidingsteeken hebben gevoerd (*t. a. p.*, 637). Bekend is het conflict, dat tusschen Karel V en heer Reinouds gelijknamigen kleinzoon ontstond naar aanleiding van diens pretenties om het wapen en den titel van graaf van Holland te voeren: Obreen in *Maandbl. Ned. Leeuw* XLIV (1926), kol. 361; Theissen, *De regeering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden* (1912), 199.

⁴⁾ Chastellain III, 70, 78—80; Joh. a Leydis bij Matthaeus, *Analecta* I, 668; *Oude Goudtsche Kronycxken*, ed. Scriverius (1663), 132.

⁵⁾ Zie boven, blz. 34 n. 5.

van David werd in October 1455 in Holland en het Sticht bekend. In Holland beierden de vreugdeklokken ¹⁾; in Utrecht schaarden de Staten zich nauwer om den elect, dien zij, de pauselijke beslissing voorziende, den 18en September tot voogd van hun land hadden gekozen ²⁾).

Op Allerheiligen-avond kwam Philips de Goede voor een langdurig bezoek in Holland, om door zijn aanwezigheid de loyaliteit van zijn onderdanen aan te wakkeren en den ontevreden ontzag in te boezemen, voorts om de ontwikkeling van de gebeurtenissen in het Sticht van nabij te volgen en te gelegener tijd in te grijpen.

Er was nog een andere reden voor zijn overkomst. Zooals in zijn overige gewesten ³⁾ wilde de hertog ook hier van de Staten gelden verkrijgen voor zijn kruistocht ⁴⁾. Al de Staten van Holland en Zeeland, wereldlijke zoowel als geestelijke, met inbegrip van de paters van broeder- en zusterhuizen, werden daartoe tegen den 19en November op een generale dagvaart in Den Haag ontboden, waar de hertog hun om een bijdrage van 120.000 gouden leeuwen van 60 grooten liet verzoeken ⁵⁾. Deze bede werd niet zonder meer ingewilligd. In het midden van December ⁶⁾, en nog eens een maand later ⁷⁾, hadden besprekingen plaats met de edelen en steden. Echter eerst nadat hertog Philips van het aanvankelijk gevraagde bedrag de helft had laten vallen, is eindelijk op een generale dagvaart, die den 4en Februari 1456 werd gehouden en waarvoor ook weer de geestelijken waren opgeroepen, overeenstemming bereikt ⁸⁾. De onderhandelingen hebben

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 49v.

²⁾ Post, *Utrechtsche bisschopsverkiezingen*, 168 vlg..

³⁾ Jacques du Clercq, *Mémoires*, éd. De Reiffenberg² II, 206—209.

⁴⁾ Vgl. boven, blz. 35 vlg. en 77 vlg..

⁵⁾ ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, 1455—'56, ff. 159v—160v; GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 19v; GA Gouda, Tres.-rek. 1455, ff. 8 vlg.; Chastellain III, 71—77.

⁶⁾ 5e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 163v—164; GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, ff. 20, 20v (14 en 16 Dec.); GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58, f. 50v.

⁷⁾ 5e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 165v—166v (verkeerdelijk genummerd 155v—156v); GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, ff. 21, 21v (11 Jan.); GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 51.

⁸⁾ 5e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 169—169v; GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 22: afgevaardigden naar Den Haag, „omme mynen genadichen here een antwoorde finael te gheven op siin begeren van den Turk, als 't gedaen is, ende omme brieven weder dair op te verwerven ende voirwaerden tot des lants oirbair” (Feb. 4. Zij waren 17 dagen uit). — De voorstelling die Chastellain *t. a. p.* van de zaak geeft, n.l. dat de Staten reeds na acht dagen gunstig op Philips' verzoek beschikten en hem 350.000 „clinquars”, d. w. z. ponden van 30 gr., toestonden, is dus wel eenigszins optimistisch. J. D. Hintzen, *Kruistochtplannen*, 119, heeft hier Chastellain gevolgd.

zich toen nog over verscheidene dagen uitgestrekt, en de uitkomst was, dat steden en platteland van Holland den hertog 40.000 schilden consenteerden, op voorwaarde evenwel, dat het geld niet geïnd zou worden vóór het vrome voornemen van den hertog werd uitgevoerd of ingeval zware rampen het land zouden treffen ¹⁾. De resterende 20.000 schilden, het aandeel van Zeeland, zijn afzonderlijk toegezegd.

Ook het geestelijke goed zou in deze bede bijdragen. Waar het hier een bij uitstek kerkelijke en door den Paus gepatroniseerde onderneming betrof, sprak het vanzelf, dat nu ook van den geheelen clerus een offer werd gevraagd. Maar noch bij de geestelijken, noch bij de wereldlijke standen zijn de beloften ooit in klinkende munt omgezet, daar de eerste voorwaarde die de Staten voorzichtigheidshalve hadden gesteld, nimmer is vervuld ²⁾.

Behalve haar aandeel in de bede zou de geestelijkheid hier, zooals in de andere Bourgondische landen, een tiende van de inkomsten van alle kerkelijke beneficiën voor den kruistocht hebben op te brengen. Van deze tiende, die door Paus Nicolaas V in 1454 aan den hertog was toegestaan, welke toezegging den 30en December van het volgende jaar door Paus Calixtus III werd hernieuwd, merkt men in Holland niet veel ³⁾. Slechts is bekend, dat op 20 April 1456 ook naar Holland en Zeeland collectoren werden uitgezonden ⁴⁾.

Om de kosten van den voorgenomen tocht te bestrijden kreeg Philips de Goede van den Paus bovendien de beschikking over het hier te lande van oudsher aanwezige kruistochtfonds: landerijen, de z.g.n. kruislanden, die in vroeger jaren door vrome lieden tot onderstand van kruisvaarders waren aangewezen, doch welker oorspronkelijke bestemming veelal in vergetelheid was geraakt. Thans

¹⁾ Meilink, *Arch. Staten v. Holland* I, nr. 39, reg. nr. 41: 1456 Feb. 16; GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, ff. 51, 52. — De Staten van Artois, aan wie 120.000 gouden leeuwen was gevraagd, hadden 56.000 fr. toegestaan op dezelfde conditie (Du Clercq, *Mémoires* II, 206; vgl. Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois* I, 206 vlg.). Deze voorwaarde werd ook gesteld door de Staten van Franche Comté (Chastellain III, 13). Zie voor de kruistochtbede in Bourgondië: J. Billioud, *Les États de Bourgogne aux XIVe et XVe siècles* (1922), 401. Vgl. ook Blok, *Hollandsche stad* II², 159 en Hintzen, *a. w.*, 115 vlg.

²⁾ De verdere lotgevallen van deze Turkenbede komen hierna, blz. 193 ter sprake.

³⁾ Breve van 1454 Jan. 9, gedrukt: Van Lokeren, *Chartes et docum. de St. Pierre* II, 248—250 (nr. 1775), vermeld: Pastor, *Gesch. der Päpste* I³⁻⁴, 607 n. 5. — Bul „In Sacra”, van 1455 Dec. 30, verm.: Pastor, *t. a. p.* 666 n. 3, naar het zich te Rijsel bevindende orig. gedr.: Fredericq, *Codex Indulg.*, 213—217; vgl. Hintzen, *a. w.*, 113 vlg. — Over de kruisvaan die Philips in den zomer van 1456 tijdens zijn verblijf in Den Haag ontving, zie Chastellain III, 117—120.

⁴⁾ Pastor, *Gesch. der Päpste* I³⁻⁴, 661 n. 3.

werd dit kruisland voor den hertog opgespoord en, voor zoover het te achterhalen was geweest, in de volgende jaren te gelde gemaakt, waarvoor ook de bisschop van Utrecht zijn toestemming had gegeven ¹⁾).

Nauwelijks had de hertog van de Staten deze voorwaardelijke toezegging van het Turkengeld ontvangen, of hij deed opnieuw een beroep op zijn onderdanen. Hij had besloten in de Utrechtsche bisschopskwestie door te tasten en riep in de laatste dagen van Februari 1456 wederom afgevaardigden der steden in Den Haag bijeen, om bijstand te verzoeken voor het geval het tot een oorlog met het Sticht mocht komen ²⁾). Ditmaal namen de steden korter beraad. De vroedschappen hadden er veel voor over om de Brederodes uit hun dreigende positie te verjagen; van een Bourgondischen bisschop daarentegen verwachtten zij niet dan goeds, zoowel bij hun betrekkingen met het Sticht als bij hun moeilijkheden met de geestelijkheid. Reeds op 17 Maart konden zij met de ridderschap een bevestigend antwoord op het verzoek geven ³⁾). In September, tijdens het beleg van Deventer, zou de hertog den steden voorhouden, dat zij hem tot den Utrechtschen oorlog hadden geraden, en dat hij zonder hen niet te velde getrokken zou zijn ⁴⁾). Wel hebben de steden tegen deze voorstelling geprotesteerd; het is in elk geval tekenend dat dit gezegd kon worden.

De volgende maanden waren gewijd aan de diplomatieke en militaire voorbereiding van de verovering van het Sticht. De eerste zorg was

¹⁾ ARA, 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, ff. 168—168v: open plakaten ter afkondiging rondgezonden, inhoudende dat wie „cruuslant” heeft, dit binnen acht dagen kenbaar moet maken op verbeurte van 600 gouden leeuwen (1455 Maart 5). — GA Weesp, inv. 1e afd. I nr. 7: Vrijwaring van de kerkmeesters van Weesp in het bezit van zekere perceelen kruisland, door hen voor de som van 492½ postul. gulden 3 st. gekocht, tevens ontvangstbewijs voor dit bedrag, afgegeven door den met den verkoop belasten secretaris Dirk Poes, 1458 Mei 15. In dit stuk zijn woordelijk opgenomen het bisschoppelijke consent van 1457 Nov. 27 en de door den hertog aan den stadhouder verstrekte machtiging om aan de koopers brieven te geven onder het zegel van Holland (gedat.: Rijsel, 1457 Dec. 17). Vgl. Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Zeeland* II, 181.

²⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 23.

³⁾ Ibid., f. 23v. Reeds 9 April werd den steden bevolen zich gereed te maken (ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 176v), maar de definitieve taxering van het krijgsvolk had eerst in het begin van Juli plaats.

⁴⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, f. 18: 1456 Sept. 27 had te Leiden een bespreking plaats tusschen afgevaardigden van de vijf hoofdsteden, voornamelijk hierover, „dat men hem (*den hertog*) te kennen gheven soude van den twee brieven, die in den name van him an den vijf steden even ghelijck inhoudende uten heer voir Deventer ghescreven waren, als dat die steden deser lande him tot een oorloghe van Utrecht gheraden hadden ende dat Zijne Genaden buyten den steden in den velde niet gecomen en waren”. — Vgl. *ibid.* ff. 46v—47: posten van Sept. 11—22.

echter, het eigen land tegen een inval te beschermen ¹⁾. Rhenen en Amersfoort vielen den Bourgondiër bij, maar in Utrecht zelf werd een gildenopstand door den elect onderdrukt en onderhandelingen met de Brederodes wilden niet vlotten ²⁾. Den 28en April 1456 werd ieder verkeer met Sticht en stad van Utrecht tot nader order verboden ³⁾. De Hollandsche stedelijke magistraten hadden inmiddels allerlei attenties voor bisschop David en besloten hem voor zijn eerste inkomste een schenking te doen ⁴⁾.

Op 2 Mei werd in Den Haag met veel praal het negende kapittel van de orde van het Gulden Vlies geopend. Er was bijzondere zorg aan dit feest besteed, om de bewoners der Noordelijke gewesten, en vooral de Utrechtenaren, terdege van de macht en de rijkdom van Bourgondië te overtuigen ⁵⁾. Op den elect en diens aanhang schijnt dit alles echter geen indruk te hebben gemaakt. Zij gevoelden zich sterk door den steun van Gelre, het Oversticht en Friesland en den moreelen hulp van Keizer Frederik III, die aan Brederode de regaliën had verleend ⁶⁾. Wel verscheen heer Reinoud op het Vlieskapittel om zich te verantwoorden, maar de trotsche Brederode gaf hier te kennen, dat hij den twist tusschen zijn broeder en David van Bourgondië als een particuliere aangelegenheid beschouwde die den hertog niet aanging ⁷⁾. Aan zijn ordebroeders, die er op aandrongen, dat hij zich aan den wil van den Paus en van den hertog zou onderwerpen, gaf hij een ontwijkend antwoord ⁸⁾.

De Staten van het Sticht wierven soldeniers in Gelderland en brachten de stad Utrecht in staat van verdediging ⁹⁾. Hertog Philips

¹⁾ ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, 1455—'56, ff. 172v—173, 174v; vgl. Limburg Brouwer, 111.

²⁾ Joh. a. Leydis bij Matthaëus, *Analecta* I, 679, 677—678; ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 169v, 175, 176v, 177, 178, 178v, 179v, 181, 184v: diverse posten betreffende gezantschappen, boden, verspieders enz., van Jan.—Mei 1456 naar Utrecht gezonden. De onderhandelingen werden van Bourg. zijde voornamelijk gevoerd door hertog Jan van Kleef, den stadhouder Lannoy, Joost van Halewijn Joost van Lalaing en mag. Ant. Haneron: Chastellain III, 128.

³⁾ ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 180—180v.

⁴⁾ GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 54v (Apr. 22); GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 36 (Feb. 18: de vijf steden schenken David een levenden steur „tot sijn gheluck van sijn bisdom t'Utrecht").; GA Gouda, Tres.-rek. 1455—'56, f. 12v.

⁵⁾ Chastellain III, 89—98; De Reiffenberg, *Histoire de l'Ordre de la Toison d'Or* (1830), 34—37.

⁶⁾ Post, *Utrechtsche bisschopsverkiezingen*, 167 vlg..

⁷⁾ Chastellain III, 93. ⁸⁾ De Reiffenberg, *a. w.*, 37.

⁹⁾ Chastellain III, 126, 130 vlg.. Den 22en Mei werd den grenssteden van Muiden tot Gorkum bevolen de wacht te versterken, in verband met de komst der vreemde ruiters te Utrecht (ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 184).

liet van zijn kant in Picardië troepen op de been brengen ¹⁾ en oefende druk op zijn tegenstanders uit door overal een door den hulpvaardigen Paus tegen den Domproost en diens aanhang uitgevaardigde banbul te doen afkondigen ²⁾. Nog deed hij, om bloedvergieten te vermijden, den elect een schitterend aanbod: de proosdij van Sint Donatiaan te Brugge, 4200 Rijsche guldens 's jaars levenslang uit het bisdom Utrecht en behoud van het raadsheerschap met wedde, maar tevergeefs. Gijsbrecht van Brederode was evenwel niet onhandelbaar. Het was hem er slechts om te doen zooveel mogelijk persoonlijk voordeel uit den toestand te trekken. Hij eischte boven het hertogelijk aanbod nog een schadevergoeding van 50.000 gouden leeuwen. Deze voorwaarde achtte hertog Philips onaanvaardbaar, en het was den Hollandschen steden volkomen duidelijk, dat hij nu „van noids wegen” tot den krijg gedwongen was ³⁾. Met goed en bloed wilden zij hun heer hierin bijstaan ⁴⁾.

In Juli kwamen in Holland de burgermilities onder de wapenen ⁵⁾. Den 30en sloeg de hertog te IJsselstein zijn hoofdkwartier op, waar de in Picardië gelichte strijdmacht zich bij zijn vaandel voegde, evenals 6000 man wel gewapend voetvolk, door Holland geleverd en betaald ⁶⁾. De onderhandelingen waren intusschen niet afgebroken. Naarmate de Bourgondische voorbereidselen dreigender werden, waren de Stichtenaars inschikkelijker gebleken. Nu kwam op 3 Augustus 1456 te IJsselstein zonder veel moeite een overeenkomst tot stand ⁷⁾. De Dom-

¹⁾ Chastellain III, 107—108.

²⁾ T. a. p., 98—100; ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 184: „Upten XXen dach in Meye gesent Jan Jacobsz. tot Utrecht mit copien ende brieven van den bullen, gecommen wesende uutten hove van Roomen, an mynen heren den hertoge van Cleve aldair wesende, roerende van den bisdomme van Utrecht. Gegeven den bode voir vyf dagen die hy uut was, als 't blyct by der cedel van Jan Wandel, hier overgegeven, . . . V s. X d. gr.”.

³⁾ GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 56 (opteekening van 1456 Juli 1).

⁴⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 44.

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, ff. 16, 17.

⁶⁾ Chastellain III, 126—134, 144; *Oude Goudtsche Kronycxken*, 133; GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, ff. 42—53: (f. 42) „Item op Sinte Pieters-avont ad Vincula (Juli 31) anno zes ende vyftich reisde Claes van Ruven, op die tijt burgermeister der stede van Hairlem, uuyt Hairlem mitter stede bannier, die hem hoichliken als banierdragher bevolen was, mit Aelbrecht van Raephorst, schout, Claes van Yperen, burgermeister, ende Garbrant Claessoen, scepen van Hairlem, mit hoeren dyeners ende knechten ende mit anders den schutten ende wapentuysers, omme mit mynen genadichen here in den velde te trekken, dair zyne genaden voir trekken souden, ende waren uuyt zeven weken ende drie daghen . . .”. Op 7 Sept. vertrok uit Haarlem de aflossing van dit eerste contingent (f. 50).

⁷⁾ Hansen, *Westf. u. Rheinl.* II, 445—449; S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen*, nr. 3689 (III, 3); Chastellain III, 135—140; Joh. a Leydis bij Mattheaus, *Analecta* I, 680 vlg.; *Oude Goudtsche Kronycxken*, 133.

proost deed afstand van zijn rechten op de bisschoppelijke waardigheid, maar op zijn eigen voorwaarden. Thans kon Philips de Goede zich veroorloven grootmoedig te zijn; de schadeloosstelling leverde geen onoverkomelijke moeilijkheid meer op. Even gul en weinig haatdragend betoonde de hertog zich tegenover heer Reinoud en stad en land van Utrecht: het diende tot niets, zich bij de bewindsaanvaarding van zijn zoon onverzoenlijke vijanden te maken. Philips zal hun zelfs dankbaar zijn geweest omdat zij hem de gelegenheid hadden geboden tot een indrukwekkenden en zorgvuldig geënsceënerden intocht in de bisschopsstad, met de ridderlijke praal en de schittering die hem zoo lief waren ¹⁾.

Een dag na zijn vader, den 6en Augustus, trok de bisschop zijn stad binner, geharnast van top tot teen, „gelijk een veroveraar, wereldlijk vorst” ²⁾. Om zijn zoon in diens moeilijke regeeringstaak bij te staan, voegde de hertog hem een van zijn bekwaamste ambtenaren als mentor toe: den oud-hoogleraar van de Leuvensche universiteit mr. Antoine Haneron, vroeger gouverneur van David, thans lid van den Grooten Raad en proost van Bergen in Henegouwen, een man wiens naam wij in den loop van deze studie nog meermalen zullen ontmoeten ³⁾.

Het machtsvertoon te Utrecht was niet slechts bedoeld als waarschuwing voor bisschop Davids nieuwe onderdanen; het was tevens bestemd om indruk te maken op het nog weerbarstige Oversticht en op de nog vrije Noord-Oostelijke gewesten. Philips de Goede schijnt de gelegenheid te hebben willen aangrijpen voor de verwezenlijking van wijschere plannen: Utrecht zou het uitgangspunt zijn van een grootschen krijgstoct, die hem, na de onderwerping van Overijsel, de verovering van „zijn koninkrijk Friesland” moest brengen ⁴⁾. Het

¹⁾ Chastellain III, 141—151. ²⁾ T. a. p., 154—155.

³⁾ Artesiër van geboorte; regent van de Faculteit der Artes te Leuven 1430—'38 (Reusens in *AHEB* XXX, 1903, 206 vlg., 257; Id., *Actes . . . de l'Univ. de Louvain* I, 1903, 127 vlg., 209, 323, 337 vlg. en *passim*); proost van Bergen sedert 1439 Feb. 24 (L. Devillers, *Chartes du Chapitre de Ste-Waudru* III, 1908, 204 vlg.); op dien datum reeds vermeld als „conseillier de M. S.”; aartsdiaken van Kamertijk sinds 1443 Mei 5 (Dubrulle in *AHEB* XXXII, 1907, 437); lid van den Grand Conseil van 1454 (Lameere, *Le Grand Conseil*, 96). Reeds 1456 Aug. 11 komt hij voor als raad van bisschop David (RA Utrecht, Arch. bissch. nr. 373, „Officiatorium”, f. 3v; Enklaar, *a. w.*, 168); 1459 Maart 31 vermeld als diens vicaris in spiritualibus (*ibid.*, f. 34). — Zie over zijn werkzaamheid als diplomaat: H. Stein, *Un diplomate bourguignon du XVe siècle. Antoine Haneron*, Bibl. de l'Éc. des chartes XCVIII (1937), 283—348, die echter H.'s bemoeiingen in de Utrechtsche aangelegenheid niet vermeldt.

⁴⁾ Chastellain III, 101, 158, 196: „son royaume de Frise, . . . et lui seroit gloire et renommée perpétuelle, sans le proufit encore qu'il y auroit, qui n'est point à comprendre” (p. 158). A.-M. en P. Bonenfant hebben met deze merkwaardige passage, die een krachtig argument tegen hun theorie (zie boven, blz. 28 n. 3) oplevert, geen rekening gehouden.

beleg van Deventer in Augustus en September bezorgde den Bourgondiër echter een teleurstelling, en hij zal niet ontevreden zijn geweest, dat de aankomst in Brabant van den gevluchten Dauphin hem aanleiding gaf voorloopig van verdere veroveringen af te zien. Al had hij dan niet veel krijgsroem geoogst, toch was het voordeel dat zijn onderneming hem had opgeleverd, aanzienlijk: niet alleen hadden nu ook de Staten van Overijsel zijn zoon als hun heer gehuldigd ¹⁾ en waren zoowel Neder- als Oversticht in diens macht, maar ook in Gelre was voor den Bourgondischen invloed de poort geopend ²⁾.

De hertogelijke politiek waardeerde bisschop David dus meer als heer van het Sticht dan als herder van een diocees, en zijn aanstelling was meer een territoriale dan een kerkelijke aangelegenheid ³⁾. Voor Holland en Zeeland is het niettemin van groote beteekenis geweest, dat de bisschop, wiens geestelijke gezag zich over bijna het geheele gebied der beide graafschappen uitstreckte, nu een Bourgondiër was. En al zou de lange regeering van dezen kerkvorst een voortdurende worsteling zijn met dezelfde particularistische groepen die zich reeds van den beginne af tegen hem hadden verzet, het bisdom zou niet meer uit den greep van Bourgondië geraken.

Reeds dadelijk bleek, dat het David van Bourgondië zwaar zou vallen zich in het Sticht te handhaven. Nauwelijks was het leger dat hem gebracht had, weer afgetrokken, of zijn tegenstanders roerden zich opnieuw. De bisschop zag zich gedwongen zijn stad te verlaten en de wijk te nemen naar Amersfoort.

Opnieuw greep Bourgondië in. In Juni 1457 trachtte een commissie uit den Grooten Raad, door den hertog hiertoe aangewezen, tusschen de partijen te bemiddelen. Evenals het vorige jaar was ook thans de proost van Bergen, Haneron, een der onderhandelaars ⁴⁾. Tegen den 24en Juli werden de Drie Staten van Holland en Friesland naar Den Haag opgeroepen om het verslag van deze commissarissen aan te hooren

¹⁾ S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen*, nrs. 3690—3691 (III, 3).

²⁾ Is. An. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de gesch. van Gelderland IV* (1847), LXXXVI vlg.; J. S. v. Veen, *De laatste regeeringsjaren van hertog Arnold*, Werken Ver. Gelre XIV (1920), 4 vlg..

³⁾ Toen Johannes Busch, de bekende kloosterreformer, in het Bourgondische kamp voor Deventer eenigen krijgslieden naar bisschop David vroeg, kreeg hij ten antwoord: „Heer, gij moet niet zeggen: bisschop David, maar: Waar is mijn heer van Utrecht?”. Een kwestie van vorm, maar veelzeggend. (Joh. Busch, *Liber de Reformatione Monasteriorum*, ed. K. Grube, 784).

⁴⁾ ARA, 7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58, ff. 146, 148; vgl. boven, blz. 140 n. 2; Chastellain III, 317.

en de eventueel aan bisschop David te verleenen hulp te bespreken ¹⁾. Ook den clerus wilde men dus op de een of andere wijze hierbij betrekken. Blijkbaar is op deze vergadering besloten de onderhandelingen niet af te breken, daar in den zomer en den herfst weer besprekingen van stadhouder en commissarissen met de Utrechtsche oppositie plaatsvonden ¹⁾.

In het begin van September verzochten de commissarissen op een dagvaart te Haarlem den Staten om raad, hoe te handelen als die van Utrecht weigerden hun bisschop te gehoorzamen. Hun werd, na ruggespraak, op 3 October geantwoord, dat de beslissing hierover aan den hertog en zijn Grooten Raad werd overgelaten, doch dat ridderschap en steden gaarne advies zouden geven. De vroedschappen verklaarden zich bovendien volkomen bereid om de stedelijke milities weer te laten uitrukken, indien het tot een oorlog mocht komen ³⁾. Holland steunde dus zonder voorbehoud de Bourgondische politiek; het wenschte den bisschop gehandhaafd en het Hoeksche gevaar bezworen. Een bloedig incident, dat in het voorjaar buiten Utrecht had plaats gevonden, en dat aan twee Haarlemsche overheidspersonen het leven had gekost ⁴⁾, had er niet toe bijgedragen de gevoelens die men in de Hollandsche raadhuizen jegens de tegenstanders van den bisschop koesterde, te verbeteren.

In den loop van de maand September werd de toestand kritiek, al kwam het niet tot oorlog, en het bleef zoo den geheelen winter door. Herhaaldelijk moesten de grenssteden gewaarschuwd worden tegen een mogelijken overval ⁵⁾. Nieuwe bemiddelingspogingen bleven vruchteloos ⁶⁾. Den 21en April 1458 achtte de Raad van Holland den oorlog onvermijdelijk ⁷⁾. Toen echter Anton, de Groote Bastaard, met krijgsvolk was overgekomen en de Bourgondische wapenen gingen meespreken ⁸⁾, liet de onderwerping van Utrecht niet lang op zich wachten. Op 24 Juni werden de partijen door bemiddeling van Jan van Lannoy en de Hollandsche raden verzoend: de sedert het verdrag van IJselstein gerezen geschillen zouden worden onderworpen aan de scheidsrechterlijke uitspraak van Anton van Bourgondië, den stad-

¹⁾ 7e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 149v—150v; GA Haarlem, Tres.-rek. 1457—'58, f. 16.

²⁾ 7e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 150v, 151, 153, 153v, 156; Burman II, 346.

³⁾ GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 62 (1457 Sept. 9); ARA, 7e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 156v.

⁴⁾ Zie hierover beneden blz. 147.

⁵⁾ 7e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 156 (1457 Sept. 13), 158 (Oct. 9), 166—166v (1458 Maart 8), 174 (April 22).

⁶⁾ Ibid., ff. 158v, 166—166v. ⁷⁾ Ibid., f. 173v.

⁸⁾ Chastellain III, 317; Du Clercq II, 287; Burman II, 358 vlg..

houder Lannoy en de Staten van Utrecht ¹⁾. Onmiddellijk hierop werd den kapiteins van de Hollandsche grensvestingen bevolen hun garnizoenen op vredessterkte terug te brengen ²⁾, en keerde het leven weer in rustiger banen terug. Wel hadden in Utrecht nog eenige strubbelingen plaats, die den stadhouder van Holland noodzaakten in October nog eenige keeren met zijn raden naar de bisschopsstad te reizen ³⁾, maar over het algemeen is nu voor den bisschop een periode van betrekkelijke rust aangebroken onder de aegis van Bourgondië.

Stadhouder en Raad verleenden eveneens in de volgende jaren, in opdracht van den hertog, aan bisschop David alle hulp en bijstand bij het heffen van een precarium of bede, welke hij ter gelegenheid van zijn blijde inkomste van de geestelijkheid van zijn diocees verlangde. Van ganscher harte werd hem de bijdrage niet geschonken. Zoowel bij de geestelijken zelf als bij de stedelijke overheden stuitten de bisschoppelijke gedeputeerden hier en daar op verzet ⁴⁾. Terzelfdertijd, of weinig later, werd eindelijk ook het subsidium caritativum geëind, dat krachtens pauselijke beslissing van 1449 aan den clerus van het bisdom was opgelegd ten behoeve van Walraven van Meurs ⁵⁾.

¹⁾ S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen*, nr. 3809 (III, 20); vgl. Burman II, 367 vlg.. Van 30 Mei tot 2 Juli was de stadhouder met Gerrit van Assendelft in het Sticht om den zoen te helpen maken. Gedurende een gedeelte van dezen tijd was daar ook de secretaris Dirk Poes, „om alle dingen te scrijven roerende den tractate ende der zoene”: ARA, 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, ff. 104—104v, vgl. 7e id., ff. 176, 178v. Anton van Bourgondië verwierf door aankoop van een reeks heerlijkheden van Jacob van Gaesbeek (1458 Juni 12) tijdelijk belangen in het Sticht en vergrootte er den Bourgondischen invloed: Muller, *Regesten arch. bissch.*, nr. 3805, vgl. nrs. 3817, 4122, 4138.

²⁾ ARA, 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 128 (1458 Juni 30).

³⁾ *Ibid.*, f. 113v.

⁴⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 55 (vgl. K. Heeringa, *Rekeningen van het bisdom Utrecht*, WHG. 3. LX, lxiv vlg.); 7e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 144—114v (1457 Aug.); 8e id., f. 130v (1458 Juli 11); GA Haarlem, Tres.-rek. 1458—'59, f. 17v (1458 Dec. 4); ARA, Egmond: acte van protest van den abt van Egmond, 1459; Joosting, *De Proosdij van West-Friesland* (OVR 2. XXI), 37—40; Noordeloos, *Heffing van precariën in Westfriesland*, BGHB L (1932), 418 vlg..

⁵⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1459—'60, f. 89v: „Item opten XIXen dach in Mairte (1460) gescheynct den commissarisen myns heeren van Utrecht, die 't precaere gaderden van den priesterschap ende gheesteliken luyden van bisscop Waelraven van Moers, twie stedecannen wyms, die stoep VI g., fac. XVI s.” Vgl. R. Fruin, *Het archief der O. L. V. abdij te Middelburg*, (1901), 339—340 (reg. nrs. 800—803); Dez., *Servitia enz. der abdij van Middelburg*, BMHG XXII (1901), 382—385; Brom, *De schatting . . . ten behoeve van Walraven van Meurs*, AGAU XVI (1888), 372, 381, en Burman II, 378.

VII

BELASTING EN AMORTISATIEWETGEVING

1456—1462

David van Bourgondië had in Utrecht met te groote moeilijkheden te kampen dan dat hij bij machte zou zijn geweest, terstond te voldoen aan de verwachtingen die men in Holland van hem koesterde. De stad Haarlem had krachtig medegewerkt om den Bourgondischen kerkvorst op zijn zetel te plaatsen en zich hiervoor aanzienlijke offers getroost ¹⁾. Thans moest zij zien, de uitgaven, die de deelneming aan den veldtocht met zich had gebracht, te dekken. Om de inkomsten te vergrooten en tevens de lasten zoo gelijk mogelijk over alle inwoners te verdeelen, vorderde de stedelijke overheid nu ook van de geestelijken betaling der accijnzen. Een netelige kwestie, die ook in andere steden telkens aan de orde was, daar de vrijdom van accijns den geestelijken niet slechts voor het eigen gebruik ten goede kwam, maar door hen en door leeken die zich binnen de immuniteiten hadden gevestigd, ook misbruikt werd om drank en andere waren aan burgers te leveren, tot groot nadeel voor de neringdoenden en voor de stedelijke financiën ²⁾. De Haarlemsche geestelijkheid weigerde uiteraard haar vrijheden prijs te geven, en maakte tegen burgemeesters en gerecht te Utrecht een proces aanhangig voor de officialen van den bisschop en van den Domproost. De stadsregeering van haar kant stelde zich in Februari 1457 met den bisschop zelf in verbinding en trachtte van hem een bevelschrift te verkrijgen dat de geestelijken tot betalen zou dwingen. Bisschop David, in onmin met den Utrechtschen clerus, schijnt wel tot medewerking bereid te zijn geweest, want eind Maart, vlak voordat het proces behandeld zou worden, reisden weer eenige overheidspersonen van Haarlem naar het slot Ter Horst om hem over deze

¹⁾ Vgl. boven, blz. 141 n. 6.

²⁾ Middelburg b.v. had sinds jaren een geschil met het kapittel van St. Pieter over de accijnzen: W. S. Unger, *Bronnen tot de gesch. van Middelburg in den landsheerl. tijd* II, RGP, g. s. LXI (1926), 54, 311, 320, 322, 345, 346 (nrs. 109, 221, 226, 228, 245, 246, over de jaren 1434—'60); J. H. de Stoppelaar, *Invent. v. h. Oud-Arch. der stad Middelburg* (1883), nrs. 349, 350, 352 (1460). Vgl. De Man, *Maatregelen* . . . , 289. — Zie ook hierna, blz. 203.

zaak te raadplegen¹⁾. Op den vooravond van de rechtszitting echter vielen de twee voornaamste Haarlemsche afgevaardigden buiten Utrecht ten offer aan een persoonlijke wraakneming van Walraven, bastaard van Brederode²⁾. De geestelijken te Haarlem meenden hierin een vingerwijzing van de goddelijke gerechtigheid te moeten zien, en het stadsbestuur dacht er wellicht evenzoo over: het liet hen in ieder geval verder met rust³⁾.

Meer bevrediging had Philips de Goede den Hollandschen steden geschonken. De hertog had in dezen tijd herhaaldelijk een beroep op hen moeten doen en had alle reden zich tegenover hen uiterst tegemoetkomend te toonen. Misschien is bij de onderhandelingen over de Turkenbede, of bij die over den tegen Utrecht te verleenen militairen steun⁴⁾, de regeling van het kloosterbezit weer te berde gebracht. Ook na de schikking met het St. Elisabethklooster in Den Haag was de ordonnantie hierop nog niet definitief vastgesteld, en in het laatst van Juli 1454 had zij op een dagvaart van Raad en Staten weer een onderwerp van besprekingen gevormd. De steden — van Leiden tenminste weten wij dit zeker — hadden toen besloten zich aan de eenmaal overeengekomen ordonnantie te houden en verlangd, dat deze zou worden bevestigd en verkondigd⁵⁾. Deze bekrachtiging zal men nu van den hertog hebben gevraagd en verkregen. Na advies ingewonnen te hebben niet alleen van stadhouder en raden van Holland, maar ook van de heeren van den Grooten Raad die hem vergezelden, bevestigde Philips in April 1456 de overeenkomst met het Haagsche klooster, waarbij hij ter nadere garantie de voorwaarde stelde, dat ministra en convent een brief van aanneming, waarin de zijne was opgenomen, zouden bezegelen, welke brief in de charterkamer van Holland zou worden bewaard en in het registerboek ingeschreven. Dit geschiedde,

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, ff. 22, 23v; *Divisiechroniek*, div. XXIX, cap. 30.

²⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, ff. 23v (1457 Maart 31), 24v (April 22: beklag bij den hertog en den graaf v. Charolais), 26v; Joh. a Leydis, bij Matthaeus, *Analecta* I, 684 vlg.; *Divisiechron.*, t. a. p. (geeft 10 April als datum van den moord en een iets andere lezing van het geval dan bovenvermelde rekeningpost op f. 23v). Zie over Walraven, bastaard van Brederode: L. M. G. Kooperberg in *N. Ned. Biogr. Wdbk.* X (1937), kol. 137—140.

³⁾ *Divisiechroniek*, t. a. p.; GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, f. 40.

⁴⁾ Boven, blz. 137, 139.

⁵⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58, f. 39v. Bijlage XI. — Nog in 1459 werd beweerd, dat ondanks de vele beraadslagingen, „nochtans noch niet getermineert noch eyntelic gesloten (en is), wes in deser saiken binnen desen landen dairvan gebueren ende onderhouden sal worden”: ARA, Hof van Holland nr. 465, f. 144v.

en hiermee had de reeds sinds 1439 hangende regeling eindelijk haar beslag gekregen ¹⁾).

De hertog en zijn raden waren niet voornemens de ordonnantie een doode letter te laten blijven. Dit blijkt uit den amortisatiebrief dien Philips, in overleg met Stadhouders en Raad van Holland, op 10 October 1456 voor het te stichten Cistercienserklooster Hemelpoort te Heemstede uitvaardigde. Dit stuk bevat de uitdrukkelijke voorwaarde, dat binnen het jaar een schriftelijke opgave van de landen en renten, waarmede het nieuwe klooster was begiftigd, aan de Raadkamer van Holland moest worden overgelegd. Toen deze termijn bijna verstreken was, zonder dat de verlangde verklaring was binnengekomen, beval de waakzame Raad den beiden stichters alsnog op staanden voet aan hun verplichting te voldoen ²⁾. Philips haastte zich overigens de door hem in het bijzonder geprotegeerde Dominicanen van de in de klooster-ordonnantie vervatte beperkingen uit te zonderen: in 1458 veroorloofde hij aan hun Haagsche en Rotterdamsche huizen, evenals aan het nonnenconvent te Leiden, gedurende vijftig jaar alle erfenissen te aanvaarden als waren zij wereldlijken ³⁾.

Nog ontbraken de kloosters, die de schikking wilden aanvaarden. Van slechts één is bekend, dat het nog in dit decennium het voorbeeld van de Haagsche zusters gevolgd heeft: St. Margaretha te Leiden, eveneens een Tertiariissenconvent ⁴⁾. De omstandigheden waaronder dit geschiedde maken duidelijk, dat dit klooster moeilijk anders kon handelen.

Er was in dezen tijd groote oneenigheid tusschen de stad Leiden en haar zusterhuizen. Dat onder de handwerkslieden ontevredenheid heerschte over den goedkoopsten loonarbeid der kloosterzusters, vooral sinds hun poging om deze mededinging den kop in te drukken schip-

¹⁾ Deze brief, die de geheele regeling van 1453 Maart 17 bevat, is geregistreerd in het Groene Register, ff. 155v—156v (Bijlage XII) en, geïncorporeerd in de acte van aanneming door ministra en convent, in het Register Philippus B., ff. 126—129v (Bijlage XIII); ook opgenomen in een brief van Maximiliaan en Karel van Oostenrijk voor het klooster Roma te Leiden (1511 Oct. 5: GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 379); gedrukt bij De Riemer, *Beschr. van 's Graven-Hage* I. 1, 464—469. De dateering luidt in al deze gevallen: „den lesten dach van April” 1456, hetgeen moeilijk in overeenstemming is te brengen met den datum van de bovenvermelde acte van het St. Elisabethklooster: 22 April 1456 „nae Paesschen”. Vermoedelijk is bij de registratie in de dagteekening een fout geslopen, die overgenomen is in het afschrift dat het klooster ontving, en moet worden gelezen: „den sesten dach van April”.

²⁾ Van Heussen-Van Rijn, *Oudheden en Gest. v. Rhyndland*, 670—674, 674—676 (1457 Oct. 6).

³⁾ B. de Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana*, 177, 180.

⁴⁾ Römer, *a. w.* I, 594—597; Van Heel, *Tertiariissen*, 171—175; Schoengen, *Monasticon Batavum* I, 129—130. — Van Heel, *a. w.* 66 vermeldt nog het St. Ursulaklooster te Oudewater, dat 1458 Oct. 19 het reglement zou hebben aanvaard; zie echter ben., blz. 157 n. 4.

breuk had geleden ¹⁾, is begrijpelijk. Toen in 1456 van de pui van het stadhuis de namen werden afgelezen van de burgers, die met den hertog den krijgstoct tegen Utrecht moesten meemaken, schreeuwde een ambachtsman het gerecht toe, dat het nu maar eens de zusters en begijnen, de papen en broeders, die alle nering van de stad hadden, moest oproepen om in het veld te trekken ²⁾. Deze vrijmoedigheid kwam den man op een bedevaart naar Keulen te staan, maar in den grond van de zaak was het gerecht het niet zoo met hem oneens. Ook de overheid was van oordeel, dat de religieuzen die wereldlijke bedrijven uitoefenden ook in de openbare lasten hadden bij te dragen. Reeds in 1406 had de stad als regel aangenomen, dat een ieder, wie hij ook was, de accijnzen diende te betalen; slechts het gasthuis was van deze verplichting ontslagen ³⁾. Sedert was ook aan alle andere geestelijke personen dispensatie van de accijnsbetaling verleend ⁴⁾. In 1446 was men ten aanzien van de zusterhuizen van deze vrijstellingen teruggekomen ⁵⁾, en sindsdien waren de conflicten niet van de lucht. De Leidsche magistraat stelde zich hier op het standpunt, dat allen die een ambacht uitoefenden, ongeacht hun stand, in de belastingen moesten contribueeren, welk beginsel ook de landsregeering huldigde, toen zij in 1450 de tolvrijheid voor de neringdoende kloosterlingen ophief ⁶⁾. En dan werkte de stad nog met het merkwaardige argument, dat de zusters van de Derde Orde geen geestelijke personen in den vollen zin des woords zouden zijn. Nu namen de reguliere Tertiariissen, uit hoofde van hun oorsprong uit een congregatie van leeken en hun weinig strengen regel, een eenigszins eigenaardige plaats in tusschen begijnen en nonnen, maar waar zij na het afleggen van geloften in kloostergemeenschap leefden volgens een door den Paus goedgekeurden regel, moesten zij ongetwijfeld tot de religieuzen gerekend worden ⁷⁾.

¹⁾ Boven, blz. 102.

²⁾ „... men soude nu die susteren ende baghynen uutbieden ende dese papen ende broederen, die die neringe van der stede hebben...”: Blok, *Leidsche rechtsbronnen*, OVR 1. VI (1884), 76.

³⁾ *Keurboeken van Leiden*, ed. Hamaker (1873), 14; vgl. ook GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 251, reg. nr. 173.

⁴⁾ GA Leiden, *Homansrek.* 1427, ff. 72—73v (Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* II, 213 vlg.).

⁵⁾ Vgl. hiervóór, blz. 93.

⁶⁾ Boven, blz. 91; zie ook hierna, blz. 190 vlg., 203 vlg.

⁷⁾ De Pausen Johannes XXIII in 1414 en Martinus V in 1430 hadden de zusters en broeders van het Utrechtsche Kapittel, die de geloften afgelegd hadden, uitdrukkelijk met de leden van andere kloosterorden gelijkgesteld. Eenzelfde verklaring had bisschop Zweder van Culemborg in 1430 voor deze conventen afgegeven, en het Concilie van Bazel in 1439: D. de Kok, *Bijdragen gesch. Ned. Klarissen en Tertiariissen*, WHG 3. LII (1927), 90, 102, 183; Van Heel, *De Tertiariissen*..., 253, 265—267. Vgl. M. Heimbucher, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche* I (1896), 368 vlg..

Dit geestelijke karakter der zusters, dat vroeger ook in Leiden was erkend ¹⁾, meende de stad nu in twijfel te moeten trekken. Zij zond haar advocaat met afschriften van de privileges waarop de zusters zich beriepen, naar Parijs om daar de doctoren der Universiteit over dit kerkrechtelijke probleem te raadplegen en van hen te vernemen, of de Tertiariissen inderdaad religieuzen waren die recht hadden op alle vrijheden der Kerk ²⁾. De stad nam dus het standpunt in, dat de zusterhuizen begijnhoven waren, die zij kon reglementeeren zooveel zij wilde, dien zij kon voorschrijven hoeveel bewoonsters zij mochten hebben, wie zij moesten aannemen en wie zij niet mochten toelaten ³⁾, en die zij bij de stedelijke lasten kon betrekken, zij het tegen een speciaal tarief, — terwijl de zusters, hierbij gesteund door den bisschop en den Paus, volhielden, dat hun huizen kloosters waren die op de volle kerkelijke vrijheid recht hadden. Tegen 1460 was de strijd in vollen gang ⁴⁾, en de toestand van de zusterhuizen in en bij de stad was verre van aangenaam. Reeds in hooge mate impopulair bij de massa der handwerkers, werden zij nu ook door de overheid in hun vrijheden aangetast. Op den duur vermochten zij geen weerstand te bieden aan den druk, die op hen werd uitgeoefend, en weldra betaalden de Leidsche religieuzen met de poorters mee in de accijnzen. Weliswaar poogden zij hun nederlaag te bementelen en zich hun rechten voor te behouden, door deze belastingbetaling voor te stellen als een vrijwillige gift, die zij schonken uit pure dankbaarheid voor de vele diensten door de stad aan hen bewezen ⁵⁾.

¹⁾ In de Homansrek. 1427, f. 72 wordt b.v. gesproken van „die susteren dairbuten (St. Margarethaconvent) ende ander geestelijke personen”: Meerkamp van Embden, a. w. II, 213.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, ff. 102v, 103. — De Leidenaren waren blijkbaar niet de eenigen die nog twijfel koesterden ten aanzien van den kerkelijken status der Tertiariissen: in 1471 vond bisschop David van Bourgondië aanleiding om den ingezetenen van zijn bisdom opnieuw in te prenten, dat de Tertiariissen en hun huizen „pro veris religiosis et ecclesiasticis” te houden waren (D. de Kok, a. w., 187 vlg.; Van Heel, a. w. 297—299).

³⁾ Zie boven, blz. 92.

⁴⁾ ARA, 6e Mem. Bossaert, 1457—'63, f. 189v en passim; 10e Rek. v. Cl. de Vriese, 1460—'61, ff. 148, 152; GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, ff. 97 vlg. enz..

⁵⁾ Uit een pleidooi (1464) van de zusters van St. Margaretha tegen de bureu van Zoeterwoude (zie ben., blz. 191): „Ende off dan die voirs. eysschers der voirs. stede van Leyden enige gratuite off dancbairheyt bewyst mogen hebben in recompensacyen van den menichvoldigen getrouwen dienst die diezelve stede voir himl. gedaen mach hebben, zulke dancbairheyt en is niet sculdich verstaen noch genomen te wezen tot achterdeel van den voirs. eysschers, noch van hoere geestelicke vryheyt, gemerct dat andere geestelicke religieuzen die tot Leyden zittende zyn van gelycken derzelver stede dancbair geweest zyn, dat die voirs. eysschers oic niet geplogen en hebben te geven van rechts wegen,

Het is dus niet te verwonderen, dat de Tertiariissen van St. Margaretha, het oudste en grootste convent, hun woonplaats vlak buiten de Rijsburger poort ongezond vonden en gaarne meer afstand tusschen zich en de stad wilden zien ¹⁾. Den 7en September 1458 gaf Philips de Goede toestemming om het klooster over te brengen naar 14 morgen land onder Rodenburg bij Zoeterwoude, in de parochie Leiderdorp, die hij den zusters tot dit doel overdroeg. Hij stond hun toe in het nieuw te bouwen huis alleen de personen toe te laten die zij wenschten ²⁾, en gaf hun verlof zooveel land in te polderen in de Zijpe, dat er een jaarlijksch inkomen ter waarde van 200 mark zilver uit getrokken kon worden, onder voorbehoud van zekere rechten van de graaflijkheid ³⁾. Het kon niet op den weg van het St. Margarethaconvent liggen, nu het voor wereldlijken steun tegenover de aanspraken van Leiden geheel en al op den hertog was aangewezen, om de kloosterordonnantie af te slaan. Op 28 Augustus 1459 schikten de zusters zich naar de wenschen van de regeering en namen de regeling van St. Elisabeth aan. Slechts bedong het Leidsche klooster, daar het een van de oudste der Derde Orde was, gesticht in 1396, met ongeveer 200 zusters ⁴⁾, een inkomen van 200 mark zilver vrij geld aan jaarlijksche renten voor 100 personen, zooals andere kloosters voor 50 personen 100 mark jaarlijks hadden ⁵⁾.

mar alleen ommadat zy der voirs. stede niet tot onwille en hebben willen wezen. Ende al is't dat dit aldus bynnen der voirs. stede van Leyden geschiet mach wezen, nochtans en zal men niet bevinden dattet in enigen anderen steden in den lande van Hollant van gelycke geestelicke ende geoirde personen geschiet is . . .". Hun tegenstanders lieten zich niet van de wijs brengen en constateerden: „dat die voirs. eysschers die bynnen der vryheyt van der stede van Leyden gezeten zyn, geven ende betalen mitten poirteren aldair excijs ende andere ongelden ende lasten onder 't dexel ende ommadat zy aldair doen alrehande neringen als ongeapprobeerde ende ongeoirde personen". (GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1631, reg. nr. 1326). — In 1477 is het gerecht met de Tertiariissen overeengekomen, dat zij per hoofd en per termijn 4 groot zouden betalen (Vroedschapsb. 1465—1504, f. 84: resolutie van 1477 Jan. 10). Vgl. verder: Blok, *Holl. stad* II², 160.

¹⁾ Onder de voordeelen, verbonden aan de nieuwe woonplaats der zusters op Rodenburg, die de Paus in den straks te noemen brief opsomt, vergeet hij niet te vermelden, dat zij daar waren „a publicis vectigalibus et exactionibus indebitis, que eisdem frequenter imponebantur, necnon laicalibus consortiis et molestiis semote" (GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1479).

²⁾ Vgl. de bepaling van de keur van 1446, dat in de zusterhuizen slechts vrouwen uit Leiden en Rijnland mochten opgenomen worden (boven, blz. 92). Vermoedelijk was de stadsregeering nog verder gegaan en had zij den Tertiariissen medezusters opgedrongen.

³⁾ GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1478, reg. nr. 1192. — Over bedijkingen in de Zijpe in de 15e eeuw (het betreft hier vermoedelijk den polder Burghorn) vgl. A. A. Beekman, *De strijd om het bestaan* (1887), 283 vlg.

⁴⁾ In 1461: 170 (Burgem.-rek. 1460—'61, f. 97), in 1463: 150 (inv. Kloosters nr. 1473, reg. nr. 1294).

⁵⁾ ARA, Reg. Philippus B., ff. 152v—155v. Bijlage XV.

Deze overeenkomst, op 1 Januari 1460 officieel door den hertog bevestigd ¹⁾, was de prijs die de zusters voor de hertogelijke bescherming betaalden, tevens een beveiliging tegen plagerijen van magistraat en burgerij. Paus Pius II gaf den 11en Juni van het volgende jaar aan Jacob van Borselen, deken van St. Pancras te Oostvoorne, opdracht alles wat met de verplaatsing van het klooster in verband stond, benevens alle privileges enz. die het ontvangen had, na onderzoek te bekrachtigen, welke confirmatie 23 December 1461 werd verleend ²⁾. Implicite was hiermee ook de kloosterordonnantie bevestigd en het streven van de Staten en van de Bourgondische regeering door den Heiligen Stoel goedgekeurd.

In de volgende jaren ontvingen de Tertiariissen van St. Margaretha in hun nieuwe woning op Rodenburg nog verscheidene blijken van de hertogelijke bescherming die zich over hen had uitgestrekt, en van de nauwlettendheid waarmede de landsregeering toezag, dat de overeenkomst van 1459 werd nageleefd ³⁾. Geheel ongestoord konden zij van de voorwaarden van dit accoord niet genieten. De Leidsche overheid was van oordeel, dat de algemeene regeling, waaraan zij toch zelf haar goedkeuring had gehecht, het stadsprivilege van 1413 ⁴⁾ niet buiten werking stelde, en was niet bereid het erfrecht der zusters van Rodenburg, zooals dit thans was geregeld, te erkennen. Het Hof van Holland deelde evenwel deze opvatting niet en handhaafde de zusters, wanneer de gelegenheid zich voordeed, in hun van den hertog verkregen rechten ⁵⁾.

De overgroote meerderheid der kloosters bleef echter volharden in haar onwil, zich te richten naar de regels die de regeering voorstelde. Ook sommige stedelijke overheden lieten zich hier zeer weinig aan gelegen liggen en vergunden aan de geestelijke huizen veel grooter vrijheden dan de ordonnantie toeliet ⁶⁾. Ondanks allen wetgevend

¹⁾ ARA, Charters Graaflijkheid. Ook opgenomen in GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1476, reg. nr. 2086.

²⁾ De zeer gehavende pauselijke brief (oorspr.: GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1479, reg. nr. 1221; naar Reg. Lateran. 558, ff. 152—153v vermeld bij Brom, Archivalia I. 2, 588, nr. 1653) is in zijn geheel opgenomen in de acte van afkondiging d.d. 1461 Dec. 23 (ibid., inv. nr. 1479, reg. nr. 1262).

³⁾ Zie hierover beneden, blz. 193. ⁴⁾ Van Mieris IV, 242; boven, blz. 21.

⁵⁾ ARA, Hof van Holland nr. 473, Reg. Memorialen ende Sententien P, ff. 89v—94 (1475 Dec. 9): Bijlage XXII.

⁶⁾ B.v. Rotterdam: 1460 Mei 8, onbeperkt verlof van ambachtsuitoefening en neringdrijven voor de Regularissen van St. Agatha (ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 135); Schiedam: 1461 Maart 17, verlof om naar believen erfenissen te aanvaarden (ibid. f. 148; naar orig. GA Schiedam gedrukt in BGBH XVI, 431, vgl. l. c. XXI, 39 vlg.).

arbeid van den laatsten tijd was het probleem van het kerkelijke bezit in de samenleving dus nog verre van opgelost, toen in het begin van April 1462 graaf Karel van Charolais in naam van den hertog aan de edelen en steden van Holland een nieuwe bede voor den tijd van tien jaren verzocht en de Staten de gelegenheid aangrepen om herstel van talrijke grieven te vragen ¹⁾. In het request, waarin de afgevaardigden der steden in den loop van de maand hun wenschen formuleerden, en dat zij ingewilligd wilden zien vóór zij de bede toestonden, keerde de oude klacht over de kloosters dan ook weer terug en werd uiting gegeven aan de teleurstelling die men gevoelde over de geringe uitwerking van de nu reeds geruimen tijd van kracht zijnde ordonnantie ²⁾. De heeren van den Raad van Holland en de raden van graaf Karel, die in de eerste helft van Mei de door de steden ingediende artikelen onderzochten, adviseerden, dat de hertog op dit punt zou antwoorden, dat hij voor de naleving van de indertijd gemaakte ordonnantie zorg zou dragen en zich daarenboven bereid zou verklaren om, indien deze niet afdoende mocht blijken, op verdere voorstellen van zijn onderdanen in te gaan. De leden van den Grooten Raad, naar wie artikelen en adviezen vervolgens werden opgezonden, wachtten naar het schijnt deze nadere voorstellen niet af, maar gaven naar eigen inzicht een aanvulling op de verordening van 1446. In Juni beschikten zij, dat de hertog bij open brief den bouw van nieuwe kloosters in Holland zou verbieden en er geen zou toelaten dan na de steden en belanghebbenden te hebben gehoord. Conform dit advies luidde ook de beslissing die graaf Karel, hiertoe door zijn vader gemachtigd ³⁾, in Juli op de requesten der steden gaf: de hertog zou de ordonnantie

¹⁾ Zie voor het volgende: P. A. Meilink, *Holland en het conflict tusschen Philips den Goede en zijn zoon van 1463/64*, BVGO 7. V (1934/5) en VI (1935), vooral V, 135—141, en T. S. Jansma, *De voorgeschiedenis voor de Instructie v. h. Hof van Holland*, Tijdschr. v. Gesch. XLIX (1934), 444—453.

²⁾ De 55 artikelen zelf zijn, evenals de bij vroegere bedeonderhandelingen ingediende (vgl. b.v. boven, blz. 98), verloren gegaan. Hun inhoud is echter te reconstrueeren uit een tweetal toevalligerwijze bewaard gebleven stukken, door Dr. Meilink ontdekt in een thans op het ARA berustende 16e-eeuwsche bundel, die nog niet bij een fonds is ingedeeld. Het eerste, door Dr. Meilink in BVGO V, 139, n. 2 vermeld, bevat de adviezen van Karel van Charolais en van den Raad van Holland, met en apostille de beschikkingen hierop van den Grooten Raad; het andere stuk, vermeld t. a. p., 140 n. 3, behelst de beslissing van Karel, die blijkens marginale aantekeningen in den loop van de besprekingen op sommige punten nog eenige wijzigingen heeft ondergaan. Dit laatste is niet het geval geweest met de beslissing op het onderhavige artikel XXIII (zie Bijlage XVI, C). — Deze documenten zijn in ander verband ook gebruikt door Dr. Jansma in diens bovenvermeld artikel, *Tijdschrift v. Gesch.* XLIX (1934) en LI (1936).

³⁾ ARA, Reg. Philippus B., ff. 157—158 (Van Marle, *Le comté de Hollande*, CLIII—CLV).

doen onderhouden en zoo noodig gaarne in overleg met de steden nadere voorzieningen treffen; buitendien zou de graaf van Charolais bij open brief iedere nieuwe kloosterstichting verbieden, die niet door den hertog goedgekeurd was, terwijl zoodanig verlof niet zou worden gegeven zonder overleg met de steden ¹⁾. Dezen verklaarden zich met de beschikking accoord, en nadat ook met betrekking tot de 54 andere punten van hun verlanglijst overeenstemming was bereikt, en zij eindelijk op 31 Augustus de bede, ten bedrage van 54.000 £ 's jaars ²⁾, hadden toegestaan, werd terstond aan de gedane belofte gevolg gegeven. Tegelijkertijd met een reeks andere ordonnanties vaardigde graaf Karel op 2 September 1462 de beloofde verordening uit. Hierin deelt hij mede, dat de afgevaardigden der goede steden van Holland en Friesland hem te kennen hebben gegeven, dat er in het land reeds te veel kloosters zijn in verhouding tot de weinige bruikbare grond en er nog dagelijks meer bijkomen. Deze kloosters herbergen legioenen religieuzen, die alle hun toevallende erfenissen willen aanvaarden, zonder van deze goederen de oude diensten te blijven verrichten of ze weer uit de geestelijke hand te willen laten gaan. Daar een voorziening hierin dringend gewenscht is, ordonneert graaf Karel, na den Raad gehoord te hebben en met volmacht van zijn vader, dat voortaan in Holland en Friesland geen nieuwe kloosters meer gebouwd mogen worden dan met bijzondere toestemming van den hertog, die, alvorens dit verlof te geven, hierover het oordeel der steden zal hebben ingewonnen ³⁾.

Dit besluit, dat de ordonnantie van 1446 doeltreffend aanvulde, is dus naar allen schijn te danken aan den Grooten Raad, welk college reeds eerder belangstelling had getoond voor het streven van de Hollandsche Staten ⁴⁾. Maar ook nu zijn het de steden die tot dit

¹⁾ Bijlage XVI.

²⁾ 54.000 ponden of klinkaards van 30 gr. komen overeen met ruim $\frac{2}{3}$ van de door Karel gevraagde som van 80.000 £ = 60.000 leeuwen à 40 gr.. Het resterende derde deel, ten bedrage van 26.000 £, kwam ten laste van Zeeland, dat op 26 Sept. zijn aandeel afzonderlijk toestond (hierna, blz. 189).

³⁾ GA Delft (Meilink, *Inv. archief Staten van Holland — 1572*, nr. 24, reg. nr. 45), oorspr.; GA Amsterdam, *Privilegeboek I*, ff. 151—152 (Inv. Scheltema I, 87): gewaarmerkt gelijktijdig afschrift. Bijlage XVII. — Hoewel de genoemde gedrukte inventarissen van Scheltema en Meilink, evenals die van Soutendam (*Inv. charters Delft*, 27) het bestaan van dit belangwekkende stuk sedert 1860 hebben wereldkundig gemaakt, heeft het tot dusver weinig of niet den aandacht getrokken. Het is alleen in het kort vermeld door Ter Gouw, *Gesch. van Amsterdam III* (1881), 92, die het bepaaldelijk met Amsterdam in verband brengt, en zeer onlangs door Mejuffrouw Dr. Van Eeghen, *Vrouwenkloosters . . . in Amsterdam* (1941), 69.

⁴⁾ Boven, blz. 89.

besluit den stoot hebben gegeven. Het bijzondere belang, dat zij bij deze aangelegenheid hadden, wordt ook door den Grooten Raad erkend: aan de Hollandsche steden, die reeds sinds 1445/'46 aan de wetgeving op de kloosters hadden meegewerkt, wordt nu officieel een beslissende stem bij de al of niet toelating van nieuwe geestelijke huizen toegekend.

Een aanvullende maatregel is de gelijktijdige opdracht aan den Raad van Holland tot inventarisatie en inbeslagneming tot nader order der niet-geamortiseerde landen, die de zusters en broeders van de orde van St. Franciscus, „ongeaprobeert van den Stoel van Romen”, binnen Holland bezaten ¹⁾. Vermoedelijk is dit een, overeenkomstig de hertogelijke toezegging, door den graaf van Charolais in overleg met de steden getroffen nadere voorziening. Vrije verenigingen van mannen of vrouwen, die den regel der Derde Orde hadden aangenomen — de conventen van het meermalen pauselijk goedgekeurde Utrechtsche Kapittel kunnen hier bezwaarlijk bedoeld zijn — hadden blijkbaar voor hun goederen de kerkelijke vrijheid opgeëischt en zodoende de moeilijkheden die de erkende kloosters reeds voor een gezonde landshuishouding opleverden, nog vergroot. Dwang tot amortisatie of onmiddellijke fiscale baten ²⁾ zullen hier niet, of niet in de eerste plaats, zijn beoogd, doch onverwilde bescherming van de burgerlijke gemeenschap in afwachting van een nadere regeling, en daarnaast een maatregel van kerkelijke politie.

Of het aan de steden beloofde stelsel ook is toegepast, is niet na te gaan. Bij het vijftiental kloosterstichtingen, dat in de periode tusschen de afkondiging van het plakkaat van 1462 en den dood van

¹⁾ ARA, 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, f. 176: 1462 Sept. 27 wordt de deurwaarder Jan van der Cruce naar Leiden, Haarlem, Kennemerland, West-Friesland en Gooiland gezonden met een tweeledige opdracht: 1e, om den wereldlijken en geestelijken rechters de stipte naleving van het concordaat van 1434 in te scherpen (een ontwijfelbaar resultaat van de bedeonderhandelingen, zie blz. 180), 2e: „Item voirt, uut machte van enen anderen mandemente myns genadichs heeren, te ondertasten overal in den steden ende plaetsen dair hy commen zoude, wat landen dat hebben mogen die zusteren ende broederen van Sinte Franciscus oirde, ongeaprobeert van den Stoel van Romen ende niet geamortisert en zyn, ende die by goeden inventaris in gescrifte te stellen ende dair hand aen te slaen, ende die van myns genadichs heeren wegen te doen regieren by goeden mannen, ter tyd toe dat myn vorseide genadiche heere anders dairup geordineert sal hebben . . .”. — Op 1 October vertrok een andere deurwaarder met gelijke opdracht naar Delft en Zuid-Holland (f. 177), en een bode naar Zeeland (f. 176v), voor wien het tweede punt niet wordt genoemd: een andere aanwijzing, dat wij hier te doen hebben met het resultaat der onderhandelingen met de Staten van Holland.

²⁾ Zie hierna, blz. 214 vlg.

Karel den Stoute is vast te stellen, ontbreekt nagenoeg iedere aanwijzing van een uitdrukkelijke toestemming van den landsheer of van een raadpleging der steden¹⁾. Integendeel: nauwelijks hadden dezen de plechtige toezegging ontvangen, dat de hertog bij de goedkeuring van nieuw op te richten kloosters met hun wenschen rekening zou houden, of de graaf van Charolais en de Raad dreven de oprichting van een Minderbroeders-Observantenklooster in Amsterdam door, tegen den duidelijk geuiten wil van gerecht en vroedschap in²⁾. Wel ontving Delft op 18 October 1466 een afzonderlijk privilege, waarin het oprichten van kloosters in de stad en binnen een kring van een halve mijl rondom verboden werd³⁾.

Daarentegen schijnt de ordonnantie van 1446 inderdaad, zooals aan de Staten was beloofd, met meer kracht te zijn gehandhaafd⁴⁾, maar of dit veel kloosters er toe heeft gebracht, zich naar de ontworpen regeling te schikken, moet betwijfeld worden. De onderstelling ligt voor de hand, dat de aanvaarding ervan als een *condicio sine qua non* bij de toelating van nieuwe kloosters is gesteld, maar ook hiervan is geen spoor aan te wijzen. Toch is het niet onwaarschijnlijk, dat voor

¹⁾ Uit een brief van Karel den Stoute voor het nieuwe Clarissenklooster te Haarlem, van 1469 Maart 10 (*BGBH* XVI, 1891, 434—436) blijkt inderdaad stedelijk consent en landsheerlijke garantie. Het stuk heeft echter niet betrekking op het landsprivilege van 1462, maar op de stedelijke privileges van 1422 en 1426 (zie boven, blz. 21 en 68).

²⁾ Zie hierna, blz. 257.

³⁾ GA Delft. Bijlage XX. Soutendam, *Invent. charters*, 27, vgl. 44 (beschoppelijke bevestiging, 1467/8), 45 (bekrachtiging door pauselijken legaat, 1468), 29 (id. door Karel den Stoute, 1469). — 1469 Sept. 1 hernieuwde hertog Karel ook het privilege van 1411 betreffende het erfrecht der religieuzen (ARA, Groen Reg., ff. 58—58v, vgl. boven, blz. 21).

⁴⁾ Blijkens het rekeningboek van het klooster (ed. J. C. Overvoorde in *BGBH* XXI, 1896, 70), schrokken de zusters van St. Agnes in Dordrecht er in 1472 voor terug een proces voor het Hof te voeren, omdat zij hier geen heil in zagen nu er „alsulke manumenten of insetten ghemaect sijn, so dat men den gheesteliken conventen sonder scade of moeynisse niet en laet, dat si langhe beseten hebben, ende die heren niet liden en willen, dat si haer eerfnisse hebben.” — ARA, Hof van Holland nr. 472, Reg. Memorialen ende Sententiën N, ff. 48 vlg.: In een geding tegen het O. L. Vr. klooster te Gouda wordt het door hertog Philips voor de kloosters vastgestelde jaarlijksche inkomen van ten hoogste 100 mark zilvers als argument aangevoerd (1470 Juli 14). — Van Limburg Brouwer, *Boerg. charters*, 138, vermeldt onder 1468 Oct. 28 een „Verbod aan de geordende lieden om te erven, tot eene overeenkomst met hen zal gesloten zijn (Archief van Haarlem).” Een heruitvaardiging van de ordonnantie van 1446? Landsheerlijke of stedelijke, algemeene of locale verordening? Nasporingen in de Gemeenten Rijksarchieven te Haarlem leverden geen resultaat. Vermoedelijk is niets anders bedoeld dan de door een abuis 22 jaar te laat gestelde ordonnantie van 1446 Oct. 28 zelf. D. de Man, *Maatregelen* . . . , 290, D. van Heel, *De Tertiarissen* . . . , 67 en I. H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters* . . . , 73, hebben de mededeeling van Van Limburg Brouwer overgenomen.

zusterhuizen als St. Maria in Galilea in Den Haag en Nazareth te Leiden de door hun respectieve moederkloosters St. Elisabeth en St. Margaretha aangenomen regels ook van kracht waren, en bestaat de mogelijkheid, dat zij zijn toegepast op kloosters als dat der Carmelieten ter Zwanevelt te Oudorp bij Alkmaar, dat goeddeels door toedoen van Karel den Stoute tot stand kwam ¹⁾. Ook de verleenning van hertogelijke beschermingsbrieven ²⁾ kan van aanvaarding van het reglement afhankelijk zijn gesteld. Slechts van twee reeds sinds jaren bestaande huizen is met stelligheid bekend, dat zij in dezen tijd het accoord hebben aangenomen: het Tertiariissenconvent St. Elisabeth te Grootebroek op 21 Juni 1463 ³⁾, en het Elfduizend-Maagdenklooster der Tertiariissen te Oudewater op 14 Maart 1467 ⁴⁾. Beide overeenkomsten zijn vrijwel gelijkkluidend aan die welke in 1453 met het St. Elisabethklooster in Den Haag was gesloten. Alleen heeft het verdrag met de zusters in Grootebroek een wijziging, die meer in het bijzonder met de streekbelangen rekening houdt: slechts tot een rente van 100 gouden Engelsche nobels jaarlijks mogen zij hun vermogen

¹⁾ Römer, *Kloosters en abdijen* I, 623; J. L. A. Nabbeveld in *BGBH* XXI (1896) 131.

²⁾ B.v.: ARA, Supplem. Van Mieris V, f. 81: sauvegardebrieff van Karel van Bourgondië voor de Regulieren buiten Amsterdam, van 1470 Oct. 19 (vgl. Scheltema, *Aemstel's oudheid* IV, 42).

³⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, ff. 221 vlg.. Het origineel bevindt zich in GA Grootebroek, evenals een bijna woordelijk gelijkkluidend charter van Karel den Stoute d. d. 1473 April 7: P. Noordeloos, *Het St. Elisabeth convent-weeshuis der stede Grootebroek*, *BGBH* XLV (1928), 301—309. Bijlage XIX. — Door Van Limburg Brouwer, a. w., 130 verkeerdelijk vermeld als „Nieuw verbod tegen het koopen van land en het handel en nering drijven door de geestelijken en kloosters in Holland, Zeeland en Friesland”. — Het is niet overbodig, eens te meer de aandacht te vestigen op de talrijke onjuistheden in de *Boergoensche charters*, die de historische overlevering dreigen te verwarren, getuige voor dit geval de artikels van Moquette, *Het St. Agnietenconvent*, 81, en van De Man, *Maatregelen* . . . , 290, en de recente boeken van Van Heel, *De Tertiariissen* . . . , 66/7, en van Van Eeghen, *Vrouwenkloosters* . . . , 80.

⁴⁾ ARA, Reg. Philippus B., f. 178v; Van Kinschot, *Beschr. van Oudewater* (1747) 381. Bijlage XXI. De Man, *Maatregelen*, 290 plaatst dit reglement ten onrechte in 1466; pater Van Heel, die toch de juiste vindplaats opgeeft, dateert het 1458 Oct. 19 (a. w., 66) en 1456 (a. w., 189). — Een soortgelijk reglement voor het St. Agnesklooster te Den Burg wordt met een enkel woord en zonder opgave van datum vermeld door J. C. v. d. Loos, *Van het eiland Texel*, *BGBH* XLV (1928), 180. Het stuk, of de aantekening, is echter noch op het RA Noord-Holland, noch in de archieven van het klooster (weeshuis) of van de Ned. Herv. Gemeente te Den Burg te vinden (mededeeling van Ds. T. Visser te Den Burg). — Uit het feit, dat in 1470 in een proces tegen de Regularissen van St. Maria te Gouda de eischer zich beroept op de bepalingen van de overeenkomst met het St. Elisabethklooster in Den Haag, volgt nog niet, dat het genoemde Goudsche convent deze regeling eveneens had aanvaard (ARA, Reg. van Sententiën N., ff. 48v—50v).

binnen West-Friesland in grondbezit beleggen en de rest, tot de 100 mark toe, daarbuiten binnen Holland en Zeeland.

Algemeene geldigheid heeft de regeling niet gekregen. Onder de volgende regeeringen sloot af en toe nog een enkel klooster zich er bij aan, niet omdat het hiertoe gedwongen werd, maar geheel vrijwillig, daar het de voordeelen van een dergelijke overeenkomst had leeren beseffen. Zoo deed in 1479 vermoedelijk het St. Aagtenklooster te Delft ¹⁾, in 1511 het Regularissenconvent Roma op Rapenburg binnen Leiden. De zusters van Roma, die door stedelijke keuren en statuten verhinderd werden in het bezit der hun toekomende erfenissen te geraken, verzochten den landsheer ootmoedig, hun als bijzondere gunst gelijke brieven te willen verleen en als het convent van St. Elisabeth in Den Haag in 1456 van hertog Philips had ontvangen: een late hulde aan de ontwerpers der ordonnantie, wier arbeid aanvankelijk in de kloosters zoo weinig waardeering had gevonden ²⁾.

De Bourgondische amortisatiewetgeving, die niet zonder consequentie of systeem is geweest ³⁾, heeft toch slechts weinig gevolgen gehad. De verklaringen, in 1514 ingezameld door de commissie van informatie voor een nieuwe verponding, wijzen uit, dat toen in stad en land het

¹⁾ 1479 Maart 20 amortiseeren Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk voor het convent van St. Agatha, dat 125 zusters telt, erfelijke renten tot een waarde van 1.500 R. gld. (van 40 gr.) 's jaars in Holland, en 80 morgen land in Delfland (vgl. boven, blz. 99 en 151), tegen zekere missen, betaling van 400 £ Vlaamsch en inlevering van een verklaring van het land dat de zusters onder de amortisatie begrepen willen hebben: ARA, Klooster St. Agatha (Drossaers, *Delftsche Statenkloosters*), inv. nr. 16, reg. nrs. 330, 332—335; Groen Reg., ff. 122—123v, 124—124v, 125.

²⁾ GA Leiden, inv. Kloosters nr. 379 (1511 Oct. 5): „... Ende want de voirn. suplianten vresen ofte beduchten beswaert te zijne in toecommenden tyde, ende dat men heml. ongebruyck soude mogen doen in den goeden daer zy inne succederen ende aencommen zouden moegen van huerluyden ouders wegen, ende omme alle processen ende cost te schuwen, zij hebben ons oetmoedlick gebeden hierinne hulpe, troost ende bijstant van ons te hebben, zonderlinge dat ons believen soude willen heml. de voirn. punten ende artelen te confirmeren, dewelcken zij geerne achtervolgen zouden, ende dairvan verleen en sulcke ende gelycke brieven als die van den convente van Ste. Elisabeth voirs. hebben, ende hierop voirsien met onse gracie, ...”. — Ook de Tertiariissen van St. Margaretha op Rodenburg verzochten in 1508 den keizer, hun als bijzondere gunst de ordonnantie van hertog Philips van 1460 Jan. 1 te willen bevestigen: GA Leiden, inv. Kloosters nr. 1476, reg. nr. 2086 (vgl. boven, blz. 152). — 1537 Mei 18 gaven schout, burgemeesters en schepenen van Leiden aan de zusters, op hun verzoek, een vidimus van het artikel der ordonnantie dat de draperie en de vrijheid van toll en betrof (Ibid., inv. nr. 1477, reg. nr. 2432); vgl. boven blz. 100.

³⁾ De stelling, dat eerst onder Karel V in de Nederlanden een systematische amortisatiewetgeving is begonnen (K. Holder, in *Archiv f. kath. Kirchenrecht* LXXXIV, 1904, 285; Telders, *Bijdrage gesch. bezit in de doode hand*, 119), is in deze formulering onjuist.

grootendeels belastingvrije bezit der geestelijkheid geen geringer probleem vormde dan een halve eeuw tevoren ¹⁾). Om aan de klachten der onderzaten tegemoet te komen, hernieuwde de regeering den maatregel van Philips den Goede van 1462: den 6en Juli 1515 werd uit naam van Karel V opnieuw bepaald, dat voortaan geen kloosters opgericht mochten worden dan met verlof van den vorst. Tevens werd verordend, dat religieuzen slechts roerend goed en lijfrenten met zich in het klooster mochten brengen ²⁾). In 1520 en in 1524 werd dit edict aangevuld met plakkatens die ten doel hadden het kerkelijke bezit eens voor al te beperken: een verbod, vaste goederen en renten aan geestelijke personen of aan godshuizen over te maken, en een bevel aan kloosters, kapittels en gasthuizen om zulke goederen en cijnzen, voor zoover deze niet geamortiseerd waren, binnen het jaar van de hand te doen ³⁾). Van regelingen, tot stand te brengen in onderling overleg, is dan geen sprake meer.

¹⁾ *Informacie . . .*, ed. R. Fruin, o. a.: 23, 30, 78, 89, 106, 180 vlg., 195 vlg., 243, 284, 336, 467, 475. — In de 66 ambachten waar het kerkelijke grondbezit min of meer gespecificeerd wordt, blijkt dit in 27 plaatsen minder dan 10% van het geheele oppervlak te bedragen, in 18 van 10—20%, in 15 van 20—30%, in 2 van 30—50%, in 2 van 50—75% en in 2 meer dan 75%, „ende es meest van den eersten besten lande”. — Vgl. ook de *Enqueste upt stuck der verpondinghe* van 1494, ed. R. Fruin (1876), 66, 138, 165, 195, 203.

²⁾ *Gr. Placaet-boeck* II, kol. 2047/8—2051/2. Opnieuw 1518 Sept. 8: t. a. p., kol. 2051/2.

³⁾ *Gr. Placaet-boeck* III, 396 vlg. (1520 Oct. 19); II, kol. 1588 (1524 Maart 20).

VIII DE AFLATEN

Onder de vele gravamina die de Hollandsche steden in de lente van 1462 ter kennis van de hertogelijke regeering brachten, wordt nog een andere klacht gehoord over economisch nadeel dat de burgerij van kerkelijke zijde ondervond. Deze klacht betrof de aflaatquestierders, die in grooten getale door het land trokken en goede zaken maakten ten koste van burgers en boeren. De bezwaren van de magistraten golden niet de indulgenties als zoodanig; zij waren van financieelen, niet van religieuzen aard. Wanneer een aflaat voordeel voor de steden beloofde, waren dezen er integendeel op uit hem binnen hun muren te krijgen. Zij volgden hier eenzelfde politiek als de vorsten van hun tijd: zoo min mogelijk vreemde aflaten, zoo veel mogelijk rijke indulgenties voor de eigen kerken en liefst een aandeel in de winst ¹⁾.

Duidelijk bleek dit laatstgenoemde streven bij den grooten jubel-aflaat van 1450. Hertog Philips had van Paus Nicolaas V in het begin van 1451 het jubileum ook voor zijn landen weten te verwerven en als de plaats, waar de genade verdiend moest worden, was Mechelen aangewezen ²⁾. Evenals Leuven, Antwerpen en Gent benijdden ook de Hollandsche steden Mechelen om dezen buitenkans. Zij maakten van de gelegenheid, dat kardinaal Nicolaas van Cues op zijn legatiereis in September 1451 hun gewest bezocht ³⁾, dankbaar gebruik, om er bij dezen op aan te dringen den grooten aflaat ook bij hen verkrijgbaar te stellen. In dit verzoek stemde de legaat toe, getroffen door de ontvangst welke hem in Holland was bereid, en liet de vijf hoofdsteden in de

¹⁾ Vgl. J. Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation*, 162—178, vooral 167 vlg. en de daar opgegeven litteratuur.

²⁾ P. Fredericq, *Codex Indulgentiarum*, 80—82, 119—121 (nrs. 76 en 91). Vgl. over het Mechelsche jubileum voorts nrs. 71 vlg. en de bewerking van de in den *Codex* gepubliceerde documenten door F. Remy, *Les grandes indulgences pontificales aux Pays-Bas à la fin du Moyen Age* (1928), 42—66. Voor de concurrentie van andere steden vgl. o. a. Fredericq, 77, 100, voor hun jaloezie *ibid.*, 104 bovenaan, 196 (Remy, a. w., 53 vlg.); voor de aflaatprediking in Holland en Zeeland de posten in de Mechelsche stadsrekeningen, *ibid.*, 106 bovenaan.

³⁾ Frederik van Heilo, *Liber de fundatione domus regularium prope Haerlem*, ed. J. C. Pool: *F. v. H. en zijn schriften* (1866), 133—167; E. B. Swalue, *De kardinaal Nicolaas van Cusa en zijne werkzaamheid als pauselijk legaat in Nederland*, Arch. v. kerkel. gesch. van Kist en Royaards, IX (1838), 1—115; K. O. Meinsma, *Nicolaus van Cusa*, AGAU XXXI (1906), 68—146; E. Vansteenbergh, *Le cardinal Nicolas de Cues* (1920), 92 vlg., 487.

eer en het profijt deelen. Waarschijnlijk reeds toen hij van zijn bezoek aan het graafschap te Utrecht was teruggekeerd, omstreeks den 17en September, stelde hij de indulgentie ook voor Holland in het vooruitzicht, zoodra de tijd van het jubileum van Mechelen zou zijn verstreken ¹⁾. Leiden, Haarlem, Amsterdam, Delft en Dordrecht wees hij aan als de plaatsen waar men de genade zou kunnen verwerven. Bij brief, uitgevaardigd te Trier, den 1en November — op 31 October was te Mechelen het jubilé gesloten — werd door den kardinaal het Hollandsche jubileum officieel bekend gemaakt, dat zou duren van den 1en November 1451 tot en met den 2en Februari 1452 ²⁾. Niet in al de genoemde steden evenwel is de aflaat reeds in dezen tijd te verkrijgen geweest, maar op 7 Januari 1452 verleende Nicolaas van Cues vanuit Keulen wederom den jubelaflaat aan Holland en Zeeland, voor den tijd van 2 Februari tot en met 16 April, en ditmaal konden alle vijf steden van het gunstbewijs genieten ³⁾. Later is het jubileum met nog een maand verlengd. Hoe begeerig de steden naar den aflaat waren, bleek uit de ongerustheid, die Haarlems vroede vaders toonden, toen zij vreesden, dat Leiden alleen van het geschenk zou profiteren ⁴⁾. Het onmiddellijke materiele voordeel zal echter de verwachtingen hebben teleurgesteld. Aanvankelijk was bepaald, dat een deel van de aflaatgelden bestemd zou zijn voor de kerkfabrieken van de plaatsen waar de indulgentie verkrijgbaar was gesteld, zooals dit ook in Mechelen was geschied, waar de helft van de zuivere opbrengst aan de kerken der stad was toegevalen ⁵⁾. Inderdaad hebben een aantal godshuizen, met name in Dordrecht, een gedeelte van de giften der geloovigen ontvangen ⁶⁾, maar blijkbaar is naderhand door den Paus of den legaat ten gunste van Philips den Goede anders over den inhoud der offerkisten beschikt. In het begin van 1453 is de winst van den aflaat, voor zoover daarvan na aftrek van de aanzienlijke bedragen aan onkosten en honoraria nog sprake was, verdeeld tusschen den Paus en den hertog, die zijn aandeel besteden zou, en inderdaad

¹⁾ Fred. van Heilo, *l. c.*, 155. — Voor den duur van het jubilé te Mechelen waren alle andere pauselijke indulgenties in de Bourg. landen geschorst: Fredericq *l. c.*, 120/1.

²⁾ Oud-arch. Ned. Herv. Gemeente Haarlem, inv. nr. G. 449.

³⁾ *Ibid.*, inv. nr. G. 450; andere, iets afwijkende, tekst bij Swalue, in *Arch. v. kerkel. gesch.* IX (1838), 276—277; bij Meinsma, *l. c.* 138—139, en bij Fredericq, *l. c.*, 196—197 (nr. 125). Ik hoop binnenkort beide stukken te publiceeren.

⁴⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1451—'52, f. 50.

⁵⁾ Fred. van Heilo, *l. c.*, 142 (ook bij Fredericq, *l. c.* 182). Voor de verdeeling van de opbrengst van het Mechelsche jubileum zie Fredericq, 82, 121; Remy, *op. cit.*, 47.

⁶⁾ *Rekeningen van het convent van St. Agnes te Dordrecht*, ed. J. C. Overvoorde, BGBH XXI (1896), 60—61.

besteed heeft, voor de verbouwing van de Hofkapel in Den Haag ¹⁾. De hertogelijke kapel had dus den stedelijken kerken de loef afgestoken, maar het indirecte voordeel dat de steden bij het jubileum hadden gehad, het vertier tengevolge van den grooten toeloop van buiten ²⁾, was hun niet af te nemen.

De andere pauselijke indulgenties van dezen tijd, Turkenaflaten ³⁾, hielden niet, als het jubileum, een belofte in van groot tijdelijk voordeel, maar waar het hier een zoo bij uitstek verdienstelijk en den Paus en den hertog welgevallig werk als den kruistocht betrof, is het wel bij niemand opgekomen de afkondiging ervan in de steden te verbieden. Integendeel, zoowel in 1456 ⁴⁾ als in 1464 ⁵⁾ hebben de magistraten de predikers van de kruistochtafلات met allen gepasten eerbied ontvangen. Op den duur weliswaar, toen een expeditie tegen de ongelooovigen weer tot de onwaarschijnlijkheden was gaan behooren, wekte ook de prediking van deze indulgenties verzet, maar minder, zoo het schijnt, bij de burgerijen dan bij de plaatselijke geestelijkheid ⁶⁾.

Deze groote aflaten waren het dus niet, die de ontevredenheid opwekten, maar zij stonden niet alleen. Daar waren vooreerst de vaste, jaarlijks terugkeerende questen, beheerd of verpacht door het Domkapittel: die van St. Maarten, O.L.Vrouw en de Twaalf Apostelen, het H. Sacrament van Meersen, St. Cornelis, St. Anthonis, St. Ewout, St. Hubrecht en St. Quirijn, waarvan de niet geringe opbrengst diende voor den bouw van de nieuwe cathedrale kerk van het bisdom ⁷⁾. Dan de ongeregelde geldinzamelingen, in ruil voor aflaten, ten bate van een kerk, een klooster, of voor een ander goed doel, dat veelal verband hield met den nood der Christenen in het Oosten

¹⁾ ARA, Rek.-particulier v. Cl. de Vriese, 1455—'56, ff. 13—14, 78—78v. Vgl. F. Pijper, *Waar bleef de winst van den aflaathandel?* Ned. Arch. v. Kergesch. N. S. III (1905), 1—10; Cl. Bauer, *Die Epochen der Papstfinanz*, Hist. Zeitschr. CXXXVIII (1928), 481.

²⁾ Zie de verordeningen in het Dordtsche Klepboek 1438—'74 (inv. Van Dalen, nr. 6), ff. 72 en 73; *Arch. v. Kerkel. Gesch.* IX (1838), 503—507; Meinsma, l. c., 141—144, 145—146; Fredericq, l. c., 202—203, nr. 130, en 204, nr. 131. Over den aflat in de Geldersche steden zie nog Meinsma, 101—136.

³⁾ Remy, *op. cit.*, 193—208.

⁴⁾ Kwartiermeestersrek. Middelburg 1456, bij W. S. Unger, *Bronnen tot de gesch. van Middelburg in den landsheerlijken tijd* II, 342 (nr. 242). Vgl. Fredericq, 213—220 (nrs. 138, 139); Pastor, *Gesch. d. Päpste* I³⁻⁴, 659 vlg., 666.

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1464—'65 (Schencken); *Divisiechroniek*, div. XXIX, cap. 38. Vgl. Pastor II³⁻⁴, 258.

⁶⁾ Brom, *Archivalia in Italië* I. 1, 82 (nr. 225).

⁷⁾ Hierover voornamelijk handelt het proefschrift van A. Eekhof, *De questiers van den aflat in de Noordel. Nederlanden* (1909). — Zie ook Remy, *Les grandes indulgences*, 167—181.

en met het Turksche gevaar ¹⁾). Tenslotte het legioen van collectanten en vaganten van allerlei slag, die een beroep kwamen doen op de milddadigheid der vromen. Monniken, tot vanuit Portugal herwaarts gekomen, die een inzameling hielden voor de herbouwing van een afgebrand klooster, uit Bohemen verdreven geestelijken, Constantino-politaansche edellieden, rondzwervend na den val van de keizersstad, berooide ridders, ontslagen uit de gevangenschap der ongeloovigen, pelgrims, . . . scharen van ongelukkigen of avonturiers, al dan niet voorzien van al dan niet authentieke pauselijke, bisschoppelijke of hertogelijke aanbevelingsbrieven, trokken door het land, speculeerend op den godsdienstzin van het volk. Zelfs de Zigeuners wisten aan hun bedeltochten een stichtelijk tintje te geven door een wonderlijk bekeeringsverhaal ²⁾). Al deze zwervers vormden een ware plaag, waartegen de stadsregeeringen hun burgers beschermden door de verschillende collecten voor enkele guldens af te koopen, „opdat men door zou gaan zonder bidden” ³⁾). Het ergst, want beschikkend over machtige middelen om de beurzen te doen openen, waren de bedelaars die, voorzien van echte of valsche relieken en bullen en van een voorraad aflaatbrieven, geld poogden bijeen te krijgen voor hun kerken of goede werken, dan wel voor eigen zak. Tegenover hen vooral was de waakzaamheid der overheden op haar plaats ⁴⁾).

¹⁾ Zoo was in 1454 in Holland werkzaam Paulinus Chappe, vertegenwoordiger van den koning van Cyprus, die op gezag van den Paus biechtbrieven verleende in ruil voor geldelijke bijdragen ter verdediging van Cyprus tegen de Turken: ARA, St. Michiel in den Hem bij Schoonhoven, inv. Blonden, VROA. XLVIII. 1 (1925), 169 vlg., nr. 13, reg. nr. 105. Vgl. Fredericq. nrs. 133—135; N. Paulus, *Gesch. des Ablasses im Mittelalter* III (1923), 198 vlg.. Ook aan de werkzaamheid van de Trinitariërs is hier te denken (zie hierna, blz. 164, vgl. ook Fred. nr. 46).

²⁾ ARA, 5e Rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 120; J. H. W. Unger en W. Bezemer, *Oudste stadsrekeningen van Rotterdam*, Bronnen gesch. Rotterdam III (1899), 123; H. M. Kesteloo, *De stadsrekeningen van Middelburg*, Arch. Zeeuwsch Gen. V (1883), 210 en t. a. p. VI (1888), 87. Vgl. *Journal d'un Bourgeois de Paris*, ed. A. Tuetey (1881), 219 vlg., Herm. Korner, *Chronica Novella*, ed. Schwalm (1895), 548; Gilliodts-van Severen, *Inv. arch. de Bruges* V, 67 vlg..

³⁾ Talrijke voorbeelden in de rekeningen van Haarlem en Leiden, onder de hoofden „Uutg. van alrehande particulen” en „Alrehande uutgeven”; enkele ook in de door Kesteloo gepubliceerde uittreksels uit de stadsrekeningen van Middelburg (t. a. p. V, 209—210). Vgl. Gilliodts-van Severen, t. a. p., 56 vlg., 492 vlg., 507 vlg..

⁴⁾ B.v.: GA Haarlem, Tres.-rek. 1471—'72, f. 58: „Item alsoe hier quamen zeker mannen uuyt Gryeken mit zekeren bullen ende brieven van graciën ende oflaten, die welke begeerende waren een bede binnen der stede te hebben, zoe wordt himluyden gegeven, also men nyemant geen bede gonnen en wille, VI Arnoldus gulden, fac. 4 £ 8 s..” — Vgl. over de, ondanks hun veelheid toch o. h. algem. zeer winstgevende, ongeregelde questen: P. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* II (1909), 262 vlg., over de ingeslopen misbruiken en bedriegerijen: *ibid.*, 266 vlg. en Paulus, *Gesch. des Ablasses* III, 484 vlg..

Deze wilde concurrentie bedierf den geheelen aflaathandel. Reeds in 1454 leidde het verzet der steden tot een verbod van toelating van alle questierders en cassenaars ¹⁾. In 1460 ondervonden de Trinitariërs moeilijkheden, toen zij door Holland trokken om gelden in te zamelen voor het doel, waaraan hun orde zich had gewijd: de bevrijding van Christenslaven uit de handen der Turken ²⁾. In Leiden konden zij ongehinderd hun aflaten verkondigen ³⁾, maar te Haarlem raakten zij in conflict met de overheid van de stad, die, om de burgerij te beschermen, weigerde hen toe te laten. De heeren van de Heilige Drievuldigheid legden zich hier niet bij neer. Zij maakten een proces aanhangig voor den geestelijken rechter in Utrecht, aan wiens dagvaarding de Haarlemsche burgemeesters geen gevolg wenschten te geven, daar zij in strijd was met het concordaat van 1434 ⁴⁾. De magistraat hield voet bij stuk en betrok ook den Raad van Holland bij de zaak ⁵⁾. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de bij dit bijzondere geval gerezen moeilijkheden de aanleiding zijn geweest, dat het artikel betreffende de aflatkramers in 1462 onder de desiderata der steden werd opgenomen.

¹⁾ GA Leiden, Vroedschapsb. 1449—'58, f. 38v: „Upten XXlen dach in Junio anno LIIII waren 't gerecht ende vroescip upter stede huys, alsoe een van Sinte Bartijns-oirde zekere brieve van oflaten hadde, diewelke verdienen souden alle dieghene die in 't broederscip van Sinte Baertijns waren ende annamen. Ende want dieselve brieve van mandamende brochte mitten duerwairdere van der Raetcamere in der Hage, dat men dat oflate ende broederscip vercondigen soude up zekere penen, ende dairtoe verbieden dat alle questieres ende cassenaars niet meer geadmittiert en souden worden, oic op zekere penen etc., hierup is by den gerechte ende vroescip overdragen, dat dieghene die van Sinte Bertijns-oirde dit vervolcht halen sal certificacie wat dat tot Hairlem ende tot Delff hierin gedaen is, ende dat gebrocht wesende dan sullen 't gerecht hem soe dairup bespreken ende beraden ende oic dairin doen, dat sy hopen dat die goede heer die dit vervolch ende versoick doet dairmede tevreden wesen sal.” — Cassenaars: aflatverkoopers die reliekkassen met zich voeren.

²⁾ Vgl. Eekhof, *a. w.*, 74 vlg., 89 en li—lviii; Paulus, *a. w.* III, 255—257.

³⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1459—'60, f. 89v. Vgl. Kloosters, inv. nr. 877, reg. nr. 1218.

⁴⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1460—'61, f. 44: (1460 Dec. 15) „Item ghegheven meester Pieter Jan XX stuvers van eenen instrument te maken ende meer ander brieven te scriven die men tot Utrecht seynde opten XVten dach van December, overmits dat onze IIII borgmeesteren ende vier kerckmeesters bij namen, ende voirt hoir hulper hulperen, gedaecht waren tot Utrecht te comen opten dach voirs., van personen die hier mit oflaet ghecomen waren, zoals zy zeyden, ende men him dat niet doen laten en woude overmits die myent te beschermen, fac. XXVI s. VIII d..”

⁵⁾ Ibid., f. 24: 1461 Jan. 28 reisde de secretaris Lod. van der Heyde naar Den Haag om verschillende zaken met den Raad te bespreken, „oick mede van den oflaetsluyden van der Triniteyt, die hier ymmer in der stede comen wilden mit hoiren bullen ende brieven om 't volc te bescatten, contrary ende tieghens die wil van den gherechtende ghemeyne vroescip ende ryedom van der stede, om te weten ende te vernemen hoe men die zake handelen zoude....”

Ook in de andere Bourgondische landen wekte het optreden van deze lieden ontevredenheid. Eenige jaren eerder hadden de Henegouwsche Staten geklaagd, dat in den laatsten tijd, buiten de van ouds gangbare en door den hertog geoorloofde questen, gansche scharen van vreemde aflatkramers in het graafschap waren verschenen, die op eigen gezag indulgenties verkondigden en dit bedrijf merkwaardig winstgevend wisten te maken. Dit kwam, hadden de Staten betoogd, omdat de parochiegeestelijken, die blijkbaar door de questierders bij het welslagen van hun ondernemingen waren geïnteresseerd, het eenvoudige volk onder bedreiging met de ban dwongen om in de kerk de prediking van den aflat bij te wonen. Daar door deze praktijken een zware tol geheven werd van het goed en den werktijd der arme onderzaten, hadden de Henegouwers den hertog verzocht hierin te willen voorzien. Philips de Goede had aan dezen wensch gehoor gegeven en op 13 Februari 1458 voor geheel Henegouwen het bedrijf van deze predikers van pardonbrieven, onder wie vele bedriegers scholen, op zekere zware straffen verboden. Alleen zij, die in het bezit waren van een door hem bij open brief verstrekte machtiging, zouden nog worden toegelaten ¹⁾.

Dit verbod, dat mogelijk nog in andere gewesten toepassing had gevonden, stond in 1462 den heeren van den Raad voor den geest, toen zij adviseerden, dat de hertog een gelijke klacht in het tiende artikel van de Hollandsche doleantielijst zou beantwoorden met een overeenkomstigen maatregel als hij voor sommige van zijn andere landen had genomen ²⁾. De Groote Raad had tegen dit voorstel niets in te brengen, dat onveranderd in de beschikking van graaf Karel overging, en waaraan, daar de vertegenwoordigers der steden er mee tevreden waren, in een der privileges van 2 September 1462 gevolg werd gegeven. Gehoord het betoog van de gedeputeerden der steden, dat jaar op jaar, met hun kassen, brieven en bullen, vele questierders van allerlei aflaten in het land komen, die door hun onbeschaamde voorwendzels groote sommen geld van het volk weten los te krijgen,

¹⁾ Twee vrijwel gelijklopende brieven, gedateerd resp. Brugge, 1458 Feb. 13 en Gent, 1458 Mei 7, bij Fredericq, *Codex*, 234—236 (nrs. 149 en 150). In den tweeden brief is het voorbehoud van het hertogelijk octrooi vervangen door een voorbehoud ten aanzien van een aantal met name genoemde van ouds toegelaten questen en van die der Henegouwsche kerken.

²⁾ Advies van de raden bij Karel van Charolais: „Au Xe, que mondit seigneur le duc fera bien d'y pourvoir ainsi que autrefois en cas semblable il a fait en ses autres pais.” — Advies van den Grooten Raad: „Fiat”. — Antwoord aan de steden: „Au Xe article, touchant les questeurs, fiat ainsi que monseigneur le duc l'a fait en semblable cas en aucuns de ses autres pais” (ARA, zie boven, blz. 153 n. 2).

hetgeen strekt tot verarming van het land, herroept graaf Karel hier alle vroeger verleende quest-octrooien. Voortaan zullen geen questierders, met uitzondering van die van St. Anton, St. Cornelis en St. Hubert, meer in steden, dorpen of kerken worden toegelaten, tenzij zij kunnen bewijzen, dat zij opnieuw verlof van den hertog hebben gekregen bij open brief, bezegeld met het grootzegel. Aan den Raad van Holland, de baljuwen, schouten enz. wordt bevolen voor de bekendmaking van dit gebod in hun ambtsgebieden te zorgen en overtreders streng te straffen ¹⁾.

De Bourgondische regeering wilde, dit is duidelijk, met dezen maatregel slechts het misbruik en de vreemde questierders treffen, en beoogde, evenmin als in Henegouwen, de onderdrukking van de oude periodieke questen van het bisdom. De hertog maakte dan ook geen bezwaar om, reeds den 23en October 1462, op verzoek van het Utrechtsche Domkapittel diens collecten in Holland en Zeeland goed te keuren en in zijn bescherming te nemen, overwegende, dat deze van oudsher en onbetwist in omloop waren geweest en de opbrengst ten bate van de hoofdkerk der graafschappen was ²⁾. Zoo verstonden de steden het verbod echter niet. Zij verlangden de uitsluiting van alle kerkelijke inzamelingen, uitheemsche en inheemsche, die hun geldelijk nadeel berokkend. Toen dan ook in 1464 of 1465 de questierders van den Dom zich te Leiden vertoonden, verbood de magistraat hun hier hun opdracht uit te voeren. De Leidenaren verkozen zich uitsluitend te houden aan het plakkaat van 2 September 1462, en de hertogelijke dispensatie te ignoreeren. Het schijnt echter, dat zij, toen men te Utrecht de geestelijke wapens scherp sleep, in deze houding niet hebben kunnen volharden ³⁾. Eenige jaren later

¹⁾ GA Amsterdam, Privilegeboek I, ff. 144v—145 (inv. Scheltema I, 86). Bijlage XVIII.

²⁾ RA Utrecht, Dom, inv. Heeringa nr. 497 (Eekhof, a. w., lxi-lxiv, bijlagen 57—60, vgl. p. 25 vlg.).

³⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1464—'65 (Reysen): „Item upten XXXen dach in Maerte (1465) reysde meester Aernt mit den provisoir ende mit meester Jacop van Bossch tot Utrecht mit horen knechten an den vicarius myns heeren van Utrecht ende an myn heere den doomproest, alsoe sy seere scharpe mandaten gesent hadden roerende van den cassen dat die hoir questue ende ganck niet hebben en mochten, gelyc als in der lester bede geloeft ende bebrieft was, dairtiegien sij contrarie brieve van myn gen. heere verworven ende vercregen hadden, om die mandaten off te doen. Ende want die saken den gemeen capittel van den Doem aenghingen, soe wort dairup capittel gehouden tot upten derden dach eer dat zy antwoirde gaven, ende was soe dat sy hoir mandata uutstelden tot upten XVIIIen dach van Aprille om te besien off die stede van nu voirtan die cassen horen loop ende ganck hebben mochten etc. Ende waeren uut V dagen. Heml. betailt, te weten mr. Aernt 's dages een pieter, mr. Geryt Symonsz.,

klaagde het Domkapittel opnieuw over hinder, zijn questierders te Leiden aangedaan. Deze klacht was niet tegen de wereldlijke overheid gericht, maar tegen de plaatselijke geestelijken, die de aflaatverkoopers beletten in de kerken hun boodschap te verkondigen ¹⁾).

Aflaten, die geld aan de stedelijke samenleving onttrokken, waren uit den booze; aflaten, die geld inbrachten, uitermate welkom. In den zomer van 1472 trokken dezelfde Haarlemsche magistraten, die standvastig de stadspoorten voor rondtrekkende questierders sloten, opdat dezen het volk niet zouden „bescatten”, in persoon naar Delft om aldaar een indulgentiebul in te halen, die zij uit Rome verwachtten ²⁾. Het betrof de pauselijke vernieuwing van den in 1397 aan de St. Bavo-kerk verleenden Portiuncula-aflaat voor haar bezoekers en weldoeners ³⁾. De persoonlijke medewerking van het stadsbestuur was hier niet te veel, om aan de plechtige ontvangst van de bul in Holland meer luister bij te zetten, mede ter wille van de publiciteit van deze indulgentie, die, naar men hoopte, aanzienlijke baten voor de parochiekerk en de stedelijke kas zou afwerpen.

provisoir, ende mr. Jacop van Bossch elcx XIIIII placken, fac. XV & VI s. VIII d..

Item opten XVIen dach van Aprille reysde mr. Aernt tot Utrecht om mynen heere van Utrecht ende den doemproest ende den heeren van den Doem een antwoirt te brengen geliken als by der vroescip overdragen ende ghesloten was, roerende van die questie van der cassen, dairop dat zy hoir mandaten wederriepen ende die brieue te niete deden . . .”.

¹⁾ RA Utrecht, Dom, 15¹, nr. 59: 1473 Dec. 15, brief van deken en kapittel aan mr. Aelbert van Baern, commandeur te Leiden.

²⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1472—'73, f. 53: (1472 Juni 16) „Item gesent Jan van Barry opten XVIen dach van Junio tot Delff, om aldair harbarge te bespreken voor 't gerecht ende meer andre van deser stede, die aldair trecken zouden om die bullen van der confirmacie van der offlaet in te halen, ende was uuyt II dagen, fac. XVIII s..”

³⁾ De confirmatie van Sixtus IV, d.d. 1472 April 21, vermeld bij Brom, *Archivalia* I. 2, 506 (nr. 1410); de bul van 1397 Maart 21 gedr. bij Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* IV (1748), 58—59 en Van Mieris III, 655—656. Verschillende stukken betreffende deze vernieuwing van den aflaat in het Oud-archief v. d. Kerkvoogden der Ned. Herv. Gem. te Haarlem (Inv. De Jonge v. Ellemeet, nrs. 453—458). — Vgl. nog GA Haarlem, Tres.-rek. 1472—'73, ff. 58v en 59.

IX

LANDSHEER, STEDEN EN KERKELIJKE RECHTSPRAAK

1456—1477

De kerkelijke rechtspraak, het misbruik van het asylrecht en de mateloosheid der censuren gaven, niet minder dan het steeds toenemende bezit der kloosters of de praktijken van de aflaatverkoopers, den steden stof tot klagen. De overgang van den Utrechtschen bisschopsstaf in de handen van David van Bourgondië had in dit opzicht geen verbetering gebracht. Bisschop David was niet in staat het streven van zijn cleresie naar volledige onafhankelijkheid van het wereldlijke gezag te beheerschen. De kerkelijke rechters, die, zoolang zijn voorganger leefde, het door dezen gesloten concordaat toch niet geheel hadden kunnen veronachtzamen, ondanks de vele bezwaren die zij er tegen hadden, meenden na den dood van Rudolf van Diepholt hun vrijheid van handelen te hebben herkrege¹⁾. Met meer nadruk dan tevoren kwamen zij op voor de rechten en de onafhankelijkheid der Kerk, en de conflicten met de wereldlijke overheden in Holland werden veelvuldiger dan vóór 1456. Herhaaldelijk moest nu de Raad van Holland den bisschop aanmanen de „overdracht” na te komen. De landsregeering deed deze stappen zoowel uit eigen beweging als op aandringen van de steden, die voortdurend door kerkelijke dwangmaatregelen werden gekweld. Men verwachtte van dezen bisschop stipte naleving van het concordaat, en gaf den hoop niet op om met zijn hulp toch uiteindelijk een bevredigenden toestand te scheppen.

In menige stad heeft het den schijn, alsof het interdict of de cessatio a divinis de normale toestand was geworden, slechts onderbroken door perioden waarin het kerkelijke leven ongehinderd voortgang vond. Het zwaard der Kerk mocht dan door het veelvuldig hanteeren zijn afgestompt²⁾ en minder diepe wonden slaan dan voorheen, pijnlijk trof het nog steeds. De censuren waren voor de steden, en voor de dorpen trouwens evenzoo, niet slechts moreele slagen: staking, althans bemoeilijking van de openbare godsdienstoefeningen, van de

¹⁾ In 1524 of 1525 gebruikt de elect Hendrik van Beieren t. o. commissarissen van de landvoogdes het argument: „Et ad concordata Rodolphi episcopi respondetur, quod personalia fuerunt et cum personis extincta”. (Joosting, *Begrenzing der wereldlijke en kerkelijke rechtspraken*, OVR 2. XI, 503).

²⁾ P. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* I, 114.

toediening der sacramenten, van het begraven in gewijde aarde, doch brachten daarnaast ernstig economisch nadeel, doordat zij het verkeer met andere plaatsen belemmerden en een verzoening met de Kerk de gemeenschap op hooge kosten joeg. De kerkelijke rechters maakten al te gaarne van de gelegenheid gebruik om den steden groote sommen geld af te persen: een nog vrij wat ondragelijker schatting dan die welke de aflaatkramers hieven.

Te Haarlem was in 1455 een boosdoener, Jacob de Moelner of Molenaer genaamd, door de justitie van het kerkhof gehaald en later terechtgesteld. Het stedelijke gerecht had dit niet op eigen gezag gewaagd, doch in Den Haag een machtiging verzocht en verkregen ¹⁾. Dit voorval had jarenlange verwickelingen met de geestelijke overheid ten gevolge. Vóór het begin van 1457 is van een reactie van die zijde niets te bespeuren. Toen zijn zekere kerkelijke straffen toegepast; het blijkt niet welke. Den 28en Maart 1457 reisden eenige afgevaardigden naar Den Haag om den stadhouder hierover te raadplegen ²⁾. Terzelfdertijd trok een andere Haarlemsche deputatie naar den bisschop, om hem te spreken zoowel over deze zaak als over het proces voor het geestelijke hof te Utrecht, dat de magistraat der stad was aangedaan omdat zij den clerus aan de accijnzen wilde onderwerpen. Het tragische lot van dit gezantschap is reeds verhaald ³⁾. De heeren die den 22en April in opdracht van de stad naar Brugge vertrokken om bij den hertog hun beklag te doen over den bij Utrecht gepleegden moord, brachten daar tevens de met bisschop Rudolf van Diepholt gesloten overeenkomst ter sprake, die, zoowel wat de kwestie van het asyl als wat die van de rechtspraak te Utrecht aanging, van kerkelijke zijde was geschonden ⁴⁾. Hertog Philips gaf aan den wensch van Haarlem gevolg en schreef hierover aan den bisschop. Den 6en Juni zond ook de stad dezen een brief „roerende die gheestelike jurisdictie”. Het resultaat van deze correspondentie was niet geheel bevredigend, want op 6 Juli gingen weer afgevaardigden naar Den Haag, o. a. om met Stadhouder en Raad te spreken over de kerkelijke rechtspraak ⁵⁾. Intusschen werd in 1457 en 1458 druk onderhandeld over een absolutie in de zaak van Jacob de Molenaer. Den 25en Januari 1459 begaf de stadsclerk zich naar den bisschop om een „finale” absolutie te verkrijgen, die evenwel nog niet werd verleend: nog op 4 Maart zond de Raad van Holland

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1455—'56, f. 18. ²⁾ Id. 1456—'57, f. 23.

³⁾ Boven, blz. 147. ⁴⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1456—'57, f. 24v.

⁵⁾ Tres.-rek. 1457—'58, ff. 23v, 15v.

hierover een scherp brief naar Utrecht ¹⁾. Niet lang daarna schijnt de zaak eindelijk haar beslag te hebben gekregen.

De landsregeering had haar eigen moeilijkheden met de geestelijke heeren. In Mei of Juni 1457 moest zij tusschenbeide komen om de bureu van Sloten te helpen, in wier kerk de dienst was gestaakt, omdat door den procureur-generaal van Holland een tweetal misdadigers vandaar was gehaald ²⁾. Vermoedelijk eveneens wegens schending van het asyl waren de schepenen van Wieringen in de ban gedaan en was hun kerk onder interdict gesteld. Den 4en November 1457 reisde daarom de procureur Michiel de Wilde naar Haarlem, om deken, provisor en vicaris te bevelen ban en interdict op te heffen, „also die saicke geschiet waere uut causen van myns genadichs heren demeyne” ³⁾.

In December 1458 werden eenige heeren van den Raad van Holland naar den bisschop afgevaardigd om hem te verzoeken maatregelen te nemen tegen den provisor en deken van Delfland, die Dirk Poes, baljuw van 's Gravenzande, in de ban had gedaan omdat hij twee vechtlustige begijntjes had gevangengenomen, en den provisor te bevelen zich buiten deze zaak te houden en de ban op te heffen. Tevens moesten zij, naar aanleiding van dit voorval, den bisschop herinneren aan de „overdracht” van 1434, en hem verzoeken deze na te komen en te doen nakomen ⁴⁾. Een week later werd David van Bourgondië hier nog eens schriftelijk over onderhouden ⁵⁾, zonder veel gevolg evenwel. In Februari 1459 vormde het concordaat ook een onderwerp van besprekingen te Brussel tusschen gedeputeerden der Hollandsche en Zeeuwsche steden en den hertog. Over het onderhouden of vernieuwen van het verdrag over de kerkelijke rechtspraak is dan in April 1459 te Den Haag door afgevaardigden der steden met gezanten van den bisschop onderhandeld, maar klaarblijkelijk is men niet tot overeenstemming kunnen komen ⁶⁾.

De provisor van Schieland, die reeds in December 1458 wegens het overschrijden van zijn rechterlijke bevoegdheden een terechtwijzing van het Hof had ontvangen ⁷⁾, gaf in Maart 1459 den Raad

¹⁾ Tres.-rek. 1456—'57, f. 26v; id. 1457—'58, f. 30v; id. 1458—'59, ff. 19^v 25v—26 en *passim* onder „Bodeloon”. — In 1458 cesseerde ook de kerk van Gouda: GA Gouda, Tres.-rek. 1458, ff. 7v, 9, 9v, 11v.

²⁾ ARA, 7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58, f. 112v, vgl. 8e id., 1458—'59, f. 160v.

³⁾ 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 102v.

⁴⁾ Ibid., ff. 109—109v (1458 Dec. 9—18); 9e id., 1459—'60, f. 134v.

⁵⁾ 8e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 143 (Dec. 16).

⁶⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1458—'59, ff. 19v—20 (post van 1459 Febr. 13), 22—22v (post van 1459 April 18).

⁷⁾ 8e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 143 (Dec. 22).

aanleiding opnieuw bij bisschop David te klagen: tegen het uitdrukkelijke bevel van den hertog en in vermindering van diens rechten had deze priester het gewaagd schout en schepenen van Vlaardingerambacht in de ban te doen en te houden ¹⁾).

Toen in 1459 het tijdstip waarop de dekens en provisorien verzet plachten te worden, naderde, deed de Raad een poging, invloed op de benoeming dezer rechters uit te oefenen. Den 21en April 1459 schreef hij aan bisschop en Domproost om hen, met het oog op de aanstaande nieuwe bezetting der provisorieën en dekenijen, te herinneren aan de bepaling van het concordaat, dat deze ambten bekleed zouden worden door notabele lieden, geleerd in de recnten ²⁾).

De verandering heeft blijkbaar geen groote verbetering gebracht. Van 28 Juli tot 11 Augustus was de secretaris Dirk Poes in opdracht van den Raad op reis naar Brussel, om den daar vertoevenden stadhouder Lannoy te kennen te geven de veelvuldige en dagelijks voorkomende inbreuken op de hoogheid des hertogs, die gepleegd werden zoowel door de provisorien en geestelijke rechters van bisschop en Domproost van Utrecht, als door de vele misdadigers en ballingen die op de kerkhoven verbleven zonder recht te hebben op de bescherming van de Kerk. Aangezien zoowel het een als het ander in strijd was met het verdrag, indertijd met bisschop Rudolf van Diepholt gesloten, verzocht de Raad den stadhouder er bij den hertog op aan te dringen, dat deze den bisschop het concordaat zou laten naleven. Dirk Poes bracht van zijn zending de boodschap terug, dat het de volstrekte wil van den hertog was, dat men in alle punten het tractaat moest nakomen en zich daaraan houden ³⁾).

Deze aanmaning was niet overbodig voor sommige lagere ambtenaren die, uit vrees voor kerkelijke vergeldingsmaatregelen, in asylkwesties iedere verantwoordelijkheid schuwden. Liever ook dan hulp in Den Haag aan te vragen, lieten zij menigmaal de booswichten die naar gewijden grond waren uitgeweken ongemoeid, dit het geringste kwaad achtend. Den schout van Hoorn, die zich in dit opzicht aan nalatigheid schuldig maakte en toeliet dat „wilde gezellen”, van het kerkhof uit, des nachts in de stad inbraken en gewelddaden konden plegen, werd bij hertogelijk schrijven van 6 December 1459 bevel en

¹⁾ Ibid., f. 149v (1459 Maart 3): „in groter vermindertheit ende versmadenisse myns genadichs heren heerlicheit ende rechten van desen zynen landen.” — Meer bevrediging gaf de provisor van Kennemerland, die zich in een geschil met den baljuw aldaar over de berechting van een misdadigen subdiaken bereid verklaarde, de bepalingen van het concordaat ten volle na te komen (1457 Nov. 26): Joosting, *Begrenzing*, 234—235.

²⁾ ARA, 8e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 154.

³⁾ 9e id., 1459—'60, ff. 105—105v.

machtiging verstrekt om deze misdadigers van de gewijde plaatsen te nemen en te bestraffen, daar zoowel het geestelijke als het wereldlijke recht, en in het bijzonder het verdrag met den bisschop, dit toestond. Ter geruststelling van den schout werd hieraan toegevoegd, dat de hertog als vorst van het land alle verantwoordelijkheid in dezen op zich nam en hem en zijn helpers tegen een ieder zou verdedigen ¹⁾).

De geestelijke rechters trokken zich echter van den wil des hertogs weinig aan, en interdict op interdict daalde op de Hollandsche steden en dorpen neer. In Mei 1460 liep de arrestatie van een misdadiger die een dienaar van den hertog doodgeschoten had en vervolgens op een der Leidsche kerkhoven was gevlucht, nog zonder ongelukken af ²⁾. In de volgende maand werd uit Leiden een inbreuk op het concordaat gemeld: een poorter was wegens een verbroken trouwbelofte voor het geestelijke hof te Utrecht gedaagd, terwijl zijn proces nog hangende was voor den deken en provisor van Rijnland. De stedelijke magistraat verzocht den Raad van Holland hierover aan den bisschop te schrijven, opdat deze de „overdracht” zou nakomen en de zaak weer naar den provisor verwijzen, aan welk verzoek de Raad gevolg gaf ³⁾.

Andere klachten kwamen uit Haarlem, waar in Juli 1460 een interdict dreigde. Aanleiding daartoe was een geschil over de commanderij van St. Jan tusschen heer Pieter van Schoten, die door het convent tot commandeur was gekozen, en den landcommandeur van Utrecht, die anders had beschikt. Het Haagsche Hof had zich ten gunste van den gekozene uitgesproken en den schout van Haarlem opgedragen, Pieter van Schoten in het bezit van de commanderij te stellen. In het begin van Juli werden op last van den bisschop de kerkdiensten in Haarlem gestaakt, en de stad zond deputatie na deputatie naar Den Haag om stadhouder en raden te verzoeken het interdict te willen voorkomen. Door tusschenkomst van de landsregeering schijnt de stad voorloopig inderdaad voor verderen overlast te zijn gespaard ⁴⁾.

¹⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 126; gedrukt: Joosting, *Proosdij van West-Friesland*, 100—104.

²⁾ 9e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 116v.

³⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1459—'60, ff. 70v, 71, 103 (1460 Juni 16 en 18). Een overeenkomstig geval vermeld in Burgem.-rek. 1461—'62, ff. 56v, 97 (1462 Jan. 31).

⁴⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1460—'61, ff. 17—17v, 18, 18v (posten van 3, 8, 9 en 11 Juli 1460); Id. 1461—'62, f. 28v: Op 2 Oct. 1461 bezoeken eenige heeren van den hertogelijken Raad het St. Jansklooster „om die broederen . . . te verlijken van den twisten ende geschillen die tusschen himl. uuytstaende waren”. ARA, 10e Rek. v. Cl. de Vriese, 1460—'61, ff. 143 en 144v (7 en 19 Juli 1460). — Zie over dit geschil: C. J. Gonnet, *De commanderij van St. Jan*, in F. Allan, *Gesch. en beschr. van Haarlem II*, (1877), 273 vlg., die het eerst in 1461 laat beginnen.

In December 1460 en Januari 1461 was de Haarlemsche magistraat opnieuw in conflict met den kerkelijken rechter, omdat zij de aflat-verkoopers der Trinitariërs uit de stad had geweerd. Burgemeesters en kerkmeesters werden naar Utrecht gedagvaard, en weer moest de Raad van Holland uitkomst brengen ¹⁾.

Zeër ernstige gevolgen had een interdict over Amsterdam, waaronder ook andere steden te lijden kregen. Immers, iedere plaats waar inwoners van de getroffen stad verkeerden, verviel op haar beurt onder de ban. Terwijl de Kerk reeds begonnen was met een geheele gemeenschap te straffen voor de schuld van enkele individuen, ging zij voort met volkomen onschuldigen te treffen. Dit interdictum ambulatorium, een der ergste uitwassen van het kerkelijke strafsysteem, dat allerwege hevig verzet wekte ²⁾, leidde thans ook in Holland tot een onhoudbaren toestand. Een stad als Amsterdam onderhield tallooze betrekkingen met het geheele gewest; noch de landsregering, noch de andere steden waren van zins of bij machte uit eerbied voor een kerkelijk vonnis een groote stad van de gemeenschap uit te sluiten.

Op een dagvaart van de Hollandsche steden in Den Haag in December 1460, waar beslist moest worden over een leening die de hertog van hen begeerde, konden afgevaardigden van Amsterdam natuurlijk niet ontbeerd worden. Hun aanwezigheid was echter voor den provisor en deken van Delfland aanleiding om overal in Den Haag de kerkdiensten te doen staken. De Raad van Holland wilde dit niet dulden en deed bij bisschop en Domproost de noodige stappen om den maatregel van den provisor weer ongedaan te maken ³⁾. De steden hadden al meer last van het interdict gehad, en op een dagvaart, die in Januari 1461 te Brussel werd gehouden voor nadere besprekingen over de door den hertog begeerde leening, stelden zij hun inwilliging o. a. van het ophouden van het Amsterdamsche interdict afhankelijk. De hertog wilde echter uit beginsel op geen enkele voorwaarde ingaan ⁴⁾.

De Raad gaf den 18en Januari 1461 ook gevolg aan een verzoek van Leiden, waar een bespreking tusschen de Hollandsche en de Wendische steden zou plaats vinden, om den bisschoppelijken vicaris, den Domproost en den provisor aan te schrijven, dat zij ondanks de aanwezigheid der Amsterdammers de kerkdiensten te Leiden ongestoord

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1460—'61, ff. 44 en 24. Zie boven, blz. 164.

²⁾ Hashagen, *Zur Charakteristik der geistl. Gerichtsbarkeit*, 265 vlg.. Zie voor een vroeger geval Unger, *Bronnen tot de gesch. van Middelburg in den landsheerlijken tijd* II, 304 (nr. 217): de provisor van Walcheren schorst den dienst in de kerken wegens de aanwezigheid van kooplieden uit Kampen.

³⁾ ARA, 10e Rek. v. Cl. de Vriese, 1460—'61, f. 114 (Dec. 5—10).

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, f. 58v.

moesten laten voortgaan¹⁾. Hoewel de genoemde autoriteiten dit hadden toegezegd, kondigde later de provisor en deken van Rijnland toch een cessio a divinis binnen Leiden af, omdat die van Amsterdam er ter gelegenheid van de dagvaart hadden verkeerd. De stad klaagde op 21 Maart bij den Raad in Den Haag, die terstond den deken beval de cessatie op te heffen en, toen aan dit bevel niet onmiddellijk gevolg werd gegeven, den volgenden dag een deurwaarder zond om op de goederen van den ongehoorzamen priester beslag te leggen²⁾.

Ook te Haarlem werden in April 1461 de kerkdiensten gestaakt³⁾, en zoo zullen er nog meer plaatsen zijn geweest die door Amsterdammers waren besmet en daarvan de gevolgen hadden te dragen. Den 4en Mei beraadslaagden de steden over dezen ondragelijken toestand; zij besloten den hertog en den graaf van Charolais hierover te schrijven, opdat aan de kwelling een einde zou komen⁴⁾. Een week later kwamen de afgevaardigden der steden wederom in Den Haag samen, waarheen zij beschreven waren om te spreken over het concordaat. Reeds eind Februari of begin Maart was hierover van gedachten gewisseld op een bijeenkomst van stedelijke gedeputeerden met afgevaardigden uit Utrecht⁵⁾.

In het einde van Juni werd te Haarlem in de kerken de dienst opnieuw gestaakt, „omdat dieselve van Amstelredam hier geweist hadden”. De Amsterdammers zelf hadden zich in hun nood tot den hertog gewend, en den 26en zond Haarlem haar stadssecretaris er op uit om te informeeren, welk bescheid zij hadden gekregen. Den volgenden dag wendde de stad zich tot Den Haag om hulp. De deurwaarder, dien de Raad naar Haarlem zond om de temporeele goederen van den provisor en van den vicecureit in beslag te nemen, behoefde echter zijn opdracht niet uit te voeren, daar bij zijn komst de godsdienstoefening weer was hervat⁶⁾.

In December 1461 stond de Haarlemsche parochiekerk weer onder interdict⁷⁾. Dinsdag voor Kerstmis zond de magistraat een ijlbode

¹⁾ Ibid., f. 84v. Reeds in September 1460 had de stad moeite gedaan om de vrijlating te verkrijgen van pater Aerst van Amsterdam, die op last van den Domproost te Leiden door den provisor was gearresteerd, omdat hij als inwoner van Amsterdam in de ban zou zijn; Rek. 1459—'60, ff. 80v en 120.

²⁾ Burgem.-rek. 1460—'61, ff. 63, 86v (Maart 21, 22 en 24); Joosting, *Begrenzing*, 238—240 (April 1).

³⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1460—'61, f. 31 (April 16).

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1460—'61, f. 64v.

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1461—'62, f. 11 (Mei 11); id. 1460—'61, f. 26.

⁶⁾ Id., 1461—'62, ff. 12v en 22; ARA, 11e Rek. v. Cl. de Vriese, 1461—'62, ff. 136—136v.

⁷⁾ Het is niet duidelijk, of dit nog steeds wegens de Amsterdammers was. De keur van 20 Feb. 1462 (ben. blz. 176) laat vermoeden, dat de een of andere

naar den bisschop om tenminste voor de hoogtijdagen een tijdelijke opheffing van de straf te verzoeken. In Januari 1462 werd opnieuw verzachting of uitstel verzocht, maar bisschop en Domproost weigerden die te verleenen ¹⁾. De stad had inmiddels den hulp ingeroepen van den Raad van Holland, den toeverlaat van alle door kerkelijke banbliksems getroffen en, en deze was met Utrecht in briefwisseling getreden, met het gevolg dat de bisschop, d. w. z. diens officiaal, zich bereid verklaarde de Groote Kerk weer te doen wijden. Daar hij hiervoor niet minder dan 300 Rijsche gulden vroeg — gelijk hij reeds tevoren had geëischt — kwam van de verzoening der kerk echter niets ²⁾.

Het was nu een kwestie van loven en bieden geworden. Een der burgemeesters en de stadssecretaris bespraken den 4en Februari het antwoord van den bisschop met de heeren van het Hof in Den Haag en vroegen hun om raad. Hier stonden, naar zij verklaarden, de belangen op het spel niet van Haarlem alleen, maar van alle steden en van het geheele land. De Raad wist geen beteren uitweg dan opnieuw, op kosten van de klagers, een brief naar Utrecht te laten schrijven ³⁾.

Veel vorderingen maakte men met dit alles niet. Den 30en Maart werd een der stadsboden met een hertogelijk schrijven naar bisschop en Domproost gestuurd om een definitief bescheid, of zij de kerk al dan niet wilden laten wijden. Aangezien het antwoord niet bevredigend uitviel, volgde een nieuwe brief van den graaf van Charolais ⁴⁾. Opnieuw reisden eenige afgevaardigden van het gerecht van Haarlem naar den bisschop, maar daar deze zijn hoogen prijs bleef handhaven kon van een wijding nog niets komen. Zelfs een tijdelijke verzachting van het interdict werd geweigerd ⁵⁾. Voor de Paaschdagen werd er echter een verkregen, tegen betaling, en later nog een voor een korten termijn ⁶⁾. Eindelijk kwam tijding van den graaf van Charolais, dat met bisschop en Domproost overeenstemming was bereikt ⁷⁾. Na nog eenig oponthoud, omdat de wijbisschop verhinderd was — voor welken tijd men een schorsing van het interdict verkreeg — had nog vóór Mei 1462 de verzoening van de kerk plaats. De suffragaan ontving hiervoor 48 £ van 30 grooten, vrij wat minder dan het aanvankelijk gevraagde bedrag, en nog 75 £ werd door de dankbare stad geschonken aan den

geweldpleging in de kerk dit interdict had veroorzaakt. — In November was de provisor, heer Tatinck, wegens „zekere misdaden ende excessen”, in opdracht van den Raad van Holland te Haarlem gevangen genomen: 11e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 103.

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1461—'62, f. 23v (Dec. 22, Jan. 21 en 25).

²⁾ Ibid., ff. 18v (Jan. 31) en 24.

³⁾ Ibid., f. 18v (Feb. 4).

⁴⁾ Ibid., f. 24v.

⁵⁾ Ibid., f. 21 (ongedat.).

⁶⁾ Ibid., f. 24v (ongedat.).

⁷⁾ Ibid., f. 37v (ongedat.).

aartsdiaken van Avallon, Guillaume de Clugny, aan wiens bemoeiingen vooral de verzoening te danken was ¹⁾). Om het gevaar voor een herhaling van het gebeurde zoo veel mogelijk te beperken, verscherpte het gerecht van Haarlem op 20 Februari 1462 de bestaande keuren tegen het schenden van de kerkelijke immuniteit door daden van geweld. Wie voortaan iemand zou kwetsen in de kerk of op het kerkhof, zoodat daardoor in deze plaatsen interdict gelegd zou worden, zou zijn leven verbeuren, terwijl de kosten van een nieuwe wijding geheel ten laste van hem en van zijn erfgenamen zouden komen ²⁾).

Na dit Haarlemsche geval kunnen wij kort zijn over gelijksoortige moeilijkheden, die zich terzelfdertijd elders in Holland en Zeeland voordeden. In Gouda werd in Juli 1461 door Willem van Montfoort, proost-aartsdiaken van Oudmunster te Utrecht, een interdict gelegd omdat de substituut-baljuw aldaar een dief had doen terechtstellen die, naar de proost beweerde, geestelijke was. Ondanks alle moeite die de Raad van Holland, op aandringen van de Goudsche magistraat, aanwendde om de cessatie te doen eindigen, duurde deze nog in Februari 1462 voort, tot groot verdriet van de burgerij, „zo men dair geen messe en dede, noch doden en begroef”, zooals de Raad aan den stadhouder te Brussel liet weten. Het was naar het oordeel van het Haagsche college hoog noodig, dat hierin voorzien werd tot handhaving van 's hertogs hoogheid en heerlijkheid ³⁾).

In October 1461 zond de Raad den secretaris Dirk Poes naar den stadhouder, die op zijn slot te Lannoy vertoefde, om hem te kennen te geven, dat bisschop en Domproost des hertogs onderzaten van Brouwershaven en Duiveland voor zich te Utrecht wilden dagen en de godsdienstoefeningen in hun kerken verbieden, omdat zij niet ten verzoeken van wereldlijke personen en voor wereldlijke zaken terecht wilden staan voor den deken en provisor van Beoosten Schelde.

¹⁾ Ibid., ff. 24v, 37v, 38. — Guill. de Clugny, kanunnik te Autun en aartsdiaken van Avallon, later pauselijk protonotaris, raad van Karel den Stoute en tesorier van het Gulden Vlies († 1480 als bissch. v. Poitiers), was reeds toen een der invloedrijkste raadslieden van den graaf van Charolais (Chastellain IV, 485). Door Dr. Meilink in *BVGGO* 7. VI (1935), 63, verwisseld met Guillaume Bische.

²⁾ Joosting, *Begrenzing*, 241, vgl. 118: keur van 1390 Apr. 8 (Huizinga, *Rechtsbronnen van Haarlem*, resp. 148 en 66—67).

³⁾ ARA, 11e Rek. v. Cl. de Vriese, 1461—'62, ff. 137 (Juli 7), 139 (Aug. 3), 140v (Aug. 10); 6e Mem. Bossaert, 1457—'63, f. 265 (Nov. 29: ces en interdict tijdel. opgeheven totdat Stadhouder en Domproost in het geschil uitspraak zouden hebben gedaan); 11e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 115—115v (1462 Feb. 15—27). — Vgl. GA Gouda, *Tres.-rek.* 1461, ff. 7v, 8v, 10: reizen naar Den Haag, „roerende van onser kercken”.

De heeren van den Raad hadden bisschop en Domproost aangeschreven dit na te laten, doch dezen hadden hieraan geen gevolg willen geven. Poes moest nu den heer van Lannoy verzoeken maatregelen te nemen ter bescherming en bewaring van het landsheerlijke gezag ¹⁾.

In Maart 1462 waren bisschop en Domproost voornemens het kerkhof van de Groote Kerk in Den Haag onder interdict te stellen, omdat op last van den Raad een moordenaar, die de immuniteit van de kerk had geschonden, vandaar was gehaald en terechtgesteld. Toen de heeren van den Raad den toedracht van de zaak te Utrecht hadden laten uiteenzetten en hadden aangetoond, dat zij op grond van het concordaat tot hun daad gerechtigd waren geweest, ontvingen zij echter absolutiebrieven, die ieder interdict bij voorbaat nietig verklaarden ²⁾. Evenzoo schijnen, op verzoek van den Raad, sancties achterwege te zijn gebleven, toen in Mei 1461 de procureur-generaal met een sterke politiemacht den moordenaar van den dorpsschout uit de kerk van Limmen had gehaald ³⁾.

Herhaaldelijk richtten de gekwelde steden dus tot de landsregeering het verzoek, dat zij de geestelijke rechters zou dwingen het concordaat na te leven. Stadhouders en Raad bleven ook niet in gebreke tegen het misbruik der kerkelijke macht op te treden, waartoe zij het recht en den plicht meenden te hebben. Steunend op de bepalingen van 1434 hielden zij nauwlettend toezicht op de rechtmatigheid van ban en interdict en van elk beroep op de vrijheid der Kerk. Tot hen wendde zich een ieder, individu of gemeenschap, die in strijd met de overeenkomst door kerkelijke straffen was getroffen ⁴⁾, en zij aarzelden niet deze censuren desnoods met inbeslagneming van temporalia te beantwoorden, ter verdediging van de rechten van vorst en land.

In bijzonder lastige gevallen riepen de steden den bijstand in van den hertog zelf, d. w. z. van den Grooten Raad, en ook de gewestelijke overheid richtte zich tot hem, wanneer zij tegenover de aanmattingen

¹⁾ 11e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 99v—100 (1461 Oct. 3—17). Zie ben., blz. 182.

²⁾ Ibid., ff. 112—112v (1462 Maart 14—19), vgl. f. 115 (1461 Dec. 31). Bij een volgende gelegenheid achtte de Raad het verkieselijk, den bisschop van tevoren op de hoogte te stellen: 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, f. 154 (1462 Mei 25).

³⁾ 10e Id., 1460—'61, ff. 129v (Mei 12—15), 185v (Mei 16). Evenmin schijnt gereageerd te zijn toen de procureur op slinksche wijze een boosdoener uit den kerktoeren van Veenhuizen had weten te krijgen: 11e id., 1461—'62, f. 109 (ongedat.). Zie ook 12e id., 1462—'63, ff. 168—168v (Reimerswaal, 1462 Mei 28).

⁴⁾ Vgl. voor de Zuidelijke gewesten: Proost, *Hist. du droit d'asile*, Mess. d. sc. hist. (1868), 91—95; in het algemeen en voor de Duitsche landen: Eichmann, *Der recursus ab abusu*, 83 vlg.; A. Beres, *Die geschichtlichen Anfänge des recursus ad principem in Deutschland*, Diss. Würzburg (1906), 57 vlg.

van de geestelijke rechters steun en advies behoefde. De heeren van den Grooten Raad namen in hoogste instantie kennis van excommunicaties van ambtenaren en van stedelijke gerechten, van ces en interdict en van alle zaken die met de geestelijke rechtspraak en de concordaten in verband stonden ¹⁾. Zij, als bij uitstek deskundigen, namen dan de aangelegenheid in eigen handen, of verstrekten de noodige aanwijzingen en machtigingen aan het provinciale college, dat als hun gedelegeerde gold. Het appel comme d'abus is, zooals in Frankrijk, ook in de Bourgondische Nederlanden reeds in feite voorhanden ²⁾.

Op zuiver geestelijk terrein wilde de hertogelijke regeering de rechtsmacht der Kerk niet te na komen. Haar standpunt is eens door President en Raden van Holland in een brief aan den Domproost als volgt weergegeven: „Ons doel is niet, in eenig opzicht afbreuk te doen aan de rechten der heilige Kerk, doch wij zijn verplicht de heerlijkheid van onzen genadigen heer en de rechten zijner onderzaten te handhaven en te beschermen” ³⁾. Het bezwaar was echter, dat omtrent den omvang der wederzijdsche rechten geen eenstemmigheid heerschte.

Hoewel de heeren van het gewestelijke Hof zonder voorbehoud de hoogheid en heerlijkheid des hertogs tegenover de kerkelijke rechters handhaafden, waagden dezen het niet tegen hen persoonlijk met censuren op te treden. In hun plaats werden de ondergeschikte uitvoerders hunner bevelen getroffen en de steden en dorpen die het tooneel waren geweest van hun bedrijvigheid. Weliswaar wist de hertog of zijn Raad van Holland kerkelijke straffen op den duur weer te doen opheffen, als zij ze niet reeds hadden weten te voorkomen, doch een afdoende oplossing van het probleem der geestelijke rechtspraak mocht dit niet heeten. Het verzet was taai, en de censuren werkten nog belemmerend genoeg op de samenleving: de stads-

¹⁾ Zie het memorandum uit het jaar 1482, ter verdediging van het bestaansrecht van den Grooten Raad, bij J. Frederichs, *Le Grand Conseil ambulatoire*, 59—60 van den overdruk. Hier o. a.: „Item, . . . quant il advient que lesd. evesques ou leurs officiers ou conservateurs excommunient les loix des villes et leurs gens ou aultres officiers ou mettent le cess et l'interdit à quelque grande occasion que ce soit, l'on n'a sur telz grevables inconvéniens aucun prompt remède que de recourir au prince et son grant conseil pour y povoir et scavoir obtenir remède et provision par moyens juridiques, honnestes et raisonnables”. — Dit behoorde reeds vóór 1473 tot den taak van den Gr. Raad (*t. a. p.*, 40, vgl. ook de op p. 64 aangehaalde passage uit Wielant).

²⁾ Vgl. Eichmann, *Der recursus ab abusu*, 42 vlg., 58 vlg.. Volgens Friedberg, *Gränzen*, 594, 598, zouden de Nederlanden een geregelde procedure van den recursus ad principem, zooals die zich in de 15e eeuw in Frankrijk ontwikkelde, niet vóór den Spaanschen tijd hebben gekend.

³⁾ Joosting, *Begrenzing*, 223.

rekeningen van Haarlem over de vijf sinds 1457 verlopen jaren spreken hier een duidelijke taal. Ook waren zij nog geducht genoeg om menigen wereldlijken rechter of gerechtsdienaar voor doortastend optreden te doen terugschrikken. Het concordaat had aan de regeering een juridische basis en kostbare argumenten verschaft; de definitieve regeling, die zij er van verwacht had, was echter een illusie gebleken.

Niettemin bleef men van dit verdrag de uitkomst verwachten en bleef men aan een overeenkomst met de geestelijke macht de voorkeur geven boven eenzijdige maatregelen van staatswege met hun onvermijdelijken nasleep van conflicten. Een noodzakelijke voorwaarde was, dat bisschop en Domproost, benevens hun rechters, zich er aan zouden houden. Tot nu toe hadden zij dit nauwelijks, en dan nog noodgedwongen, gedaan.

Bij de onderhandelingen, die in 1462 tusschen de Staten van Holland en den graaf van Charolais over de nieuwe bede werden gevoerd, drongen de deputaties der steden er opnieuw op aan, dat de hertog bij den bisschop van Utrecht de noodige stappen zou doen, opdat het verdrag van 1434 ook van de andere zijde zou worden nageleefd. Evenals de ordonnantie op het bezit der kloosters gaf ook het concordaat hun volkomen bevrediging; bij beiden haperde het alleen aan de uitvoering.

Twee van de 55 artikelen die de stedelijke afgevaardigden in April 1462 opstelden, en van welker aanvaarding zij hun inwilliging in de bede afhankelijk maakten ¹⁾, hadden op het concordaat betrekking: het 9e, dat een reeks van klachten bevatte over overtredingen, door kerkelijke rechters begaan, en het 39e, dat in het bijzonder de asylkwestie betrof. Vermoedelijk behelsde dit laatste artikel tevens een verzoek, dat de regeering van den Paus een machtiging zou verwerven, opdat de voortdurende moeilijkheden die zich bij arrestaties op gewijde plaatsen voordeden, zouden ophouden. De graaf van Charolais noch de Raad van Holland, noch de Groote Raad, had tegen inwilliging van deze wenschen eenig bezwaar, en Karel van Bourgondië zegde den steden toe, hun klachten aan de raden van zijn broeder, den bisschop, te zullen overleggen en den verlangden brief naar Rome te zullen schrijven.

Nog eenige andere punten van het request hielden met de kerkelijke rechtspraak verband: klachten betreffende den proost van West-Friesland (art. 40) en over de clandestiene huwelijken (art. 53), terwijl speciaal door Haarlem een oplossing verlangd werd van het voor deze

¹⁾ Zie boven, blz. 153.

stad zoo gevaarlijke geschil over de commanderij van St. Jan (art. 52) ¹⁾. Op al deze punten werd gunstig beschikt ²⁾.

Op 26 September 1462, enkele weken nadat de bede was toegestaan — in den tusschentijd was met den bisschop onderhandeld ³⁾ — vaardigden Stadhouder en Raad het concordaat van 1434 namens den hertog opnieuw uit, thans met toevoeging van strafbepalingen tegen overtredingen, die tot dusver aan de orde van den dag waren geweest. Den hertogelijken ambtenaren en den dekens en provisoren werd ten strengste bevolen, het tractaat na te komen en te doen nakomen. De eersten dienden op straffe van verlies van hun ambt alle overtredingen zonder verwijl te melden aan Stadhouder en Raad, de laatsten hadden zich voor iederen inbreuk op het verdrag te wachten, daar dit zonder pardon verhaald zou worden op hun wereldlijke goederen ⁴⁾.

Doeltreffender evenwel dan met verbodsbepalingen konden de kerkelijke rechters bestreden worden met maatregelen, die de wereldlijke rechtspraak verbeterden. Ook hiervoor werd thans zorg gedragen. In een uitvoerige instructie van 4 September 1462 omschreef en regelde Karel van Charolais de bevoegdheden en plichten van den Raad van Holland. Officieel werden nu „injuryën”, den geestelijken aangedaan, als rakende de hoogheid des hertogs, aan het landsheerlijke Hof ter berechting toegewezen ⁵⁾. De procureur-fiscaal werd verplicht tweemaal 's jaars een rondreis te maken door alle baljuwschappen en schoutambachten, om aldaar onderzoek in te stellen naar inbreuk die gemaakt mocht zijn op de rechten van den hertog, van geestelijke personen, van weduwen, weezen, en arme en „onnosele” menschen, en toe te zien, dat de gewone gerechten niet in hun plicht te kort schoten.

¹⁾ Boven, blz. 172. Zie voor den wensch der Haarlemmers: Gonnet, *De commanderij van St. Jan*, 275.

²⁾ Op de klacht betreffende de geheime huwelijken was aanvankelijk door den graaf van Charolais en den Raad van Holland afwijzend beschikt: „que la provision touchant le contenu oudit article appartient à la juridiction de l'église, et n'y vult mondit seigneur le duc faire aucune nouveauté”. Op advies van den Grooten Raad is deze beslissing in dier voege gewijzigd, dat deze kwestie, tezamen met de andere, met de bisschoppelijke raden zou worden besproken, terwijl het verzoek, voor zoover de zaak den wereldlijken rechter aanging, werd ingewilligd: „et au regard de la deffense requise contre ceulx qui font clandestins mariaiges, fiat, sur paine de X £ et d'en estre corrigiez et pugniz par la court ecclésiastique.” (ARA, zie boven, blz. 153 n. 2).

³⁾ ARA, 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, ff. 174—174v (1462 Sept. 23).

⁴⁾ C. Cau, *Groot Placaet-boeck* II (1664), kol. 1151/52—1155/56; Joosting, *Begrenzing*, 245—247.

⁵⁾ *Gr. Plac.-boeck* III (1683), 639 (art. 85), 640 (art. 94); De Monté verLoren, *Bezit en Eigendom in de landsheerl. rechtspr.*, 83. Vgl. boven, blz. 105.

Alle klachten die bij hem zouden worden ingebracht had hij nauwkeurig na te gaan ¹⁾.

Het mandement tot handhaving van het concordaat gold zoowel voor Zeeland als voor Holland, en werd in beide gewesten allerwege in het openbaar afgekondigd ²⁾. De Zeeuwsche edelen en leenmannen hadden bij de onderhandelingen over de bede uiting gegeven aan de grieven der bewoners van het platteland over de rechtspraak, die dekens en provisorsen uitoefenden in zaken van wereldlijke schuld, ten verzoeken vooral van de burgers der steden ³⁾, en geklaagd over de hooge kosten, waarop zij door de kerkelijke rechters werden gejaagd. Om aan deze klacht tegemoet te komen had de graaf van Charolais ook aan hen heruitvaardiging toegezegd van het concordaat, waarin immers speciaal met het oog op Zeeland een laag tarief der gerechtskosten was vastgelegd ⁴⁾. Het request van de ridderschap is niet bewaard gebleven, maar uit deze beschikking is af te leiden, dat het gericht was niet zoozeer tegen de geestelijke rechtspraak in wereldlijke zaken — deze immers was door het concordaat bekrachtigd ⁵⁾ — als wel tegen de financieele eischen der provisorsen ⁶⁾. Het voorrecht der steden om voor deken en provisor recht te vorderen tegen hun schuldenaars buiten de stad, had Philips de Goede voor Middelburg en Zierikzee bevestigd ⁷⁾;

¹⁾ *Gr. Plac.-boek* III, 632 (art. 5); De Monté verLoren, *a. w.*, 148. — In Juli 1474 is deze bepaling bij verordening van President en Raad hernieuwd: ARA, (13e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1473—'74, f. 179v (post van 1474 Juli 28). — De bescherming van de „personae miserabiles” — die, gelijk de clerici, door het canonieke recht aan de kerkelijke jurisdictie onderworpen waren — was, evenals het patronaat over de geestelijken, een oorspronkelijk koninklijk recht, dat op den graaf was overgegaan: De Monté verLoren, *a. w.*, 141 vlg.; Van Riemsdijk-De Monté verLoren, *De rechtspraak van den graaf van Holland*, 37—48 (stukken van 1338—1424).

²⁾ ARA, 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, ff. 175v—176, 176v, 177; GA Dordrecht, Klepboek 1438—1472 (Inv. Van Dalen I nr. 6), f. 151.

³⁾ Zie boven, blz. 17, 119, 122.

⁴⁾ Joosting, *Begrenzing*, 244—245; R. Fruin, *De keuren van Zeeland*, OVR 2. XX, 168—169.

⁵⁾ Art. 10, zie boven, blz. 118 vlg. In 1500 ontleende de stad Reimerswaal aan dit artikel het argument: „... dat eenen yegelicke . . . geoirlooft es in sijnnen sculden binnen Zeelant mitten geestelicken rechte te moghen innen ende dat hertoghe Philips selve dat alzo belieft heeft makende die voirs. concordaten”. (Joosting, *t. a. p.*, 279).

⁶⁾ In dit geval druischte het niet zoo volkomen in tegen de wenschen der steden als R. Fruin, *a. w.*, xx en 168 n. a, onderstelt.

⁷⁾ Middelburg: 1433 April 26 (Joosting, *a. w.*, 181; De Stoppelaar, *Invent. Oud-arch. Middelb.*, nr. 60, reg. nr. 178; Van Mieris IV, 1018); Zierikzee: 1433 Juli 7 (Joosting, *a. w.*, 182). — In 1459 wordt vermeld een verbod voor de wereldlijke onderzaten van Zeeland om elkaar voor wereldlijke schuld of andere wereldlijke zaken te rechte te betrekken voor den geestelijken rechter, op een

zijn ambtenaren beschouwden deze wereldlijke jurisdictie der kerkelijke rechters als zóó onmisbaar, dat zij er zelf gebruik van maakten wanneer de grafelijkheid iets te vorderen had ¹⁾.

Wél overgeleverd is een verzoek, door de stad Zierikzee bij deze zelfde gelegenheid tot Karel van Bourgondië gericht, dat haar poorters, overeenkomstig haar door den hertog bekrachtigde handvesten, hun schuldenaars in Beoosten Schelde zouden mogen dagen voor den provisor en deken van Schouwen ²⁾. De aanleiding tot dit request waren de pogingen die de ingezetenen van Brouwershaven en Duiveland sinds eenigen tijd in het werk stelden om zich aan deze rechtspraak van den provisor te onttrekken ³⁾. Ditmaal is de beschikking die genomen werd niet bekend, doch beslist is het geschil eerst eenigen tijd later door de uitspraken van het Hof van Holland en van den hertog, die de eischen van Brouwershaven en Duiveland afwezen ⁴⁾.

Na de afkondiging van het plakkaat van 26 September 1462 bleef alles bij het oude. Nieuwe publicaties van het concordaat konden geen afdoende wijziging brengen in den toestand, zoolang niet aan de voornaamste voorwaarde was voldaan, en ook de geestelijkheid bereid was de regeling te aanvaarden en zich te schikken naar de wereldlijke macnt.

Uit de rekeningen van Haarlem blijkt, dat de geschillen met de kerkelijke rechters daar onverminderd voortduurden ⁵⁾. In April en

boete van 10 £: RA Zeeland, 8e Rek. v. Willem Bolle, rentmeester Beoosten Schelde, 1458—Mei 21—1459, f. 42. Vermoedelijk worden hier alleen niet-poorters bedoeld. Dit is zeker het geval met de volgende bepaling van 1465 Aug. 8: De abt van Middelburg, dijkgraaf van Walcheren, mag met 10 £ boete straffen degenen die anderen wegens wereldlijke schuld voor den geestelijken rechter dagen, of eenige opdracht doen van wereldlijke schuld aan poorters (ARA, Reg. Philippus B., f. 172/3, ingeschoven stuk).

¹⁾ Zie boven, blz. 122. Vgl. ARA, Rood Reg. ff. 57—57v (Fruin, *Keuren van Zeeland*, 140): Karel van Charolais beveelt den rentmeester van Bewesten Schelde er voor te zorgen, dat de helft der boeten door de provisoren wegens valsche eeden opgelegd, ten bate van den hertog komt (1454 Juli 18).

²⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 207; Fruin, *a. w.*, 172.

³⁾ Boven, blz. 176. Vgl. de keuren van Brouwershaven van 1403 bij Joosting, *a. w.*, 127.

⁴⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, ff. 247 (1464 Dec. 22), 260 (1465 Juni 14), 295 (1466 Oct. 4). De poorters van Middelburg werden 1473 Nov. 26 evenzoo bij sententie van den Grooten Raad gehandhaafd in hun recht van dagvaarding voor provisor en deken van Walcheren, dat hun door de regeering van Westkapelle werd betwist: De Stoppelaar, *Inv. Oud-arch. Middelb.*, nr. 125, reg. nr. 443.

⁵⁾ Vgl. ook GA Gouda, Tres.-rek. 1469, f. 8v: „Gereyst Geryt Hagensz., Geryt Dirxsz., mit een knecht tot Leyden, roerende om te spreken mit die stede hoe dat sy mit hoiren proest varen van synre jurisdictie . . . ”.

Mei 1464 was de stad in conflict met de Minderbroeders te Utrecht; die de heeren van het gerecht voor den bisschop daagden. Stadhouder en Raad moesten weer tusschenbeide komen ¹⁾. In Februari 1465 klaagde de stedelijke overheid bij den Raad van Holland over het machtsmisbruik en de afpersingen, waaraan deken en provisor van Kennemerland zich dagelijks te buiten gingen ten nadeele van de poorters. Als van ouds leidde deze klacht tot herhaalde sommaties aan bisschop en Domproost om het concordaat na te komen, en tot langdurige en vruchteloze onderhandelingen. Ook een brief, waarin de hertog op verzoek der stad opnieuw beval, dat de overeenkomst aangaande de geestelijke rechtspraak moest worden nageleefd, richtte niets uit ²⁾. Eindelijk werd door het Hof van Holland rechtsingang verleend tegen den provisor en den deken, die in September 1466 naar Den Haag werden opgeroepen om zich te verantwoorden ³⁾. Toch was men een jaar later blijkbaar nog geen stap verder gekomen: den 15en September 1467 reisde de stadssecretaris naar Brussel om bij den hertog te klagen over den provisor en te spreken over het onderhouden van de „overdracht”. Weer werd een hertogelijk schrijven aan den Raad overgelegd, en weer verzocht de stad aan de gewestelijke regeering maatregelen te willen treffen, enz. ⁴⁾.

Ook overigens deden zich tijdens de laatste jaren van hertog Philips en onder de regeering van Karel den Stoute de oude moeilijkheden voor. Stadhouder en Raad, of ook de Groote Raad, die steeds bereid waren alle mogelijke hulp en bescherming te verleenen aan de kerkelijke rechters, zoolang dezen de rechten van vorst en land niet te na kwamen ⁵⁾, moesten herhaaldelijk ingrijpen „in onderhoudenisse van mijns genadichs heren hoicheit ende heerlicheit” ⁶⁾: bij asyl-

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1463—'64, f. 22v, vgl. f. 24; Id. 1464—'65, f. 10v.

²⁾ Tres.-rek. 1464—'65, ff. 19v (1465 Feb. 8), 23v (Feb. 9), 20 (Feb. 27—Maart 3), 20v (Maart 6 en 10); Tres.-rek. 1465—'66, ff. 15v (Mei 10), 29 (Dec. ?); Tres.-rek. 1466—'67, f. 29v (1466 Juli 10 à 15).—Deken en provisor zijn in dit geval twee verschillende personen.

³⁾ Tres.-rek. 1466—'67, ff. 22v (1466 Sept. 9), 40.

⁴⁾ Id., 1467—'68, ff. 16, 17 vlg. (posten van 1467 Sept. 15, Oct. 9, Oct. 26, enz.).

⁵⁾ In Augustus 1471 werden door den procureur-gen. eenige personen gearresteerd die den provisor van Rijnland „ter cause van syn officie” hadden bedreigd en in zijn huis waren binnengedrongen om hem te dooden: ARA, (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 108v (1471 Aug. 15); GA Leiden, Burgem.-rek. 1470—'71, f. 66. — In denzelfden tijd werd door den Raad een instructie geopend tegen lieden die den deken van West-Friesland met geweld een gevangene hadden afhandig gemaakt: (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 109 (1471 Juli 31—Aug. 14).

⁶⁾ Vgl. de Instructie voor het Hof van 4 Sept. 1462, art. 5 en 94 (Gr. Plac.-boek III, 632, 640).

kwesties ¹⁾, bij interdicten ²⁾, bij censuren tegen hertogelijke ambtenaren ³⁾, bij dagvaardingen voor den geestelijken rechter buiten Holland en Zeeland ⁴⁾, en bij tal van andere inbreuken op het wereldlijke rechtsgebied. De taak van het gewestelijke bestuur werd verzwaard doordat het van de lagere gezagsdragers, die een heiligen angst voor de kerkelijke straffen hadden, niet steeds de gewenschte medewerking ondervond. De stedelijke overheden weigerden soms arrestaties op gewijden grond te laten verrichten. De ellende die van de schending van het asyl het gevolg zou zijn, en die, naar zij wel wisten, zij alleen zouden hebben te dragen, achtten zij een te hoogen prijs voor de handhaving van het concordaat. Tot groote verontwaardiging van den Raad van Holland wilde in 1474 het gerecht van Haarlem, vroegere ervaringen indachtig, niet gedoogen, dat de procureur-generaal een misdadiger haalde, die door den schout op het kerkhof in boeien was gezet. Toen deze persoon, een zekere Dirk Hoon, hierna ondanks zijn kluisters toch wist te ontkomen, vermoedden de heeren van den Raad wel terecht, dat de Haarlemsche magistraat de hand in deze ontsnapping had gehad, en lieten naar de gedragingen van de verantwoordelijke schout, burgemeesters en schepenen een onderzoek instellen ⁵⁾. De zaak was, dat reeds na de gevangenzetting van Dirk Hoon in het asyl, de provisor de kerk interdict had willen verklaren, waarop het verschrikte gerecht terstond alles in het werk had gesteld om hem te kalmeeren. Om onkosten en moeite te voorkomen had men zich onderworpen aan de

¹⁾ Zie voor arrestaties op gewijden grond in deze jaren o. a.: ARA, 13e Rek. v. Cl. de Vriese, 1463—'64, f. 131v (arrestatie op kerkhof te Rotterdam, gevolgd door terechtstelling, 1463); (9e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1469—'70, ff. 150v (id. kerk van Loosdrecht, 1469) en 156 (id. Hillegom, 1470); (14e) id., 1474—'75, f. 188 (opdracht aan schout van Hoorn om een misdadiger te vangen „alsoe wel op 't gewyde als elderswair", 1475); *ibid.*, ff. 146v—147 (gewelddadige gevangenneming van een moordenaar in de kerk van Ouderkerk a. d. IJssel, 1475); Supplem. Van Mieris V, f. 152 (schending van de immuniteit van de Minderbroederskerk te Zierikzee, tijdens de woelingen aldaar, 1473). — Vgl. ook (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 109 (een gevangene is den schout van Niedorp „ontdrongen ende op 't kerchof gedrongen", 1471).

²⁾ Gonnet, *Vier parochiën in de middeleeuwen II*, BGBH V (1877), 340 vlg. (cessatie te Beverwijk, c. 1465); (10e) Rek. v. Jan van Assendelf 1470—'71, ff. 102—102v (interdict in West-Friesland, 1471); Joosting, *Proosdij van West-Friesland*, 107 (interdict op kerkhof te Hoorn, dat gevioleerd zou zijn, 1471); Supplem. Van Mieris V, f. 152 (interdict te Zierikzee, 1473).

³⁾ B.v.: 18e Rek. v. Cl. de Vriese, 1468—'69, f. 79v.

⁴⁾ B.v.: RA Utrecht, Dom 15¹ nr. 47: brief van kapittel ten Dom aan den Raad van Holland, naar aanleiding van een klacht, dat parochianen van Warmenhuizen door hun pastoor voor den officiaal van den bisschop waren gedaagd (1472 Feb. 25).

⁵⁾ ARA, (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1474—'75, ff. 139v en 145; GA Haarlem, Tres.-rek. 1474—'75, f. 59.

uitspraak van vier scheidslieden, en zoo was een accoord tot stand gekomen, volgens hetwelk de stad aan den officiaal van Utrecht 20 Rijsche gulden en aan den provisor 7 gulden had betaald ¹⁾. Onder deze omstandigheden kwam het bezoek van den procureur de magistraat zeer ongelegen, en het zou niet verwonderlijk zijn als zij, liever dan zich nieuwen last op den hals te halen, den vluchteling geholpen heeft een goed heenkomen te zoeken.

Onveranderlijk bleef de landsregeering zich beroepen op het verdrag van 1434, niet slechts in haar protesten te Utrecht en Wijk bij Duurstede, maar ook in opdrachten en wenken die zij aan aarzelende wereldlijke autoriteiten deed toekomen. Zoo gaf het Hof van Holland in 1467 voor Edam een verklaring af, waarin het, naar aanleiding van de vele vechtpartijen van priesters en klerken die zich in deze stad voordeden, herinnert aan de bepaling van het concordaat, dat zulke geestelijken, bij wangedrag door de wereldlijke overheid mogen worden gevangen ²⁾.

Niet alleen schijnt sedert 1462 de eerbied voor het concordaat aan kerkelijke zijde niet te zijn toegenomen, ook oude bevoegdheden van de landsheerlijke justitie kwamen in het gedrang. Beneficiezaken leidden tot hevige geschillen met de Utrechtsche prelaten, die de possessoire jurisdictie van den Raad negeerden of trachtten te omzeilen. Zoo gebeurde in de jaren na 1461 bij een twist om het pastoraat van Beverwijk ³⁾, waarbij zelfs een cessatio a divinis in geheel Holland en Zeeland dreigde, en na 1470 bij den strijd om de proosdij van West-Friesland ⁴⁾. De bewering, dat deze geestelijken de bevoegdheid van het wereldlijke hof beslist zouden hebben ontkend ⁵⁾, kan evenwel door belanghebbenden zijn geuit om het Bourgondische bestuur tot grooter activiteit aan te sporen.

Toen stadhouder en raden in 1473 bij de uitoefening van hun rechterlijke functies in botsing kwamen met de privileges van de

¹⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1473—'74, f. 54v.

²⁾ GA Edam, inv. nr. 143, oork. nr. 69.

³⁾ Gonnet, *Vier parochiën* II, BGBH V (1877), 329—344; vgl. ARA, 15e Rek. v. Cl. de Vriese, 1465—'66, f. 61v.

⁴⁾ Zie hierna blz. 312 vlg..

⁵⁾ Uitlatingen in dezen zin legde de commandeur van St. Jan te Haarlem den vicaris en ambtenaren van den bisschop ten laste in een tot den hertog gericht betoog betreffende de Beverwijksche zaak (Gonnet, *t. a. p.* 339). Tijdens den twist om de proosdij van West-Friesland beschuldigde de Raad van Holland de kanunniken van den Dom er eveneens van, dat zij den hertog en diens raden ieder recht om ten possessoire over kerkelijke beneficië te oordeelen zouden hebben ontzegd. Het Domkapittel wees deze beschuldiging als een leugenachtige aantijging af en liet voor het Parlement van Mechelen verklaren, dat het de bevoegdheden van den hertog, die het zou hebben gewraakt, formeel ten volle erkende: Joosting, *Proosdij van West-Friesland*, 298—299.

Universiteit van Leuven, bleek eens te meer, dat zij niet bij halve maatregelen bleven staan, wanneer de souvereiniteit en de rechten van den hertog in het geding waren. De Universiteit was in het genot van een eigen rechtspraak over haar docenten en studenten in alle zaken die dezen aangingen. Daar zij hiertoe de beschikking had over een geducht dwangmiddel, de pauselijke ban, kwam het niet zelden voor, dat schuldeischers die op de gewone wijzen geen betaling konden verkrijgen, hun aanspraken verkochten aan een professor of student, die er dan wel weg mee wist. Een van de leden der Leuvensche Universiteit, een uit Gouda afkomstig priester, die van een anderen Goudenaar een schuld te vorderen had, had dezen doen dagen voor den conservator van de privileges der hoogeschool. Toen Stadhouder en Raad het voor den gedaagde hadden opgenomen, daar dit een kwestie van wereldlijke schuld was die in Holland door den wereldlijken rechter moest worden behandeld, deed de conservator den schuldenaar en den procureur-generaal van Holland in de ban. Om de rechten des hertogs in stand te houden beantwoordden Stadhouder en Raad dit met inbeslagneming en openbare verkooping der goederen van den Goudschen priester en van diens broeder, die het vonnis was komen aanzeggen. Bovendien riepen zij alle Hollandsche en Zeeuwsche studenten uit Leuven terug en wendden zich toen tot den Grooten Raad te Mechelen om advies, hoe zij nu verder hadden te handelen ter handhaving van de justitie, hoogheid en heerlijkheid van den hertog ¹⁾).

Uit het Groot Privilege voor Holland en Zeeland van 14 Maart 1477 blijkt, dat er in deze landen meer werd geklaagd over de wijze waarop de Universiteit van haar voorrechten gebruik maakte. Toen werd aan de Staten een afdoende regeling in het vooruitzicht gesteld, opdat de onderzaten niet meer, gelijk tot dusver te vaak was voorgekomen, onredelijk lastig gevallen en op kosten gejaagd zouden worden ²⁾. Ook wat de geestelijke rechtspraak in het algemeen betreft onderstreepte het Groot Privilege het recht de non evocando: in processen over geestelijke zaken zouden de provisoren en dekens het eindvonnis wijzen, terwijl zij zich uitsluitend tot deze geestelijke zaken zouden beperken ³⁾.

¹⁾ ARA, (13e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1473—'74, ff. 154—154v: 1473 Oct. 8.

²⁾ Reg. Privil. Ducis Caroli, ff. 32—32v; *Groot Placaet-boeck* II, kol. 657 vlg.; cf. Blok, *Hollandsche stad* II², 133, Joosting, *Begrenzing*, 273 vlg.

³⁾ Reg. Priv. Duc. Car., f. 31v; Joosting, *t. a. p.*, 252; Fruin, *De keuren van Zeeland*, 179.

X

DE GEESTELIJKHEID EN DE BELASTINGEN

1462—1473

Voor Holland kan het jaar 1462 in meer dan één opzicht worden beschouwd als een keerpunt in de economische en financieele betrekkingen tusschen Staat en Kerk. Tot nu toe was het initiatief tot de genomen maatregelen voornamelijk van de Staten uitgegaan, en de vorst had weinig meer gedaan dan den door dezen aangewezen weg te volgen. Voortaan zal het in toenemende mate de hertog zijn die ook op dit gebied den toon aangeeft, terwijl de invloed van de Staten afneemt. Meer en meer verdringt nu het strikt financieele gezichtspunt het algemeen economische. Meer en meer ook doen de eischen der centrale regeering de tegenstellingen tusschen geestelijkheid en wereldlijke Staten tijdelijk verbleeken en scheppen zij tusschen beide partijen een belangengemeenschap tegenover den hertogelijken fiscus. Want vooral in de aangelegenheden van den fiscus openbaart zich de nieuwe richting, al treedt ook overigens een streven aan den dag om de lang sleepende kwesties door min of meer drastische maatregelen op te lossen. Een nieuwe geest is in de regeering gevaren: voor Holland is het bewind van Karel den Stoute feitelijk reeds begonnen ¹⁾. Het intransigente karakter van den jongen vorst, diens opvattingen omtrent de rechten van de overheid en de plichten der onderdanen, de omstandigheid dat te Utrecht een agent van de Bourgondische politiek op den bisschopsstoel zat, te Rome een Paus zetelde die er alle belang bij had Bourgondië ter wille te zijn ²⁾, dit alles zijn factoren die een straf optreden tegen de geestelijkheid begunstigden.

Graaf Karel, die er op uit was zich in Holland een vasten aanhang te verschaffen, heeft in September 1462 den impuls der Staten van dit gewest gevolgd ³⁾ en, in ruil voor de door hen ingewilligde bede, enkele belangrijke besluiten afgekondigd die, al waren ze tenslotte ook in zijn belang, toch in de eerste plaats aan het land ten goede zouden komen. In Zeeland, dat afzonderlijk zijn aandeel in de bede toestond, boden de onderhandelingen de gelegenheid om aan een oud geschil

¹⁾ Vgl. T. S. Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 111 n. 1.

²⁾ Boven, blz. 35 vlg..

³⁾ P. A. Meilink, *Holland en het conflict . . .*, BVGO 7. V (1934/5), 139, 148; Jansma, *Voorgeschiedenis . . .*, Tijdschr. v. Gesch. XLIX (1934), 450.

een oplossing te geven, waarbij de vorst, meer nog dan de wereldlijke standen van het land, gebaat was.

De Zeeuwen hadden niet, zooals de Hollanders, maatregelen tegen kloosterbezit of aflaatkramers verlangd ¹⁾ — de besluiten van 2 September die hierop betrekking hebben bleven tot Holland beperkt — maar zij hadden een andere moeilijkheid met den clerus, n.l. de oude kwestie van het al of niet bedeplichtig zijn van diens niet-geamortiseerde landen ²⁾.

Wanneer de hertog grondbezit van kerkelijke instellingen mortificeerde, handhaafde hij doorgaans niettemin nadrukkelijk de lasten die aan dit land waren verbonden ³⁾. Een landsheerlijke amortisatie was bovendien staatsrechtelijk de eenige geldige; een bisschoppelijke bestond voor den fiscus niet ⁴⁾. Bij de Bourgondische regeering, die zelfs aan door den vorst verleende amortisaties geen fiscale consequenties verbond, was dus geen waardeering aan te treffen voor het canoniek-rechtelijk juiste standpunt der Zeeuwsche geestelijken, dat een amortisatie door den bisschop voldoende was om een bezitting de volledige kerkelijke vrijheid te doen deelachtig worden. Tot nog toe waren de geestelijken, ondanks soms ernstige wrijving met de hertogelijke ambtenaren ⁵⁾, er in geslaagd hun zienswijze te doen eerbiedigen, omdat schepenen en schouten voor dwangmaatregelen terugschrokken uit vrees voor kerkelijke censuren. Nu echter werden de geestelijke heeren verloochend door hun natuurlijken beschermer, den bisschop. Bij brief van 11 September 1462 verklaarde David van Bourgondië, ingevolge een klacht van de rentmeesters-generaal in Zeeland, dat bedoelde landen ondanks de indertijd bij de verwerving verleende bisschoppelijke goedkeuringen, gewoonlijk „brieven van amortisatie” genaamd, onderworpen waren aan het schot, en dit ten eeuwigen dage dienden te blijven, in dezelfde mate als zij dit ware geweest vóór zij aan de Kerk of aan kerkelijke personen waren gekomen. Tegelijkertijd machtigde hij de schouten en schepenen om, wanneer

¹⁾ Het bewaard gebleven, in 21 punten verdeelde, request is gedrukt bij R. Fruin, *De keuren van Zeeland*, 141—150. Zie voor de bedebesprekingen *t. a. p.*, xix vlg..

²⁾ Hiervóór, blz. 75—76.

³⁾ Boven, blz. 70, 95; vgl. voor Brabant: Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* III, 725—726, 209—210. — Onder de Bourgondiërs werden, evenals vroeger (vgl. boven, blz. 19), plaatselijke privileges verleend, die bepalen dat schotbaar land steeds schotbaar zal blijven, b.v. voor Gorkum, 1447 (vermeld bij De Man, *Maatregelen* . . . , 288), Zijbekarspel en Benningbroek, 1462 (verm. Limburg Brouwer, 129), Westwoud, 1464 (Supplem. Van Mieris IV, f. 240), Maasland, 1470 (Reg. Priv. Duc. Caroli, f. 1v).

⁴⁾ Zie blz. 18, 70.

⁵⁾ Boven, blz. 75—76.

men in gebreke bleef het schot te betalen, vrijelijk over deze landen de wereldlijke rechtspraak uit te oefenen, zooals dit in gelijke gevallen ook geschiedde met landen die aan leeken toebehoorden ¹⁾). Met deze verklaring gewapend konden ridderschap, edelen en leenmannen op 26 September, toen zij de tienjarige bedde van 26.000 klinkaards (ponden van 30 grooten) 's jaars toestonden, met graaf Karel overeenkomen, dat alle oude resten van bedde, schot en heervaartgeld van vóór het jaar 1452, waarop de hertog nog aanspraak maakte, voldaan zouden worden uit de bedde en schot van de geestelijke landen die niet geamortiseerd en geprivilegeerd waren door den vorst. De opbrengst hiervan, op 800 à 1.000 klinkaards 's jaars geschat, zou dan gevoegd worden bij de geconsenteerde 20.000 £ ²⁾). Desverkiezend kon de hertog zich ook aan de hem verschuldigde achterstallen houden, maar dan zou het schot van de ongeamortiseerde landen der geestelijken ontvangen worden ten behoeve van het gemeene land van Zeeland en zouden ridderschap en ambachtsheeren vrijelijk daarover kunnen beschikken. Schouten of schepenen, die onwillig waren over deze landen vonnis te wijzen, zouden van 's hertogs wegen in den kerker worden gesloten totdat zij tot beter inzicht zouden zijn gekomen, maar aan den anderen kant verplichtte de hertog zich, iederen bijstand te verleenen om de geestelijken tot betaling te dwingen, zelfs al zouden dezen bij den Paus in beroep komen ³⁾). De Zeeuwen namen dus wraak voor de nadeelen, die zij door het gebrek aan gemeenschapszin der clerici hadden ondervonden, door dezen ditmaal de oude schulden van het gewest te laten betalen; de landsheerlijke fiscus echter had hier een blijvende winst geboekt.

Den abt van Middelburg werd eveneens duidelijk gemaakt, dat belastingvrijheid, die niet op een vorstelijk privilege berustte, niet geduld kon worden. Toen Johan van 's Gravenzande, die in 1465 aan

¹⁾ ARA, Charters Graaflijkheid (oorspr.); Groen Reg., f. 6 (nr. 11), hiernaar gedrukt bij Joosting, *Begrenzing* . . . , 243—244 (bij Van Limburg Brouwer, 127, abusievelijk vermeld onder den datum Sept. 2).

²⁾ De overige 6.000 £ waren bestemd voor de hertogin en den graaf en gravin van Charolais.

³⁾ „ . . . al waer 't oick soe, dat zy der of appelleerden voer den Paeues van Romen”: ARA, Groen Reg., ff. 6v—7v (nr. 13); onnauwkeurig geanalyseerd bij Van Limburg Brouwer, 129. — Een verandering in de boekhouding der Zeeuwsche rentmeesters staat vermoedelijk in verband hiermede: vroeger werd in hun rekeningen de uitval van inkomsten, veroorzaakt door de bedde- en schotvrije geestelijke landen, geboekt als „resten in den ontfanck”; voortaan wordt de geheele theoretische opbrengst van het schot onder de inkomsten opgeschreven en de, zorgvuldig gespecificeerde, vrijstellingen onder de uitgaven geboekt: RA Zeeland, 13e Rek. van Heinr. Jansz. van Wissenkerke, 1464—'65, ff. 124 vlg.; 12e Rek. van Willem Bolle, rentmeester Beoosten Schelde, 1462—'64, ff. 66 vlg. (inv. Fruin, nrs. 42 en 871).

het hoofd van het klooster was gekomen, bij den hertog zijn leenverheffing verzocht, bleek den heeren van de Rekenkamer te Brussel uit de overgelegde afschriften van de privileges der abdij, dat de abten slechts vrijdom mochten genieten, wat betreft schot en bede, van 1822 gemeten land ¹⁾, en wat betreft heervaatgeld, van 434 gemeten, terwijl de voorgangers van abt Johan steeds 2.000 gemeten vrij zoowel van schot als van heervaat hadden bezeten. Uit dezen hoofde hadden zij van hun ambachten te weinig betaald, vanaf het jaar 1425, toen Philips de regeering van Zeeland in handen kreeg, tot aan het jaar 1461, een bedrag dat, verrekend in Vlaamsche ponden, groot was 474 £ 19 s. 10 d.. De abt werd dus uitgenoodigd deze belastingschuld alsnog te voldoen. Het liep tenslotte uit op een minnelijke schikking, waarbij aan abt Johan tegen betaling van 274 £ VI. dit tekort werd kwijtgescholden. Daarna werd hij met de ambachten der abdij beleend ²⁾.

Ook in Holland werd het streven van geestelijken, zich aan de openbare lasten te onttrekken, niet aangemoedigd ³⁾. De Tertiariissen van het St. Margarethaklooster buiten Leiden, die, mede om aan de stedelijke belastingen te ontkomen, bezig waren hun convent over te brengen naar de hofstede Rodenburg onder Zoeterwoude ⁴⁾, moesten ervaren, dat zij van den regen in den drup waren gekomen. De notabelen van Zoeterwoude namen te aanzien van deze kwestie eenzelfde standpunt in als de vroede vaderen van Leiden: kloosterzusters, die evenals leeken van handel en bedrijf leefden en niet de dagelijksche getijden zongen, dienden volgens hen dezelfde lasten te dragen als de andere ingezetenen ⁵⁾. De in 1462 door de Staten gegunde bede stelde zware geldelijke eischen aan het ambacht, dat hiervoor jaarlijks 80 £ Hollandsch had op te brengen. De bureu achtten het derhalve billijk, dat de zusters, die in grooten getale op Rodenburg woonden en 120 morgen van het beste land hadden verworven, waarop zij koeien hielden, den landbouw beoefenden en een kalkbranderij hadden, ook een offer moesten brengen, te meer waar deze landerijen vroeger een bestaan hadden verschaft aan drie of vier welgestelde boeren, die tot de hoogst

¹⁾ Een gedetailleerde opgaaf van de vrijstellingen, met de privileges waarop deze berustten, in de 13e Rek. v. Heinr. Jansz. van Wissenkerke, 1464—'65, f. 124 (RA Zeeland, inv. Fruin nr. 42).

²⁾ ARA, Groen Reg., ff. 30—31v (nr. 42): 1465 Juni 8; vgl. *ibid.* ff. 10—10v (nr. 21); origineelen in RA Zeeland: Fruin, *Archief der O. L. V. abdij te Middelburg*, inv. nrs. 153 en 252, reg. nrs. 822 en 823.

³⁾ In September 1461 was verordend, dat godshuizen die landen bezaten in den Hof van Delft, deze goederen op naam van wereldlijke personen moesten stellen, opdat de gewone inkomsten hieruit konden worden betrokken: ARA, 11e Rek. v. Cl. de Vriese, 1461—'62, f. 147v.

⁴⁾ Zie boven, blz. 151.

⁵⁾ Vgl. boven, blz. 149—150.

aangeslagenen hadden behoord ¹⁾. Toen de zusters weigerden de 8 £ Hollandsch, waarop zij waren gezet, te voldoen, aarzelden de Zoeterwouders niet enkele kloostergebouwen te panden. Ministra en convent, die zich sterk voelden door een formeelen brief van sauvegarde, hun 4 October 1464 door den hertog gegeven ²⁾, riepen schout en bureu voor het Hof van Holland ter verantwoording.

De pleidooien van dit in 1464 gevoerde proces ³⁾ zijn niet zonder belang, daar zij een indruk geven van bedevrijheid en bedeplichtigheid der Hollandsche kloosters. De Tertiariissen beriepen zich op hun status van religieuze geordende personen, die geloften aflegden van eeuwige clausuur, en op hun erkenning als zoodanig door den hertog. Op grond hiervan maakten zij aanspraak op alle vrijheden en privilegiën, door den Stoel van Rome aan de geestelijken verleend, en met name op de exemptie van wereldlijke belastingen. In het bijzonder dienden zij vrij te zijn van personeele lasten, zooals de laatst gegunde bede, die niet op de morgentalen was gezet, doch op de personen, naar de grootte van hun bezit. Het was ook in Holland nog nimmer voorgekomen, dat religieuzen van de Derde Orde met de wereldlijke personen in eenige bede hadden bijgedragen ⁴⁾. Wel betaalden zij te Leiden accijns, maar dit was een zuiver vrijwillige tegemoetkoming van hun zijde en bovendien een uitzondering: in geen enkele andere stad van Holland waren hun ordegenooten aan de accijnzen onderworpen ⁵⁾. Gesteld echter, dat zij verplicht waren in de wereldlijke beden bij te dragen, dan behoorden zij toch te Zoeterwoude hiervan vrij te zijn, daar niemand gehouden was in meer dan één plaats te betalen en zij dit reeds te Leiden deden.

Voor de bureu van Zoeterwoude was het eenige criterium voor ware geestelijken en religieuzen de leefwijze. De vrouwenkloosters die bede-vrij waren, zooals Rijnsburg, Leeuwenhorst, Mariënpool of

¹⁾ In 1514 waren van de 5.280 morgen die het ambacht groot was, 143 m. in het bezit der zusters (*Informacie* . . . , 300).

²⁾ GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1481, reg. nr. 1322.

³⁾ *Ibid.*, inv. nr. 1631, reg. nr. 1326; vgl. reg. nrs. 1310, 1331, 1348, 2389 etc. Mej. Van Eeghen, *Vrouwenkloosters . . . in Amsterdam*, 53, vermeldt dit proces met een enkel woord, doch schijnt de meening toegedaan, dat het hier om sluis-of dijkgeld ging.

⁴⁾ „Ende in teyken van dien, dat dat na rechte alzo behoirt, zo en zal men in der wairheynt niet bevinden, dat dustanige religieuze personen van der derde oirde in den voirs. lande van Hollant enige bede mitten wairlicken personen gegeven hebben.”

⁵⁾ Zie de citaten, boven blz. 150 n. 5. — De laatste bewering der zusters is volkomen juist (vgl. hierna, blz. 204). In Den Briel, dat overigens buiten het eigenlijke graafschap lag, was in 1445 bepaald, dat de terminarissen der vier bedelorden vollen accijns zouden geven: H. de Jager, *De middeleeuwsche keuren der stad Brielle*, OVR 2. II, 123—124.

Loosduinen, dreven geen landbouw of veeteelt, en dáár werden dagelijks de zeven getijden gezongen ¹⁾. De zusters van St. Margaretha daarentegen waren, volgens schout en buren, niets meer dan leek-zusters, niet exempt of van de wereld afgesneden, handel drijvende in linnen en andere koopwaar, die zij te Antwerpen en elders ter markt brachten ²⁾. Die op Rodenburg woonden en zich met het landbouwbedrijf bezig hielden, zonder de getijden te zingen, waren eveneens „puere leeke ende ongeoirde zusteren”. De Zoeterwouder huislieden hielden koppig vol, dat het aan werkelijke geestelijken niet geoorloofd was dergelijke bedrijven uit te oefenen ³⁾. Het argument van de accijnsbetaling te Leiden lieten zij niet gelden. Zeer terecht betaalde het klooster van St. Margaretha daar, doch Rodenburg was niet maar een uithof van het convent in de stad. Er woonden meer dan veertig personen, de gebouwen en bijgebouwen, door breede en diepe grachten omgeven, besloegen meer dan negen morgen, er was een gewijde kapel en een kerkhof: het was zonneklaar, dat dit alles zoo was ingericht omdat het geheele convent daar wilde komen wonen. Bovendien, deden de Zoeterwouders nuchter opmerken, ook wanneer het klooster alle huizen en al het land in hun ambacht in eigendom zou krijgen, zou de hertog toch niet nalaten het dorp in de bede aan te slaan. — Het Hof, den 2en December 1464 uitspraak doende, stelde schout en buren volkomen in het gelijk, bepaalde, dat ministra en convent in redelijke mate zouden bijdragen in des hertogs bede, en veroordeelde hen in de kosten van het geding ⁴⁾.

De bedeplichtigheid van Rodenburg werd nog eens onderstreept in een plechtig privilege, dat Philips de Goede den 14en September 1465 aan de zusters van St. Margaretha schonk ⁵⁾. De hertog in zijn Grooten Raad bevestigde het indertijd gegeven verlof tot verplaatsing van het klooster en stipuleerde o. m. nadrukkelijk, dat de wereldlijke rechtspraak over Rodenburg steeds onvervreemdbaar aan de grafelijk-

¹⁾ „Ende in teyken van dien, dat die voirs. eysschers sculdich zyn mit himl. te contribuieren ende te gelden in die voirs. bede myns genadichs heren, so is wair, dat die cloesteren van Hollant, alsse Reynsburch, Lede, Pelrepoel ende Loesduynen, diewelke bedevry zitten, geenrehande bouwerie nochte lantneringen en doen, ende die dat houdende ende zingende zyn alle dagen die zeven getyden.”

²⁾ „... welke eysschers puyer leeke zusteren zyn, niet exempt noch offgesneden der werelt, hantierende alrehande coipmanscippen van linde laken ende andere coipmanscap, verzoucken(de) dairmede die marcten tot Andworpen ende anderswair.”

³⁾ „Ende genen geestelicken persoon en is 't geoirloft te mogen doen alrehande landtneringen als die voirs. eysschers doen, die in den voirs. ambochte van Zoeterwoude gezeten zyn.”

⁴⁾ GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1631, reg. nr. 1326.

⁵⁾ Ibid., nr. 1475, reg. nr. 1343; ARA, Groen Reg., ff. 33—34v (nr. 44).

heid zou blijven, en dat het klooster altijd vrij zou zijn van de lasten en van de rechtspraak der stad Leiden ¹⁾). Tevens amortiseerde hij de plaats Rodenburg met 100 morgen land, die het convent aldaar in vrij allodium verworven had ²⁾ en waarvan het een opgave moest inleveren bij de Rekenkamer te Brussel, onder voorwaarde evenwel, dat dit land evenals tevoren belastingplichtig zou blijven, en dat het in mindering zou worden gebracht op het grondbezit dat bij het reglement van 1459 was toegestaan ³⁾. Nadat de verlangde opgave was gedaan, achtten de meesters van de Rekenkamer nog een gezegeld certificaat van de jaarlijksche opbrengst der kloostergoederen noodig, om na te gaan, of met die 100 morgen het geoorloofde inkomen van 200 mark niet werd overschreden ⁴⁾.

Eenerzijds verzette de Bourgondische regeering zich dus, volkomen in overeenstemming met de belangen en wenschen van haar wereldlijke onderdanen, tegen de tendentie om de kerkelijke vrijheid over meer bezittingen uit te breiden dan die er krachtens landsheerlijk privilege recht op hadden, anderzijds trachtte zij de geestelijken te bewegen om goedschiks uit hun rijkdommen bij te dragen in de ondernemingen van den hertog. In 1458, 1459 en 1460 hadden nieuwe onderhandelingen plaatsgevonden over de bijdrage voor den kruistocht, die de geestelijkheid van Holland en Zeeland en de wereldlijke Staten in 1456 in beginsel hadden toegezegd ⁵⁾. De gevolmachtigden van hertog Philips

¹⁾ Het ontbreken van een dergelijken waarborg in den hertogelijken brief van 1458 had den zusters groote moeilijkheden bezorgd (Burgem.-rek. 1461—'62, ff. 98 vlg.).

²⁾ De bureu van Zoeterwoude spraken, naar wij gezien hebben, van 120 morgen.

³⁾ „... et proviso eciam quod dicta centum jugera terre facient diminucionem illarum ducentarum marcharum argenti, quas dictis exponentibus sicut et ceteris religiosis personis patrie nostre Hollandie de nostra gracia speciali per alias nostre facultatis literas annuimus, insequendo certas ordinationes et constitutiones olim desuper per nos factas.” — Vgl. boven, blz. 151.

⁴⁾ ARA, Groen Reg. ff. 34v—35 (nr. 45): 1465 Nov. 29; *ibid.*, ff. 35—36 (nr. 46): 1466 Jan. 7. Het jaarlijksche totaal bedraagt volgens deze opgave: 729½ Rijnsche gulden, die echter bezwaard zijn met 275 R. gld. aan erfrenten en 110 R. gld. aan lijfrenten. Voorts bezit het convent een nieuw bedijkte uitgors, die het boven de 200 M. zilver mag bezitten, gelijk blijkt uit het privilege van 1459 (de bedijking dateert van 1457). De voormelde renten ten laste van het klooster zijn verkocht met goedkeuring van de orde-superieuren en van het geheele convent; de opbrengst is besteed aan bovengenoemde dijkage en aan den bouw van het nieuwe klooster op Rodenburg.

⁵⁾ ARA, 9e Rek. v. Cl. de Vriese, 1459—'60, f. 143v; GA Leiden, Burgem.-rek. 1459—'60, f. 66; GA Gouda Tres.-rek. 1458, ff. 8v vlg.; *id.* 1459, ff. 2 vlg.. — Vgl. boven, blz. 137 vlg.. — De Statenvergadering van 24/25 Juli 1457, waartoe ook de geestelijkheid was opgeroepen (7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58, ff. 149v—150v), was niet, zooals Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 144 n. 2, onderstelt, aan den kruistocht gewijd; vgl. boven, blz. 143/4.

hadden ongetwijfeld de uitbetaling van de beloofde 60.000 leeuwen begeerd, doch de besprekingen schijnen als eenig gevolg te hebben gehad, dat de steden de zaak bij de bedeeonderhandelingen van 1462 ter sprake brachten. Karel van Charolais, die aanvankelijk geen discussie op dit punt wilde toelaten ¹⁾, heeft hun tenslotte de verzekering gegeven, dat de hertog den brief, dien hij indertijd over het Turkengeld voor hen had uitgevaardigd, zou handhaven ²⁾. Met dezen brief wordt vermoedelijk bedoeld de in 1456 gegeven verzekering, dat de Hollanders en Zeeuwen het geld niet behoefden te betalen vóór de krijgstoct tegen de ongeloovigen zou zijn verwezenlijkt.

In het eind van 1463 scheen het, alsof de oude hertog zijn bijna tien jaar geleden afgelegde gelofte, in persoon den Turk te gaan bestrijden, eindelijk zou kunnen vervullen. De Engelsch-Fransche onderhandelingen, die onder Bourgondische bemiddeling in September en October te Saint-Omer hadden plaatsgevonden, hadden een ontspanning in de politieke atmosfeer teweeggebracht die de expeditie scheen mogelijk te maken ³⁾. Philips de Goede, die zich tegenover den Paus had verplicht einde Mei met zijn leger in Rome te zullen zijn, trof nu onmiddellijk de noodige voorzieningen ⁴⁾. Voor 9 Januari 1464 riep hij de gezamenlijke Staten, ook de geestelijke, van al zijn landen herwaartsover te Brugge bijeen, om met hen o. m. zijn aanstaand vertrek te bespreken ⁵⁾. Maar zoowel de binnenlandsche als de algemeene politieke toestand was verre van stabiel. Onder invloed van koning Lodewijk XI van Frankrijk en van den heer van Croy, die vreesden dat Philips' afwezigheid aan Karel van Charolais vrij spel tegenover hen zou geven, op aandringen van de Staten, die bezorgd waren dat anderen dan Karel het bestuur van de landen in handen zouden krijgen, en van de edelen, besloot de hertog zijn reis een jaar

¹⁾ ARA, Zijn concept-antwoord luidde: „Au XIIe, que ledit article gist en la volenté de mondit seigneur le duc, lequel en pourra ordonner à son bon plaisir” (ARA, zie boven, blz. 153 n. 2).

²⁾ De beschikking luidt: „Au XIIe, touchant l'argent de Turquie, mondit seigneur le duc a baillié aux suplians ses lettres patentes faisans mencion dudit argent, lesquelles il leur entretiendra.”

³⁾ Conventie van Hesdin, 1463 Oct. 8: Chastellain IV, 298 vlg., 337—340, 373—391; J. Calmette-G. Périnelle, *Louis XI et l'Angleterre* (1930), 40—49.

⁴⁾ Chastellain IV, 430 vlg., 438, 440 vlg.; Du Clercq, *Mémoires*, éd. De Reiffenberg, IV², 18 vlg.; Pastor, *Gesch. d. Päpste* II²⁻⁴, 256; Hintzen, *Kruistochtplannen*, 159 vlg..

⁵⁾ Chastellain IV, 465, 475, 481 vlg.; Du Clercq IV, 24 vlg.. Voor de deelneming van de Hollandsche Staten aan de dagvaart zie ARA 13e Rek. v. Cl. de Vriese, 1463—'64, f. 147v; GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64. ff. 55v vlg.; GA Haarlem, Tres.-rek. 1463—'64 („Reysen”).

uit te stellen ¹⁾. In de eerste dagen van Maart deelde hij zijn besluit op een generale dagvaart te Rijsel aan de Staten van al zijn gewesten mee ²⁾. Om den Paus niet te zeer te bedroeven zou hij nu alvast zijn bastaard Antoine met 2 of 3.000 man uitzenden. Aan de uitrusting van de vloot, waarmee de Groote Bastaard op 21 Mei zee koos, namen Holland en Zeeland een werkzaam aandeel ³⁾.

Philips bleef echter het oog gericht houden op zijn kruistocht en maakte allerlei voorbereidselen voor zijn vertrek, dat nu voor het begin van 1465 was vastgesteld ⁴⁾. De President van zijn Raad — Guillaume Fillastre, bisschop van Doornik, een vurig ijveraar voor den heiligen tocht — zette in de Nederlanden een grootscheepsche propaganda-actie op touw. In de voornaamste kerken liet hij offerblokken plaatsen voor de penningen der geloovigen; alle pastoors ontvingen afschriften van de pauselijke bul in het Nederlandsch of Fransch, om iederen Zondag van den kansel voor te lezen; processies en predicaties werden georganiseerd ⁵⁾.

Nu het groote oogenblik zoo nabij was, werd er ook bij de geestelijke en wereldlijke Staten van Holland en Zeeland opnieuw op aangedrongen, het beloofde geld aan de hertogelijke schatkist af te dragen. Van de gelegenheid dat hij hun afgevaardigden te Rijsel bij zich had, maakte de hertog begin Maart 1464 gebruik, om tegenover dezen de betaling van de toegezegde 60.000 leeuwen ter sprake te brengen. Daar zij hiervoor geen volmachten hadden meegekregen, waren de gedeputeerden echter niet in staat een bevredigend antwoord te geven. Het besluit van de

¹⁾ Pastor, *Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste I* (1904), 277 vlg., 281—289 (nrs. 184, 187—190), vgl. *Gesch. d. Päpste II*³⁻⁴, 266 vlg.; *Pii II Commentariorum lib. XIII*, bij G. Voigt, *Enea Silvio de' Piccolomini II* (1862), 369—374; Chastellain IV, 451—461; Du Clercq IV, 45. — Voor het verzet van de Staten tegen het plan, vgl. nog: GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64, ff. 55v—56v; 1464 Jan. 4 reisden afgevaardigden naar de dagvaart te Brugge. Zij hoorden hier de voorstellen van den hertog aan, „wairop die steden lange sprake ende raidt hilden om mynen genadichen heere den hertoge voirs. van des hy opgedaen hadde te antwoirden ende om synre genaden te onderwysen van die reyse op te setten ende te verthoeven.”

²⁾ ARA, 13e Rek. v. Cl. de Vriese, 1463—'64, ff. 151v vlg.; GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64, ff. 58, 112v; Du Clercq IV, 47 vlg..

³⁾ De 13e Rek. v. Cl. de Vriese („Bodeloen”) vermeldt uit Maart 1464 allerlei over de aanwerving van zeelui, het gereedmaken van schepen, enz. voor den kruistocht. Vgl. Du Clercq IV, 51 vlg.; Ol. de La Marche, *Mémoires*, éd. Beaune-d'Arbaumont, III, 35 vlg.; Pastor, *Ungedr. Akten*, 286; Hintzen, *a. w.*, 169 vlg..

⁴⁾ Chastellain V, 43 vlg.

⁵⁾ Brief van den bisschop van Doornik aan den President van Bourgondië, d.d. 1464 Juni 6, bij Gachard, *Rapport sur les archives de Dijon* (1843), 157—159, en bij Barante II, 215 n. 1; zie ook Hintzen, *a. w.*, 173. — Vgl. *Divisiekronek*, div. XXIX, cap. 38; Gilliodts-van Severen, *Invent. des arch. de Bruges V*, 447.

Staten zou men mettertijd aan den stadhouder laten weten ¹⁾. Den 25en Maart werden dus de stedelijke overheden, de oversten en conventen van de kloosters, de dekens en kapittels der collegiale kerken, de landdekens en provisoren, opgeroepen om den 12en April aanwezig te zijn of zich te laten vertegenwoordigen op een dagvaart in Den Haag, waar hun bij monde van den stadhouder de voorstellen van den hertog hierover zouden worden meegedeeld. Een besluit werd bij deze gelegenheid nog niet genomen, maar tot een latere vergadering uitgesteld ²⁾. De Staten haastten zich niet met hun beslissing, „par peur ou par espoir de rompture”. Zij bleken goed gezien te hebben. Tegen 20 September werden geestelijken, edelen en steden van Holland en Zeeland bij den graaf van Charolais in Den Haag ontboden om een definitief antwoord te geven. Eendrachtig gaven zij ten bescheid, dat het land tot de betaling der 60.000 leeuwen niet verplicht was, blijkens den brief dien zij hierover ontvangen hadden ³⁾. Op 23 September werden de Staten van Zeeland nog eens voor 9 October in Middelburg bijeengeroepen. Toen echter den 29en September het resultaat van de Haagsche dagvaart aan graaf Karel kon worden overgebracht ⁴⁾, was Paus Pius II reeds gestorven (15 Augustus 1464), de Groote Bastaard teruggeroepen en de kruistocht afgelast ⁵⁾. Zooals de Paus het vorige jaar voorzien had ⁶⁾: uitstel was afstel geworden.

¹⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64, f. 58 (vgl. f. 112v): 1464 Maart 2 vertrokken gedeputeerden naar Rijsel, alwaar de hertog hulp vroeg voor de reis tegen den Turk, die hij in den zin had. Tenslotte gaf hij allen Staten verlof naar huis terug te keeren, behalve dien van Vlaanderen en Holland. „Ende begeerde van die van Hollant betalinge te hebben van alsulke gelden, als hem in voirleden tyden in Hollant tot hulpe ende vordernisse van syne voirs. reyse gelooft ende toegeseyt waeren, van denwelken die steden gheen laste en hadden antwoirt te geven”

²⁾ ARA, 13e Rek. v. Cl. de Vriese, 1463—'64, ff. 154—155v, 156v; GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64, f. 60v, vgl. f. 113. De Leidsche afgevaardigden vertrokken pas den 13en April: dit is blijkbaar de dag waarop de vergadering plaatsvond.

³⁾ 14e Rek. v. Cl. de Vriese, 1464—'65, ff. 105v—108 („Bodeloen”. Ook onder „Reysen” diverse posten „angaende die salige reyse van Turkije”); GA Haarlem, Tres.-rek. 1464—'65, f. 16v; GA Leiden, Burgem.-rek. 1463—'64, ff. 69—69v: „. . . . Item als van den Turckschen gelden wort geantwoirt dattet landt dairof niet sculdich en was na den inhoud van der brieve.” — Op 10 Mei was eveneens nog een dagvaart over deze aangelegenheid gehouden: 13e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 157v; Rek. Haarlem 1464—'65, f. 11; Rek. Leiden, 1463—'64, f. 61v.

⁴⁾ 14e Rek. v. Cl. de Vriese, ff. 108v—109; RA Zeeland, inv. Fruin nr. 42, 13e Rek. v. Heinr. Jansz. van Wissenkerke, 1464—'65, f. 123.

⁵⁾ Chastellain V, 52—60. Ook de kruistochttiende, die Pius II aan hertog Philips had toegestaan (*t. a. p.*, 65; Hintzen, *a. w.*, 172—174), schijnt niet te zijn opgebracht.

⁶⁾ *Pii II Comment. lib. XIII*, bij Voigt, *a. w.* II, 373.

De Turksche reis was impopulair bij den adel, die bevreesd was voor de ongemakken en kosten, en in de kringen der regeeringspersonen, die bezorgd waren voor de financieele gevolgen en oordeelden, dat de eerste plaats onder de vorsten der Christenheid, die de hertog zich in geval van welslagen met één slag zou verwerven, een onzeker voordeel was, niet opwegende tegen de zeer reële gevaren die de veiligheid van het Bourgondische rijk bedreigden ¹⁾. Zelfs de officieele historiograaf Chastellain, die in de verhinderende van den kruistocht een werk des Duivels zag, moest toch bekennen, dat de geestelijken uit Philips' omgeving, en in de eerste plaats de bisschop van Doornik, die de onderneming tot iederen prijs wilden doordrijven, blijk gaven van weinig zin voor de werkelijkheid ²⁾. Alleen op den middenstand en het lagere volk kreeg de kruistochtidee vat, in de Bourgondische landen zoo goed als elders ³⁾. Hoe de stemming in Holland en Zeeland was, is niet overgeleverd. Wij weten, dat, evenals in 1456, ook nu hier allerwege het kruis gepredikt werd ⁴⁾, maar of deze propaganda ditmaal eenige geestdrift onder het volk heeft opgewekt, verluidt niet ⁵⁾. Nergens worden burgers vermeld die spontaan het kruis aannamen, zooals dat vroeger gebeurd was, toen het de Hussieten gold ⁶⁾. Geestdrift en spontaneïteit schijnen wel zeer verre geweest te zijn van die geestelijke en wereldlijke heeren, die zoo angstvallig de hand op den buidel hielden, wanneer de hertog hun verzocht dien te openen ten behoeve van „die salige reyse”. Intusschen zal men goed doen hieruit niet te vergaande gevolgtrekkingen te maken. Dit hoeft niet op lauwheid

¹⁾ Chastellain III, 334; IV, 431, 438, 441; V, 52 vlg.; Du Clercq IV, 48.

²⁾ Chastellain V, 55.

³⁾ Du Clercq IV, 52 vlg.; cf. Pastor, *Gesch. d. Päpste* II³⁻⁴, 259, 272, en Hintzen, *a. w.*, 170. — Du Clercq zelf, vertegenwoordiger van de hogere burgerij, was geheel voor den heiligen tocht gewonnen, zie zijn uitlating op p. 48. Enkele aardige voorbeelden van het meeleven der burgers met Philips' plannen deelt G. Doutrepont, *La littérature franç. à la cour des ducs de Bourg.*, 257, mee (ook Hintzen, *a. w.*, 117 vlg.). Over kruisvaarders uit Gent: *Dagboek der Gentsche Collatie*, ed. Schayes (1842), 445 vlg..

⁴⁾ Zie hiervóór, blz. 162 n. 5.

⁵⁾ Van werkelijke belangstelling voor het kruistochtplan getuigt toch wel de voorwaarde waarop een poorter van Middelburg in 1460 een som gelds voor de timmerage der Westmunsterkerk schonk: „zoe wanneer dat opten ongelovighen honden, den Turcke ofte Heydene, eene ghemeene cruysvaert ende reyse gheleyt wert ende onzen ghenadigen heere met sijnen lande van Hollandt ende Zeelant de voors. cruysvaert selve metten lijve doet”, zouden de kerkmeesters het geld ten behoeve van den kruistocht moeten afstaan (De Stoppelaar, *Inv. Oud-arch. Middelb.*, nr. 356).

⁶⁾ Wel was er Hollandsch en Zeeuwsch varensvolk aangemonsterd voor de vloot van den Bastaard (boven, blz. 195). Volgens inlichtingen, ontvangen door den Milaneeschen agent in Frankrijk, was het uitvaagsel Pastor, *Ungedr. Akten*, 286.

te wijzen: kruistochtplannen waren te vaak misbruikt als voorwendsels voor een bijzondere belastingheffing, speciaal van de geestelijkheid, dan dat een heel nuchtere voorzichtigheid hier niet op haar plaats zou zijn geweest. Hoe gegrond dit wantrouwen was, blijkt wel hieruit, dat de Artesiërs — hoewel hun Staten in 1456 gelijke voorwaarden hadden gesteld — niettemin in 1457 gedwongen werden een deel van de beloofde kruistochtgeldten af te dragen ¹⁾.

Nog was de kruistocht niet onherroepelijk van de baan, nog steeds wilde Philips vertrekken, als de staatszaken dit toelieten ²⁾. Maar de hertog was oud en ziek, Karel van Charolais nam de teugels van het bewind in handen, de betrekkingen met den koning van Frankrijk werden met den dag slechter. In Mei 1465 trok de Bourgondische troonopvolger met zijn leger naar het Zuiden: de groote worsteling met Lodewijk XI, die den geheelen regeeringstijd van Karel den Stoute vullen zou, was begonnen. Over den kruistocht wordt voorloopig niet meer gesproken.

De strijd die, slechts onderbroken door korte perioden van gewapenden vrede, op wisselende oorlogstooneelen werd uitgevochten, vergde het uiterste van de ingezetenen der Bourgondische landen. Vijf of zes veldtochten alleen reeds in de jaren 1465—1468, telkenmale met geweldige machtsontplooiing, waren ondernemingen die schatten verslonden. Ter bestrijding van de kosten waren de gewone inkomsten niet meer toereikend. In Holland en Zeeland evenmin als in de andere gewesten kon de regeering zich met de loopende bede tevreden stellen. Geen jaar ging voorbij zonder dat van de Staten een bijzondere bede, een dubbele bede, een leening of een voorschot werd gevraagd. De geestelijken konden er onder deze omstandigheden niet op rekenen, op den duur buiten schot te blijven.

Reeds bij graaf Karels eersten veldtocht moest een aantal prelaten met aanzienlijke geldsommen de krijgskas helpen vullen. In Juni 1465 werd in Holland van de inwoners van Den Haag en van een dertiental particulieren en ambtenaren een leening opgenomen van 2.830 £ van 40 grooten. De abt van Egmond, de abdissen van Rijsburg en Ter Lee, en de commandeur van St. Jan te Haarlem namen hieraan deel, tezamen voor 900 £. Ook de prioren, confessoren of procuratoren van acht en vijftig andere kloosters werden in verband met deze leening bij Stadhouder en Raad geroepen; in Zeeland moesten enkele geestelijken eveneens zekere sommen voorschieten. Het geld werd overigens eerlijk

¹⁾ Du Clercq II, 242; Hirschauer, *Les États d'Artois* I, 207.

²⁾ Chastellain V, 65.

terugbetaald, in twee termijnen: met Bamis (1 October) 1466 en met Bamis 1467¹⁾.

Wegens de kosten van de oorlogen in Frankrijk en in het Luiksche liet Karel van Charolais den 24en Januari 1467 op een dagvaart in Den Haag aan ridderschap, steden en landen een som van 60.000 klinkaards van 30 gr. verzoeken. Ook de abten van Egmond en Bern, de abdissen van Loosduinen, Rijsburg en Leeuwenhorst, en de proost van Koningsveld werden hiervoor opgeroepen²⁾.

Nadat Karel de Stoute zijn vader als hertog was opgevolgd, werden in October 1468 de abten en abdissen, proosten, prioren en priorinnen, paters en maters van de zusterhuizen der Derde Orde uitgenoodigd om den 16en op een vergadering van de Drie Staten van Holland en Friesland in Den Haag aanwezig te zijn. Zij hadden te antwoorden op een voorstel van hertogelijke commissarissen betreffende een voorschot en leening die Karel begeerde, met zijn domeinen en de opbrengst van de loopende bedde tot onderpand³⁾. De hertog wenschte n.l. den eersten halfjaarlijkschen termijn over 1469 van deze belasting tegelijk met den tweeden termijn van 1468, dus reeds met Kerstmis van dit jaar, te ontvangen. Daar de clerus als zoodanig niet bij de tienjarige bedde betrokken was, wijst de aanwezigheid ter dagvaart van vertegenwoordigers der kloosters er op, dat van hen een afzonderlijke leening is gevraagd. Het antwoord der Staten werd naar een latere bijeenkomst verschoven, doch reeds 23 October werden de belanghebbenden ervan in kennis gesteld, dat de hertog voor ditmaal van de leening had afgezien⁴⁾.

In 1471 werd opnieuw een beroep op de kloosters gedaan. Sedert het einde van het vorige jaar was Antoine Haneron, proost van St. Donatiaan te Brugge⁵⁾, in Den Haag, waar hij in opdracht van hertog

¹⁾ ARA, Rekenkamer B XIV 41, Rek. v. Jan van Lesanen, rentmeester van Gorkum en Arkel, 1464—Oct. 1—1465, ff. 27v—31v; Ibid. B XIV 42, Rek. van denzelfde 1465—'66, ff. 23—23bis; Ibid. B XIV 43, Rek. van denzelfde 1466—'67, f. 24; RA Zeeland, inv. Fruin nr. 44, 15e Rek. v. Heinr. Jansz. van Wissenkerke, 1466—'67, f. 110bisv. — Door de prelaten zijn de volgende bedragen geleend: abt van Middelburg: 750 £; abt van Egmond: 420 £ (had echter 600 £ beloofd); abdis van Rijsburg: 240 £; abdis van der Lee: 120 £; commandeur van St. Jan te Haarlem: 120 £; deken en kapittel van St. Pieter te Middelburg: 120 £.

²⁾ ARA, 16e Rek. v. Cl. de Vriese, 1466—'67, ff. 95—96; GA Leiden, Burgem.-rek. 1466—'67, ff. 38v—39 en vlg.; GA Haarlem, Tres.-rek. 1466—'67, ff. 27 vlg.. Het antwoord werd herhaaldelijk uitgesteld.

³⁾ 18e Rek. v. Cl. de Vriese, 1468—'69, ff. 101v—103; Tres.-rek. Haarlem, 1468—'69, ff. 19v vlg.. Cf. voor het systeem van anticipaties: J. Billioud, *Les États de Bourgogne*, 125 vlg..

⁴⁾ 18e Rek. v. Cl. de Vriese, f. 103v.

⁵⁾ Een der „commis sur le fait des finances” van den hertog. Zie voor hem boven, blz. 142 n. 3, en ben., blz. 226 n. 2.

Karel met de wereldlijke Staten van Holland onderhandelde over een bede van 120.000 kronen „tot gairnesoen van luyden van wapene”. Het betreft hier het aandeel (voor Holland en Zeeland tezamen gezet op 32.000 kr.) van het graafschap in de groote driejarige bede, benoedigd voor de uitrusting en het onderhoud van de compagnies d'ordonnance, het nieuwe staande leger ¹⁾. Een bede kon deze belasting overigens niet wel meer genoemd worden, daar de hertog er geen twijfel over liet bestaan, dat hij haar als een verplichte bijdrage van zijn landen beschouwd wenschte te zien ²⁾. Bij deze belasting trachtte men nu ook de bede-vrijen te betrekken, door van hen in anderen vorm een offer te vragen. In Mei of Juni 1471 reisde de rentmeester van Noord-Holland naar Gouda, Rotterdam, Schiedam en Delft, om van de kloosters en de ambtenaren van deze plaatsen een leening te verkrijgen ³⁾.

Alvorens tot de oprichting der benden van ordonnantie over te gaan, had Karel de Stoute getracht op andere wijze in de gebleken behoefte aan een permanente troepenmacht te voorzien, door n.l. in 1470 een proef te nemen met een doorlopende bezoldiging van de vazallen, die nu verplicht werden zich voortdurend ter beschikking te houden, en wier contingenten genormaliseerd werden. Dit experiment trof ook de geestelijke houders van leengoederen door de bepaling, dat leenen waarvan gewoonlijk geen wapendiensten werden verricht, aan hun verplichtingen hadden te voldoen door een geldelijke prestatie. Als norm had men hiervoor aangenomen de uitrustingskosten van een

¹⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1465—1504, ff. 54 vlg.; Burgem.-rek. 1470—'71, ff. 51v—70v passim: 11 Nov. 1470 had de eerste dagvaart hierover plaats, die in den loop van '71 door een tiental andere werd gevolgd, daar de Staten volhielden, dat zij wegens hun armoede tot de betaling niet in staat waren, Haneron echter bij zijn begeeren volhardde. — Vgl. voor Artesië: Hirschauer, a. w. I, 210, voor Namen (waar de geestelijkheid medebetaalde): Brouwers, *Les „aides” dans le comté de Namur*, xxxiii, 151. — De 12 compagnies d'ordonnance (10.800 man) werden opgericht bij ordonnantie van 31 Juli 1471; weldra werd hun aantal uitgebreid tot 20. Bij de bede-onderhandelingen wordt nog gesproken van 1.000 „glaviën” (10 compagnieën). Vgl. La Marche I, 131; III 74 vlg.; Pirenne, *Hist. de Belg.* II², 402 vlg..

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1470—'71, f. 66v: (Aug. 21) „... Ende alsoe Lodewyc, secretaris van Hairlem, uut myns genadichs heren hove ende van myn genad. heere quam, seggende dat myn genad. heere dit niet en hilde als een bede, mar dat men't hem sculdich is,”. — Vgl. Gachard, *Coll. docum. inéd.* I, 216 vlg., 249 vlg.; Th. Basin, *Hist. des règnes de Charles VII et de Louis XI*, éd. Quicherat, II, 423.

³⁾ ARA, (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, rentmeester-gen. in Noord-Holland, 1470—'71, f. 106v: „... om te vercrijgen zeekere leenynge van den cloesteren, bailliuwen ende officieren, geseten binnen den voirs. steden ende dair omtrent”. — Ongeveer in dezen zelfden tijd (voorjaar 1471) werd van de kanunniken en andere bezitters van kerkelijke beneficiën te Besançon een soortgelijke leening gevraagd, ten bedrage van een jaar hunner inkomsten: J. Robert de Chevanne, *Les guerres en Bourgogne de 1470 à 1475* (1934), 102.

volledig gewapenden en bereden „homme d'armes” voor iedere 150 £ rentenopbrengst van een leen¹⁾. De abt van Egmond en de abdis van Rijsenburg protesteerden tegen dezen maatregel, die met groote gestrengheid werd uitgevoerd, en beriepen zich op hun privileges. Zij werden door den stadhouder, Lodewijk van Gruuthuyse, aange-maand om met de bewijsstukken van hun beweerde exemptie in Den Haag te verschijnen. Tevens werden zij gewaarschuwd dat, mochten zij in gebreke blijven dit te doen, men tot dwangmaatregelen zou overgaan²⁾.

Om een uitbreiding van het aantal benden van ordonnantie te kunnen bekostigen, achtte Karel de Stoute weldra een nieuw beroep op zijn landen noodzakelijk. Hij riep daartoe voor Januari 1473 de Drie Staten van alle Nederlandsche gewesten te Brugge bijeen. De zesjarige bedde van 500.000 schilden, die met zeer grooten tegenzin in Februari werd toegestaan, was dus mede door de prelaten goedgekeurd, althans hun mede opgelegd: zij hadden aan de financieele en militaire eischen van den hertog te voldoen, wilden zij hun temporalia niet verbeuren³⁾. Het was de wil van den vorst, dat allen, geestelijken zoo goed als wereldlijken, zouden bijdragen in deze belasting, daar het leger ook allen gelijkelijk zou beschermen. Een deel der Vlaamsche geestelijken, dat zich weerbarstig betoonde, moest met geweld tot rede worden gebracht⁴⁾. In Namen droeg, zooals daar gebruikelijk was, al het kerkelijke goed in de belasting bij, van de goederen der abdijen af tot de bezittingen van kapellen en altaren toe⁵⁾. In Bourgondië,

¹⁾ Jehan de Wavrin, *Anchiennes chroniques d'Engleterre*, éd. Dupont, II, 398—399; vgl. Pirenne II², 402; R. Koerperich, *Les lois sur la mainmorte dans les Pays-Bas catholiques* (1922), 38—39.

²⁾ ARA, (9e) Rek. v. Jan van Assendelf 1469—'70, f. 147: „... om himl. te beteykenen, dat indien zij in gebreke waren van 't geent dat voirs. is, zij up hoeren leenmannen zouden doen procederen by executie, om die innynge van den pennynge van hueren dienste gelyc anderen mannen, als van rechtswegen dairtoe dienen ende behoeren soude...” (1470 Sept., datum van certificaat: Sept. 21). — Dit was volkomen conform de opdracht die de hertog aan zijn vertegenwoordigers had gegeven: Gachard, *Collection de documens inédits* I (1833), 215 (lastbrief aan den baljuw van de kastellanij van Yperen, 1470 Maart 29).

³⁾ Gachard, *Coll. docum. inéd.* I, 258; vgl. La Marche III, 131 vlg.; Pirenne, *Hist. de Belg.* II², 403, 406.

⁴⁾ Gilliodts-van Severen, *Invent. des arch. de Bruges* VI, 82 n. 1. — De pauselijke ban die Karel den Stoute in 1473 trof, is met deze belasting in verband gebracht: F. Quicke, *Gesch. van Vlaanderen*, III (1938), 219, 269. Zie echter boven, blz. 40.

⁵⁾ Brouwers, *Les „aides” dans le comté de Namur*, 154—181: de clerus betaalt 16% van het geheele bedrag.

waar de Staten in October 1473 een bede voor zes jaren toestonden, betaalden geestelijkheid en adel eveneens mee ¹⁾.

Ook in Holland en Zeeland waren de abdijen en kapittels met de edelen en steden ter Staten-Generaal vertegenwoordigd geweest ²⁾, maar zij hadden blijkbaar slechts in hun eigen naam de bede ingewilligd, niet in dien der geheele Hollandsche en Zeeuwsche geestelijkheid ³⁾. In de Hollandsche bedenrekeningen komt, anders dan b.v. in die van Namen, geen afzonderlijke rubriek voor van bijdragen van den geestelijken Staat, en als van ouds verschijnen hier weer uitsluitend steden en dorpen ⁴⁾. De min of meer gedwongen toezegging van de prelaten zal slechts betrekking hebben gehad op het belasten van hun wereldlijke onderzaten. Voor het eerst komen nu betalingen uit het dorp Rijsenburg voor, hoewel de abdis onder de gegeven omstandigheden niet had nagelaten, de indertijd door Philips den Goede gewaarborgde belastingvrijheden der abdij op 13 Mei 1473 door hertog Karel opnieuw te laten bevestigen ⁵⁾. Abdis Elisabeth van Matenesse gaf echter den hoop niet op, haar rechten te kunnen doen eerbiedigen. Toen Karel de Stoute in 1476 aan de Generale Staten een nieuwe bede had verzocht ⁶⁾, voorzag zij zich van een certificaat, afgegeven door een klerk van wijlen den rentmeester-generaal Claes de Vriese, waarin werd verklaard, dat tijdens diens ambtsvervulling de abdis noch haar onderzaten ooit in eenige bede waren aangeslagen ⁷⁾. Ditmaal dreef het gevaar over, daar de Staten-Generaal de bede weigerden, en na hertog

¹⁾ Billioud, *Les États de Bourgogne*, 407.

²⁾ ARA, (12e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1472—'73, f. 146v: 1472 Nov. 27 vlg. worden edelen en steden, benevens de abten en kapittels opgeroepen om 6 Dec. in Den Haag te komen, om daar met de andere drie Staten te ordineren wie naar Brugge zullen gaan. — Ibid., ff. 152v vlg.: 1473 Jan. 22 worden dezelfden tegen 1 Feb. beschreven om het antwoord op de aanvraag van den hertog vast te stellen.

³⁾ Dit volgt o. m. uit de straks te vermelden verklaringen van Karel den Stoute voor Den Haag van 1474 Juli 9 en voor Haarlem van 1474 Oct. 20. Ook in de Brabantsche Staten vertegenwoordigden de prelaten niet den geheelen clerus: J. Laenen, *Le clergé rural et l'impôt princier dans le droit local du Brabant*, *Mélanges Ch. Moeller* II (1914), 4—5.

⁴⁾ Ook de ridderschap is niet in de bede aangeslagen: ARA, Rekenkamer, C I 2—4, Rekeningen van de zesjarige bede in Holland enz. over 1474—'76; Ibid., C II 101, Rek. van den rentmeester van Kennemerland van de zesjarige bede over 1473, f. 2.

⁵⁾ ARA, Rijsenburg, inv. nr. 742, reg. nr. 872. Voor Leeuwenhorst vgl. Römer, *Kloosters en abdijen* I, 302 n. 3.

⁶⁾ Gachard, *Les États de Gand en 1476*, *Études et notices hist.* I (1890), 1—19. — In verband met deze bede-aanvraag hadden 10 Mei en 18 Juni in Den Haag dagvaarten plaats van de edelen en steden van Holland met de abten, abdisen en kapittels: (15e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1475—'76, ff. 172v vlg., 177v, 180.

⁷⁾ ARA, Rijsenburg, inv. nr. 99, reg. nr. 880: 1474 April 26.

Karels dood herkrege de ingezetenen van Rijsburg hun oude vrijheden ¹⁾).

De lagere clerus heeft ook in 1473 zijn exemptie behouden — doch slechts in zekere mate. In Zeeland immers werd sedert 1462 voor niet door den graaf geamortiseerde goederen in de bedden meebetaald, en de Zeeuwen zagen nauwlettend toe, dat geen geestelijke zich aan dezen plicht onttrok. Nog 28 Augustus 1472, toen zij den hertog een tweetal bedden toestonden, hadden zij van Karel den Stoute nieuwe waarborgen verworven tegen belastingontduiking door lieden die zich ten onrechte op de schotvrijheid van hun landen mochten beroepen ²⁾).

In Holland trachtten de bedeplichtigen althans die geestelijken die meer dan hun deel hadden aan de profijten van wereldlijk bedrijf, ook in de lasten van de wereld te laten deelen. Zoo wisten de inwoners van Den Haag den 9en Juli 1474 van den hertog een verklaring te verkrijgen, dat de neringdoende kloosters een deel van de belasting dienden op te brengen, evenals alle andere ingezetenen ³⁾. Ook de stad Haarlem, die reeds in 1457 tevergeefs gepoogd had haar lasten door de geestelijken mede te doen dragen, kreeg thans op 20 October 1474 van hertog Karel verlof, de religieuzen, priesters en andere kerkelijke personen accijns te laten betalen. De geestelijken zouden echter slechts onderworpen zijn aan de nieuwe accijnzen en aan de verhoogingen van de oude, zooals die nu waren ingesteld om de groote bede te kunnen betalen, en slechts voor den duur van deze bede. De Dominicanen, Franciscanen en Carmelieten evenwel, die geen ambachten uitoefenden, noch handel dreven, zouden hun bier vrij van rechten blijven ontvangen ⁴⁾. Ook hier dus bleef de belastingbetaling

¹⁾ Onder Maria en Maximiliaan is Rijsburg niet meer in de bede aangeslagen (ARA, Rekenkamer C I 5: Bedenrekening 1478—'80).

²⁾ ARA, Groen Reg., ff. 67v—68 (verm. Limburg Brouwer, 144). Voor 1462 zie boven, blz. 188—189.

³⁾ Limburg Brouwer, 147; vgl. reeds De Riemer, *Beschr. van 's Graven Hage* I. 2, 328 (Limburg Brouwer, 142): 1470 Aug. 22. In 1446 en de volgende jaren had de Leidsche overheid zich op hetzelfde standpunt geplaatst, zie boven, blz. 149.

⁴⁾ „... Pour ce est il que nous . . . avons accordé, octroyé et consenti, . . . que, durant le temps et terme que nostredict ayde de cinq cens mil escuz présentement courant aura cours et non plus avant, ilz puissent cueillir, lever et percevoir . . . lesdictes derrenières crues et nouveaulz assiz ainsi par eulx rehauc[h]ez et de nouvel mis suz . . . , aussi bien sur lesdicts gens d'église et religieuses personnes, prestres et autres, de quelque religion, estat ou condicion qu'ilz soient, demourans en nostredicte ville de Harlem . . . , comme icelle nostredicte ville les prent et liève . . . sur les séculiers et autres gens mécaniques demourans en icelle nostre ville de Harlem. Esquelles derrenières crues et nouveaulx assiz seulement voulons et déclarons lesdicts gens d'église estre contribuables, et non point es anciens assiz désià ayans cours en icelle nostre ville avant ladicte derrenière crue et nouveaulx assiz, nouvelement mis suz . . . , dont voulons

in beginsel beperkt tot de geestelijken die zich met handel en bedrijf hadden ingelaten. Het Hof van Holland had, naar wij gezien hebben ¹⁾, in 1464 eenzelfde standpunt ingenomen. Toen echter vond belasting-betaling door neringdoende kloosters alleen nog in Leiden en Zoeterwoude plaats; overal elders waren zij bedevrij. Sindsdien was in dezen toestand weinig verandering gekomen. Immers uit het feit, dat de huizen der Franciscaansche Derde Orde, die hier vooral in aanmerking komen, regelmatig tezamen met de andere kloosters werden opgeroepen om over belasting- of leeningvoorstellen van de regeering te beraadslagen, blijkt wel, dat zij niet gewoon met de wereldlijke ingezetenen mee betaalden. Dit bleef in de meeste plaatsen ook na 1474 het geval ²⁾.

Deze Haagsche en Haarlemsche kloosterlingen en priesters droegen dus nu met de leeken bij in de quote van de plaats waar zij gevestigd waren. Zij zijn ongetwijfeld niet de eenige geestelijken geweest die dit deden. Meer dan eenige vroegere bedevrijde deze zware belasting de schatplichtigen, op middelen te zinnen om den druk te verdeelen over zoo velen als mogelijk was, en er voor te waken, dat immuniteit binnen de engste perken bleef ³⁾. Particuliere bezittingen van geestelijken, niet geamortiseerde eigendommen van kerken en kloosters ⁴⁾,

qu'ilz soient et demeurent quittez, francs et exemps comme ilz ont esté parci-devant. Pourveu toutesfois que les trois ordres mendians situez en nostredicte ville, qui ne font mestier ne négociacion aucune, pourront avoir et auront, pour leur usage et despense seulement sans fraude, certaine quantité raisonnable de tonneaux de cervoise, . . . sans en paier aucun droit d'assiz au prouffit d'icelle nostre ville . . .": GA Haarlem, inv. I nr. 194 (vgl. Tres.-rek. 1474—'75, ff. 53, 55v); ARA, Charters Grafelijkheid (gecollationeerde Nederlandsche vertaling). — Zie ook GA Haarlem, inv. I nrs. 221 en 237, en *Informacie* . . ., ed. Fruin, 8.

¹⁾ Boven, blz. 191—192.

²⁾ Nog veertig jaar later werd uitdrukkelijk verklaard, dat — behalve te Leiden en Haarlem — de neringdoende kloosters niet in het minst in de stedelijke lasten bijdroegen: *Informacie*, 78 (Alkmaar), 181 (Amsterdam), 195 (Naarden), 336 (Delft), 384 (Gouda), 390 (Schoonhoven), 432 (Heusden), 475 (Schiedam), 519 (Dordrecht).

³⁾ Burgemeesters en schepenen van Geervliet, die de huisgenooten der kanunniken en den koster wilden dwingen accijns te betalen, onderwierpen zich op 17 Oct. 1475 aan des hertogs bevel, de kapittelheeren met al hun dienaren in het genot van hun geprivilegeerde belastingvrijheid te laten: Hoyne van Papendrecht, *Chartulare capituli Geervlietensis*, in *Analecta Belgica* III. 2, 53—56, vgl. 66—69.

⁴⁾ In 1501 hernieuwde Philips de Schoone op verzoek van de overheid van Haarlem de bepaling uit het privilege van Philips den Goede van 1426 (zie boven, blz. 69), volgens welke de niet door den graaf geamortiseerde goederen der geestelijkheid ten aanzien van de belastingen gelijkgesteld waren met wereldlijke goederen, hetgeen de clerus verkoos te vergeten (GA Haarlem, inv. I nr. 240). — Vgl. ook de klacht van de inwoners van Naarden bij de informatie van 1514

landen bij welker amortisatie de vorst zich zijn belastingrecht had voorbehouden, zullen in ruime mate bij de betaling der bede betrokken zijn geweest en zoo de lasten van het volk hebben helpen verlichten ¹⁾).

(*Informacie*, 196). Deze enquête wijst uit, dat in het begin van de 16e eeuw de geestelijken in het algemeen voor hun goederen, geamortiseerd of niet, niet contribueerden in de gemeene lasten, behalve soms in dijk- of sluisgeld (*t. a. p.*, 23, 30, 62, 89, 92, 93 enz.), maar dat het toch niet zelden voorkwam, dat zij met de andere ingezetenen meebetaalden, ook voor het land dat voor hun eigen gebruik diende, overeenkomstig het beginsel: schotbaar land blijft schotbaar (*t. a. p.*, 98, 151, 155, 199, 210). Het onderzoek had ten gevolge, dat op 6 Juli 1515 namens Karel V nog eens in het algemeen de belastingplicht van den clerus voor alle niet-geamortiseerde goederen werd vastgesteld (*Groot Placaet-boeck* II, kol. 2047/8, vgl. *Informacie*, 5).

¹⁾ Vgl. den brief van den bisschop van Forli, van 1475 Aug. 8, hierna, blz. 214 n. 1.

XI

DE GEESTELIJKHEID IN DE STATEN VAN HOLLAND EN ZEELAND

De Hollandsche en Zeeuwsche kerken, en vooral de kloosters, vertegenwoordigden in de 15e eeuw een economische en financieele macht, die de hertog, wiens geldverlegenheid met het jaar toenam, niet meer kon verwaarloozen. Doch niet zonder zelf gehoord te zijn konden de geestelijken tot betalen worden gebracht. Nu het kerkelijke bezit meer en meer bij de lasten van het land betrokken werd, deed ook de Hollandsche geestelijkheid haar intrede in de gewestelijke Staten.

Over het algemeen neemt men aan, dat de Staten van Holland, anders dan die van de meeste andere Nederlansche gewesten, gevormd werden door slechts twee leden: de Ridderschap en de Steden, terwijl de geestelijkheid er niet vertegenwoordigd zou zijn geweest ¹⁾. Voor de 15e eeuw is dit niet geheel juist. Weliswaar is het dan een uitzondering als de clerus op een dagvaart van de Staten wordt beschreven ²⁾, maar deze uitzondering schijnt tijdens de laatste regeeringsjaren van hertog Philips en onder het bewind van zijn opvolger op weg te zijn geweest regel te worden. In de voorgaande hoofdstukken is dagvaarding van de geestelijkheid reeds meermalen ter sprake gekomen ³⁾. Beschouwen wij dit verschijnsel thans nader.

In de meeste overige Bourgondische landen droeg de politieke vertegenwoordiging van den clerus doorgaans een zeer aristocratisch karakter. De geestelijken kwamen in de Staten niet uit hoofde van hun sociale functie, maar wegens hun macht als grondheeren ⁴⁾. Als geestelijk lid van de Staten hadden daar dus zitting, in wisselend aantal, de voornaamste vertegenwoordigers van het kerkelijke grootgrondbezit en van de kerkelijke vassaliteit: de bisschoppen, abten en afgevaardigden

¹⁾ S. J. Fockema Andreae, *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis* IV (1900), 427; R. Fruin, *Gesch. der staatsinstellingen in Nederland*, uitg. H. T. Colenbrander (1901), 74 vlg.; P. A. Meilink, *Archieven van de Staten van Holland vóór 1572* (1929), 1, 14.

²⁾ Th. v. Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij* (1908), 343, 355, 386; T. S. Jansma, *Raad en Rekenkamer* (1932), 13 n. 3, 35 n. 1, 59, 144, 195.

³⁾ Zie ook Jansma, *a. w.*, 144 n. 2.

⁴⁾ Th. Juste, *Hist. des États-Généraux des Pays-Bas* I (1864), 3; J. Billioud, *Les États de Bourgogne* (1922), 33, 34; Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois* I (1923), 36.

der collegiale kerken (Bourgondië, Artesië), de abten en afgevaardigden der kapittels (Vlaanderen, Namen), of alleen de abten, met uitsluiting van den seculieren clerus (Brabant, Limburg, Luxemburg). Het eenige voorbeeld van deelneming van de lagere geestelijkheid aan de Statenvergaderingen levert Henegouwen, waar naast de abten, proosten, prioren en gedeputeerden der kapittels, de landdekens het eerste lid van de Staten vormden¹⁾. In sommige gewesten (b.v. in Brabant) vertegenwoordigden de prelaten, de geestelijke „Staat”, niet den geheelen clerus. Wilde de landsheer ook de lagere geestelijkheid in een bede laten bijdragen, dan moest haar toestemming en de machtiging der diocesane bisschoppen afzonderlijk worden gevraagd²⁾. Elders, zooals in het graafschap Namen, schijnen de abten en kapittelheeren ook namens de andere geestelijken te zijn opgetreden³⁾.

In Holland en Zeeland ontbrak de voorwaarde voor een dergelijke vertegenwoordiging van den clerus nagenoeg. Er waren slechts weinig oude kloosters die in rijkdom en macht de abdijen van het Zuiden evenaarden: Egmond, Rijsburg en Middelburg, voorts nog Bern, Loosduinen, Leeuwenhorst en de proosdij Koningsveld. Een poover getal, vergeleken bij de honderdvier Vlaamsche abdijen, rijk aan grondbezit, de twintig abdijen, die in de Staten van het oude Artois vertegenwoordigd waren, de zestien abdijen van het hertogdom Bourgondië of het vijftiental, dat met twee groote priorijen in de Henegouwsche Staten de kloostergeestelijkheid representeerde⁴⁾. Geen der kapittels in onze graafschappen ook kon zich beroemen op bijkans vorstelijke bezittingen, gelijk b.v. de kerk van St. Donatiaan te Brugge bezat. De abten en abdissen die aan het hoofd van het genoemde zevental Hollandsche en Zeeuwsche conventen stonden, zijn, sinds men in Holland van Staten kan spreken⁵⁾, meer dan eens voor hun dagvaarten opgeroepen en bij de behandeling van aangelegenheden

¹⁾ Bourgondië: Billioud, *a. w.*, 26—34 (Bij zeer hooge uitzondering worden ook enkele prioren en commandeurs van geestelijke ridderorden beschreven); Artois: Hirschauer, *a. w.*, 36, 41; Vlaanderen (sinds Philips II ook bisschoppen), Brabant (sedert 16e eeuw ook bisschoppen in hun kwaliteit van abt), Limburg, Luxemburg: L. P. Gachard, *Précis du régime provincial de la Belgique avant 1792*, in Coll. docum. inéd. I (1833), 51—54; Namen: D. Brouwers, *Les „aides” dans le comté de Namur au XVe siècle* (1929), xii; Henegouwen: L. Devillers, *Invent. anal. des archives des États de Hainaut I* (1884), xxxi—xxxii.

²⁾ J. Laenen, *Le clergé rural . . .*, 4—5: voorbeelden uit de 15e en 16e eeuw.

³⁾ D. Brouwers, *a. w.*

⁴⁾ P. Fredericq, *Essai sur le rôle . . . des ducs de Bourg.*, 106; Hirschauer, *a. w.*, 41 (in de 14e eeuw kwamen hier de abdijen van Boulonais etc. bij); Billioud, *a. w.*, 28 vlg. (in de Middeleeuwen slechts 10 bewijsbaar in de Staten); Devillers, *a. w.*, xxxii.

⁵⁾ Omstreeks 1425; vgl. Jansma, *a. w.*, 59.

van allerlei aard ¹⁾. Zij vormden in de Staten evenwel geen afzonderlijk lid, maar werden tot de Ridderschap gerekend. Deze kloosterprelaten vertegenwoordigden er niet, als de voornaamste representanten der geestelijkheid, hun stand, doch slechts zichzelf. In de Staten van Zeeland was de abt van Middelburg evenmin de vertegenwoordiger van den geestelijken stand. Als ambachtsheer zetelde hij onder Ridderschap en Leenmannen. Pas tegen het einde der eeuw heeft hij zich als geestelijk lid van de beide andere afgescheiden ²⁾.

In vroeger tijd ³⁾ kunnen de Hollandsche abten, naar analogie van Henegouwsche toestanden, wel eens afzonderlijk als prelaten genoemd zijn naast heeren en steden. Wanneer in 1428 het vierde artikel van den Zoen van Delft melding maakt van de Drie Staten van Henegouwen, Holland en Zeeland, dan is generaliseering van de Henegouwsche organisatie wel zeer waarschijnlijk ⁴⁾. Niettemin bestaat de mogelijkheid, dat de abten voor deze gelegenheid zijn opgetreden als vertegenwoordigers van de geheele geestelijkheid, zooals in Namen het geval was geweest bij de erkenning van Philips den Goede als toekomstigen graaf ⁵⁾. Misschien ook is in de eenigszins aparte plaats, die de abdijen in 1422 bij de inwilliging van een vijfjarige bedde innamen, trouwens niet als vertegenwoordigers van den clerus, de kiem te zien van een afzonderlijke prelatencurie ⁶⁾.

Hoe het zij, in de jaren na 1428 hebben de abten geen afzonderlijken „Staat” gevormd. Nooit wordt van een vergadering, aan welker raadsdagingen zij als eenige geestelijken deelnamen, gewaagd als van een dagvaart der Drie Staten, of zelfs van Prelaten, Ridderschap en Steden ⁷⁾.

¹⁾ Niet slechts in waterschapszaken, zooals bij Fruin, *Staatsinstellingen*, 75.

²⁾ Fockema Andreae, *a. w.*, 430 vlg.; R. Fruin, *Het archief van Prelaat en Edelen van Zeeland* (1904), 3 vlg..

³⁾ 1362. — Jansma, *a. w.*, 35 n. 1 onderstelt hier eerder een vergissing.

⁴⁾ Van Mieris IV, 918. De voorafgaande onderhandelingen waren alleen met Ridderschap en Steden gevoerd: Jansma, *a. w.*, 64 vlg..

⁵⁾ Brouwers, *a. w.*, xii.

⁶⁾ Zie boven, blz. 19.

⁷⁾ ARA, 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 61: abt v. Egmond opgeroepen voor vergadering van edelen en steden ter bespreking van de Utrechtsche bisschopswestie (Sept. 1433); 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, (1440—'41, ff. 89 vlg.: abten van Egmond en Middelburg beschreven op dagvaart van edelen en steden over munt- en „Oostersche” zaken (Mei 1441); 2e Rek. v. Cl. de Vriese, 1452—'53, f. 156v: abt van Egmond, abdissen van Rijsburg en Leeuwenhorst op dagvaart van edelen en steden over Frieschen zeedijk (Dec. 1452); 5e id., 1455—'56, ff. 173 vlg., cf. Tres.-rek. Haarlem, 1455—'56, f. 23v: abten van Egmond en Middelburg en abdis van Rijsburg opgeroepen om „mitten anderen eedelen ende goede steden” te beraadslagen over hulp aan den hertog bij een eventueelen oorlog met het Sticht (Maart 1456); 16e id., 1466—'67, ff. 95 vlg.: abten van Egmond en Bern, abdissen van Rijsburg, Leeuwenhorst en Loosduinen, proost van Koningsveld geconvoceerd voor dagvaart van edelen en steden over een bedde (Jan. 1467). — De Domproost van Utrecht, die eveneens soms opgeroepen werd, werd evenzoo tot de Ridderschap gerekend.

De aanzienlijke kloosterprelaten namen, blijkens de grafelijkheids-rekeningen, individueel vrij regelmatig aan het werk der wereldlijke Staten deel, in het bijzonder de abten van Egmond en Middelburg en de abdis van Rijsburg. Aan de hoede van deze laatste waren zelfs tot 1462 de handvesten van het gemeene land van Holland en Friesland toevertrouwd ¹⁾. Wij hebben hier echter, noch in Holland, noch in Zeeland, te doen met een representatie van de geestelijkheid van het land of met een geestelijken Staat.

In Holland wordt, voor zoover is na te gaan, van de Drie Staten slechts dan gesproken, wanneer min of meer breede lagen van de geestelijkheid in de Staten vertegenwoordigd zijn op een wijze die inderdaad representatief mag heeten ²⁾. Telkens wanneer dit het geval is, ontmoeten wij in de bronnen de benaming: „die drie staten van Hollant ende van Zeelant”, of een aequivalent: „prelaten, ridderschappen ende steden”, „alle de staten, geestelic ende wairlic”.

Gedurende de eerste dertig jaren van het Bourgondische bewind is dat zeer zelden voorgekomen. Vertegenwoordigers van de geestelijkheid hebben blijkbaar alleen dan aan een Statenvergadering deelgenomen, wanneer specifiek kerkelijke aangelegenheden aan de orde waren, zooals er zich in verband met het Utrechtsche Schisma voordeden. De Bourgondische regeering was er hier op uit de gewestelijke geestelijkheid voor haar politiek te winnen, en wilde slechts in overleg met deze haar beslissingen nemen. Tusschen 1430 en 1433 werden meermalen „die drie staten van den lande” ontboden ³⁾: naast edelen en gedeputeerden der steden, de provisoren en cureiten, of ook wel de prioren en provisoren van Holland en Zeeland, als bij uitstek deskundigen ⁴⁾. Dus in de eerste plaats zij, aan wie de zielzorg van,

¹⁾ T. S. Jansma, *Voorgeschiedenis Instructie Hof v. Holl.*, Tijdschr. v. Gesch. XLIX (1934), 450 n. 5. Dit is dus niet zoo opmerkelijk als Dr. Meilink meent (*Archieven*, 14).

²⁾ Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 59, is van meening, dat in Holland de navolging van het Fransche woordgebruik zelfs zoover is gegaan, „dat over de «drie staten vanden lande» gesproken wordt, hoewel meestal slechts Ridderschap en Steden beschreven worden”. Zooals hierboven reeds is opgemerkt, wordt deze benaming nooit gebezigd voor een dagvaart van edelen en steden, doch uitsluitend gebruikt in verband met een werkelijke vertegenwoordiging van de geestelijkheid, afgezien dan van het Zoenverdrag van Delft. Reeds Van Riemsdijk heeft ten aanzien van de dagvaarten van 1430—'33 hetzelfde opgemerkt: a. w., 343, 355, 386.

³⁾ ARA, 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, ff. 118, 118v; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* II, 280, 285, (1430 Juni); Rek. van Borselen, 1430—'32, f. 70 (1431 Juni); *ibid.*, ff. 70—70v (1431 Oct.); 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 62; Meerkamp van Embden II, 311 vlg.; GA Haarlem, Tres.-rek. 1433—'34, f. 52v (1433 Sept.—Nov.).

⁴⁾ Vgl. de bij Jansma, a. w., 144 n. 2 geciteerde post uit de rekening 1429—'30 van den rentmeester van Bewesten Scelde: „die priesteren ende gheleerden”.

en de geestelijke rechtspraak over hertog Philips' onderdanen was toevertrouwd. Niet als een grondbezittende, doch als een sociale macht in den lande verschenen de geestelijken hier.

Hierna ontbreekt weer voor lange jaren ieder spoor van een vertegenwoordiging van den clerus in de Staten en worden regelmatig slechts Ridderschap en Steden bijengeroepen. Wel werden de geestelijken een enkelen keer voor een afzonderlijke dagvaart opgeroepen, b.v. in 1447 ¹⁾. Sedert Philips de Goede hen echter in 1455 uitnoodigde om zijn „begeren van den Turck” mede aan te hooren, is de Geestelijke Staat een meer geregelde verschijning op de landsvergaderingen geworden, naarmate zijn geld den hertog lokte ²⁾. Na het kerkpolitieke motief komt nu het fiscale. De instelling van de Staten Generaal, waarvoor steeds alle drie de Staten der gewesten werden opgeroepen, zal er eveneens toe hebben bijgedragen om den clerus bij de beraadslagingen der wereldlijke leden te betrekken. Na 1477 schijnt, met het verminderen van den belastingdruk, deze ontwikkeling echter te zijn afgebroken.

Hoe nu was de geestelijkheid op deze dagvaarten vertegenwoordigd? De grafelijkheidsrekeningen zijn de eenige documenten die ons daaromtrent inlichten; immers, bij het vermelden van betalingen aan boden voor het bezorgen van de convocatiebrieven, worden hier veelal de namen der geadresseerden opgegeven. Uiteraard bieden deze summier opteekeningen geen waarborg van volledigheid. Soms is de opgave verre van gedetailleerd, en in het algemeen is aan te nemen, dat meermalen, waar de rekeningposten slechts den naam van een stad vermelden — hetgeen voor een verantwoording der bodeloonen voldoende zal zijn geweest —, ook de daarbinnen gevestigde geestelijken brieven hebben ontvangen. Zoo zal het ontbreken van de Haagsche kloosters in deze posten, die ook van het kapittel der Hofkapel slechts één enkelen keer gewagen, eveneens te verklaren zijn door hun nabijheid, die het berekenen van kosten overbodig maakte. Maar zelfs indien men met dit alles rekening houdt, blijkt de samenstelling van het geestelijke lid der Staten in dezen tijd nog onzeker te zijn en de organisatie verre van vast ³⁾.

¹⁾ 2 Augustus: ARA, 2e Rek. v. Anth. Michiels, 1446—'47, f. 117v (boven, blz. 90); mogelijk heeft ook in 1438 een dagvaart van de geestelijkheid plaats gehad (vgl. boven, blz. 77). Talrijk worden deze dagvaarten, ook spontane, na 1474 (ben., Hoofdstuk XII).

²⁾ Zie boven, blz. 137, 143 vlg., 196, 199, 202 n. 2 en 6.

³⁾ Zoo zijn de ter dagvaart van 1457 Juli 25 beschreven kloosters binnen Holland en Friesland 15 in getal, terwijl voor 13 April 1460 opgeroepen werden: 23 (afgezien van de Zeeuwsche), tegen 20 Sept. 1464: 25, tegen 16 Oct. 1468: 17, telkens ten deele weer andere.

Bij de besprekingen die in 1430—'33 plaats vonden, overwoog, in verband met den aard van het onderwerp, de wereldlijke clerus. In de latere jaren werden in den regel beschreven: abten en abdissen, proosten, commandeurs, prioren en prioressen, benevens paters en maters van zusterhuizen, voor de reguliere geestelijkheid, dekens en kapittels, provisoren en pastoors met den proost van West-Friesland voor den wereldlijken clerus. Dit geldt zoowel voor Holland als voor Zeeland, welks geestelijkheid allerm minst uitsluitend door den abt van Middelburg vertegenwoordigd werd ¹⁾. Soms, b.v. in 1468, ontbrak het seculiere element geheel, soms ook, zooals bij de Staten-Generaal, was de vertegenwoordiging van den geestelijken stand aangepast aan het gebruik der andere gewesten en verschenen slechts abten en afgevaardigden der kapittels, wier toestemming in een bede echter den lageren clerus niet schijnt te hebben gebonden. In andere gevallen (dagvaarten van 1457 en 1464) blijken, afgezien van de abdijen, alleen mannenkloosters ter vergadering vertegenwoordigd. De oversten van de mannen- en vrouwenkloosters der bedelorden (Eerste en Tweede Orden) worden bij de oproepingen niet genoemd ²⁾. Vermoedelijk is men hen voorbijgegaan uit eerbied voor de bezitloosheid, welke zij in principe, zoo niet steeds in feite, huldigden. Wel waren meermalen de zusterhuizen van de Franciscaansche Derde Orde ter dagvaart vertegenwoordigd. Niet altijd schijnen zij als geheel volwaardige leden van den geestelijken Staat te zijn beschouwd: immers, terwijl in 1455 aan „allen den staten, geestelic ende wairlic” besloten convocatiebrieven werden gezonden, riep men hen afzonderlijk op „mit open plackaiten” ³⁾. Bij andere gelegenheden echter (b.v. in 1447 in 1468) werden zij op gelijke wijze als de abten, prioren en overige klooster-superieuren op de dagvaarten der Drie Staten genoodigd.

¹⁾ Op dagvaarten van de Drie Staten van beide gewesten tezamen is de abt geenszins de eenige Zeeuwsche geestelijke die opgeroepen wordt. Evenmin zal wel alleen aan den Middelburgschen prelaat te denken zijn, wanneer in dezen tijd in Zeeland ter gewestelijke Statenvergadering beschreven worden: *Prelaten*, *Baanridders*, *Ridderschappen*, *Ambachtsheeren* en *Steden* (b.v. 1460 Oct. 6: ARA, 10e Rek. v. Cl. de Vriese, 1460—'61, f. 108v). Vgl. reeds Fockema Andreae, *a. w.*, 430.

²⁾ Voor een dagvaart op 12 April 1464 over het kruistochtgeld wordt opgeroepen de „minister van Hollant, Zeelant ende Vrieslant van der oorde van Sinte Franciscus”: ARA, 13e Rek. v. Cl. de Vriese, 1463—'64, f. 154. Daar aan vroegere vergaderingen over deze bede kloosters der Eerste Orde nooit, die der Derde Orde echter regelmatig hadden deelgenomen, is de hier bedoelde geestelijke, die in Amsterdam, Amstelland, Waterland of Gooiland verblijf moet hebben gehouden, vermoedelijk de minister-generaal van het Utrechtsche Kapittel der Tertiariissen. In 1467 was dit Andries van Hoorn: Van Eeghen, *Vrouwenkloosters*, 206. Pater Dalm. van Heelschreef mij, dat hij deze meening deelt.

³⁾ ARA, 5e Rek. v. Cl. de Vriese, 1455—'56, f. 159v.

Hoe de geestelijke Staat vertegenwoordigd is — hetzij door een volledige representatie van al zijn geledingen, hetzij door een beperkter afvaardiging, hetzij ook slechts door gedeputeerden van zijn voor-naamste leden — is geheel en al van den wensch en van de financieele behoeften van vorst of regeering afhankelijk. In rechte is hier niets vastgesteld.

Het geestelijke lid der Staten kwam, evenals de beide andere leden, slechts bijeen indien het daartoe door of namens den hertog was opgeroepen. In den regel geschiedde dit bij besloten brieven, soms bij open plakkaat. Alleen tijdens de laatste regeeringsjaren van Karel den Stoute hebben buitengewone omstandigheden den clerus van Holland genoopt op eigen gezag samenkomsten te beleggen.

De convocatiebrieven voor de abdijen zijn steeds gericht aan den abt of de abdis persoonlijk, niet aan de kloosters. Of de abdisen zelf op de dagvaarten verschenen, is niet zeker. Vroeger kwam het in ieder geval voor: uit de Rijsburgsche kloosterrekening van 1397 blijkt, dat de abdis in dat jaar tweemaal een dagvaart in Den Haag bijwoonde ¹⁾. Wel niet persoonlijk kwamen de priorinnen van vrouwenkloosters en de maters van zusterhuizen. Dezen werden in den regel met de paters of confessoren van hun conventen opgeroepen: de laatsten traden ter vergadering als gemachtigden op. Wat de monniken- of kanunniken-priorijen betreft, de convocaties zijn bestemd voor het convent, of in meer uitvoerige opgaven voor den prior, of prior en convent. De representatie was dus aan den prior toevertrouwd, aan wien misschien soms een door het convent gekozen afgevaardigde was toegevoegd. Waar de oproepingen voor de kapittels regelmatig gericht zijn aan deken en kapittel, was dit laatste zeker met de vertegenwoordiging van deze colleges het geval: naast den deken één of meer gedeputeerden. De parochiegeestelijkheid werd meestal vertegenwoordigd door haar dekens en provisoren.

Zoo weerspiegelt zich dus de groote economische macht, die de Hollandsche geestelijkheid zich in de laatste eeuw verworven had, in een politieke vertegenwoordiging van den clerus van het oogenblik af dat de hertog er naar streeft, van deze macht voor de behoeften van zijn rijk gebruik te maken. Een vergrooting van den politieken invloed van de geestelijkheid ²⁾ had dit niet onmiddellijk ten gevolge, eerder een vermindering van haar vrijheid ³⁾. Onder Karel den Stoute

¹⁾ M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijsburg*, 102.

²⁾ Pirenne, *Hist. de Belgique* II², 364; H. Joosen-F. Quicke, *Gesch. van Vlaanderen* III (1938), 268 vlg..

³⁾ Zoo ook E. Lousse, *Les origines des États des Pays-Bas*, Rev. d'hist. eccl. XXIX (1933), 383.

was het den Staten nauwelijks meer vergund een wetgevende activiteit te ontwikkelen, zooals hun dat tijdens de regeering van diens vader mogelijk was geweest, toen de inwilliging van een bede nog als een onverplichte gunst had gegolden. De rol die de geestelijken speelden op de Statenvergaderingen waaraan zij deelnamen, was dan ook eveneens een passieve en negatieve: zij beperkte zich tot een mede-aanhooren van belastingvoorstellen en tot een mede-formuleeren van, meestal vergeefsche, protesten. Wèl werd hierdoor de territorialiseering bevorderd van den clerus, die zich zoo meer dan tot dusver bij de aangelegenheden van het gewest zag betrokken. De oude tegenstellingen tusschen de belangen van leeken en geestelijken werden onder dezen financieelen druk op den achtergrond gedrongen. Nu hertog Karel meer en meer den nadruk legde op een belastingplicht van zijn onderdanen, welke geenerlei bijzondere tegenprestaties zijnerzijds vereischte, vormde zich, in de plaats van de vroegere samenwerking tusschen vorst, ridderschap en steden tegen schadelijk bevonden voorrechten van de geestelijkheid, een defensief eenheidsfront der benarde Staten tegen den hertog en diens vertegenwoordigers.

XII

KAREL DE STOUTE EN DE NIEUWE ACQUESTEN

1474—1477

De bijdragen, tot dusver door de geestelijken in de rijkskas gestort, droegen het karakter van vrijwillige gaven, door de betrokkenen hetzij collectief ter Statenvergadering, hetzij individueel in rechtstreeksche onderhandeling aan den hertog geschonken of geleend. Uitermate zwaar zullen de lasten op kloosters en kerken niet hebben gedrukt. Wij weten, dat de kruistochtbede in 1464 niet is doorgegaan, evenmin als de leening in 1468: de twee eenige keeren dat men, blijkens de dagvaarding, den clerus in nagenoeg zijn geheelen omvang bij de betaling wilde betrekken. Ook in Juni 1465 schijnt de overgrootte meerderheid der opgeroepen kloosters niet aan de leening voor de Guerre du Bien public te hebben deelgenomen. Wat van geldelijke prestaties der geestelijkheid in den tijd van hertog Karel overblijft zijn: de voorschotten van eenige prelaten in 1465, de bijdragen van de geestelijke latifundia-bezitters in de bede van 1467, de leening van de kloosters in 1471, die geheel in het duister ligt, de deelneming van de prelaten en van neringdoende religieuzen, en in zekere mate ook van andere geestelijken, aan de betaling van de vijfjarige bede 1473—'77. Goederen, die onmiddellijk met den kerkdienst in verband stonden, en vrome schenkingen der geloovigen vielen buiten de belasting ¹⁾, en het is de vraag of landerijen, die kerken en kloosters in eigen beheer hadden, er in waren begrepen. Geheel anders werden de geestelijken getroffen, toen Karel de Stoute „'s landts schatkamer hol geoorlooft" had, en hij in 1474, met een kostbaren veldtocht in het Keulsche onmiddellijk voor den boeg en den beslissenden oorlog met Frankrijk in het vooruitzicht, het oogenblik aangebroken achtte om rechtens zijn deel van hen te vorderen.

De voorgangers van Philips den Goede in Holland schijnen niet gewoon te zijn geweest voor hun amortisatiebrieven een geldelijke

¹⁾ Dit volgt ook uit een brief, d.d. 1475 Aug. 8, van den pauselijken legaat Alessandro Numai (zie hierna, blz. 229), waarin deze, na de „importabilia onera" te hebben vermeld, die de Hollandsche geestelijken in het verleden hadden moeten dragen, met ontzetting constateert, dat nu (in 1475) niet meer alleen de „bona clericorum" belast worden, zooals vroeger, maar zelfs ook de „bona, quae piis elargitionibus fidelium a sexaginta annis citra ecclesiis largita sunt": *Kerkhistorisch Archief* IV (1866), 64.

tegenprestatie te verlangen, zooals dat in Frankrijk sedert de 13e eeuw gebruikelijk was ¹⁾. Vermoedelijk hebben eerst de Bourgondische vorsten dit gebruik ook in de Nederlanden ingevoerd ²⁾. In ieder geval worden in het reeds vermelde, voor alle gewesten geldende, bezuinigings-decreet van 1446 de amortisatiegelden genoemd onder zekere gebruikelijke inkomsten die voortaan afgedragen dienden te worden aan den Garde de l'Épargne ³⁾. In een latere ordonnantie (van 1454) werd, ter verhooging van de opbrengst der domeinen, bevolen in den vervolge geen amortisaties en andere soortgelijke gratiën, waarvoor men gewoon was geld te ontvangen, uit naam van den hertog te verleenen dan tegen een redelijke som ter beoordeeling van de meesters van de Rekenkamer ⁴⁾. Uit deze bepaling blijkt, dat officieel betaling voor mortificaties regel was, en voorts, dat in de practijk met de toepassing van den regel nog al eens de hand werd gelicht. Bij de bespreking van de pogingen om het kloosterbezit te reguleeren, die uit denzelfden tijd als deze verordeningen dagteekenen, is er reeds op gewezen, dat de belangstelling die van de zijde der centrale regeering hiervoor werd betoond, wel grootendeels uit fiscale motieven zal zijn voortgekomen ⁵⁾. Bij

¹⁾ Boven, blz. 14.

²⁾ N. Didier, *Les origines du droit souverain d'amortissement dans le comté de Hainaut*, Rev. d'hist. eccl. XXXIV (1938), 496. Vgl. voor Bourgondië: E. Champeaux, *Les ordonnances des ducs de Bourgogne*, 113 (instructie voor de Raadkamer te Dijon, 1422 Juli 24); voor Franche-Comté: Dez., *Ordonnances franc-comtoises*, 80 (1408), 109 (1412). — Amortisatiebrieven, door Philips den Goede voor Hollandsche kerken of kloosters uitgevaardigd, vermelden vrijstelling van iedere betaling in dezelfde bewoordingen als de Fransche koninklijke kanselarij in zulke gevallen bezigde: zie den brief voor het klooster Hemelpoort te Heemstede van 1456 Oct. 10 bij Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Rhyndland*, 673; voorbeelden uit Henegouwen bij Didier, *t. a. p.*, 496 n. 2, 497 n. 3. Vgl. G. Tessier, *L'activité de la chancellerie royale française au temps de Charles V*, Le Moyen Age XLVIII (1938), 85.

³⁾ ARA, Memoriale T., ff. 84—86v; gedrukt: Gachard, in *BCRH* 3. XII, 141—147, en in *Analectes historiques* V (1871), 275—281 (280); Van Marle, *Le comté de Hollande . . .*, cxvi—cxi (cxi). — Vgl. H. Nélis, *Le Trésor de l'Épargne, création de Philippe le Bon*, Revue belge de Philol. et d'Hist. XI (1932), 708 en boven, blz. 90.

⁴⁾ ARA, Rood Reg. A., 1445—'59, ff. 47v—50v: „Item ordonnons et déclarons que de cy en avant nous ne ferons ne consenterons aucuns admortissemens, nobilitacions, légitimacions, manumissions et aultres semblables grâces et choses dont l'en a accoustumé de avoir et prendre finance, se n'est moeyennant finance modérée à l'arbitrage et tauxacion des gens de noz Comptes qu'il appartendra". Alvorens deze graties te verleenen dienden de heeren van de Rekenkamer inlichtingen in te winnen bij „les officiers des lieux sur la nature et condicion de l'ottroy, la grandeur de la chose et la faculté des personnes ou personne ausquelles sera faite et consentie ladite grâce, pour selon ce modérer et arbitrer ladite finance, et de laquelle finance nous ne donnerons ou quitterons au plus que la moittié", niettegenstaande alle hiermee strijdige giften of verleeningen (f. 48v).

⁵⁾ Boven, blz. 90.

een beperking van de doode hand hadden de hertogelijke ambtenaren tenslotte slechts indirect belang; hun groote zorg was, dat de schatkist bij een uitbreiding ervan geen schade zou lijden. Door de beoogde maatregelen zouden zij van de bezittingen der kloosters een overzicht verkrijgen, bruikbaar voor eventueele taxaties en nuttig voor het nagaan van ontduikingen van verschuldigde amortisatierechten. In werkelijkheid kwam echter van deze betalingen weinig terecht, deels omdat de hierop betrekking hebbende voorschriften door de ambtenaren niet streng werden nageleefd, maar vooral omdat de kerkelijke instanties in den regel verzuimden bij den landsheer amortisatie voor nieuw verworven bezittingen aan te vragen.

De regeering behoefde zich ook voorloopig niet al te zeer hierom te bekommeren, daar op deze wijze een reserve aan schuldvorderingen werd gekweekt, en zij rechtsmiddelen tot haar beschikking had om deze te harer tijd te kunnen innen. Het wapen dat haar ten dienste stond en dat Karel de Stoute met alle gestrengheid zou weten te hanteeren, was weer afkomstig uit het arsenaal der Fransche staatskunst.

Daar in zeer vele gevallen overdracht van onroerend goed aan kerken en kloosters buiten den vorst om geschiedde, werden in Frankrijk op ongeregelde tijden, bij voorkeur wanneer tengevolge van abnormale uitgaven de bodem van de schatkist te zien was, de goederen en inkomsten, die men verzuimd had te laten amortiseeren, voor den koning opgespoord. Voor het genot van deze „nouveaux acquêts” werd van de geestelijken een schadeloosstelling geëind: het „droit de nouvel acquêt”. De grootte van de krachtens dit recht aan de Kroon op te brengen som was reeds in 1316 vastgesteld op de opbrengst van één jaar van de betrokken bezittingen voor iedere twintig jaar gebruik er van, hetgeen tot het einde van het ancien régime onveranderd de norm bleef ¹⁾.

Dezen zelfden grondslag nam Karel de Stoute aan, toen hij, alvorens zich naar zijn leger voor Neuss te begeven, op 10 Juli 1474 beval, dat in alle Nederlandsche gewesten de geestelijkheid van de sedert zestig jaar verworven en niet geamortiseerde erf- en leengoederen en vaste renten ²⁾ de netto-inkomsten van drie jaren aan den fiscus

¹⁾ C. Coulondre, *Des acquisitions de biens par les établissements de la religion chrétienne en droit romain et dans l'ancien droit français* (1886), 290 vlg.

²⁾ De landen die de geestelijken zelf bebouwden en de lijfrenten zouden buiten de schatting zijn gebleven, volgens den brief d.d. [1474] Sept. 21, van fr. Walterus Vliet, pater van het Antwerpsche Regularissenklooster Faconshof, bij H. E. van Gelder, *Karel de Stoute en de geestelijke goederen*, BGBH XXVI (1901), 449 vlg.. Zie echter J. C. Overvoorde, *Rekeningen van het convent van St. Agnes te Dordrecht*, BGBH XXI (1896), 74.

had af te dragen ¹⁾. Opdracht en volmacht om deze schatting te heffen werd verleend aan de beide met het beheer der financiën belaste colleges, de Kamer der Domeinen (Chambre du Trésor) en de Kamer der Beden (Chambre des Aides of des Généraux), die tegelijk met het Parlement en de Rekenkamer te Mechelen in December 1473 waren opgericht ²⁾. Zooals de hertog bij deze hervorming van het centrale regeeringsapparaat Fransche instellingen had nagebootst, zoo paste hij thans Fransche bestuursmethoden toe. De tijdgenooten hebben dit ten volle beseft. Algemeen weet men den maatregel aan de juristen van de impopulaire nieuwe centrale bestuurscolleges en aan hun verzotheid op Fransche praktijken ³⁾.

Een storm van verontwaardiging stak alom in de geestelijke huizen op, toen de opdracht bekend werd die de hertog aan zijn meesters van financiën had gegeven. Terecht kon de procuratrix van de zusters van St. Agniet te Dordrecht in ontzetting opteekenen, dat zulk een gebod in Holland ongehoord was, terecht de Divisiekronek betoogen, dat noch de hertogen van Bourgondië, noch de vroegere graven van Holland zich ooit zoo iets hadden vermeten ⁴⁾. In Vlaanderen en Artesië evenwel had de clerus al sinds lang met het „droit de nouvel acquêt” kunnen kennismaken: reeds in 1390 had Philips de Stoute het in deze Fransche leenen toegepast op de verwervingen sedert veertig jaar ⁵⁾. Op zichzelf en volgens moderne begrippen kan een inkomstenbelasting van 5 % moeilijk hoog genoemd worden, vooral indien zij andere publiekrechtelijke verplichtingen vrijwel uitsluit. Verpletterend echter werd zulk een schijnbaar zoo lichte en redelijke

¹⁾ L. P. Gachard-A. Pinchart, *Inventaire des archives des Chambres des Comptes IV* (1865), 154—156. — Zie verder voor de Nederlanden in het algemeen: Thomas Basin, *Hist. des règnes de Charles VII et de Louis XI*, éd. J. Quicherat, II (1856), 406—408; Jean Molinet, *Chroniques*, éd. G. Doutrepont-O. Jodogne, I (1935) 169; Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum*, ed. Kervyn de Lettenhove (1876), 446—447; *Divisiekronek*, div. XXX, cap. 84. — Barante-Gachard II (1838), 461 n. 2, 527 vlg.; F. H. Mertens-K. L. Torfs, *Gesch. van Antwerpen III* (1847), 253 vlg.; Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Flandre V* (1850), 193; P. Fredericq, *Essai sur le rôle ... des ducs de Bourgogne* (1875), 109; F. Prims, *Gesch. van Antwerpen VI*. 3 (1937), 103—104, en vooral: R. Koerperich, *Les lois sur la mainmorte dans les Pays-Bas catholiques* (1922), 42—46.

²⁾ A. Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden*, 52, vgl. 44 en Lameere, *Le Grand Conseil*, 192.

³⁾ Th. Basin, éd. Quicherat, II, 408, cf. 422 vlg. en ben., blz. 226 n. 2.

⁴⁾ Overvoorde, *Rekeningen van het convent van St. Agnes te Dordrecht*, 74; *Divisiekronek*, div. XXX, cap. 84; Th. Basin, l. c., 406, 407; Petrus Impens, *Chron. Bethleem.*, 446: „Res haec cum patriis sub imperio constitutis incognita esset et invisa.”

⁵⁾ Dehaisnes-Finot, *Invent. somm. des Archives départ. du Nord I*. 2 (1906), 395 vlg. (B. 1456): hier allerlei over het „droit de nouvel acquêt” in Vlaanderen en Artesië, 1390—1430. Vgl. ook Fredericq, *Essai*, 108.

last wanneer hij, gedurende lange jaren opgezameld, plotseling ver-
zestigvoudigd neerplofte op de hoofden der belastingplichtigen, die
zich nu voor de wanhopige taak geplaatst zagen op korten termijn
enorme bedragen te realiseeren¹⁾. Des te ondragelijker was deze
schatting, daar zij zonder eenig precedent was, in de Bourgondische
Rijksleenen tenminste, en als een volkomen onrechtmatige aanslag
op overoude vrijheden en heilige rechten werd gevoeld.

De wereldlijke Staten, die anders van een belasting der goederen
in de doode hand niet afkeerig waren, maar nu hun privileges en hun
geldkoffers eveneens bedreigd wisten, steunden thans, ter verdediging
van de vrijheden, den clerus tegen het gemeenschappelijke gevaar.
Ook een onmiddellijk nadeel bracht de heffing van amortisatierechten
den edelen en den burgers der goede steden: door deze belasting werd
de prijs van gronden, die zij aan de Kerk verkochten, gedrukt en de
waarde van hun fundaties verminderd²⁾. De stedelijke gerechten
beschouwden bovendien een schatting van hun parochiekerken, wier
vermogen door notabele burgers als kerkmeesters werd beheerd, in
zekerer zin als een aanslag op het bezit van de stad.

Eenige Brabantsche geestelijken hadden gehoor gegeven aan het
bevel om aan de commissarissen der belasting een opgave te ver-
strekken van de nieuw verworven renten, erf- en leengoederen, en de
behandeling van deze door schade en schande te laat wijs gewordenen
was den overigen een les geweest. Den 17en September 1474 besloten
de Brabantsche Staten, te Antwerpen in vergadering bijeen, tegen de
„exactie” bij het Parlement van Mechelen beroep aan te teekenen.
De diverse geestelijke orden stelden op 25 September te dien einde
voor gezamenlijke rekening een procureur aan. In afwachting van den
uitslag van dezen stap zou men, ongeacht de hooge boeten die onwilligen
boven het hoofd hingen, goedschiks geen enkele penning aan den
fiscus afdragen, ook niets bruskeeren, maar de zaak op den langen
baan zien te schuiven. Liever, schreven de zusters van het Antwerpsche
Faconschhof, zouden zij hun leven geven dan de goederen, die de Kerk
en niet hun toebehoorden, aan den vorst uit te leveren. „Ende liever

¹⁾ In Frankrijk werd pas in 1700 de ongeregelde heffing v. h. „droit de
nouvel acquêt” vervangen door een regelmatige jaarlijksche belasting van 5%
op het inkomen, hetgeen zoowel dragelijker voor de clerici als voordeeliger voor
den Staat was, aangezien hierdoor de controleering van het nieuw verworven
bezit vergemakkelijkt werd: Coulondre, *a. w.*, 291.

²⁾ „Quar tout est à la diminucion du vendaige que aulcuns porroient fère,
et aussi des fondacions qu'ilz porroient fère et que leurs prédécesseurs ont
accoustumé fère”: aldus een betoog dat de Staten van Bourgondië in 1460 tot
den hertog richtten (J. Billioud, *Les États de Bourg.*, 450).

willen wi cost doen om een rechtveerdigh vonnis, dan goede guet den dootslagers te gheven onrechtveerdelic" ¹⁾).

De Regularissen van Antwerpen schreven dit aan een Alkmaarsch klooster: de reguliere geestelijken, die groote interterritoriale families, coördineerden het verzet over de landsgrenzen heen en traden met de religieuzen in de andere gewesten, ook in Holland, in verbinding.

In Holland en Zeeland werd het bevelschrift, waarbij aan alle abten, abdissen, kloosteroversten, proosten en dekenen der kapittels, kerk- en gasthuismeesters enz. gelast werd overzichten van de sinds zestig jaren verworven goederen en renten samen te stellen, iets later dan in het Zuiden, in den loop van September, afgekondigd ²⁾. Den 22en

¹⁾ Van Gelder, *Karel de Stoute en de geestelijke goederen*, 449—453. — Hadden de bisschoppen hun toestemming tot het heffen van deze belasting gegeven? Kan. J. Laenen, *Kerkelijk en Godsdienstig Brabant van af het begin der IVe tot in de XVIe eeuw I* (1935), 225, verzekert, dat zulks het geval is geweest, zonder echter bewijzen aan te voeren. Bisschop David van Bourgondië heeft in ieder geval aan de wereldlijke macht alle medewerking verleend (hierna, blz. 231, 235).

²⁾ In de Archives dép. du Nord te Rijsel bevinden zich o. a. de rekening van Pierre de Bins, receveur des nouveaux acquêts voor Holland enz., van 1474 Nov. 2—1477 Jan. (B. 3653; uitvoerig uittreksel bij J. Finot, *Inventaire sommaire VIII*, 393—398), en de rekening van Jehan de Souvans (Sonnans), receveur-général des nouveaux acquets, 1474 Sept. 16—1477 Apr. 30 (B. 3652; Finot, *l. c.*, 392—393). — In het Algem. Rijksarchief te Brussel berusten, behalve afrekeningen uit andere gewesten, een „État des parties appointées par les commissaires à ce commis . . . touchant les gens d'Église de Hollande et Frise" (1475) en een beknopte rekening van Pierre de Bins (1476): Gachard-Pinchart, *Invent. Ch. des Comptes IV*, 155—156, nr. 24661⁸⁻⁹. Uit de laatstgenoemde rekeningen zal hierna het een en ander worden meegedeeld; de Rijsselsche stukken waren onder de huidige omstandigheden niet te raadplegen. — De Rekeningen van Jan van Assendelf, rentmeester-generaal in Noord-Holland, (ARA), bevatten een aantal posten die op het innen van het geld der nieuwe acquesten in Holland betrekking hebben. De ontvangst der nieuwe acquesten in Zeeland is verantwoord in de 7e Rekening, 1475 Oct. 1—1477 Maart 7, van Guy de Baenst, rentmeester der domeinen: RA Zeeland, Rekeningen enz., inv. Fruin nr. 69. Voor het volgende is, behalve van deze rekeningen, gebruik gemaakt van archivalia (o. a. Stadsrekeningen Leiden) en gedrukte stukken, die in de noten nader zullen worden aangeduid.

De historiografische overlevering is aan geestelijken te danken en staat op kerkelijk standpunt. Een uitvoerig relaas van het innen der schatting in Holland, afkomstig van een geestelijke die in het bijzonder over de gebeurtenissen in Delfland en Rijnland is ingelicht, geeft de *Divisiechroniek*: div. XXX, cap. 84—87, 89, 91 (in de Dordtsche uitgave van 1591: ff. 217a—218a, 218va—b, 219b). Deze vaak zeer gedetailleerde, anecdotische voorstelling blijkt bij vergelijking met archivalische gegevens doorgaans betrouwbaar. Al dan niet via Boxhorn, *Nederl. Historie* (1649, 2e dr. 1739), 293—308 of Brandt, *Hist. der Reformatie I*² (1671), 50—53, is dit verslag de bron geweest voor latere geschiedschrijvers: Wagenaar, *Vad. Hist.* IV, 149 vlg.; Römer, *a. w.* I, 352 en passim, II 109; G. J. M. Delprat, *De gesch. v. h. S. Aagte-klooster te Delft*, Kerkhist. Arch. IV (1866), 46—50; A. Telders, *Bijdr. gesch. bezit in de doode hand* (1868), 122 vlg.; Acquoy, *Windesheim II*, 41 vlg.; Blok, *Holl. stad II*², 159; Terdenge, *Zur Gesch.*

October 1474 werd Pierre de Bins (Binche) aangesteld tot ontvanger der nieuwe acquesten in Holland, Friesland, Voorne, Den Briel, Putten en Strijen, terwijl voor Zeeland Bewesten en Beoosten Schelde de Rentmeester der domeinen, Guy de Baenst, met het innen der amortisatiegelden werd belast. Beiden hadden hun ontvangsten af te dragen aan den Receveur-général des nouveaux acquêts, Jean de Souvans (Sonnans). Naast Pierre de Bins benoemde de kanselier tot commissarissen voor de taxatie en heffing: den president van het Hof van Holland, mr. Jan van Halewijn, en Gerrit, heer van Assendelft, raadsheer in dit Hof¹⁾. Later werden nog achtereenvolgens mr. Antoine Haneron, mr. Jan de Leeuw en Jan van Boschuysen aan deze commissie toegevoegd. De dagelijksche leiding van de zaken berustte bij de voortdurend ter plaatse aanwezige heeren van Halewijn en van Assendelft, en meer in het algemeen bij den Raad van Holland, die echter voortdurend overleg pleegden met hun opdrachtgevers: den Kanselier, de Tresoriers der domeinen en de Generaals der beden. Ook den hertog zelf hielden zij geregeld van hun doen en laten op de hoogte²⁾.

De eerste taak der commissarissen was het inzamelen van opgaven van de nieuw verworven goederen der geestelijken, van de jaarlijksche opbrengst daarvan, van de lasten waarmee zij bezwaard waren, en van eventueele landsheerlijke amortisatieprivileges, om, na aftrek van alle „behoorlijk” bevonden lasten, het bedrag te bepalen dat iedere kerk of klooster zou hebben op te brengen³⁾. Reeds 19 October konden

der holländischen Steuern (1925), 153. H. E. van Gelder heeft het in zijn reeds vermeld artikel opnieuw weergegeven: BGBH XXVI (1901), 459—464, ten deele ook D. v. Heel, *De Tertiarrissen* . . . , 67—69. — Daarnaast weten het *Oude Goudtsche Kronyckken*, ed. Scriverius (1663) 146, en Wilh. Heda, *Hist. Episc. Ultraiect.*, ed. Buchelius (1642) 295, nog het een en ander over de schatting te berichten. Ook de bladzijden die Thomas Basin er aan wijdt (*Hist. des règnes de Charles VII et de Louis XI*, éd. Quicherat, II, 406—408) geven vermoedelijk de Hollandsche ervaringen weer. — Volgens Prof. R. Post, *Gesch. v. Nederl.*, o.l. v. H. Brugmans, II: *Middeleeuwen* (1935), 197, zou Karel de Stoute van de inventarisatie en belasting der geestelijke goederen hebben moeten afzien, wegens den tegenstand dien hij hierbij ondervond. Deze meening is, naar blijken zal, volkomen in strijd met de feiten.

¹⁾ Gachard-Pinchart, *Invent. Ch. d. Comptes* IV, 155 vlg.; Finot, *Invent. somm.* VIII, 393 vlg.; RA Zeeland, 7e Rek. v. Guy de Baenst, 1475—'77, f. 46v. — Over Gerrit van Assendelft: W. M. C. Regt in *N. Ned. Biogr. Wdbk.* VII (1927), kol. 33—34.

²⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelft, 1474—'75, ff. 165v, 171v, 173, 187, 188v, 194 enz.

³⁾ Een kwitantie voor de pastorie van Zoeterwoude van 3 Jan. 1477 vermeldt aftrek van „allen behoerliken lasten”: C. J. Gonnet, *Vier parochiën* IV, BGBH VII (1879), 118. Zie ook hierna, blz. 229 n. 1.

zij een voorloopig verslag van hun werkzaamheden uitbrengen¹⁾. Op 26 November en 22 December gingen nieuwe rapporten naar Mechelen, melding makende van de verdere vorderingen met de inzameling der verklaringen²⁾.

Deze vorderingen waren niet zoo groot als wel gewenscht kon worden. Wel hadden verscheidene geestelijken aan het bevel gehoor gegeven en waren met de verlangde gegevens naar Den Haag getogen, of hadden ze ingeleverd bij de stedelijke autoriteiten, die voor de doorzending zorg droegen³⁾, doch vele andere waren thuis gebleven en hadden het voorbeeld gevolgd van de Brabanders, met wie zij schriftelijk of persoonlijk in verbinding waren getreden⁴⁾. De kloostergeestelijkheid schijnt ook hier zich het felst in de oppositie te hebben geworpen, want zij, die in de verlopen jaren het meest van de mildheid der vromen had genoten en de grootste goederen bezat, was het ook, die nu het leeuwenaandeel in de schatting had op te brengen. Op 5 Februari 1475 had in het St. Hieronymusklooster der Regulieren buiten Leiden (Lopsen) een generale dagvaart van den Hollandschen clerus plaats⁵⁾. Religieuzen van alle orden, mannen en vrouwen, wereldlijke kanunniken en parochiegeestelijken beraadslaagden hier over de te volgen gedragslijn en besloten eendrachtig, de betaling van de geëischte gelden te weigeren, en gevolmachtigden te benoemen om de belangen van de gemeene geestelijkheid te behartigen. Als zoodanig werden gekozen: de Eemsteinsche Regulier Pieter Buys, doctor in het canonieke recht⁶⁾, heer Joost, pater van het convent St. Agnes te Delft⁷⁾, heer Lambrecht, vicecureit van Haarlem⁸⁾, en

¹⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 165v.

²⁾ Ibid., ff. 171v—172, 173.

³⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1474—'75, f. 59: „Item opten XXIIIen dach in Januario (1475) reysden in den Haghe Geeryt de Visscher, borgmeister, ende Jan van der Meer Jansz., scepen, om Ende voort aldair over te leveren die cedulen van den goeden ende renten van den geestelicken goidshuysen ende gasthuysen binnen derzelver stede”.

⁴⁾ De briefwisseling, waarvan H. E. van Gelder in *BGBH* XXVI een tweetal fragmenten heeft gepubliceerd, zal wel niet alleen hebben gestaan. De straks te vermelden samenwerking tusschen Hollanders en Brabanders wijst op een voortdurend en nauw contact.

⁵⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 84. — Het Rekeningboek van Lopsen over 1471—'81 (GA Leiden, inv. Kloosters nr. 121) levert hier voor de jaren 1475, '76 en '77 niets vermeldenswaard op.

⁶⁾ Befaamd jurist, later prior te Reimerswaal: Acquoy, *Windesheim* II, 203 n. 4; III, 69. — Vgl. Overvoorde, *GA Leiden. Archieven van de kloosters* II, 135, reg. nr. 1660.

⁷⁾ Misschien Joost Niklaasz., in 1463 pater van het St. Agnesklooster: Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Delfland*, 170.

⁸⁾ Mr. Lambrecht, onderpastoor te Haarlem na 1474 Mei 1: GA Haarlem, Tres.-rek. 1474—'75, f. 77v.

heer Jacob, confessor van de Begijnen aldaar ¹⁾). Wellicht heeft men zich bij deze zelfde gelegenheid, zoo niet eerder, bij de actie der Brabantsche geestelijken aangesloten en den beroemden jurist Raimondo da Marliano ²⁾), die door de Brabanders als advocaat bij het Parlement van Mechelen was aangesteld, tevens de vertegenwoordiging der Hollandsche geestelijkheid opgedragen, gelijk eveneens die uit Zeeland en die uit Namen hem hun belangen toevertrouwden ³⁾).

Inmiddels waren commissarissen-ontvangers in het land gekomen, die echter tegenover de eensgezindheid der geestelijken weinig konden uitrichten. Tevergeefs trachtte één van hen op 18 Februari 1475 te Leiden en later te Delft door geweld het verzet te breken. De clerus van Delfland appelleerde aan het Parlement van Mechelen. De commissaris aanvaardde dit beroep, en keerde toen onverrichterzake weer naar Mechelen terug ⁴⁾).

Omstreeks 1 April kwam te Leiden de geestelijkheid van Holland en West-Friesland wederom bijeen, om den toestand opnieuw onder oogen te zien ⁵⁾). Had het te Leiden en Delft voorgevallene hun te

¹⁾ Mr. Jacob Pietersz. Olijslager, lic. in theol., 1471—'84 pastoor van het Begijnhof te Haarlem: C. J. Gonnert, *Het Begijnhof*, in Allan, *Gesch. en beschr. v. Haarlem* II (1877), 546. Hij bezat altaarprebenden in de St. Bavo-kerk en in de kapel te Heemstede: Griepink-Holtkamp, *Register op de parochiën . . .* III, *Kennemaria*, 79, 100.

²⁾ Petrus Impens, *Chron. Bethleemiticum*, 446. — De Lombardiër mr. Raimondo da Marliano, dr. utriusque iuris, kanunnik van Besançon en Luik, raad van den hertog van Bourgondië, was sinds 1461 hoogleeraar in het canonieke recht aan de Universiteit van Leuven: E. Reusens, *Docum. relat. à l'Hist. de l'Univ. de Louvain*, AHEB XXX (1903), 132—134, 144. In 1473 was hij door Paus Sixtus IV aangewezen om, tezamen met bisschop David van Bourgondië, recht te spreken over den Utrechtschen Dompriost Gijsbrecht van Brederode: S. Muller Fzn., *Regesten bisschoppen v. Utr.* III, 71 (nr. 4158). Hij overleed reeds 20 Augustus 1475. — Zie over hem: A. Grunzweig, *Un plan d'acquisition de Gênes par Philippe le Bon (1445)*, in *Le Moyen Age* XLII (1932), 87 vlg., 102 vlg..

³⁾ Volgens de *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 84, heeft de geestelijkheid van Brabant, Holland, Zeeland en Namen eendrachtig den „excellenten ende experten doctoer“ mr. Raymond tot advocaat gekozen. Dit is vermoedelijk te verstaan zooals hierboven aangegeven, daar deze rechtsgeleerde reeds vóór 25 Sept. 1474 voor de Brabanders werkzaam was, d. w. z. op een tijdstip dat dezen nog de Hollanders trachtten te bewegen zich bij hen aan te sluiten: Van Gelder, *Karel de St. en de geestel. goederen*, 452.

⁴⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 85.

⁵⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1474—'75, f. 188v: „Upten Ilen dach van April reysde Jan de Vos, bode, mit sekere besloten brieven van mynen heeren den president van Hollant ende Geryt, heere van Assendelf, tot Mechelen an mynen heere den cancellier, inhoudende d'antwoorde by den geestelicke staten van Hollant ende Vrieslant optie dachvaert by himluden dairop gehouden binnen der stede van Leyden, roerende die materie van den admortissementen van den goeden by himluden vercregen sedert tsestich jaeren harwaerts . . .”

denken gegeven en hen minder onhandelbaar gemaakt? Den 17en April gelastten President en Raad van Holland aan gedeputeerden van den geestelijken Staat om zich op staanden voet bij hen te vervoegeu, hun mededeelend dat, mochten zij in gebreke blijven aan dezen oproep gehoor te geven, krachtens hertogelijke lastgeving tegen hen zou worden opgetreden ¹⁾. Dit onderhoud heeft een zekere uitwerking niet gemist: op 20 April berichtten President en Raad aan Kanselier, Tresoriers der domeinen en Generaals der beden, dat de Holland-sche geestelijken onmiddellijk eenige afgevaardigden naar Mechelen hadden gezonden met uitgebreidere volmachten dan waarover de gedeputeerden beschikt hadden die vroeger eens bij den Kanselier waren geweest, en dat zij besloten waren een grootere som toe te staan dan waartoe zij zich indertijd bereid hadden verklaard ²⁾. De geestelijke heeren waren dus aan het onderhandelen geslagen en hadden hun aanvankelijk zoo onwrikbaar schijnend standpunt prijsgegeven, en wel niet eerst onder den indruk van de waarschuwingen die zij in Den Haag te hooren hadden gekregen. Waarschijnlijk had de laatstelijk te Leiden gehouden vergadering het raadzaam geoordeeld een bod te doen.

Het tweede voorstel kon echter, evenmin als het vroegere, te Mechelen in overweging worden genomen. Kanselier, Tresoriers en Generaals waren gebonden door strikte voorschriften van hun meester. Juist in dezen tijd ontvingen zij een scherp brief, den 27en April verzonden uit het kamp voor Neuss, waarin Karel de Stoute, naar aanleiding van het eerste aanbod van slechts 2.000 Hollandsche ponden (1.500 £ van 40 gr.), hun beval de uiterste dwangmaatregelen toe te passen op de geestelijken in Holland en de voor de nieuwe acquesten verschuldigde gelden volledig te heffen, zonder zich te bekommeren om verzet of appellaties, en niettegenstaande de voor het Parlement in deze zaak hangende processen. Mocht echter later te Mechelen bij rechterlijk vonnis worden vastgesteld, dat de schatting ten

¹⁾ Ibid., f. 189v.

²⁾ Ibid., ff. 194—194v; „Upten XXen dach in April gesen[t] Jan de Vos, bode myns voirs. gen. heeren, mit zekere besloten brieven van mynen heeren den president ende raide van Hollant aen mynen heere den cancellier ende mynen heeren den tresoriers ende generale op 't stuc van der demeyne ende finacie myns voirs. gen. heeren, inhoudende hoe ende in wat manieren dat zy by himl. ontboden hadden gehadt die geestelicke luyden van Hollant etc. ende himl. sulc onderwys gedaen, achtervolgende hoeren scrijven, dat dieselve geestelicke luyden zekere hoire gedeputeerde gesonden hadden by mynen voirs. heeren den cancellier ende mynen heeren den tresoriers ende generale voirs. mit breder macht dan hoere andere gedeputeerde die eens by denselven cancellier geweest hadden, om te dadingen ende te composeeren, ende gesloten waeren meerder somme te doen bueren dan zy eens gedaen hadden . . .”.

onrechte was geheven, dan zou het geld worden teruggegeven ¹⁾).

De financiële toestand was inderdaad uitermate zorgwekkend. Alle beschikbare fondsen waren verbruikt; om de garnizoenen in Picardië te kunnen betalen en andere noodzakelijke oorlogsuitgaven te kunnen bekostigen waren Tresoriers en Generaals gedwongen geweest de reeds van de nieuwe acquesten ingekomen gelden aan te spreken, die de hertog aanvankelijk voor andere doeleinden had willen reserveeren. Den 8en Juni was ook hiervan niets meer over, en met ongeduld werd het geld van de geestelijken uit Brabant en Holland verwacht ²⁾.

In het begin van Juni 1475 was de ontvanger van de ongeamortiseerde geestelijke goederen, Pierre de Bins, dus weer in Den Haag, met de opdracht zich door geen chicanes meer in de uitoefening van zijn taak te laten weerhouden, en hinderpalen, zooals vroeger de Leidsche en Delftsche clerus met goed gevolg hadden opgeworpen, voortaan te negeren. Hij verzocht dus, ingevolge zijn last, aan President en Raad schriftelijke volmacht om tot dwangmaatregelen tegen de weerspannige geestelijken over te gaan, ongeacht protesten en appellaties. Maar de Haagsche autoriteiten waren er eenigszins huiverig voor om in een dergelijke netelige zaak de volle verantwoordelijkheid op zich te nemen, en schreven derhalve op 6 Juni aan Kanselier, Tresoriers en Generaals, 'dat zij het niet gewaagd hadden aan het verzoek van De Bins gevolg te geven, „overmits dat zy niet dan jugen subalternels en waeren” ³⁾. Het duurde niet lang, of hertogelijke executiebrieven onthieven hen van deze zorgen, maar liever dan dien opdracht terstond in alle strengheid uit te voeren, riepen Jan van Halewijn en Gerrit van Assendelft eerst den 23en Juni de vertegenwoordigers van de verschillende kloosters bij zich in Den Haag en gaven hun in overweging nu over den brug te komen ⁴⁾. Het mocht niet baten.

Ook in Zeeland was de invordering der amortisatiepenningen op moeilijkheden gestuit, die echter vlugger opgelost werden dan in

¹⁾ Gachard, *Analectes historiques* II, 7e série (1859), 440. Antwoord op een schrijven van 18 April; het bedrag van 2.000 £ Holl. kan dus slechts betrekking hebben op het eerste aanbod.

²⁾ H. Stein, *Antoine Haneron*, Bibl. de l'Éc. d. ch. XCVIII (1937), 300: brief aan Karel den Stouten van 1475 Juni 8; vgl. ook de op pp. 341—343, 346—348 meegedeelde brieven van 1474/5, 1475 Jan. 12, Maart 6 en April 17.

³⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelft, 1474—'75, f. 198v. — Blijkens den in de vorige noot vermelden brief van Tresoriers en Generaals d.d. 1475 Juni 8 waren op dat tijdstip de gedeputeerden van de Hollandsche geestelijkheid opnieuw in vergadering bijeen om over het te nemen besluit te beraadslagen.

⁴⁾ Ibid., ff. 200v—201.

Holland. Na langdurige onderhandelingen tusschen den rentmeester Guy de Baenst eenen- en de geestelijkheid anderzijds, kwam hier tenslotte een schikking tot stand, volgens welke de geestelijken geacht zouden worden aan hun verplichtingen te hebben voldaan, indien zij den rentmeester 2.600 £ van 40 gr. opbrachten in twee termijnen, met Paschen en met Sint Jan 1476 ¹⁾). Guy de Baenst heeft dit bedrag reeds op 12 Juli 1475 en 1 Maart 1476 aan Jean de Souvans afgedragen ²⁾), en ontving op zijn beurt van April tot Juli 1476 het voorgeschoten geld, op 225 £ na, terug van de drie Zeeuwsche provisoren die, tot ontvangers gekozen, deze som over den clerus hadden omgeslagen en geïnd. In Brabant werd de geestelijkheid, nadat op de goederen van een aantal weerspannigen beslag was gelegd, eveneens tot betalen gedwongen. Hier kocht zij de schatting af tegen een bedrag van ruim 16.000 £, dat gebruikt werd om een reeds geïnd voorschot op de bedde aan te vullen ³⁾).

Maar al waren de Brabanders tenslotte tot betalen gebracht en ook het meerendeel der Zeeuwen, de Hollandsche geestelijken bleven halsstarrig. Zij werden in hun verzet gestijfd door de stedelijke overheden. In den zomer van 1475 kwam op conferenties, die dezen naar aanleiding van de financieele eischen van den hertog onderling belegden, ook

¹⁾ RA Zeeland, 7e Rek. v. Guy de Baenst, 1475—'77 (inv. Fruin nr. 69), ff. 46v—47: „... Dewelke voirs. geestelicke luyden van Zeelant nair veil vervolghen by den voirs. rentmeester an himlieden ghedaen, ten hende van him t'hebbenne 't guent dat zy sculdich waeren uut zaicken van huere voirs. vercreghen goeden nair de taxacie van myns voirs. ghenadighs heeren weghe dairaf ghedaen, mit mynen heere den cancellier ende den tresoriers van der domaine overgecommen zyn ende ghecomposeirt hebben, te wetenne dat zy denzelven mynen ghenadighen heere over de voirs. amortisacie van haiere voirs. vercreghen goeden binnen LX jaieren herwaerts over al 't lant van Zeelant toellegghen zouden eens voir al wechdraghens de somme van II^M VI^C £, dewelke zy betalen zouden, d'een helft tot Paesschen LXXVI, ende d'ander helft Sint Jansmisse dairnair volghende . . .” — Vgl. ff. 55v en 56; Fruin, *Arch. O. L. V. abdij te Middelburg*, 365, reg. nr. 894.

²⁾ Ibid., ff. 54—54v.

³⁾ Gachard, bij Barante II, 461 n. 2. Het juiste bedrag van de uit Brabant ontvangen amortisatiegelden is, blijkens de rekening van Jean de Souvans, 16.512 £ 17 s. van 40 gr.: Arch. du Nord B. 3652 (Finot, *Invent. somm.* VIII, 392 vlg.). — De Brabantsche geestelijken schijnen dus hun zin te hebben kunnen doordrijven tegen den wil van Karel den Stoute, die gewenscht had, dat, waar een derde deel van hen reeds 8.000 £ had geboden, de overigen 16.000 £ zouden opbrengen en niet 8.000 £, zooals zij hadden aangeboden: Gachard, *Analectes hist.* II, 440. Het door Jac. Brouwer, *Chronicon Conventus Buscoducensis Ord. Praed.*, ed. G. A. Meyer (1908), 126, en door Koerperich, *Les lois sur la mainmorte*, 46, vermelde bedrag van 8.900 Rijsche gulden (van 40 gr.), na betaling waarvan de clerus van Brabant op 18 Juli 1475 amortisatiebrieven zou hebben ontvangen, heeft dus betrekking op de aanvullende storting.

de schatting van de kerkelijke goederen ter sprake¹⁾. Op de dagvaarten die in dezen tijd in Den Haag over een anticipatie en leening werden gehouden, zullen de afgevaardigden der steden zeker tevens voor de belangen van hun godshuizen zijn opgekomen.

Versterking kwam voor de gewestelijke commissarissen opdagen in den persoon van den protonotaris mr. Antoine Haneron, proost van St. Donatiaan te Brugge, een man dien men in Holland terecht of ten onrechte voor de nieuwe belasting verantwoordelijk stelde²⁾. Ongetwijfeld was Haneron een der voornaamste ambtenaren van den hertog, wiens leermeester hij vroeger was geweest, groot geworden in den dienst van het Bourgondische Huis. Een autoriteit vooral in financiezaken: Commis sur le fait des domaines et finances sinds 1468, thans een van de Tresoriers der domeinen. Voor de Hollanders was hij geen onbekende: als onderhandelaar met de Stichtschcn in 1456 en 1457, later vooral als beden-commissaris der centrale regeering en als pretendent naar de proosdij van West-Friesland, had hij meermalen in hun midden vertoefd³⁾. Ook nu was de belastingheffing van de geestelijkheid niet het eenige doel van zijn komst maar had hij bovendien opdracht, een voorschot op de zesjarige bedede te verkrijgen, te zorgen dat de vazallen hun leenplichten nakwamen, enz.⁴⁾.

Om onrust te voorkomen werd een vergadering, die de Hollandsche

¹⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, f. 91: „Item opten XXen dach in Julio reysde mr. Pieter die Milde uut beveil van den burgermeesteren tot Delf by mr. Clais van Castricom, hoir pensionaris, om mit hemlyuden te spreken hoe ende wat zy den stedehouder ende mr. Jan van Haelwyn, president, geantwoirt hadden van der anticipacien van der bedede die zy hadden begeert ende van der leninge ende van der kercken goeden. Hem betaillt voir zyn cost, wagenhuyter ende dachgelden tsamen X½ placken, fac. XIII s.”.

²⁾ *Divisiekroneik*, div. XXX, cap. 86: „een principael ende overste capiteyn ende aenhever van desen adinventien ende voornemen”. Zoo ook Heda, *Hist. Ep. Ultr.*, 295; *Oude Goudtsche Kronycxken*, 146; Petrus Impens, *Chron. Bethleemiticum*, 446. — Zie over Haneron reeds boven, blz. 142 n. 3. Zijn aanstelling tot „maistre d'ecolle de mgr. le conte de Charolois” dagteekent van 1441 Mrt. 21: Kervyn de Lettenh. bij Chastellain III, 317 (heeft 1440); vgl. Stein, *Ant. Haneron*, 304 (1441 Apr. 7). In Dec. 1447 had hij Gijsbrecht van Brederode als proost van St. Donatiaan en kanselier van Vlaanderen opgevolgd: Reusens, *Docum. relat. à l'Univ. de Louvain*, in AHEB XVII (1881), 349. „Commis sur le fait es dom. et finances” in 1468 Feb. 8: ARA, Groen Reg., ff. 73—76v; Stein, *l. c.* 324; Gachard, *Inv. Arch. Ch. d. Comptes* II (1845), 11; Tresorier der domeinen, 1473 Dec. 8: Stein, *l. c.*, 296. Meermalen ambassadeur, o. a. bij den Paus en den keizer: Stein, *l. c.*, passim. Tusschen 1470 en '73 pretendent naar den Bazeler bisschopszetel E. Toutey, *Charles le Téméraire et la Ligue de Constance* (1902), 26, 98/9; Stein, *l. c.*, 296, 337 vlg..

³⁾ Boven, blz. 140 n. 2, 143, 199, beneden, blz. 311 vlg..

⁴⁾ Den 16en Maart 1475 was H. reeds in Den Haag (ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 148v), doch hij is daarna weer naar Mechelen teruggekeerd (Stein, *l. c.*, 347 vlg., 300 vlg.). In Juli is hij dan opnieuw in Holland. Den 24en van deze maand blijkt voor het eerst iets van zijn bemoeiingen met de nieuwe acquisten: (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 205v.

geestelijkheid op 25 Juli 1475 te Leiden wilde houden, op last van Commissarissen, Stadhouder en Raad verboden. Den geestelijken werd bevolen hun bijeenkomst naar Den Haag te verplaatsen ¹⁾. Wellicht was het bij deze gelegenheid, dat Haneron een beroep deed op hun gezond verstand en hun gemoed, en hen onthaalde op een „costelicke heerlicke relatie met schoone causen”. Het was echter vergeefsche moeite: zij werden er niet van overtuigd, dat zij tot betalen verplicht waren, en beleden dit mondeling en schriftelijk, zich beroepend op het geestelijke en het wereldlijke recht ²⁾.

Nu de onhandelbaarheid van den clerus opnieuw was gebleken tastten Haneron en de Raad door. Zij zonden een verslag van hun verrichtingen aan den hertog, traden in verbinding met den bisschop van Utrecht, en nog vóór de maand Juli ten einde was sommeerden zij de kloosters, hen dreigend met onmiddellijke executie, om terstond de verschuldigde gelden aan den ontvanger af te dragen ³⁾. De proost aarzelde niet zijn dreigementen waar te maken: op het onroerende goed van onwilligen liet hij beslag leggen, het roerende goed werd in het openbaar verkocht ⁴⁾. Zoo geschiedde in het begin van September in West-Friesland ⁵⁾, een streek waar weerbarstigheid tegen vorstelijke

¹⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, ff. 205v—206: „Upten XXIIIen dach in Julio anno LXXV voirs. reysde Herper Claisz., bode myns voirs. gen. heeren van Bourgongnen, mit sekere besloten brieven van mynen heeren den stedehouder ende raide, den proest van Sinte Donaes tot Brugge ende andere commissarissen an den provisoren van Delflant ende Rynlant, die paters ende andere geestelicke personen diewelcke al te samen consultacien gesloten hadden te houden binnen der stede van Leyden op Sinte Jacobsdach (25 Juli) anno LXXV voirs. van de sake ende materie van den geestelicken goeden ende nyeuwe acquesten, ende om dieselve hoere vergaderinge ende consultacie te breken wort den voirs. Herper bevolen des Maendages Sinte Jacobsavont (24 Juli) te trecken binnen Leyden voirn. ende te vernemen wair zy des anderen dages vergaderen soudent, ende dair terstont zy vergadert wesende den besloten brief te presenteren die inhoudende was, dat indien dieselve geestelicke personen enige consultacien houden soudent, soe wort himl. bevolen dieselve consultacie ende vergaderinge te doen in den Hage, ende dat om sonderlinge saken wille den Hove dairtoe porrende om alle onruste te verhoeden. In welcke reyse . . .” enz..

²⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 86.

³⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, ff. 208, 208v, 207: posten van 29, 31 en 29 Juli.

⁴⁾ Uit den straks te noemen brief van den bisschop van Forli, d.d. 1475 Aug. 8: „si qui ex clericis seu ecclesiasticis personis recusant hujusmodi pecunias persolvere, officii praedicti impiae temeritatis audacia bona ecclesiastica hujusmodi immobilia arrestant, mobilia vero vendicationi exposuerunt et exponunt, et integrum pretium ex his sic venditis bonis receperunt et recipiunt, prout de facto jam aliqua bona ab ecclesiis alienaverunt et in dies alienare non cessant” (*Kerkhist. Arch.* IV, 1866).

⁵⁾ 8 September 1475 legde de deurwaarder Jan Everdey in naam van den hertog beslag op de landen, renten en goederen van het klooster Nieuwlicht te Westerblokker en van een aantal parochiekerken, en droeg het beheer daarvan op aan burgemeesters en schepenen van Hoorn: GA Hoorn, inv. nr. 702, reg. nr. 872; gedr. door P. M. R. Droog in *BGBH* XXXIV (1912), 147, bijl. II.

geboden geen ongewoon verschijnsel was, ook niet bij priesters, zooals in 1470 bij de onlusten te Hoorn weer was gebleken ¹⁾.

Hier tastte men de goederen, elders de personen aan. Te Leiden kwam tegen het midden van de maand September een aan Haneron toegevoegd Parlementsheer uit Mechelen, Artur de Bourbon, apostolisch protonotaris, pastoor van Gouda ²⁾, eenige dagen later gevolgd door den ontvanger Pierre de Bins ³⁾. Deze bezoeken zullen verband hebben gehouden met den onwil dien de Leidsche geestelijken bij de betaling van het amortisatiegeld aan den dag legden. Enkele weken tevoren, op 22 Augustus, had de Raad van Holland hun door den schout Jan van Zwieten een scherpe waarschuwing doen toekomen, dat zij zich den toorn des hertogs op den hals zouden halen wanneer zij in hun verzet bleven volharden ⁴⁾. De kerkmeesters van de St. Pieterskerk, die dit toch hadden willen riskeeren, werden naar Den Haag opgeroepen en daar in gijzeling gesteld. Spoedig schijnen zij echter weer te zijn vrijgelaten door tusschenkomst van de stedelijke overheid, die hun ook alle bij deze gelegenheid geleden schade vergoedde ⁵⁾. Ook de kerkmeesters van Gouda werden in Den Haag gegijzeld, en vermoedelijk die van andere plaatsen evenzoo ⁶⁾. De Leidsche kerken en het St. Catharina-gasthuis meenden zich op zekere voorrechtsbrieven van hertog Albrecht te kunnen beroepen, en burgemeesters en schepenen, die reeds voor het Parlement te Mechelen een proces voerden wegens een grove inbreuk op de privileges der stad, maakten als opperkerkmeesters daar tevens de zaak van hun godshuizen aanhangig ⁷⁾. Deze vrijbrieven vermochten de commissarissen echter niet te overtuigen,

¹⁾ ARA, (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 158v.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, f. 82v: Sept. 13 en 14. — Artur de Bourbon, een verwant van den hertog, had sedert 1467 als *maitre des requêtes* deel uitgemaakt van den Grand Conseil; sinds de instelling van het Parlement van Mechelen was hij een der requestmeesters van dit hof: Ph. Wielant, *Antiquités de Flandre*, ed. De Smet in *Corp. Chron. Flandr.* IV (1865), 134, 156. Meermalen met diplomatieke zendingen naar Frankrijk en Italië belast. In 1471 commendatair-abt van N.-D. te Boulogne: Berlière, *La com-mende aux Pays-Bas*, 192. In 1475 vermeld als pastoor van Gouda (zie ben., blz. 288).

³⁾ Ibid., f. 82v: Sept. 18.

⁴⁾ Ibid., f. 72.

⁵⁾ Ibid., f. 123v: „Item, die kerkmeesteren van Sinte Pieterskerk betailt van hoir onkosten die de kerc van Sinte Pieters hadden gehadt van der kercken wegen van dat zy verdachvairt ende te ghysel geleyt worden van dat myn gen. here woude hebben van der kerken goeden die niet geammortificiert en wairen, XXVI & XIII s. IIII d.”.

⁶⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1475, ff. 10v, 11.

⁷⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, ff. 95v, 96; Burgem.-rek. 1475—'76, ff. 81v, 92.

maar in andere gevallen werden zulke oude garanties ten volle geëerbiedigd ¹⁾.

In dezen nood meenden de Hollandsche geestelijken de redding nabij te hebben. Een pauselijk legaat, Alessandro Numai, bisschop van Forlì ²⁾, had in Juni voor Neuss den vrede tusschen Karel den Stoute en den keizer tot stand gebracht en verbleef nog steeds in het Keulsche. Tot hem, als hun natuurlijken beschermer, wendden zij zich om hulp.

De pauselijke politiek was Bourgondië allerminst vijandig; Alessandro Numai, wiens tusschenkomst het den hertog mogelijk had gemaakt zich met eere uit het Rijnlandsche avontuur terug te trekken, zou in de komende maanden nog meermalen als welmeenend bemiddelaar Karels ondernemingen steunen, en wel zoozeer, dat de Zwitsers in 1476 betwijfelden of hij wel een echte pauselijke legaat was ³⁾. Niettemin meende hij ten aanzien van een zóó ernstige eigenmachtige schending van kerkelijke vrijheden te moeten ingrijpen. Op 8 Augustus 1475 verklaarde de legaat, dat de belasting die door de wereldlijke overheid aan den reguleren en seculieren clerus van Holland was opgelegd — niet slechts voor hun goederen, maar ook voor de vrome schenkingen, door de geloovigen aan kerken en andere godshuizen gedaan, — in strijd was met het natuurlijke en goddelijke, pauselijke en keizerlijke recht. A fortiori gold dit voor de inbeslagnemingen en executoriale verkooppingen, wier bedrivers volgens de pauselijke wet geëxcommuniceerd waren. Derhalve gebood Numai aan kloosteroversten en parochiegeestelijken om in hun kerken, kloosters of kapellen tijdens de aanwezigheid van de hieraan schuldige ambtenaren de godsdienstplechtigheden te staken, en nog drie dagen na hun vertrek. Voorts droeg hij den dekens van St. Severinus en St. Andreas te Keulen op, de Hollandsche geestelijken tegen de wetsovertreders bij te staan en zóó lang de excommunicatie van dezen in het openbaar te doen verkondigen, tot zij met hun praktijken zouden hebben opgehouden, de geroofde goederen teruggegeven en gezworen zich niet meer aan deze vergripen te zullen schuldig maken. De bepaling, dat

¹⁾ ARA, Hofkapel, inv. Martens van Sevenhoven nr. 14: De commissarissen beslisten, dat het kapittel van de collegiale kapel op het Hof in Den Haag voor ditmaal niet verplicht is eenige amortisatiepenningen te betalen, aangezien hun uit de privileges en uit de rekening van renten en inkomsten der kapel gebleken is, dat deken en kapittel nog niet zijn toegekomen aan het rentenbedrag dat hun door hertog Albrecht was toegestaan (1475 Aug. 9).

²⁾ Alessandro Numai (meermalen treft men de lezing „Nan(n)i” aan), bisschop van Forlì, 1470—1483: Eubel, *Hierarchia cath.* II², 155; pauselijk nuntius et orator cum potestate legati a latere in het Duitsche Rijk, 1474—1483: P. Richard, *Origines des nonciatures permanentes*, Rev. d'hist. eccl. VII (1906), 65—66.

³⁾ E. Toutey, *Charles le Téméraire et la Ligue de Constance*, 215, 233, 251, 283, 286/7 en passim, 381; J. Combet, *Louis XI et le Saint Siège* (1903), 134—140.

hiertoe zoo noodig de hulp van den wereldlijken arm diende te worden ingeroepen, getuigt van een merkwaardig optimisme ¹⁾.

Op aandringen van den Hollandschen clerus gelastte vervolgens op 7 September de gemachtigde van den legaat, Heinrich Urdemann ²⁾, deken van St. Andreas en officiaal van Keulen, aan de geestelijken, den commissarissen Antoine Haneron, Jan van Halewijn en Gerard van Assendelft met hun ondergeschikten te bevelen, binnen zes dagen na afkondiging van die sommatie hun gewelddadigheden te staken en de geroofde goederen terug te geven, en binnen twintig dagen te Keulen voor den rechterstoel van den deken te verschijnen om zich te verantwoorden. Dit bevel moest zoo mogelijk aan hen persoonlijk worden bekend gemaakt, anders door voorlezing van den kansel of door publicatie aan de kerkdeuren hun ter kennis worden gebracht ³⁾.

Veel gevolgen schijnt de tusschenkomst van den legaat niet te hebben gehad. Zijn beslissing en het bevel van den deken van St. Andreas zijn stellig ter kennis van de belanghebbenden gekomen: een afschrift ervan is in het archief van het Delftsche St. Agatha-klooster bewaard. Even stellig echter hebben noch Haneron, noch de andere commissarissen aan de dagvaarding gevolg gegeven. Hoewel zij zich ook bitter weinig schijnen te hebben aangetrokken van het gebod om de in beslag genomen goederen weer af te staan, blijkt toch uit niets met zekerheid, dat de banvloek over hen is uitgesproken of dat de geestelijken van de hun geboden gelegenheid hebben gebruik gemaakt en den kerkdienst hebben gestaakt ⁴⁾. Misschien is het aan bisschop David van Utrecht te danken, dat dit inderdaad is uitgebleven. De anders zoo goed geïnformeerde Divisiechroniek rept tenminste

¹⁾ ARA: Drossaers, *Delftsche Statenkloosters*, St. Agatha, inv. nr. 15, reg. nr. 322; geïnserieerd in het volgende stuk. Gedrukt door G. H. M. Delprat, *De gesch. van het S. Aagte-klooster te Delft*, Kerkhist. Arch. IV (1866), 63—66 (met den foutieven datum 1474).

²⁾ Heinrich Urdemann, deken van St. Andreas van 1461—1485(†), was een strijdvaardig kampioen van de vrijheden der geestelijkheid. Zijn *Dialogus super libertate ecclesiastica*, een opzienbarend pamflet tegen de Keulse magistraat, die den clerus aan de accijnzen wilde onderwerpen, is vermoedelijk in de tweede helft van 1475 geschreven, in denzelfden tijd dus, waarin hem deze opdracht van den legaat ten deel viel. Zie over hem: O. Zaretsky, *Der erste Kölner Zensurprozess*, Veröffentl. der Stadtbibliothek in Köln, Beiheft VI (1906), vooral 18 vlg.; cf. *Annalen des histor. Vereins für den Niederrhein* LXXVI (1903), 96. — Het afschrift voor het St. Agatha-klooster geeft zijn naam als Videman.

³⁾ „Een coppie van den brief die vercregen wort ende gegeven in die parcecucye van admortizacie”: ARA, *ibid.*, inv. nr. 15, reg. nr. 323, gecollationeerd afschrift van het St. Agatha-klooster te Delft. Gedrukt: Delprat, *t.a.p.*, 62—69 (hier eveneens ten onrechte 1474 gedateerd).

⁴⁾ Volgens Molinet, *Chroniques*, éd. Doutrepoint-Jodogne I, 169, is dit hier en daar voorgekomen naar aanleiding van deze belasting, zooals ook zeer wel begrijpelijk is. De Hollandsche bronnen maken er echter geen melding van.

niet van deze actie der geestelijkheid en van haar resultaten. Slechts uit eenige indirecte aanwijzingen is op te maken, dat de Keulsche uitspraak niet geheel zonder invloed op den loop der gebeurtenissen is gebleven. Vrees voor een interdict bij de gewestelijke en stedelijke autoriteiten, bezorgdheid voor de ban bij de commissarissen zal dezen nog meer dan tevoren er toe hebben bewogen om tot het uiterste te trachten door onderhandeling en overleg hun doel te bereiken en misschien voor het oogenblik de drastische maatregelen te staken. De geestelijken daarentegen, mochten zij al eens gewankeld hebben, waren nu minder dan ooit tot toegeven bereid.

Van een nieuwe dagvaart, waarvoor de proost hen tegen midden September naar Woerden had ontboden, bleven zij verre: de kerkers van het sterke slot in dit grensstadje hadden voor hen weinig aantrekkelijks ¹⁾. In hun plaats zonden zij een schriftelijk verweer. De gedupeerde commissarissen reisden nu door naar den op zijn kasteel te Wijk bij Duurstede resideerenden bisschop David, om zich met diens geestelijke gezag te versterken. De Hollandsche regeering was reeds tevoren met den Bourgondischen kerkvorst over de nieuwe acquieten in briefwisseling getreden ²⁾; waarschijnlijk had zij reeds van den aanvang af met hem overleg gepleegd en zich van zijn medewerking verzekerd. Besprekingen, die over de reeds lang hangende kwestie der Gooische veenen met den bisschop moesten worden gevoerd ³⁾, boden nu een schoone gelegenheid om met de episcopale autoriteiten de weerspanningen tot rede te brengen. Derhalve dagvaardde Haneron — of liet den bisschop zulks doen — de Hollandsche geestelijkheid naar Wijk bij Duurstede. Ditmaal waagde zij het niet verstek te laten gaan. Zonder twijfel heeft het door haar van den legaat verkregen vonnis, en de toepassing ervan, te Wijk een onderwerp der besprekingen uitgemaakt. Zoowel de commissarissen als de raden van den bisschop poogden hier de afgevaardigden tot toegeven te bewegen. De protonotaris de Bourbon, die Haneron bij diens zending vergezelde ⁴⁾, maakte hun duidelijk dat de proost bij alles wat hij gedaan had en nog deed, zijn instructies bij lange na nog niet in hun volle strengheid uitvoerde. Ook waarschuwde hij hen, dat zij, wanneer zij nu niet goedschiks betaalden, al spoedig met andere lieden te doen

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 86 („omtrent des H. Cruysdach in den Herfst”, d. w. z. omstreeks 14 Sept.); vgl. ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 213. — Sinds 28 Januari 1471 was Guy de Brimeu, heer van Humbercourt, baljuw, kapitein, kastelein en rentmeester van Woerden: Barante-Gachard II, 727).

²⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, f. 208v.

³⁾ *Ibid.*, f. 99v. ⁴⁾ Zie boven, blz. 228.

zouden krijgen: executeurs, „die geen onderscheyt en sullen hebben tusschen die kercke ende den stalle, die kelc ende den potte, den pateen ende den schuttel”, zooals onlangs in Vlaanderen was gebleken. Mr. Antoine zelf voegde hier aan toe — en in deze woorden is een toespeling op de uitspraak van den legaat, den bisschop van Forli, te onderkennen — dat zij toch, of zij wilden of niet, twee of drie jaar renten zouden moeten betalen, al moesten zij ook al hun bezit, hun miskelken en kerkornamenten daarvoor verkoopen, en dat Paus noch keizer hen konden helpen ¹⁾.

Mochten de afgevaardigden door deze betoogen al van het onverstandige van een verder verzet overtuigd zijn geworden, zij hadden geen volmachten meegekregen en konden slechts beloven het gehoorde aan hun lastgevers te zullen overbrengen. In October zou op een dagvaart te Schoonhoven aan de commissarissen de beslissing van de geestelijkheid worden meegedeeld. Maar in Schoonhoven kwam slechts een brief, „puer negatyf, dat sy plat niet gheven en wouden” ²⁾. Hiermede was de rol van den soepelen en, over het geheel genomen, concilianten proost Haneron in Holland uitgespeeld ³⁾.

Nu werden de weerspannige geestelijken voor het Parlement gedaagd, maar zij verschenen niet. Wel zonden zij naar Mechelen een uitvoerige rechtvaardiging van hun gedrag, met de Heilige Schrift en het kerkelijke recht bewijzend, dat geen macht ter wereld hen tot het betalen van deze belasting kon dwingen.

Karel de Stoute en zijn ambtenaren waren er echter de mannen niet naar om iets prijs te geven van wat zij als het recht van den vorst beschouwden. Minder dan ooit waren zij hiertoe geneigd nu, na de onderwerping van Lotharingen (September-November 1475), nieuwe ondernemingen in het Zuiden het gebiedend noodzakelijk maakten het uiterste van de draagkracht der onderzaten te vergen ⁴⁾. Zelfs schijnt de hertog, nog vóór het meerendeel der ontvangsten binnen was, zich met de belasting op de nieuwe acquesten niet te

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 86. — De juiste datum van de dagvaart te Wijk, die in de tweede helft van September moet hebben plaatsgehad, is niet bekend, maar wellicht heeft een brief van den hertog en het Parlement, die 20 Sept. uit Den Haag naar Wijk b. D. werd doorgezonden, den commissarissen aanleiding tot deze waarschuwingen gegeven: 14e Rek. v. Jan van Assendelf, f. 213v.

²⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 96.

³⁾ Den 23en October is hij weer te Mechelen: RA Zeeland, 7e Rek. v. Guy de Baenst, 1475—'77, f. 55v.

⁴⁾ De *Dépêches des ambassadeurs milanais sur les campagnes de Charles-le-Hardi*, éd. F. de Gingins la Sarraz (1858), maken herhaaldelijk melding van de chronische geldverlegenheid van den Bourgondischen hertog, b.v. II, 110. Vgl. ook E. Toutey, *Charles le Téméraire*, passim.

hebben vergenoegd, maar voornemens te zijn geweest last na last op den clerus te stapelen. Nog tijdens het onverwacht langdurige en kostbare beleg van Neuss had hij den 27en April 1475 Kanselier, Tresoriers en Generaals opgedragen, een tiende van alle inkomsten der geestelijken te doen innen, voorgevende, dat het hem, zooals ieder ander Christelijk vorst, vrijstond om bij regeeringsaanvaarding, ridderslag, huwelijk, of voor de bescherming van het land, voor één keer deze tiende te heffen ¹⁾. Blijkbaar wordt met deze belasting, die dienen moest om een vroeger opgenomen leening af te lossen, een andere bedoeld dan de kruistochttiende, door Paus Sixtus IV aan den hertog van Bourgondië toegestaan, waarvan in dezen zelfden tijd sprake is ²⁾. Het zwijgen der bronnen laat vermoeden dat, in Holland tenminste, van het innen van deze tienden niets is gekomen. In het begin van Juli is hier dan weer sprake van een leening van diverse particulieren en geestelijken aan den hertog, waarvoor mr. Philips Wielant en Gerrit van Assendelft gecommitteerden waren ³⁾. Ook hierover valt niets naders te zeggen.

Deze laatste regeeringsjaren van Karel den Stoute kunnen voor de Bourgondische financie-ambtenaren bezwaarlijk aangename zijn geweest. Aan den eenen kant hadden zij te kampen met den toenemenden onwil der belastingplichtigen; aan den anderen kant dreigde hun de ongenade van hun onverzadelijken meester, die herhaaldelijk uiting gaf aan zijn misnoegen over wat hij hun lakschheid noemde, en hen tot grootere inspanning aanspoorde ⁴⁾.

In de eerste dagen van November 1475 kwam in Holland, met een staf van executeurs, mr. Jan de Leeuw, raadsheer van het Parlement ⁵⁾,

¹⁾ Gachard, *Analectes hist.* II, 441 vlg., en bij Barante II, 527 n. 4; Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Flandre* V, 193.

²⁾ Pirenne, *Hist. de Belgique* II^a, 254 n.; Barante-Gachard II, 459 n. 4. — In Januari 1476 liet Karel de Stoute, om de kosten van zijn oorlogen te bestrijden, te Auxonne beslag leggen op de aldaar gedeponeerde opbrengst van de kruistochtelasting en offergelden, tot groote verontwaardiging van het volk: Barante-Gachard II, 499.

³⁾ ARA, (14e) Rek. v. Jan van Assendelft, f. 202v: post van 1475 Juli 1 („commissarissen by mynen voirs. gen. heere geordineert up 't stuck van der leninge, die diversche particuliere personen ende oick geestelicke luyden binnen den lande denselven mynen gen. heere doen sullen"); vgl. f. 208. — Bij H. P. Schaap, *Philips Wielant*, Proefschr. Groningen (1927), is deze zending in 1475 niet vermeld, evenmin als de vele andere opdrachten die Wielant in 1475 en 1476 in Holland uitvoerde: GA Haarlem, Tres.-rek. 1475—'76, f. 55; Id. 1476—'77, „Reysen"; GA Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, f. 81v; Id., 1475—'76, ff. 59v, 74, enz..

⁴⁾ Zie b.v. den brief van 1475 April 27 aan Kanselier, Tresoriers en Generaals, bij Gachard, *Analectes hist.* II, 439—442.

⁵⁾ Bij Wielant, *Antiquités de Flandre*, 136, onder de wereldlijke raadsheeren genoemd: „maistre Jean Lyon".

als uitvoerder van de bevelen van dit college. Zijn komst luidde het schrikbewind in, dat den geestelijken op de dagvaart te Wijk was voorspeld. Verschillenden van hen, die zich het meest gecompromitteerd voelden, begaven zich op de vlucht: de prioren van Warmond, Leiderdorp en Lopsen en een aantal paters van zusterhuizen te Delft. Drie klerken-notarissen, die dit voorbeeld niet hadden gevolgd, werden gearresteerd en in Den Haag gevangen gezet. Vermoedelijk waren zij de opstellers van een brief aan het Parlement, in welks begroetingsformule men een naar rebellie riekende aanmatiging had bespeurd. Een zestal andere geestelijken werden voor het Parlement gedaagd op straffe van eeuwige verbanning. Zij verschenen echter niet ¹⁾.

Op 19 November kreeg Leiden bezoek van mr. Jan de Leeuw, die hier zijn opdracht wilde komen uitvoeren. Hij was de stedelijke overheid, die niet zonder zorg zal zijn geweest voor een interdict, allesbehalve welkom. Het bleek echter, dat met den geweldenaar te praten was. De burgemeesters hadden den gelukkigen inval den hoogen heer uit Mechelen een gastmaal aan te bieden, en aan tafel wisten zij zooveel van hem gedaan te krijgen, dat hij beloofde de religieuzen en godshuizen van Leiden ongemoeid te zullen laten en eerst de geestelijken van andere plaatsen, die het meer verdienden, te zullen aanpakken ²⁾.

Jan de Leeuw hield woord. Reeds den volgenden dag had hij zijn activiteit naar Delft verplaatst. Hier sommeerde hij de mater ³⁾ van het St. Aagtenzusterhuis hem de inventaris van de kloostergoederen over te geven, hetgeen zij hem weigerde, in de hoop, dat men nu tot geweldpleging zou overgaan en aanleiding zou geven om den eeredienst in de stad te kunnen staken. Het Hof van Holland bepaalde zich er toe het zusterhuis van de buitenwereld af te sluiten en het stedelijke gerecht met de handhaving van de isoleering te belasten. Nu gaf de mater toe, maar de eer en het beginsel dienden gered: Jan de Leeuw begaf zich daartoe, in gezelschap van den Procureur-Generaal van

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 87.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1475—'76, f. 68: „Item, opten XIXen dach van Novembri quam tot Leyden meester Jan die Leeu, raedt myns genadichs heeren van Bourgongen in den Parlement tot Mechelen, mit brieve van execucie opten religiosen ende geestelike luyden ende opten kercken goeden, om dairmede te procederen van horen goeden roerende die amortisacie. Des ghingen die burgermeesteren mit hem teeren ten huysen van Heynricx van Aken, om mit hem duechtelic te spreken dat hy die religiosen ende goidshuysen binnen Leyden ongemoeit woude laten bliven, ende eerst beghinnen, indien 't ymmer wesen moste, tot anderen steden ende plaetsen die sculdiger waren voir te gaen voir der stede van Leyden, 'twelke hy seyde ter begeerten van der stede van Leyden te doen. Des namen die burgermeesteren in eerbairheden van der stede den coste op hem, ende beliep . . . III £ XVIII s.”.

³⁾ 1478 Jan. 8 komt Elisabeth Lambertsdochter voor als mater van het St. Agatha-klooster: Overvoorde, *Archieven van de kloosters* II, 121, reg. nr. 1599.

Holland en van de gansche Delftsche magistraat, naar het klooster, nam de sleutels van de gordel van de mater, opende de archieffkist, gaf de registers der goederen aan den burgemeester, die ze weer aan de mater overhandigde. Nu het iedereen voldoende duidelijk was gemaakt, dat zij slechts voor geweld bukte, leverde deze ze vervolgens aan mr. De Leeuw over. Een notaris ontbrak niet om van een en ander een formeel proces-verbaal op te maken.

De Delftsche geestelijken wisten hierna toch te bewerken, dat Jan de Leeuw hen tot de Vasten respijt gaf, intusschen vijf van hen, onder wie den prior van Syon, naar Mechelen dagende, om den schrik er in te brengen. Daarop reisde De Leeuw zelf derwaarts af, de drie gevangen notarissen met zich medevoerend. In den tusschentijd wendde bisschop David zijn invloed aan, en wist te bewerken, dat een door de geestelijken overwogen beroep op Rome achterwege bleef ¹⁾.

Toen de wapenstilstand was afgeloopen, verscheen in de tweede week van de Vasten, tusschen 6 en 13 Maart 1476, een nieuwe commissaris in het land, nog geduchter dan de vorige: de Leidenaar Jan van Boschuyzen, valet de chambre van Karel den Stoute en diens bijzondere vertrouweling ²⁾. Deze Boschuyzen, die als krijgsman den hertog ter zee en te land had gediend, schijnt zich op energieke wijze van de hem opgedragen taak te hebben gekweten. Hij dagvaardde terstond de geestelijkheid voor het Hof van Holland „ende sette zynen mont ende woorden seer vreeslicken ende afgrijselicken tegen den geestelicken personen”. De bedreigingen die hij uitte schijnen indruk te hebben gemaakt. In de vierde week van Maart 1476 werd in Den Haag een nieuwe dagvaart gehouden, ditmaal in tegenwoordigheid van den met vorstelijke praal optredenden kanselier Hugonet, den Graaf van Chimay en vele edelen. Hier, temidden van deze ontplooiing van Bourgondische macht en heerlijkheid, gaven de geestelijken van Delfland en Hagerambacht eindelijk toe, in hun onderwerping

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 87; *Oude Goudtsche Kronyckken*, 146; ARA, (15e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1475—'76, f. 154: Bode met missieven van den Raad v. Holland aan het gerecht van Delft, „roerende ende aengaende 't stuck van den ongemortificeerde geestelicke goeden ende der assistencie die meester Jan de Leeu, raidt myns gen. heeren ende commissaris in deeser sake, aen den voirs. van den gerechte dairinne begerende was . . .” (1475 Nov. 20). Zie ook ff. 154—154v: post van Nov. 23.

²⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 89; Commynes, *Mémoires*, éd. Calmette-Durville, I 124: „ung sien varlet de chambre appellé Jehan Boscise, homme fort privé de luy”. — Zie *N. Ned. Biogr. Wdbk.* IV (1918), kol. 246—247: artikel van L. M. G. Kooperberg. — Uit de tot 2 Februari 1476 loopende Goudsche stadsrekening over 1475, f. 14v, blijkt de aanwezigheid in Gouda van mr. Bruninck van Boschuyzen, raad van Holland, „als commesaris van die cloesters te executeren”.

door vele andere gevolgd. Maar die van Leiden, Haarlem, Amsterdam en West-Friesland bleven hardnekkig stand houden ¹⁾).

De stad Leiden vocht met taaie volharding voor haar kerken. Herhaaldelijk reisden in den loop van 1476 de kerkmeesters van St. Pieter en van Onze Lieve Vrouwe naar Den Haag, om daar op de poort gegijzeld te worden, maar steeds waren zij vergezeld door den pensionaris der stad, die, met een beroep op de privileges van hertog Albrecht en op het voor het Parlement hangende proces, uitstel na uitstel wist te verkrijgen. Wel verklaarden de commissarissen zich bereid, hun eisch ten opzichte van de St. Pieterskerk te matigen, gezien de privileges, die blijkbaar niet het geheele bezit van de kerk dekten, maar noch de kerkmeesters, noch het stadsbestuur, wilden hiermede genoegen nemen. Dus ging de strijd voort ²⁾.

In twee termijnen, met Sint Jan en met Kerstmis, zou de schatting betaald moeten worden, en bovendien de vijftiende penning daarvan, als boete omdat men het gewaagd had weerstand te bieden ³⁾. Tegen Sint Jan was dus Van Boschuyzen met de ontvangers weer aanwezig, om den eersten termijn in ontvangst te nemen. Met de realiseering van zulke aanzienlijke bedragen, waarvoor de kloosters goederen moesten verkoopen en leeningen sluiten ⁴⁾, was nog eenige tijd gemoeid, zoodat uitstel werd verleend tot 10 Augustus. Sommigen betaalden toen, anderen niet. Nu tastte Boschuyzen door: hij liet door zijn knechten de koeien van de Regulieren van Lopsen uit de weide drijven en in het openbaar verkoopen. Ook tegenover het naburige Engelendaal in Leiderdorp betrachtte hij onverbiddelijk zijn deurwaardersplicht: hij liet de kloosterpoort openbreken en verschillende goederen in beslag nemen. Dit hielp. Alle Leidsche kloosters gaven nu hun verzet op, en sloten met de ontvangers een accoord, volgens hetwelk zij den eersten

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 89. De drie gevangen notarissen kwamen nu vrij, maar de geestelijkheid had de kosten van hun onvrijwillig verblijf in Mechelen te betalen. — Een staat van de „parties appointiées par les commissaires . . . maistre Jehan de Halewyn, président, Gérard d'Assendelf, Jehan de Boschuyzen et Pierre de Bins, selon et ensuivant certain appointment nagaires fait par mond. seigneur le chancelier, touchant les gens d'église de Hollande et Frise" (in totaal 8,717 £ 6 s. 4 d.), bevindt zich in het Brusselsche Rijksarchief, Ch. d. Comptes, nr. 24661°.

²⁾ Zie voor deze zaak, waarover reeds boven blz. 228: GA Leiden, Burgem.-rek. 1475—'76, ff. 57, 65, 66, 81v—82, 83, 89, 90v, 91—92v, 146—147; Burgem.-rek. 1476—'77, f. 83v.

³⁾ Overvoorde, *Rekeningen van het convent van St. Agnes te Dordrecht*, BGBH XXI (1896), 74: „Item, wi hebben moeten gheven dese renten ende noch den XV penninc (in den druk het zinlooze „pevine”) van alle dese renten, omdat het wederstaen was, facit tesamen, dat hiervoer ghegheven is, XCIII½ Rijnsscen gul.". Zie ook ben., blz. 237 n. 2.

⁴⁾ *T. a. p.*, 74—75; Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Flandre* V, 193.

termijn met Sint Michiel (29 September) zouden betalen, en den tweeden op Kerstmis, tegelijk met de anderen ¹⁾).

Dit was het einde van de rebellie der Hollandsche geestelijken, daar nu ook elders de laatste weerspannigen zich onderwierpen ²⁾. Zij hadden het goed en de vrijheid van de Kerk tot het uiterste verdedigd en waren slechts voor geweld geweken. Dat de ervaringen der laatste jaren bij velen van hen een gevoel van verbittering hebben opgewekt, dat zich uitte in oproerige woorden aan het adres van den hertog, kan niet verbazen ³⁾.

Een zekere mate van lijdelijk verzet bleef nog voortduren. Verscheidene kloosters te Leiden hadden met Sint Michiel nog niets afgedragen, waarop na eenigen tijd hun prioren en paters door Pierre de Bins opgeroepen werden, om met de verschuldigde penningen in Den Haag bij hem te verschijnen. Gelijk een jaar tevoren, sprong nu opnieuw het Leidsche stadsbestuur in de bres voor zijn kloosters en gasthuizen en verzocht op 20 November den ontvanger om clementie, hetgeen weer nieuw uitstel ten gevolge had ⁴⁾.

Toen de 25e December, de vervalddag voor den tweeden termijn, was aangebroken, hadden velen hun geld nog niet gereed en verkregen respijt. Vóór het tot betalen kwam, werd in Holland de tijding bekend,

¹⁾ *Divisiechroniek*, div. XXX, cap. 91. — Volgens Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Rhyndland*, 409, zou Boschuyzen eenige kloosterlingen uit de buurt van Leiden hebben laten onthoofden. Evenwel: niet iedere executie is capitaal. Het optreden van B. was overigens ook zonder bloedstorting al hard genoeg.

²⁾ GA Hoorn, inv. nrs. 807 en 792, reg. nrs. 889 en 890: twee kwitanties van Pierre de Bins, d.d. 1476 Dec. 20, resp. voor het St. Cecilia-klooster (11 Rijsche gulden, 10½ stuiver, w. o. 15½ st. voor den 15en penning) en voor St. Pietersdal (54 R.gld. 17½ st., w. o. 73½ st. voor den 15en penning). — Een kwitantie d.d. 1477 Jan. 3 voor de pastorie van Zoeterwoude (11 st. 1 oort, den 15en penning inbegrepen) is gedrukt bij C. J. Gonnet, *Vier parochiën IV*, BGBH VII (1879), 118.

³⁾ ARA, (15e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1475—'76, f. 139. Vgl. Michelet, *Histoire de France VI* (1844), 374.

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1476—'77, f. 59: „Item, opten XXen dach in Novembri reysde Florys Heerman in den Hage, alsoe die huyssittenmeesteren van Sinte Pieters prochie als voichden van die arme wonende in Jherusalem up die Cellebroedersgracht, die pater van den Jacopynissencloester, den prior van den Regulieren buyten Leyden ende andere goidshuysen ende aelmishuysen binnen Leyden verdachvaert waeren te comen by den ontvanger van den geestelicken goeden, dat dieselve personen mit hem souden brengen die pennynge dair zy op geset waeren, om van der stede wegen die voir den ontvanger te verantwoirden ende hem te bidden, dat hy die arme van Jherusalem ende die andere cloosteren goedertieren woude wesen; dair den ontvanger op antwoirde, dat hy up desen tyt dairin niet doen en mochte, alsoe die president, meester Jan van Haelwyn, ende Geryt van Assendelf van huys waeren, ende settede dat op tot haere beyder coemste toe. Ende was uut enen dach ende enen nacht; van cost, wagenhuyter, belensier mits anval van gasten, XL placken, fac. II & XIII s. IIII d.”.

dat hertog Karel voor Nancy was gevallen (5 Jan. 1477). De keer, dien zijn fortuin genomen had, en zijn tragisch uiteinde troffen de tijdgenooten diep: zwaar ongetwijfeld had de vloek des Hemels gerust op den vorst die het gewaagd had de schennende hand te slaan aan het erfdeel Gods¹⁾. De belastingambtenaren, van hun meester beroofd en bevreesd voor de woede van het volk — de schatting der kerkelijke goederen was immers slechts een onderdeel van de algemeene uitbuiting — ontruimden nu schielijk het land. De geestelijken herademden, en zij, die nog niet betaald hadden, benutten de bijeengebrachte gelden om ten spoedigste de uitgegeven lijfrenten weer af te lossen²⁾.

Niet veel kloosters, kerken, kapellen of gasthuizen hebben echter het geluk gehad een deel der amortisatiepenningen te kunnen behouden. Het bedrag dat de geheele Hollandsche geestelijkheid had op te brengen, was door de commissarissen vastgesteld op 11.528 £ 12 s. van 40 grooten³⁾. De helft van deze som, 5.764 £ 6 s., had uiterlijk op 29 September 1476 (Sint Michiel) betaald moeten zijn, doch slechts 3.551 £ 16 s. 6 d. had Pierre de Bins hiervan gekregen, toen op 10 October de staat van zijn ontvangsten aan de Tresoriers der domeinen werd overgelegd⁴⁾. Volgens zijn tot Januari 1477 loopende rekening echter waren van den eersten en den tweeden termijn tezamen

¹⁾ *Oude Goudtsche Kronycxken*, 146; Heda, *Hist. Ep. Ultr.*, 295; „Aanteekeningboekje in HS.” van het klooster Eemstein, bij Römer, *Kloosters en abdijen* I, 332; Th. Basin, *Histoire* . . . II, 407 vlg.; Petrus Impens, *Chron. Bethleem.*, 447, 451. Zelfs de hof-historiograaf Molinet is deze meening toegedaan. Niets had, volgens hem, den roem des hertogs meer bezwalkt, dan dat hij, gehoor gevend aan de inblazen van booze en hebzuchtige lieden, tot deze belasting was overgegaan. Sindsdien was, naar het zeggen van wijze mannen, het geluk van hem geweken: Molinet, *Chroniques*, éd. Doutrepont-Jodogne, I, 169. — Wij vinden dit oordeel onveranderd terug in pastoor H. J. A. Coppens' *Algem. overzicht der kerkgesch. van Noord-Nederland . . . tot 1581*² (1902), 352.

²⁾ Overvoorde, *Rekeningen v. h. klooster St. Agnes te Dordrecht*, 75: „Item, die heer van Burgoengen is verslegghen opten heylighe Dertiendach. Ende doe en hadden wi die termijn noch niet ghegheven van Corsavent, ende houden dat mede te lossen, als wi eerst moghen, die renten die wi vercoften om dese scattinche”.

³⁾ Brussel, Algem. Rijksarchief, Rekenkamer nr. 24661⁹: „Estat de Pierre de Bins, receveur des nouveaux acquests de Hollande, Frise etc., et ce des appointemens fais par les commissaires commis par mon très redoubté seigneur . . . à la taxation des acquetz des gens d'église dudit Hollande, etc.”, overgelegd door Jean de Souvans aan de Chambre du Trésor te Mechelen op 10 Oct. 1476. — Indien het bedrag van 11.528 £ 12 s. van 40 gr. drie jaar inkomsten van de sedert 60 jaar door de kloosters enz. verkregen goederen vertegenwoordigt, zouden de inkomsten daaruit voor één jaar 3.842 £ 17 s. 4 d. bedragen, en zou de waarde van dit nieuwe, niet geamortiseerde, bezit ongeveer het twintigvoud van deze som, 76.857 £ 6 s. 8 d., zijn.

⁴⁾ Id., *ibid.*

reeds 7.753 £ 17 s. 9 d. betaald, de boete van den 15en penning niet meegerekend ¹⁾). In de rekening over 1474 September 16 tot 1477 April 30 van den Ontvanger-generaal Jean de Souvans bedragen de inkomsten uit Holland, op een totale ontvangst van 102.340 £ 4 s. 4 d., zelfs: 10.986 £ 12 s., alles gerekend in ponden van 40 grooten Vlaamsch ²⁾). Een gedeelte van de ruim 3.200 £, die sinds de laatste afrekening van De Bins aan het amortisatiegeld blijken toegevoegd, is wel nog na hertog Karels dood betaald; voor het grootste deel echter zal dit geld reeds eerder aan den Ontvanger-generaal rechtstreeks zijn afgedragen ³⁾). Het voor de nieuwe acquesten vastgestelde bedrag was in ieder geval tegen 1 Mei 1477 bijna volledig ontvangen ⁴⁾, en de geestelijken hadden meer dan het zevenvoud betaald van de som die zij aanvankelijk bereid waren geweest te geven ⁵⁾).

De kloosters blijken verreweg de zwaarste lasten te hebben gedragen, zoowel absoluut als relatief. Het uittreksel uit de groote rekening van Pierre de Bins dat Finot heeft gegeven ⁶⁾, vermeldt 96 kloosters, die tezamen 5.047 £ 2 d. hebben opgebracht, of gemiddeld ieder meer dan 50 £. Met uitzondering van Bern komen abdijen in dit overzicht niet voor: of zij hebben afzonderlijk het amortisatiegeld betaald, of zij zijn van betaling vrijgesteld geweest wegens hun deelneming aan de bede ⁷⁾).

¹⁾ Rijsel, Arch. du Nord B. 3653; Finot, *Invent. somm.* VIII, 393—398. — Dat hierin het boetegeld niet is verrekend, blijkt uit een vergelijking van de hier geboekte ontvangsten van de Hoornsche kloosters St. Cecilia en St. Pietersdal (resp. 10 £ 15 s. en 51 £ 4 s.) met de bedragen die voorkomen in de op blz. 237 n. 2 vermelde kwitanties.

²⁾ Ibid., B. 3652; Finot, *Invent. somm.* VIII, 392—393. — Ter vergelijking volgt hier de opbrengst in de verschillende gewesten:

Holland: 10.986 £ 12 s.	Vlaanderen: 31.545 £ 19 s. 8 d.
Zeeland: 2.600 £	Rijsel etc.: 8.932 £
Brabant: 16.512 £ 17 s.	Artois etc.: 19.026 £ 14 s. 8 d.
Henegouwen: 4.874 £	

Aan deze lijst kan nog worden toegevoegd het graafschap Namen, waar de geestelijkheid meer dan 600 £ opbracht: Koerperich, *Les lois sur la mainmorte*, 45. Ook in Limburg is de schatting geheven: Gachard-Pinchart, *Invent. Ch. d. Comptes* IV, 154 (rekening voor Maastricht en Overmaze). De Luxemburgsche geestelijken alleen zijn er niet door getroffen: Koerperich, *a. w.*, 44.

³⁾ Zoo staan in de Rekening B. 3652 voor het klooster Eemstein 200 £ geboekt, die in B. 3653 niet verantwoord worden.

⁴⁾ Het verschil tusschen het gepostuleerde en het werkelijk ontvangen bedrag is inderdaad nog geringer: van de begin Oct. 1476 door De Bins ontvangen 3.551 £ 16 s. 6 d. zijn slechts 3.251 £ 16 s. 6 d. aan Jean de Souvans afgedragen, en 300 £, die niet in de 10.986 £ 12 s. begrepen zullen zijn, aan den Argentier (Brussel, Rekenkamer, 24661).

⁵⁾ Boven, blz. 223.

⁶⁾ *Invent. somm.* VIII, 393—398.

⁷⁾ Een zelfde opmerking, betreffende de Brabantsche abdijen, bij Koerperich, *a. w.*, 46 n. 1.

Het laagst aangeslagen blijkt het Tertiariissenconvent St. Barbara te Amsterdam te zijn geweest, met 37 s., maar van vele kloosters, waaronder verscheidene die hiervóór als de meest weerspannige ter sprake zijn gekomen, staan waarlijk indrukwekkende bedragen geboekt. De Goudsche Regularissenkloosters St. Margaretha en St. Maria blijken b.v. onderscheidenlijk 172 £ 6 s. 6 d. en 205 £ 3 s. 3 d. te hebben opgebracht, het Zijklooster te Haarlem 110 £, het klooster St. Catharina in Den Briel 180 £¹⁾, de Regulieren buiten Amsterdam 136 £ 6 s. 9 d., die van Eemstein te Zwijndrecht 200 £, die van Lopsen bij Leiden 223 £ 18 s. 9 d., de Cisterciënsers van Warmond 128 £ 15 s. 3 d.. Zeven huizen in en bij Delft betaalden alleen al 1440 £ 13 s. 11 d., waarvan niet minder dan 626 £ 1 s. 6 d. voor rekening van het niet voor niets zoo hevig tegenstrevende St. Agatha-klooster komen.

Daarentegen staan 309 kerken, kapellen, curen, vicarieën enz. bij elkaar voor slechts 1932 £ 15 s. 11 d. te boek, of gemiddeld ieder voor ruim 6 £. Het hoogst aangeslagen is hier het kapittel van de Hooglandsche kerk te Leiden met 103 £ 4 s., het laagst de kerk van Ouderkerk aan den IJssel met 2 s. 6 d.

¹⁾ Hiermede is een nieuwe terminus ad quem voor de stichting van dit klooster gegeven. S. Muller Hzn., *Indeeling van het bisdom*, 225, geeft als eerste vermelding: 1483; D. van Heel, *De Tertiariissen* . . . , 111: 1480.

XIII

DEVOTIE VAN LANDSHEER EN BURGERIJEN. DE KLOOSTERHERVORMING

De samenwerking tusschen poorters en geestelijken, die in 1475 en 1476 aan den dag trad, wijst er wel op, dat tusschen beide standen geen zeer diepe tegenstellingen bestonden. De maatregelen tegen het stichten van nieuwe kloosters en tegen de uitbreiding van het bezit der bestaande conventen, door de stedelijke overheden of, op hun aandrang, door den hertog genomen, laten dan ook, evenmin als de strijd tegen de kerkelijke immuniteiten, de gevolgtrekking toe, dat in stad en land een zekere vijandigheid tegen den clerus zou hebben geheerscht. De menigvuldige schenkingen aan kerken en kloosters, de talrijke fundaties van altaarprebenden en gasthuizen, de vorming van geestelijke broederschappen, de vele stichtingen van kloosters vooral en de sterke trek naar het reguliere leven bewijzen juist voor dezen tijd overvloedig het tegendeel. Thans nog getuigen de groote kerken in de Hollandsche steden, nagenoeg allen in de 15e eeuw verrezen, voltooid of begonnen, hoe het zelfbewustzijn der burgers en de fierheid op de eigen, onder het bewind der Bourgondiërs gedijende stad zich vóór alles uitte in den bouw en de versiering van indrukwekkende godshuizen ¹⁾. Stedelijke overheden — evenals de landsregeering — beoogden met maatregelen, zooals in de voorgaande hoofdstukken zijn besproken, slechts het hoofd te bieden aan bedenkelijke gevolgen van deze vrome gezindheid, en benadeeling van de gemeenschap zooveel mogelijk tegen te gaan. Bovendien maakte de bij vorst en stad steeds toenemende behoefte aan middelen het onmogelijk de immuniteit van het zich snel ontwikkelende kerkelijke bezit in haar vollen omvang te handhaven, en konden in een ordelijke lands- en stadsgemeenschap zekere aanspraken van kerkelijk recht en praktijken van kerkelijke rechters niet worden geduld. Dit optreden van het wereldlijke gezag leidde noodzakelijkerwijs af en toe tot botsingen met de geestelijkheid, doch dit waren conflicten zooals te allen tijde tusschen Katholieke overheden en den clerus hebben plaatsgevonden. Een aan geestelijken werkelijk vijandige stemming is misschien alleen te vinden onder de ambachtslieden van sommige steden, die zich door

¹⁾ Vgl. de boven, blz. 42, aangehaalde woorden van Joh. Brugman.

de kloosternijverheid in hun bestaan bedreigd zagen ¹⁾, en soms bij de op de goederen der groote abdijen gezeten boeren, die door allerlei lasten en diensten gekweld werden ²⁾.

Voor en na bleven vorst en magistraten den kloosters welgezind, en hun devotie maakte ten deele weer ongedaan, wat zij als noodzakelijk hadden leeren inzien. Wij hebben reeds gezien ³⁾ hoe sommige steden de vestiging van nieuwe kloostergemeenschappen bevorderden, hun tal van voorrechten inruimden en, mochten zij al voorwaarden stellen, hierbij zoo liberaal te werk gingen dat zij den opzet der Staten daarmee feitelijk te niet deden. Om den bouw van een Kruisheerenklooster in hun stad mogelijk te maken, droegen in 1429 de burgers van Goes, een ieder naar zijn vermogen, van het hunne bij ⁴⁾. Dit is een voorbeeld, geen uitzondering.

Ook de Leidsche magistraat, die zich door een scherp optreden tegen kloosterlingen onderscheidde ⁵⁾, was hun niet vijandig gezind. De zusterhuizen, met welke zij in geschil was, boden tenslotte aan honderden poortersdochters een veilig onderkomen en zouden niet wel gemist kunnen worden. Hun bewoonsters werden trouwens door de stad niet ten volle als geordenden aangezien. In eerbied voor „echte” reguleren, die een geestelijk leven leidden en de dagelijksche getijden zongen, schoot men niet te kort, en de meeste waardeering genoten de religieuzen die hun orderegels in de oorspronkelijke strengheid naleefden. Schenkingen van wijn aan de verschillende kloosters, subsidies voor herstellingen, enz. zijn geregeld terugkeerende posten in de burgemeestersrekeningen. De Minderbroeders „in die Waert” ontvingen hun miswijn op kosten van de stad ⁶⁾. Toen zij in 1454 hun convent binnen Leiden brachten, schonken gerecht en vroedschap hun 400 £ uit de opbrengst der accijnzen, als tegemoetkoming in de onkosten ⁷⁾. Ook stelden de Leidenaren het zeer op prijs, dat de Tertiariërs van het St. Hieronymushuis (Lopsen) de orde van St.

¹⁾ Boven, blz. 149.

²⁾ In October 1444 bestormden de burenen van Egmond de St. Adalbertsabdij, zij het niet eigener beweging, dan toch blijkbaar zonder tegenzin: Joh. a Leydis, *Chron. Egmundunum*, ed. Matthaeus, 111. — Vgl. U. Berlière, *Monastères et sujets au Moyen Age*, Rev. bénédictine XLIII (1931) 322 vlg..

³⁾ Zie boven, blz. 152.

⁴⁾ Van Mieris IV, 947 (1429 Apr. 24); vgl. Römer, *Kloosters en abdijen* I, 488.

⁵⁾ Boven, blz. 92 vlg., 148 vlg..

⁶⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1449—'50, ff. 76 vlg.; id. 1451—'52, f. 82 enz.; J. C. Overvoorde, *Archieven van de kloosters* I, v vlg.. Ook de stadsrekeningen van Haarlem en Gouda vermelden onder „Schencken” en „Alrehande particulen” talrijke schenkingen aan kloosters en geestelijke personen.

⁷⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58, ff. 46 (1455 Juni 19), 59 (1456 Nov. 10). Zie ben., blz. 255.

Augustinus aannamen. Zij toonden hun waardeering door den broeders op den dag hunner plechtige inkleeding, den 20en April 1460, een aantal stadskannen wijn aan te bieden ¹⁾. Behalve dit eerbetoon ervoeren de broeders weldra een meer daadwerkelijk blijk van de welwillendheid der overheid, die hun voor vier jaar een subsidie van 100 Philippus-schilden 's jaars toekende om de kosten goed te maken, die de overgang van den regel van St. Franciscus naar dien van St. Augustinus met zich bracht ²⁾. De goede verstandhouding tusschen Leiden en de Regulieren van Lopsen bleef bestendigd: in 1471 begaven dezen zich onder de voogdij van de stad, die drie jaarlijks aftredende voogden voor hen aanwees ³⁾. De Begijnen van het Sinte-Agnietenhof kregen in 1450, ook als bijdrage in de bouwkosten van hun kerk, 20 £ van de stad ten geschenke ⁴⁾, en in 1469 besloten gerecht en vroedschap de opvoeringen van het „Onser Vrouwen spul” in de Onze Lieve Vrouwe-parochie te steunen met 20 £ 's jaars ⁵⁾. Hoe Leiden in 1475 en 1476 haar kloosters en kerken de hand boven het hoofd hield, is reeds verhaald.

Begunstiging van kloosters en kerken sproot intusschen niet alleen uit religieuze motieven voort. Kloosters gaven ook geld uit in de plaats waar zij gevestigd waren, en vooral een college van rijk gepre-bendeerde kapittelheeren was voor een stad een begeerd bezit, des te meer begeerd naarmate de stad kleiner was ⁶⁾. In de stedelijke aflaatpolitiek school, zooals wij hebben gezien, eveneens een sterk

¹⁾ Burgem.-rek. 1459—'60, f. 90: „Item, opten Beloken Paeschdach (1460 April 20) die broederen van Sinte Jeronimus gescheynct, alzoze zy die oirde van Sinte Augustijn annamen ende Reguliers gemaect ende gecleet worden, VI stedecannen wyne, mits dat dair gedeputeerde van Windechem gesent waeren, die stoep VII g., fac. LVI s.”. — Deze rekeningpost maakt het mogelijk het tijdstip van den overgang van het klooster Lopsen naar de Regulierenorde te precisieren. Tot dusver is dit gesteld op 1456 à '60 (Römer, *a. w.* I, 351; Overvoorde, *a. w.* I, 15), of op 1450 (S. Muller Hzn., *Indeeling van het bisdom*, 291). Evenzoo blijkt uit dezen tekst, dat het klooster terstond in het Kapittel van Windesheim is opgenomen (Acquoy, *Het klooster te Windesheim* III, 148: „vóór 1465”). — Vgl. nog Burgem.-rek. 1460—'61, ff. 77v en 79: de prior van Windesheim te Leiden om de Regulieren van St. Hieronymus te visiteren (1461 Mei 16 en Juli 2).

²⁾ Burgem.-rek. 1460—'61, f. 109.

³⁾ Vroedschapsb. 1465—1504, f. 64. ⁴⁾ Id., 1449—'58, f. 4.

⁵⁾ Id., 1465—1504, f. 37v: „Item is overgedragen dat men Onser Liever Vrouwen kerc geven sel XX lb. tsjairs tot Onser Vrouwen spul te hulpen” (1469 Mei 14).

⁶⁾ ARA, Reg. Privil. Ducis Caroli, ff. 76 vlg. (gedr.: Hoynck van Papendrecht, *Analecta Belgica* III. 2, 104—105): De burgers van Geervliet bekennen, dat hun stad door het kapittel van de O. L. Vrouwe-kerk „grotelicx verbetert is ende proffyt neemt . . . mits dat die van der voirs. collegium hoere renten van huere beneficien ende andere in onse voirs. stede verteeren”. Karel van Charolais vergunt hun het kapittel ten eeuwigen dage te mogen behouden (1459 April 12).

element van winzucht ¹⁾. Zeer practisch en nuchter is ook de overweging, die gerecht en vroedschap van Leiden er in 1450 toe bracht aan de Onze Lieve Vrouwekerk een jaarlijksche subsidie van 4 £ te verleenen voor den ommevang op den Zondag voor Pinkster: „hopende dattie exzjisen van der stede dairomme te meer gelden” ²⁾.

Ook de hertog bleef in den tijd dat ordonnanties in zijn naam de geestelijken in hun vrijheden trachtten te belemmeren, hun persoonlijk welgezind. Philips de Goede zorgde er steeds voor, goede betrekkingen met zijn clerus te onderhouden. Van zijn kerkelijkheid, die weliswaar niet geheel onberispelijk was, en van de Christelijke deugden van zijn zoon hebben tijdgenooten herhaaldelijk en met nadruk getuigd; de ostentatieve vroomheid die aan het Bourgondische hof heerschte, is meermalen in het licht gesteld ³⁾. Evenals elders in 's hertogs landen, profiteerden ook in Holland de godshuizen van deze gezindheid, wier uitingen hier vooral, naar wij opgemerkt hebben ⁴⁾, ook door staatkundige overwegingen zullen zijn bepaald. Talrijk bleven de missen, die voor rekening van den vorst besteld werden, talrijk de offergaven, die aan Hollandsche en Zeeuwsche kerken ten deel vielen ⁵⁾. Philips hield er niet van zijn devotie voor het aangezicht van de wereld te verbergen. Met bijzondere voorliefde schonk hij kerkramen, waarvoor veelal een in het oog vallende plaats werd bedongen. Doorgaans waren deze glazen met de wapens en deviezen van den hertog en zijn nabestaanden versierd, soms ook met de beeltenissen van de leden der vorstelijke familie, opdat zij in eeuwige gedachtenis zouden blijven en deel zouden hebben aan de gebeden der geloovigen ⁶⁾. In menige Hollandsche en Zeeuwsche kerk moeten de Bourgondiërs aldus in beeld of, in plaats daarvan, door hun emblemen in gloeiende kleurenpracht tegenwoordig zijn geweest en zoo op de gewijde plaatsen, onder de hoede van de Kerk en door haar bemiddeling, nader tot hun onderdanen zijn gebracht. Schenkingen van zulke ramen worden vermeld voor de St. Laurenskerk te Rotterdam (vóór 1428), de kloosterkerken of -kapellen der Jacobijnen te Zierikzee, der Regulieren te Leiderdorp (1427/8) en te 's Gravenzande (1433),

¹⁾ Boven, blz. 160 vlg., 167.

²⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1449—'50, f. 101.

³⁾ De Laborde, *Les ducs de Bourgogne* 2. I (1849), xxxii vlg.; G. Doutrepont, *La littérature française à la cour des ducs de Bourg.* (1909), 190 vlg.; J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* ³ (1928), 251 vlg. en passim; O. Cartellieri, *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (1926), 63 vlg..

⁴⁾ Boven, blz. 43.

⁵⁾ De Laborde, *t. a. p.*

⁶⁾ De Laborde, *a. w.*, 416 (nr. 1493); voorts passim talrijke dergelijke schenkingen aan kerken in verschillende gewesten.

de Hooglandsche kerk te Leiden, de Nieuwe Kerk te Delft (1436), de Groote Kerk te Dordrecht (1437/8), de kerk van het Regulierenklooster in den Hem bij Schoonhoven, de St. Antoniuskapel in Den Haag (1444), de kerken te St. Geertruidenberg, St. Maartensdijk en Zierikzee (resp. 1449, 53 en 54; voor S. Livinus te Zierikzee drie stuks), de kloosterkerk der Augustijnen in Middelburg (1449), het koor van de Minderbroederskerk te Dordrecht (1456), voor Westmunster te Middelburg (1463) en voor de St. Gangolfs- of Gasthuiskerk te Haarlem (1473) ¹⁾. Zonder twijfel zijn er nog veel meer geweest.

Sedert lang verdwenen, evenals deze broze voortbrengselen van 15e-eeuwsche glazenierskunst, is ook de groote Calvarie van goud en émail van de Onze Lieve Vrouwekerk te 's Gravenzande, een der kostbaarste wijgeschenken ooit door een Hollandsche kerk ontvangen. Het was aan de kerk van 's Gravenzande, die een zeer vermaard Lieve Vrouwebeeld bezat ²⁾, in 1457 door den graaf van Charolais geschonken, ongetwijfeld als blijk van dankbaarheid aan de Heilige Maagd na de voorspoedige geboorte van zijn dochttertje Maria ³⁾. 1437
Aan den voet van het Kruis was, behalve de Heilige Maagd en St. Jan, de vier Evangelisten en de vier Kerkleeraars, ook het vorstelijke echtpaar afgebeeld: Karel in de gedaante van Sint Joris, Isabella van Bourbon als Sint Elisabeth, met op den arm een klein kindje in windselen ⁴⁾. ^{? magen v. York}

Conventen die hulp behoeften konden steeds op ondersteuning door den hertog rekenen. Met name de Predikheeren in Den Haag,

¹⁾ De Laborde, *a. w.*, 250 (nr. 851); ARA, 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1427—'28, f. 24v; 5e id., 1428—'30, f. 62; 1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 42v; 4e id., 1435—'36, ff. 94v, 127v; 6e id., 1437—'38, f. 87v; 3e Rek. v. W. Engelbrechtsz., 1444, f. 60v; De Laborde, *a. w.*, 395 (nr. 1404), 414 (nr. 1487), 416 (nr. 1493), 396 (nr. 1408); 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 93v; Reygersbergen-Boxhorn, *Chronyck van Zeelandt* II (1644), 237; G. H. Kurtz, *De St. Gangolfskerk te Haarlem*, BGBH LVI (1938), 61. — Vaak bestond de schenking uit een som gelds, waarvoor de begiftigden zelf een raam, zooals door den hertog gewenscht, konden laten vervaardigen. Soms ook werd van 's hertogs wege een opdracht daartoe aan een „glasmaker” verstrekt. In deze gevallen melden de rekeningen wel eens den naam van den kunstenaar: Jacob Codde leverde in 1427/8 de glazen voor de kloosters te Zierikzee en Leiderdorp, het venster in de St. Pancras te Leiden was het werk van mr. Engbrecht uit 's Hertogenbosch, dat in de Antoniuskapel van een zekeren Daniel, waarschijnlijk denzelfden die voor 1432 in de rekeningen van de St. Bavo te Haarlem vermeld wordt: BGBH IV (1876), 58 n. 3. — Van een raam door Philips den Goede aan den Dom van Utrecht geschonken, zijn eenige fragmenten bewaard gebleven: A. van der Boom, *Monumentale glasschilderkunst in Nederland* (1940), 79.

²⁾ Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Delfland*, 333.

³⁾ 13 Februari 1457 te Brussel geboren.

⁴⁾ De Laborde, *a. w.*, 467—469 (nrs. 1808—1811). — De goudsmid Hendrik de Backer te Brussel ontving voor dit kunstwerk 306 £ 3 s. van 40 gr..

wier nauwe betrekkingen met het vorstenhuis reeds zijn vermeld, werden op royale wijze bij de zich over tientallen jaren uitstrekkende herbouwing van klooster en kerk geholpen. Een groote gift tot dit doel van 1000 £ van 40 gr. in 1456 verdient hier afzonderlijke vermelding ¹⁾. Deze eene schenking al bedraagt bijna 9 % van het totale bedrag dat Karel de Stoute in 1474 van de geheele Hollandsche geestelijkheid eischte en dat hem zoo bitter werd betwist ²⁾. Ondanks deze en andere schattingen waren de Bourgondische heerschers in hun betrekkingen met den clerus veeleer de gevende dan de nemende partij.

Kloosters die op de een of andere wijze bij de woelingen van deze wereld betrokken waren geworden en schade hadden geleden tengevolge van omstandigheden, waarvoor de hertog zich aansprakelijk achtte, ontvingen ruime vergoedingen uit de landskas ³⁾. Ook toen in 1456 in het Sticht en Gelre, gebieden waar hij zijn invloed hoopte te vestigen, kloosters door den oorlog in hun bezittingen waren getroffen, droeg de „goede hertog” zorg, dat de religieuzen zich niet over hem behoefden te beklagen ⁴⁾. Voor den bouw of het herstel van kerken tastte Philips de Goede menigmaal in zijn beurs, of hij droeg den rentmeester-generaal van Holland op, een deel zijner ontvangsten voor dit doel aan te wenden. Ten behoeve van den wederopbouw van de St. Janskerk te Gouda en van de andere godshuizen aldaar die door den grooten brand van 1438 waren vernield, reserveerde hij voor vijf jaar het derde deel van zijn inkomsten uit deze stad, en nog in 1460 ondersteunde hij het Regularissenconvent St. Maria, dat den ramp nog niet te boven was gekomen, met een subsidie van 50 klinkaards ⁵⁾. Ook zijn onderdanen wist de hertog tot milddadigheid aan te sporen. Zoo gelastte hij voor het herstel van de Haagsche St. Jacobskerk, waartoe hij ook zelf bijdroeg, een hoofdelijken omslag te

¹⁾ ARA, 7e Rek. v. Cl. de Vriese, 1457—'58, f. 100. — Vgl. boven, blz. 61.

²⁾ Boven, blz. 238. — Hierbij is nog niet eens rekening gehouden met de waardevermindering van den groot in de sinds 1456 verlopen jaren, vgl. G. Pusch, *Staatliche Münz- und Geldpolitik in den Niederl. unter den burgundischen und habsburgischen Herrschern*, Diss. München (1932), 17.

³⁾ B.v.: ARA, 2e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440, f. 60v: 15 Phs. schilden aan het klooster der Vrouwenbroeders te Schoonhoven, wegens „zekere moeynisse” hun aangedaan tijdens een dagvaart van Hollandsche en Stichtsche raden. — 8e Rek. v. Cl. de Vriese, 1458—'59, f. 94v: bij mandement van 1456 Oct. 10, 400 £ aan het Regulierenklooster te IJsselstein, als vergoeding voor de groote schade, zoowel aan het klooster zelf als aan de veldvruchten berokkend, toen de hertog er in 1456 gedurende acht dagen met zijn krijgsvolk gelegerd had (vgl. boven, blz. 141). Zie Addenda.

⁴⁾ Joh. Busch, *Liber de Reformatione monasteriorum*, ed. Grube, 785 vlg..

⁵⁾ ARA, 2e Mem. Rosa, f. 239 (Blécourt-Meyers, 290 vlg.); 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, ff. 92—92v.

heffen van de parochianen, met sancties tegen de onwilligen ¹⁾, of beval hij een noodlijdend klooster in de goede zorgen zijner onderzaten aan ²⁾.

De bescherming, die de hertogen in zoovele sauvegardebrieven aan kloosters verleenden, bleef niet tot woorden beperkt. Zoowel tegen te grooten ijver van hun eigen ambtenaren als tegen overlast van andere zijde hebben zij hen meermalen behoed. De rechtzinnigheid vond in hen trouwe kampioenen, die onverbiddelijk optraden tegen al wat naar ketterij zweemde ³⁾. Kortom: zij hebben getracht te leven als Christelijke vorsten en het ideaal te benaderen, dat de middeleeuwsche vorstenspiegels den heerscher voorhielden.

* * *

Een der plichten van een Christelijk vorst was: toe te zien dat de geestelijken een voorbeeldig leven leidden, en bovenal zorg te dragen voor de hervorming van een kloostergeestelijkheid die haar roeping ontrouw was geworden. In den loop der eeuwen waren de meeste orden van hun oude regels afgeweken. De voorgeschreven harde levenswijze was in menig opzicht verlaten; in voeding, kleding, legering had men zich allerlei vrijheden veroorloofd, of door den Paus laten veroorloven; de clausuur, het gemeenschappelijke leven, de persoonlijke en, bij de bedelorden, de gemeenschappelijke armoede werden niet meer in acht genomen. Het idealisme was veelal gedooft; men had zich bij de wereld aangepast en het zich gemakkelijk gemaakt. Tegen deze ontaarding openbaarde zich in de 14e en in het begin der 15e eeuw in de kringen der religieuzen zelf een groeiend verzet. Bezield door een nieuwe vroomheid streefden velen naar een herstel van het kloosterleven in zijn vroegere strengheid en naar de volledige naleving van de oorspronkelijke regels, de observantie. Overal vereenigden zich de steeds talrijker wordende Observantenkloosters van de verschillende orden in congregaties, om door een gemeenschappelijk opperbestuur, periodieke kapittelvergaderingen en visitaties der aangesloten conventen de handhaving der observantie te waarborgen.

In de Nederlanden kwam in het laatst van de 14e eeuw deze religieuze herleving zeer sterk tot uiting in den kring van Geert Groote. Om den geest der Moderne Devotie te bewaren, vormden de Reguliere

¹⁾ 1e Mem. Rosa, f. 160v (Blécourt-Meyers, 104): 1434 Maart 31; 2e Rek. v. Godsc. Oom, 1433—'34, f. 55v; De Riemer, *Beschr. van 's Graven-Hage* I. 1, 277; *Die Haghe. Bijdr. en Meded.* (1900), 117 vlg..

²⁾ 1e Mem. Rosa, f. 162 (Blécourt-Meyers, 105).

³⁾ Boven, blz. 110 vlg..

Kanunniken in 1394 of 1395 de Congregatie van Windesheim ¹⁾, waarbij reeds in 1464 niet minder dan twee en tachtig kloosters waren aangesloten. Onder deze twee en tachtig huizen waren er twaalf in Holland en Zeeland gevestigd: tien mannenkloosters — w. o. Bemstein bij Dordt, Nieuwlicht bij Hoorn, St. Jan Evangelist bij Amsterdam, Onze Vrouwen Visitatie bij Haarlem, Engelendaal en Lopsen bij Leiden — en twee vrouwenconventen. Een aantal uitsluitend Hollandse Regulierenkloosters sloot zich nog vóór 1423 tot een afzonderlijke congregatie aan ²⁾, die in 1431 elf huizen omvatte, welk getal in 1444 was aangegroeid tot veertien: zeven conventen van kanunniken en zeven van kanonikessen ³⁾. Dit „Hollandsche Kapittel”, dat in 1441 van bisschop Rudolf van Diepholt nieuwe regels ontving, werd op 3 Maart 1452 definitief georganiseerd door den legaat Nicolaas van Cues, die Syon bij Delft als hoofdklooster aanwees: Kapittel van Syon ⁴⁾. Behalve Syon behoorden er toe o. m. de huizen St. Michiel in den Hem bij Schoonhoven, Emmaus in het land van Stein bij Gouda, de vrouwenkloosters ten Zijl te Haarlem en Mariënpool te Oegstgeest. Regulierenkloosters, zoowel van de Congregatie van Windesheim als van die van Syon, hebben meer dan eens gunstbewijzen van de Bourgondische hertogen ontvangen ⁵⁾.

De meeste vereenigingen van Broeders en Zusters des Gemeenen Levens, een andere, meer oorspronkelijke uiting van de Moderne Devotie, zochten vroeg of laat eveneens aansluiting bij een goedgekeurde orde. Sommigen namen den regel van St. Augustinus aan en vergrootten het ledental der beide Regulierenkapittels, het meerendeel aanvaardde den minder strengen Derden Regel van St. Franciscus ⁶⁾. Omstreeks 1400 vereenigden een aantal van deze Tertiariissenkloosters zich tot het Kapittel van Utrecht ⁷⁾, dat 18 Januari 1401 de pauselijke goedkeuring verwierf. Hoewel het in den loop der jaren verscheidene kloosters aan strengere orden heeft moeten afstaan en niet alle Tertiariissenhuizen waren aangesloten, omvatte dit Kapittel in 1470 het eerbiedwekkende aantal van twee en tachtig conventen, waarvan

¹⁾ J. G. R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, 3 dln. (1875—'80).

²⁾ Römer, *Kloosters en abdijen* I (1854), 363 vlg.; Acquoy, *a. w.* III, 33—43; J. L. Blonden, *Het archief van het klooster St. Michiel in den Hem bij Schoonhoven*, VROA XLVIII. 1 (1925), 169 vlg..

³⁾ Blonden, *t. a. p.*, 206 (reg. nr. 60), 212 (reg. nr. 81).

⁴⁾ *Aldaar*, 208 (reg. nr. 70), 216—218 (reg. nrs. 93—95, 98).

⁵⁾ Boven, blz. 44—47, *passim*, en 246.

⁶⁾ Boven, blz. 20.

⁷⁾ D. de Kok, *Bijdragen tot de gesch. der Ned. Klarissen en Tertiariissen vóór de Hervorming* (1927), 88 vlg. (117—161 de Kapittelbesluiten); D. van Heel, *De Tertiariissen v. h. Utr. Kapittel* (1939); M. Schoengen, *Monasticon Batavum* I (1941).

drie en vijftig in het graafschap Holland ¹⁾. Philips de Goede nam deze Hollandsche kloosters der Derde Orde den 28en November 1445 in zijn bijzondere bescherming ²⁾.

Tegen het midden van de 15e eeuw breekt in de Nederlanden ook bij de kloosters van den Eersten Regel van St. Franciscus en bij de Dominicanen de hervorming zich baan. Het is hier vooral dat de invloed van den hertog van Bourgondië zich doet gelden.

In zijn, wellicht voor Philips den Goede geschreven, verhandeling *De vita et regimine principum* heeft Dionysius van Ryckel, de Doctor Ecstaticus der Kartuziers van Roermond, uiteengezet, hoe en waarom de vorst had te arbeiden voor de hervorming van de geestelijkheid. Dwang mocht hij hierbij op eigen gezag niet aanwenden, daar de geestelijke staat immers verheven was boven de wereldlijke. Wanneer echter overreding niet baatte, kon en behoorde de vorst van den Paus machtiging te verzoeken om geweld te gebruiken, en dan zou hij loffelijk werk kunnen verrichten ³⁾. Welke redenen dienden den vorst tot dezen arbeid te bewegen? De liefde voor zijn volk: hervorming van den geestelijken staat brengt niet slechts heil aan de kerkelijke personen, maar aan de geheele gemeenschap, daar de leeken aan de geestelijken een voorbeeld nemen. Het eigen belang: vrome en voorbeeldig levende geestelijken zijn als leiders van het volk een krachtige steun voor den heerscher, wiens doel het moet zijn, zijn onderdanen te doen leven in onderlingen vrede en hen op te voeden tot Godvreezende en deugdzaame menschen. De vorst en zijn Huis en de geheele gemeenschap verwerven Gods hulp en bescherming door de gebeden en verdiensten van waarachtig devote geestelijken en religieuzen: daarom moet de vorst trachten in zijn gebied het getal van waarlijk vrome lieden, wier gebeden werkelijke waarde hebben, te vergrooten. In het bijzonder moet hij zorgen voor de hervorming van de broeders der vier bedelorden, die overal het predikambt uitoefenen en den taak hebben anderen te evangeliseeren ⁴⁾.

Dezelfde overwegingen keeren terug in den dialoog *De vita et regimine principissae*, dien de Kartuizer later aan hertog Philips' weduwe Isabella opdroeg ⁵⁾, en in het tractaat *Pro reformatione*, dat de vicaris-generaal der Dominicaner-Observanten Johannes Utenhove in 1471

¹⁾ Van Heel, a. w., 84 vlg.. ²⁾ Aldaar, 342—343.

³⁾ Lib. III, art. 27: *Dion. Cartusiani Opera Omnia* XXXVII (1909), 469b—470b.

⁴⁾ Lib. III, art. 28: *ibid.*, 470b—471b.

⁵⁾ *Ibid.*, 513a.

op verzoek van Karel den Stoute samenstelde ¹⁾. In dit laatste geschrift wordt nog een nieuw motief naar voren gebracht: de vorst heeft tegenover de nagedachtenis der stichters, in wier plaats hij is getreden, den zedelijken plicht, toe te zien dat de kloosters beantwoorden aan het doel waartoe zij zijn opgericht.

Dwingende argumenten voor zich van hun plicht en verantwoordelijkheid bewuste vorsten! Bijzonder klemmend waren zij voor de Bourgondiërs in hun betrekkingen met Holland, waar ondanks hun streven naar pacificatie de heillooze twist tusschen Kabeljauwen en Hoeken nog sluimerde, gereed om bij de geringste aanleiding opnieuw uit te breken. Hier konden populaire bedelmonniken, die door hun leefwijze eerbied wisten af te dwingen, inderdaad nuttig werk verrichten — men denke slechts aan machtige volkspredikers als Johannes Brugman of Dirk Colde ²⁾. Een andere sterke beweegreden om de reformatie, met name die van de mendicanten, te bevorderen was voor den hertog zoowel als voor de stadsbesturen gelegen in het armoede-ideaal dat de Observanten beleden. Dit streven naar afstand van allen eigendom viel op gelukkige wijze samen met het streven der wereldlijke overheid naar beperking van de bezittingen der kloosters. De steden droegen er dan ook zorg voor, in overeenkomsten, welke zij sloten met de broeders die zich binnen hun muren vestigen wilden, de bezitloosheid te onderstrepen ³⁾. Niet minder lieten zich bij vorst en burger-magistraten zuiver godsdienstige overwegingen gelden: eerbied voor die streng levende religieuzen en de verwachting, dat zij door hun goede werken en gebeden een machtige voorspraak in den Hemel zouden zijn. Tenslotte was bij de hertogen ongetwijfeld nog een politiek motief in het spel om in het bijzonder de hervormingsbeweging onder de bedelorden te steunen. Het paste bij hun streven naar vrijmaking hunner gebieden van buitenlandsche bindingen, dat de Observanten eigen congregaties vormden, min of meer onafhankelijk

¹⁾ Uitgegeven door R. M. Martin in *Analecta S. Ord. Praed.* XVI (1923/4), 279—300 (289—290). Utenhove baseert zijn betoog voor een goed deel op geschriften van den Franciscaan Bernardinus van Siena. De uiteenzettingen van den Kartuizer zijn trouwens evenmin origineel.

²⁾ Vgl. H. Holzapfel, *Handbuch zur Gesch. des Franziskanerordens* (1909), 219 vlg. Ook Nicolaas van Cues predikte in September 1451 te Haarlem en te Leiden tegen de „parcialitates” (Frederik van Heilo, bij J. C. Pool, *F. v. H. en zijn schriften*, 155) en verklaarde „omnes qui partialitatem tenent atque foveant” onbekwaam om den Jubileum-aflaat te verdienen, „nisi a partialitatibus destiterint et rancorem atque invidiam a cordibus suis dimiserint”: Oud-arch. Ned. Herv. Gem. te Haarlem, inv. nr. G. 449. Deze categorie van onwaardigen vermeldt hij niet bij afkondigingen van den Jubelaflaat elders: Fredericq, *Codex Indulg.*, 135.

³⁾ Boven, blz. 94 n. 1. Vgl. F. v. d. Borne, *De Observantie-beweging en het ontstaan der Prov. Germ. Inf.*, Collect. Francisc. Neerl. II (1931), 154 n. 3.

van de oude ordeprovincies, congregaties bovendien, die hun kern in de Bourgondische landen hadden, en waaruit op den duur inderdaad afzonderlijke provincies voor deze gebieden zijn voortgekomen. Hun bemoeiingen verzekerden hun zekeren invloed op de nieuwe klooster-vereeningen, wier uitbreiding over de omliggende gewesten indirect aan Bourgondië ten goede moest komen ¹⁾).

Overwegingen van politieke aard ook deden den hertog niet iedere hervorming wenschelijk achten en verhinderden Philips den Goede, zijn goedkeuring te hechten aan de pogingen die omstreeks 1450 door den Paus in het werk werden gesteld om de Benedictijnerkloosters in Holland te reformeeren. Toen Nicolaas V in genoemd jaar, op aandringen van den heer van Egmond en van den prior van Syon, den abt van St. Maximin te Trier last had gegeven de abdijen van Egmond en Rijsenburg te visiteeren, verzocht hertog Philips op 6 Februari 1451 den prior, de pauselijke bul aan den stadhouder uit te leveren. Den 4en Mei verbood hij zijn ambtenaren en onderzaten, toe te laten dat de prelaat uit Trier zijn opdracht zou uitvoeren, niet alleen omdat de toestanden in genoemde kloosters niet zoo droevig zouden zijn als men ze den Paus had afgeschilderd, maar vooral omdat deze visitator „in onsen lande ende heerlijcheden niet geseten” was ²⁾. Inmenging van buitenlanders in zaken van kloosters die in zijn landen gelegen waren en onder zijn bescherming stonden, achtte de hertog dus onduldbaar. Van de visitatie op zichzelf was hij niet afkeerig: hij had tevergeefs den Trierschen abt voorgesteld, zijn taak over te dragen aan den abt van St. Bavo te Gent of aan dien van Oudenburg.

Evenzoo verzette de Bourgondische overheid zich in September 1451 tegen de reformatie van Rijsenburg door den legaat Nicolaas van Cues, wiens komst in deze landen, waar hij den jubileum-aflaat bracht en de partijschappen poogde tegen te gaan ³⁾, den hertog overigens niet onwelkom was. Toen de kardinaal de abdij bezocht, was de stadhouder Jan van Lannoy met vele edelen in Rijsenburg aanwezig, om de

¹⁾ Zie hierna, blz. 258 en 262. — In hoeverre de vorming van het Kapittel van Syon, op territoriaal grondslag, onder invloed van den landsheer is geschied, is niet na te gaan. — Vgl. voor de beweegredenen der vorsten in het algemeen: Hashagen, *Staat und Kirche*, 339—350.

²⁾ Chr. S. Dessing, *Bescheiden aangaande de hervorming der tucht in de abdij van Egmond in de 15e eeuw*, WHG 3. LV (1930), 65 vlg. (het plakkaat 81—84); R. R. Post, *De abdij Egmond en de Heilige Stoel*, Meded. Ned. Hist. Inst. te Rome, 2. VI (1936), 41 vlg.; Dessing, *Hervormingspogingen in de abdij van Egmond in de 15e eeuw*, Tijdschr. v. Gesch. (1939), 200 vlg.; M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijsenburg* (1922), 132 vlg., en *Die Reformen in der Abtei Rijsenburg*, Vorreformatiengeschichtl. Forsch. XII (1937), 74—78.

³⁾ Boven, blz. 160 en 250 n. 2.

kloosterjuffers voor ongewenschte hervormingen te behoeden ¹⁾. Later sloot de hertog zich aan bij de protesten der nonnen van Rijsburg, Loosduinen, Leeuwenhorst, Koningsveld en Kerkwerve tegen de maatregelen die door den Heiligen Stoel en diens legaat ten opzichte van de vrouwenkloosters in het bisdom Utrecht waren genomen ²⁾. Tegen een hervorming dezer conventen door inheemsche geestelijken, waartoe de Paus in 1453 opdracht gaf, werd echter geen bezwaar gemaakt. Deze visitatie en reformatie, die met welwillendheid en gematigdheid werd verricht, heeft overigens, tenminste in Rijsburg, weinig duurzame gevolgen gehad. Behalve de tegenzin tegen vreemde hervormers, zal wel vooral de begeerte om den aanzienlijken families in den lande, wier leden de adellijke vrouwenkloosters bewoonden, ter wille te zijn, hier de houding van den hertog hebben bepaald.

Een nieuw bevel tot hervorming van Egmond, dat Paus Nicolaas V den 15en Mei 1453 gaf, wederom op initiatief van den heer van Egmond, stuitte alweer op verzet bij den Bourgondischen landsheer, die zich door het optreden van heer Willem te kort gedaan achtte in zijn rechten van patroon en advocaat der abdij ³⁾. Philips de Goede toonde opnieuw niet afwijzend te staan tegenover een hervorming, mits deze slechts van hem uitging: hij verzocht Paus Nicolaas, alleen aan hem en aan zijn opvolgers het recht te verleen visitatoren voor de abdij aan te wijzen, die in samenwerking met geestelijken van den hertogelijken Raad eventueel noodige hervormingen zouden invoeren ⁴⁾. Op zijn verzoek ook benoemde de Paus in 1457 tot coadjutor, in 1458 tot abt van Egmond: Jacob van Poelgeest, een gewezen Regulier van Syon, die door Nicolaas van Cues tot abt van St. Paulus in Utrecht was aangesteld en die in 1453 één der pauselijke kloostervisitatoren was geweest ⁵⁾.

De hertogen ijverden dus, ofschoon zij — en misschien meer nog hun gemalinnen — den Observanten van iederen regel zeer genegen waren ⁶⁾, in het bijzonder voor de reformatie der bedelorden. Zoowel

¹⁾ Frederik van Heilo, *t. a. p.*, 154. Vgl. Hüffer, *Vrouwenabdij*, 136 vlg. en *Reformen*, 79 vlg..

²⁾ G. Brom, *Nicolaas van Cusa en de kerkelijke tucht in het bisdom Utrecht*, AGAU XXXII (1907), 246 vlg., 256—260; Dez., *Archivalia in Italië* I. 1, 57 (nr. 149); Hüffer, *Vrouwenabdij*, 143 vlg.; *Reformen*, 88 vlg..

³⁾ Dessing, *Bescheiden*, 87—98, *Hervormingspogingen*, 206 vlg.; Post, *t. a. p.*, 43 vlg..

⁴⁾ Dessing, *Bescheiden*, 98.

⁵⁾ Brom, *Archivalia* I. 1, 61 (nrs. 162—163), I. 2, 585 (nr. 1644).

⁶⁾ Men denke aan de voorliefde van Philips den Stoute voor de strenge Kartuziers (Chartreuse van Champmol), die door zijn opvolgers werd bestendig; vgl. Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* I, 231—232; III, 208—209. Zie ook P. Bergmans, *Marguerite d'York et les Pauvres Claires de Gand*, *Bullet. der Mij. v. Geschied- en Oudheidkunde te Gent* XVIII (1910), 271—284, en Fredericq, *Essai*, 101.

bij de Minderbroeders als bij de Predikheeren¹⁾ ging een machtige hervormingsbeweging juist van Holland uit. Om te slagen konden de hervormers, hoewel zij overheden en burgers doorgaans welkom waren, den bijstand van den vorst niet ontberen. Van twee zijden immers ontmoette de uitbreiding der observantie hardnekkigen tegenstand, die zonder wereldlijke hulp moeilijk te overwinnen was: van de ordebroeders die aan de gebruikelijke leefwijze gehecht bleven, de Conventualen, en van de parochiegeestelijken. De laatsten vreesden van de vestiging in hun kerspels van actieve, de volksgunst genietende mendicanten, die evenals zij het recht hadden den zielzorg uit te oefenen, een voor hun inkomsten fnuikende concurrentie²⁾. Deze moeilijkheid werd doorgaans, zij het na veel strubbelingen, opgelost door overeenkomsten, waarin de wederzijdsche rechten, werkzaamheden en inkomsten werden afgebakend.

In de provincie Keulen van de Minderbroedersorde, die ook de Hollandsche kloosters omvatte, was men veelal sterk van den oorspronkelijken regel afgeweken, doch eerst laat drong de observantie, die in de 14e eeuw in Italië, in Frankrijk en elders groote vorderingen had gemaakt³⁾, hier door⁴⁾. De eerste Observanten vestigden zich in 1418 te Gouda, op verzoek van magistraat en burgerij⁵⁾. Den 1en Mei 1436 schonk Philips de Goede hun 50 Philippus-schilden tot hulp voor den bouw van hun kerk, en bij haar testament van 8 October van hetzelfde jaar bedacht Jacoba van Beieren hen met 10 schilden, eveneens voor den bouw van het klooster en opdat de broeders haar in hun gebeden zouden gedenken⁶⁾. Het schijnt echter,

¹⁾ Ten aanzien van de Carmelieten en Augustijner-Eremieten valt hier weinig te berichten. Karel de Stoute was mede-fundator van het Carmelietenklooster te Oudorp (1467): Römer I, 623; BGBH XXI (1896), 131. Zie ook hierna, blz. 260 n. 5.

²⁾ Vgl. Holzapfel, *Handbuch*, 234 vlg.

³⁾ Voornaamste litt.: W. Moll, *Johannes Brugman*, 2 dln. (1854); P. Schlager, *Beiträge zur Gesch. der kölnischen Franzisk.-Ordensprovinz im Mittelalter* (1904); F. van den Borne, *De Observantie-beweging en het ontstaan der Provincie Germania Inferior*, Collect. Francisc. Neerl. II (1931), 133—236; M. Schoengen, *Monasticon Batavum* I (1941), met uitvoerige litt.-opgave voor de afzonderlijke kloosters. — Ten aanzien van de archivalia geldt ook hier wat reeds eerder (blz. 57 n. 1) over de lotgevallen van de archieven der Dominicanen is opgemerkt: B. Verbeek-F. v. d. Borne, *Litteraire bronnen voor de gesch. der Prov. Germ. Inf.*, Collect. Francisc. Neerl. II, 3—5.

⁴⁾ Holzapfel, *Handbuch*, 80 vlg.

⁵⁾ Schlager, a. w., 97—99; Van den Borne, t. a. p., 153—157; Schoengen, a. w., 77—79; P. Clarentius, *De Minrebroeders ter Goude*, Francisk. Leven XII (1929), 82—87, 170—176, 278—282.

⁶⁾ ARA, 5e Rek. v. Godsc. Oom, 1436—'37, f. 103; *Codex diplom. Neerl.* v. h. H. G., 2. I, 215. Vgl. BMHG XXV (1904), 268, 269, 270 (Tres.-rek. Gouda 1437). Zie ook boven, blz. 46, en Addenda.

dat de hervorming hier niet heeft kunnen gedijen, doordat de gardiaan, Christaan Rolins, onder het gezag van de gewone orde-superieuren stond en geen vrijheid van handelen had. In ieder geval werd na den grooten brand van Gouda het Minderbroedersklooster, op verlangen van de stad ¹⁾ en van den hertog, in het begin van 1439 betrokken door Observanten uit Saint-Omer. Evenals hun voorgangers sloten dezen met de stedelijke regeering een overeenkomst, waarbij zij zich o. a. verbonden, vrijwillig de stad te zullen verlaten, wanneer zij zich niet meer aan den regel der orde zouden houden. De betrekkingen tusschen de Goudsche burgerij en de nieuwe Minderbroeders lieten aan hartelijkheid niets te wenschen over. Voor den bouw van het klooster schonken stadsbestuur en particulieren materialen en groote sommen gelds ²⁾. Het gerecht, dat ieder jaar op Sint Franciscusdag (4 October) met de broeders den maaltijd gebruikte, bekostigde ook de reizen naar Rome, die de Observanten moesten ondernemen om hun zaak tegen de „oude broeders” te bepleiten ³⁾.

Den 20en Februari 1439 richtte hertogin Isabella tot den Paus het verzoek, de Franciscanen te Gouda onder een eigen vicaris-provinciaal te plaatsen ⁴⁾, m. a. w. dit klooster aan de rechtsmacht van den minister-provinciaal te onttrekken en het te maken tot den kern van een afzonderlijke Observantencongregatie, zooals er ook in andere provincies der orde bestonden. De oprichting van de Keulsche vicaria werd in 1443 door Eugenius IV toegestaan, doch daar de kloosters nog ontbraken, kwam zij voorloopig onder een commissaris van den vicaris-generaal der Familia Ultramontana, onder wien alle Observantenkloosters in West-Europa buiten Italië ressorteerden.

In 1445 vestigden Minderbroeders der Observantie zich met toestemming van de magistraat in een verlaten Tertiariissenklooster buiten Leiden ⁵⁾. Gaarne wilden zij in de stad zelf komen wonen, doch gerecht

¹⁾ Zie voor de bemoeiingen van het stadsbestuur nog: GA Gouda, Tres.-rek. 1439, f. 15v, en 1444, f. 14.

²⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1445, f. 28; id. 1447, f. 20; id. 1461, f. 25. — Maaltijden op St. Franciscusdag en geschenken in wijn: passim onder „Scheyncken”. Vgl. ook Walvis, *Beschr. van Gouda* II, 116.

³⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1445, f. 14: „Item gescheynct by goetduncken des gerechts ende der vroetscap den Mynrebroeders XV ryders, mede te reysen te Romen van hoirs cloesters wege, roerende van den ouden Mynrebroeders, comt . . . XXV £”. — Tres.-rek. 1447, f. 20: „Item noch betaelt voir den Mynrebroeders III £ groet Vlaems gelts, die men te Brug in die wissel leyde, daer men mede te Romen toech . . .”. — 1447 Jan. 8 werd de Observantenstichting door den Paus bekrachtigd: Clarentius, *De Minrebroeders*, 280.

⁴⁾ Van den Borne, *t. a. p.*, 156.

⁵⁾ Schlager, 100; Schoengen, 132—133; Overvoorde, *Archieven v. d. kloosters* I, 54. Bij het klooster werden verschillende ambachten uitgeoefend. Naar aanleiding hiervan bepaalde de hertog op 28 Sept. 1451, dat binnen 200 roeden van de stadsmuren dezelfde accijnzen betaald zouden worden als in Leiden: GA Leiden, inv. Secretarie nr. 423.

en vroedschap hadden besloten, geen nieuwe geestelijke huizen meer toe te laten. De hertog moest hier uitkomst brengen. Op 3 Maart 1453 verscheen de stadhouder heer Jan van Lannoy op het stadhuis en deed de magistraat mededeeling van een schrijven van hertog Philips, waarin deze hem had opgedragen, de Minderbroeders met hun klooster binnen Leiden te brengen, hetgeen voordeelig zou zijn zoowel voor den vorst en de stad als voor de broeders zelf. De heeren van gerecht en vroedschap verklaarden zich bereid, ter wille van hun landsheer een uitzondering te maken en de Observanten toe te laten, mits dezen zich zouden verbinden te vertrekken, wanneer zij niet volgens den regel leefden, en de toestemming van den Paus zouden vragen ¹⁾. Toen dit pauselijk consent verkregen was, zagen de broeders zich op 15 Maart 1454 een plaats tusschen Mare en Zijlpoort toegewezen, om hun klooster te bouwen. Reeds is vermeld, op hoe onbekrompen wijze de stad hun hierbij behulpzaam was ²⁾.

Nog vóór 1447 (in 1445?) ontstond een derde Observantenklooster te Alkmaar, waarheen de broeders door Philips den Goede zouden zijn geroepen ³⁾. Zeker door diens toedoen werd in 1446 of 1447 te Antwerpen een klooster gesticht en in 1447 bij de Minderbroeders te Mechelen de hervorming ingevoerd ⁴⁾. Afgevaardigden van deze vijf conventen, die dus allen in de Bourgondische landen waren gelegen, kwamen in 1447 te Gouda in kapittel bijeen en kozen zich den Goudschen gardiaan Johannes van der Goes tot vicaris-provinciaal. Thans vormden zij een eigen Keulsche Observantenprovincie.

De eerste aanwinst van het nieuwe vicariaat, dat door de uitzending van een aantal broeders naar Schotland blijk gaf van expansieve kracht, was een klooster te Delft, in 1448 of 1449 opgericht door de stedelijke regeering ⁵⁾. De Minderbroeders hadden hier te kampen met den onwil van den pastoor der Nieuwe Kerk, die hun vestiging jarenlang had tegengewerkt en ook thans op geen accoord wilde ingaan. De

¹⁾ GA Leiden, Vroedschapsboek 1449—'58, f. 28v. — Schlager, *t. a. p.*, en Schoengen, *t. a. p.*, reppen niet van een verplaatsing van het klooster uit Leiderdorp naar de stad.

²⁾ Ibid., ff. 35v, 46. Vgl. boven, blz. 242.

³⁾ Moll, *a. w.* I, 125; Schlager, 101; Schoengen, 14.

⁴⁾ J. Withof, *De hervorming der Minderbroeders te Mechelen rond 1450*, Handelingen v. d. Mechelschen Kring voor Oudheidk., Letteren en Kunst XXXV (1930) 37—55, geeft, op grond van meer gegevens dan ons voor de Hollandsche kloosters ten dienste staan, eenanschouwelijk beeld van de moeilijkheden die de Observanten te overwinnen hadden en van het jarenlange verzet der Conventualen, dat, ondanks herhaald en krachtdadig ingrijpen van den hertog, minstens tot 1464 aanhield. Wat wij van de reformatie der Minderbroeders te Gouda en van die der Predikheeren te Haarlem weten, laat vermoeden, dat het in Holland soms niet anders is toegegaan.

⁵⁾ Schlager, 105—106; Schoengen, 48—49.

bescherming des hertogs, die den 31en November 1449 de zes Observantenkloosters officieel onder zijn hoede had genomen ¹⁾, strekte zich echter over hen uit. Op 8 September 1451 schreven Stadhouders en Raad aan den legaat Nicolaas van Cues, die op het punt stond een bezoek aan Holland te brengen, om de broeders bij hem aan te bevelen, en hem te verzoeken, zijn bemiddeling te willen verleenen in het geschil, „omdat wy wael weten dat onse genadiche heere van Bourgongen goede affectie tot hen heeft” ²⁾.

In 1454 werd te Gorkum eveneens een klooster opgericht, en ook de burgerij van Haarlem wilde de Observanten in haar midden hebben ³⁾. Reeds in 1452 was men hierover doende en werden besprekingen gevoerd met den provinciaal der Minderbroeders van de Observantie, die met het te zijner beschikking gestelde stadsjacht van Leiden was overgekomen ⁴⁾. Den 22en Maart 1453 verleende hertog Philips zijn goedkeuring aan het plan; in 1456 werd met den bouw van het klooster aangevangen ⁵⁾. De Conventualen te Utrecht, die in Haarlem een huis hadden, waar een hunner verblijf hield om inzamelingen onder de burgers te houden, zagen de vestiging van de Observanten met leede oogen. Een nieuwe broeder-terminaris, dien zij in 1463 of in het begin van 1464 naar Haarlem zonden, heeft blijkbaar zooveel last veroorzaakt, dat het gerecht op zijn verder verblijf in de stad geen prijs meer stelde en den Utrechtschen Franciscanen verzocht dezen broeder weer terug te roepen. Het was naar aanleiding hiervan, dat het conflict tusschen de stad en het klooster te Utrecht ontstond, waarvan reeds melding is gemaakt ⁶⁾.

Op meer tegenstand dan elders stuitten de Observanten in Amsterdam ⁷⁾, waar zij zich omstreeks Pinksteren 1462 vestigden in

¹⁾ Gedrukt: Clarentius, *De Minrebroeders*, 281—282; Van den Borne, 159.

²⁾ Gedr.: Van Bleyswijk, *Beschr. van Delft* I (1667), 340.

³⁾ Schlager, 135—136; Schoengen, 90—92.

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1451—'52, f. 102v.

⁵⁾ De bouw zou op kosten van de stad zijn geschied (Schlager, *t. a. p.*; Schoengen, *t. a. p.*); de stadsrekeningen wijzen dit echter niet uit.

⁶⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1463—'64, f. 24: „Item zo wordt Loef gesent mit eenen brieve aen die Minrebroeders t'Utrecht, roerende van dat zy hueren terminaris, die zy in broeder Heymans stede gesent hadden, weder thuis ontbieden zouden, ende was uuyt VI dage, overmits dat hij geen antwoorde gecrigen en konde etc., . . . II & VIII s.” — Vgl. *ibid.*, f. 22v en Tres.-rek. 1464—'65, f. 10v (boven, blz. 183). — Schoengen, *a. w.*, 90, verwerpt de bewering, dat reeds vóór 1456 een Franciscanerklooster te H. zou hebben bestaan, en vermoedt, dat „er ten hoogste sprake (kan) zijn van een terminarishuis van een naburig Minderbroedersklooster”. De hier afgedrukte tekst bevestigt de juistheid van dit vermoeden. Vgl. reeds Van Mieris II, 626 (1339 Dec. 8).

⁷⁾ G. Brandt, *Hist. der Reformatie* I² (1671), 43—49; J. Wagenaar, *Amsterdam* . . . I (1760), 153—155; Moll, *a. w.* I, 129 vlg.; Ter Gouw, *Gesch. van Amsterdam* III, 91—93; Schlager, 112 vlg.; Schoengen, 23—25.

een huis, dat hun tot dit doel was geschonken. Zooals in 1453 te Leiden, maakte ook hier de overheid bezwaar de broeders toe te laten, aangezien het in de stad, krachtens het in 1411 door graaf Willem VI verleende privilege ¹⁾, verboden was huizen, grond of renten aan kloosters over te dragen. Ook nu moest het hertogelijke gezag tusschenbeide komen, maar, anders dan in Leiden, was in Amsterdam de meerderheid van het stadsbestuur niet bereid aan den wensch van den vorst gevolg te geven. Ook de parochiegeestelijken ijverden tegen de nieuwkomers. Niettemin dreven graaf Karel van Charolais en de Observanten hun zin door. Broeder Johannes Brugman wist, naar men weet, in October het volk door zijn prediking op zijn hand te krijgen en brak, bijgestaan door eenige leden van den Raad van Holland, het verzet ²⁾. Om het nieuwe klooster voor verderen overlast te behoeden, nam de hertog het in zijn bijzondere bescherming ³⁾.

De Observantenbeweging in de provincie Keulen, onder de hoede der Bourgondische hertogen ontstaan en gegroeid, mocht zich ook verder in de gunst van het vorstenhuis verheugen. De reformatie van het Minderbroedersklooster te Dordrecht in het begin van de 16e eeuw was mede te danken aan Margaretha van York, de weduwe van Karel den Stoute, die reeds in 1483 in haar weduwengoed Voorne een klooster van hervormde Clarissen te Brielle had gesticht. In Middelburg werd de invoering der Observantie door Maximiliaan van Oostenrijk krachtig bevorderd ⁴⁾.

¹⁾ Van Mieris IV, 187 (boven, blz. 21); vgl. ook de voorwaarden, waarop de stad 20 Juni 1475 de Cellezusters toeliet: GA Amsterdam, Privilegeboek I, f. 34; vgl. Ter Gouw III, 95 en Van Eeghen, *Vrouwenkloosters*, 113 (met foutieven datum: Juni 10).

²⁾ „Mr. Jelis Krabelijn,” raad van den hertog en van den graaf van Charolais, die hierbij een zoo groote rol speelde, is vermoedelijk mr. Gillis de Cabotree (vgl. Moll I, 133 n. 1), die van 1449—'52 procureur-gen. van Holland was: Korvezee, *Samenstelling v. d. Raad* (bij Blécourt-Meyers, *Memorialen Rosa*), lv. Een Heinr. Crabel die Jonge wordt in 1440 vermeld als raad zonder wedde: t. a. p., xl. — Den 25en Maart had Brugman Leiden bezocht: GA Leiden, Burgem.-rek. 1461—'62, f. 72.

³⁾ ARA, 12e Rek. v. Cl. de Vriese, 1462—'63, f. 196: „Upten eersten dach van Maerte anno LXII (1463), geseynt Jan van der Cruce, duerwaider, mit sekere beslotene ende oic opene brieve van mandemente myns vors. gen. heren van sauvegarden ende andere ordinancie, roerende der fondacie ende edificie van den nyen cloester ende convent der broederen van der Observanci van Sinte Franciscus oirde binnen der stede van Aemstelredam, aen die van den gerechte ende anderen dair dat behoirde, om die vors. brieven ter execucie te leggen na der ordinancie ende eyntlicken wille myns vors. gen. heren. Dairomme die vorn. Jan van der Cruce uut was, in vaeren, merren ende keeren, VI dagen, als 't blyct by der cedel van Jacob Bossaert, greffier, die men hier overlevert, begripende quittance. Hem gegeven . . . VIII s. gr.”.

⁴⁾ Schoengen, 61, 45, 147.

Toen in het jaar 1517 de Observanten de Minderbroedersorde gingen vormen, terwijl de Conventualen als een zelfstandige zijtak dezer orde bleven voortbestaan ¹⁾, was het Keulsche Observanten-vicariaat, zoo bescheiden te Gouda begonnen, uitgegroeid tot een machtige provincie, die, ongerekend een groot aantal vrouwenconventen, zeven en veertig kloosters omvatte. In 1527 werden de in de Nederlanden gelegen huizen als een afzonderlijke *Provincia Germaniae Inferioris* van die van Keulen afgescheiden, zooals reeds in 1523 de Vlaamsche kloosters van de Fransche provincie waren losgemaakt. Het Bourgondische streven naar zelfstandigheid ook in de kerkelijke organisatie, dat zich reeds onder Philips den Goede afteekende, was hier met goeden uitslag bekroond ²⁾.

De ontwikkeling van de Observantie-beweging onder de Dominicanen ³⁾ vertoont met die onder de Franciscanen menig punt van overeenkomst. Ook bij hen werd de provincie, waartoe de Hollandsche kloosters der orde behoorden, de *Provincia Saxonia*, eerst betrekkelijk laat door de reformatorische stroomingen beroerd ⁴⁾; ook hier ging de hervormingsbeweging van de Hollandsche kloosters uit en werd zij krachtig door de Bourgondische vorsten gesteund.

Een eerste poging, die omstreeks 1400 werd ondernomen om bij de Predikheeren van Utrecht de strenge observantie te herstellen, genoot de sympathie van het Hollandsche gravenhuis: in dezen tijd werd het Jacobijnenklooster in Den Haag gesticht ⁵⁾. Blijvende gevolgen schijnt dit niet te hebben gehad. In de Hollandsche kloosters, zoo goed als elders, was niet alleen de collectieve armoede in onbruik geraakt, doch was ook de individueele bezitloosheid der broeders een fictie geworden ⁶⁾. De Jacobijnen te Haarlem gaven, kort na het

¹⁾ Holzapfel, *Handbuch*, 153 vlg..

²⁾ Van den Borne, *De Observantie-beweging*, 179 vlg.. De Provincie Germ. Inf. werd in 1529 uitgebreid met de kloosters te Utrecht en Amersfoort, die tot dusver tot de Prov. Colonia hadden behoord. Utrecht was inmiddels in het Bourgondische rijk opgenomen: t. a. p., 183 n. 3.

³⁾ Voornaamste litt.: Quétif-Echard, *Scriptores Ord. Praed.* I (1719), 870; De Jonghe, *Belgium Dominicanum* (1719), 4 vlg.; A. Mortier, *Hist. des Mâtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs* IV (1909), 442 vlg.; P. von Loë, *Statistisches über die Ordensprovinz Saxonia*, Quellen u. Forsch. z. Gesch. d. Dominik.-ordens in Deutschl. IV (1910), 37—42; G. A. Meyer, *Een Hollandsche kloosterhervorming in de 15e eeuw*, De Katholiek CXLVI (1914), 113—150, en *Dominic. Studiën* (1920), 393—400; R. M. Martin, *Un réformateur avant Luther: Le dominicain Jean Uytenhove de Gand*, AHEB XL (1914), 33—55, en *Tractatus „Pro Reformatione“*, Analecta S. Ord. Praed. XVI (1923/4), 46—48, 279—304.

⁴⁾ Von Loë, a. w., 8.

⁵⁾ Boven, blz. 49.

⁶⁾ Mortier, a. w. IV, 198 vlg., 324 vlg., 493 vlg.; *Acta Capitulorum Generalium Ord. Praed.*, ed. Reichert, III (1900), 203, 204, 210 vlg., 228 vlg., 271, 293, 307. Cf. boven, blz. 49 n. 6, 66.

vertrek van den voortreffelijken, maar vermoedelijk weinig strengen Grooten Prior ¹⁾, het stadsbestuur reden tot klagen. Op verzoek van de magistraat kwam de provinciaal in 1435 naar Haarlem over, om het klooster te visiteeren en de broeders „in goeden regimente te setten” ²⁾.

In 1444 vervingen de Dominicanen te Rotterdam hun terminarishuis aldaar door een werkelijk klooster, waar weldra, onder invloed van fraters die te Bologna hadden gestudeerd, de strenge observantie werd ingevoerd, zooals die in de conventen van Noord-Italië bloeide. Rotterdamsche Observanten trokken in 1455 naar Calcar, waar hertog Jan van Kleef, neef van Philips den Goede, een klooster voor hen stichtte. In hetzelfde jaar werden ook de Predikheeren in Den Haag voor de hervorming gewonnen, evenals die te Gent, waar Johannes Utenhove prior was ³⁾. De generaal der orde, Martialis Auribelli, die in 1457 een visitatie-reis door de Nederlanden ondernam, voerde ook in het klooster te Rijsel de reformatie in, en benoemde op 4 October 1457 Johannes Utenhove tot zijn vicaris-generaal over de vijf Observantenhuizen in de Saksische en Fransche provincies. De invloed van Philips den Goede is hier duidelijk te onderkennen: zijn biechtvader Simon de Laude, bisschop van Siliwri, en Johannes Operatoris, biechtvader van Karel van Charolais, waren bij de installatie van Utenhove aanwezig ⁴⁾.

Hertog Philips, die zulke hartelijke betrekkingen met de Predikheeren onderhield, legde voor de hervorming dezer orde bijzondere belangstelling aan den dag. Het herstel van de observantie bij de Jacobijnen te Haarlem, dat ook door het stadsbestuur werd gewenscht, heeft hij krachtig bevorderd. Reeds op het Kapittel-Generaal te Montpellier in 1456 was een verzoekschrift van den hertog ingekomen om de kloosters van Zutfen en Haarlem te doen reformeeren ⁵⁾. Politieke bijbedoelingen ontbraken niet: de vermelding van Zutfen wijst er op, dat de Bourgondiër in 1456 ook de kloosterhervorming dienstbaar

¹⁾ Boven, blz. 61.

²⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1435—'36, f. 205v.

³⁾ Meyer, *Holl. kloosterhervorming*, 121 vlg. — Zie over Joh. Utenhove, behalve de blz. 258 n. 3 vermelde litteratuur, een artikel van Brinkerink in *N. Ned. Biogr. Wdbk.* IX (1933), kol. 1145—1148; over zijn geschriften: St. Axters, *Bijdragen tot eene bibliographie v. d. Nederl. Dominikaansche vroomheid*, *Ons Geestelijk Erf* VII (1933), 24—26, nrs. 251—256.

⁴⁾ Quétif-Echard I, 870b; Meyer, *t. a. p.*, 130. — Simon de Laude O. P. was een merkwaardig Observant, geenszins afkeerig van beneficijs (zie ben., blz. 297). In 1442 voerde hij een proces om de priorij van Frasnes-lez-Gosselies, waarop hij krachtens een expectans aanspraak maakte: Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 189.

⁵⁾ *Acta Cap. Gen.* III, 266.

X trachtte te maken aan zijn doel: penetratie in het Geldersche hertogdom ¹⁾. Het Kapittel had den provinciaal van Saksen, Johannes van Essen, met de visitatie belast, doch veel resultaat heeft dit niet gehad. In 1459 verzocht hertogin Isabella aan Paus Pius II opnieuw, maatregelen voor de invoering der observantie te Haarlem te willen nemen, en de Paus, aan dezen wensch gevolg gevend, gaf op 12 November 1459 den bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, opdracht om in samenwerking met den vicaris-generaal der hervormde Dominicanenkloosters de Haarlemsche Predikheeren aan dezen te onderwerpen ²⁾. Op 16 Februari 1460 werd ingevolge deze opdracht door den bisschop-biechtvader van Philips den Goede, als gedelegeerde van bisschop David, het klooster te Haarlem gereformeerd ³⁾. De hertog verleende hierbij allen steun om het werk te doen slagen ondanks het verzet der broeders, die van een hervorming niets wilden weten. Hij verbood den 4en Februari 1460 het gerecht van Haarlem, op een boete van 100 gouden leeuwen, toe te laten dat weerbarstige kloosterlingen in de stad een onderkomen vonden, en nog in 1463 schreef hij de magistraat van Haarlem maatregelen voor om de observantie in het Jacobijnenklooster te handhaven ⁴⁾. De Conventualen gaven echter den hoop niet op, het Haarlemsche convent weer aan hunne zijde te krijgen: in 1472 of 1473 richtte het gerecht tot den prior der Predikheeren te Utrecht het verzoek, de Jacobijnen te houden in de reformatie waarin zij waren, „zonder eenige nyewicheit te doen ⁵⁾.”

Inmiddels hadden de Observanten een vaste organisatie gekregen. De volmacht die Auribelli in 1457 aan Utenhove had gegeven, was met de afzetting van dezen generaal in 1462 komen te vervallen. Diens opvolger Koenraad van Asti belegde in October 1464 te Rijsel een vergadering, waartoe Utenhove en de overige priors der Observantenkloosters werden uitgenoodigd. Deze kloosters waren thans negen in

¹⁾ Vgl. boven, blz. 143.

²⁾ Brom, *Archivalia* I. 2, 587 (nr. 1651); A. J. J. Hoogland, *De Dominicanen te Haarlem*, BGBH XV (1888), 162—163 (1459 Oct. 14).

³⁾ De Jonghe, *Des. Bat. Dom.*, 58; Hoogland, *aangeh. art.*, 113; Meyer, 124; Brom, *Archiv.* I. 1, 69 (nr. 185). — GA Leiden, Burgem.-rek. 1459—'60, f. 86: „Item upten XXVIIIen dach in Febrero (1460) quam tot Leyden die bisscop biechtvader mijns genadichs heeren van Bourgongen, van der Jacopinen oirde van der Observancie, zoe hy tot Harlem geweest hadde om reformatie te doen ende doir Leyden reysde, zoe wort hem zynen cost, die hy tot Huye Heynrixzoens gedaen hadde mit zyn broederen, van der stede wegen betaelt, ende beliep in als XXVI s. VIII d.”. Zie ook Addenda.

⁴⁾ Hoogland, *t. a. p.*, 113; Meyer, 124, 128.

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1472—'73, f. 75; vgl. f. 67: overeenkomstig verzoek aan den provinciaal der Carmelieten te Keulen met betrekking tot het Vrouwenbroedersklooster.

getal, waaronder de drie Hollandsche van Rotterdam, Den Haag en Haarlem, en het Jacobijnenklooster te Brussel, dat in 1457 door Isabella van Portugal was gesticht ¹⁾. Te Rijsel nu werd de Observantengroep door den generaal in een formeele congregatie veranderd: de kloosters werden exempt van de provincialen van Saksen en Francië en samengevoegd tot een Hollandsche Congregatie, onder Utenhove, die met uitgebreide bevoegdheden werd voorzien, als vicaris-generaal, Hertog Philips, onder wiens hooge patronaat de oprichting der Congregatie geschiedde, was den 9en October met zijn hof bij de mis in de kloosterkerk aanwezig en nam waarschijnlijk ook aan de processie deel ²⁾.

De nauwe betrekkingen tusschen de Hollandsche Congregatie en het vorstenhuis bleven bestendigd. Karel de Stoute, die de Dominicanen te Valenciennes wenschte te reformeeren en vervolgens ook alle andere kloosters der orde in zijn landen, richtte in 1471 tot Utenhove het verzoek, hem nauwkeurig in te lichten over het wezen der observantie en over de wijze waarop bij de invoering ervan te werk moest worden gegaan. In antwoord hierop schreef Utenhove ter voorlichting van den hertog de verhandeling *Pro reformatione*, waarin hij den nadruk legde op den plicht der vorsten aan de hervorming der kloosters hun krachten te wijden ³⁾. Dit inroepen van wereldlijke hulp werd door de niet-Observanten zeer ongaarne gezien; herhaaldelijk was op Generale Kapittels den broeders verboden, bij wereldlijke personen kwaad te spreken van hun ordegenooten of zich voor invoering der hervorming te wenden tot vorsten of prelaten, opdat de kloosterchandalen niet ter kennis van de leeken zouden worden gebracht en de wereldlijke macht geen kans gegeven zou worden zich in de zaken der orde te mengen. In 1456 was dit verbod opnieuw scherp geformuleerd door het Kapittel te Montpellier, hetzelfde dat hertog Philips' aanvraag om reformatie van de kloosters te Zutphen en Haarlem te behandelen kreeg ⁴⁾. Edoch, het is de vraag of de Observanten

¹⁾ Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica* I, 457; Meyer, 129.

²⁾ Quétif-Echard I, 870b; Meyer, 126 vlg., Mortier IV, 444 vlg., cf. 443: „Elle (la congrégation) commença pour des motifs de souveraineté temporelle, en vue d'être agréable au duc de Bourgogne”. — De grondslagen voor de nieuwe organisatie zouden reeds door Auribelli gelegd zijn op het Gen.-Kapittel te Nijmegen in 1459: De Jonghe, *Des. Bat. Dom.*, 131; Meyer, 123.

³⁾ R. M. Martin, *Tractatus „Pro Reformatione”*, 279—300. De brief van Karel den Stoute (1471 Sept. 2) *ibid.*, 48; het antwoord van Utenhove (1471 Oct. 12), *ibid.*, 279; beide brieven ook in *AHEB* XL (1914), 54—55. — Een overzicht van den inhoud van het tractaat bij Mortier IV, 445—450, beknopter bij Meyer, 131—132.

⁴⁾ *Acta Cap. Gen.* III, 261, cf. 204 (Kapittel te Keulen, 1428) en 230 (Kap. te Colmar, 1434).

oait veel vorderingen zouden hebben gemaakt indien zij zich uitsluitend aan hun onmiddellijke superieuren hadden gehouden.

Onder de bescherming van de wereldlijke vorsten en overheden floreerde de Hollandsche Congregatie ¹⁾, allen tegenstand der Conventualen ten spijt. Negen kloosters telde zij bij haar oprichting, zes en zestig, benevens negen Dominicanessenhuizen, in 1511, aan den vooravond van haar ontbinding. De hervorming, die van Rotterdam was uitgegaan, had zich over geheel West- en Noord-Europa verbreid, van Savoye en Bretagne af tot aan Finland toe ²⁾. Op aandrang van koning Lodewijk XII van Frankrijk, wien het hinderlijk was, dat enkele tientallen Predikbroederskloosters in zijn gebied tot een onder Bourgondischen invloed staand kapittel behoorden, werden in 1514 de Fransche kloosters door den generaal van de Hollandsche Congregatie afgescheiden en tot een Congregatio Gallicana vereenigd. Enkele maanden later, op 2 Juli 1515, richtte Paus Leo X op verzoek van Karel V de Provincia Germaniae Inferioris op, die de zes en twintig Nederlandsche Observantenhuizen van de Saksische en Fransche provincies omvatte ³⁾. Nog vóór de Franciscanen hadden de Dominicanen een organisatie gekregen die met de staatkundige grenzen van de Bourgondische Nederlanden samenviel.

¹⁾ Haar kapittelvergaderingen werden door den hertog van Bourgondië en door andere vorsten met belangrijke bedragen gesubsidieerd: Meyer, 143. Ook de stad Haarlem schonk 3 £ gr. VI., toen in 1476 in het klooster aldaar kapittel werd gehouden: Tres.-rek. 1475—'76, ff. 77v. — De „Acta Capitulorum” der Congregatie (zie Mortier IV, 525 n. 1), die p. G. Meyer indertijd wilde publiceeren (Meyer, 142, n. 1), zijn nog steeds onuitgegeven. Het Institutum Historicum Ord. Praed. te Rome bereidt sinds eenigen tijd een uitgave voor (mededeeling van Dr. C. H. Lambermond O. P.).

²⁾ Meyer, 128 vlg., 139 vlg.. — Albert Pietersz., van 1460—'65 prior in Den Haag, was in de zeventiger jaren met succès in de Baltische gebieden voor de reformatie werkzaam. Zie over hem: P. v. Loë in *Beitr. zur Gesch. des Nieder-rheins* XI (1879), 93.

³⁾ Meyer, 141.

XIV

GEWIJDE PROPAGANDA: DE GENERALE PROCESSIËN

De diensten, door de hertogen aan de Kerk bewezen, verlangden wederdiensten. Kerken en kloosters hadden van tijd tot tijd met voorschotten de hertogelijke financiën door moeilijke perioden heen te helpen. Doch niet slechts financieele, ook moreele steun werd van de geestelijken verwacht. Hiervóór is reeds het vermoeden uitgesproken, dat in Holland kanselredenaars de vestiging van het Bourgondische gezag hebben vergemakkelijkt, en dat de bedelorden wel vooral wegens hun maatschappelijke beteekenis de belangstelling en de gunst van den vorst hebben genoten ¹⁾. Inderdaad waren Philips de Goede en Karel de Stoute ten volle doordrongen van de waarde van hetgeen later „propaganda” zou heeten, en stelselmatig hebben zij de openbare meening bewerkt. In de organisatie van hun propaganda was aan den clerus een belangrijke taak toebedeeld.

Het is steeds het doel der Bourgondiërs geweest, hun heterogene bezigtingen samen te smeden tot hechter eenheid — eenheid niet slechts uiterlijk, doch ook innerlijk. De centrale regeeringsinstellingen die zij naar Fransch voorbeeld schiepen boven de gewestelijke besturen, vereenigden de verschillende landen in één rijk. Nauwer nog werden de banden tusschen de gewesten aangehaald en werd de eenwording bevorderd door de bijeenkomsten der Generale Staten. Maar daarnaast verwaarloosden de hertogen niet de onmiddellijke propaganda onder het volk en trachtten zij de openbare meening op te voeden tot een Bourgondisch gemeenschapsbesef.

Groote waarde hebben zij gehecht aan een officieele berichtgeving. Geregeld hielden zij hun steden op de hoogte van de belangrijkste gebeurtenissen, hun persoon of hun landen betreffende. De nieuwstijdingen, die zij hun deden toekomen — hetzij direct, of door bemiddeling van de gewestelijke Raden — hadden niet slechts ten doel de nieuwsgierigheid der poorters te bevredigen: door keuze en inkleeding waren zij er vooral op gericht de burgerij voor den vorst en zijn staatkunde te winnen ²⁾. De medewerking van de Kerk was echter

¹⁾ Boven, blz. 60 en 250.

²⁾ Een vroeg, maar sprekend, voorbeeld is de berichtgeving van de gevangenneming van Jeanne d'Arc. ARA, 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, f. 117v: „Item, uptie selve tijt (1430 Juni 1) Jan Dorpion, mijns gen. heren bode, die brieve gebrocht hadde van m. gen. h. van der reyse die m. gen. h. hadde

noodzakelijk om aan de berichten die zij zonden de grootst mogelijke openbaarheid te geven. Wilden de onderzaten op de meest doeltreffende wijze er van doordrongen worden, minder als Vlamingen, Brabanders, Hollanders, meer als Bourgondiërs te denken, dan moesten zij dáár gegrepen worden waar zij het meest ontvankelijk waren: in hun godsdienstig gevoel.

Niet alleen door kleurige kerkraden werden de Hollanders aan het bestaan van hun afwezigen landsheer herinnerd. Bij blijde en droevige voorvallen in het hertogelijke Huis, aan den vooravond van groote politieke en militaire gebeurtenissen, na behaalde overwinning of gesloten vrede, gingen van Den Haag boden uit naar steden en ambtenaren, provisoren en dekens, met den opdracht uit naam van den hertog, om overal het Heilige Sacrement te doen dragen in generale processie, ten einde God te bidden om zegen of Hem te danken voor Zijn genade ¹⁾. Soms ook werd den kloosters verzocht terzelfdertijd eveneens processie te houden. Alle ambacht en nering moest stilliggen, alle taveernen dienden gesloten te zijn, en een ieder was verplicht, op zekere straffe, mee te gaan in den ommegang, achter geestelijkheid, magistraat en corporaties, en de sermoenen aan te hooren die de beteekenis der plechtigheid aan allen duidelijk maakten ²⁾. Zoo geschiedde in 1435

voir Compingen, dair die Maecht gevangen wort, denselven gesent mit dier tijdinge tot Leyden, tot Delff, tot Rotterdamme, Tordrecht ende tot Zevenbergen; gegeven te verdrinken II gul.. — Item, om derselver saiken wil Claistgen die bode gesent mitter tijdinge tot Weesp, t'Aemsterdamme ende voort overall in Vrieslant, gegeven II scilden, fac. tesamen X s. X d. gr.". — Vgl. GA Leiden, Burgem.-rek. 1429—'30, f. 14v (Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen* II, 294), en voor den tekst van den brief: J. Quicherat, *Procès de Jeanne d'Arc* V, 166 vlg.: bericht aan de stad Saint-Quentin. — Het belang van een dergelijke officieele berichtgeving werd ook door Lodewijk XI van Frankrijk zeer wel ingezien: H. Sée, *Louis XI et les villes* (1891), 191 vlg..

¹⁾ Vgl. bij het volgende: L. Gilliodts-van Severen, *Invent. des archives de Bruges* VI (1876), 106—108, voor den tijd van Karel den Stoute, en Edw. Gailliard, *De „Processiën generael" en de „Hallegeboden" te Brugge*, Versl. en Meded. der Kon. VI. Acad. (1912), 1061—1229 (vooral 1095 vlg.), met een overvloed van teksten en gegevens, voornamelijk den tijd na 1477 betreffende. L. de Burbure, *De Antwerpsche ommegangen in de XIVe en XVe eeuw*, Antw. Bibliophilen, nr. II (1878) heeft alleen op de vaste processiën betrekking.

²⁾ ARA, 17e Rek. v. Cl. de Vriese, 1467—'68, ff. 91—91v: 1467 Nov. 2, brieven van den Raad aan de steden van Holland en Zeeland, „dairmede dat elcx van den steden ende plaetsen voirs. beteykent wert, elcx in hueren bewinde, terstont ende oick voortan alle Vridage een generale processie te doen geschien ende alle den poerteren ende inwoneren te bevelen, up sekere peynen, mit himl. in die voirs. processie te gaen ende dien tyt geen ambochte noch wercke te doen, getruwelic ende devotelic biddende voer mynen voirs. genadichen hiere ende zyne lieven geselschap, dat him zege ende victorie tegens den Lukenairs geschien, ende oick uphouden mach die plage van der pestilencie, die noch in zynre genaden landen regnierende was". — Vgl. Gailliard, *a. w.*, 1124.

ter viering van den vrede met Frankrijk ¹⁾, zoo ook in 1453, toen de hertog te velde lag tegen zijn opstandige onderzaten van Gent ²⁾. Tijdens graaf Karels deelneming aan de *Guerre du Bien public* werden in de steden herhaaldelijk processies gehouden om te bidden voor een goeden afloop van den veldtocht, en na den slag van Montlhéry werd op dezelfde wijze dank gebracht voor de overwinning. De gezamenlijke Hollandsche steden gaven bij deze gelegenheid uiting aan hun blijdschap door overal nog een tweeden ommeegang te bevelen ³⁾. Evenzoo werd in 1466 gedankt voor de victorie op Dinant behaald ⁴⁾, in 1467 gebeden om zege op de Luikenaren ⁵⁾, in 1468, 1471 en 1472 de zegen des Hemels afgesmeekt voor de wapenen van Karel den Stoute in den oorlog tegen Frankrijk, en werden gebeden opgezonden voor het behoud van den vorst ⁶⁾. De onbevredigende afloop van de onderneming tegen Neuss werd bemanteld door het houden van algemeene processies, door den hertog in eigenhandig geteekende brieven „scarpelic” bevolen, om den Hemel te danken voor de overwinning, die op den keizer was verkregen ⁷⁾. Van ganscher harte zullen de Hollanders en Zeeuwen in 1465 hebben deelgenomen aan de processie om God te loven voor de verzoening tusschen hertog Philips en zijn zoon ⁸⁾, en nog in 1470 om Hem te danken voor de genade, den hertog en diens landen bewezen, toen de samenzwering van den bastaard Boudewijn van Bourgondië tegen het leven van Karel den Stoute was verijdeld ⁹⁾.

¹⁾ 3e Rek. v. Godsc. Oom, 1434—'35, f. 90v: 1435 Aug. 9.

²⁾ 2e Rek. v. Cl. de Vriese, 1452—'53, f. 140: 1452 Juni 17 worden brieven van den Raad aan de provisoren en dekens van Holland gezonden, „inhoudende dat zy terstond ter eeren ende waerdicheit Gods dat Heilige Sacrament willen doen dragen mit processien, updat onse genadiche heere, die up deser tyt in velde leecht tegen zyne rebelle ondersaten van Gendt, victorie ende voirspoet hebben mach mit zynen vrienden, ende dat Onse Lieve Heere God zyn gracie ende genade verleen wille, dat ruste ende vrede in alle myns voirs. genadichs heeren landen wesen ende blyven mach . . .”. — Evenzoo 1453 April 3, opdat de zoen, waarover onderhandeld werd, tot stand mocht komen (f. 164v).

³⁾ 15e Rek. v. Cl. de Vriese, 1465—'66, f. 69v; GA Leiden, Burgem.-rek. 1464—'65, f. 84. Vgl. F. Prims, *Gesch. van Antwerpen* VI. 1 (1936), 143.

⁴⁾ 16e Rek. v. Cl. de Vriese, 1466—'67, f. 89v: 1466 Sept. 2.

⁵⁾ 17e id., 1467—'68, ff. 91—91v: 1467 Nov. 2.

⁶⁾ 18e id., 1468—'69, ff. 99 vlg.: 1468 Sept. 2; (11e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1471—'72, ff. 140 vlg.: 1472 Juni 20; evenzoo Juli 20 (f. 145v); GA Leiden, Burgem.-rek. 1470—'71, f. 82: 1471 Feb. 22.

⁷⁾ (14e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1474—'75, f. 201v (1475 Juni 26); vgl. f. 200 (Juni 10); Burgem.-rek. Leiden 1474—'75, f. 85 (Juni 18). — Processiëngeneraal tijdens Karels laatste veldtochten, 1476 Mei, Sept. 17 enz.: Burgem.-rek. Leiden 1476—'77.

⁸⁾ 14e Rek. v. Cl. de Vriese, 1464—'65, f. 119: 1465 April 19; Burgem.-rek. Leiden 1464—'65, f. 84.

⁹⁾ (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 124: 1470 Dec. 29. — Zie over dit complot: Chastellain V, 472 vlg..

Meermalen werden zulke ommegangen in een kort tijdsbestek herhaald. Toen Philips de Goede in het begin van 1462 zwaar ziek lag, werd den Hollandschen en Zeeuwschen steden verzocht, eenmaal per week een processie te laten houden en een mis van de Heilige Triniteit te doen celebreeeren, terwijl in alle kloosters en godshuizen voortdurend voor den zieken hertog moest worden gebeden ¹⁾. Wekelijks ook moest in 1465, 1467 en 1468 de processie gedragen worden, zoolang Karel de Stoute in het veld zou zijn.

De processieën-generaal, met hun politieken inslag, zijn in de eerste jaren der 15e eeuw in de Nederlanden in zwang gekomen ²⁾, wellicht weer in navolging van Fransche gebruiken, en zijn in den loop van deze eeuw steeds talrijker geworden ³⁾. In Vlaanderen kwamen dergelijke ceremoniën nog vrij wat veelvuldiger voor dan in Holland. Terwijl in Leiden, blijkens de stadsrekeningen, in de jaren 1469—1472 dertien algemeene processieën plaatsvonden — waaronder één ter wille van den hertog en twaalf gewone, die door den bisschop waren gelast — beleefde Brugge er in deze zelfde periode niet minder dan drie en veertig ⁴⁾. In 1475 werd hier het ongekend hooge getal van twee en twintig bereikt; Leiden heeft er in het zelfde jaar slechts vijf gekend, waarvan twee op verzoek van den hertog werden gehouden ⁵⁾.

Wij kunnen ons nauwelijks een voorstelling maken van den indruk, dien deze kerkelijke plechtigheden op de 15e-eeuwsche bevolking van de Nederlanden hebben gemaakt. In later tijden zouden hier dergelijke bevolen betoogingen hun uitwerking voor een groot deel hebben gemist. Hoe echter de middeleeuwsche gemoedsgesteldheid hierop heeft gereageerd, kunnen wij hoogstens aanvoelen op grond van enkele uitlatingen van tijdgenooten. Bekend is de schildering die Chastellain geeft van de toewijding in processie en gebed der burgers

¹⁾ 11e Rek. v. Cl. de Vriese, 1461—'62, ff. 167v—168 (1462 Feb. 15), 169v—170 (Feb. 25), 170v (Maart 2); Burgem.-rek. Leiden 1461—'62, ff. 71v (Feb. 19), 75v (Oct. 24). — Vgl. Gilliodts-van Severen, *Invent. des arch. de Bruges* V (1876), 434 vlg..

²⁾ Gailliard, *De „Processieën generael”*, 1095.

³⁾ Gilliodts-van Severen, *Invent.* VI, 107, telt er te Brugge niet minder dan 101 in de jaren 1468—'76; Gailliard, *a. w.*, 1100.

⁴⁾ GA Leiden, Burgem.-rek. 1468—'69; id. 1469—'70, f. 63v; id. 1470—'71, f. 82; id. 1471—'72, f. 92; Gilliodts-van Severen, *Invent.* VI, 107. — Het is opmerkelijk, dat in de Leidsche rekeningen, die onder de rubriek „Wyn op 't Sacramentsdach” alle gehouden generale processies opgeven, verscheidene door den Raad van Holland verzochte ommegangen ontbreken.

⁵⁾ Gilliodts-van Severen, *t. a. p.*; GA Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, f. 85. Het grootste aantal generale processies binnen één jaar valt te Leiden in 1465: 7 ommegangen, waarvan 4 voor den hertog en zijn zoon (Rek. 1464—'65, f. 84).

van Abbeville tijdens hertog Philips' ziekte in 1462 ¹⁾. Een ander maal prijst hij, naar aanleiding van een algemeene processie in Den Haag in 1456, waarbij een door den Paus gezonden kruisvaan werd rondgedragen, de groote devotie die het Hollandsche volk aan den dag legde ²⁾. Niet altijd zal de ontroering zoo hevig zijn geweest; vooral in de groote steden van het Zuiden kan de veelvuldigheid dezer ommegangen de ontvankelijkheid der gemoederen op den duur eenigszins hebben afgestompt. Maar zelfs al ontzegt men den processiën-generaal iedere hartstochtelijke bewogenheid en beschouwt men ze allen als gedwongen uitingen van religieuze vleierij ³⁾, hun beteekenis voor de wordende eenheid der Nederlanden en voor de ontwikkeling van een gevoel van saamhoorigheid in de Bourgondische gewesten mag niet worden onderschat.

Holland lag in een uithoek van het rijk van Bourgondië, over zee: „ce pays effondré et de mer environné” ⁴⁾. Het was een eigengereid landje, dat in 1436 weigerde buiten de landspalen den hertog te dienen in een oorlog die niet in het belang van het gewest was, dat in 1438 een oorlog ontketende die schadelijk was voor de belangen der andere gewesten ⁵⁾. Van tijd tot tijd werden nu de Hollanders in kennis gesteld van het wel en wee van den hertog en diens landen, en werd hun aandacht gevraagd voor gebeurtenissen, die wellicht buiten den kring hunner onmiddellijke belangen lagen, maar waarvoor toch hun geldelijke of militaire steun werd verwacht. Door een met hooger wijding omgeven propaganda werd hun ingeprent, dat zij niet meer op zichzelf stonden, maar deel uitmaakten van een grooter geheel.

Zeër zeker zijn het niet uitsluitend overwegingen van wereldlijken aard geweest die de hertogen van Bourgondië tot het gelasten van deze ommegangen hebben bewogen: aan gebeden en missen hebben zij stellig groote zelfstandige waarde toegekend ⁶⁾. Maar het propagandistische element in dit alles is wel zeer sterk. Deze processiën immers

¹⁾ Chastellain IV, 201; Du Clercq III, 205. Vgl. J. Huizinga, *Uit de Voor-geschiedenis van ons nationaal beseft*, Tien Studiën (1926), 11; *Herfsttij der Middeleeuwen* ³ (1928), 22.

²⁾ Chastellain III, 117—120.

³⁾ Gilliodts-van Severen, *Invent.* V, 434; VI, 106.

⁴⁾ Aldus Laurent Pignon, biechtvader van Philips den Goede, in een geschrift van 1428: Quétif-Echard, *Scriptores Ord. Praed.* I, 805b; vgl. Huizinga, *Voor-geschiedenis*, 66.

⁵⁾ H. A. Poelman, *Een middeleeuwsche kaperoorlog*, Hist. Avonden III (1916), 68—87.

⁶⁾ Vgl. Chastellain IV, 212.

gingen vergezeld van predicaties ¹⁾ door de beste kanselredenaars, die beschikbaar waren, Predikbroeders of Minderbroeders meestal. Doorgaans werden er bij deze gelegenheden twee van zulke preeken gehouden, soms drie, of zelfs vier, alles op kosten van de steden.

Uiteraard waren dit gelegenheidssermoenen, en op hoogtijdagen van het vorstelijke Huis zullen zij dit zijn geweest in den vollen zin van het woord. De prediker zal zich in zulke gevallen hebben kunnen beperken tot lofredenen op de deugden van den hertog en de zijnen en tot zekere gemeenplaatsen, zooals de omstandigheden hem aan de hand deden, om bij de toehoorders gevoelens van aanhankelijkheid op te wekken of aan te wakkeren. Wanneer echter een staatkundige gebeurtenis aanleiding was tot het houden van een generale processie, dan werd meer van den redenaar verwacht: hij moest de zienswijze der Bourgondische regeering propageeren en door zijn woord de openbare meening in de gewenschte richting leiden. De hertogelijke brieven die de ommegangen bevalen, leverden hem tevens het thema voor zijn preek ²⁾.

Aanwijzingen van meer directe bemoeiingen van de overheid met dezen vorm van volksvoorlichting ontbreken niet. De ijver, door den Président du Conseil Guillaume Fillastre in 1464 aan den dag gelegd om door processies en sermoenen het publiek in de juiste stemming van offervaardigheid voor den kruistocht te brengen, is reeds ter sprake gekomen ³⁾. Koning Lodewijk XI van Frankrijk heeft in datzelfde jaar de doeltreffendheid van de politieke kanselwesprekendheid ervaren: na de arrestatie van den bastaard van Rubempré te Gorkum grepen de Bourgondiërs, die dezen Franschen agent er van beschuldigden een aanslag te hebben willen plegen op den graaf van Charolais, de gelegenheid aan voor een luidruchtige campagne tegen den koning. Te Brugge, waar lieden uit alle hemel-

¹⁾ Gilliodts-van Severen, *Invent.* VI, 106; Gailliard, *a. w.*, 1217, register i. v. „Sermoenen onder de „processiën generael“”: teksten uit de jaren 1513—1530.

²⁾ Zie b.v. den brief van 1470 Dec. 11, waarin Karel de Stoute aan de magistraat van Bergen (Hen.) verslag geeft van het complot van den bastaard Boudewijn en openbare processies en predicaties, benevens publieke voorlezing van zijn schrijven gelast: Gachard, *Analectes Beligiques* I (1830), 66—70; gelijk-luidende brief, d.d. Dec. 13, bij J. Vaesen, *Lettres de Louis XI*, t. IV, 56 n. 2. De in Holland ontvangen brieven waren zonder twiifel aan deze gelijk: de post van 29 Dec. 1470 in de Rentmeestersrekening 1470—'71 (ARA, 10e Rek. v. Jan van Assendelf, f. 124) over het doorzenden naar de steden van hertogelijke missieven, waarbij dankdiensten enz. wegens het mislukken van den aanslag bevolen worden, vertoont woordelijke overeenkomst met een passage uit bovenbedoeld schrijven.

³⁾ Boven, blz. 195.

streken verkeerden, werd door van hoogerhand geïnspireerde predikers openlijk in de kerken de Bourgondische lezing van het incident den volke verkondigd. Dit heeft koning Lodewijk zeer gevoelig getroffen; hij heeft vooral hiertegen met klem laten protesteeren en uitlevering van de schuldige geestelijken geëischt ¹⁾. Bovendien werd hij door het gebeurde gedwongen nu ook van zijn kant de openbare meening te bewerken, terwijl hij eerst aan de zaak zoo min mogelijk ruchtbaarheid had willen geven ²⁾.

De Fransche koning had zelf een bijzondere voorliefde voor deze propagandamethoden. Toen hij den 29en Augustus 1475 te Picquigny vrede met de Engelschen had gesloten, liet hij in zijn rijk groote processies en predicaties houden. Zekere gedeelten van deze preeken waren gericht tegen Lodewijks overgebleven vijand, Karel van Bourgondië, en hadden blijkbaar ten doel de politiek van den hertog bij diens onderdanen verdacht te maken. Hoe gevaarlijk deze propaganda voor den tegenstander was, blijkt uit de wijze waarop Karel de Stoute den stoot trachtte af te weeren. Hij gelastte zijn ambtenaren in de Nederlanden nu ook dáár in de steden plechtige processiën op touw te zetten („les plus devotes que faire se porroit”), en te zorgen voor bekwame predikers daarbij. Dezen dienden geheime instructies te ontvangen over hetgeen zij het volk hadden voor te houden: de hertog had steeds getracht zijn landen voor schade en oorlogsgeweld te behoeden en zijn persoon noch zijn goed daarvoor gespaard; hij hief belastingen niet om zich te verrijken, maar uitsluitend om de opbrengst ervan aan te wenden voor de verdediging van het land, welks rijkdom de afgunst der naburen had opgewekt, enz. ³⁾.

¹⁾ Du Clercq IV, 72, 75; Chastellain V, 115 vlg.; *Dépêches des ambassadeurs milanais en France*, éd. B. de Mandrot, II (1919), 329.

²⁾ Du Clercq IV, 71, 82; Chastellain V, 150 vlg.; H. Sée, *Louis XI et les villes* (1891), 194.

³⁾ Barante-Gachard II, 481 n. 1; ten deele ook bij Gilliodts-van Severen, *Invent.* VI, 108, en bij Gailliard, *a. w.*, 1100. — Vgl. Jean de Roye, *Journal*, éd. B. de Mandrot, I (1894), 330.

XV

HET PATRONAATSRECHT VAN DEN LANDSHEER EN DE BEZETTING DER PREBENDEN

De hertogen van Bourgondië bezaten als graven van Holland, heeren van Arkel, Voorne, Putten en Strijen, het collatierecht van een aanzienlijk aantal kerkelijke beneficiën. Ongeveer een derde van alle parochiekerken stond onder hun onmiddellijk patronaat ¹⁾. Hieronder waren enkele der grootste en belangrijkste van het land, zooals die van Haarlem, Delft (Oude en Nieuwe Kerk), Gouda en Hoorn, en voorts de kerken in een reeks van kleine steden (o. a. Enkhuizen, Edam, Monnikendam) en dorpen in alle deelen van het gewest. Vooral in het Noorden en in het uiterste Zuiden des lands waren de grafelijke patronaten talrijk: in West-Friesland ²⁾, Kennemerland en Waterland, en in de kortelings aan de grafelijkheid vervallen heerlijkheden van Arkel, Voorne en, sinds 1459, Putten stond ruim de helft der curen ter vergeving van den landsheer ³⁾. In al deze plaatsen kon de vorst, of zijn stadhouder, dus bij een vacature een candidaat voor de pastorale prebende aan den aartsdiaken ter instelling voordragen.

Daarbij kwamen de kerken, vrij wat minder in getal ⁴⁾, waarover de hertogen als graven van Zeeland konden beschikken. In dit gewest deelden zij niet zelden een patronaat met een aantal ambachtsheeren, in dier voege, dat aan dezen de voordracht toekwam, aan den graaf

¹⁾ Uit een in de 16e eeuw opgestelde lijst van beneficiën ter collatie der graven van Holland en Zeeland, voorkomende in het 3e Geluwe Register 1556—'63 (ARA), ff. 68—70v, in vertaling weergegeven, voor zoover Holland betreft, door verschillende oude schrijvers, o. a. [Uytentage de Mist], *Begin, Voortgang ende Eind der . . . Erf-gravelike Bedieninge in Holland ende West-Vriest.*, (1683), 127—133; H. v. Heussen, *Batavia Sacra* I, (1715), cliv vlg.; gedeeltel. ook bij G. Brandt, *Hist. der Reformatie* I² (1671), 89—90, blijkt, dat toen het aantal der patronaatskerken pl.m. 100 bedroeg: in 97 kerken had de graaf het volledige collatierecht, in 2 gedeeld, in 2 betwist. Van deze kerken werden 30 (31) door den graaf zelf vergeven en 67 (70) in zijn naam door den stadhouder. Van een totaal van ongeveer 330 parochiën beteekent dit pl.m. 31%. Grosso modo kunnen wij deze verhouding ook voor den tijd van Philips den Goede en Karel den Stoute aannemen, al geeft de lijst niet in ieder opzicht den stand weer van een halve eeuw tevoren, die voor den landsheer zeker niet ongunstiger was.

²⁾ Hier was het patronaat van alle kerken, onder voorbehoud slechts van de rechten van bisschop en Domkapittel van Utrecht en van den abt van Egmond, in 1299 door den graaf in bezit genomen: Van Mieris I, 617.

³⁾ Arkel en Putten kwamen in 1459 aan Karel, graaf van Charolais.

⁴⁾ Het 3e Geluwe Reg., ff. 70—70v vermeldt er slechts 6.

echter de presentatie of, in geval van oneenigheid der gewone collatoren, de geheele benoeming ¹⁾).

Behalve in de grafelijke kapel op het Hof in Den Haag bezaten de hertogen ook in andere collegiale kerken, stichtingen van hun voorgangers, het recht van presentatie voor alle, of voor een aantal, canonicaten: te Dordrecht, Gorkum, Den Briel, Oostvoorne en Geervliet in Holland, Arkel, Voorne en Putten, te Middelburg, Zierikzee, Tholen en Reimerswaal in Zeeland ²⁾). Na 1459 hadden zij zoo een 120 kanniksprebenden tot hun beschikking, d. w. z. meer dan de helft van het totale aantal in beide graafschappen. Daar bij de kapittels, voor zoover zij in parochiekerken waren gevestigd, ook de pastorschappen van dezen waren ingelijfd, en zij voorts dikwijls met nog andere kerken waren begiftigd — de Hofkapel bezat b.v. het patronaat van de beide Amsterdamsche kerken en van die te Koudekerke, Rijswijk en Poortvliet —, was het getal der kerspelkerken, die direct of indirect van den landsheer afhankelijk waren, nog aanmerkelijk grooter dan een opsomming zijner patronaatsrechten zou doen verwachten.

Verder kwam den hertogen de benoeming toe van beneficiarissen van door henzelf of door hun voorzaten gestichte capellanieën of altaarprebenden ³⁾).

Het patronaat van de kosterij en de school was oorspronkelijk met dat van de kerk verbonden; het werd echter als een afzonderlijk recht beschouwd, dat onafhankelijk van het andere kon worden vervreemd of verworven ⁴⁾). In Holland en Zeeland was het soms, tezamen met het klerk- of schrijfbambacht, de „dobbelscole” e. d., in het bezit van

¹⁾ ARA, Reg. Philippus B., f. 85 (kerk van Emelisse, 1454 Juni 5); 11e Rek. v. Clais de Vriese, 1461—'62, f. 143: „... om die conservaci van myns genadichs heren recht dat hij heeft, als enige ambochtsheren in 't nomineren van eenre cuyre niet eendrachtich en zyn, dat hy dan die kercke selver geven mach na sijnre geliefte ...” (kerk van 's Heer Arendskerke, 1461 Sept. 2). Blijkens de bovenvermelde lijst in het 3e Geluwe Register, f. 70v, was dit slechts het geval bij de oorspronkelk aan het kapittel van St. Pieter te Utrecht behoorende kerken, waarvan de graaf de tienden bezat. Zie voor de collectieve patronaten ook ben., blz. 272 n. 5, en Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Zeeland II*, 77 vlg..

²⁾ 3e Geluwe Reg., ff. 68, 70. Zie voorts over de kapittelkerken in Holland en Zeeland: M. Schoengen, *Gesch. v. h. onderwijs in Nederland* (1911/25), 185 vlg., 245 vlg., en de aldaar aangehaalde litteratuur. — In de St. Lievenskerk te Zierikzee stichtte hertog Philips in 1434 de tot dan ontbrekende 24e kanniksprebende: ARA, Supplem. Van Mieris I, f. 235. Het plan van Philips den Goede om de St. Antoniuskapel in het Haagsche Bosch tot een collegiale kerk te verheffen, waarvan in 1437 sprake is (1e Geluwe Reg., ff. 69v—70), is niet tot uitvoering gekomen.

³⁾ Volgens de boven, blz. 270 n. 1, vermelde lijst waren dezen ten getale van 40, die in Zeeland niet meegerekend. Verscheidene vicarieën waarvan hertog Philips de collatie had, komen hier niet meer voor; daarentegen zijn er sinds 1477 eenige nieuwe fundaties bijgekomen.

⁴⁾ Moll, *Kerkgesch. v. Nederl. II*, 2, 250—252; Schoengen, *a. w.*, 245.

de steden gekomen. Doorgaans echter kwam den graaf in de plaatsen waar hij over de kerk kon beschikken, tevens de begeving van die „kleine ambten” toe ¹⁾.

Van een algemeen collatierecht, deel uitmakende van de landsheerlijkheid, of van een streven hiernaar, zooals in Frankrijk en elders valt waar te nemen ²⁾, is, voor zoover het de kerken betreft, noch onder Philips den Goede, noch onder Karel den Stoute veel te bespeuren. Wel beschouwden deze hertogen zich krachtens hun vorstelijke waardigheid als de beschermers van alle godshuizen en geestelijken in hun gebied en ontleenden zij hieraan zekere rechten en plichten; maar noch zij, noch hun voorgangers waren de opvatting toegedaan, dat de bevoegdheid om overal in het land de kerken te vergeven, bij hen berustte als een integreerend bestanddeel van de landsheerlijke macht ³⁾. Op begeerde prebenden die niet onder hun patronaat vielen, konden zij trouwens voor hun gunstelingen beslag leggen door zich met den Paus te verstaan ⁴⁾, of door hun invloed bij collatoren of kiescolleges aan te wenden ⁵⁾.

¹⁾ Een groot aantal van deze giften (1433—1456), zoowel door den hertog zelf als door Stadhouder en Raad, in het 1e Geluwe Register. In het 3e Geluwe Reg., ff. 69 en 70 worden 83 kosterijen opgesomd naast nog slechts 2 scholasterijen. — Vgl. voor de vereeniging van het schrijverschap met het schoolmeesterambacht: W. Stein, *Deutsche Stadtschreiber im Mittelalter*, Mevissenfestschrift (1895), 48.

²⁾ P. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* I, 103; Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation*, 462 vlg..

³⁾ In de termen „*ratione nostre gubernacionis*”, die tijdens het ruwaardschap van hertog Philips in presentatie-oorkonden voorkomen (b.v. XVII Mem. B. R., 1427—’28, ff. 11v—12, 12v, 25v—26, 29, 30—30v, 34) is niet een aanspraak op een algemeen collatierecht *ratione dominii* te zien. S. Muller Fzn., *Collatierecht en incorporatie van kerken*, Arch. v. Ned. Kerkgesch. II (1887), 196 n. 2, heeft dit verondersteld naar aanleiding van een overeenkomstige uitdrukking in een presentatiebrief van hertog Albrecht van 1359 (Van Mieris III, 99: „*Nos vero, ad quem(!) jus patronatus ecclesie parochialis de Aemstelerdam virtute gubernacionis nostre pleno jure pertinere dinoscitur, . . .*”). Zoowel de hertog van Beieren als die van Bourgondië stelt met deze woorden slechts vast, dat hem uit hoofde van zijn ruwaardschap (*gubernacio*) de collatie toekomt van *beneficies*, waarvan de graaf van Holland patroon is.

⁴⁾ H. Dubrulle, *Bullaire de la province de Reims sous le pontificat de Pie II* (1905), 14, telt binnen de zes jaren van dit pontificaat meer dan 40 *beneficies* die door den Paus aan raden, artsen en kapelaans van Philips den Goede zijn gegeven, alleen al in de onder Reims ressorteerende bisdommen. Zie hierna, blz. 297.

⁵⁾ In 1443 schonk de hertog de kerk van Kapelle op Zuid-Beveland, waarvan hij het collatierecht met 16 andere personen deelde, naar eigen goeddunken aan een zijner gunstelingen (zie ben., blz. 290 n. 2) en verbood den priester die krachtens den gift van 14 der collatoren op de kerk aanspraak maakte, deze te aanvaarden: ARA, 8e Mem. Rosa, ff. 76—76v (1443 April 10). Dit lijkt een brutale usurpatie, doch vermoedelijk handelde de vorst op grond van bovenvermelde bevoegdheid, om in Zeeland een benoeming, waarover bij de collatoren geen eenstemmigheid heerschte, aan zich te trekken.

Over het algemeen spreidde de Bourgondische regeering niet veel energie ten toon om het reeds groote aantal vorstelijke patronaten nog te vermeerderen. Toch is tijdens Philips den Goede dit getal aanmerkelijk toegenomen. Deze uitbreiding was echter in zekeren zin ongewild, en een gevolg van het feit, dat eenige heerlijkheden met de daaraan verbonden rechten aan de grafelijkheid vervielen, in een enkel geval ook gevolg van de splitsing van een te uitgestrekt kerspel en de oprichting van een nieuwe parochie, op aandringen van de belanghebbende parochianen ¹⁾.

De bestaande rechten werden evenwel niet gering geschat. Nauwlettend waakten de Raad van Holland en de centrale instanties tegen iederen inbreuk, en wanneer anderen den hertog de bevoegdheid om een kerk te vergeven betwistten, spaarden zij geen moeite om diens heerlijkheid te doen eerbiedigen ²⁾, om het even of het beneficie binnen of buiten de landsgrenzen was gelegen ³⁾.

Ook uit de weinig talrijke gevallen, dat het presentatierecht van den landsheer werd vervreemd, blijkt, dat hiermede niet lichtvaardig werd omgegaan ⁴⁾. De overdracht van het patronaat van de kerk van Beverwijk aan het St. Jansklooster te Haarlem in 1447 was slechts in schijn een schenking, maar in werkelijkheid een ruil, en geen onvoor-deelige ⁵⁾. De gift van de St. Nicolaaskerk te Dordrecht aan het kapittel van St. Maria aldaar in 1459 was evenmin zonder eenige weder-

¹⁾ Afscheiding van Jisp van de parochie Wormer in 1435: 2e Mem. Rosa, ff. 16v, 20 (De Blécourt-Meyers, 171, 175); Reg. Philippus B., f. 23.

²⁾ Een kenmerkend voorbeeld hiervan uit 1452 in Reg. Philippus B., ff. 77 en 78. Het betreft de kerk van De Waal op Texel, waarvan ook de bisschop van Utrecht collator meende te zijn. Andere voorbeelden: 4e Rek. v. Cl. de Vriese, 1454—'55, f. 162v (twist met den heer van Brederode over de kerk van Velsen, 1454); 11e id., 1461—'62, f. 143 (kerk van 's Heer Arendskerke).

³⁾ Bij hertogelijk mandement van 1439 April 17 werd aan den secretaris Johan Florijn, priester, (zie Korvezee, *Samenstelling van den Raad van Holland*, LXI), een subsidie van 100 schilden toegekend, „om dairmede te vervolgen myns genadichs heeren recht van der kerken van Borchmalsem, die tot synre collacien ende ghifften staet, dewelke hy om Godswillen . . . gegeven heeft heren Jan Florijn voirn., an welke kerke die hertoge van Gelre him rechts vermeet ende die ghifte an him te trecken meynt, in vercortingen ende vermindernissen van myns voirn. genadichs heeren heerlicheit . . .”. Marginale aantekening bij deze rekeningpost: „Soit prins garde, que par ledit messire Jehan Florin le droit de Monseigneur soit gardé du benefice dont en l'article est fait mencion”: 7e Rek. v. Godsc. Oom, 1438—'39, f. 47. — De kerk van Borch- of Geldermalsem behoorde volgens S. Muller Hzn., *Indeeling van het bisdom*, 422, aan St. Pieter te Utrecht, waarbij zij in 1315 was geïncorporeerd.

⁴⁾ Het verlies van collatierechten als gevolg van de vervreemding van heerlijkheden kan hier weer buiten beschouwing blijven.

⁵⁾ GA Haarlem, inv. I nr. 1777; ARA, Reg. Philippus B., ff. 49v—50v (1447 Nov. 16); C. J. Gonnet, *Vier parochiën in de middeleeuwen II*, BGBH V (1877), 322—329, 342.

keurigheid: het aantal kanunniksproven dat ter begeving van den graaf stond, werd nu van zes op zeven gebracht ¹⁾). Ook de afstand van het recht van presentatie voor de capellanie der graven van Holland in de kloosterkerk van Rijsburg, door hertog Philips in 1448 ten behoeve van de abdis gedaan, was geen pure schenking. Met dit recht nam de abdis van de grafelijkheid de verplichting over om zorg te dragen voor herstel en onderhoud van de Gravenkapel, die in vervallen toestand verkeerde, terwijl zij bovendien op zich nam om naast de bestaande twee wekelijksche zielmissen een derde mis te stichten en een eeuwig jaargetijde voor den hertog en zijn voorvaderen ²⁾). Wat de benoeming van den kapelaan betreft, hierin bracht de overdracht voorshands weinig verandering, daar de abdis het recht van opvolging van den levenden titularis toezegde aan een candidaat van den vorst ³⁾).

De inlijving in 1453 van de kerk van Den Burg op Texel bij de kapel op het Hof in Den Haag, ter vermeerdering van de geslonken inkomsten der kanunniken ⁴⁾), kan, evenals de ongeveer gelijktijdige gift van een aantal vicarieën ⁵⁾), slechts ten deele als een vervreemding van patronaatsrecht worden aangemerkt: het kapittel der Hofkapel was toch reeds geheel van de landsoverheid afhankelijk ⁶⁾). Bij de laatst-

¹⁾ ARA, Verspreide charters: 1459 Juli 28. — In 1477 werd de St. Nicolaas-kerk bij het kapittel geïncorporeerd: *BGBH* XXVIII (1904), 358 vlg.. Vgl. Van Mieris IV, 992: Jacoba van Beieren keurt goed, dat de overheid van Reimerswaal in de kerk aldaar, die ter begeving van den graaf staat, een kapittel opricht, en incorporeert daarbij deze kerk, zich en haar opvolgers echter de presentatie voorbehoudende voor twee der canonicaten (1431 Jan. 21).

²⁾ ARA, Rijsburg, inv. nr. 795, reg. nr. 745; Reg. Philippus B., ff. 53—54v (1448 Mei 2); M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijsburg* (1923), 158, vgl. 72; Dez., *Die Reformen in der Abtei Rijsburg im 15. Jahrh.* (1937), 54. Dat pas in 1463 aan de laatstgenoemde verplichting werd voldaan (Hüffer, *t. a. p.*), vindt misschien zijn oorzaak in het feit, dat eerst in dat jaar door den dood van den bezitter der capellanie de schenking in werking trad (ben., blz. 283).

³⁾ Rijsburg, inv. nrs. 791, 792, 796, 797, reg. nrs. 746, 832, 847, 857. Zie hierna, blz. 283.

⁴⁾ ARA, Hofkapel, inv. nr. 242, reg. nr. 273: 1453 Mei 12; vgl. reg. nrs. 284, 285, 290, 291, 297; De Riemer, *Beschryving van 's Graven-Hage* I. 1, 208; I. 2, 815—816.

⁵⁾ Hofkapel, inv. nr. 273, reg. nr. 276.

⁶⁾ Vgl. Hashagen, *a. w.*, 466. — Onder hertog Philips' voorgangers was reeds het patronaatsrecht van o. a. de Oude (1373) en de Nieuwe Kerk (1408) van Amsterdam aan het kapittel geschonken: Hofkapel, inv. nrs. 166 en 169, reg. nrs. 40 en 127, vgl. nr. 200, reg. nr. 44. Maria en Maximiliaan voegden in 1479 de Nieuwe Kerk van Delft en de kerk van Hoorn aan de vroegere schenkingen toe: inv. nr. 263, reg. nr. 331; De Riemer I. 1, 209—210. Niettemin komen beide laatstgenoemde kerken nog voor op de, blz. 270 n. 1 vermelde, lijst van grafelijke patronaten tijdens Karel V. De school te 's Gravenhage behoorde reeds in 1367 tot de dotatie van het kapittel: inv. nr. 1, reg. nr. 26; De Riemer I. 1, 192, 203—204; Van Mieris III, 218; vgl. Schoengen, *a. w.*, 262.

genoemde schenking had de hertog zich overigens nog voor één keer de presentatie voorbehouden.

Eenzelfde, of nog grooter, waakzaamheid werd aan den dag gelegd met betrekking tot des hertogs rechten op de kosterijen en scholasterijen. Ook hier schijnt de regeering zich te hebben beperkt tot het handhaven of terugvorderen van oude rechten, en niet de beschikking over alle „kleine officiën” als een vorstelijk prerogatief voor zich te hebben opgeëischt. Wel schonken de hertogen soms, om hun steden ter wille te zijn, aan hen kosterij en school — overwegende, dat de stad meer belang had dan zij bij een behoorlijke waarneming van deze diensten en beter in de gelegenheid was hiervoor zorg te dragen ¹⁾ — maar van zulk een loffelijke onbaatzuchtigheid gaven zij slechts zelden blijk.

De ordonnantie van 6 Augustus 1446, waarbij voor de Bourgondische Nederlanden een centraal Raadscollege werd opgericht, bevatte tevens een aantal bepalingen tot herstel van het hertogelijke domein. O. m. werd beschikt, dat, gelijk reeds vroeger bevolen was, alle ambten die in andere handen waren overgegaan, weer onmiddellijk bij het domein moesten worden gevoegd, zoodra zij open zouden komen ²⁾. Dit hield in, dat ook de vroegere schenkingen van koster- en schoolambachten aan de steden, en eventuele usurpaties door dezen, ongedaan werden gemaakt. De voorschriften van dit besluit zijn echter, zooals wij reeds eerder hebben kunnen opmerken ³⁾, niet terstond in al hun scherpte toegepast. Onder Karel den Stoute, toen herhaaldelijk stedelijke ambten aan dienaren des hertogs werden vergeven, valt voor het eerst een hevig verzet van de belanghebbende overheden waar te nemen. Op 6 October 1469, tijdens een verblijf in het land, deed hertog Karel, gehoor gevend aan een klacht der Noordhollandsche steden, de toezegging, dat geen benoemingen op grond van hertogelijke collatie meer zouden plaats vinden alvorens de Groote Raad zou zijn gehoord ⁴⁾.

¹⁾ 1e Geluwe Reg., f. 15v, nr. 30 (schenking aan Enkhuizen, 1436 Aug. 28): „... oick aengesien dat dieselve diensten onser voirs. stede meer aengaen dan ons, ... ende kennen ende weten bet den oirboir van dien tot horen ondersaten ende kinderen profijt dan vrent luyden die wy dairin zetten mochten ...”. Niettemin benoemde de hertog in 1442 weer een koster van de St. Pancraskerk: *ibid.*, f. 15, nr. 29. — Zie verder o. a. *ibid.* ff. 172v—173 (nr. 397): schenking aan de stad Tholen van school en klerkambacht, 1462 Sept. 29 (Schoengen, a. w., 264).

²⁾ ARA, Memoriale T, ff. 84—86v. Gedrukt bij Van Marle, *Le comté de Hollande*, cxvi—cxi; tevoren door Gachard in *BCRH* 3.XII, 141—147 en in *Analectes historiques* V (1871), série 16, 275—281.

³⁾ Boven, blz. 215.

⁴⁾ GA Haarlem, inv. I nr. 186 (vermeld: Limburg Brouwer, 141). De regeling heeft niet uitsluitend op Noord-Holland betrekking: „Nous, ... voulans lesdits supplians et autres bonnes villes soubz nous maintenir et garder en leurs anciens drois, ...”.

De griffier Dirk Poes werd gemachtigd een nader onderzoek in te stellen naar de rechten der steden op de „officiën” ¹⁾. Dit leidde er toe, dat de hertog op den 10en Maart 1470 dit recht voor de meeste Hollandsche steden moest erkennen ²⁾. Tenslotte beloofde Karel de Stoute den 26en Maart 1473 aan de steden, uit dank voor de hem gegunde bede, dat hij voortaan klerkambachten, kosterijen, scholasterijen e. d. in Holland en Friesland niet zou vergeven zonder vooraf te hebben laten onderzoeken of de collatie hem toekwam ³⁾. Deze verklaring blijkt de steden nog niet ten volle te hebben gerust gesteld. Na den dood van den hertog droegen zij er zorg voor, in het Groot Privilege voor Holland en Zeeland een artikel te laten opnemen dat de beschikkingen van de Bourgondische vorsten voorgoed te niet deed, en waarmede zij voor de toekomst een herhaling van het gebeurde trachtten te voorkomen. Alle kosterijen, scholasterijen enz. zouden eeuwig ter begeving blijven van diegenen van ridderschap of steden die ze de laatste vijftig jaar vergeven hadden, zonder in aanmerking te nemen, wat door de hertogen Philips en Karel anders hieromtrent mocht zijn bepaald; vroegere giften in strijd met deze beschikking gedaan, zouden nietig wezen ⁴⁾.

* * *

Het bezit van vele collatierechten beteekende voor den vorst niet alleen een bron van inkomsten ⁵⁾ en een bron van bevoegdheid voor zijn rechtspraak ⁶⁾, maar tevens een machtig middel om de wereldlijke geestelijken aan zich te binden en door hen invloed uit te oefenen op het volk. Bovendien leverde het een niet gering indirect geldelijk voordeel op, doordat het de mogelijkheid bood om geestelijke hof- en staatsdienaren buiten bezwaar van de schatkist met prebenden te beloonen.

In hoeverre de hertogen van Bourgondië van deze rechten gebruik hebben gemaakt om hun invloed in het land te versterken, door aanhangers van hun politiek aan het volk als geestelijke leidslieden te geven,

¹⁾ ARA, Supplem. Van Mieris V: 1469 Oct. 31 (vermeld: Limburg Brouwer, 141); Blok, *Hollandsche stad* II², 34.

²⁾ GA Amsterdam, IJzeren Kapel L 3 (Inv. Scheltema I, 93/4), in vertaling gedrukt in *Handvesten . . . der stad Amstelredam* I (1748), 115—116; naar Supplem. Van Mieris V, f. 44 vermeld bij Limburg Brouwer, 139, onder het jaar 1469. — Vgl. Blok, *t. a. p.* en Ter Gouw, *Gesch. van Amsterdam* III, 99.

³⁾ ARA, Staten van Holland, inv. Meilink I, nr. 22, reg. nr. 61.

⁴⁾ Reg. Privilegia Ducis Caroli, f. 34; *Groot Placaet-boeck* II, kol. 666; R. Fruin, *De keuren van Zeeland*, 180.

⁵⁾ S. Muller Fzn., *Collatierecht en incorporatie van kerken*, Arch. v. Ned. Kerkgesch. II (1887), 204 n. 1.

⁶⁾ Boven, blz. 107 vlg..

is bezwaarlijk na te gaan. Het ligt voor de hand, dat Philips de Goede tijdens de eerste jaren van strijd en onzekerheid getracht heeft ook op deze wijze zijn aanhang in de graafschappen te vergrooten. Waar zich een vacature voordeed, — hetzij door natuurlijke oorzaken, hetzij doordat een priester die het met de tegenpartij hield, gevlucht was en zijn beneficie verbeurd had, — werd uiteraard een partijganger van den hertog en zijn bisschoppelijken bondgenoot geplaatst. Evenzeer is het begrijpelijk dat, toen de strijd eenmaal ten einde was, de hertogelijke regeering zich er op toelegde te voorkomen, dat de oude geschillen zich zouden bestendigen en een heillooze verwarring stichten. Zij handhaafde tegenover indringers den priester die, na lange jaren zijn parochie tot ieders tevredenheid te hebben bediend, als aanhanger van Rudolf van Diepholt had moeten uitwijken ¹⁾, en ook dengene die later de zwenking van de Bourgondische politiek niet had meegemaakt en in overeenstemming met zijn parochianen de partij van Walraven van Meurs had gekozen ²⁾.

Door welke overwegingen de hertogen of hun vertegenwoordigers zich overigens lieten leiden bij het voordragen van geestelijken voor het herderlijk ambt, is nog moeilijker te beoordeelen. Het was hun zeker niet onbekend, van hoe groote beteekenis een goed onderlegde parochiegeestelijkheid, die zich haar roeping bewust was, kon zijn voor de zedelijke verheffing van het volk. De door Philips den Goede hoog geschatte Dionysius Cartusianus heeft met nadruk de aandacht der vorsten hierop gevestigd en hun voorgehouden, dat zij bij hun streven naar binnenlandschen vrede en ordelijke toestanden geen krachtiger helpers konden vinden dan zulke geestelijken, die met woord en daad hun parochianen voorgingen in een Christelijken levenswandel ³⁾. Hoe deerlijk vele priesters, ook in Holland, hierin tekort schoten blijkt, overtuigender dan uit het wellicht wat erg sombere beeld dat de Kartuizer van den staat der geestelijkheid in het algemeen schildert, uit ambtelijke stukken, die ons geestelijken vertoonen als wat zij niet zelden waren: ruwe klanten in een ruwen tijd ⁴⁾. In de zorg voor een behoorlijk zedelijk en verstandelijk peil van den

¹⁾ 1e Mem. Rosa, f. 170 (Blécourt-Meyers, 111 vlg.): possessorie toewijzing van de kerk van Monnikendam, 1434 Aug. 28.

²⁾ 10e Mem. Rosa, ff. 21v—22: vonnis betreffende het pastoorschap van Voorhout, 1444 Dec. 9.

³⁾ Boven, blz. 249; vgl. ook *De vita et regimine curatorum* (Opera Omnia XXXVII, 217—336).

⁴⁾ Zie b.v. boven blz. 117 (en de verwijzingen ald. in n. 3), 126 n. 2, 127 n. 5, 128 n. 1, 185, Brom, *Archivalia in Italië* I. 2, 502 (nr. 1398). Vgl. J. Schäfer, *Die kirchlichen, sittlichen u. sozialen Zustände des XV. Jahrh. nach Dionysius Carthusianus I: Das Leben der Geistlichen*, Diss. Tübingen (1904) 42—64.

clerus ¹⁾ was voor de Bourgondische heerschers een evident practisch belang gelegen, geheel afgezien van theoretische beschouwingen over de plichten van een Christelijk vorst.

Voor zoover het de kloostergeestelijkheid betreft, inzonderheid de invloedrijke bedelorden, hebben de hertogen dit ook zeer wel begrepen. Overwegingen van dezen aard schijnen echter niet hun eerste zorg te zijn geweest, wanneer het er om ging hun onderdanen van de gewone zieleherders te voorzien, hoewel zij het aan beteugelende maatregelen tegen losbandige geestelijken niet lieten ontbreken ²⁾. Menigmaal was een pastoraat dat ter collatie van den hertog stond, voorwerp van onderhandsche overdracht of ruil. Voor notaris en getuigen deed de bezitter afstand van zijn kerk, die hij met haar rechten en opbrengsten overdroeg aan den vorst ten behoeve van een met name vermelden priester of klerk, niet zelden een familielid. De dan volgende presentatie in naam des hertogs van den nieuwen titularis beteekende in zoo'n geval niet veel meer dan een officieele bevestiging van de onderlinge overeenkomst ³⁾. Op zichzelf pleiten dergelijke praktijken, die bedenkelijk veel van simonie weghebben, niet vóór of tegen de hoedanigheid van de betrokken geestelijken. Wel wijzen zij er op, dat voor hen het materieele, de prebende, de hoofdzaak was, en dat de voordragende instantie zich niet in de eerste plaats om de geschiktheid van den candidaat bekreunde. Van veel zorg voor de bediening der parochiën getuigt ook niet, dat soms door den hertog, of in zijn naam, verschillende sollicitanten met eenzelfde beneficie werden verblijd, waarvan dan onvermijdelijk rechtsgedingen en andere onaangenaamheden het gevolg waren ⁴⁾. Hetzelfde geldt in wellicht nog sterker mate met betrekking tot de vergeving van scholasterijen en kosterijen ⁵⁾.

De hertogen hebben van de gelegenheid om hun gunstelingen, voor zoover zij tot den geestelijken stand behoorden, te beloonen met kerkelijke inkomsten, ook in Holland en Zeeland een ruim gebruik gemaakt. Hun ondergeschikten hebben overigens de genade van den

¹⁾ Bisschop David, zelf geen toonbeeld van evangelische deugden, moet zich in dit opzicht verdienstelijk hebbengemaakt: Moll, *Kerkgesch. v. Nederl.* II. 1, 229.

²⁾ Boven, blz. 117 en 185.

³⁾ ARA, Register Z. O., 1441—'47, ff. 91v—94v: kerk van Veenhuizen, notarieel instrument van de overdracht (1444 Maart 26); ff. 90v—91: id., presentatie (1444 Apr. 23); Reg. Philippus B., ff. 77, 78: kerk van De Waal (1452 Juni 12); ff. 138v—139: ruil van kosterij van Oostwoud tegen parochiekerk van Nibbikswoud (1457 Mei 20 en 25), enz.. Vgl. ook ben., blz. 285 n. 5.

⁴⁾ B.v. 2e Mem. Rosa, f. 199 (Blécourt-Meyers, 267): twee priesters, beiden door den hertog gepresenteerd, maken aanspraak op de kerk van Zwaag, 1438.

⁵⁾ 8e Mem. Rosa, f. 13v: kosterij, school en schrijfbacht van Edam, 1442; Reg. Z. O., ff. 117—118: kosterij van Schoorl, 1444; 1e Gel. Reg., ff. 5v—6: kosterij en school van Hoogkarspel, 1449, enz..

vorst niet steeds afgewacht. Zij schroomden niet hun positie te benutten om voor zichzelf of voor verwanten de hand te leggen op een beneficie dat hun aanstond, onverschillig of hun meester al dan niet het recht had er over te beschikken, getuige de onverkwikkelijke strijd om de kerk van Beverwijk in 1463 en volgende jaren ¹⁾).

De op deze wijze met prebenden begiftigde heeren waren doorgaans niet bij machte om persoonlijk de verplichtingen die er aan verbonden waren, na te komen. Hof- en staatsdienst beletten hun dit, terwijl zij voor het meerendeel bovendien de gelukkige bezitters waren van verscheidene andere beneficiën in de meest uiteengelegen plaatsen. Het verkrijgen van de vereischte pauselijke dispensaties — voor het gelijktijdig bezitten van onvereenigbare beneficia, het niet-resideeren met behoud van inkomsten, het ontbreken van hoogere wijdingen, en eventueel voor onwettige geboorte, te jeugdigen leeftijd of onbekendheid met de landstaal — heeft hun, bij de goede betrekkingen van de hertogen met de Curie, niet veel bezwaar opgeleverd. De proven bezittende ambtenaren en hovelingen droegen dus den titel en genoten de inkomsten van hun beneficiës, maar lieten de kerkelijke verplichtingen over aan bezoldigde plaatsvervangers. Deze waarnemers mogen dan menigmaal voor hun taak geschikt zijn geweest, en de bezoldiging niet steeds onredelijk laag, het is toch duidelijk, dat het systeem niet bevorderlijk kon zijn voor kerkdienst en zielzorg of voor het gehalte der dienstdoende geestelijken. De cumulatie van beneficiën, door strenge mannen als Dionysius de Kartuizer verfoeid als de wortel van alle kwaad in de Kerk ²⁾, was niet zelden noodzakelijk, daar de opbrengst van één prebende, in den loop der tijden door verschillende oorzaken in waarde gedaald, vaak niet toereikend was voor het levensonderhoud ³⁾. De clerici die aan het weelderige Bourgondische hof leefden en er de jacht op prebenden in grooten stijl bedreven, hadden weliswaar zeer veel geld nodig, doch hoe rijk de inkomsten ook waren die hun uit hun beneficiës toevloeiden, verzadigd waren zij zelden. De hertogen waren evenwel niet de eersten die dit verzorgingsstelsel in Holland en Zeeland hebben toegepast — hun voorgangers hadden evenzoo gehandeld ⁴⁾, zij het misschien op wat bescheidener schaal

¹⁾ Gonnet, *Vier parochiën* II, BGBH V (1877), 329—344.

²⁾ Dion. Cartus., *De plurium beneficiorum usurpatione* (Opera Omnia, XXXVII, 209—215); zie ook de t. a. p. aan dit tractaat voorafgaande verhandelingen.

³⁾ J. Vincke, *Der Klerus des Bistums Osnabrück im späten Mittelalter*, Vorreformationsgeschichtl. Forsch. XI (1928), 102 vlg..

⁴⁾ In het bezit van vele prebenden waren o. a. Dirk Voppenz. sr., secretaris en raad van Albrecht van Beieren, Jac. Pietersz. van Leiden (Goedzot), kapelaan en secretaris van Albrecht, Pieter van den Zande, secr. v. Albrecht, Willem VI en Jacoba: Van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij*, register i.v.. Vgl. ook de supplieken van Albrecht v. Beieren van 1378 en van pl.m. 1390: a. w., 404 vlg..

en minder ten bate van vreemdelingen —, noch waren zij de eenigen in hun tijd: alle wereldlijke en geestelijke machthebbers, van den Paus af, deden als zij ¹⁾. Al hebben zij hiermede ongetwijfeld het absenteïsme in de Hollandsche kerken in de hand gewerkt, het niet-resideeren van geestelijken kwam hier te algemeen voor ²⁾ dan dat in dit opzicht aan deze vorstelijke politiek groote beteekenis kan worden toegekend. Zoowel Philips als Karel van Bourgondië hebben daarentegen juist gepoogd bij hun patronaatskerken dit euvel tegen te gaan, en hebben bij voorkomende gelegenheden den geestelijken de strengste persoonlijke plichtsvervulling opgelegd ³⁾. Weliswaar maakten zij geen bezwaar, hun gunstelingen dan toch weer van deze verplichting te ontheffen. Toen Karel in 1459 heer van Putten was geworden, nam zijn baljuw aldaar de goederen van het kapittel van Geervliet in beslag, omdat de kanunniken de voorschriften van den stichtingsbrief, met name den residentieplicht, niet in acht namen. Protesten van deken en kapittel, die zich beriepen op privileges en oude gebruiken, baatten niet. Graaf Karel herstelde den 15en Februari 1461 de oorspronkelijke statuten en verplichtte de kanunniken opnieuw tot voortdurende residentie ⁴⁾. Niettemin verleende hij eenige jaren later het decanaat van Geervliet aan een van zijn secretarissen, die zeker niet ter plaatse verbluft heeft gehouden ⁵⁾.

Canonicaten en vicarieën leenden zich het best voor een dergelijke exploitatie. De prebenden der grafelijke kapel in Den Haag dienden als van ouds ter verzorging van clericale leden der landsregeering: de Hollandsche secretaris en raad Jacob Jansz. de Lange verkreeg in 1426 en 1427 achtereenvolgens een kapelanie en een kanunniksproeve ⁶⁾; Pieter Jacobsz. van Gapinge, in 1430 Jan van Necks collega

¹⁾ Hashagen, *Staat u. Kirche vor der Reform.*, 200 vlg..

²⁾ Bij beneficië die niet onder grafelijk patronaat stonden evenzeer: zie Grijpink c. a., *Register op de parochiën, altaren, vicarieën* (enz.), I—VII (1914—'37), passim onder „officiatio” en „absentia”. In verschillende gevallen zal de afwezigheid tijdelijk zijn geweest. Vincke, *a. w.*, 22, wijst er op, dat niet-resideeren niet steeds ongunstig beoordeeld hoeft te worden: aan vele geestelijken verschaftte eerst de prebende de middelen voor universitaire studie, terwijl de mogelijkheid, zich in het geestelijke ambt te laten vervangen, hiertoe de gelegenheid bood.

³⁾ ARA, Supplem. Van Mieris I, 1443 Maart 12 (kapelannen te Goes), vgl. *ibid.* 1443 Mei 11 en Juni 12 (= Reg. Z. O., ff. 80v—84); Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. v. Zeeland* II, 107—108. Vgl. Hashagen, *a. w.*, 210.

⁴⁾ C. P. Hoyneck van Papendrecht, *Chartulare capituli canonic. eccl. B. V. Mariae oppidi Geervlietensis* (Analecta Belgica III. 2), 22—31, vgl. 20. Algemeen was het absenteïsme er zeker niet, zie *t. a. p.* 104—105 (boven, blz. 243 n. 6).

⁵⁾ Beneden, blz. 284.

⁶⁾ ARA, XVI Mem. B. R., 1425—'27, f. 81 (presentatie v. 1426 Oct. 18); XVII id., 1427—'28, f. 36 (ongedat. presentatie, 1428 Juli?) en ingesch. stuk

als klerk van het register ¹⁾, de raden mr. Aernt van 's Gravenzande ²⁾, mr. Jacob Potter (van der Loo ³⁾, mr. Thyman Coninck ⁴⁾, mr. Jan van Ois(t)dorp ⁵⁾ en mr. Jacob Ruysch ⁶⁾ waren allen kanunniken van het Haagsche kapittel. De beide laatstgenoemden zijn deken van de Hofkapel geweest, gelijk vóór hen twee afstammelingen van het oude Beiersche gravenhuis: Dirk, bastaard van Holland ⁷⁾, en mr. Albrecht, zoon van Adriaan den bastaard van Holland, licentiaat in het canonieke en doctor in het wereldlijke recht, raad van den hertog van Bourgondië ⁸⁾. Een lijfarts van hertog Philips, mag. Johannes Johannis Reyneri, ontving er in 1428 eveneens een canonicaat, bij welke gelegenheid hij afstand deed van de capellanie die hij reeds in de Hofkapel bezat, evenals van een andere in de kerk van Poortvliet ⁹⁾. In 1454 werd de klerk Philippe Louchet er met een vicarie begiftigd ¹⁰⁾.

Inheemsche raden werden ook elders in Holland of Zeeland van prebenden voorzien. Zoo verwierf mr. Jacob Potter van der Loo door presentatie van Philips den Goede na elkander kanunnikszetels

geplakt op f. 44v (gedat. 1427). J. d. L. was toen nog geen priester: pas in 1432 las hij zijn eerste mis, waarvoor hij van den hertog een gratificatie ontving (1e Rek. v. Godsc. Oom, 1432—'33, f. 43). Hij is vermoord in 1442: 1e Rek. v. Willem Engelbrechtsz., 1442, f. 120v. Vgl. Korveze, *Samenstelling van den Raad van Holland* (Blécourt-Meyers, xxxii—lxvi), xxxvi en lxi; Van Riemsdijk, *a. w.*, register i. v..

¹⁾ Als kanunnik vermeld in 1421 en 1443: De Riemer I, 1, 246; Van Riemsdijk, *a. w.*, 286. Vgl. Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 121 n. 3, 122 n. 1 en ben., blz. 282.

²⁾ Vermeld in 1443: De Riemer, *t. a. p.*. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xl.

³⁾ Vermeld in 1443: De Riemer, *t. a. p.*. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xl.

⁴⁾ Vermeld in 1443: De Riemer, *t. a. p.*. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xli.

⁵⁾ Vermeld in 1456, 1467, 1474: De Riemer I, 1, 235—236, 247. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xliii en lxii.

⁶⁾ De Riemer I, 1, 236, 248—249. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xliii en ben., blz. 282 en 288 n. 7.

⁷⁾ ARA, 8e Mem. Rosa, f. 92v: Isabella, hertogin van Bourgondië, verleent aan „heer Dirck die bastaart van Hollant, deken van Onser Vrouwen capelle in den Hove in den Hage” verlof om, hoewel hij bastaard is, vrijelijk over zijn goed te beschikken en testament te maken, overwegende o. a. „dat hy van onsen voorvaderen, graven off gravinnen van Hollant, niet anders begaeft noch versien en heeft geweest van enige goeden dan van geesteliken beneficiën”. (1444 Dec. 5).

⁸⁾ Vermeld in 1451—'54, 1467: De Riemer I, 1, 233—235. Vgl. Korveze, *t. a. p.*, xli.

⁹⁾ ARA, XVII Mem. B. R., 1427—'28, ff. 30—30v (presentatie van 1428 Apr. 9); *ibid.*, f. 31v (presentatie van een opvolger in de capellanieën, d.d. 1428 Apr. 22). Vgl. Grijpink, *Register op de parochiën* . . . I, *Zuidbevel.*, 112.

¹⁰⁾ ARA, Hofkapel, inv. nr. 273, reg. nr. 276. Een Ogier Louchet komt in dezen tijd voor als dienaar van den stadhouder Jan van Lannoy: 5e Rek. v. Cl. de Vriese, 1455—'56, f. 112; 7e id., 1457—'58, f. 112v.

te Dordrecht (1426) en te Tholen (1431)¹⁾, en later mr. Jacob Ruysch het decanaat van St. Maartensdijk, alvorens dat van de Hofkapel te verkrijgen²⁾. Heer Pieter van Gapinge bezat naast zijn canonicaat in Den Haag een ander te St. Maartensdijk en tevens de cure van Hoorn³⁾.

Voor een groot deel waren het echter vreemdelingen uit de Zuidelijke gewesten die op deze wijze van den hertog een aanvulling hunner inkomsten verkregen. In 1427 schonk Philips van Bourgondië de vicarie van de Heilige Maagd te Velsen aan den Vlaming Sygerus (Zeger) van Steeland, een verwant van mr. Joost van Steeland, die als hertogelijk raad in Holland verblijf hield⁴⁾. In het zelfde jaar verkreeg een andere Vlaming, de clericus Matheus van Brakel, „noster domesticus familiaris”, van den hertog een kanunniksprove in de St. Pieterskerk te Middelburg⁵⁾. Evenzoo, eenige maanden nadien, Teeukijn, organist van Philips den Goede⁶⁾. Mr. François van Gent, een raadsheer die ook tijdelijk in Holland werkzaam is geweest, bezitter o. m. van zes canonicaten (waaronder een in den Dom te Utrecht) en van vier vicarieën; had ook hier te lande in 1431 een bescheiden kerkelijk beneficie: de kapelrie van het St. Jacobsaltaar in de St. Hippolytuskerk te Delft, waarvan hij afstand deed, toen hij in genoemd jaar deken van St. Maria te Kortrijk werd⁷⁾. Zijn opvolger in Delft was weer een vreemdeling, Jean Pailliard, een geestelijke uit de diocesis Noyon, die zijn capellanie echter niet aan den hertog rechtstreeks, maar door

¹⁾ XVI Mem. B. R., 1425—'27, f. 25 (1426 Jan. 23); 1e Mem. Rosa, f. 103v (1431 Dec. 11; Blécourt-Meyers, 56). Vgl. *BGBH V* (1877), 32 en Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. v. Zeeland II*, 212.

²⁾ GA, Leiden, Burgem.-rek. 1474—'75, f. 81v.

³⁾ Van Riemsdijk, *a. w.*, 366 n. 5. Hij komt eerder al voor als pastoor van Gapinge (1421) en kanunnik te Brielle (1424): *a. w.*, 286.

⁴⁾ ARA, XVII Mem. B. R., ff. 11v—12 (presentatie van 1427 Juli 3). Vgl. Korvezee, *t. a. p.*, xxxvi; Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 61 vlg.

⁵⁾ XVI Mem. B. R., f. 140 (presentatie van 1427 Oct. 28). Matheus van Brakel (†1461) stond toen eerst aan het begin van zijn kerkelijke carrière. In 1441 verkreeg hij, inmiddels priester geworden en aalmoezenier van hertog Philips, een vicarie in de kerk van Gapinge: R. Fruin, *Het archief der O. L. V. abdij te Middelburg* (1901), 328 (reg. nr. 752), vgl. *ibid.* reg. nr. 746 en P. Fredericq, *Codex Indulgentiarum*, 122. In 1459 wordt hij vermeld als aalmoezenier en raad, deken van St. Goedele te Brussel, proost van St. Pharaïlde te Gent en van O. L. Vr. te Brugge, kanunnik van St. Quentin: Dubrulle, *Bullaire de la prov. de Reims*, nrs. 93, 177, 222, 375. Vgl. *ben.*, blz. 290.

⁶⁾ 3e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1427—'28, f. 23v: Uitbetaling van 60 schilden aan deken en kapittel, ingevolge mandement des hertogs van 1428 Feb. 15, „over een introductie van eenre canonicx-provende, die m. gen. heere gegeven hadde Teeukijn sinen organiste”.

⁷⁾ R. Arnold, *Repertorium Germanicum I* (1897), nr. 2023 (1431 Nov. 21). Vgl. Korvezee, *t. a. p.*, xxxviii.

diens bemiddeling aan den Paus had te danken ¹⁾. Evenzoo wist Philips de Goede later te bewerken, dat zijn secretaris mr. Pierre Milet († 1469), reeds kanunnik van den Dom te Utrecht, door Paus Pius II werd aangesteld tot proost van St. Pancras te Leiden (3 April 1459) ²⁾.

Een verzamelaar van beneficiën was ook mr. Marten (van) Steenberch(e) († 1491), secretaris en raad van de hertogen Philips en Karel, sedert 1461 griffier van de orde van het Gulden Vlies ³⁾. Hij wordt in 1444 vermeld als pastoor van St. Catharina te Brussel en van Molenbeek, als kapelaan van verschillende kerken te Mechelen, in 1450 als kanunnik van St. Servaas te Maastricht, in 1454 als deken van St. Jan te 's Hertogenbosch en in 1460 als deken van St. Goedele te Brussel. In onze gewesten bezat hij reeds in 1450 het decanaat van St. Lievensmunster te Zierikzee ⁴⁾, terwijl hem in 1448, bij de reeds vermelde overgave van de capellanie der graven van Holland te Rijnsburg aan de abdis, deze capellanie was toegezegd, zoodra zij open zou komen ⁵⁾. Toen dit in 1463 het geval was, schreef hertog Philips aan abdis Elisabeth van Matenesse, om haar aan de belofte van haar voorgangster te herinneren en haar te verzoeken, het beneficium nu aan den deken van St. Goedele te gunnen, ongeacht de aanbevelingen die hij later ten behoeve van een tweetal andere personen had gedaan ⁶⁾. Naar allen schijn heeft mr. Marten van de kapellanie, waarop hij zoo lang had gewacht, toch niet genoten. Mr. Simon Doe(den)z. van der Sluys, kanunnik van St. Donatiaan te Brugge, raad en medicijnmeester des hertogs, had op diens aanbeveling in 1462 het beneficium eveneens toegezegd gekregen, en in 1466 bracht de graaf van Charolais, bij

¹⁾ T. a. p., nr. 2031 (zelfde datum). Mogelijk behoorde hij tot het Bourgondische geslacht Paillard, dat aan het Huis van Bourg. verscheidene dienaren, o. m. zijn eersten kanselier, heeft opgeleverd: *Mémoires p. serv. à l'hist. de France et de Bourg.* II, 5, 40, 185, 219; Billioud, *Les États de Bourg.*, 48 n. 7, 67. Zie ook ben., blz. 292 n. 4.

²⁾ Tegelijkertijd werd hem verleend de proosdij van St.-Pierre te Aire-sur-la-Lys, het aartsdiakonaat van Brie in de kerk van Soissons, en een parochiekerk in West-Vlaanderen: Dubrulle, *Bullaire*, nr. 109. Niet al deze gunsten zijn te realiseeren geweest: O. Cartellieri, *Über eine burgund. Gesandtsch.* . . . etc., in Mitt. Inst. österr. Geschichtsforsch. XXVIII (1907), 464 = H. Stein, *Antoine Haneron*, in Bibl. de l'Éc. d. ch. XCVIII (1937), 324.

³⁾ Zie over dezen „notable clerc”: Ol. de La Marche, *Mémoires* II, 85; F. de Reiffenberg, *Hist. de l'Ordre de la Toison d'Or* (1830), 37, 179, 206; *Bullaire*, nrs. 177—178; P. Doppler, *Lijst der kanunniken van . . . St. Servaas*, Public. de la Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg LXXV (1939), 114—115. Hij moet niet worden verwisseld met een vrij wat bescheidener, reeds in 1483 of '84 overleden, naamgenoot, die vicaris was van het Maria-altaar in de kerk van Oude Tonge: Grijpink-Holtkamp, *Register VII, Zuydholl.*, 94.

⁴⁾ Brom, *Archivalia in Italië* I. 1, 45 (nr. 112), vgl. 58 (nr. 152). Bij De Reiffenberg, t. a. p., 37 n. 4: „St.-Ludwire de Rivière”!

⁵⁾ ARA, Rijnsburg, inv. nr. 791, reg. nr. 746. Vgl. boven, blz. 274.

⁶⁾ *Ibid.*, inv. nr. 792, reg. nr. 832 (1463 Jan. 26).

wien Marten Steenberch destijds niet in de gunst stond ¹⁾, dat de abdis nadrukkelijk in herinnering ²⁾. Inderdaad verkreeg mr. Simon — hoewel hij niet, zooals zijn mededinger, priester was ³⁾ — den begeerden post, doch eerst in 1470. In den presentatiebrief wordt als vorige bezitter alleen de reeds voor meer dan zeven jaren overleden Johan van Noordwijk vermeld; van mr. Marten wordt niet gerept ⁴⁾.

Diens opvolger als griffier der Vliesorde, mr. Charles Soillot (1434—1493), secretaris van Philips den Goede en Karel den Stoutte, later van Maximiliaan van Oostenrijk, komt in 1472, 1485 en 1490 voor als deken van St. Pieter te Middelburg ⁵⁾, tusschen 1476 en 1482 als deken van St. Maria te Geervliet ⁶⁾, later ook als cureit van Nieuwland ⁷⁾ en vicaris in den Westmunster te Middelburg ⁸⁾. Hij had echter

¹⁾ Vgl. Chastellain IV, 482.

²⁾ ARA, Rijsburg, inv. nr. 796, reg. nr. 847 (1466 April). De belofte van 1462 Juni 20 (inv. nr. 794?) wordt hierin vermeld; de aanbeveling eveneens in nr. 792. — Mr. Simon van der Sluys stamt uit een Rotterdamsch patriciërs-geslacht, dat vermoedelijk uit Sluis afkomstig is: R. Bijlsma, *Rotterdamsche regeeringsgeslachten uit den Bourg.-Oostenr. tijd*, in Rotterdamsch Jaarboekje IX (1911), 185—186; vgl. ook Rotterd. Jaarb. III (1892), 3 vlg., 24 vlg.. In 1455 komt hij voor als bezitter van een capellanie in de St. Janskerk te Gent: J. Warichez, *État bénéficial de la Flandre et du Tournais au temps de Phil. le Bon*, in AHEB XXXVI (1910), 4, en mogelijk eveneens van kapelriën in de St. Salvator en in de St. Walburga te Brugge: l. c. XXXV (1909), 443, 446. In 1461 verkreeg hij een canonicat en sacerdotale prebende in de kerk van St. Donatiaan te Brugge: Dubrulle, *Bullaire*, nrs. 359 en 850. Hij was voorts kanunnik en aartsdiaken in de kerk van Luik, proost van St. Rombout te Mechelen en van St. Pharaïlde te Gent, en van 1474—1499(†) Domproost te Utrecht (zie ben., blz. 289 en 298). R. Bijlsma, *aangeh. art.*, 186, vermeldt nog mr. Jan van der Sluys, die eveneens lijfarts van Philips den Goede zou zijn geweest.

³⁾ Zooals Mej. Hüffer, *Rijsburg*, 159, en *Reformen*, 55, reeds vermoedde, heeft hij de hogere wijdingen niet ontvangen. Hij was hiervan door den Paus bij herhaling en nadrukkelijk vrijgesteld: Dubrulle, *t. a. p.*

⁴⁾ ARA, Rijsburg, inv. nr. 797, reg. nr. 857 (1470 Mei 6); vgl. nr. 793: verzoek van S. v. d. Sl. om uitvaardiging van dezen brief (1470 Apr. 29), met de belofte, de abdij schadeloos te zullen houden t. o. v. de aanspraken van M. Steenberch. Zie Hüffer, *Reformen*, 55 n. 46.

⁵⁾ Brom, *Archivalia* I. 2, 509 (nr. 1418); Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. v. Zeel.* I, 97; De Reiffenberg, *a. w.*, 179.

⁶⁾ Hoynck van Papendrecht, *Chart. capit. Geervl.* (Analecta Belgica III. 2), 10—11, 67, 112, 116. Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. v. Zuidholl.*, 246, vermelden hem reeds als deken in 1470. Vóór Dec. 1473 kan hij dit in geen geval reeds zijn geweest: 1472 April 4 en 1473 Dec. 4 is Georgius Bladelinck of Blandelin (Bladelin?), presb. Tornac. dioc., deken: Overvoorde, *Archieven Kloosters* II, 93, reg. nr. 1478; Brom, *Archivalia* I. 2, 605 (nr. 1707); niet vermeld bij Hoynck v. P., *a. w.*. In Soillots suppliek van 7 Sept. 1472 (zie blz. 285 n. 1) is van een decanaat te Geervliet nog geen sprake.

⁷⁾ Grijpink, *Register* (enz.) I, *Zuidbevel.*, 96: mr. „Car. Boillet”, „Foilliot”, na 1484 Oct. 29.

⁸⁾ Vermeld in 1493: R. Fruin, *Het archief der O. L. V. abdij te Middelburg*, reg. nr. 1032. — Soillot was voorts kanunnik van St. Donatiaan te Brugge,

geen hogere wijding ontvangen dan die van subdiaken. In 1472, toen Soillot als afgevaardigde van den hertog te Rome vertoefde, verzocht en verkreeg hij van Paus Sixtus IV opnieuw voor zeven jaar dispensatie van de hogere wijdingen en tevens verlof om zijn Middelburgsche inkomsten volledig te genieten, ook al hield hij niet bij zijn kerk verblijf ¹⁾). Een soortgelijke machtiging zal hem veroorloofd hebben zijn prebende te Geervliet te bezitten, daar de statuten van het Onze Lieve Vrouwekapittel, door Karel van Bourgondië in het bijzonder op dit punt bekrachtigd, uitdrukkelijk voorschreven, dat deken en kanunniken priester moesten zijn en voortdurend resideeren ²⁾).

De groote zanger en componist Antoine Busnois († 1492), lid van de Hofkapel van Karel den Stoute, was in 1473 deken van St. Pancras te Oostvoorne en kanunnik te Tholen. Zijn collega's Jean Cordier en Pasquier Louis bezaten in genoemd jaar eveneens prebenden in Zeeland: onderscheidenlijk te Zierikzee en te Middelburg ³⁾).

Ook prebenden, waarover de hertog niet rechtstreeks kon beschikken, kwamen aan zijn gunstelingen doordat de collatoren den vorst ter wille waren. Zoo bevonden zich de St. Nicolaas-vicarieën in de Kloosterkerk te Middelburg en in de kerk van Zoutelande, die ter collatie van den abt van Middelburg stonden, van 1454 tot 1468 in het bezit van een anderen kapelaan van Karel den Stoute, Étienne de La Mote, die ze in het laatstgenoemde jaar ruilde met mr. Laurent Bouquery, klerk van de hertogelijke kapel ⁴⁾).

Uit het voorgaande blijkt, dat in de kapittelkerken die onder het patronaat van den hertog stonden, diens invloed zich ook bij de keuze van den deken zeer krachtig liet gelden. De verkiezingen waren een bloote formaliteit: de hertog droeg een candidaat voor, en de kapittelheeren aanvaardden dezen met meer of minder gratie ⁵⁾).

van St. Pieter te Anderlecht, van St. Maria te Doornik en (1487) scholaster van St. Goedele te Brussel. Zie over hem: De Reiffenberg, *a. w.*, 154 n. 1, 179, 206; A. Pinchart, *Archives, des arts, sciences et lettres* III (1881), 47—54; A. Counson in *Biogr. Nat.* XXIII (1921/4), 111—112, en *BCRH* CIII (1938), 96 vlg..

¹⁾ Brom, *a. w.*, 509 (nrs. 1418—1419): 1472 Sept. 7.

²⁾ Boven, blz. 280.

³⁾ G. van Doorslaer, *La chapelle musicale de Philippe le Beau*, Rev. belge d'Archéologie et d'Hist. de l'art IV, (1934), 30, 31.

⁴⁾ R. Fruin, *Het archief der O. L. V. abdij te Middelburg*, reg. nrs. 781—783 (1454 Feb. 26, Maart 2 en 17), 834 (1468 Maart 16), vgl. nr. 872 (1472 Sept. 3: afstand van Laurent Bouquery). — Van Doorslaer, *t. a. p.*, 23.

⁵⁾ Hoyne van Papendrecht, *a. w.*, 116—117: Ch. Soillot ruilt in 1482 zijn decanaat van Geervliet met Philips van Almonde tegen een ander beneficium. Hij resigneert zijn prebende en decanaat in handen van den hertog of diens

Bij de keuze van abten en abdissen valt iets dergelijks waar te nemen. Philips de Goede had door de gunst van den Heiligen Stoel in 1447 op de benoeming van deze prelaten invloed gekregen ¹⁾, en vooral sinds het midden van de 15e eeuw komt het meermalen voor, dat de hertog aan een klooster een abt opdringt, of dat verkiezingen plaats vinden in tegenwoordigheid van gedelegeerden van den vorst ²⁾. Op diens verzoek reserveerde de Paus zich ook meermalen de begeving van abdijen in de Bourgondische landen, die dan niet zelden aan seculiere geestelijken, gunstelingen van den hertog, in commende werden gegeven ³⁾. Deze praktijken lokten in de kloosters een hevig verzet uit, waarbij na den dood van Karel den Stoute de Staten der gewesten zich aansloten ⁴⁾. De Hollandsche en Zeeuwsche abdijen zijn voor dit misbruik vrijwel gespaard gebleven. Van Philips den Goede en zijn zoon weten wij slechts, dat zij tot tweemaal toe aan het klooster van Egmond een abt hunner keuze hebben opgedrongen. Den eersten keer geschiedde dit op 11 September 1458, toen Jacob van Poelgeest door Paus Pius II tot abt werd benoemd, overeenkomstig den wensch van Philips van Bourgondië, doch tegen den zin der meeste monniken ⁵⁾. Reeds een jaar tevoren had Calixtus III dezen prelaat, een vertrouweling van den kardinaal Nicolaas van Cues, op verzoek van den hertog tot coadjutor van den ouden Willem van Matenesse aangesteld en zich toen tevens de eerstvolgende begeving gereserveerd ⁶⁾. Men ziet niet, dat deze benoeming de abdij tot onheil heeft gestrekt. Anders was het gesteld met Jan, bastaard van Bourgondië, die in 1476 bij pauselijken gunstbrief de abdij van Egmond in com-

stadhouder, die het canonicaat aan Almonde overdraagt en dezen aan vicedeken en kapittel nomineert voor het decanaat. Almonde wordt vervolgens eenstemmig door de kanunniken gekozen, „ut ejusmodi permutatio optatum sortiatur effectum” (1482 Juni 21). — In de 16e eeuw presideeren gecommiteerden van het Hof van Holland bij de verkiezingen en geven bij de benoeming den doorslag: A. v. Lommel, in *BGBH* XII (1884), 307—312, 439—443. Vgl. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme* I, 104 vlg..

¹⁾ Valois, *Le pape et le concile* II, 354. Vgl. boven, blz. 34.

²⁾ U. Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 195. Een vroeg voorbeeld van deze praktijken (1394) bij Cartellieri, *Philipp der Kühne* (1910), 148.

³⁾ Berlière, *t. a. p.*, 190—194. In 1442 en in 1447 werd een tiental abdijen tegelijk gereserveerd (p. 195). — Vgl. voorts Arn. Goethals, *Chronica monasterii Si. Andreae iuxta Brugas O. S. B.*, ed. W. H. James Weale (1868), 136, 143; Cartellieri, *Über eine burgund. Gesandtschaft*, 464 (= Stein, *Ant. Haneron*, 323).

⁴⁾ Berlière, *t. a. p.*, 196 vlg.; C. B. de Ridder, *Les élections abbatiales dans les Pays-Bas avant le dix-neuvième siècle*, *AHEB* V (1868), 316 vlg., 329 vlg.. Cf. het Groot Privilege van 1477: *Groot Placaet-boeck* II, kol. 668.

⁵⁾ Brom, *Archivalia* I. 2, 585 (nr. 1644); Joh. a. Leydis, *Chronicon Egmond.*, 116; W. v. Heteren, *Lijst der abten*, *BGBH* XXIX (1905), 244. Vgl. boven, blz. 252.

⁶⁾ Brom, *Archivalia* I. 1, 61 (nrs. 162—163).

mende wist te verkrijgen. Hoewel hij den vollen steun genoot van de regeering, gelukte het hem niet zijn waardigheid door het convent te doen erkennen. De dood van Karel den Stoute bevrijdde de monniken van den ongewenschten abt ¹⁾. Ten tijde van Karel V, die in 1515 van den Paus een soortgelijke gunst ontving als Philips de Goede in 1447, blijkt de officieele candidatuur bij de verkiezingen ook in de abdijen regel te zijn ²⁾.

Ook gewone parochiekerken vielen den prebendenjagers ten buit. Ook hier worden slechts enkele gevallen vermeld, die ongetwijfeld met vele andere zouden zijn te vermeerderen. Niettemin zullen de met zielzorg verbonden beneficies die aan niet-resideerende hof-dignitarissen of ambtenaren werden geschonken, slechts een gering percentage hebben gevormd van de vele curen die de hertog te vergeven had. Bij voorkeur werd dit misbruik gedreven met de parochiekerken in de groote steden, waaraan de rijkste inkomsten waren verbonden. Het resultaat behoeft niet in ieder opzicht schadelijk te zijn geweest. De begiftigden, hertogelijke raden of secretarissen, aalmoezeniers of leden van de in de muziekgeschiedenis beroemde Bourgondische hofkapel, vormden de intellectueele elite van de Nederlanden. Hun invloed en hun relaties kunnen ook aan de kerken die zij in het verre Holland en Zeeland bezaten ten goede zijn gekomen. Ook zullen de vicecureiten, die tegen een fractie van de bij hun ambt behorende inkomsten den dienst voor de afwezige pastoors geacht werden te verrichten, hiervoor vaak meer bevoegd zijn geweest dan dezen, die soms de landstaal niet of nauwelijks machtig waren, of zelfs de priesterwijding niet hadden ontvangen. Dat deze toestanden toch hoogst bedenkelijk waren, hebben de parochianen, die hierover het best konden oordeelen, bij gelegenheid duidelijk te kennen gegeven.

Als pastoors van de St. Janskerk te Gouda komen in het derde kwart van de 15e eeuw een drietal vreemdelingen voor. Allereerst een secretaris van Philips den Goede: Wouter van der Mandere (Gaultier de La Mandre, † 1459), raad en meester van requesten, in 1447 proost van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge en van St.

¹⁾ Joh. a. Leydis, *Chronicon Egmond.*, 119 vlg.; Brom, *Archiv.* I. 2, 611 (nrs. 1724—5), I. 1, 423 (nr. 1200); ARA, Egmond (orig. van Brom nr. 1725).

²⁾ B.v. abdis-keuze te Leeuwenhorst in 1527 onder leiding van landsheerlijke commissarissen: A. v. Lommel in *BGBH* X, (1882), 290 vlg.. — Nominatie van een abdis van Rijsburg door Karel V in 1535: Hüffer, *Abdij van Rijsburg*, 210 („voor het eerst in de geschiedenis der abdij”). Vgl. De Ridder, *t. a. p.*, 319 vlg..

Pieter te Cassel, die in — of vóór — 1454 cureit werd ¹⁾. Vervolgens de Dominicaan Petrus Enguechin, vermeld in 1470, misschien een van de priesters en biechtvaders der hertogelijke kapel ²⁾. In 1475 blijkt dan het pastoraat te zijn ten deel gevallen aan een zeer voornamen clericus: mr. Artur de Bourbon, apostolisch protonotaris, commendaair abt van Boulogne enz., raadsheer van Karel den Stoute en requestmeester in het Parlement van Mechelen ³⁾. Deze Parlementsheer, die herhaaldelijk door den hertog als gezant naar buitenlandsche hoven werd afgevaardigd, had meermalen gelegenheid, zijn invloed en rechtskennis ten bate van de stad Gouda aan te wenden ⁴⁾.

Cureit van St. Hippolytus te Delft was in 1465 en 1469, en bleef tot zijn dood in 1483, Gilles Joye, kanunnik van St. Donatiaan te Brugge en huiskapelaan van Philips en Karel van Bourgondië, een der musici die de roem der Nederlanden waren ⁵⁾. Zijn voorganger in dit pastoraat, de Domkanunnik Gijsbrecht Heerman, in 1440/41 en 1445/6 als niet-resideerend cureit vermeld, komt tusschen 1433 en 1438 voor als lid van den Raad van Holland ⁶⁾. Pastoor van de Nieuwe Kerk was ten tijde van Karel den Stoute, en daarna, mr. Pieter van der Sluys, raad van bisschop David van Bourgondië ⁷⁾. Mogelijk was hij een verwant van den hertogelijken lijfarts en lateren Domproost

¹⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1453, f. 11v: „Gescenct onsen pastoir als hy hier eerst quam . . .”. — Vermeld in 1454: Van Zanten Jut en Breesnee, *Archieven kloosters Gouda*, IRA I (1928), reg. nr. 1, inv. nr. 4; vgl. Gilliodts-v. Severen, *Invent. arch. Bruges V*, 287 n. 1.

²⁾ Van Zanten Jut en Breesnee, *Archieven kloosters Gouda*, reg. nr. 11, inv. nr. 4. Vgl. GA Gouda, Tres.-rek. 1459, f. 6v.

³⁾ *T. a. p.*, reg. nr. 14, inv. nr. 4. Vgl. Dubrulle, *Bullaire*, 63 (nr. 174), en Berlière, *Commende aux Pays-Bas*, 192. Zie voorts over Artur de Bourbon boven, blz. 228 n. 2.

⁴⁾ GA Gouda, Tres.-rek. 1475, ff. 8, 10, 10v, 11v, 12. — De diensten en adviezen van den protonotaris werden hoogelijk gewaardeerd. De magistraat toonde haar erkentelijkheid, door dezen pastoor, toen hij in 1475 als lid van de commissie voor de nieuwe acquesten gelegenheid had zijn kerk te bezoeken, een maaltijd aan te bieden en voor den duur van zijn verblijf zijn tafel rijkelijk van waterwild, wijn en bier te voorzien: *ibid.*, ff. 12v, 15.

⁵⁾ Brom, *Archivalia I*, 2, 501 (nr. 1395); Drossaers, *Archieven Delftsche Staten-kloosters*, 491, reg. nr. 134; J. Gailliard, *Inscriptions monument. et fun. de la Flandre Occidentale. Arrond. de Bruges I*, 1: *Église de St.-Donat* (1861), 158. Vgl. Van Doorslaer, *La chapelle musicale*, 23.

⁶⁾ Grijpink-Holtkamp, *Register . . . V, Delft*, 1; Korvezee, *t. a. p.*, xxxviii Jansma, *a. w.*, 82 vlg.. Reeds in 1429 was hij voor de landsregeering werkzaam: 5e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1428—'30, ff. 106v, 107.

⁷⁾ Grijpink-Holtkamp, *t. a. p.*, 2, 78; Enklaar, *Het landsheerlijk bestuur i. h. Sticht Utrecht*, 174. — 5 Juni 1487 wordt hij als pastoor opgevolgd door mr. Jac. Ruysch, raad van Holland, deken van de Hofkapel: *De Riemer I*, 1, 248—249.

Simon van der Sluys, die een geboren Hollander was, afkomstig uit Rotterdam ¹⁾).

Zeer rijke inkomsten waren verbonden aan de parochiekerk van Haarlem: over de 400 Rijsche gulden in 1479. Zij waren te mooi om niet de begeerlijkheid op te wekken van iemand aan het hof. Bovendien bestond hier minder dan ergens anders een verplichting tot residentie, daar al van oudsher de pastoor, als hofpriester van den graaf van Holland, zijn bediening niet persoonlijk waarnam ²⁾. Toen op 25 April 1465 door het overlijden van Dirk van Wassenaar, proost van St. Jan te Utrecht, die gedurende een halve eeuw persona van Haarlem was geweest, de cure van St. Bavo was vrijgekomen, werd zij geschonken aan mr. Jean de Rosimbos († vóór 9 Juli 1484), telg van een adellijk geslacht dat verscheidene hofdignitarissen en legeroversten aan de Bourgondische vorsten heeft opgeleverd ³⁾. Rosimbos had toen de hogere wijdingen nog niet verkegen, en hij toonde ook niet veel lust ze te ontvangen. Op zijn verzoek verleende Paus Sixtus IV hem in 1473 tien jaar uitstel voor de wijding tot diaken en priester, mits hij slechts binnen het jaar subdiaken werd ⁴⁾. Toen hij zich in 1474 verwaardigde zijn parochie te bezoeken, bleek de magistraat van Haarlem dit zeldzame feit op de juiste waarde te kunnen schatten: zij ontving haar pastoor met al het ceremonieel dat bij het bezoek van een aanzienlijk vreemdeling gepast was ⁵⁾. De vicecureit mr. Lambrecht, wiens eerste mis de aanleiding was voor deze gebeurtenis, is een man van eenige beteekenis geweest, getuige het feit, dat hij in het volgende jaar tezamen met drie anderen door de Hollandsche geestelijkheid werd uitverkoren om haar rechten tegenover den hertog te verdedigen ⁶⁾. Rosimbos was voorloopig de laatste pastoor van

¹⁾ Zie boven, blz. 284 n. 2, en hierna, blz. 298; H. de Vocht, *Invent. des arch. de l'Univ. de Louvain* (1927), 159 (nr. 1656), 184 (nr. 1928). — Pieter v. d. Sl. wordt niet vermeld in mr. Bijlsma's aantekening betreffende het geslacht Van der Sluys, in *Rotterd. Jaarb.* IX (1911), 185—186.

²⁾ Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. v. Kennemerl. en Noord-Holl.* I, 33, 34, 40.

³⁾ *T. a. p.*; Griepink-Holtkamp, *Register III, Kennem.*, 55. — Een naamgenoot van den Haarlemmer pastoor, Jean de R., seigneur de Fourmelles, is in dezen tijd, na militair praeceptor van Karel den Stouten en meermalen ambassadeur te zijn geweest, kamerheer en raad des hertogs, gouverneur van Rijsel en „commis sur le fait des domaines et finances”. Zie over dezen Jean de R. en over andere leden der familie: H. Pirenne in *Biogr. Nat.* XX (1908/10), 139—140; G. Doutrepont, *La litt. franç. à la cour des ducs de Bourg.*, xxx, 136 n. 2.

⁴⁾ Brom, *Archivalia* I. 2, 514 (nr. 1439).

⁵⁾ GA Haarlem, Tres.-rek. 1474—'75, f. 77v.

⁶⁾ Boven, blz. 221.

St. Bavo: in 1479 wist hij van den Paus voor zich en zijn opvolgers den honorairen titel van proost te verwerven ¹⁾.

De curen van kleine steden en dorpen werden evenmin versmaad. Een machtspreuk van Philips den Goede stelde in 1443 zijn raad mr. Antoine Haneron († 1490), leermeester van zijn zoons, die van den Paus dispensatie van de priesterwijding had gekregen, in het bezit van de kerk van Kapelle op Zuid-Beveland ²⁾. Als niet-resideerend bezitter van één der beide porciones van de kerk van Ransdorp in Waterland komt in 1440 Matheus van Brakel voor, misschien de hof-aalmoezenier dien wij reeds als kanunnik te Middelburg hebben ontmoet ³⁾. Christianus Forache, huiskapelaan van hertog Philips' neef Adolf van Kleef-Ravestein, werd in 1452 of 1453 voorzien van de cure van Wormer ⁴⁾. Te Geervliet was tijdens Karel den Soute pastoor een lid van de juristenfamilie Carondelet ⁵⁾. De Engelschman Robert Morton († omstr. 1478), een groot en door Karel van Bourgondië hoog gewaardeerd musicus, „clerc de la chapelle”, later hertogelijk kapelaan, bezat de kerk van Korendijk (Goudswaard) in het land van Putten ⁶⁾. Een andere musicus, Joh. Pu(i)lloys († 1478), een curialist,

¹⁾ Van Heussen-Van Rijn, *a. w.*, 33—38.

²⁾ Han(n)eron, wiens naam in deze bladzijden al meermalen is voorgekomen en nog zal voorkomen, wordt in 1445/'46 en 1452/'53 als niet-resideerend pastoor vermeld: Grijpink, *Register I, Zuidbevel.*, 64: „Anth. Anneroy”, „Haulroy”. In het origineel (RA Utrecht, Dom, inv. Heeringa nr. 2463², Manuale 1445, f. 7) lees ik: „Ant. Haneron” of „Haneroy”, in Manuale 1452 (ibid. nr. 2463³, f. 7): „Anth. Anneroy” of „Anneron”. Twijfel omtrent de identiteit lijkt uitgesloten. Hoogstwaarschijnlijk heeft H. zijn benoeming aan het boven (blz. 272 n. 5) verhaalde ingrijpen van den hertog te danken. In hetzelfde jaar verkreeg hij de parochiekerk van Brecht in Brabant: Dubrulle in *AHEB XXXII* (1907), 438. Verlenging van de dispensatie: Dubrulle, *Bullaire*, nr. 235.

³⁾ Grijpink-Berkhout, *Register II, Amstell.*, 59; vgl. boven, blz. 282.

⁴⁾ Grijpink-Holtkamp, *Register III, Kennem.*, 141.

⁵⁾ Dez., *Register VII, Zuydholl., Voorne, Putten*, 106: „Dns. Cacondelet”, † 1480 of '81. Hij komt niet voor op de lijst der pastoors bij Hoyneck van Papendrecht, *Chartulare*, 16, noch in het Necrologium van het kapittel. — De rekeningen en manualen van den officiaal van den Dompriest-aartsdiaken (RA Utrecht, Dom, inv. Heeringa nrs. 2463 en 2464), dus ook het daaruit getrokken *Register* van Grijpink, zijn vóór het laatste kwart der 15e eeuw uiterst onvolledig. Op West-Friesland, het O. en het Z. O. van Holland hebben zij uiteraard geen betrekking. Nog te vermelden de volgende pastoor, kennelijk een vreemdeling: Seg. Pickenet in Zunderdorp, 1445/6 (*Register II, Amstell.*, 65). Mogelijk nog een benoeming uit den tijd van Karel den Stoute: Sydrack de Lalingh (Lalaing) in Brouwershaven, vóór 1494 Aug. 26 (*Register I, Scald.*, 5). Herkenbare vreemdelingen in niet-hertogelijke kerken: in Dreischor (heerlijkheid in 1453 aan Ad. v. Kleef-Ravestein geschonken) Theod. de Conflans, † vóór 1478 Maart 28 (*Reg. I, Scald.*, 24); in Nieuwland mr. Anth. Potage, raad van David van Bourgondië, † vóór 1484 Oct. 29 (*Reg. I, Zuidbevel.*, 96; vgl. Enklaar, *a. w.*, 33—34, 171).

⁶⁾ Grijpink-Holtkamp, *Register VII, Zuydholl., Voorne, Putten*, 108: vóór 1479 Maart 13. Zie voor Morton: A. Pinchart, *Archives des arts, sciences et lettres III* (1881) 160—161. De datum van zijn overlijden is hier vroeger gesteld: 1474 of '75. — Ook Jan Sampeyn, „sommelier de la chapelle”, bezat in 1473 curen in Holland en in Zeeland: Van Doorslaer, *La chapelle musicale*, 33.

cantor van de Vaticaansche kapel, die in 1447 ook aan de kapel van Philips den Goede werd verbonden, was in 1454 en 1459 cureit van de kerken van Woerden en IJsselstein, vermoedelijk krachtens pauselijke provisie. In het laatstgenoemde jaar komt hij tevens voor als kanunnik van St. Jan te Utrecht ¹⁾.

In vrij sterke mate waren de Westfriesche kerken, die immers voor het meerendeel onder grafelijk patronaat stonden, aan exploitatie door het hof blootgesteld. De kerk van Hoorn, waarvan in 1440 heer Pieter van Gapinge, oud-klerk van het register, pastoor was ²⁾, kwam later in het bezit van mr. Pierre Milet, secretaris des hertogs en proost van West-Friesland ³⁾. Na diens overlijden in 1469 viel zij ten deel aan den biechtvader van Karel van Bourgondië, Engueran Seignart, van de orde der Predikheeren, bisschop van Siliwri (Salubria), later van Auxerre, commendatair-abt van Hautmont in Henegouwen ⁴⁾. Behalve hij, blijken in 1476 nog drie kapelaans van den hertog curen te bezitten binnen de dekenij van West-Friesland. Hun namen hebben een goed inheemschen klank: Willem Claisz., Steven Jansz. en Pieter de Vriese. In het schrijven, gericht aan de administrateurs der dekenij, dat hen vermeldt ⁵⁾, verzet de Raad van Holland zich met verontwaardiging tegen het feit, dat men het gewaagd had van deze pastoors precariegeld te eischen, hetgeen voor dienaren des hertogs een ongehoorde en „grote servitude” zou zijn. Uit dit stuk blijkt tevens, dat het reeds sinds langen tijd gewoonte was, hertogelijke dienaren en kapelannen van kerken in het gewest te voorzien. De ingezetenen konden dit gebruik, waaronder de zielzorg leed, slechts matig waardeeren. Het eerste punt van een request, dat de onderzaten van Westwoud, Ooster- en Westerblokker in 1462 bij den stadhouder indienden ter gelegenheid van het consenteeren van de bede voor tien jaren, heeft op deze praktijken betrekking. Toen Karel van Charolais den 29en September 1464 in naam van zijn vader dit verzoek inwilligde, beloofde hij, dat de hertog, als patroon en collator der kerk van Westwoud, deze voortaan slechts zou geven aan iemand die haar zelf zou bedienen.

¹⁾ U. Berlière, *Invent. anal. des Diversa Cameralia* (1906), 126 (nr. 578); Fl. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen* VI. 3 (1937), 37; Brom, *Archivalia* I. 1, 55 (nr. 145: reserv. v. canonic. in Dom en St. Marie), 57 (nr. 151), vgl. I. 2, 496 (nr. 1378).

²⁾ Van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij*, 366 n. 5. Zie boven, blz. 280, 282.

³⁾ Hij had dispensatie van de hogere wijdingen: Dubrulle, *Bullaire*, nrs. 117, 288. Zie voor hem boven, blz. 283, en hierna, blz. 296 en 306 vlg..

⁴⁾ J. G. C. Joosting, *De proosdij van West-Friesland*, Bronnen gesch. kerkel. rechtspraak in het bisdom Utrecht VII (OVR 2. XXI), 292; vgl. GA Hoorn, reg. nrs. 789 en 800, en P. Noordeloos, *Heffing van precariën in Westfriesland*, BGBH L (1932), 429 n. 1. Voor Seignart zie boven, blz. 54 n. 2.

⁵⁾ Joosting, *a. w.*, 108—109: 1476 Maart 6; Noordeloos, *t. a. p.*, 428—429.

Echter — en dit is een merkwaardige beperking van de gegeven belofte — mocht degene die de kerk zou ontvangen, deze niet in eigen persoon kunnen of willen bedienen, dan zou hij verplicht zijn een goed en bekwaam priester aan te stellen, die tot tevredenheid der parochianen zijn dienst zou verrichten ¹⁾. Dit was wel het minste wat men redelijkerwijs kon verwachten, en doet veronderstellen, dat er aan den dienst der plaatsvervangers, zoo zij er steeds waren, wel eens wat heeft gehaperd.

Eveneens bij de onderhandelingen over deze bede voor tien jaren klaagden de Staten van Zeeland, dat de geestelijke beneficiën in hun gewest aan buitenlanders werden gegeven. Zij verzochten den hertog deze voortaan slechts aan geboren Zeeuwen te verleenen ²⁾. Uit dit verzoek spreekt echter minder de zorg voor het geestelijke welzijn der ingezetenen, dan de begeerte om het genot der kerkelijke inkomsten binnen eigen kring te houden.

Scholen waren evenzeer begeerde objecten en werden vergeven om hertogelijke dienaren of hun nabestaanden aan inkomsten te helpen. Dit gebruik leidde er toe, inbreuk te maken op de rechten der steden ³⁾. Waar de vorst het recht van stedelijke overheden op de school moest erkennen, was zijn aanbeveling toch zoo onweersstaanbaar, dat ook daar doorgaans de door hem gewenschte persoon werd geplaatst. Zoo ontving Gysbrant van der Mye in 1433 de school van Gouda, ter belooning van de diensten zijns vaders, Jan van der Mye, raad van Holland ⁴⁾, en kreeg Willem Legrain, een oud dienaar van Jan zonder Vrees, in 1436 de scholasterij, kosterij enz. van Enkhuizen ⁵⁾. Den raadsheer mr. Pieter van Beoostenzwene viel in 1438 het schoolrecht en het klerkambacht van Reimerswaal ten deel ⁶⁾,

¹⁾ ARA, Supplem. Van Mieris IV, f. 240; GA Hoorn, reg. nr. 708.

²⁾ R. Fruin, *De keuren van Zeeland*, 150: 1462 Sept. 4. Op dit punt is geen beschikking van den graaf van Charolais bekend.

³⁾ Boven, blz. 275. — GA Amsterdam, IJzeren Kapel L 3: „... Ce non obstant aucuns de noz serviteurs domestiques et autres soubz leur tel quel donné à entendre et par leurs importunes requestes et poursuites avoient depuis certain temps en cà obtenu de nous lesdicts offices, ou la pluspart d'iceulx, en intencion de les vendre et en faire leur plus grant prouffit...”.

⁴⁾ ARA, 1e Geluwe Reg., f. 10v (nr. 17): 1433 Mei 8. Vgl. Korvezee, *t. a. p.* xxxviii. — Anth. Ghysbertsz. van der Meye, vermoedelijk zoon van Gijsbrecht v. d. M., secretaris van Holland (Korvezee, LXI), bezat in 1474/5 de kapelanie van St. Jacob in de Oude Kerk te Delft: Grijpink-Holtkamp, *Register V, Delfl.*, 27. Vgl. boven, blz. 282.

⁵⁾ Ibid., f. 15v (nr. 30): verm. 1436 Aug. 28. Druk: Van Heussen-Van Rijn, *Oudh. en Gest. van Kennemerland en Noordholland II*, 362 vlg. — 1430 Maart 17 schonk hertog Philips kosterij en school van Broek in Waterland aan Jan Lost, koster van Jacoba van Beieren: 1e Mem. Rosa, f. 71v (Blécourt-Meyers, 53).

⁶⁾ Ibid., f. 24 (nr. 53). Vgl. Korvezee, xxxviii.

en de vier zoons van den gewezen rentmeester-generaal Willem Engelbrechtszoon, die door zijn ambt was geruïneerd, werden in 1450 begiftigd met de kosterijen, bode- en klerkambachten van Gouda en Den Haag en met de school van Gouda, om hen voor den bedelstaf te behoeden ¹⁾. De stad Middelburg schonk in 1469, op verzoek van Karel den Stoute, de school aldaar aan Matthias Cocquiel, „ténoriste” van de hertogelijke kapel ²⁾. In het zelfde jaar ontving, eveneens op verzoek van den hertog, Guillaume Doret, „clerc de la chapelle”, de scholasterij van Zierikzee ³⁾.

Het is duidelijk, dat deze lieden zich niet persoonlijk met het onderwijs hebben kunnen bezig houden. Zij waren scholasters: bezitters en exploitanten van de school. In den brief, waarmee Guillaume Doret de stad Zierikzee grootelijks voor de hem verleende gunst bedankt, belooft hij dan ook de school te zullen doen bedienen „by eenen notablen parsoon, clerc wesende, ende dairinne dat God ende die stede geëert ende die kinderen wel geleert ende gedoctrineert sullen wesen.” De zanger Cocquiel gaf zijn scholasterij, vrijwel onmiddellijk na haar ontvangen te hebben, aan de regeering van Middelburg terug, tegen een geldelijke vergoeding ⁴⁾. Legrain had in 1436 eveneens afstand gedaan van zijn ambten in Enkhuizen, waarop de hertog ze aan de stad had overgedragen.

Zooals leden van de hofhouding, het centrale of het gewestelijke bestuur prebenden verwierven binnen Holland en Zeeland, werden omgekeerd enkele geestelijken uit deze landen onder de raden van den hertog opgenomen, omdat men hun kennis en bekwaamheid op prijs stelde of hun macht en invloed ontzag. De vroeger besproken Dominicaner-prior Jan van Neck kan beschouwd worden als een vertegenwoordiger van deze groep, die niet steeds te onderscheiden is van die der inheemsche raden aan wie de landsdienst ook kerkelijke beneficiën opleverde. De Domproost Gijsbrecht van Brederode had zijn machtige positie in de Utrechtsche Kerk zeker niet aan de gunst des hertogs te danken. Integendeel: de invloed dien hij bezat bezorgde hem de

¹⁾ Ibid., ff. 26v—27 (nr. 61): 1450 Mei 3. Vgl. Korvezee, LIV. — De school van Den Haag behoorde aan het kapittel der Hofkapel (boven, blz. 274 n. 6).

²⁾ De Stoppelaar, *Invent. Oud-archief der stad Middelburg*, nr. 408: 1469 Oct. 4, dankbrief van hertog Karel. — Zie voor den kapelaan Matthias Cocqu(i)el: Van Doorslaer, *La chapelle musicale*, 23 en 26.

³⁾ ARA, Supplem. Van Mieris V, f. 59: 1469 Oct. 2, dankbrief van den begiftigde. Zie voor G. Doret, of Doré: De Laborde, *Les ducs de Bourg.*, 2. I, 496 (nr. 1924) en 499 (nr. 1942). — Ook de organist Pieter Beurse en de zanger Philippe du Passage waren in 1473 van kosterijen in Holland of Zeeland voorzien: Van Doorslaer, *t. a. p.*, 29 en 32.

⁴⁾ De Stoppelaar, *t. a. p.*, nr. 409: 1469 Nov. 9.

X benoeming tot hertogelijk raad. Als zoodanig had hij van 1451 tot 1462 zitting in het college van Raden gecommiteerd ten zaken van Holland, was echter veelal afwezig ¹⁾. Zijn aanstelling, die bij het verdrag van IJselstein in 1456 werd gehandhaafd, is vermoedelijk, evenals de opneming van zijn broeder onder de ridders van het Gulden Vlies in 1445, geschied om deze Hoeksche leiders persoonlijk aan den hertog van Bourgondië te binden ²⁾. De overige hier bedoelde heeren, de abt van Egmond, de abt van Middelburg en anderen ³⁾, zijn onbezoldigde raden in buitengewonen dienst. Men krijgt den indruk, dat het raadsheerschap soms meer als een titulaire rang aan prelaten is verleend, als een onderscheiding die den begiftigde tevens de bijzondere bescherming van den vorst deed deelachtig worden ⁴⁾. Daarentegen zijn menigmaal geestelijken bij gelegenheid in dienst der landsregering werkzaam geweest, zonder een officieele functie of rang te bekleeden ⁵⁾.

Hertogelijke dienaren in de gelederen der Hollandsche en Zeeuwsche geestelijkheid, Hollandsche, Zeeuwsche of Stichtsche geestelijken in dienst van den hertog: het een zoowel als het ander droeg er toe bij den clerus nauwer met den Staat te verbinden.

* * *

De mogelijkheid om vrijelijk over een groot aantal prebenden in hun landen te kunnen beschikken, beteekende voor de Bourgondiërs

¹⁾ Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 102, 107; Korvezee, xxxix; vgl. GA Haarlem, Tres.-rek. 1451—'52, f. 71. — Daar hij zelden in Den Haag resideerde, ontving hij slechts bij uitzondering wedde, b.v. over 1458—'59 voor vijf dagen residentie (8e Rek. v. Cl. de Vrieze, f. 77v), in andere jaren niets. Over 1459—'60 kreeg hij, hoewel afwezig geweest, in opdracht van den hertog zijn volle wedde uitbetaald (9e id., f. 78v), evenzoo over 1461—'62 (11e id., f. 70v).

²⁾ De raden legden een ambtseed af in handen van den hertog, van den kanselier, of, in den regel, van den stadhouder: 5e Mem. Rosa, f. 199v; RA Utrecht, Dom nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), ff. 16v—17.

³⁾ Korvezee, xxxix vlg.: Pieter Scatter, deken van Zierikzee; Pieter van den Damme, abt van Middelburg; Gijsbr. van Rietvelt, proost van West-Friesland (zie ben., blz. 302); Abt van Bern; Willem van Matenesse, abt van Egmond; mr. Dirck Utterweer, provisor van Delfland; Philips van Wassenaar, ex-proost van West-Friesland.

⁴⁾ De abt van Bern, die 14 Dec. 1441 de gelofte als raad aflegt, wordt den 16en Dec. met het convent en alle goederen der abdij in bescherming genomen: 5e Mem. Rosa, ff. 199v—200. Vgl. ook hierna, blz. 302.

⁵⁾ B.v. 2e Tres.-rek. v. B. van Zwieten, 1425—'27, f. 84 (prior van Leiderdorp, boven, blz. 47 n. 3); 4e id., 1428, f. 16 (mr. Henrick Scatter); 3e Rek. v. Anth. Michiels, 1448—'49, ff. 108, 113v (br. Joost Borre, prior van de Dominicanen te Utrecht); 4e id., 1449—'50, ff. 104—104v (Gijsbr. de Wael, kan. van St. Maria te Utrecht). Ook de steden maakten meermalen voor gezantschappen enz., van de diensten van geestelijken gebruik, b.v.: GA Haarlem, Tres.-rek. 1429—'30, f. 159; id. 1431—32, f. 78v; id. 1440—'41, „Reizen” (post van Maandag na O. L. Vr.-dag Nat. = Sept. 12); id. 1471—'72, f. 33v.

dus een niet geringe aanwas in macht, terwijl het hun tevens de gelegenheid bood om hun budget eenigermate te ontlasten op kosten van de Kerk. Van niet minder belang was het voor hen, ook op geestelijke waardigheden in de naburige bischopsstad de hand te kunnen leggen. Niet alleen zouden daardoor nieuwe bronnen van inkomsten voor hun dienaren worden aangeboord, maar zij zelf zouden op deze wijze hun invloed in het Sticht kunnen versterken, en, door de archidiaconaten in vertrouwde handen te brengen, vreemde invloeden op het kerkelijke bestuur van Holland en Zeeland uitschakelen. Ook de vroegere Holland-sche graven hebben hier steeds naar gestreefd. Reeds kort na de verzoening met Rudolf van Diepholt zijn raden van Philips den Goede in het bezit van Utrechtsche canonicaten ¹⁾.

Hier kwamen den hertogen hun uitstekende betrekkingen met de Pausen testade. De groote bevoegdheden inzake de bezetting der kerkelijke beneficiën, die de concordaten van 1441 en 1448 den Paus hadden gelaten ²⁾, stonden in ruime mate ter beschikking van den hertog, ook buiten diens eigen gebieden. In Holland en Zeeland was betrekkelijk weinig gelegenheid om in dit opzicht van de pauselijke welwillendheid te profiteeren, daar de vorst hier toch reeds over de meeste in aanmerking komende prebenden kon beschikken ³⁾. Anders was het gesteld in het Sticht van Utrecht.

Philips de Goede, die in 1447 van Nicolaas V de belofte ontving, dat geen hem onwelgevallige personen in zijn landen tot bisschop of abt zouden worden benoemd ⁴⁾, verkreeg omstreeks 1448 van dezen Paus bovendien een massale reservatie te zijnen behoeve van een groot aantal beneficiën ⁵⁾. Hieronder vielen niet slechts prebenden, die in

¹⁾ Mr. François van Gent, raad van Philips den Goede, en mr. Forteguerre de Plaisance, aalmoezenier van den hertog, als kanunniken ten Dom vermeld, resp. in 1431 (Arnold, *Repert. Germ.* I, nr. 2023) en 1435—'38 (zie ben., blz. 301); Theod. Ste(e)nwyck, hertogelijk secretaris, in 1436 in het bezit van een canonicat en prebende in de St. Janskerk: Brom, *Archivalia* I. 2, 566 (nr. 1586).

²⁾ Boven, blz. 32.

³⁾ Enkele voorbeelden boven, blz. 283. — Toepassing van het pauselijke provisierecht op beneficiën die ter collatie van den landsheer stonden, werd uiteraard met beslistheid afgewezen: ARA, Reg. Philippus B., f. 78; Joosting, *De begrenzing der wereldl. en kerkel. rechtspraken*, Bronnen gesch. kerkel. rechtspr. i. h. bisd. Utrecht III (OVR 2. XI), 212.

⁴⁾ Zie hiervoor, blz. 34.

⁵⁾ Deze reservatie wordt vermeld in een pauselijke breve van 1448 Juli 29 (Reg. Vat. 387, ff. 134—134v), waarvan Dr. G. J. Hoogewerff, Directeur van het Ned. Hist. Inst. te Rome, mij een afschrift heeft doen toekomen: „... Nos qui etiam venerabili fratri nostro episcopo Tornacensi, eius proprio nomine non expresso, reservandi devotioni sue ea vice duntaxat certum beneficiorum numerum, pro certo etiam numero personarum, quas dilectus filius nobilis vir Philippus dux Burgundie duceret nominandas, et de illis sub certis modis et

zijn staten gelegen waren of die onder zijn bescherming stonden, maar ook al die, in het buitenland gevestigd, uit de Bourgondische gebieden op eenigerlei wijze jaarlijksche inkomsten betrokken. De bisschop van Doornik, als pauselijk executeur, was gemachtigd deze beneficië's te vergeven aan de leden van de hofhouding of van den Raad, die de hertog hiertoe zou aanwijzen. Op grond van deze concessie verwierf o. m. op 6 Augustus 1448 de zoon van den hertogelijken secretaris mr. Jean Milet, mr. Pierre Milet, eveneens secretaris van Philips den Goede, een canonicat aan den Dom te Utrecht, met uitzicht op de eerst open komende prove in het cathedrale kapittel, die hem mocht aanstaan ¹⁾. Bij breve van 29 Juli 1448 reserveerde de Paus bovendien voor een door den hertog aan te wijzen persoon het eerst vacerende canonicat met prebende in een der collegiale kerken van de stad Utrecht ²⁾. Op denzelfden dag beschikte hij hierover ten gunste van Karolus de Campis (Charles Descamps), klerk uit het bisdom Atrecht, een knaapje van acht jaar, zoon van den tresorier en secretaris der hertogin van Bourgondië ³⁾. In 1458 creëerde Paus

formis providendi, necnon certa alia tunc expressa faciendi facultatem concessimus — Uit een brief van Philips den Goede van 1449 Mei 5 (Joosting, *De Proosdij van West-Friesland*, 268) blijkt, dat de reservatie betrekking had op beneficië'n „wesende onder onser heerlicheide ende protectie, off die hebben off dat die kercken off plaetsen, dair zij gesticht zijn, nemen ende heffen jairlycx in onser voirs. heerlicheide eenige vruchten, renten off vervallen;” — Dr. Hoogewerff heeft de groote vriendelijkheid gehad, te trachten den tekst van het gunstbewijs, die Mgr. Brom mogelijk eens onder oogen is gekomen (zie ben., n. 2), terug te vinden, doch heeft hierin, ondanks langdurig onderzoek, niet mogen slagen. Wel ontmoette Dr. Hoogewerff nog een ander voorbeeld van een beneficie-verleening door den bisschop van Doornik, ongetwijfeld krachtens deze zelfde concessie. Het betreft de vergeving van een canonicat in de St. Servaaskerk te Maastricht aan den ons reeds bekenden secretaris Marten Steenberch: Reg. Vat. 392, f. 208: 1450 Aug. 3 (onvolledig regest bij Brom, *Archivalia* I. 1, nr. 112). — Dehaisnes-Finot, *Invent. somm. Arch. dép. du Nord* I. 2, vermeldt op p. 401 onder B. 1461 een bul van Paus Nicolaas V, d.d. 1448 Maart, „réglant la nomination aux bénéfices dans les états du duc de Bourgogne”. Mogelijk is dit de bedoelde reservatie; onder de huidige omstandigheden was het mij niet mogelijk, hieromtrent zekerheid te krijgen.

¹⁾ Joosting, *De Proosdij van West-Friesland*, 268. Vgl. ben., blz. 306.

²⁾ Reg. Arch., Reg. Vat. 387, ff. 134—134v. — Brom, *Archivalia* I. 1, 37 (nr. 87), geeft den inhoud niet juist weer, zooals blijkt uit een afschrift dat ik dank aan de goedheid van Dr. Hoogewerff. De reservatie heeft slechts betrekking op deze prebende in de stad Utrecht, en niet op „een zeker aantal beneficie's in het bisdom”. Mgr. Brom heeft haar waarschijnlijk verward met de voorafgaande algemeene reservatie, die in den brief wordt vermeld. Het getal van 108 beneficiënten, dat hij „ergens” in de Regesten is tegengekomen (*t. a. p.*, n. 1), heeft vermoedelijk betrekking op laatstbedoelde concessie voor *al* de landen van hertog Philips.

³⁾ Brom, *Archivalia* I. 1, 38, nr. 88 (Reg. Vat. 387, ff. 134v—135v). Vgl. *ibid.* 36, nrs. 81—83: overeenkomstige reservatie ten gunste van Jacobus de Campis, 1446 Nov. 1/21.

Pius II een anderen zeer jeugdigen Domkanunnik, door een canonicaat met expectans voor een prebende te verleenen aan een zoon van den heer van Bergen op Zoom, den tienjarigen Hendrik de Glimes, die vijf en dertig jaar later als bisschop van Kamerijk de patroon van Erasmus zou worden ¹⁾).

Krachtens pauselijke begeving alweer kwam in 1449, na den dood van Jacobus van Lichtenberg, proost en aartsdiaken van St. Pieter, deze proosdij in handen van mr. Johannes Scade, kanunnik ten Dom en van St. Servaas te Maastricht, procurator van Philips van Bourgondië aan de Curie, hoewel het kapittel zich tegen deze benoeming verzette ²⁾).

Uit geen maatregel echter blijkt de welwillendheid der Pausen tegenover het streven om het bisdom Utrecht onder Bourgondischen invloed te brengen zoo duidelijk als uit de aanstelling van hertog Philips' zoon David tot bisschop in 1455 ³⁾. De Bourgondische raden, die nu een aandeel in het bestuur van het bisdom kregen, grepen de gelegenheid aan om zich, met hulp van den Paus, hier van de noodige proeven te voorzien. De Dominicaan Simon de Laude, biechtvader van Philips den Goede, die als wijbisschop van David van Bourgondië optrad, verwierf den 24en November 1458 — een dag, waarop tientallen gunsten aan vrienden van den hertog werden verleend — de reservatie van een of twee beneficies in de bisdommen Luik en Utrecht ⁴⁾. Des hertogs raad mr. Antoine Haneron, vicaris-generalis in spiritualibus van bisschop David, verkreeg bij deze zelfde gelegenheid van Paus Pius II een canonicaat, en eenige weken later een prebende, te Utrecht ⁵⁾. Mogelijk is deze laatste provisie niet te verwezenlijken geweest, daar in 1459 en 1460 de hertog den Paus opnieuw ten behoeve van Haneron om waardigheden in de kerken van Utrecht en Deventer verzocht ⁶⁾.

¹⁾ Dubrulle, *Bullaire de la prov. de Reims*, nr. 44 (1458 Nov. 24), vgl. nr. 191. Hier op p. 17 nog enkele andere gevallen vermeld.

²⁾ Brom, *Archiv.*, I. 1, 43 (nr. 104); 46 (nr. 114); vgl. 33 (nr. 74), 418 (nr. 1183). Zie over Joh. Scade: J. Fruytier in *N. Ned. Biogr. Wdbk.* VII (1927), kol. 1103/4.

³⁾ Zie boven, blz. 136.

⁴⁾ Brom, *Archiv.* I. 1, 64 (nr. 171), 68 (nr. 183); vgl. 40 (nr. 97 n.). De lijst der Utrechtsche wijbisschoppen bij Eubel, *Hierarchia cath.* II² (1914), 276, vertoont een lacune tusschen 1449 en 1469.

⁵⁾ Dubrulle, *Bullaire*, 70 n. 2.

⁶⁾ H. Stein, *Antoine Haneron*, Bibl. de l'Éc. des chartes XCVIII (1937), 292, 323 = Cartellieri, *Über eine burgund. Gesandtschaft.*, 464. — Volgens Stein, l. c. 292, Haneron „ne tarda pas à pouvoir se parer du titre de prévôt de (l'église) d'Utrecht." Deze vergissing is veroorzaakt door een foutieve identificatie van Quicherat: „prevôt de Trect = d'Utrecht" (Champollion-Figeac, *Documents hist. inédits* II (1843), 349: brief van 1465 Juli 14). Bedoeld is hier natuurlijk Maastricht, waar H. van 1462(?)—1467 proost van St. Servaas was; vgl. P. Doppler, *Lijst der Proosten van . . . St. Servaas*, Public. . . . Limbourg LXXII (1936), 209—211, bladzijden, die overigens vele onjuistheden bevatten.

Dit streven had den vollen steun van den bisschop, die er steeds op uit was zijn getrouwen in de kapittels te brengen, om op deze wijze zijn invloed in het Sticht te vergrooten ¹⁾).

Een belangrijke stap in de richting van het tweeledige doel — beheersching van het Sticht en van de Hollandsche Kerk — werd gedaan in 1474, toen het aan Karel den Stoute gelukte, met medewerking van Paus Sixtus IV de hand te leggen op de Domproosdij met het daaraan verbonden archidiaconaat, dat zich over het grootste gedeelte van Holland en Zeeland uitstreckte. In dat jaar werd de den Bourgondiërs steeds verdachte Gijsbrecht van Brederode gedwongen zijn ambt neer te leggen, waarmee nu mr. Simon van der Sluys werd bekleed, de hertogelijke lijfarts dien wij reeds als kapelaan te Rijnsburg hebben ontmoet ²⁾). Tot zijn dood in 1499 heeft deze de Domproosdij bezeten, tegelijk met het in 1473 verworven Luiker aartsdiakonaat van Condroz ³⁾).

Een halfbroeder van hertog Karel, mr. Jan van Bourgondië, dezelfde die de abdij van Egmond in commende poogde te verkrijgen, werd in 1476 proost van St. Pieter te Utrecht ⁴⁾).

¹⁾ Enklaar, *Het landsheerl. bestuur in het Sticht Utrecht*, 30.

²⁾ S. Muller Fzn., *Regesten arch. bisschoppen van Utrecht* III (1919), 76, nr. 4186; Joh. a Leydis in Matthaëus, *Analecta* I (1738), 715 vlg.; Van Heussen-Van Rijn, *Historie . . . van 't Utrechtsche bisdom* I, 89. Vgl. boven, blz. 283.

³⁾ E. de Marneffe, *Tableau chronol. des dignitaires du chapitre St.-Lambert à Liège*, AHEB XXVI (1896), 337, 341.

⁴⁾ S. Muller Fzn., *Regesten kapittel van St. Pieter* (1891), 237 (nr. 1405); Van Heussen-Van Rijn, *a. w.*, 257. Vgl. boven, blz. 286.

XVI
HET WESTFRIESCHE SCHISMA
1435—1474

Herhaaldelijk hebben de Bourgondiërs getracht beslag te leggen op de proosdij van West-Friesland, waarmede verbonden was het aartsdiakonaat dat, na dat van den Dom, voor Holland van het meeste belang was ¹⁾. De volledige bisschoppelijke en archidiaconale rechtsmacht over West-Friesland berustte bij het Domkapittel, dat echter zijn bevoegdheden, in dezen tijd nog vrijwel zonder eenige beperking, overdroeg aan een der geprebendeerde kanunniken. Deze gedeputeerde, die den titel droeg van Proost van West-Friesland, was dus rechtens slechts een ambtenaar, een officiaal, van het Domkapittel ²⁾; zijn zeer ruime bevoegdheden evenwel en het feit dat hij, aanvankelijk tenminste, voor een langen termijn — doorgaans voor den duur van zijn canonicat — werd benoemd, gaven aan zijn positie groote zelfstandigheid en gewicht ³⁾. De aantrekkelijkheid van het ambt werd verhoogd door de er aan verbonden inkomsten, waarvan de proost vóór 1469 het volledige genot had tegen betaling van een jaarlijksche pachtsom aan het kapittel, en door de omstandigheid dat persoonlijke residentie in het gewest voor den titularis geen gebiedende eisch was: de lasten van het ambt konden in den regel worden overgedragen aan den deken van West-Friesland, die door den proost werd aangesteld en van dezen afhankelijk was.

De Bourgondische regeering heeft van den beginne af met groote volharding er naar gestreefd deze proosdij in vertrouwde handen te brengen. Naast het verlangen om aan verdienstelijke dienaren

¹⁾ Zie voor het volgende de teksten bij J. G. C. Joosting, *De proosdij van West-Friesland*, OVR 2. XXI (1924) en de bewerking van deze stukken door P. Noordeloos, *De proosdij van Westfriesland*, BGBH XLIX (1932), 41—110 en L (1932/3), 281—295, en *Heffing van precariën in Westfriesland*, BGBH L (1932/3), 415—446 en LI (1934), 145—209. Een en ander over de proosdij ook bij Joosting, *Bijdrage tot de kennis der kerkel. rechtspraak in 't bisdom Utrecht*, Historische Avonden II (1907), 136—143.

²⁾ „Prepositus West-Frisie non est aliud quam officialis capituli nostri per Frisiam”: Joosting, *Proosdij van West-Friesl.*, 25. Zie over den aard der proosdij, de bevoegdheden van den proost, enz.: t. a. p., 23—27; Wstinc, *Het rechtsboek van den Dom*, ed. S. Muller Fzn., OVR. 1. XVIII, 16—17; Van Mieris III, 13) en Noordeloos, *Proosdij*, BGBH XLIX, 43 vlg..

³⁾ Noordeloos, *Precariën*, BGBH L, 418: „feitelijk de bisschop van West-friesland”.

een goed betalende sinecure te verschaffen, zal ook de overweging zich hebben laten gelden dat, wanneer dit ambt door een getrouw persoon werd waargenomen, de hertog, die in West-Friesland reeds van de meeste kerken patroon was, hier in kerkelijk opzicht zoo goed als onafhankelijk zou zijn.

Het staat met dit streven in verband, dat het Utrechtsche Schisma in West-Friesland een merkwaardige voortzetting beleefde, lang nadat in het bisdom zelf de eenheid was hersteld. In het eind van 1434 of in het begin van 1435 overleed de Domkanunnik Andries van Schoerle, die sedert lange jaren het ambt van proost had bekleed ¹⁾. Walraven van Meurs, die zich beschouwde als postulaat-confirmaat van Utrecht en te Bazel bij het Concilie zijn zaak bepleitte, droeg den 26en Maart 1435, krachtens zijn collatierecht, de proosdij op aan mr. Gijsbrecht van Rietvelt, bacalaureus in het wereldlijke recht, kanunnik ten Dom ²⁾. Deze benoeming was volkomen onrechtmatig, daar de postulaat zich hier een zeggenschap over de proosdij toekende, die hij als bisschop volstrekt niet bezat. De hem getrouwe Domkanunniken, die uit het Sticht waren uitgeweken en thans te Leiden verblijf hielden, herstelden echter de onregelmatigheid door den 24en April 1435 de proosdij in allen vorm aan mr. Gijsbrecht op te dragen ³⁾. Deze reisde nu terstond naar Hoorn, de officieele residentie van den proost, waar hij den 29en April door de priesterschap van West-Friesland in zijn nieuwe waardigheid werd erkend ⁴⁾.

Deken en kapittel ten Dom resideerende te Utrecht, hadden inmiddels ook van hun kant voorzien in de vacature, door hun medekanunnik mr. Jan Colentier tot proost van West-Friesland aan te stellen. Diens gemachtigde was den 29en April eveneens in Hoorn aanwezig, doch ontving van de daar vergaderde geestelijkheid nauwelijks eenige aanmoediging ⁵⁾. Colentier draalde niet van het ambt, dat hem meer lasten dan lusten beloofde, weer afstand te doen, waarop deken en kapittel in zijn plaats een man benoemden, van wien zij meenden te mogen verwachten, dat hij in staat zou zijn hun rechten op de proosdij tegenover den schismatieken indringer te doen eerbiedigen.

Mr. Forteguerre de Plaisance (Forteguerra da Piacenza), proost van Rijsel en aartsdiaken van Atrecht, was raad van Philips den Goede,

¹⁾ Hij komt reeds 4 Aug. 1401 als zoodanig voor: Joosting, *a. w.*, 80.

²⁾ Joosting, *a. w.*, 247—250; vgl. Noordeloos, *Proosdij*, BGBH XLIX, 58. G. van Rietvelt was in 1433 door Zweder van Culemborg bij testamentaire beschikking tot een van zijn executeurs in de Utrechtsche kerkzaken aangesteld: De Hullu, *Bijdr. gesch. Utr. Schisma*, 89. Zie ook Brom, *Archivalia in Italië* I. 2, 488 (nr. 1356), 563 (nr. 1578).

³⁾ Joosting, *a. w.*, 250—252.

⁴⁾ *Ibid.*, 252—261.

⁵⁾ *Ibid.*, 258 vlg..

aan wiens hof hij de functies van aalmoezenier en eersten kapelaan vervulde ¹⁾. Nog vóór 4 Augustus 1435 werd hij door de Utrechtsche Domheeren met de proosdij van West-Friesland begiftigd, nadat hij in hun gelederen was opgenomen. Met deze benoeming voldeed het kapittel aan een wensch van den Bourgondischen hertog, met wien het thans in goede verstandhouding leefde, terwijl het tevens mocht hopen, met steun van den wereldlijken arm in het bezit van de proosdij te worden hersteld.

Inderdaad gaf hertog Philips den 4en Augustus aan Stadhouder en Raad van Holland opdracht, zijn getrouwen aalmoezenier allen bijstand te verleen, opdat hij ongestoord van zijn proosdij kon genieten, en een ieder die zich tegen hem mocht verzetten, voorbeeldig te bestraffen ²⁾. Enkele deserties deden zich nu onder de Westfriesche geestelijken voor ³⁾. Voor Walraven van Meurs was dit aanleiding om den 30en September tot deze afvalligen een scherp vermaan te richten, dat zij terstond van de dwalingen huns weegs hadden terug te keeren en Gijsbrecht van Rietvelt dienden te gehoorzamen, totdat zou blijken, dat deze door het Concilie van Bazél van zijn waardigheid vervallen zou zijn verklaard ⁴⁾. Rietvelt van zijn kant teekende protest aan bij den Raad van Holland en riep, toen dit niets uitwerkte, de hulp in van het Concilie, dat den ingezetenen van West-Friesland op straffe van ban en geldboete verbood, aan de bevelen der Bourgondische regeering gevolg te geven. De steden van Holland en West-Friesland, bevreesd dat verdere pogingen om Rietvelt uit zijn proosdij te verdrijven een interdict ten gevolge zouden hebben, drongen er bij den Raad op aan, maatregelen te nemen om dit te voorkomen, m. a. w. zijn bemoeiingen ten gunste van Forteguerre de Plaisance te staken. De Raad, wel wetende dat een groot gedeelte van clerus en volk met Walraven, en dus ook met Rietvelt, sympathiseerde, wilde de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van een voortgezette actie niet op zich nemen, en trof 10 Februari 1436 een schikking, waarbij beide partijen gehandhaafd werden in zoodanig bezit van de proosdij als waarin zij op dat oogenblik waren. Een definitieve beslissing werd uitgesteld tot de overkomst van den hertog zelf ⁵⁾.

¹⁾ *Ibid.*, 261, 263. Vgl. De Laborde, *Les ducs de Bourgogne* 2. I, nrs. 1024 en 1240; Dehaisnes, *Invent. des Arch. du Nord* IV, 141.

²⁾ Joosting, *a. w.*, 261—262.

³⁾ Nl. van de pastoors van Grootebroek, Oosterblokker, Abbekerk en Lambert-schaag, en van een of twee andere priesters: RA Utrecht, Dom, nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), f. 18v.

⁴⁾ Joosting, *a. w.*, 262—264.

⁵⁾ ARA, 2e Mem. Rosa, f. 76 (De Blécourt-Meyers, 204—205, nr. 370); vgl. 4e Rek. v. Godsc. Oom, 1435—'36, f. 100v.

In den Paaschtijd had het hertogelijke bezoek plaats, doch veel baat bracht dit den aalmoezenier, die zijn vorst vergezelde ¹⁾, niet. Ook Philips de Goede achtte het blijkbaar niet gewenscht om de aanspraken van zijn gunsteling door te drijven tegen het machtige verzet in. Den 13en Juli verlengde de Raad van Holland zijn voorloopige schikking tusschen de twee pretendentes, tot het Concilie van Bazel anders zou beslissen ²⁾. Daar van die zijde een vonnis ten nadeele van Rietvelt kwalijk kon worden verwacht, beteekent dit, dat de zaak van mr. Forteguerre door diens beschermers is opgegeven.

Den 16en Augustus 1438 deed Forteguerre de Plaisance te Brussel, in tegenwoordigheid van Philips den Goede, afstand van het proost-ambt ten behoeve van zijn tegenstander, Gijsbrecht van Rietvelt, die ook voor het Concilie en voor een pauselijken legaat het pleit had gewonnen. De aalmoezenier voldeed hiermede aan een uitdrukkelijken wensch van den vorst, wien door eenige leden van den Raad en door de steden van Holland en Zeeland was verzocht op deze wijze het conflict op te lossen en de twisten in West-Friesland te doen eindigen. Hertog Philips verklaarde Rietvelt, dien hij in zijn bescherming nam, met ingang van dezen dag als den eenigen rechtmatigen proost van West-Friesland te erkennen, en gaf zijn ambtenaren en onderzaten opdracht zich dienovereenkomstig te gedragen ³⁾. Den 19en benoemde de hertog mr. Gijsbrecht tot zijn raad, en stelde hem in het genot van alle voorrechten, vrijheden en inkomsten aan dien rang verbonden ⁴⁾. Forteguerre de Plaisance werd voor zijn inschikkelijkheid beloond: eenige maanden later besteed hij den bisschoppelijken zetel van Atrecht ⁵⁾.

Gijsbrecht van Rietvelt had zich in de voorafgaande jaren in de proosdij weten te handhaven, en het zal aan de regeering het verstandigst zijn voorgekomen, zich bij den stand van zaken neer te leggen en den feitelijken bezitter te erkennen, mits deze de noodige waarborgen bood van betrouwbaarheid. Rietvelt van zijn kant zal de toenadering tot de wereldlijke overheid hebben gezocht, en zich hebben aangepast bij het kerkelijke standpunt van den hertog, d. w. z. zich hebben losgemaakt van de partij van Walraven van Meurs en van het Concilie. Thans meende hij te mogen genieten van de pauselijke

¹⁾ 4e Rek. v. Godsc. Oom, f. 77.

²⁾ 3e Mem. Rosa, f. 91v (De Blécourt-Meyers, 347—348, nr. 672).

³⁾ RA Utrecht, Dom nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), ff. 17—17v.

⁴⁾ Ibid., f. 16v. Vgl. Korvezee, *Samenstelling van den Raad van Holland*, xxxix.

⁵⁾ 1439 Januari 26; A. Grunzweig, *Correspondance de la filiale de Bruges des Medici I*, CRH —8, XL (1931), 1—2; Eubel, *Hierarchia cath.* II^a, 98. — Hij overleed in 1453.

absolutie, die aan alle voormalige aanhangers van Walraven vergiffenis en het rustige bezit van hun ambten, prebenden en goederen waarborgde ¹⁾).

Hertog Philips had zich echter vergist, indien hij meende het West-friesche schisma eigenmachtig te kunnen beëindigen, zonder rekening te houden met den aard van de proosdij, die immers geen beneficium was, of met de wenschen van het Utrechtsche Domkapittel, waaraan zij behoorde. Deken en kapittel stelden zich op het standpunt, dat de proosdij van West-Friesland door het aftreden van den tijdelijken bezitter weer aan hen was vervallen, en benoemden op 8 September 1438 een opvolger van mr. Forteguerre: heer Dirk van Wassenaar, proost van St. Jan te Utrecht en kanunnik ten Dom ²⁾. Door deze keuze hoopten zij ongetwijfeld den steun van diens in Holland invloedrijke verwanten te verkrijgen.

Den 10en October verschenen de beide pretendenten, Dirk van Wassenaar en Gijsbrecht van Rietvelt ³⁾, voor den stadhouder, den heer van Santes, en den Raad van Holland. Wassenaar legde de brieven van het Domkapittel over, waarbij hem de proosdij van West-Friesland was opgedragen, en verzocht den Raad, Rietvelt te gelasten de proosdij te ontruimen. Rietvelt betoogde, dat hij hiertoe niet verplicht was, en beriep zich op zijn meermalen gebleken recht, op de hertogelijke erkenning en op het indertijd genomen besluit, waarbij de status quo inzake beneficiën en officiën werd gehandhaafd. Hij werd door den Raad volledig in het gelijk gesteld. Bij sententiën van 16 en 17 October 1438 werd den enkelen priesters die vroeger Forteguerre de Plaisance hadden erkend en thans weigerden tot Rietvelt terug te keeren, bevolen zich met hun parochiën opnieuw onder diens gezag te plaatsen ⁴⁾).

¹⁾ RA Utrecht, Dom nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), f. 18. Vgl. ARA, 3e Rek. v. Willem van Naaldwijk, 1440—'41, f. 104v.

²⁾ Joosting, *a. w.*, 264—265.

³⁾ Rietvelt werd op dezen dag door den heer van Santes als hertogelijk raad beëdigd: RA Utrecht, Dom nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), f. 17.

⁴⁾ *Ibid.*, ff. 17v—19. — Heer Zibrant, cureit van Grootebroek, heer Jan, id. van Oosterblokker, heer Jacob, id. van Abbekerk, en heer Pieter, id. van Lambertschaag, hadden in 1435 Rietvelt voorwaardelijk als proost aangenomen, tot hij in rechten uit de proosdij gewonnen zou worden (vgl. de verklaring van den provisor van Haarlem bij Joosting, 266), of, gelijk zij thans verklaarden, totdat een ander zou komen die betere rechten had. Dit was volgens hen het geval geweest met Forteguerre de Plaisance, voor wien de hertog had geschreven. Rietvelts betoog luidde, dat hij Forteguerre in rechten had overwonnen en met hem een overeenkomst had gesloten, en dat, nu de hertog allen priesters had bevolen hem te gehoorzamen, de pastoors die uit eerbied voor den landsheer Forteguerre hadden aangehangen, thans evenzoo uit eerbied voor den vorst naar hem hadden terug te keeren (f. 18v). — 15 Oct. klaagde de stad Hoorn bij Stadhouder en Raad over het gestook van deze heeren: *t. a. p.*, f. 19.

Het Domkapittel bleef echter Wassenaar als proost handhaven. In het laatst van 1441 trok deze naar West-Friesland om zich met geweld van de proosdij meester te maken; doch ook Rietvelt was ter plaatse aanwezig. Beiden partijen werd den 16en December in naam des hertogs bevolen om van daden van geweld af te zien, wegens de tweedracht die daardoor zou ontstaan. Zij hadden terstond hun rechten voor te leggen aan den Raad of voor de passende instanties te procederen ¹⁾. Wassenaar wendde zich nu tot den Raad. Hij moest erkennen de proosdij niet te kunnen bemachtigen, daar deze in het onrechtmatige bezit was van mr. Gijsbrecht van Rietvelt, die zich met geweld handhaafde. Rietvelt beantwoordde deze klacht met dezelfde argumenten als tevoren en met gelijk resultaat ²⁾.

Het Domkapittel gaf geen kamp. Door den abt van Oostbroek, conservator van de privileges der Utrechtsche kerken, liet het een proces tegen mr. Gijsbrecht inleiden. Deze riep de hulp in van den Raad, zich beroepend op de absolutie, de overeenkomst met bisschop Rudolf en de ordonnanties van den hertog. Stadhouder en Raad, wien dit beroep juist leek, appelleerden den 22en Juli 1442 ten behoeve van Gijsbrecht bij den Heiligen Stoel ³⁾. In het schrijven van 31 Juli, waarin zij dit aan de Utrechtsche kapittels mededeelen, verzoeken Stadhouder en Raden dezen ernstig, alsnog van hun praktijken tegenover des hertogs raad en onderzaat mr. Gijsbrecht van Rietvelt af te zien, opdat de hertog de zaak niet verder zou behoeven te vervolgen en opdat de overeenkomst met het Sticht in stand mocht blijven. Zij verklaren overtuigd te zijn, dat de proost niet, gelijk sommige prelaten beweerden, de bepalingen van deze overeenkomst heeft overtreden, en niet te kunnen dulden, dat iemand die gehoorzaam is aan de bevelen van den hertog, lastig gevallen wordt in zijn proosdij en verstoken van de hem toekomende prebende in den Dom ⁴⁾.

Misschien onder den indruk van den dreigenden toon van deze kennisgeving, vonden de Domkanunniken het thans geraten den nadruk te leggen op het wantrouwen, dat zij ten aanzien van Rietvelts gezindheid zegden te koesteren. In het begin van 1443 riep mr. Jan Colentier dezen en andere priesters uit West-Friesland met pauselijke bullen naar Utrecht op, om daar in zijn handen een eed van gehoorzaamheid aan den Paus en bisschop Rudolf af te leggen. Daar Rietvelt meende door dezen eed verder belast te zullen worden dan hij schuldig was volgens de overeenkomst bij den overgang van de jurisdictie aan

¹⁾ ARA, 6e Mem. Rosa, f. 1..

²⁾ 7e id., ff. 24v—25 (ongedateerd; eind April 1442?).

³⁾ 8e id., ff. 39v—40.

⁴⁾ Ibid., f. 40v.

Rudolf van Diepholt, riep hij weer den bijstand in van den Raad van Holland. De raden verklaarden op 9 Februari 1443 den bewusten eed niet goed te begrijpen, doch zeer goed te weten, dat het de bedoeling van den hertog was dat zij die tegen den Paus en Rudolf van Diepholt waren geweest niet gehinderd zouden worden. Derhalve adviseerden de raden Rietvelt c.s. den gevraagden eed af te leggen, op voorwaarde dat dit hen niet zou schaden in hun rechten ¹⁾.

Deze eedsaflegging zal verband hebben gehouden met een nieuwe actie, die door Wassenaar en het Domkapittel tegen Rietvelt op touw was gezet. Den 15en April 1443 achtte Philips de Goede het n.l. gewenscht, den priesters van West-Friesland zijn bevelschrift van 1438 in herinnering te brengen en hen opnieuw te gelasten Rietvelt, en niemand anders, te gehoorzamen als rechtmatigen proost ²⁾.

Dirk van Wassenaar had echter een machtigen bondgenoot. De stadhouder Willem van Lalaing liet zich, om den Wassenaars ter wille te zijn, verleiden tot een van die eigenmachtige daden, die tot zijn ontslag in 1445 hebben geleid. Gevolg gevend aan den aandrang van eenige niet nader genoemde personen, heeft hij te Brussel, in naam van den hertog en onder hertogelijk zegel of signet, een plakkaat uitgevaardigd, dat alle vroegere brieven die ten gunste van Gijsbrecht van Rietvelt luiden, herriep en waarbij priesterschap en onderzaten werd bevolen om Rietvelt tot nader order niet meer te gehoorzamen. Op den klacht van den proost, wiens positie door het verwarring stichtende plakkaat zeer moeilijk was geworden, haastte hertog Philips zich, op 7 April 1444 zijn vroegere brieven te hernieuwen en te bekrachtigen, en Stadhouder en Raad ten strengste op te dragen Rietvelt tegen diens vijanden te steunen ³⁾. De landvoogd kwam er ditmaal met een berisping af.

Al bleef Dirk van Wassenaar zich ook verder als den rechtmatigen proost van West-Friesland beschouwen, van hinder, door Gijsbrecht van Rietvelt in zijn proosdij ondervonden, vernemen wij niets meer. Het Domkapittel kon het echter niet over zich verkrijgen, Rietvelt in het bezit van de hem toekomende kanunniksprebende te stellen. Daarom gelastte de hertog den 5en Juli 1444 zijn ambtenaren in Holland en Zeeland, de aldaar gelegen goederen en renten van het kapittel, met inbegrip van de opbrengst van de questen, in beslag te nemen, ten einde de teruggave van mr. Gijsbrechts prove af te dwingen ⁴⁾. Met diens toestemming is dit bevelschrift toen echter achtergehouden,

¹⁾ Ibid., ff. 65v—66.

²⁾ RA Utrecht, Dom nr. 141 (inv. Heeringa nr. 2593), f. 26.

³⁾ Ibid., ff. 26—26v.

⁴⁾ Ibid., f. 27.

daar men eerst alle vreedzame middelen wilde uitputten. Drie jaar later was men, ondanks vele onderhandelingen en brieven van den hertog en zijn Raad aan bisschop en Domkapittel, nog geen stap verder gekomen, waarom Philips de Goede den 15en December 1447 zijn bevel in werking liet treden en aan al zijn baljuwen, rentmeesters enz. deed toekomen¹⁾. Het is niet bekend, of deze maatregel mr. Gijsbrecht nog ten goede is gekomen: niet lang hierna, den 9en November 1448, is hij overleden²⁾.

Hertog Philips wenschte Rietvelt door een even vertrouwd man te zien opgevolgd en schonk de proosdij aan zijn secretaris mr. Pierre Milet³⁾. Reeds op 6 Augustus had hij dezen, op grond van de boven⁴⁾ reeds vermelde pauselijke breve, genomineerd voor een canonicaat met de eerst openvallende prebende en waardigheid of ambt in de cathedrale kerk van Utrecht, die hij zou begeeren, en de bisschop van Doornik had Milet vervolgens hiermede begiftigd. Krachtens deze provisie aanvaardde mr. Pierre thans de door den dood van Gijsbrecht van Rietvelt open gekomen prebende met de proosdij van West-Friesland. Toen hij echter hierop te Utrecht bij deken en kapittel verscheen, en hen verzocht hem als medekanunnik en proost van West-Friesland aan te nemen, werd hem dit geweigerd⁵⁾. Het Domkapittel, had Rietvelt nooit erkend en bleef den proost van St. Jan ook tegenover diens opvolger handhaven. Doch zelfs indien dit niet het geval ware geweest, dan had het toch niet aan Milets verzoek gevolg kunnen geven, daar het de opvatting was toegedaan, dat het proostschap nimmer aan reservatie onderworpen kon zijn, aangezien het nooit vacant was: de rechtsmacht berustte immers bij het Domkapittel en ook de uitoefening daarvan kwam, bij het overlijden van een proost, weer aan het kapittel toe⁶⁾.

Philips de Goede voelde zich door deze afwijzing persoonlijk getroffen. Er mocht geen precedent worden geschapen, wilde men het geschenk van den Paus niet aanmerkelijk in waarde doen dalen. In

¹⁾ Ibid., ff. 27—27v; ARA, Memoriale T., ff. 140—140v.

²⁾ Joosting, a. w., 269.

³⁾ „Secrétaire signant sur le fait des finances et audencier du scel”: Cartellieri, *Burgund. Gesandtsch.*, 464 en Stein, *Antoine Haneron*, 323 (1460); Frederichs, *Le Grand Conseil amb.*, 69 vlg. (1464). Zie ook boven, blz. 283 en 291. — Zijn broeder Jean was sinds 1443 bisschop van Soissons en tijdens de minderjarigheid van Lodewijk van Bourbon tevens administrateur van het bisdom Luik; in 1463 commendatair-abt van Crespin: Eubel II², 243; Dubrulle, *Bullaire*, 14; Berlière, *La commende aux Pays-Bas*, 191.

⁴⁾ Blz. 295 vlg.. ⁵⁾ Joosting, a. w., 269.

⁶⁾ Ibid., 291 (art. 3), 293 (art. 7); vgl. Noordeloos, *Proosdij*, 88.

overleg met zijn Grooten Raad besloot hij derhalve de rechten van zijn secretaris te doen eerbiedigen. Bij open brief van 5 Mei 1449 gaf hij Stadhouder en Raad van Holland instructie om Milet in het bezit der proosdij te stellen, terzelfdertijd zijn lagere ambtenaren in West-Friesland en burgemeesters, schepenen, raden en onderzaten aldaar bevelend dezen als proost aan te nemen en hem te gehoorzamen. Overtreders van dit gebod zouden door inbeslagneming van hun goederen en zoo noodig door persoonlijke hechtenis tot rede moeten worden gebracht ¹⁾).

In den zomer van 1449 kwam Pierre Milet zelf in Hoorn, vergezeld van eenige gedeputeerden van den Raad van Holland. In tegenwoordigheid van de overheid der stad werd het hertogelijke bevelschrift in het openbaar voorgelezen. Vervolgens werd aan de heeren van het gerecht een besloten brief van Stadhouder en Raad overhandigd, die hun den wil van den vorst nog eens uitdrukkelijk te kennen gaf ²⁾). De wijze waarop Hoorn den nieuwen proost bij deze gelegenheid ontving, was dan ook bevredigend genoeg, doch reeds een brief van 5 September, waarin de hertog tegenover de magistraat zijn erkentelijkheid hiervoor uitspreekt, bevat een nieuwe vermaning om mr. Pieter raad en bijstand te verleenen tegen den proost van St. Jan en tegen eenige geestelijken uit de proosdij die verzet pleegden en niet gehoorzamen wilden ³⁾).

Inderdaad waren de Westfriezen niet bijzonder met den hun opgedrongen vreemdeling ingenomen. Van de geestelijken die vroeger Rietvelt hadden aangehangen, was thans het meerendeel naar de tegenpartij overgegaan. De kansen van het Domkapittel en van de Wassenaars stegen vooral, toen in 1450 heer Dirk, die zwaar ziek was geweest en door de met Rietvelt gevoerde processen in financieele moeilijkheden verkeerde, besloot het heroveren van de proosdij over te laten aan een jongere kracht. Hij stond haar tegen een lijfrente af aan zijn neef, heer Philips van Wassenaar, eveneens kanunnik ten Dom ⁴⁾), wien den 30en Juni door deken en kapittel de proosdij van

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 267—271.

²⁾ *Ibid.*, 267 n. 2: 1449 Juli 22; GA Hoorn, inv. nr. 701. Tevoren had de Raad het Domkapittel nogmaals aangespoord om Milet te ontvangen in de proosdij van West-Friesland en de prove van den Dom: ARA, 4e Rek. v. Ant. Michiels, 1449—'50, f. 140v (1449 Juli 7).

³⁾ Joosting, *a. w.*, 272—273. De vindplaats (GA Hoorn, in inv. nr. 169, reg. nr. 485) is hier verkeerd opgegeven.

⁴⁾ Terzelfdertijd stond Dirk van Wassenaar aan zijn neef de proosdij van Leiden af; de beloofde lijfrente heeft hij evenwel nimmer ontvangen. Heer Dirks testament van 1457 Dec. 7 getuigt van zijn teleurstellingen en geldelijke zorgen: „... want ick schuldich bleeff XXVIII hondert Rynsche gulden . . . , ende daerboven bleeff steken in een pleit tegen meyster Gysbert van Rietvelt op die proistye van Vrieslant, ende alle jaer daerboven betalen most den capittel

West-Friesland voor den tijd van zes jaar werd opgedragen. Behalve de oude en de nieuwe proost, bezegelden nog drie leden van het Huis van Wassenaar de overeenkomst met het kapittel ¹⁾. Heer Philips vestigde zich te Hoorn en heeft er voortaan geregeld verblijf gehouden, om te verhinderen dat zijn tegenstander vasten voet in het land zou krijgen ²⁾.

Ook de ingezetenen van Hoorn erkenden Wassenaar nu en bleven dit doen, ondanks nieuwe mandementen en ondanks het feit dat de Groote Raad in het geschil tusschen Milet en Wassenaar ten gunste van eerstgenoemde vonnis wees. Zelfs werd Milet bij een nieuw bezoek aan de stad met den dood bedreigd. Tevergeefs schreef de hertog tot driemaal toe aan het gerecht van Hoorn; dit verklaarde de brieven tot fabricaties van den secretaris-proost en legde ze naast zich neer.

Dit alles wekte den begrijpelijken toorn van hertog Philips op. Toen afgevaardigden van Hoorn in Mei 1452 voor onderhandelingen over de bede te Dendermonde vertoefden, werden zij na afloop der besprekingen voor den Grooten Raad gedaagd, waar zij op 31 Mei een boetpredicatie van den kanselier Rolin in ontvangst hadden te nemen. Ook Milet en de door dezen aangestelde deken van West-Friesland, Jan Goyer, waren hierbij tegenwoordig. De kanselier gaf den Hoornschen heeren in zeer duidelijke bewoordingen het ongenoegen te kennen van hun vorst, die „u well tot onderdanicheit sal brengen ende sal u dairaf verstant geven indien gy 't zelve niet begrijpen en wilt". De

van den Doem t'Utrecht, well tot dertich jaeren toe, XXVII Florensche gulden, daer my heer Adam noch die rekeninge gebrocht heeft vyffhondert Rynsche gulden, die hy van mynre wegen geloift ende uitgegeven had om der proistye voirs., die ick all betaelde boven alle die cost die ick selve dede in Vrieslant, daer ick selve mitten lyve lach ende beviell in groter crancheit, daerentenden ick mijnen neve Philips van Wassenaer den proist van Vrieslant overgaff ende hij mij loiffde weder the gheven uter proistijen tot mijnen lyve alle jaer hondert Philippis-schilde, daer ick zyn eerbrieve off hebbe, die welke hy my nye betaelt en heeft, ende daerboven ick voir hem betaelde den capittell then Doem tot twe jaeren toe elke jaer XXVII Florense gulden, die hy mij oick niet betaelt en heeft. Ende voirt ick denselven Philips overgegeven hebbe mijne proistye van Leyden, [ende hy] my totter vicarie die hy my daervoor dede hebben alle jaer een pensie van XXXII £ Hollants zoude betalen ther tyt toe dat hy my in een benefici, soe guet wesende, voirsien off doen versien zoude hebben, 't welck all the samen niet geschiet en is. . . . Item soe hebbe ick mede gegeven mynen neve Philips van Wassenaer, doe ick hem die proistye van Vrieslant overgaff, dattghene dat ick gehadt zoude hebben pro jocundo introitu der proistyen van Vrieslant, dat welk beliep hondert nobell, als ick anders niet en weet . . .": RA Utrecht, Dom, 3e afd. nr. 2067 (inv. Heeringa nr. 2594). Zie voor de betaling der „blijde inkomste" in West-Friesland: M. Noordeloos, *Precariën*, BGBH L, 415 vlg..

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 273—275: „Littera promissionis" van Ph. van Wassenaar een 16e-eeuwsch afschrift. Het orig., voorzien van 5 zegels van leden der familie Wassenaar, bevindt zich RA Utrecht, Dom, 1e afd. nr. 1372 (inv. Heeringa nr. 2595).

²⁾ Th. Velius, *Chronyk van Hoorn*⁴, ed. Centen (1740), 66.

hertog wenschte gehoorzaamd te worden, onvoorwaardelijk, en hoe eer men dit te Hoorn deed, des te beter het voor de stad zou zijn. Een beroep op de houding der priesterschap kon niet worden aanvaard. Mocht mr. Pieter nog eenmaal reden tot klagen hebben, dan zouden die van Hoorn als vijanden en rebellen overal worden gearresteerd en hun goederen voor de tollén in beslag genomen ¹⁾. Met deze inlichtingen, die voor hen door mr. François van Gent in het Nederlandsch werden vertaald, en met het bericht, dat binnenkort hertogelijke commissarissen naar Hoorn zouden komen, konden de gedeputeerden huiswaarts keeren.

Of Hoorn onder den indruk van deze bedreigingen op de een of andere wijze genoegdoening heeft verschaft, valt te betwijfelen ²⁾. Wassenaar schijnt in ieder geval in het feitelijke bezit der proosdij te zijn gebleven ³⁾.

Na het verstrijken van de zes jaar van diens ambtsduur, en van nog enkele jaren, gedurende welke heer Philips de proosdij niet-officieel heeft bezeten ⁴⁾, zwichtte het Domkapittel voor den aandrang van

¹⁾ „... Ende om dese materie te corten myne genadiche here will dat gy syne sentencie volcomelicken obediert ende onderdanich syt sonder enige condicie of vertreck ende zonder uwe onschuld te nemen op die priesterscap, noch hier op, noch dair op, ende moet ymmer in 't ende wesen dat gy 't doet. Ende hoe gy 't eer doet, hoe u beter wesen sal, opdat myn genad. here reden mach hebben mit soeticheit voirt mit u te procederen ende voirt te varen. Hy is u prince ende here van den lande, dien gy sculdich sijt onderdanich te wesen sonder enige swairicheit. Ende gy moeght wel weten, dat hy u niet en bevelt, het en sy mit recht ende reden dattet sculdich is te geschien. Ende indien gy aldus niet en doet, ende die voors. mr. Pieter wederomme clachtich comt, men sal u van dier tyt voirt vangen ende thueven als mijns heren vianden ende die hem rebel ende overhorich sijn, ende desgelycx alle uwe gueden voir die tollén ende anderswair dair men die sal komen bevinden. Ende waer 't dat gy op dese tijt hier niet gecomen en waert om der bede wille, gy en zoudt alzo van hier niet sceyden, mer men soude op u voirtvaeren bi andere manieren. Wacht u voirtan voir misdoen, want myn genad. here dustanige saken in der wairheit niet langer lyden en will, ende hy heeft mij geordineert ende bevolen mit sonderlinge eernste u dat te seggen in jegenwoirdicheit van sinen Raide": GA Hoorn, inv. nr. 701 (proces-verbaal, 1452 Mei 31).

²⁾ In Dec. 1452 ontving de Raad van Holland weer eenige brieven van den hertog, naar aanleiding van zekere excessen die niet lang tevoren binnen Hoorn waren gepleegd, betreffende de proosdij van West-Friesland: ARA, 2e Rek. v. Cl. de Vrieze, 1452—'53, ff. 158v—159 (post van 1452 Dec. 31).

³⁾ Vgl. GA Hoorn, inv. nrs. 827, 1031, 777, 818, reg. nrs. 556—559, 563—564, 585, 590.

⁴⁾ Uit den straks te vermelden commissie-brief voor Milet van 1459 (Joosting, a. w., 276) blijkt, dat in 1456 geen nieuwe opdracht van de proosdij aan Ph. van Wassenaar heeft plaats gehad. Niettemin fungeert deze ook in de volgende jaren nog als proost: GA Hoorn, reg. nrs. 606 (1457), 620, 627 (1458); RA Utrecht, Dom, 1e afd. nr. 1455 (inv. Heeringa nr. 2596): „(regimen et administracio) prepositure Westfrisie, quam venerabilis dominus Philippus de Wassenair hucusque habere consuevit" (acte van P. Milet., d. d. 1459 Sept. 29).

Bourgondische zijde. Het bisdom Utrecht was reeds langer dan drie jaar in de macht van hertog Philips' zoon, toen deken en kapittel ten Dom eindelijk op 29 September 1459 hun medekanunnik mr. Pierre Milet, thans ook proost van St.-Pierre te Aire-sur-la-Lys en van St. Pancras te Leiden ¹⁾, tot proost van West-Friesland benoemden, als opvolger van Philips van Wassenaar ²⁾. Van hun rechten gaven zij echter niets prijs: de opdracht heeft plaats in de gewone vormen, en van de vroegere apostolische reservatie en hertogelijke nominatie wordt in de acte van aanstelling niet gerept. Integendeel houdt de beloften-brief, die Milet denzelfden dag aan het Domkapittel gaf, o. m. de verzekering in, dat hij niet zou trachten de proosdij op pauselijk gezag bij zijn prebende te doen inlijven ³⁾. Het kapittel nam dus de noodige voorzorg om te verhinderen, dat in de toekomst de proosdij aan zijn beschikkingsrecht zou worden onttrokken ten behoeve van den hertog van Bourgondië.

Zoo was formeel voor West-Friesland het schisma ten einde. De Wassenaars legden zich echter niet bij den nieuwen stand van zaken neer, en waarschijnlijk vele Westfriesche geestelijken evenmin. Reeds de beloften van Milet aan het Domkapittel voorzagen, dat hij voorloopig nog niet in het rustige bezit der proosdij zou komen en waarborgden aan het kapittel en aan individueele kanunniken vergoeding voor schade, die zij wegens zijn benoeming misschien zouden te lijden krijgen ⁴⁾. Philips van Wassenaar was nu van wettig proost tegenproost geworden: noch op een aanstelling van het Domkapittel, noch op pauselijke brieven kon hij zich beroepen. Niettemin had hij, ter plaatse aanwezig en verzekerd van een behoorlijken aanhang onder clerus en bevolking, een aanmerkelijken voorsprong op zijn mededinger. Milet, die uit hoofde van zijn ambt van „secrétaire signant sur le fait des finances” voortdurend in de omgeving van den hertog moest zijn, kon zich niet persoonlijk met zijn proosdij bemoeien, en het heeft, ondanks den steun van de Hollandsche regeering en van het Domkapittel, nog jaren geduurd, eer hij in het volledig bezit er van kwam ⁵⁾. Nog 24 April 1462 treedt Wassenaar op als proost van West-

¹⁾ Zie boven, blz. 283.

²⁾ Joosting, *a. w.*, 276—279.

³⁾ *Ibid.*, 280 (art. 3), 281 (art. 7). De erkenning door hertog Philips van de rechten van het kapittel, waarvan later sprake is (*t. z. p.*, 290), is vermoedelijk aan deze aanstelling voorafgegaan.

⁴⁾ *Ibid.*, 280 (art. 4 en 5).

⁵⁾ Vgl. voor M. 's „continuelle résidence” bij den hertog: Cartellieri, *Über eine burgund. Gesandtsch.*, 464: tekst, eveneens gepubliceerd door H. Stein in *Bibl. de l'Éc. d. ch.* XCVIII (1937), 324; Frederichs, *Le Grand Conseil amb.*, 69 vlg. v. d. overdruk.

Friesland ¹⁾). Hij verleende toen verschillende voorrechten aan de Tertiariissen in zijn gebied: een der vele gunstbewijzen die den Westfrieschen geestelijken in deze en de voorgaande jaren van de zijde van proosten en tegenproosten ten deel vielen ²⁾). Zij zijn een natuurlijk gevolg van dezen tijd van tweespalt, toen alle pretendenten er op uit waren hun populariteit te versterken en hun aanhang te vergrooten.

Nauwelijks was dit schisma opgeheven of een nieuw begon. Toen in het eind van November 1469 Pierre Milet gestorven was, droegen deken en kapittel den 4en December de proosdij op de traditioneele wijze over aan den Domkanunnik Evert Zoudenbalch, uit het bekende Utrechtsche patriciërs geslacht ³⁾). Voor het eerst sedert 1435 was de band tusschen de proosdij van WestFriesland en Bourgondië geslaakt. Heer Evert werd te Hoorn door de Westfriesche parochiegeestelijkheid als proost gehuldigd. Ook Karel de Stoute maakte aanvankelijk geen bezwaar hem als zoodanig te erkennen, daar hij zijn biechtvader, wien hij de kerk van Hoorn had geschonken, aan Zoudenbalch ter instelling voordroeg ⁴⁾).

Niet lang echter bleef deze in het onbetwiste bezit van zijn ambt. Omstreeks het einde van Juli 1470 verleende bisschop David de proosdij aan zijn en des hertogs raad mr. Antoine Haneron, proost van St. Donatiaan te Brugge, op grond van het devolutierecht, daar de collatie van het vrijgekomen beneficie door verzuim van het Domkapittel aan den bisschop zou zijn vervallen ⁵⁾). Deze motiveering was zoo aanvechtbaar mogelijk: de proosdij was geen beneficie, noch was zij vacant; de bisschop had onder geen beding eenig recht om over het ambt te beschikken; het Domkapittel had geenszins verzuimd tijdig in de vacature te voorzien. Bovendien maakte Haneron niet deel uit van het kapittel en kon reeds daarom onmogelijk in aanmerking komen.

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 36; vgl. GA Hoorn, reg. nrs. 643, 645 (1460), 670, 672, 675 (1462). Na 1462 April 24 komt alleen Milet als proost voor: Joosting, 37 vlg. (1462), GA Hoorn, reg. nrs. 696 (1463), 767 (1469). — Onder de artikelen, die de Hollandsche steden in de lente van 1462 bij de onderhandelingen over de tienjarige bedede indienden, kwam ook een desideratum voor „touchant le prévost de Westfrise”. Uit de bewaard gebleven beschikkingen is op te maken, dat deze wensch niet op het schisma in de proosdij betrekking had. (ARA; zie boven, blz. 153 n. 2).

²⁾ Joosting, *a. w.*, 28—30, 30—33, 33—35, 36; vgl. 37—40. Noordeloos, *Proosdij*, BGBH L (1932), 281 vlg..

³⁾ Joosting, *a. w.*, 291 (art. 4).

⁴⁾ *Ibid.*, 291—292 (art. 5 en 6); Noordeloos, *Precariën*, BGBH L, 423 n. 2.

⁵⁾ Joosting, *a. w.*, 292 (art. 7); Noordeloos, *l. c.*, 424. Zie over H., raad en commissaris van financiën van Karel den Stoute, later Tresorier der domeinen, boven, blz. 142 n. 3, en 226 n. 2.

De kanunniken draalden niet den kerkvorst met den noodigen nadruk op dit alles te wijzen ¹⁾, en David van Bourgondië moest ervaren, dat ook na de afrekening met de Brederodes zekere grenzen aan zijn gezag waren gesteld. Hij zag zich den 22en October gedwongen de rechten van het Domkapittel te erkennen en de benoeming van Haneron te herroepen, met de erbarmelijke verontschuldiging, dat hij slechts had gehandeld op grond van, nu onjuist gebleken, inlichtingen die zijn candidaat hem had verstrekt ²⁾.

De proost Haneron was een hartstochtelijk verzamelaar van beneficiën en van al wat daarop geleeke. Gedurende zijn lange leven heeft hij er meer dan twintig bezeten — hoewel niet alle ter zelfder tijd — in de bisdommen Atrecht, Terwaan, Kamerijk, Doornik, Luik, Utrecht en, misschien, Besançon, voor het meerendeel proosdijen en canonicaten, waaronder enkele der voornaamste en rijkste prebenden die de Nederlanden te bieden hadden. Naast de zucht naar een nieuwe kerkelijke waardigheid is echter ook het Bourgondische en Hollandsche staatsbelang een motief geweest dat Haneron naar deze proosdij deed streven. De landsregeering wilde er niet in berusten, dat het geestelijke gezag in West-Friesland na zoo lange jaren weer aan haar invloed werd onttrokken, en de machtige minister van Karel den Stoute was de aangewezen man om den te verwachten zwaren strijd met het niet meer dienstwillige Domkapittel te voeren ³⁾.

Evenals hij dit vroeger ten behoeve van Forteguerre de Plaisance en Pierre Milet had gedaan, vaardigde de Raad van Holland terstond een bevelschrift uit, waarbij den Westfrieschen geestelijken werd gelast het gezag van den proost van St. Donatiaan te erkennen, op straffe van hechtenis, verbeurdverklaring van goederen en een boete van 400 gouden leeuwen ⁴⁾. Slechts een minderheid van den clerus gaf aan dit bevel gehoor en viel den door de regeering gewilden proost bij ⁵⁾. Ook de magistraat van Hoorn wilde of durfde zich niet verzetten, al bleef ook daar het grootste deel der bevolking Zoudenbalch trouw ⁶⁾. Het wegvallen van den toch reeds twijfelachtigen rechtsgrond, die aan Hanerons aanspraken den schijn van wettigheid gaf, bracht geen verandering in den toestand. Haneron noch de Hollandsche regeering

¹⁾ Noordeloos, *l. c.*, 425 n. 1.

²⁾ Joosting, 284—286.

³⁾ In dezen zelfden tijd wordt de proost van St. Donatiaan ook elders door de Bourgondische politiek naar voren geschoven. Tusschen 1470 en 1473 stelt Peter von Hagenbach pogingen in het werk om te Bazel bisschop Johann von Wenningen door Haneron te vervangen, om aan den Bovenrijn den invloed van Bourgondië te versterken: Toutey, *Charles le Tém. et la Ligue de Constance*, 98—99; Stein, *Ant. Haneron*, 298, 337—339.

⁴⁾ Joosting, *a. w.*, 294 (art. 8).

⁵⁾ *T. z. p.*, (art. 9).

⁶⁾ Velius, *Chronyk van Hoorn*, ed. Centen (1740), 102.

hielden eenige rekening met de nadere bisschoppelijke beslissing van 22 October 1470 en bleven met geweld het Domkapittel en Zoudenbalch uit de proosdij weren ¹⁾). Toen vicedeken en kapittel ten Dom den afvalligen priesters in West-Friesland, die weigerden voor den door hen aangestelden deken terecht te staan, een proces aandeden, sommeerde het Hof van Holland hen, deze actie tegen den hertog gehoorzame geestelijken te staken, hen bedreigend met inbeslagneming van hun in Holland gelegen goederen ²⁾).

Haneron, die sedert November 1470 gedurende bijna een jaar vrijwel voortdurend in Holland was om met de Staten over de nieuwe bedde te onderhandelen, hield van nabij een waakzaam oog op zijn proosdij gevestigd ³⁾). In het begin van 1471 begon het Domkapittel interdict te leggen binnen West-Friesland. De Raad van Holland richtte tot den bisschop het dringende verzoek, zijn invloed bij de Domkanunniken te willen aanwenden, opdat zij van dit dwangmiddel, dat groote onrust onder het volk zou veroorzaken, zouden afzien ⁴⁾). Hoe ook het resultaat van dezen stap is geweest: Haneron en de Raad van Holland hielden voet bij stuk ⁵⁾).

Het Domkapittel zocht nu te Rome zijn recht. In drie instanties werd hier het pleit ten possessoire in zijn voordeel beslecht ⁶⁾). Nadat het eerste vonnis bekend was geworden, had de bisschop de inkomsten van de proosdij onder het beheer gesteld van den priester Thomas Gerbrandtszoon, opdat zij uitsluitend aan den definitieven winnaar van het geding ten goede zouden komen. Toen hem de drie gelijk-luidende vonnissen officieel ter kennis waren gekomen, hief hij dan ook de inbeslagneming op ten behoeve van het Domkapittel ⁷⁾).

Het is zeer de vraag, of David van Bourgondië hierbij te goeder trouw heeft gehandeld. Heer Thomas blijkt immers een verwoed partijganger van Haneron te zijn geweest en was ook door den hertog, ten verzoeken van den procureur-generaal te Mechelen, met het beheer van de inkomsten belast ⁸⁾). Toen afgevaardigden van het kapittel te Hoorn verschenen en daar de vonnissen en den bisschoppelijken brief

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 296 (art. 10).

²⁾ *Ibid.*, 296 n. 3.

³⁾ ARA, (10e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1470—'71, f. 109.

⁴⁾ *Ibid.*, ff. 102—102v.

⁵⁾ Voor handelingen van Haneron als proost van Westfriesland, zie GA Hoorn, reg. nrs. 800 (1471) en 833 (1473).

⁶⁾ RA Utrecht, Dom, 1e afd. nrs. 1575, 3442, 3e afd. nr. 2078 (1473 Juni 25), 1e afd. nr. 1582 (1474 Mei 23), 3e afd. nr. 2082, 1e afd. nr. 1587 (1474 Aug. 12); al deze stukken in inv. Heeringa nr. 2597. Joosting, 287—289 („c. 1471”).

⁷⁾ Joosting, *a. w.*, 297 (art. 12 en 13).

⁸⁾ RA Utrecht, Dom, 3e afd. nr. 2580^{II} (inv. Heeringa nr. 2597).

bekend maakten, weigerde Thomas Gerbrandtsz. niet alleen hun de zich onder zijn hoede bevindende gelden van de proosdij over te leveren, zich beroepend op een opdracht van den hertog, maar deed hij hun bovendien allerlei overlast aan, hen bedreigende en met scharen gewapenden de straten onveilig makende ¹⁾). Het bevelschrift waarop hij zich beriep verwees naar het reeds vroeger in Den Haag ten voordeele van den proost van Sint Donatiaan gewezen vonnis, op grond waarvan de Raad van Holland voor diens rechten moest opkomen, en verweet het kapittel, dat het zich tot Rome had gewend onder miskenning van de possessoire jurisdictie die de Raad in beneficiezaken bezat ²⁾).

Hiertegen teekende het Domkapittel in 1474 beroep aan bij den hertog zelf en bij het Parlement van Mechelen. Een ter voorlichting der rechters opgestelde memorie ³⁾ geeft een uitvoerige uiteenzetting van ontstaan en verloop van het geschil. Met bijzonderen nadruk wordt gewezen op het onrechtmatige en gewelddadige optreden van Thomas Gerbrandtsz. en diens medestanders, en zorgvuldig worden de beschuldigingen weerlegd van het hertogelijke bevelschrift, dat door den procureur-generaal van Holland onder valsche voorwendsels zou zijn verkregen. Het kapittel erkende ten volle de bevoegdheid van het hof van Holland om ten possessoire over beneficiën vonnis te wijzen, doch ontkende dat hier een vonnis gewezen was, dat het hier een beneficie betrof of dat het bezit in het geding kon zijn. Het had te Rome dan ook een petitoire actie ingeleid, daar de tegenpartij zich op het devolutierecht beriep. Buiten zijn medeweten was toen door de procureurs van beide partijen het petitoire proces in een possessoir gewijzigd, waarin het kapittel tot driemaal toe in het gelijk was gesteld. Eerst toen de tegenpartij te Rome definitief verslagen was had deze zich de bevoegdheid van den hertog herinnerd, waarop zij zich tijdens het geding nooit had beroepen. En met allen eerbied voor de bevoegdheden van den hertog: ook deze zou toch den Paus niet iedere competentie in het possessoire geding willen ontzeggen?

Terwijl deze zaak bij het Parlement aanhangig was, werden Zoudenbalch en zijn vrienden ongeduldig. In Augustus 1474 trachtten zij

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 297—298 (art. 14), 300—301 (art. 20—25).

²⁾ Zie boven, blz. 107.

³⁾ *Ibid.*, 290—302. Het aldaar „c. 1472” gedateerde stuk kan bezwaarlijk ouder zijn dan 1474, daar het Parlement, in December 1473 opgericht, eerst 3 Jan. 1474 zijn zittingen opende. Het is opgesteld vóór den 18en Dec. van dit jaar, datum van de overeenkomst met Haneron (zie ben.), en waarschijnlijk nog vóór den 20en Juli (dagvaarding van Thomas Gerbrandtsz., RA Utrecht, Dom, 1e afd. nr. 1586, inv. Heeringa nr. 2597).

zich te Hoorn gewapenderhand van de proosdij meester te maken ¹⁾. Weldra echter was alle geweld overbodig.

Te Mechelen kwam den 18en December 1474 ²⁾ een accoord tot stand, waarbij de proosdij van West-Friesland aan het Domkapittel en aan Evert Zoudenbalch werd overgelaten. Zij zoowel als Haneron zagen af van de voortzetting der processen die voor het hof te Rome en voor het hof te Mechelen hangende waren. Haneron deed afstand van alle possessoire rechten die hij op de proosdij mocht hebben, doch behield zich zijn rechten ten petitoire voor, die hij steeds zou kunnen laten gelden, mits slechts in zijn eigen naam, waar en wanneer hem dat zou believen. Het Domkapittel schold hem de vergoeding van proceskosten, waartoe hij te Rome was veroordeeld, kwijt en liet hem eveneens de inkomsten, die hij reeds uit de proosdij had ontvangen, behouden. Bovendien verplichtte het zich op eigen kosten den proost van Sint Donatiaan te doen absolveeren van de kerkelijke straffen die hij had opgelopen. Alvorens deze het kapittel een petitoir proces zou kunnen aandoen, zou hij gehouden zijn het 100 £ gr. te vergoeden voor de vroegere proceskosten, doch wanneer hij binnen twee jaar alle aanspraken zou willen opgeven, zou hij daarvoor van het kapittel 300 Rijsche gulden ontvangen ³⁾.

De in Holland gelegen goederen van het Domkapittel, waarop in naam van den hertog beslag was gelegd, werden op 25 Februari 1475 door het Parlement weer vrijgegeven, aangezien de kanunniken de processen te Rome hadden gestaakt ⁴⁾. Den 22en Maart tenslotte werd te Hoorn, door bemiddeling van schout en burgemeesters, een minnelijke schikking getroffen met heer Thomas Gerbrandtsz. en met heer Jan van Zijbekarspel, den door Haneron aangestelden deken van West-Friesland ⁵⁾.

Hiermede was het schisma in West-Friesland feitelijk ten einde, hoewel Haneron geen gebruik maakte van de gelegenheid om tegen een schadeloosstelling van zijn rechten af te zien. Nog in 1485 procedeert de onversaagde grijsaard voor de Curie te Rome. Om te voorkomen

¹⁾ 20 Augustus schrijven Haneron, president en raden van Holland hierover aan den kanselier: ARA, (13e) Rek. v. Jan van Assendelf, 1473—'74, f. 184v.

²⁾ Dus niet eerst in begin 1475, zooals bij Noordeloos, *Precariën*, 425.

³⁾ RA Utrecht, Dom, 1e afd. nr. 1592 (inv. Heeringa nr. 2597); gedr. door H. Stein, *Bibl. de l'Éc. d. ch.* XCVIII (1937) 343—345.

⁴⁾ RA Utrecht, Dom, 3e afd. nr. 2580^I, vgl. 1e afd. nrs. 1593 (1474 Dec. 20), 3121 (1474 Dec. 23), 1580 (1475 Feb. 10). Al deze stukken inv. Heeringa nr. 2597.

⁵⁾ *Ibid.*, 3e afd. nr. 2580^{II} (inv. Heeringa nr. 2597): rapport van den deurwaarder Fr. de Zanen. Over een nieuw, doch minder hevig conflict dat weldra tusschen den Raad van Holland en het Domkapittel ontstond, zie Noordeloos, *Precariën*, 428 vlg.; boven, blz. 291.

dat hij er alsnog in zou slagen door middel van een pauselijke provisie zijn doel te bereiken, lieten deken en kapittel ten Dom den 7en Mei 1484 hun recht op de proosdij door Paus Sixtus IV uitdrukkelijk erkennen ¹⁾, en op 30 Juli 1485 deze erkenning door den nieuwen Paus Innocentius VIII bevestigen ²⁾. Ditmaal droegen zij er zorg voor, de vermelding van Hanerons drie gelijkluidende veroordeelingen in het possessorie geding en van het nog onbesliste petitoire proces dat deze had aanhangig gemaakt, in den tekst van de bul te doen opnemen. Hoe de uitspraak te Rome tenslotte heeft geluid, is niet bekend, doch zeker heeft zij niet veel baat gebracht aan den proost van St. Donatiaan, die weinige jaren nadien, den 10en December 1490, in hoogen ouderdom bij zijn kerk te Brugge overleed.

Het Domkapittel heeft uit de ervaring leering getrokken. Voortaan nam het de proosdij van West-Friesland weer vaster in de hand. Achtereenvolgens werden de ambtsduur van den proost en zijn rechterlijke en financieele bevoegdheden ingekrompen, totdat het ambt iedere zelfstandigheid, en daarmee de zoo gevaarlijk gebleken aantrekkelijkheid, verloor ³⁾.

¹⁾ Joosting, *a. w.*, 302—305.

²⁾ RA Utrecht, Dom, 3e afd. nr. 2105 (orig., zeer gesleten), afschr. Dom nr. 144 (beide stukken, evenals het vorige, inv. Heeringa nr. 2598).

³⁾ Noordeloos, *Proosdij*, BGBH XLIX, 79, 94, 103 vlg.; Dez., *Precariën*, BGBH L, 426, 429 vlg..

BESLUIT

De Bourgondische hertogen wilden de hertogdommen en graafschappen waarover zij het bewind voerden, samenbinden tot een hechte eenheid onder een krachtig vorstelijk gezag. Zij trachtten dit doel te bereiken, eensdeels door in de verschillende landen, welker zelfstandigheid zij eerbiedigden, de landsheerlijke macht te versterken, anderdeels door het scheppen van een aantal centrale regeeringsinstellingen naar Fransch voorbeeld. Terwijl zij de banden welke hun gewesten met hen verbonden, steeds nauwer aanhaalden, trachtten zij die, welke de Nederlanden voor een deel aan Frankrijk, voor een deel aan het Duitsche Rijk koppelden, los te maken.

De fiere Vlaamsche steden werden gedwongen voor het gezag van den vorst te bukken, de edelen werden door eer- en winstgevende ambten schadeloos gesteld voor het verlies van oude vrijheden. Ook de geestelijken moesten zich onder de staatsmacht schikken. Hun voorrechten op het gebied van de rechtspraak werden beknot, hun vrijdom van de belastingen beperkt. De goede betrekkingen van de hertogen met de Pausen vergemakkelijkten het optreden van de regeering tegenover de geestelijkheid. Zij stelden den vorst in staat tienden van de kerkelijke beneficiën te innen, en veroorloofden hem een vergaanden invloed uit te oefenen op de bezetting der prebenden, waardoor hij niet slechts zijn dienaren aan kerkelijke inkomsten kon helpen, maar tevens een middel in handen kreeg om de geestelijken nauwer aan zich te binden. Door met hulp van den Paus verwanten en vrienden op bisschopszetels te plaatsen, versterkten de hertogen hun invloed in de naburige geestelijke vorstendommen en onttrokken zij het kerkelijke bestuur hunner landen althans in zekere mate aan vreemde invloeden. Het streven om met de feitelijke staatkundige onafhankelijkheid van het Bourgondische rijk kerkelijke zelfstandigheid te verbinden, was ook in het spel bij den actieven steun dien de hertogen aan de observantie-beweging onder de bedelorden verleenden, al was dit wellicht niet het sterkste motief. De geestelijken, die zich meermalen eerst na hevig tegenstreven aan de eischen van de wereldlijke macht onderwierpen, werden ten deele met den toestand verzoend door de vele gunstbewijzen die hun van de zijde van het vorstenhuis ten deel vielen. De persoonlijke vroomheid der hertogen is zoowel op hun betrekkingen met de inheemsche geestelijkheid als op die met Rome van niet te onderschatten beteekenis geweest.

De monarchale staatkunde der Bourgondiërs was niet het werk van de dynastie alleen, en niet uitsluitend te haren bate. De belangen van de meerderheid der onderzaten stemden met die van den vorst overeen. In Holland is de Bourgondische heerschappij gevestigd door den wil van de burgerijen der groote steden. Niettemin was er een sterke partij die zich tegen den nieuwen heerscher verzette, aanvankelijk met geweld van wapenen, later op andere wijze. Het zal voor een deel politieke berekening zijn geweest, die Philips den Goede vele gunsten deed verleenen aan de kloosters in Holland, waar het reguliere leven zoozeer in trek was. Pacificatie van het land was het doel van den hertog, die een stelselmatige propaganda bleef voeren, waarbij ook de geestelijken werden betrokken. Mede uit dit gezichtspunt dient de bestendige belangstelling die den invloedrijken bedelmonniken van de zijde van den landsheer ten deel viel, te worden beschouwd.

De Bourgondische overheid bleef voor financieelen en militairen steun in sterke mate aangewezen op de Hollandsche en Zeeuwsche steden, die reeds toen een zeemacht van beteekenis waren. Op haar kerkpolitiek in Holland en Zeeland hebben de wereldlijke Staten van deze gewesten, inzonderheid de burgerijen, grooten invloed uitgeoefend ¹⁾. De dagvaarten, waarop namens den hertog de inwilliging van een bede werd verzocht, boden den onderzaten een gunstige gelegenheid om grieven en wenschen ten aanzien van de geestelijkheid te uiten, wenschen die de landsregeering des te gereeder verhoorde, daar zij met haar eigen belangen en inzichten strookten.

Op aandrang van de Staten werden tijdens hertog Philips ordonnanties uitgevaardigd om, zooals onder vroegere graven ten verzoeken van sommige steden in plaatselijke privileges was geschied, den kloosters, die sinds het einde der 14e eeuw in grooten getale binnen de steden waren ontstaan, te beletten steeds nieuwe bezittingen te verwerven. Deze verordeningen hadden ten doel de regulieren te dwingen zich te onderwerpen aan een door leden van den Raad van Holland en door afgevaardigden van ridderschap en steden in gemeenschappelijk overleg ontworpen regeling van hun bezit en inkomsten, van hun erfrecht en van hun ambachten en neringen. Hoewel dit reglement, dat den 17en Maart 1453 voor het eerst werd toegepast op het Tertiariisklooster St. Elisabeth in Den Haag, in zeer gematigden geest was ontworpen en terdege met de belangen der geestelijken rekening hield, strandde de algemeene toepassing ervan op de weigering van de over-

¹⁾ „De Staten hebben, meer dan men tot nu toe aangenomen heeft, invloed op de samenstelling van den Raad kunnen uitoefenen, zoodat onder hertog Philips de Raad meer tot een orgaan der Staten gegroeid is”: Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 111.

groote meerderheid der kloosters deze regeling, die zij als een aanslag op hun vrijheden beschouwden, te aanvaarden.

De hertogelijke regeering heeft van ganscher harte het streven der Staten gesteund. Zij had er alle belang bij te voorkomen, dat de draagkracht der bevolking door uitbreiding van het bezit in de doode hand zou verminderen. Van haar kant heeft zij getracht het reeds onder het bewind der Henegouwsche en Beiersche graven geldende beginsel te handhaven, volgens hetwelk bezittingen van geestelijken, kerken en kloosters slechts recht hadden op vrijdom van wereldlijke lasten, wanneer de landsheer dit uitdrukkelijk had toegestaan. Voor deze vrijstellingen, amortisaties, werd thans een geldelijke vergoeding verlangd.

Ten aanzien van de kerkelijke rechtspraak gingen de belangen van vorst en onderzaten eveneens samen. Het in 1434 met den bisschop van Utrecht gesloten concordaat, dat de bevoegdheden van de wereldlijke macht uitbreidde, die van de geestelijke justitie beperkte, dankt zijn bestaan vermoedelijk aan de Staten van Holland en Zeeland. Zeker op aandringen van de steden van deze gewesten is dit verdrag in 1462 opnieuw uitgevaardigd. De burgerijen die door een kerkelijk interdict werden gekweld, wendden zich steeds om hulp tot de lands-overheid of tot de centrale regeering, en drongen er bij dezen op aan, de hoogheid van den hertog tegenover de geestelijken te handhaven. Uiteraard leenden de Bourgondische overheden, die uit beginsel iederen inbreuk op het wereldlijke gezag afwezen, aan deze klachten een willig oor.

Ook de aanstelling van hertog Philips' bastaard David tot bisschop van Utrecht, kennelijk een algemeen Bourgondisch belang, had de volle instemming der Hollandsche steden. De vestiging van een Bourgondisch-Hollandsch protectoraat over het Sticht lag in de lijn van de traditioneele politiek van het graafschap.

Bij het bevorderen van de strenge richting onder de klooster-geestelijkheid waren vorst en stedelijke magistraten doorgaans één van zin. Ook de vergeving van parochiekerken in de steden aan gunstelingen van den hertog schijnt den burgerlijken overheden niet onwelgevallig te zijn geweest: zij verkregen op deze wijze invloedrijke relaties bij het hof en in de regeeringscolleges.

Tijdens de regeering van Karel den Stoute werd de eensgezindheid van landsheer en steden verstoord. De vele oorlogen noopten de regeering steeds weer een beroep te doen op de beurzen der onderzaten. De hand van den hertog drukte zwaar op geestelijken zoowel als op leeken, en drong de oude tegenstellingen tusschen de belangen van beide standen op den achtergrond.

Het algemeene beeld van de betrekkingen van Staat en Kerk in Holland en Zeeland gedurende de hier behandelde halve eeuw — waarin veel is voorbereid van wat later door Karel V is tot stand gebracht — blijft echter een van samenwerking tusschen vorst en wereldlijke Staten ¹⁾. Beiden waren de geestelijkheid geenszins vijandig, maar beiden beoogden de vrijheden der Kerk te beperken ten bate van het algemeene belang en van de hoogheid van de wereldlijke macht. Fransch-Bourgondische regeeringsbeginselen en bestuursmethoden gingen samen met traditioneele Hollandsche politiek.

¹⁾ „Le clergé fut . . . l'allié naturel des ducs contre le peuple”: deze meening van Paul Fredericq (*Essai* . . ., 106), beïnvloed door de opvattingen van het 19e-eeuwsche liberalisme, is, tenminste wat Holland en Zeeland betreft, ten eenenmale onjuist.

BIJLAGEN ¹⁾

I.

1439 November 27.

Philips, hertog van Bourgondië enz., gelast al zijn ambtenaren en dienaren in Holland, Zeeland en (West-)Friesland, den kloosterlingen geen erfenissen van roerende of onroerende goederen te doen toekomen, alvorens de Raad van Holland hierover zal hebben beslist of een algemeene regeling van het erfrecht der regulieren zal hebben getroffen ²⁾.

ARA ³⁾, 6e Memoriale Rosa, 1439-1441, ff. 58v-59.

Phillips etc. laten u weten allen onsen baeliuwen, rentmeesteren, scouten, burgermeesteren, scepenen ende anders allen onsen officieren ende dieneren overal van onsen lande van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant binnen steden ende dairbuten ende elken bijsonder, hoe dat ons ende onsen Rade,
5 by ons geordineert ten saken onser lande voirs., voiregemen is, dat alle die begeben geestelijke personen, die in veel plaetsen ende steden in groter versameninge binnen een deel jaren voirdeden byeen gecomen ende vergadert syn binnen onsen lande voirs., also wael van vrouwen als van mannen, dagelicx overal dair't gebuert aen meynen te vaerden ende handt te slaen an allen
10 goeden ende ernissen die up him comen ende besterven soudent, gelijc off sy wairlic ende gene geordende off begeben personen en waren, ende die, nadat sij die genomen hebben, verdeylen, geven ende laten willen in hoeren cloesteren off an anderen geesteliken huysen dair't him genoeght, sonder die weder te willen uuterven na hoire doet an hoeren rechten erven ende na-
15 volgers dair die sculdich waeren up te comen mit allen rechte, 't welke in toecomende tyden ons ende onsen lande in so groten hinder ende afterdeel dragen soude, als wael te proven is, dat wij dat mit genen redene off besceyde en soudent mogen lijden, ende wair oic gescepen veel onleden ende wederstoets den voirs. begeben personen dair off an ⁴⁾ te comen, wair't dat sy die
20 ongerechte gewoente gebruiken soudent, des wy niet en soudent willen lyden. Ende want wy by onsen Rade meynen te doen maken een goede ordinancie ende sceydinge tusschen den gemenen begeben geesteliken personen ende die wairlike van sulke erfsceydinge als sy (f. 59) onderlinge te delen hebben off crygen sullen, so ontbieden wy u ende bevelen mit allen den ernste die wy
25 mogen u allen voirs. ende elken bysonder, dat ghy gene begeben geestelike personen en laet volgen, hebben noch gebruiken gene besterfnissen van erve nochte have, dair sy him rechts toe soudent willen vermeten, voir die tyt dat sy by onsen Rade eerst vervolcht sullen hebben ende by him besceyden sal

¹⁾ Waar meer dan één vindplaats voor een stuk is opgegeven, is de met een * aangeduide tekst gevolgd.

²⁾ Boven, blz. 81—82.

³⁾ Zie voor de inventarisnummers der op het ARA bewaarde stukken de lijst van archivalia, blz. 2—3.

⁴⁾ Bovengeschreven.

syn in wat voegen ende manieren dat sy dair in comen sullen, ende dat hoir
 30 wederpartie tegen him dair in gehoirt ende u dat by geschrifte gebleken wesen
 sal, off dat by onsen Rade voirs. een gemeen oirdinancie ende sceydinge ge-
 sloten ende gekundicht wesen sal overal binnen onsen lande voirs., hoe ende
 in wat maten ende hoeverre dat sy nemen ende geven sullen in enigen erf-
 35 nissen dair sy him in souden willen vermeten gerecht te wesen. Ende hier en
 laet by u geen versumenisse in vallen om yements vervolchs off bede wille,
 also lieve als wy u syn, want ons dat in geenre wys anders en genoecht
 gedaen te hebben. In oirconde etc. Datum XXVII dage in Novembri anno
 M CCCC XXXIX.

II.

1446 Januari 8.

De Hollandsche steden ontvangen opdracht de paters der zusterhuizen uit te noodigen afgevaardigden naar Den Haag te zenden, teneinde den Raad van Holland inlichtingen te verstrekken omtrent het aantal zusters en de inkomsten van al hun kloosters, opdat hierin door den Raad worde voorzien ¹⁾.

ARA, 4e Rekening van Willem Engelbrechtsz., 1445 Januari 1-1446 Februari 7, f. 169 (Bodenloen).

Upten VIIen dach in Januario gesent Claes de Wilde uutter Hage mit myns genadichs heren besloten brieven an den steden van Leyden, Harlem, Amsterdam. Hoorn, Enchuysen, Medemblick, Schagen, Alcmaer ende Beverwijck, inhoudende dat sij alle die patres van den zusterhuyzen binnen steden ende dairbuyten voor him ombieden souden, om him te onderwijzen, dat sy voor him allen uutmaken twee of drie van den patres van den vors. zusterhuyzen, dat sy, binnen VIII dagen nadat sy mit him dairaf gesproken hadden, seynden souden in den Hage voor den Rade myns vors. heren, ende mit him brengen ende overleveren van elken vorscr. godshuyze die regle ende staet, te weten hoe veel zusteren in elc godshuys zijn mochten onder groitte ende cleyne, besloten ende ongesloiten, ende dairtoe hoe veel renten zij hadden, erflyc of lyfrenten of pachten zy jaerlicx incommende hadden in elc zusterhuys, updat dair van myns genadichs heren wegen bi den vorscr. Rade inne voorzien worde. Gegeven den bode voor XII dagen XIII s.gr.

Upten selven dach ende om der selver saken wille gesent Dyrck Lieve Neve an den steden van Delf, Schiedam, Rotterdam ende Goude. Den bode gegeven voor IIII dagen IIII s. VIII d.gr.

III.

1446 October 28.

Philips, hertog van Bourgondië enz., besluit en beveelt, dat in Holland, Zeeland en (West-)Friesland voortaan geen reguleren, mannen of vrouwen, van welke orde ook, erfenissen zullen aanvaarden of land verwerven bij koop, schenking of erflating, totdat zij zich in persoon of door gevolmachtigden zullen hebben vervoegd bij de door Raad, ridderschap en

¹⁾ Boven blz. 87.

steden van Holland en Zeeland ingestelde kloostercommissie en met deze een blijvende regeling van deze zaken zullen zijn overeengekomen ¹⁾).

*GA Leiden, Secretarie-1575, inv. nr. 180, reg. nr. 563: oorspr. plakkaat-brief, papier, met opgedrukt signet. — ARA, *Memoriale T*, 1445-1448, ff. 102v-103; hiernaar gedrukt in Groot Placaet-boeck van Holland en Zeeland I (1658), kol. 1470-1473.

Philips, by der gracen Goids hertoge van Bourgoengen, van Lothryck, van Brabant ende van Limburch, grave van Vlaendren, van Artois, van Bourgoengen, palatyn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende van Namen, mairgrave des heiligen Rycx, heere van Vrieslant, van Salins ende van Mechelen.

5 Want binnen onse voirs. landen binnen corten jaeren gefondeert, gemaict ende begrepen syn soe veel cloisteren ende vergaderinge van Regulieren ende Regulieressen ende van broederen ende susteren van Sinte Franciscus oirden, dat veel te veel is na groetheit van onse voirs. landen, ende noch dagelicx meer van denselven begrepen worden, in welken cloisteren, huysen ende vergaderinge die personen van denselven, soewail vrouwen als mannen, meest alle

10 neeringe ende ambochten doen, dat ombehoirlic is. Ende hoewail sy aldus geoirde ende begeven luyden syn of wesen soudn, zy hebben hun tot deser tyt toe willen bewinden erve te nemen van hoeren ouderen ende dat erflic te behouden sonder weder uut te erven, ende indien dat dat alsoe lange staen

15 soude zonder voirsienicheit dairup te hebben, zy waeren geschepen, mits datter so veel sijn, binnen corten jaeren alle die lande, renten ende erven in onse voirs. landen te gecrygen, dairby dat wy ende onse nacommelinghe onse diensten verliesen mochten, ende oic onse arme gemeente ende ondersaten neringlois werden soudn, zoewail binnen steden als dair buten. Ende om hierin te

20 voirsien van behoirlike remedie, soe waeren by onsen gemeenen Raide, ridder-scip ende steden onser voirs. lande van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant geoidineert zekere commissarise die wel ²⁾ alle den staet van den voirs. geoirde ende geestelyken personen oversien zouden, ende dairna te oirdineren up dat getal ende grootheit van den huysen ende vergaderinge van dien, ende

25 oick te oversien hair rycheit ende renten, ende dairna te voegen hoe rycx sy soudn wezen om hoirre staet eerlijc ende redelijc te houden, ende oick goede redelycke oirdinancie mit him te maicken ende te overdragen, hoe ende in wat schyn sy voortan erven soudn innemen ende ingeven ³⁾ ende oick by testamente, updat in toecommenden tyden tusschen hem ende onsen wair-

30 lycken ondersaten niet meerder geschils noch ongevals gebueren en soude. Diewelke commissarissen hadden begonnen voir him te doen comen ende utboden ⁴⁾ die oeverste van sommige van den voirs. cloisteren ende vergaderinge, hem updoende die manieren van der voirs. ordinancien. Mair alsoe 't scheen, soe en hebben sy hem in geenre manieren willen ontdecken den staen van

35 hoeren cloisteren noch goeden, meynende altois te blyven in hoeren upsette om erve te nemen ende also alle die landen, renten ende erven van onsen voirs. landen te rapen ende onder te slaen, ende oic mit hoeren neeringen ende ambochten onse wairlicke ondersaten neringlois te maken ende den arbeit ende ambochten te ontrecken, 'twelke ons onder ⁵⁾ redene wille voirs. ende oic om

40 andere warachtige ende merkelike redene dairtoe dienende in geenre wys langer te lyden en staet. Ende hebben dairom geoidineert, overdragen ende gesloten, dat voortan geen geoirde lude, van wat oirde dat sy sijn, in onsen landen van Holland, van Zeelant noch van Vrieslandt erve nemen en sullen van hoeren ouderen, magen noch vrienden in eniger manieren, noch oick niet meer lande

¹⁾ Boven, blz. 87—88, 89 n. 1.

²⁾ *Memoriale T*, f. 102v: diewelke.

³⁾ *Ibid.*: uutgeven.

⁴⁾ *Ibid.*: ombieden.

⁵⁾ *Id.*, f. 103: om der.

45 noch erve en sullen coepen noch vercrygen by testamente noch anders in onse
voirs. landen ¹⁾, totter tyt toe dat die voirs. geoirde luyden by den commis-
sarizen, dairtoe geoirdiniert, geweest off hoeren gemachticht gesent sullen
hebben om mit hem een overdrachte ende ordinancie te helpen oirdineren, hoe
ende in wat schijn sy voortan erven ende him hebben sullen in den punten
50 voir verclairt. Ende updat dit eenen iegelycken kondich wesen mach, soe is't
dat wy ombieden ende bevelen allen onsen baenridzen, riddersen ende knapen,
steden, bailliuwen, drossaten, officieren ende ondersaten overal in onsen voirs.
landen van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant, binnen steden ende dair-
buten te lande ²⁾, dair desen onsen brief gethoent sal worden, dat sy denselven
55 onsen brief openbairlic doen kondigen ende gebieden, updat eenen yegelic
him dairna mach weten te rechten, ende dat sy niet en gehengen, dat enige
geoirde lude voortan erve nemen, noch enige lande noch erve meer en coepen
noch en nemen by testamente of anders, want dat ons entlycke wille ende
meyninge is. In oirconde desen brieve ende onse signet hierup gedruet. Ge-
60 geven upten XXVIIsten dach in Octobri in't jair ons heren duisent CCCC
zess ende viertich ³⁾.

Bi minen here den hertoge ter relacie
van den president ende Rade van Hollant.
T. de Zwieten.

IV.

1446 November 7.

Exemplaren van het bevelschrift van 1446 October 28 worden aan de rentmeesters in Zeeland en aan de steden in Holland ter openbare afkondiging toegezonden ⁴⁾.

ARA, 1e Rekening van Anthonis Michiels, 1446 Februari 7-1447 Februari 7, f. 131 (Bodenloen).

Upten VIIen dach in Novembri gesent Jan van der List, bode, mit twee openen plackaetbrieven aen den rentmeesters van Beoister ende Bewester-
schelt in Zeelant, roerende zekere ordinancyen, die myn genadiche here ge-
maect hadde, dat van doe voortan geen luyden van religeonen, van wat oerden
dat sy waeren, niet erven en souden binnen den landen van Hollant, Zeelant
ende Vrieslant. Gegeven den bode voir VI dagen die hy uut was VII s.gr.

Upten selven dach ende om der selver saike wille gesent Reynkin Gerytsz.,
bode, mit geliken plackaten aen den steden van Harlem, Leyden, Aemstel-
redam, Beverwijk, Hoirne, Medemblic, Enchuysen, Monckedam, Eedam ende
Naerden. Gegeven den bode voir X dagen die hy uut was XI s. II d.gr.

Noch upten selven dach ende om der saike voorscr. gesent Colin Melyon,
bode, mit geliken plackaten aen den steden van Delf, Schiedam, Rotterdam,
Goude, Schoonhoven, Oudewater, Gornichem ende Huesden. Gegeven den-
selven bode voir VII dagen die hy uut was VIII s. II d.gr.

¹⁾ *Ibid.*: . . . voirs. landen, binnen steden noch dairbuten, tot der tyt . . .

²⁾ *Ibid.*: binnen steden ende buten.

³⁾ *In Memoriale T, f. 102v, de volgende aantekening*: Nota, noch van gelycken
libro E. 1. 2, fol. LX, gedaen by Willem, grave van Henegouwe (*Van Mieris II*,
477—478, vgl. boven, blz. 20). Nota noch libro Philippus B, fol. LXXXII van
Sinte Lysbethen cloester in den Hage (*zie Bijlage X*), nota bene, mits de
verclaringe van der manieren van erven.

⁴⁾ *Boven, blz. 88—89.*

V.

1446, na November 7.

Het plakkaat van 1446 October 28 wordt in Zeeland Bewesten Schelde afgekondigd ¹⁾.

RA Zeeland, inv. Fruin nr. 22: 1e Rekening van Jan Heynricxz. van Wissenkerke, rentmeester van Bewesten Schelde, 1446 Maart 22-December 31, f. 49v (Reysen ende bodeloonen).

Denzelven Pieter gesonden mit mijns genadichs heren openen plackaet gegeven XXVIII dagen in Octobry anno XLVI, omme die te doen condigen overall Bewesterscelt, roerende dat nyement van den geoordende luyden voir-dan eenige erven coopen noch nemen en zouden van hueren ouders by testamente off anders, mit meer andre punten dairin begrepen, als't blijkt by den-zelven plackaet, die men hier overlevert. Him dairaff gegeven XIII s.gr.

VI.

1447 Mei 5.

Nouvelles ordonnances sur plusieurs et diverses matières touchans les offices de Hollande, Zeelande et Frise etc., lesquelles ordonnances ont esté lutes tout au long en la Chambre du Conseil en Hollande par devant messeigneurs les président et les autres du Conseil illec, le XXIIe jour de Juing l'an mil CCCC XLVII dessusdit ²⁾.

*ARA, Rood Register A, 1445-1459, ff. 11v-14v (f. 14). — *Memoriale T, 1445-1448, ff. 123-128v (f. 127v).*

(O. a.:) Avec ce voulons que iceulx noz président et gens de Conseil procèdent ou fait de la grande multitude de religion de nosdits pais de Hollande et de leurs acquestz par la manière nagaires par eulx et nosdits commissaires advisée: c'est assavoir, que ce iceulx religieux ne vont ou envoient deuement par devant les commissaires sur ce ordenez pour y estre pourveu, que tout leur temporel soit mis en nostre main jusques à ce qu'ilz y auront envoié et fait ce que raison donrra, ou que autrement en soit par nous ou nostredit Conseil ordonné. Donné en nostre ville de Bruges, le cinquiesme jour de May l'an de grâce mil quatre cens quarante sept. Ainsi signé: Par monseigneur le duc, J. Milet.

VII.

1450 September 21.

De tollenaar van Geervliet ontvangt opdracht voortaan tol te heffen van goederen toebehoorende aan geestelijken die koophandel drijven ³⁾.

ARA, 5e Rekening van Anthonis Michiels, 1450 Februari 8-1451 Februari 7, f. 117v (Bodenloon).

Upten XXIen dach in Septembry gesent Clais Doedenz. mit myns genadichs heren besloten brieve aen den tholnaere van Ghiervliet, inhoudende dat hy voortan van allen goeden toebehoorende beghinen, zusteren, broederkins, lollaerden ende andere geestelyke luyden die neerijnghe ende coipmanscepe doen, tholle nemen soude zonder eenich verdrach. Him gegeven voor II dagen die hy uut was, als blyct bi der cedel van Adaem van Cleven, hier overgegeven, II s. IIII d.gr.

¹⁾ Boven, blz. 88—89.

²⁾ Boven, blz. 89.

³⁾ Boven, blz. 91.

VIII.

1451 Augustus 17 (Sint Jeroen).

Gerecht en vroedschap van Leiden stemmen in met de door Raad van Holland, ridderschap en steden ontworpen regeling van het erfrecht der religieuzen, mits de Raad zorge, dat de steden hierdoor niet in de ban komen ¹⁾.

GA Leiden, Secretarie-1575, inv. nr. 381: Vroedschapsboek 1449-1458, f. 14v.

Item van der ordinancie die by den Rade, ridderscip ende steden geraemt is van den gheesteliken luyden erve te nemen etc. Hierup is by den gerechte ende vroescip overdragen, dat hem die ordinancie alsoe wel goet dunct, alsoe veer als die ridderscip ende steden dairby bliven, ende by alsoe dattet oic besorget wort by den heren van der Rade, dat die steden mits deser ordinancie in ghenen banne en comen.

IX.

1452 September 27.

Gerecht en vroedschap van Leiden besluiten den heeren van den Raad van Holland te antwoorden, dat zij met de ontworpen regeling van het erfrecht der regulieren instemmen. Zij geven opnieuw uiting aan hun bezorgdheid voor de pauselijke ban ²⁾.

GA Leiden, Secretarie-1575, inv. nr. 381: Vroedschapsboek 1449-1458, f. 25v.

Upten XXVIIen dach van Septembri anno XIIIIC^oLIIO worde by den gerechte ende vroescip opter stede huys overdragen up't punt van der raminge, die'r gemaict is van dat die religiose erve nemen souden etc., dat men die heren van den Rade ter antwoirde geven sel, dat die stede van Leyden die raminge goet dunct wesen, tenwair dat die heren voirs. een betere wisten. Ende dat men immer besorge, dattet van onsen heyligen vader den Paeus eerst verhale, opdat men in des Paeus banne niet en comt. Ende wair't dat die heren van den Rade een beter dairin wisten, ende dat weder upgedaen wordt, sel men gairne dat beste in gevolgich wesen van der stede wegen.

X.

1453 Maart 17.

Philips, hertog van Bourgondië enz., vergunt aan ministresse en convent van het klooster Sint Elisabeth van de Derde Orde van Sint Franciscus te Den Haag, die zich tegenover Stadhouders en Raad van Holland bereid hebben verklaard de door gedeputeerden van het gemeene land van Holland, Zeeland en (West-)Friesland ontworpen ordonnantie op de kloosters aan te nemen, zich voortaan naar deze ordonnantie te richten, overeenkomstig

¹⁾ Boven, blz. 97.

²⁾ Boven, blz. 98.

de regels die hij hun geeft betreffende bezit, inkomsten en aantal conventualen van het klooster, het erfrecht der zusters en de uitoefening van ambachten ¹⁾).

ARA, Kloosters in Delfland; St. Elisabeth in Den Haag, inv. nr. 2, reg. nr. 34: oorspr., perkament (door vocht bedorven), zegel verloren. — *Register Philippus B, 1432-1466, ff. 81v-84v. — Gedrukt: G. R. van Kinschot, Beschryving der stad Oudewater (1747), 374-381.

Die susteren van Sinte Lysbethen cloister van der derder oirden, gelegen in den Hage.

Phillips etc. doen cond allen luyden. Want over lange tyt grote clachten voir ons gecomen zyn, dat in onsen lande van Hollandt, van Zeelant ende van Vrieslant soe veel cloosteren van Regulieren ende Regulierissen ende van der derder oirden van Sinte Franciscus, (f. 82) beyde van mannen ende van vrouwen, ende andere religieuse oprysen, diewelke hem vervorderen erve ende besterfte te nemen ende niet weder te willen uuterven, dairby dat sy binnen corten jaeren gescepen soudn wesen te gecrygen die meeste deel van den erven, landen ende goeden onser lande voirs., wairmede onse ondersaten, die ons dagelicx dienen in beden ende anderen saken, gescepen soudn wesen te verarmen, mede dat sommige van den voirs. geestelyke personen him onderwynden wairlycke ambochten ende neringen te doen, alse wollen weven, drapenyeren ende anders, dair sy onse arme gemeente mede vercorten in hoirre neringe ende ambochten te doen, so is't dat by onsen baenridzen, riddersen, knapen, goeden steden ende ondersaten onser lande voirs. dairtoe geordineert hebben geweest enige notabile personen uut onsen Rade ende andere om een redelycke ordinancie ende moderacie dairup te maken, gelyc als sy gedaen hebben, diewelke den gedeputeerden van den voirs. cloisteren ende oirden gethoont is geweest, om hem dairup te beraden ende die an te nemen. Ende na hoeren berade soe en hebben die voirs. religieuse ende geoirde luyde niet willich geweest in't gemeen die voirs. ordinancie, alsoe redelick ende duechdelic gemaict, te willen acceptieren ende annemen, wairby sy blyven hangende in groten geschele mit onsen wairliken ondersaten. Des soe hebben die ministersse ende gemeen convent van Sinte Elysabetthen huyse ende cloister van der derder oirde van Sinte Fransciscus van penytencien in den Hage woenende doen vervolgen an onsen stedehouder ende Rade van Hollant, hem te kennen gevende, dat sy sulke ordynancie, als by den gedeputierden onss gemeens lants gemaict is upten gemenen geoirden luyden, gerne annemen ende onderhouden willen, soe verre als't hem aengaet, nyetgegenstaende dat enige andere uut anderen cloisteren van hoirre oirden in onsen voirs. landen onwillich dairtoe zyn, biddende hem die te mogen worden geconsenteert. Ende soeveel vorder biddende, want sy woenachtich zyn voir onsen Hoff in den Hage, dair dagelicx veel vergaderinge syn in dachverden ende anderen saken, dair die geoirde ende religieuse luyde dicke veel mede te doen hebben, dairaff zy groot anval ende coste hebben, mits dat die religieuse veel herberge nemen in (f. 82v) hoeren cloistere ende bysonder van hoeren montcosten, dat wy hem daerenboven wat gracen doen wouden boven anderen cloosteren na der ordinancie dairup gemaict ende geraemt wesende, ende sy wouden altyt gehouden wesen vorder voir ons ende die onse te bidden. Ende want wy ansien die goetwillicheit van den voirs. clooster ende convente in den Hage boven anderen die hem in der ordinancie voirs. overgeven willen, so is't dat wy se dairtoe ontfangen willen ende hebben hem gegonnen ende geconsenteert, gonnen ende consenteren mit desen brieve, dat sy hem voirtan na der voirs. ordinancie

¹⁾ Boven, blz. 98—102.

voegen, schicken ende regieren zullen, ende gelyc die hierna van punte te punte gescreven volcht:

45 Eerst soe en zall geen religieuse off geoirde persoon in den voirs. clooster geoidet ende gecleedt wesende, te erve mogen nemen enige leengoede, in wat maten hem die souden mogen upsterven.

Item, soe zal dat gemeen convent van den voirs. cloister mogen hebben an huysen, lande, erven ende eygelycke renten, die wairde van hondert marck silvers 's iairs Troys gewichte binnen onsen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, ende niet meer.

Item, wanneer sy zoe hoge gegoet syn, soe zullen zy gehouden wesen te hebben in hoeren clooster vyftich geoirde personen, meer off zy willen ende niet myn in getale; ende alss er dan yemant sterft van dien getale, soe zullen 55 sy gehouden wesen also geringe als zy mogen andere personen in dies doden stede t'ontfangen ende in te nemen in der oirden, tot den vollen getale toe van vyftich personen by hoire consciencye nutte dairtoe wesende, ende dairtegen en sullen zy geen statuten mogen maken, noch privilegien werven ter contrarye. Mar wair't dat sy, na dat sy gegoet zullen wesen tot die wairde van 60 hondert marck silvers 's iairs, namails verarmden by ongevalle off by lasten, ende dat kenlic ende openbair wair, soe zullen zy dan myn personen dan vyftich in hoeren clooster mogen hebben, ter tyt toe dat zy weder tot die wairde van hondert marck silvers 's iairs vercregen sullen hebben erflycke renten in onsen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant voirs.

65 Item, want dit voirs. clooster ende convent up dese tyt niet gegeoet en syn an erflycke renten in onsen voirs. landen tot die wairde van hondert marck silvers 's iairs, so is't dat by ons dairup geordineert, gewilkoert ende geconsenteert is, updat sy te geringer dairtoe comen mogen, dat soe wat vrouwepersoon in den voirs. clooster gaen wil, om die oirde (f. 83) an te nemen, die 70 tot hoeren mondigen jaeren, alse vyftien jair oudt wesende, gecomen is, alle hair eygelycke goede mit hair mach brengen in dat clooster om dat aldair ewelic te laten, alsoe verre als sy dairaff hoeren wille openbairlic voir enen notario ende tuygen, off voir schout ende scepenen dair hair goede gelegen waeren, kennet ende verlyet ende instrument off brieve dairaff dede maken, 75 eer sy dat habyd van der oirden aanneempt, des soe zall dat convent alle dies personen rede ende tilbair have, die men in den cloister niet te doen en heeft, binnen 'ts iairs vercopen, ende die tweedeel van den gelde dairaff comende zullen zy beleggen in onsen voirs. landen an eygelycken renten, om te geringer te comen tot der grote van den hondert marck silvers 'ts iairs, ende dat derden- 80 deel van dien gelde sullen zy houden tot der fabrike des cloosters. Ende dit is te verstaen also verre als die persoon die in't clooster gaen zall geen kindere noch kintkindere en hebben, mar hadde zy die, zo souden zy gehouden wesen dien eerst voirt uut te laten alle hair leenen die sy hadde ende die tweedeel van allen hoeren eygen goede, ende dat ander derdendeel zal zy mit hair in't 85 clooster brengen mogen, om dat erflic an den clooster te blyven, also verre als zy hair saken tevoir openbair gemaict hadde voir notario ende tuygen, off voir schout ende scepenen, gelyc voirs. staet. Ende al wair't, dat dies personen kindere off kintkindere offlich worden, dair en soude sy geen erve off nemen, mar sullen deelen ende nemen die't anders ter werlt van rechts wegen sculdich 90 syn te nemen. Ende all wair't, dat die persoon die in't clooster ginge kinder noch kintkindere en hadde, ende sy geen ordinancie van hoeren goede gemaict en hadde in der vormen als voirs. staet, zo sal dat convent van den clooster sculdich wesen een inventarys autentyck te maken van allen den goeden dien persoon toebehoerende, ende dairaff den naisten magen van dien persoon een 95 gelyck inventarys leveren, mar dat clooster mit dien persoon die're ingegaen wair sullen alle dies personen goede, erve ende have gebruiken dies personen leven lang, ende na hoirre doot zoe zullen hair erfgenamen die helfte van dien weder nemen te erve. Ende dit al te verstaen, also lange als dit voirs. clooster

beneden die wairde van hondert marck silvers 's iairs erflycke renten in onsen
 100 landen voirs. gegoet is, (f. 83v) mar als dat clooster so ryck is, so zullen die
 erfnamen van den begeven persoon alle hair goede weder nemen te erve na
 inhouden des inventorys.

Item, wair't dat enich vader ende moeder t'samen off enich van hem beyden
 een kint off kintskint off maech off vrient in dit voirs. clooster brochte ende
 105 die oirde anname, ende dat clooster noch niet gegoet en waere tot hondert
 marck silvers 's iairs erflycke renten in onsen voirs. landen, die mogen van
 hoeren goede dien persoon geven an erve, gelde ende tilbair have also veel als
 hem gelieven zall, als zy gesont syn staende ende gaende, ende soe sal dat con-
 vente van den clooster gehouden wesen die tweedeel van der tilbair have te
 110 vercopen, ende mit den tweedeel van den gelde dairaff comende, ende mit den
 tweedeel van den gelde dat mit dien persoon in't clooster gegeven wair, sal
 men erve copen in onsen voirs. landen, om te geringer tot hoeren taxe van
 erflycke renten jairlicx te comen, ende dat derdendeel van den gelde zal dat
 clooster moghen behouden tot der fabrike van den clooster.

115 Item, wair't dat enich persoon, in't voirs. cloister gecleet wesende, enich
 ernfisse anbestorve, soe sal dat clooster mit dien persoon alle die ernfisse nemen
 ende behouden dies personen leven lang, also verre als dat clooster niet gegoet
 en is tot der wairde van hondert marck silvers 's iairs an erfrenten voirs. Ende
 dat convent sal den magen ende erfnamen van dien persoon van der voirs.
 120 ernfisse een inventorys geven, ende als die voirs. persoon aflivich wort, zoe
 zullen hair erfnamen die tweedeel van der ernfisse hair anbestorven weder te
 erve nemen uut den clooster, ende dat ander derdendeel zal erflic den clooster
 blijven. Ende soe wanneer dit voirs. clooster die wairde van hondert marck
 silvers 's iairs an erfrenten in onsen voirs. landen hebben zall, zoe en sullen zy
 125 daerentenden niet meer goeden noch erfrenten in onsen landen van Hollant,
 Zeelant noch Vrieslant mogen hebben, noch vercrygen. Mar wair't dat sy in
 uutgorssen enich landt selve bedyct hadden in onsen voirs. landen, dat zullen
 zy mogen hebben ende behouden boven die hondert marck silvers 's iairs.

Oick mede, want onse stedehouder ende Rade van Hollant wairachtelick
 130 geïnformeert syn, dat dit voirs. clooster dagelicx grote kosten heeft boven
 enige andere cloosteren, overmits dattet in den Hage staet, dairom zy dagelicx
 groot anvalle (f. 84) van allen religieusen ende anderen geestelyken personen
 hebben, soewail van anderen oirden als van hairs selfs oirde, die aldair in onsen
 Hove te doen hebben, die in dit voirs. clooster hoeren coste ende herberge
 135 nemen, soe hebben wy dat convente van den voirs. clooster uut speciaalre gracie
 gegonnen ende geconsenteert, gonnen ende consenteren mit desen brieve, dat
 sy boven die wairde van hondert marck silvers 's iairs, die zy in onsen voirs.
 landen hebben mogen, gelyc voirs. staet, noch hebben moigen tusschen vyf
 ende twyntich ende dertich margen weylants ende hoylants om hair beesten
 140 in ende uut te voeden, ende dairtoe soe veel veens, dair sy tot hair selfs bar-
 ninge in hoeren clooster turff uut delven mogen, sonder verder te vercopen.

Item, zoe wanneer dat voirs. clooster gegoet sal wesen in onsen landen van
 Hollant, Zeelant ende Vrieslant aen erflyke renten tot der wairde van hondert
 marck silvers 's iairs, ende tot also veel lants meer als voirs. staet, zoe en zal
 145 geen persoon daerentenden in dat voirs. clooster gecledet ende geoirdet wesende
 enich ernfisse noch besterfnisse nemen, oick in wat maten dattet zy, anders
 dan dat enich geoirde persoon, die erfnaam wair van yemande die ter werlt
 afflivich worde, dairaff sal mogen nemen soe veel dair men die wairde van
 een marck silvers 's iairs lyfrenten tot hoeren lyve om copen zal mogen.

150 Item, also lange als dat voirs. clooster die wairde van hondert marck silvers
 'ts iairs in onsen voirs. landen niet en heeft an erflycken renten, wair't dan
 dat enich persoon hem yet gave off besette in testament off anders om goidswillen,
 hetsy erve off have, dat sullen zy mogen behouden erflick, om te geringer tot
 der voirs. somme van den renten te comen, also verre als diegene, die hem

155 also yet gave off besette, nyet meer en geeft noch en besettet dan dat tyende
 deel van zynen goede, mar wat hem daerenboven gegeven off beset wair, en
 sullen zy niet hebben, mar sullen nemen dies gevers off besetters ernamen,
 als hy aflivich wort. Ende als zy gegoet syn tot der somme van den erflycken
 renten in onsen voirs. landen als voirs. staet, wair't dat daerentenden den
 160 clooster voirs. yemant enich lant, huysse off erve gave off besette in testament
 off anders om goidswill, zoe zal dat convent van den voirs. clooster die goede,
 binnen den eersten jaere dattet an hem gecomen waere, sculdich wesen te ver-
 copen ende in die wairlike hant te brengen, sonder enich gebreck dairin te
 laten vallen. Ende deden sy dat niet, soe zullen wy off onse nacomelingen die
 165 goeden doen anvairden ende vercopen, ende 't geldt dairaff comende den
 armen doen deylen. Ende 't geldt dairaff comende sal dat (f. 84v) convent
 van den voirs. clooster mogen beleggen buyten onsen landen, off vertymmen
 in hoeren clooster dair zy's behoeflic syn.

Item, als dit voirs. clooster gegoet sal wesen in onsen voirs. landen tot die
 170 wairde van hondert marck silvers 's iairs, zoe sall dat voirs. clooster nochtans
 genieten ende hebben mogen zulc goet als enich persoon, die mit hem in hoir
 clooster comen zall in der oirde, mit hair in't cloister brengen zall in der
 manyeren als voirs. staet, mar sulke goede als die persoon mit hair in't cloos-
 ter brengen zall, zullen dat convent van den clooster voirs., hetsy renten off
 175 andere goeden, vercopen binnen enen halven jaere, ende 't geldt dairaff comende
 beleggen buyten onsen landen voirs.

Item, soe en zullen die zusteren van den voirs. clooster geen neringe van
 der draperye voirtan doen, alze lakenen maken noch vercopen, noch en sullen
 voirtan geen wollen laken weven anders dan voir hem selven ende die van hoeren
 180 clooster zyn, ter tyt toe, dat sy gegoet sullen wesen tot hondert marck silvers
 'ts iairs gelyc voirs. staet. Ende als zy tot dier somme toe gegoet syn, zoe en
 sullen zy daerentenden geen wollen weven, mar lynnen weven sullen zy wel
 mogen doen, ende hair linnen waet, dat sy binnen hoeren clooster weven ende
 reden zullen, dat sullen zy mogen vercopen ende haeren wille dairmede doen,
 185 ende tollenvry uutvoeren, ende desgelycx hair provande ende dat sy anders
 behoeven zullen tot hoeren clooster, sullen zy oick tollenvry uut mogen voeren
 ende slyten.

Item, wair't sake, dat wy den gemenen cloosteren in onsen voirs. landen
 hiernamails meer gracie deden om rycker te mogen wesen, dairin en sal dit
 190 clooster nyet vermindert noch veraftert wesen mit 't geent dat voirs. staet.

In kennisse der wairheit van allen den punten voirs. soe hebben wy onsen
 zegel an dezen brieff doen hangen. Gegeven upten zeventhiensten dach van
 Mairte in't jair onss Heren duysent vierhondert twe ende vyftich, na den loipe
 van onsen Hove.

XI.

1454 Augustus 2.

*Gerecht en vroedschap van Leiden besluiten zich te houden aan de
 ordonnantie betreffende het erfrecht der religieuzen, eertijds door Raad,
 ridderschap en steden van Holland en Zeeland gemaakt, en ter dag-
 vaart in Den Haag aan te dringen op bekrachtiging en afkondiging
 daarvan ¹⁾.*

¹⁾ Boven, blz. 147.

GA Leiden, Secretarie-1575, inv. nr. 381: Vroedschapsboek 1449-1458, ff. 39-39v.

Opten anderden dach van Augusto anno LIIII waren 't gerecht ende vroescip vergadert upter stede huys, alsoe die burgermeesteren van der dachvairt gecomen waren, die gehouden was in den Hage, dair upgedaen waren sculke punten als hierna volgen: Eerst Item, van der ordinancie roerende den religiosen. Item, (f. 39v). Item, up't punt van den religiosen erve te nemen etc. is by den gerecht ende vroescip overdragen, dat sy bliven by der ordinancie dairup gemaict, die voortijts by den (lande)¹⁾, Rade, ridderscip ende sommige steden dairup (gemaict ende)¹⁾ geordineert is, ende dat men die vestigen ende vercondigen sal om die te onderhouden.

XII.

1456 April 30 (6)²⁾.

*Philips, hertog van Bourgondië enz., bekrachtigt, op advies van den Grooten Raad en van Stadhouder en Raad van Holland, het reglement voor het St. Elisabethklooster in Den Haag. Hij stelt de voorwaarde, dat minstresse en convent in een brief, waarin deze bekrachtiging woordelijk is opgenomen, zullen beloven deze regels na te komen*³⁾.

*ARA, Groen Register, ff. 155v-156v. — Opgenomen in de acte van aan-neming door ministra en convent van 1456 April 22: Register Philippus B, ff. 126-129v, en in een brief van Maximiliaan en Karel van Oostenrijk voor het klooster Roma te Leiden van 1511 Oct. 5: GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 379. — Gedrukt: J. de Riemer, Beschrijving van 's Graven Hage I. 1 (1730), 464-469.

Ordonnancie opten cloesters van der derder oerder van Sinte Franciscus in Hollant, Zeelant ende Vrieslant op de ernisse, successie ende anders.

Phillips etc. doen cond allen luyden. Alsoe over lange tyt geleden ons vele groote clachten gedaen hadden gesyn (in hoofdzaak gelijk aan Bijlage X r. 1-44) ende hebben ons oitmoedelicken doen bidden, dat ons believen wille die voirs. punten alsoe geadviseert by den voirs. gedeputeerden te confirmeren, van denwelcken punten 't in-houden hierna volcht:

«Eerst soe en zall geen religieuse (als Bijlage X, r. 45-190) (f. 156v) niet vermindert noch veraftert wesen mit 't geent dat voirs. staet.»

10 Soe is't dat wy, dese saicken aengezien ende dairup gehadt 't advys ende goed[d]uncken van onsen lieven ende getrouwen stedehouder ende luyden van onsen Raide by ons gestelt ten saicken van onsen landen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant, residencie houdende hier in den Hage voirs., ende oick mede 't advys van den luyden van onsen Grooten Raide by ons wesende, 15 die de voirs. punten ende articlen alle in't lange duersien hebben, mit grote deliberacien ende rypheyt van raede alle die punten ende articlen hierboven

¹⁾ Doorgehaald.

²⁾ Zie over de dateering boven, blz. 148 n. 1.

³⁾ Boven, blz. 147.

gescreven ende geïncorporeert hebben wy voir ons ende voir onsen erven ende nacommelingen graven ende gravynnen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant belieft, gevesticht ende geconfirméert, ende by desen onsen brieven be-
 20 lieven, vestigen ende confirmeren nair hoir formen ende inhouden, behoudelicken dat de voirs. minstresse ende convent voir (sic) Sinte Lysbette ons wederom geven sullen huere brieven besegelt met hoere segele, dairin dese onse brieve van woirde te woirde geïncorporeert sullen wesen, by welcken hoeren brief zy de voirs. punten accepteren ende annemen sullen ende beloven
 25 die te onderhouden sonder eenich in gebreke noch ymmermeer dairtegen te doen in eeniger wys, diewelke hoere brieven wy willen bewaert wesen by den bewairer van onsen tsarteren ende registeren van Hollant. Behoudelick oick in alle onse rechten, hoicheit ende heerlicheit. Onbieden dairomme ende bevelen onsen voirs. stadhoudere ende Rayde in Hollant, onsen rentmeester
 30 ende procuruer generael derselver landen, onsen bailliu ende scout van der Hage ende alle andere onse ampten, rechteren, justicieren, officieren ende ondersaten dien dat aengaet oft angaen sal mogen, hoeren stedehouden die nu syn oft namaels wesen sullen, ende elken van himluyden bisonder ende alsoe verre als't hem angaen mach, dat van onsen tegenwoirdige gracie, belie-
 35 vinge, vestinge ende confirmacie in der vougen ende manieren voirs. zy doen laten gedoegen die van den voirn. convente van Sinte Lysbette volcomelicke, paisibelicke ende rustelicke genieten ende gebruycken, sonder him dairin te doen oft te laten geschien, nu oft in toecomenden tyden, eenigen hinder, stoet oft ongebruyct ter contrarie, want dat ons alsoe belieft ende willen dat gedaen
 40 zy. In oirconde desen onsen brieve ende onsen segel dairan gehangen. Gegeven in onsen huysse in den Hage in Hollant den lesten dach van April in't jair ons Heeren duysent vierhondert LVI. Aldus geteykent: By mynen heere den hertoge, L. Mesdach.

XIII.

1456 April 22.

Alijdt Willemsdochter, minstresse, en gemeen convent van het klooster Sint Elisabeth van de Derde Orde van Sint Franciscus in Den Haag beloven zich te zullen richten naar het door hen aanvaarde reglement, dat thans door den hertog is bekrachtigd ¹⁾.

ARA, Register Philippus B, ff. 126-129v.

Allen dengenene die desen brieff zullen sien off hoeren lesen, saluyt. A(l)ijdt Willemsdochter, nu ter tyt minstresse, ende dat gemeen convent van Sinte Elizabethen van der derder oirden van penitencien van Sinte Franciscus, gesticht in den Hage in Hollant. Also onse genadige heere die hertoge van Bour-
 5 goengen, van Brabant ende van Lymburch, grave van Vlaenderen, van Artois, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende van Namen, ons tegenwoirdelic belieft, geapprobiert, gevesticht ende geconfirméert heeft zekere punten ende articulen, inhoudende die remedien ende nootsakelycke moderacien die geadviseert hebben geweest om den prouffyt van ons ende van onsen voirs.
 10 convent, gelyck clairlycker blyct by onss genadigs heren openen brieven ons dairup verleent, van denwelken 't inhouden van woirde te woirde hierna volcht:
 «Phillips, (als Bijlage XII)
 (f. 129) Gegeven in onsen huysse in den Hage in Hollant den lesten dach in Aprille

¹⁾ Boven, blz. 147—148.

in't jair onss Heren duysent vierhondert zesse ende vyftich. Aldus geteykent:
 15 By mynen heere den hertoge, L. Mesdach.»

Soe is't dat wy, willende in dit stuck useeren van goeder trouwe, dieselve punten ende articulen hierboven gescreven ende elck bysunder hebben wy
 20 voir ons ende onse nacomelingen, ministresse ende gemeen convent vors., ge-
 accepteert ende accepteren by desen brieve, by denwelken (f. 129v) wy in den name
 als boven geloeft hebben ende geloven die te onderhouden sonder enich in-
 breken oft dairtegen ymmermeer yet te doen in eniger wys ter contrarij. Ende
 des t'oorconden soe hebben wy die zegel van onsen convent, dairoff wy useren
 ende gewoonlic syn te useren in gelijcken ende anderen saken, aen desen onsen
 25 brieff doen hangen twee ende twyntich dagen in Aprillys in't jaer onss Heren
 duysent vierhondert zesse ende vyftich nae Paesschen.

XIV.

1459 April 27.

*Roerende Adriaen Kerstenzoen contra den confessoirs ende gemeenen
 convente van Sinte Lijsbetten cloester van der derder oirden van Sinte
 Franciscus in den Hage aen d'ander zijde ¹⁾.*

ARA, Register Memorialen ende Sententiën F., 1457-1462, ff. 144v-146.

Gezien by den Hove den eysch ende aensprake van Adriaen Kerstenzoen,
 eysscher, mitgaders zijne evenknyen over een zijde, ende die excepce in
 maniere van andwoirde ende onderwijze dairentegens overgegeven by den
 confessoirs ende gemeenen convente van Sinte Lijsbetten cloister van der
 5 derder oirden van Sinte Franciscus in den Hage, ve(r)werers, over ander zijde,
 (*Adriaen Kerstenz. c.s. klagen, dat, hoewel Aleyd Reystersdochter reeds
 het erfgoed van haar moeder in het cloister ende groote zusterhuyse van den
 Hage gebracht had toen zij daar professie deed en doot ter wereld werd, thans
 het convent in haar naam aanspraak maakt op een aandeel in de nalatenschap*
 10 *van Aleyd wijlen Jans Pellens wijf, zuster van Aleyd en van de eischers*), ende
 dat meer is, hoewael hier voortijts bij mijn heren van den Raide mijns genadichs
 heeren, den edelen goeden mannen ende oic den goeden steden ende Staten
 deser landen roerende deser materye vele ende diverssche handelynge ge-
 houden geweest zijn, soe en is nochtans noch niet getermineert noch eyntelic
 15 gesloten by himluyden wes in deser saiken binnen desen landen dairvan ge-
 bueren ende onderhouden sal worden, overmits die groite ende zwaere afetr-
 deelen ende verderflicke scaden, die die wijse ende vroetscap der voirs. Staten
 bevinden ende overmerken, dat dese voirs. landen geschepen waeren te nemen
 indien die voirs. professiede persoonen erve ende besterfnisse nemen mochten.
 20 Want indien dattet alsoe (f. 145) gebueren soude, soe waere gescepen binnen
 corten jaren alle die goeden, die in ²⁾ dese landen zijn den weerliken luyden
 toebehoerende, te commen aen die goidshuysen ende cloisteren, want diere
 professiede persoonen soudon alomme erve nemen ende nyement en erft noch
 en succedeert in hoir goed. Aldus soe soudon die goeden der werelt allijnge
 25 ende al in die voirs. goidshuysen blyven, 't welke na reden niet en stonde te
 gehengen in die werelt. (*Niettemin hebben verweerders hun aanspraak op de
 nalatenschap van Aleyd Jans Pellens wijf aanhangig gemaakt voor schout en
 schepenen van Den Haag, die ten onrechte de berechting van deze zaak op zich
 hebben genomen. Daar na redene ende rechte die wairlicke goeden schuldich*

¹⁾ Boven, blz. 83 n. 2, 86—87, 98.

²⁾ Bovengescreven.

30 zijn op wairlicke persoenen te erven, *verlangen Adriaen c.s., dat het Hof den verweerders zal gelasten van hun aanspraken op de erfenis af te zien, en het gerecht van Den Haag verbieden in deze zaak recht te spreken*), ende ymmer ter tijt toe want roerende deser materye ende dat dair aencleeft eyntlic bij mijn heren van den Raide ende den voirsr. Staten gesloten sal wesen, wes men
 35 gemeenlic in al dese landen schuldich sal worden te doen aengaende der successie der professiede persoenen, mit meer andere woirden, makende voirt eysch van costen.

(*Verweerders verzoeken het Hof, deze zaak weer naar het gerecht van Den Haag te verwijzen*), ende zeiden ¹⁾, hoe dat over een deel jaeren geleden vele
 40 dachvairden gehouden hebben geweest bij mijn voirs. heren van den Raide ende bij den baenraedsen, ridderen, knechten ende steden van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, omme ordinancye te maken upten geestelicken geoirden luyden in denselven lande, die tot dier tyt toe erve plagen te nemen van hoeren ouderen ende magen, dat mijne genadiche here alsoe niet en dochte
 45 behoeren, hoe zy voirtaen in ende uuyt zouden erven. Ende nadat dairof vele dachvairden gehouden hadden geweest, dair die geestelicke (*f. 145v*) oirden toe geroupen waeren, zo worden bij mijn voirn. heren van den Raide, ridderscip ende steden zekere notable persoenen dairtoe geordineert, die dairup een ordinancye maken ende in scrifte setten souden, als zy deden, welke ordinancye
 50 voir dieselve mijn heren van den Raide, ridderscip ende steden, die dat heel lant representeeren, upgedaen was. Ende alsdoe wort een generael dachvaert geraemt van allen geoirden luyden, mannen ende vrouwen, van wat oirde dat zij waeren, up eenen zekeren dach in den Hage te wesen, ende die aldair wesende, so was denselven geoirden luyden die ordinancye, alsoe gemaect bij
 55 mijn voirs. heren van den Raide, ridderscip ende steden, in gescrijfte overgegeven ende dairup gegeven eenen dach van berade. Ende was voirden dairup gezeyt, dat mijns voirs. genadichs heren uterste wille ende meynijng was, dat die geestelicke luyden die ordinancye annemen ende houden souden, of waeren zy dairinne onwillich, zo soude dieselve mijnen genadichen here dairup pro-
 60 visye doen, ende was hem dairup dach beteykent om hoir eyntelicke andwoirde dairup te brijngen, elc voir him selven. Zeggende voirt die voirs. verwerers, dat ten dage alsoe den geoirden luyden beteykent, 't meeste deel senden hoir procuratoirs in den Hage ende gaven meest allegader dairup een antwoirde negatijf, meynende dat die ordinancye bij mijnen voirs. heren van den Raide,
 65 ridderscip ende steden him te zwaer was an te nemen ende tegen recht gefondeert. Mair dieselve verwerers, die mijn voirs. heren van den Raide, ridderscip, steden ende landen niet wederspannich wesen en wouden, namen die oirdinancye willichlic an, wairup mijn voirs. genadiche here him weder zijne opene brieve gegeven heeft, dairinne hy wille ende beveelt, dat men him die
 70 ordinancye sal laten gebruycken, mits 't welke zij die oic altijt alsoe zedert dien tijt gebruyct ende genoten hebben, dair zij nochtans groit afterdeel dicke of gehadt hebben, bij dien dat zij up hoir recht niet en bleven gelijk andere conventen. Ende dat dit ²⁾ is wair, soe zeiden die voirs. verwerers, dat mijn voirn. heren van den Raide him dicwil brieven van promocy gegeven hebben, gaende ³⁾ in Hollant ende
 75 in Zeelant dair't van noide is geweest om him ordinancye volcommen te worden. Zeggende mede, updat die te vaster wesen soude, dat zij oic van mijnen voirsr. genadichen here, doe hy lest in den Hage was, vervolchden, vercreghen zijne opene brieve van der voirs. ordinancye bezegelt mit zijnen groiten zegel, inhoudende 't gene dat voirs. is, presenterende dairof copie autentijck te

¹⁾ Van hier tot r. 72: gelijk andere conventen, gedrukt bij *De Riemer*, Besch. van 's Graven-Hage I. 1 (1730), 463 n. p.

²⁾ *Bovengeschreven*.

³⁾ *Bovengeschreven*.

80 thoenen. Zeggende oic, dat ten tijde als die voirs. ordinancye in der maniere voirs. gemaict was ende die geoirde geestelicke luyden die in't gemeen niet annemen en wouden, soe dede dieselve (f. 146) mijnen genadichen here mit zijnen openen brieven openbairlicken kundigen overal in zijnen lande van Holland, Zeelant ende Vrieslant, dat geen geoirde geestelicke persoenen erve
 85 nemen en souden ter tijt toe dat zy die voirs. ordinancye annamen te houden, welc gebot himluiden niet tegens en drouch, gemerct dat zij dieselve ordinancye onderdanich geweest ende onderhouden hadden, mits 't welke him niet en stont te andwoirden up die aensprake van den voirs. eysschers, mair bleven geheel ende al by mijns voirs. genadichs heren brieven. Conclueerden ende
 90 zeiden, dat mijn voirs. heren van den Raide geloeft hebben mijns voirs. genadichs heren heerlicheyt te bewaeren ende zijn zegelen ende brieven van wairden te houden; biddende dairomme, dat zij contrarie desselfs mijns genadichs heren brieven niet moeyen en wouden ende hoir wederpartie onderwijzen, dat zij him mit gevouge geven woude 'tgene dair zij by der voirs. ordinancye
 95 in gerecht zijn, of dat dieselve mijn here van den Raide him gonnen woude hoir recht te mogen vervolgen voir 't vorscr. gerechte van den Hage, dair zij't begonnen hadden, ende himluyden voirt mits desen te consenteren oirlof van den Hove, mit meer andere woirden, makende oic eysch van costen.

't Voirs. Hof, mede eerst gezien hebbende zekere copie autentijck van mijns
 100 voirs. genadichs heren opene brieven, by denwelken hij den voirs. verwerers die voirgenoemde ordinancye geconfermeert heeft, ende oic gemerct dat zy dieselve ordinancye goetwillich aengenomen ende gehouden hebben, wijst ende remitteert die voirs. partijen voir 't voirn. gerechte van den Hage. Mair wair't dattet gebuerde datter twist of geschil geschiede om die impetracye
 105 van den brieven ende ordinancyen voirs., soe reserveert 't voirs. Hoff dairaf die kennisse aen him. Compenserende voirt die costen aen beiden zijden d'een tegens d'andere. Aldus gedaen in den Hage upten XXVIIen dach van April in't jair MCCCC negen ende vijftich, bij heren Jan, here van Wassenaeere, heren Lodewijck van Treslongnen, here van Cabau, Gerijt, here van Assen-
 110 delf, meisters Anthonis Michiels, Heinric van der Meye, Dirick van Zwieten, Jan Ruychrock, raidsluyden, ende meester Michiel de Wilde, oic raid ende procureur generaal van Holland, dair ic mede by was.

XV.

1459 Augustus 28.

Philips, hertog van Bourgondië enz., vergunt aan ministsse en convent van het Tertiariissenklooster Sint Margaretha buiten de poort van Leiden, die zich tegenover Stadhouder en Raad van Holland bereid hebben verklaard de ordonnantie op de kloosters aan te nemen, zich voortaan te richten naar deze ordonnantie, die in dezen brief is opgenomen. Hij veroorlooft hun, voor 100 personen een jaarlijksch inkomen ter waarde van 200 mark zilver te genieten, zooals aan andere kloosters voor 50 personen 100 mark is toegestaan¹).

¹) Boven, blz. 151. — Opnieuw uitgevaardigd te Brussel, 1460 Jan. 1: ARA, Charters Grafelijkheid, ook opgenomen in GA Leiden, Kloosters, inv. nr. 1476, reg. nr. 1215.

ARA, Register Philippus B, ff. 152v-155v.

Sinte Margrieten susterhuysse van der derder oirde,
up dese tyt staende buyten der poirte van der
stede van Leyden, daerinne geïnserieert staet de
ordonnancy gemaict upten cloosters.

Philips etc. doen cond allen luyden. Want over lange tyt grote clachten voirs
ons gecomen zyn, (als Bijlage X, r. 1-22)
..... (f. 153) hangende in groten geschele mit onsen wairlycken ondersaten.
Des soe hebben die ministsse ende gemeen convent van Sinte Margrieten
5 huysse ende cloester van der derder oirde van Sinte Franciscus van penitencyen,
up dese tyt staende buyten der poirte van onser stede van Leyden, doen ver-
volgen an onsen stedehouder ende Rade van Holland, hem te kennen gevende
dat zy zulke ordinancye, als by den gedeputierden onss gemeens lants gemaect
is upten gemenen oirden-luyden, gairne annemen ende onderhouden willen,
10 soe verre als't hem aengaet, nyetegenstaende dat enighe andere uut anderen
cloesteren van hoirre oirden in onsen voirs. landen onwillich dairtoe syn,
biddende hem die te mogen worden geconsenteert. Ende soeveel vorder
biddende, want zy in hoeren cloester ende convente, dat een van den outsten
cloesteren van der derder oirden is, hebben omtrent tweehondert personen,
15 dat wy hem willen gonnen dat sy sullen hebben an jaarlicke renten erflic voir
hondert personen die waarde van tweehondert marck silvers 's iaers vrys gelts,
gelyc geordineert is (f. 153v) dat andere cloesteren zullen hebben voir vyftich
personen die waarde van hondert marck silvers 's iaers. Ende want wy aensyen
die goetwillicheyt van den voirs. cloester ende convente, die hem boven anderen
20 in ordinancye overgeven willen ende overgegeven hebben, soe is't dat wy se
dairtoe ontfangen hebben ende hebben denselven convente van Sinte Margrieten,
up dese tyt buyten der poirte van onser stede van Leyden wesende ende dair
dieselve hiernamails stede nemen ende woenen zullen, gegonnen ende ge-
consenteert, gonnen ende consenteren mit desen brieve, dat sy hem voortan
25 voegen, schicken ende regieren zullen na der ordinancye, die hierna van punte
te punte gescreven volcht:

..... (als Bijlage X, r. 45-192, *mutatis mutandis*)
..... (f. 155v) Gegeven upten acht ende twyntichsten dach van Augusto
in't jaer onss Heren duysent vierhondert negen ende vyftich.

XVI.

1462 Mei—Juli.

*Antwoord door Karel, graaf van Charolais, in overleg met den Raad
van Holland en den Grooten Raad gegeven op het 23e artikel, de kloosters
betreffende, van het request, dat de steden van Holland en (West-)
Friesland bij de onderhandelingen over de tienjarige bede hebben ingediend*¹⁾.

ARA, Collectie stukken, afkomstig van ambtenaren van het centraal bestuur
(zie BVGO 7. V, 139 n. 2 en 140 n. 3): oorspr. papier.

A. Advies van den graaf van Charolais en den Raad van Holland.

Au XXIIIe, que mondit seigneur le duc fera entretenir l'ordonnance par lui
pièce faite sur le contenu oudit article, et se par icelle n'y est assés pourvue,
il y pourverra volentiers plus avant par bonne et meure délibération, à la

¹⁾ Boven, blz. 153—154.

remonstrance et par l'advertissement de ses subgez, ainsi qu'il appartiendra par raison, et y fera tout le mieulx qu'il pourra au bien de son pais et de sesdits subgez.

B. *Beschikking hierop van den Grooten Raad (in margine).*

Monseigneur le duc oultre et par dessus l'ordonnance don(t) l'article fait mencion, donrra ses lettres patentes par lesquelles il deffendra la construction de tous nouveaux cloistres ou pais de Hollande. Et s'aulcuns l'on en veult faire, avant que mondit seigneur donne consentement, les villes et ceulx qui y poroient avoir interest seront appellés et oys.

C. *Ce sont les responses et appointtemens que monseigneur de Charrolois fait aux bonnes villes des pais de Hollande et Frise, sur les articles qu'ilz luy ont fait baillier etc.*

Au XXIIIe, touchant les cloistres etc., mondit seigneur fera entretenir l'ordonnance pieça faicte, touchant le contenu oudit article, et se par icelle n'y est assés pourveu, il y pourverra voulontiers plus avant par bonne et meure déliberacion à la remonstrance et par l'advertissement desdits suplians, ainsi qu'il appartiendra par raison, et y fera tout le mieulx qu'il pourra au bien du pais et d'iceulx suplians. Et pardessus ladite ordonnance, mondit seigneur de Charrolois donrra ses lettres patentes, par lesquelles sera deffendu de par mondit seigneur le duc que d'ores en avant nulz nouveaux cloestres ne soient construis ne édifiez ou pais de Hollande, sans le congié, licence et consentement de mondit seigneur le duc, lequel s'il est cy après requis de donner à aucuns sesdits congié, licence et consentement, n'y fera aucune chose sans appeller et ouyr les bonnes villes et ceulx qui y pourroient avoir interest.

XVII.

1462 September 2.

Karel, graaf van Charolais, beveelt, dat in Holland en (West-)Friesland geen nieuwe kloosters meer mogen worden gebouwd zonder speciale toestemming van den hertog, die dit verlof niet zal verleenen, zonder tevoren het advies der steden en andere belanghebbenden te hebben ingewonnen ¹⁾.

*GA Delft, inv. 1^e afd. nr. 1636 (P. A. Meilink, Archieven van de Staten van Holland vóór 1572, inv. nr. 24, reg. nr. 45): oorspr., perkament, met zegel van den graaf van Charolais in roode was aan enkele strook perkament.

— GA Amsterdam, Privilegeboek I (inv. Scheltema III, 25), ff. 151-152 (inv. I, 87): gewaarmerkt gelijktijdig afschrift.

Charles de Bourgoingne, conte de Charrolois, seigneur de Chasteaubelin et de Béthune, à noz très chiers et bien amez les lieutenant et gens de la Chambre de Conseil de mon très redoubté seigneur et père ordonnez en ses pays de Hollande, Zellande et Frise, résidens à la Haye, salut et dilection. Comme entre les autres doléances, remonstrances et requestes à nous faictes par noz bien amez les députez des bonnes villes des pays de Hollande et Frise, en besoingnant avec eulx sur le fait de l'ayde de mondit seigneur et père, lesdiz députez nous aient donné à congnoistre comment esdiz pays de Hollande et Frise, qui sont petis et en iceulx a beaucoup de terres inutiles et peu prouffitables, ont esté

¹⁾ Boven, blz. 154.

10 par cy devant fais et construis et journalment se font et mectent sus grant nombre
 de cloistres, èsquelz a grant multitude de personnes espirituèlles qui en iceulx
 pays ont et acquièrent chascun jour très grans héritaiges et biens temporelz ou
 très grant intérestz, préiudice et dommaige des communs bourgeois, manans et
 habitans desdiz pays, et aussi de monditz seigneur et père, par ce que lesdictes
 15 personnes ecclésiastiques estans èsdiz cloistres veuillent avoir et appréhender
 par succession toutes manières de héritaiges et après les tenir francs, et au
 contraire ne veuillent souffrir que par succession l'on preigne aucune chose
 d'eulx, et plus seroit se sur ce n'estoit pourveu et remédié comme il appartient,
 ainsi que dient lesdiz députez, dont ilz nous ont très humblement supplié et
 20 requis. Pour ce est il que nous, les choses dessusdictes considérées et sur icelles
 eu advis et meure délibération de conseil, avons, en usant du povoir à nous
 sur ce donné par monditz seigneur et père, ordonné et deffendu, ordonnons et
 deffendons par ces présentes, que d'ores en avant ne soient faiz, construis, ne
 édifiez aucuns nouveaulx cloistres en quelque lieu que ce soit èsdiz pays de
 25 Hollande et Frise, sans le congié et exprès consentement de monditz seigneur
 et père, lequel congié et consentement monditz seigneur, quant il en sera requis,
 ne donra ou accordera en aucune manière sans sur ce premièrement appeller
 et ouyr lesdictes bonnes villes, ausquelles ce pourra touchier, et autres qui
 seront à appeller et qui y pourroient avoir intérest. Si vous mandons et com-
 30 mandons expressément de par monditz seigneur et père, que nostre présente
 ordonnance et deffence vous faictes incontinent et diligemment publier et
 dénoncier par toutes les villes, places et villaiges desdiz pays de Hollande et
 Frise où l'on a acoustumé de faire cris et publicacions, affin que chascun en soit
 averty et que nul n'ait cause de en ce prétendre cause d'ignorance. Et au surplus
 35 faictes icelle ordonnance et deffense garder, entretenir et observer pleinement
 et entièrement, sans faire ne souffrir faire ou aler à l'encontre en quelque manière
 que ce soit, car ainsi nous plaît il et le voulons estre fait. Donné à la Haye en
 Hollande le second jour de Septembre l'an de grâce mil quatre cens soixante
 et deux.

40 Par Monseigneur le conte, J. Gros.

XVIII.

1462 September 2.

Karel, graaf van Charolais, beveelt uit naam van zijn vader, dat voortaan geen aflatquestierders, met uitzondering van die van Sint Anton, Sint Cornelis en Sint Hubert, binnen Holland en (West-)Friesland mogen worden toegelaten, tenzij hun door den hertog bij open brief opnieuw octrooi is verleend ¹⁾.

GA Amsterdam, Privilegeboek I (inv. Scheltema III, 25), ff. 144v-145 (inv. I, 86): gewaarmerkt gelijktijdig afschrift. — Ibid., ff. 145v-146v: vertaling.

Charles de Bourgongne, conte de Charrolois, seigneur de Chasteaubelin et de Béthune, à noz très chiers et bien amez les lieutenant et autres gens de la Chambre du Conseil de mon très redoubté seigneur et père ordonnez en ses pays de Hollande, Zeelande et Frise, résidens à la Haye, et à tous les bailliz, escoutettes, justiciers et officiers de monditz seigneur et père en iceulx pays,

¹⁾ Boven, blz. 165—166.

saluyt et dilection. Ouye l'umble remonstrance, que noz bien amez les députez des bonnes villes desdits pays de Hollande et Frise nous ont faicte, en besognant avec eulx sur le fait et renouvellement de l'ayde de mondit seigneur et père esdits pays, contenant que annuellement viennent en iceulx pays plusieurs et divers questeurs atout fiertes ¹⁾, lettres et bulles, lesquelz sur leur impertinent donné à entendre obtiennent, lièvent et emportent du pouvre peuple grans sommes de deniers, au grant dommaige et appovrissement desdits pays et des subgez, manans et habitans en iceulx, et plus seroit se provision convenable n'estoit sur ce faicte et donné, dont lesdits députez nous ont très humblement
 15 supplié et requis, Nous, ces choses considérées et sur icelles eu advis et délibération de conseil, disirans, comme raisons est, le bien, relièvement et entretenement desdits pays de Hollande et Frise et desdits subgez, manans et habitans en iceulx, avons rappellé et revoqué, rappellons et revoquons par la teneur de cestes, ou nom de mondit seigneur et père et par vertu du povoir qu'il nous a
 20 donné en ceste partie, toutes lettres octrayés par cy devant à tous questeurs esdits pays. Sy vous mandant et commandant par ces meismes présentes de par mondit seigneur et père, et à chacun de vous en droit soy, que tantost et sans délay vous et chacun de vous ès termes et metes de son office, par tous les lieux où l'on a accoustumé faire cris et publications, faictes ou faictes faire
 25 par cry publique exprès commendement et deffense de par (mon) avantdit seigneur et père, sur certaines et grandes paines à lui à appliquer, que d'ores en avant nulz questeurs, excepté ceulx de monseigneur Saint Anthoine, de monseigneur Saint Cornelle et de monseigneur Saint Hubert d'Ardenne, lesquelles ne voulons ou entendons estre aucunement comprins ou rappel que
 30 faisons présentement desdictes lettres de queste, ne soient atout leurs fiertes, chasses, lettres ou bulles receuz en nulles des villes ou villaiges desdits pays de Hollande et Frise ne en aucunes des églises d'icelles, se n'est qu'ilz aient sur ce de nouvel et de date subséquente ces présentes congié et licence de mondit seigneur et père par ces (sic) lettres patentes scellées de son grant sèel,
 35 dont ilz feront deuement apparoir. Et ou cas que après ladicte publicacion aucuns soient trouvez avoir transgressé ladicte deffense, nous voulons et ordonnons que seigneureusement lesdictes paines soient relevez et exécutez sur lesdicts transgresseurs sans quelque déport ou dissimulation, pour tant de fois qu'ilz feroient le contraire. Donné à la Haye en Hollande le second jour de
 40 Septembre l'an de grâce mil CCCC soixante et deux. Ainsi signé: Par monseigneur le conte, J. Gros. Collacion à l'original par moy, De Zwieten.

XIX.

1463 Juni 21.

Philips, hertog van Bourgondië enz., vergunt aan ministresse en convent van het Sint Elisabeth-klooster te Grooteboek, die zich bereid hebben verklaard de ordonnantie op de kloosters aan te nemen, zich voortaan te richten naar dit reglement, dat in dezen brief is opgenomen. Het geoorloofde jaarlijksche inkomen ter waarde van 100 mark zilver mag slechts tot een bedrag van 100 Engelsche nobelen 's jaars betrokken worden uit grondbezit binnen West-Friesland ²⁾.

¹⁾ Fiertes: reliekkassen.

²⁾ Boven, blz. 157.

*GA Grootebroek, inv. nr. K, b. 1 (oud 22): oorspr., perkament, uithangend zegel verloren. — ARA, Supplement Van Mieris IV, ff. 221-22: 18e-eeuwsch afschrift ¹⁾).

Phillips, by den graciën Goids (Het stuk komt, mutatis mutandis, in hoofdzak overeen met Bijlage X, met dien verstande, dat de speciale voorrechten, aldaar r. 129-141, hier ontbreken.) Gegeven upten een ende twintichsten dach in Junio in't jair ons Heeren duysent vierhondert drie ende tsestich.

By mynen here den hertoge, ter relacien van zynen stede houdere ende Rade van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant. De Cleve.

XX.

1466 October 18.

Philips, hertog van Bourgondië enz., bepaalt, in overleg met zijn Grooten Raad, dat voortaan binnen Delft en op een halve mijl afstand daarbuiten zonder toestemming van de stedelijke overheid geen nieuwe kloosters gebouwd mogen worden. Hij behoudt echter zich en zijn opvolgers het recht voor, nieuwe kloosters, behoorlijk van inkomsten voorzien, op te richten ²⁾.

GA Delft, inv. 1e afd. nr. 137: oorspr., perkament, gezegeld met groot ruiterzegel en tegenzegel in roode was op dubbele strook perkament.

Philippus, Dei gracia dux Burgundie, Loctaringie, Brabancie et Limburgie, comes Flandrie, Artesii, Burgundie, palatinus Hanonie, Hollandie, Zeellandie et Namurci sacrique Imperii marchio, dominus Frisie, Salinarum et Mechlinie, universis et singulis presentes nostras licteras inspecturis, salutem. Pro parte
5 nobis dilectorum burgimagistrorum, scabinorum, consulum ac totius communitatis opidi nostri Delfensis, partium comitatus nostri Hollandie, nobis humiliter expositum extitit, pristinis temporibus in dicto opido nostro et eiusdem districtus plerosque conventus, monasteria, hospitalia aliaque loca pia edificata, erecta et constructa fuisse, in quibus plures utriusque sexus persone et diversorum
10 ordinum ac religionum degere dinoscuntur, quarum quedam elemosinis, quedam vero politicorum exercitiis et negociacionibus vivunt ac foveantur, in quam maximum detrimentum et gravamen incolarum dicti opidi nostri, qui huiusmodi occasione in cotidiano ipsorum lucro acquirendo, medio cuius suis eorumve liberorum et familie necessitatibus et alimentis subveniunt, diminuuntur ac
15 frustrantur, adeo quod dictis incolis in nostris subvencionibus et oneribus dicti opidi nostri, a quibus degentes in dictis conventibus et monasteriis sese eximere nituntur, contribuere exnunc difficile est verum et difficilius foret, si imposterum in dicto opido nostro et ipsius districtus adhuc similes et novi erigerentur conventus, quod dicti exponentes verisimiliter verentur nisi desuper eis per
20 nos sit provisum, nobis humiliter supplicantes, quatenus, ne dictum opidum nostrum et ipsius incole prefati per similem novorum conventuum ac monasteriorum erectionem in maius dampnum et detrimentum vocentur, ymmo nobis nostrisque successoribus, uti eousque fecerunt, inservire possint, atque queant

¹⁾ Een bijna woordelijk gelijkluidend charter van Karel, hertog van Bourgondië, van 1473 April 7, is uitgegeven door P. Noordeloos in BGBH XLV (1928), 301—309. De afwijkingen, die de brief van 1463 Juni 21 ten opzichte van dit charter vertoont, zijn aldaar in de noten aangegeven. De in deze bijlage meegedeelde gegevens zijn eveneens aan den Heer Noordeloos te danken.

²⁾ Boven, blz. 156.

eis providere dignaremur. Notum igitur facimus, quod nos, super premissis
 25 *matura cum dilectis et fidelibus cancellario et gentibus Magni nostri Consilii*
penes nos existentis deliberacione prehabita, dictorum exponencium suppli-
cacioni favorabiliter annuentes, ipsis exponentibus ex certa nostra sciencia et
gratia speciali pro nobis nostrisque successoribus, Hollandie comitibus et
 30 *et promittentes, quatenus ultra huiusmodi conventus et religiosas domos hactenus*
in dicto opido nostro ipsiusque districtus erectas quoscunque alios novos con-
ventus, monasteria sive claustra, cuiuscunque ordinis sive religionis fuerint,
futuris temporibus in eodem opido nostro et infra dimidiam leucam in circuitu
ipsius opidi erigi, construi sive edificari minime paciemur, nisi burgimagistri,
 35 *scabini, consules ac tota communitas eiusdem opidi pro tempore existentes id*
consenserint quodque de huiusmodi consensu liquide constiterit. Salvo tamen
nobis nostrisque successoribus prefatis tales conventus et monasteria in dicto
opido nostro ipsiusque districtibus prefatis erigi posse, si eos nostris propriis
redditibus sufficienter dotare velimus, quales et quocienscunque nobis eisdemque
 40 *nostris successoribus libuerit, omni contradictione et difficultate semotis.*
Quapropter prefatis cancellario ac gentibus Magni nostri Consilii penes nos
existentis nostrisque locumtenenti et gentibus nostri Consilii in Haga residentibus,
baillivo nostro de Delflant, sculteto nostro de Delf ceterisque omnibus et singulis
 45 *justiciariis et officiariis nostris quibuscunque dicti nostri comitatus Hollandie*
presentibus et futuris, eorum locumtenentibus et cuilibet eorum in solidum
quorum interest aut interesse poterit in futurum, damus in mandatis quatenus
de nostris presenti gratia, concessione ac voutuntate unacum omnibus et singulis
superius expressis et declaratis, dictum opidum nostrum unacum opidanis ac
 50 *incolis ipsius plenarie ac pacifice uti et gaudere perpetuo faciant atque permittant,*
cessantibus impedimento ac disturbo quibuscunque. In cuius rei testimonium
sigillum nostrum presentibus licteris jussimus apponendum. Datum in opido
nostro Bruxellensi die decima octava mensis Octobris anno Domini milesimo
quadringentesimo sexagesimo sexto.

Op de pliek: Per dominum ducem, vobis domino Philippo Pot, domino de
 Rupe, Guillermo de Poupet plerisque aliis de Consilio presentibus.
 De le Kerrest.

XXI.

1467 Maart 14.

Aanteekening, dat het Tertiariissenklooster der Elfduizend Maagden te Oudewater het reglement voor de kloosters heeft aanvaard ¹⁾

ARA, Register Philippus B, f. 178v. Onvolledig gedrukt: G. R. van Kinschot, Beschryving der stad Oudewater (1747), 381.

Roerende den zusteren van den XI M Maichden
 tot Oudewater van der derder oorde van Sinte
 Franciscus.

Dese zusteren tot Oudewater hebben enen brief van woirde te woirde als
 der zusteren brief van Sinte Lysbetten zusterhuys in den Hage, die hiervoor in
 ditselve boeck geregistreert staet folio LXXXII, uutgescheyden dat den zusteren
 t'Oudewater niet geconsenteert en is sulke XXX mergen lants als den zusteren
 van Sinte Lysbeth in den Hage geconsenteert is. Ende desen brief van den
 zusteren tot Oudewater is van der date XIII daghe in Mairte anno XIII^oLXVI^o,
 na den loip 's Hoifs.

¹⁾ Boven, blz. 157.

XXII.

1475 December 9.

Het Hof van Holland handhaaft het Tertiarissenconvent van Sint Margaretha op Rodenburg buiten Leiden in zijn erfrecht, overeenkomstig het reglement van 1459 Augustus 28, tegen de schepenen van Leiden, die zich beroepen op het privilege van graaf Willem VI van 1413 Juli 25¹⁾.

ARA, Register Memorialen ende Sententiën P., 1475-1476, ff. 89v-94.

Roerende 't convent van Rodenborch contra der stede van Leyden.

Gezien by den Hove van Hollant dat proces dat voir den voirs. Hove uuttaende en de hangende geweest is tusschen religieuse personen der ministersse ende gemeynen convente der zusteren van Sinte Marien (sic) op Rodenborch buyten der stede van Leyden, over ende in die name van Geertruyt Jan Gerytsoons dochter, hoir medezuster, eyscherssen, an d'een zyde, die scepenen van Leyden, verwerers, an d'andere, (over een aandeel in de nalatenschap van een poorteres van Leiden, tante van Geertrui) Die voirs. ey(s)che(r)ssen seggende ende proponnerende (f. 90), hoewel dat naer rechte die voirs. zuster Gheertruyt ende andere hore medezusteren naer bescreven rechte
10 wel ernfisse nemen mochten van den wairlicken persoonen, hoewel oick dat om 'tselve recht te gebruycken zy van wylen hertoge Phillips saliger gedachten verworven hadden zekere ordonnancyen, gegeven by advise ende consente van die gedeputerde van den gemeynen lande ende van den baenridsen, ridderen, knechten, steden ende ondersaten van denselven over die gemeyn
15 geoorden luyden derselver lande, hoewel enige van hoere ordene onwillich waeren van gelijcken te doen, ende dat die voirs. wylen hertoge Phillips himl. dair toe ontfangen hadde ende dairenboven gegeven die privilegen ende vryheden hiernair verclaert²⁾: (f. 90v) (zie Bijlage X, r. 115—123) Ende oic dattet naderhant belieft hadde den voirn. wylen hertoge Phillips
20 by zynen anderen brieven himl. te gonne, dat zy die voirs. privilegen in't goidshuys van Rodenborch gebruycken souden in alre manieren ende alsoe vry als zy die te gebruycken plagen in Sinte Margrieten godshuys by Leyen, dair zy plagen te wonen. Soe en hadde nochtans die voirn. eysscherssen mit gevoug niet connen gecrygen sulk ernfissen ende goeden als himl. in die
25 name van der voirs. Geertruyt Jan Gerytsoons dochter, hoere medezuster anbestorven waeren, soedat denselven eyscherssen van noode hadde geweest dairom dingplechtich te worden by hoeren gemachtichde ende een keninge te dthingen voir (f. 91) scepenen van Leyen Ende hoewel dat zy aldair duechdelic hadden doen allegieren, mitsgaders oic die voirs. privilegen,
30 soe hadde't nochtans belieft die voirs. scepenen van Leyen, gedaichde, by hoeren abuselicken vonnisse te wysen, als dat die eyscherssen of hoir gemachtighde, in die name van Geertruyt hoere medezuster, van Lysbet Hoge Ghysbrechtsoons ernfisse niet meer te erve nemen en souden dan hondert ponden, nair inhout der hantvesten van wylen hertoge Willem³⁾, ende dat dieselve
35 hondert ponden naer Geertruyden doot weder erven souden naer inhout derselver hantveste (Hierom zijn eischers bij het Hof in beroep gekomen)

Up welken eysch die voirs. verwerers deden andworden ende seggen, dat die voirs. stede van Leyden van den edelen voorvaders myns geduchts heren

¹⁾ Boven, blz. 152.

²⁾ 1459 Aug. 28 en 1460 Jan. 1: Bijlage XV.

³⁾ Van 1413 Juli 25: Van Mieris IV, 242, vgl. boven, blz. 21.

geprivilegeert waeren van veel schoon privilegen, ende onder andere (*f. 91v*)
 40 van eenen privilegen van wylen hertoge Willem, inhoudende in eenen punte
 t'goent dat hiernaer volcht ¹⁾: «Soe sal geen wairlic persoon die poorter binnen
 Leyen is ende geestelic leven aanneemt om in eenre orden te gaen, ende dairin
 blyft tot zynre doot toe, meer ernnisse mogen nemen, oft him gebuerde, dan
 45 waerlicke erfgenaemen», gelyc 'tselve volcommelicken blycken mochte by den
 voirs. privilegen, ende welc privilege binnen der voirs. stede gebruyct hadde
 geweest, te weten soe wanneer questie geweest hadde voir scepenen van Leyen
 tusschen enige poorteren van Leyen ter eenre zyde ende geestelicke persoonen
 50 die van der poorterie van Leyden ernnissen buyren wouden (*f. 92*) And-
 worden ende seiden die voirs. verwerers, dat zy in deser saicke gewyst hebben
 naer inhoud der privilegen der stede van Leyen, die zy bezwoeren hebben, ende
 diewelke by partyen aldair gallegiert waeren. Oic mede, dat zy niet sculdich
 en waeren te wysen na den privilegen ende ordonnancien van den eysscherse,
 55 die zy niet bezwoeren en hadden, ende diewelke oic niet toegelaten en hadden
 geweest, mair sculdich waeren gehouden ende gerekent te wesen van onwaerden
 ende als onduechdelic vercregen. Oic mede, dat 't privilege, dair zy him op
 houdende waeren, veel jonger van date was dan 't voirs. privilege van der stede
 van Leyden, want 't voirs. privilege van Rodenborch was van der date duysent
 60 vierhondert negen ende vyftich ende 't privilege van der stede van Leyden was
 van der date M CCCC ende XIII, 'twelke dat schillende was boven de XLVI
 jaeren. Oic mede soe en hadden die voirs. van Rodenborch in't impetrieren van
 hoer privilegen niet te kennen gegeven van den voirs. privilegen van Leyen,
 noch die stede van Leyen en hadde dairop niet gehoort geweest. Ende indien 't
 voirs. privilege van Rodenborch effect sorteren soude, 'twelke neen, bysonder
 65 binnen der stede van Leyen, dair privilege ter contrarie was veel ouder van
 date, 'tselve clooster van Rodenborch wair gescepen binnen corten jaeren dat
 meeste deel van den besten van den lande in te gecrygen, tot grooten afterdeele
 van mynen geduchten here ende van zynre genaden ondersaten. (*f. 92v*)
 Oic mede waeren binnen der stede van Leyden XII of XIII cloosteren, die alle
 70 leven moesten uiter gemeynthe, mits welker van grooten noden was die onder-
 houdenisse van 't voirs. privilegen van Leyen

Waertegen die voirs. eyscherssen deden replicieren ende seggen, dat himl.
 'tvoirs. privilege van hertoge Willem, indien men 't privilege nomen soude,
 in desen hoeren rechte niet hinderen en soude, noch den verwerers profftyten,
 75 gemerct dat men niet bevinden en soude, dat die voirs. van Leyden 't voirs.
 privilege sedert dattet gegeven geweest hadde yet gebruyct hadden nair zynen
 inhouden over enige geestelicke persoonen die binnen derselver stede zedert dier
 tyt ernnisse genomen hadden gehadt (*f. 93*) Seiden mede, dat die voirs.
 hantveste van hertoge Willem himl. in desen hoeren rechte niet preiudiceren
 80 en soude, gemerct dat in't vercrygen van derselver die geoirde persoonen niet
 gehoort geweest en hadden, noch oic geroepen noch enich consent dairinne
 gedregen, oic mede dat dairover niet geroupen en hadde geweest die Staten deser
 landen ende dat mitsdien die voirs. hantveste oic van geenre waerden en was.
 Tengeenen dair die voirs. verwerers geseit hadden, dat die eyscherssen in't
 85 vercrygen van wylen hertoge Phillips privilege verswegen souden hebben die
 hantveste van wylen hertoge Willem, ende dat die veel ouder van date wesen
 soude dan hertoge Phillips privilege, replicierden ende seiden die voirs. eyschers-
 sen, dat 't voirs. privilege van wylen hertoge Willem (*sic*) rypelic ende by weten,
 communicacie ende advis van den gemeynen lande gegeven was, soedat die
 90 stede van Leyden 'tselve privilege niet ygnoreren en mochte, want die stede
 van Leyden mede dairover (*f. 93v*) geroupen hadde geweest als eene van den

¹⁾ Zie Van Mieris IV, 242.

hoof(t)steden deser landen ¹⁾, die hoir dairtegen niet geopposert en hadde, noch oic geallegiert 't voirs. privilege van wylen hertoge Willem.

Tegens welk replieke die voirn verwerers deden duplicieren ende seggen
 95 den eyscherssen ontkennende dat 't voirs. privilege van der stede van Leyen niet ter executie geleit en hadde geweest Ende tengheenen dair die voirs. eyscherssen by derselver hoerer replicke geseit hadden, dat 't privilege dair zy himl. up fondeerden, geconsenteert ende toegelaten wesen soude by den ridderscappen ende gemeynen steden van Hollant, duplicierden ende seiden die
 100 voirs. verwerers, dat zy 'tselve geheel ende al ontkenden, bysonder dat die stede van Leyden enich consent dairinne gedragen hadde in preiudicie van hoeren privilegen. Ende in teyken van dien was wair, dat zy 'tselve hoir privilege gebruyct hadden, die voirs. verwerers den eyscherssen gehe(e)l ende al ontkennende, dat 't clooster van Roodenburch ye enige possessie (*f. 94*) gehat
 105 hadde tegen derselver stede van Leyden ende tot afterdeele van hoeren privilegen.

Gesien voort by den voirs. Hove, 't voirs. Hof seit ende wyst voir recht, dat mit rechte ende goeden redenen die voirs. eysscherssen himl. van den voirn. verwerers becroont ende beclaicht hebben Ende heeft
 110 't voirs. Hof daer oic verclaert ende verclaert 't voirs. vonnisse van scepenen van Leyen, dairof dat alhier questie geweest is, van onwaerden, ende dat mitsdien die voirs. Geertruyt Jan Gerytzoens dochter, medezuster in den voirs. goidshuyse ende convente van Rodenburch, erven ende succederen sal gelyc hoir andere evenknyen in alle die goeden aftergelaten ende mitter doot geruymt
 115 by wylen Lysbeth Hüge Ghysbrechtszoens wedewe, hoere moeye, nair inhout der ordonnancye van wylen hertoge Phillips saliger gedachten, gegeven tot vervolge van den Staten van den lande up't stuc van den cloosteren in Hollant, daer boven mencie of gemaect is, ende welke ordonnancye geaccepteert is by den voirs. eysscherssen, ende dairtoe dat zy ontfangen zyn geweest by den voirs.
 120 wylen hertoge Phillips. 't Voirs. Hof den voirs. verwerers condempnerende in den costen van deser instancyen ter taxacie van den voirs. Hove. Aldus getermineert ende uutgesproken upten IXen dache van Decembri anno LXXV, by Geryt, here tot Assendelf, Wingarden, Ruysch, Gronsselt, Eycke, Oistdorp, Mye, Wilde, Werve, Zwieten, Belle ende Berendrecht, raidsluyden van Hollant,
 125 dairby was ic.

¹⁾ Vgl. Bijlagen VIII, IX en XI.

REGISTER VAN PERSOONS- EN PLAATSNAMEN

A.

ABBEKERK; pastoor, 301 n. 3, 303 n. 4.
 ABBEVILLE, 267.
 ADRIAAN Kerstenzoon (Den Haag), 333 vlg.
 AERNT, Mr., advocaat v. Leiden, 166 n. 3.
 AERST, zie *Amsterdam*.
 AIRE-SUR-LA-LYS; proost v. St.-Pierre: *Milet* (Pierre).
 AKEN, Heinr. van, herbergier, 234 n. 2.
 ALBERT Pietersz., prior der Predikheeren in Den Haag, 262 n. 2.
 ALBRECHT van Beieren, ruwaard en graaf v. Holland, 16, 17, 25 n. 2, 47, 49, 115, 124, 228, 229 n. 1, 236, 272 n. 3, 279 n. 4.
 — de Cock, dienaar der grafelijkh. in Zeeland, 76 n. 1.
 ALEID Jans Pellens wijf (Den Haag), 333.
 — Reysersdr., zuster v. h. klooster St. Elisabeth in Den Haag, 333 vlg.
 — (Aljdt) Willemsdr., minstresse v. h. klooster St. Elisabeth in Den Haag, 332.
 ALEXANDER V, paus, 26, 52.
 ALEMAAR, 85 n. 1, 204 n. 2, 219, 322.
 Minderbroedersklooster, 255.
 Carmelietenklooster bij A., zie *Oudorp*.
 ALMONDE, Philips van, deken v. O.L.Vr. te Geervliet, 285 n. 5.
 AMERSFOORT, 140, 143.
 Minderbroedersklooster, 258 n. 2.
 Regulierenklooster Mariënhof bij A., 44.
 AMIENS, bisdom, 38; bissch.: *Beauvoir*, *Lavantage*.
 AMSTELLAND, 211 n. 2; provisor, 56, 77, n. 3.
 AMSTERDAM, 21, 68, 71, 84, 135, 154 n. 3, 156, 161, 173 vlg., 204 n. 2, 211 n. 2, 236, 257, 264 n., 322, 324.
 Oude Kerk, 271, 272 n. 3, 274 n. 6.
 Nieuwe Kerk, 271, 274 n. 6.
 Celsezustersklooster, 257 n. 1.
 Minderbroedersklooster, 156, 256 vlg.
 Tertiarijssenklooster St. Barbara, 240.
 Kartuizerklooster Haven der Zaligheid bij A., 44, 72 n. 1, 106 n. 4.
 Regulierenklooster St. Jan Evang. bij A., 44, 157 n. 2, 240, 248.
 AMSTERDAM, Pater Aerst van, 174 n. 1.
 ANDERLECHT (Brab.); St. Pieterskerk; kan.: *Soillot*.
 ANDREA de Spiritibus, pausel. legaat, 40.
 ANJOU, Huis van, 52 n. 1.
 ANTHONIS Michiels, raad v. Holland, 335.
 — Potage, past. v. Nieuwland, 290 n. 5.
 — zie ook *Thonis*.

ANTOINE, zie *Busnois*, *Haneron*.

ANTWERPEN, 160, 192, 218.

Minderbroedersklooster, 94 n. 1, 255.
 Regularissenklooster Faconshof, 216 n. 3, 218.

ARKEL, heerlijkh., 71, 270, 271.

ARNKIN, bode, 76 n. 1.

ARNOUD van Egmond, hertog v. Gelre, 140, 273 n. 3.

ARTESIË (Artois), 77, 138 n. 1, 198, 200 n. 1, 207, 217, 239 n. 2.

ASSENDELFF(Tr), Gerrit, heer van, raad v. Holland, 102 n. 4, 145 n. 1, 220, 222 n. 5, 230, 233, 236 n. 1, 237 n. 4, 335, 344.
 — Jan van, rentmeester v. Noord-Holl., 200, 219 n. 2.

ASTI, Koenraad van, generaal der Dominicanen, 260 vlg.

ATRECHT, bisdom, 38, 312; bissch.: *Jouffroy*, *Plaisance*, *Porée*; aartsdiaken: *Plaisance*.

— stad, 77 n. 2; Vauderie, 110 n. 5, 111; Vrede van, 31, 36 n. 2, 53, 265.

AUTUN, bisdom, 39; bissch.: *Rolin* (Jean); kan.: *Clugny*.

AUXERRE, bisdom, 30 n. 5, 39, 53; bissch.: *Longueil*, *Pignon*, *Seignart*.

AUXONNE, 233 n. 2.

AVALLON, aartsdiaken v.: *Clugny*.

AVIGNON, 13, 23 vlg.

B.

BAENST, Guy de, rentmeester der domeinen in Zeeland, 219 n. 2, 220, 225.

BAERN, Mr. Aelbert van, commandeur v. St. Pieter te Leiden, 167 n. 1.

BARRY, Jan van, bode v. Haarlem, 167 n. 2.

BARSINGERHORN, zie *Garbrant Bennyncxz*.

BAYEUX, bisdom, 30 n. 5.

BAZEL, bisdom, 266 n. 2, 312 n. 3.

— Concilie van, 30—34 *passim*, 53, 76, 77, 78 vlg., 149 n. 7, 300, 301, 302.

BEAUVOIR, Ferry de, Bourg. procureur te Rome, bissch. v. Amiens, 38, 121 n. 4.

BELLE, zie *Bossaert*.

BENEDICTUS XII, paus, 24.

— XIII, paus, 25.

BENNINGBROEK, 113 n. 5, 188 n. 3.

BEOOSTEN SCHELDE, deken en provisor van, 176.

BEOOSTENZWENE, Mr. Pieter van, raad v. Holland, 292.

BERENDRECHT, Mr. Willem van, raad v. Holland, 344.

BERGEN (Hen.), 268 n. 2; proost van, zie *Haneron*.

- BERN(E), abdij O. Praem., bij Heusden, 207
239; abt, 199, 208 n. 7, 294 n. 3 en 4.
BERNARDINUS van Siena, 250 n. 1.
BESANÇON, aartsbisdom, 39, 312; aartsbisdom:
Ménard.
— stad, 200 n. 3; cathedraal St.-Jean,
kan.: *Marliano*.
BETHLEHEM, bisdom in partibus infid.;
bisdom.: *Dominicus de Roserio, Marchant,*
Pignon, Valan.
BEVERWIJK, 322, 324; kerk, 107 n. 4,
185, 273.
Tertiariissen-, later Regularissenklooster,
61.
BINS, Pierre de, ontvanger der nieuwe
aquesten voor Holland, 219 n. 2, 220,
224, 228, 236 n. 1, 237, 238, 239.
BISCHE, Guillaume, 176 n. 1.
BLOEMENDAAL (Nieuwlicht), zie *Utrecht*.
BOCHOUT, Floris van, baljuw v. Gouda, 129.
BOHEMEN, 36, 163.
BOLOGNA, Universiteit van, 259.
BONIFACIUS VIII, paus, 13.
— IX, paus, 60 n. 4.
BORCHMALEN, zie *Geldermalsen*.
BORRE, Joost, prior der Predikheeren te
Utrecht, 66 n. 5, 294 n. 5.
BORSELEN, geslacht, 61, 135 n. 3.
— Floris van, rentmeester v. Zeeland
Bewesten Schelde, 75 vlg.
— Jacob van, deken v. St. Pancras te
Oostvoorne, 152.
BOSCH, Mr. Jacob van, 166 n. 3.
BOSCHUYSEN, Mr. Bruninck van, raad v.
Holland, 235 n. 2.
— Jan van, commissaris der nieuw ac-
questen, 220, 235 vlg.
BOSSAERT van Belle, Mr. Jacob, proc.-gen.
b. d. Raad v. Holland, later griffier, 121,
124, 257 n. 3, 344.
BOULOGNE; abdij N.-Dame; commenda-
tair abt: *Bourbon* (Artur de).
BOULONAI, 207 n. 4.
BOUQUERY, Mr. Laurent, clerc de la chapelle
van K. d. St., 285.
BOURBON, Mr. Artur de, protonot. ap.,
raad van K. d. St., past. v. Gouda enz.,
228, 231, 288.
— Isabella van, gravin v. Charolais,
189 n. 2, 245.
— zie *Karel en Lodewijk*.
BOURGES, 33 n.; Pragmatieke Sanctie
van, 32.
BOURGONDIË, hertogdom, 33 n., 39, 138
n. 1, 201 vlg., 207, 215 n. 2, 218 n. 2.
— graafschap, zie *Franche Comté*.
— hertogin van, zie *Isabella*.
— kanselier van, 118; zie *Hugonet* (Guil-
laume), *Rolin* (Nicolas).
— president van, 195 n. 5.
BOURGONDIË, Anton van, de Groote
Bastaard, 144, 145 n. 1, 195, 196.
— Boudewijn, bast. van, 265, 268 n. 2.
— David, bast. van, zie *David*.
— Jan, bast. v., zie *Jan v. B.*, bissch. v.
Kamerijk.
— Mr. Jan, bast. van, proost v. St. Pieter
te Utrecht, commendatair abt v. Egmond,
286, 298.
BRABANT, 16, 18 n. 3, 24, 29, 94 n. 1,
115 n. 8, 116 n. 3, 143, 188 n. 3, 202 n. 3,
207, 218, 221, 222, 224, 225, 239 n. 2 en 7.
BRAKEL, Matheus van, aalmoezenier van
Ph. d. G., kan. te Middelburg enz.,
282, 290.
BRANDENBURG, 34 n. 5.
BRECHT (Brab.); kerk, 290 n. 2.
BREDEDERODE, geslacht, 135 vlg., 139, 312.
— Gijsbrecht van, Domproost en proost
v. Oudmunster te Utrecht, elect v.
Utrecht, 121, 125 n. 2, 128 n. 1, 133—137
passim, 139—142 *passim*, 166 n. 3, 168
vlg. *passim*, 222 n. 2, 226 n. 2, 293 vlg.,
298.
— Reinoud (II), heer van, 135 vlg., 140,
142, 273 n. 2, 294.
— Reinoud (III), heer van, 136 n. 3.
— Walraven, heer van, 136 n. 3.
— Walraven, bast. van, 147.
BRETAGNE, 34 n. 5, 262.
BRIELLE (Den Briel), 71, 191 n. 5, 220.
St. Catharinakerk, 271; kapittel, 90, 271;
kan.: *Gapinge*, Pieter v.
Clarissenklooster, 257.
Tertiariissenklooster St. Catharina, 240.
BRIMEU, Guy de, heer v. Humbercourt,
231 n. 1.
BROEK in Waterland; kosterij en school,
292 n. 5.
BROUWERSHAVEN, 129 n. 1, 176, 182;
pastoor, 290 n. 4.
BRUGGE, 83 n. 4, 165 n. 1, 169, 194, 195
n. 1, 201, 202 n. 2, 254 n. 3, 266, 268,
316, 325.
Kerk St. Donatiaan (St. Donaes), 207;
proosdij, 141; proost: *Haneron*; kan.:
Joye, Sluys (Simon v. d.), *Soillot*.
O. L. Vr. kerk; proost: *Brakel, Mandere*.
St. Salvatorkerk, 284 n. 2.
St. Walburgakerk, 284 n. 2.
BRUGMAN, Johannes, Minderbroeder, 42,
241 n. 1, 250, 257.
BRUNAIRT, Willem, O. P., inquisiteur,
55, 110.
BRUSSEL, 170, 171, 173, 176, 183, 245 n. 3
en 4, 302, 341.
St. Catharinakerk; pastoor: *Steenberch*.
St. Goedelekerk; deken: *Brakel, Steen-*
berch; scholaster: *Soillot*.
Predikheerenklooster, 261.
BURG, Den; kerk, 274.
Tertiariissenklooster St. Agnes, 157 n. 4.
BURGHORN (polder in de Zijpe), 151 n. 3,
193 n. 4.
BUSCH, Johannes, Windesheimer Regulier,
47 n. 5, 143 n. 3.

BUSNOIS, Antoine, kapelaan van K. d. St., deken v. St. Pancras te Oostvoorne, kan. te Tholen, 285.

BUYS, Mr. Pieter, Regulier van Eemstein, 221.

C.

CABOTRE, Mr. Gillis de, proc.-gen. v. Holland, 257 n. 2.

CALAIS, 73.

CALCAR; Predikheerenklooster, 259.

CALIXTUS III, paus, 36 n. 2, 37 vlg., 136, 138, 141, 267, 286.

CARONDELET, pastoor te Geervliet, 290.

CASSEL; St. Pieterskerk; proost: *Mandere*.

CASTRICOM, Mr. Claes van, pensionaris van Delft, 226 n. 1.

CATS, geslacht, 61 n. 5.

— Jacob van, 102, n. 4.

CHALON-SUR-SAÔNE, bisdom, 39; bissch.: *Germain*.

CHAMPMOL, Kartuizerklooster bij Dijon, 252 n. 2.

CHAPPE, Paulinus, vertegenwoordiger v. d. koning v. Cyprus, 163 n. 1.

CHARLES, zie *Descamps*, *Soillot*.

CHAROLAIS, graaf van: Philips de Goede, 27; Karel de Stoute, *passim*.

— gravin van: *Bourbon*, Isabella v.

CHARTRES, 33 n.

CHASTELLAIN, Georges, 197, 266.

CHEVROT, Jean, bissch. v. Doornik, président du Conseil, 31 n. 5, 33, 35, 38, 39, 295 n. 5, 296, 306.

CHIMAY, zie *Croy*.

CHRISTIAAN Rolins, gardiaan der Minderbroeders te Gouda, 254.

CHRISTIANUS, zie *Forache*.

CLAES Doedenz., bode, 325.

— de Vriese, rentmeester-gen., 102 n. 4, 202.

— de Wilde, bode, 322.

— zie *Castricom*, *Yperen*, *Ruven*.

CLAISTGEN, bode, 264 n.

CLEMENS VI, paus, 24.

— VII, paus, 24 vlg.

CLEVE, Adam Dirksz. van, secret. v. d. Raad v. Holland, 325, 340.

CLOPP(I)ER, Willem, prior der Predikheeren in Den Haag, 65 n. 3.

CLUGNY, Guillaume de, aartsdiaken v. Avallon, 176.

COCQU(I)EL, Matthias, zanger van K. d. St., 293.

COLDE, zie *Dirk*.

COLENTIER, Mr. Jan, kan. ten Dom, proost v. West-Friesl., 300, 304.

COLIN Melyon, bode, 324.

COLMAR, Kap.-Gen. der Dominicanen te, 261 n. 4.

COMPIÈGNE, 264 n.

CONFLANS, Theod. de, pastoor van Dreischor, 290 n. 5.

CONINCK, Mr. Thyman, raad v. Holland, kan. in Den Haag, 281.

CONRAD van Pruisen, O. P., 49.

CONSTANTINOPEL, 35, 163.

CONSTANZ, Concilie van, 26 vlg., 29, 32, 53.

CORDIER, Jean, kapelaan van K. d. St., 285.

CRESPIN (bij Valenciennes), abdij O. S. B.; commendatair abt: *Milet* (Jean).

CROY, Antoine, heer van, 194.

— Philippe de, graaf v. Chimay, 235.

CRU(U)CE, Mr. Andries van der, klerk van den stadhouder, 76.

— Jan van der, deurwaarder v. d. Raad v. Holland, 111, 155 n. 1, 257 n. 3.

CUES (Cusa), Nicolaas van, kard., pausel. legaat, 94 n. 1, 160 vlg., 248, 250 n. 2, 251, 252, 256, 286.

CYPRUS, 163 n. 1.

D.

DAERMAS, sodomiet, 111 vlg., 131.

DAMME, Pieter van den, abt van Middelburg, 294 n. 3.

DANIEL, glazenier, 245 n. 1.

DAVID van Bourgondië, bissch. v. Terwaan, later v. Utrecht, 38, 131 n. 1, 135—137, 139—145, 146, 150 n. 2, 168 vlg. *passim*, 188, 219 n. 1, 222 n. 2, 231, 235, 260, 278 n. 1, 288, 297 vlg., 311 vlg., 319.

DELFLAND, 222, 235; provisorie van, 63 n. 1, 109 n. 2; provisor, 77 n. 3, 105 n. 2, 113 n. 7, 124 n. 5, 170, 173, 227 n. 1, 294 n. 3.

DELFT, 21, 47, 71, 94, 109 vlg., 119 n. 4, 129, 131, 155 n. 1, 156, 161, 164 n. 1, 167, 200, 204 n. 2, 222, 226 n. 1, 234 vlg., 240, 264 n., 322, 324, 340 vlg.; Zoen van, 42, 60, 71, 208, 209 n. 2.

Oude Kerk, 109 vlg., 270, 288; St. Jacobsaltaar, 282, 292 n. 4; pastoors: *Gijsbr.* Heerman; *Joye*.

Nieuwe Kerk, 109 vlg., 245, 270, 274 n. 6, 288; pastoor, 255, zie ook *Ruysch*, *Sluys* (Pieter v. d.).

Minderbroedersklooster, 94, 255 vlg.

Regulierenklooster St. Hieronymusdal (tevoeren en later weer Fraterhuis), 46.

Regularissenklooster St. Agnes; pater: *Joost* Niklaasz.

Tertiariissenklooster St. Agatha, 158, 230, 234 vlg., 240.

Kartuizerklooster St. Bartholomaeus Jerusalem bij D., 43.

Klooster Koningsveld bij D., zie *Koningsveld*.

Regulierenklooster Syon bij D., 248, 252; prior, 235, 251; Kapittel v. Syon, 248, 251 n. 1.

— Hof van, 75 n. 1, 85, 190 n. 3.

DELFT(I), Mr. Dirk van, O. P., 48 n. 2, 49.

DENDERMONDE, 98 n. 2, 308.

DESCAMPS, Charles (Kar. de Campis), 296.
 DEVEL, De, 45.
 DEVENTER, 139, 143, 297.
 DINANT, 265.
 DIONYSIUS CARTUSIANUS (D. de Kartuiser,
 D. van Ryckel), 48 n. 1, 249, 250 n. 1,
 277, 279.
 DIRK van der Bilt (D. de Croon), 128.
 — Colde, Minderbroeder, 250.
 — Hoon (Haarlem), 184.
 — Lieve Neve, bode, 322.
 — Poes, secret. v. d. Raad v. Holland,
 139 n. 1, 145 n. 1, 170, 171, 176 vlg., 276.
 — Voppenz. sr., secret. v. Albrecht van
 Beieren, 297 n. 4.
 — zie *Delft, Hagenouwen, Uterweer*.
 DIXMUYDE, Jan van, bode, 78 n. 1.
 DOE Dircxz. (Poeldijk), 113 n. 7.
 DOMBURG; Johanniterdubbeklooster, zie
Kerkwerwe.
 DOMBURG, Jan van, 128.
 DOMINICUS de Roserio O. P., bissch. v.
 Bethlehem, 53 n. 6.
 DOORNIK, bisdom, 38, 312; bissch.:
Chevrot, Fillastre.
 — Cathedraal N.-Dame; kan.: *Soillot*.
 DORDRECHT, 45, 62, 71, 77 n. 3, 103, 117
 n. 3, 133, 161, 204 n. 2, 264 n.
 O.L.Vr. kerk, 245, 271; kapittel, 90,
 271, 273; kan.: *Potter*.
 St. Nicolaaskerk, 273, 274 n. 1.
 Augustijnenklooster, 45.
 Besloten nonnen, 45.
 Minderbroedersklooster, 46, 48, 257;
 kerk, 245.
 Regularissenklooster St. Agnes, 156 n. 4,
 217, 236 n. 3, 238 n. 2.
 Klooster Eemstein bij D., zie *Zwijndrecht*.
 DORET (Doré), Guillaume, clerc de la
 chapelle van K. d. St., 293.
 DREISCHOR; pastoor, 290 n. 5.
 DUITSCHE RIJK, 28, 33, 36, 38, 177 n. 4,
 229 n. 2, 317.
 DUTVELAND, 176, 182.

E.

EDAM, 84 n. 6, 185, 324; school en kosterij,
 278 n. 5.
 St. Nicolaaskerk, 270.
 EDO, zie *Epo*.
 EDUARD III, koning v. Engeland, 24.
 EEMSTEIN, zie *Zwijndrecht*.
 EGMOND, 63, 109, 242 n. 2.
 St. Adalbertsabdij O.S.B., 64, 70, 98
 n. 1, 109, 110, 145 n. 4, 207, 242 n. 2,
 251, 252, 286 vlg., 298; abt, 198, 199,
 201, 208 n. 7, 209, 270 n. 2; zie voorts
Bourgondië (Jan v.), *Matenesse* (Willem
 v.), *Poelgeest* (Gerard en Jacob v.).
 EGMOND, geslacht, 61 n. 5.
 — Jan, heer van, 64, 109 n. 4, 251.

— Willem, heer van, 252.
 — Willem van, heer van IJsselstein, 64.
 ELISABETH Lambertsdr., mater v. h. St.
 Agathaklooster te Delft, 234 n. 3.
 ELZAS, 43 n. 3, 49.
 EMELISSE; kerk, 271 n. 1.
 EMMAUS, zie *Gouda*.
 ENGBRECHT, Mr. ('s Hertogenbosch), glaze-
 nier, 245 n. 1.
 ENGELAND, 24, 25, 28, 36, 42, 53, 63, 80,
 194, 269.
 ENGELENDAAL, zie *Leiderdorp*.
 ENGUECHIN, Petrus, O.P., pastoor v.
 Gouda, 288.
 ENGUERAN, zie *Seignart*.
 ENKHUIZEN, 84 n. 6, 85, 91 n. 1, 113 n. 5,
 322, 324; school en kosterij, 275 n. 1,
 292, 293.
 St. Pancraskerk, 270.
 Tertiariissenklooster St. Cecilia, 91 n. 1.
 Tertiariissenklooster St. Ursula, 91 n. 1.
 EPO (Edo) van Haarlem, ketter, 112.
 ERASMUS, 297.
 ERFURT, 58 n. 3; Kap.-Gen. der Domini-
 canen te, 49 n. 5.
 ESSEN, Joh. van, provinciaal v. d. Saksische
 prov. der Dominicanen, 260.
 EUGENIUS IV, paus, 30—33, 62, 77, 78
 n. 1, 254.
 ÉVREUX; bissch.: *Valan*.
 EYCKE, Mr. Lodewijk van der, raad v.
 Holland, 102 n. 4, 344.

F.

FELIX V, tegenpaus, 33, 34.
 FERRARA (Florence), Concilie van, 31, 32,
 77, 78.
 FILLASTRE, Guillaume, bissch. v. Toul,
 later v. Doornik, président du Conseil
 enz., 32 n. 7, 36, 38, 39, 195, 197, 268.
 FINLAND, 262.
 FLORENCE, Concilie van, 32 n. 4; zie ook
Ferrara.
 FLORIJN, Johan, pr., secret, 273 n. 3.
 FLORIS V, graaf v. Holland, 49.
 — Heerman (Leiden), 237 n. 4.
 — Snyder, bode, 70 n. 5.
 FORACHE, Christianus, kapelaan van Ad. v.
 Kleef, pastoor v. Wormer, 290.
 FOREEST, Adriaan van, commandeur van
 St. Pieter te Leiden, 125.
 FORTEGUERRE, zie *Plaisance*.
 FRANCHE-COMTÉ, 39, 138 n. 1, 215 n. 2.
 FRANKRIJK, 14, 23 vlg., 32, 50 vlg., 104
 n. 4, 127 n. 2, 130 n. 2, 178, 216, 218
 n. 1, 253, 262, 272 en *passim*. Zie ook
Karel V, *K. VI*, *K. VII*, *Lodewijk XI*.
 FRANSCHE PROV. der Dominic. orde, 259,
 261, 262.
 — der Francisc. orde, 258.
 FRANS van Zanen, deurwaarder, 315 n. 5.

FRASNES-LEZ-GOSSELIES (bij Charleroy),
priorij O.S.B., 259 n. 4.
FREDERIK III, Roomsche kon., later keizer,
33, 36, 140, 226 n. 2, 265.
— van Zierik, bissch. v. Utrecht, 17, 119.
FRIESLAND, Friezen, 63, 66, 140, 142.

G.

GAESBEEK, Jacob, heer van, raad v. Holland,
102 n. 4, 145 n. 1.
GAPINGE; kerk, 282 n. 5; pastoor: *Gapinge*
(Pieter v.).
GAPINGE, Pieter Jacobsz. van, klerk v. h.
register, kan. in Den Haag en in Maars-
tensdijk, past. te Hoorn, 280, 282, 291.
GARBRANT Bennynx. van Barsingerhorn,
sodomiet, 111.
— Claesz., schepen v. Haarlem, 141 n. 6.
GEERT Groote, 247.
GEERTRUI Jan Gerritszdr., zuster v. h. kl.
Rodenburg, 342 vlg.
GEERTRUIDENBERG, Sint; kerk, 245.
Kartuizerklooster bij G., 44.
GEERVLIET, 204 n. 3, 243 n. 6; tol, 91, 325.
O.L.Vr. kerk, 271; kapittel, 90, 204 n. 3,
243 n. 6, 271, 280, 285; deken: *Georgius*
Bladelinck, Almonde, Soillot; pastoor:
Carondelet.
GELDERMALEN; kerk, 273 n. 3.
GELRE, 41, 140, 143, 162 n. 2, 260, 273 n. 3.
GENT, 15 n. 2, 90 n. 4, 136, 160, 165
n. 1, 265.
St. Janskerk, 284 n. 2.
St. Pharaïdekerk; proost: *Brakel*.
St. Baafsabdij; abt, 251.
Predikheerenklooster, 57 n. 1, 259.
GENT, Mr. François van, raad van Ph. d.G.,
282, 295 n. 1, 309.
GEORGIUS Bladelinck (Blandelin), deken v.
O.L.Vr. te Geervliet, 284 n. 6.
GERMAIN, Jean, bissch. v. Nevers, later v.
Chalon-s.-S., 30, 31, 36, 39.
GERRIT Dirksz. (Gouda), 182 n. 5.
— Hagensz. (Gouda), 182 n. 5.
— Simonsz., Mr., provisor v. Rijnland,
166 n. 3.
— de Visscher, burgemeester v. Haarlem,
221 n. 3.
GIJSBRECHT Heerman, raad v. Holland,
kan. ten Dom te Utrecht, past. v. d.
Oude Kerk te Delft, 288.
— de Wael, kan. v. St. Maria te Utrecht,
294 n. 5.
GILLIS Bitebier, sodomiet, 111.
— (Gilles), zie *Cabot, Joye, Rode*.
GLIMES, Hendrik de, kan. ten Dom te
Utr., later bissch. v. Kamerijk, 297.
GOES, 117 n. 3, 242, 280 n. 3.
Kruisbroederklooster, 242.
GOES, Hendrik van der, secret. v. d. Raad
v. Holland, 62.
— Johannes van der, gardiaan v. h.

Minderbr. kl. te Gouda, provinciaal v. h.
Francisc. Observanten-vicariaat Keulen,
255.
GOESWIJN de Wilde, president v. d. Raad
v. Holland, 125 n. 2.
GOOILAND, 84 n. 6, 112, 114 n., 155 n. 1,
211 n. 2, 231; baljuw, 126 n. 2; provisor,
77 n. 3.
GORKUM, (Gorinchem), 71, 77 n. 3, 127,
128, 136, 140 n. 9, 188 n. 3, 268, 324.
St. Vincentiuskerk, 108 n. 2, 271; kapittel,
108 n. 2, 271.
Minderbroedersklooster, 256.
GOUDA, 16, 21, 47, 71, 77 n. 3, 94, 95—97,
121, 124, 128, 129, 130 n. 1, 135 n. 3,
170 n. 1, 176, 186, 200, 204 n. 2, 228,
235, 242 n. 6, 288, 322, 324; baljuw,
124, 129; school, 292, 293.
St. Janskerk, 246, 270, 287 vlg.; pastoors:
Bourbon (A. de), *Enguechin*, *Mandere*;
vicecureit, 121.
Minderbroedersklooster, 46, 94, 253 vlg.,
255 n. 4, 258.
Regularissenklooster St. Margaretha, 95,
240.
Regularissenklooster St. Maria (O.L.
Vr.), 95, 156 n. 4, 157 n. 4, 240, 246.
Regularissenklooster St. Maria Magda-
lena, 97 n. 2.
Tertiariessenklooster St. Catharina, 95.
Tertiariessenklooster St. Clara, 96 n. 2.
Regulierenklooster Emmaus in het land
van Stein bij G., 44, 95, 96, 248.
GOUDSWAARD (Korendijk); pastoor: *Morton*.
GRANVELLE, kard., 40 n. 1.
's GRAVENHAGE, zie *Haag*, Den.
's GRAVENZANDE, 70 n. 5, 124 n. 5, 125,
170; baljuw, 124 n. 5, 170.
O.L.Vr. kerk, 125, 245.
Regulierenklooster St. Maria Magdalena
(Bethanië), 46, 244.
's GRAVENZANDE, Mr. Aernt van, raad v.
Holland, kan. in Den Haag, 281.
— Johan van, abt v. Middelburg, 189 vlg.
GRONSSSEL, Mr. Gerrit van, raad v. Hol-
land, 344.
GROOTEBOEK, 113 n. 5; pastoor, 301 n. 3,
303 n. 4.
Tertiariessenklooster St. Elisabeth, 157
vlg., 339 vlg.
GROOTE WAARD, De, 45.
GROS, Jean, secret. van K. d. St., 338, 339.
GRUUTHUYSE, Lodewijk van Brugge, heer
van, stadhouder v. Holland en Zeeland,
201, 226 n. 1.
GUILLAUME, zie *Bische*, *Doret*, *Fillastre*,
Valan.

H.

HAAG, Den, 60 n. 5, 111, 112, 131, 138
n. 3, 140, 170, 173, 177, 198, 202 n. 3,
203, 210, 267, 332, 333 vlg.; dagvaarten
der geestelikh., 87, 90, 98, 224, 227,

- 334; dagvaarten der Drie Staten, 137, 143, 196, 199, 202 n. 2 en 6, 206 vlg. *passim*; dagvaarten der Staten, 83 n. 4, 134, 139, 199, 208 n. 7 en *passim*.
 Hofkapel, 162; kapittel, 16, 109, 113 n. 6, 210, 229 n. 1, 271, 274, 280 vlg., 293 n. 1; dekens: *Holland* (Albr. bast. v., en Dirk bast. v.), *Oistdorp*, *Ruysch*; kanunniken: *Coninck*, *Gapinge* (P. v.), *'s Gravenzande* (A. v.), *Jac. de Lange*; *Joh. Reyneri*, *Oistdorp*, *Potter*, *Ruysch*; school, 108, 274 n. 6, 293 n. 1.
 St. Jacobskerk, 177, 246; kosterij, 293.
 St. Antoniuskapel, 245, 271 n. 2.
 Predikheerenklooster, 43, 49, 50, 56, 58 vlg., 60 n. 3 en 5, 61, 65, 66, 82 vlg., 148, 245 vlg., 258, 259, 261; kerk, 50, 59, 61; priors: *Albert Pietersz.*, *Cloppier*, *Neck* (Jan v.).
 Tertiariissenklooster St. Elisabeth, 46, 98—100, 147 vlg., 157, 158, 318, 324 n. 3, 326—330, 331—335, 341.
 Tertiariissenklooster St. Maria in Galilea, 157.
HAARLEM, 21, 54 vlg., 60, 63, 68 vlg., 70 n. 5, 71, 83, 84, 85 n. 1, 90, 101 n. 5, 119 n. 3, 125 n. 2, 130 n. 1, 131 vlg., 135 n. 3, 141 n. 6, 144, 146 vlg., 155 n. 1, 161, 162 n. 5, 163 n. 3 en 4, 164, 167, 169, 170, 172 vlg., 174, 179, 184 vlg., 202 n. 3, 203, 204 n. 2, 221 n. 3, 236, 242 n. 6, 250 n. 2, 260, 262 n. 1, 322, 324.
 St. Bavokerk, 167, 174 vlg., 222 n. 1, 245 n. 1, 270, 289; pastoors: *Rosimbos*, *Wassenaar* (Dirk v.); vicecureit, 174, 221, 289.
 St. Gangolfs- of Gasthuiskerk, 245.
 Carmelietenklooster, 203, 260 n. 5.
 Clarissenklooster, 69, 156 n. 1.
 Commanderij van St. Jan, 107 n. 4, 172, 180, 273; commandeur, 198, zie ook *Schoten* (Pieter v.).
 Minderbroedersklooster, 203, 256.
 Predikheerenklooster, 48 vlg., 55, 57, 58, 60 vlg., 66, 68, 82, 112 n. 8, 130 n. 1, 132 (kerkhof), 203, 255 n. 4, 258, 259 vlg., 261, 262 n. 1; priors: *Heede*, *Marborch*, *Neck* (Jan v.), *Paulus Snyder*.
 Regularissenklooster ten Zijl, 83 n.3, 240, 248.
 Regulierenklooster Onze Vrouwen Visitatie bij H., 46, 248.
HAGENOUWEN, Dirk van, 134.
HAGERAMBACHT, 235.
HALBERSTADT, 57, 58.
HALEWIJN, Mr. Jan van, president v. h. Hof v. Holland, 220, 222 n. 5, 223 n. 2, 244, 226 n. 1, 230, 236 n. 1, 237 n. 4.
 — Joost van, 140 n. 2.
HANERON, Mr. Antoine, raad van Ph. d. G. en K. d. St., tres. der domeinen, proto-not. ap., proost v. Bergen en v. St. Donatiaan te Brugge, proost v. West-Friesl. enz., 37 n. 5, 140 n. 2, 142, 143, 199 vlg., 220, 226—232, 290, 297, 311—316.
HAUTMONT (bij Maubeuge), abdij O. S. B.; commendat. abt: *Seignart*.
HEEDE, Floris van der, prior der Predikheeren te Haarlem, 55.
HEEMSTED; kapel, 222 n. 1.
 Klooster Hemelpoort O. Cist., 148, 215 n. 2.
HEENVLIET, Jan van, O. P., kapelaan van Jacoba v. Beieren, 65 n. 1.
's HEER ARENDSKERKE; kerk, 271 n. 1, 273 n. 2.
HEERMAN, zie *Floris*; *Gijsbrecht*.
HEYDE, Lodewijk van der, secret. v. Haarlem, 164 n. 5, 200 n. 2.
HEYMAN, broeder, Minderbroeder, terminaris te Haarlem, 256 n. 6.
HEKENDORP, 121 n. 4.
HEMELPOORT, zie *Heemstede*.
HENDRIK van Beieren, elect v. Utrecht, 168 n. 1.
 — van Lotharingen-Vaudémont, bissch. v. Terwaan, 38.
 — de Backer, goudsmid, 245 n. 4.
 — Crabel de Jonge, 257 n. 2.
 — zie *Goes*, *Scatter*.
HENEGOUWEN, 18 n. 3, 165, 207, 208, 239 n. 2.
HERPER Claesz., bode, 227 n. 1.
's HERTOGENBOSCH, 111, 245 n. 1; St. Janskerk, deken: *Steenberch*.
HESDIN, 194 n. 3.
HEUSDEN, 84 n. 6, 204 n. 2, 324.
 Abdij Bern bij H., zie *Bern(e)*.
HILLEGOM, 70 n. 5, 184 n. 1.
HODENPIJL, schout van, 105 n. 2.
HOF, zie *Delft*.
HOLLAND, Mr. Albrecht Adriaansz. bast. van, raad v. Holland, deken v. d. Hofkapel, 281.
 — Dirk bast. van, deken v. d. Hofkapel, 281.
 — zie *Vlissingen*, Lod. v.
HOOGKARSP; kosterij en school, 278 n. 5.
HOORN, 63 n. 3, 84 n. 6, 104, 113 n. 5, 130, 171 vlg., 184 n. 1 en 2, 227 n. 5, 228, 300, 303 n. 4, 307, 308 vlg., 311, 312, 313, 315, 322, 324.
 St. Janskerk, 270, 274 n. 6, 291, 311; pastoors: *Gapinge* (Pieter v.), *Milet* (Pierre), *Seignart*.
 Kruisbroedersklooster St. Pietersdal, 237 n. 2, 239 n. 1.
 Tertiariissenklooster St. Cecilia, 237 n. 2, 239 n. 1.
 Klooster Nieuwlicht bij H., zie *Westerblokker*.
HOORN, Andries van, min.-gen. v. h. Utrechtsche Kap. der Tertiariissen, 211 n. 2.

- HORST, Ter (bij Rhenen), 146.
 HUGHE Heynrixz., herbergier te Leiden, 260 n. 3.
 HUGONET, Étienne, bissch. v. Mâcon, 39.
 — Guillaume, kanselier v. Bourg., 39, 220 vlg. *passim*, 235, 315 n. 1.

I (Y).

- YPEREN, baljuw van, 201 n. 2.
 YPEREN, Claes van, burgem. v. Haarlem, 141 n. 6.
 IERSEKERORD, tol van, 66.
 IJSELSTEIN, 141; heer van, zie *Egmond* (Willem v.); pastoor: *Puilloys*; Verdrag van, 141, 144, 294.
 Regulierenklooster, 246 n. 3, 359.
 INNOCENTIUS VIII, paus, 316.
 ISABELLA van Portugal, hertogin v. Bourg., 33, 47, 83 n. 4, 84, 122, 189 n. 2, 249, 254, 260, 261, 281 n. 7, 296.
 ITALIË, 15, 36, 40, 41, 228 n. 2, 253, 259.

J.

- JACOB, pastoor v. Abbekerk, 301 n. 3, 303 n. 4.
 — Codde, glazenier, 55, 245 n. 1.
 — Jansz. de Lange, secret. v. d. Raad v. Holland, kan. in Den Haag, 63 n. 3, 280.
 — de Molenaar (Moelner), 169.
 — Pietersz. Olijslager, past. v. h. Begijnhof te Haarlem, 222.
 — zie *Bosch*, *Potter*, *Ruysch*.
 JACOB van Beieren, gravin v. Holland, 28, 45, 47, 54, 56, 59 vlg., 64 vlg., 253, 274 n. 1, 292 n. 5.
 JACOBUS de Campis, 296 n. 3.
 JACQUESSON, Jean, O.P., raad van J. z. Vr., 53 n. 3.
 JAN van Arkel, bissch. v. Utrecht, 17.
 — van Beieren, ruwaard v. Holland, 19, 21, 43, 50, 56, 68, 70, 113 n. 5.
 — zonder Vrees, hertog v. Bourg., 25, 26 vlg., 39, 52 vlg., 292.
 — van Bourgondië, bissch. v. Kamerijk, 33, 38.
 — III, hertog v. Brabant, 16, 40 n. 1.
 — van Diest, elect v. Utrecht, 17.
 — hertog v. Kleef, 140 n. 2, 141 n. 2, 259.
 — Dorpion, bode, 263 n. 2.
 — Everdey, deurwaarder b. d. Raad v. Holland, 102 n. 4, 227 n. 5.
 — Goyer, deken v. West-Friesland, 308.
 — Hüge, sodomiet, 112.
 — Jacobsz, bode, 141 n. 2.
 — Jacobsz. (Leiden), 129 n. 3.
 — van der List, bode, 324.
 — Lost, kosten v. Broek in Waterl., 292 n. 5.
 — pastoor v. Oosterblokker, 301 n. 3, 303 n. 4.

- Sampeyn, 290 n. 6.
 — de Vos, bode, 222 n. 5, 223 n. 2.
 — zie *Colentier*, *Dixmuyde*, *Heenvliet*, *Leeuw*, *Meer*, *Neck*, *Ruychrock*, *Wandel*, *Wormer Zijbekarspel*; zie ook *Jean en Johan(nes)*.
 JEAN, zie *Chevrot*, *Cordier*, *Germain*, *Gros*, *Jacquesson*, *Jeune*, *Jouffroy*, *Lavantage*, *Marchant*, *Milet*, *Pailliard*, *Petit*, *Rollin*, *Souvans*; zie ook *Johan(nes)*.
 JEANNE d'Arc, 263 n. 2.
 „JELIS Krabelijn”, Mr., 257 n. 2.
 JEUNE, Jean le, bissch. v. Terwaan, kard., 32, 121 n. 4.
 JISP, 108, 273 n. 1.
 JOHANNES XXII, paus, 13.
 — XXIII, paus, 26, 27, 52, 79 n. 4, 149 n. 7.
 — Johannes Reyneri, arts van Ph. d. G., kan. in Den Haag, 281.
 — Operatoris O.P., biechtvader van K. d. St., 259.
 — (Johan), zie *Brugman*, *Busch*, *Florijn*, *Goes*, *Pu(i)lloys*, *Scade*, *Utenhove*; zie ook *Jan en Jean*.
 JOOST (Niklaasz.?), pater v. h. St. Agnesklooster te Delft, 221.
 — zie *Borre*, *Steland*.
 JOUFFROY, Jean, bissch. v. Atrecht, kard., 38.
 JOYE, Gilles, kapelaan van Ph. d. G. en K. de St., past. v. d. Oude Kerk te Delft enz., 288.

K (zie ook C).

- KAMPEN, 95 n. 2, 173 n. 2.
 KAMERIK, bisdom, 38, 312; bissch.: *Jan* v. Bourg., *Glines*; aartsdiaken: *Haneron*.
 KAPELLE; kerk, 272 n. 5, 290; pastoor: *Haneron*.
 KAREL van Bourbon, aartsbissch. v. Lyon, 39.
 — V, keizer, 136 n. 3, 148 n. 1, 158 n. 3, 159, 205 n., 262, 274 n. 6, 287, 320, 331.
 — V, koning v. Frankr., 14, 24.
 — VI, koning v. Frankr., 25, 51.
 — VII, koning v. Frankr., 27, 31 n. 2 en 5, 38.
 KAROLUS de Campis, zie *Descamps*.
 KATWIJK, 111, 112.
 KENNEMERLAND, Kennemers, 55, 68, 155 n. 1, 270; baljuw, 108 n. 3, 171 n. 1; provisor, 77 n. 3, 112, 170, 171 n. 1, 174, 175 n., 183, 184.
 KEPPEL, Herman van, landcommandeur der Duitsche Orde, 75 n. 1.
 KERKWERVE (bij Domburg), Johanniter dubbelklooster, 252.
 KEULEN, aartsbisdom, 33 vlg., 39.
 — stad, 149, 161, 230 n. 2, 260 n. 5; deken v. St. Andreas: *Urdemann*; deken v. St. Severinus, 229; Kap.-Gen. der Dominicanen te, 261 n. 4; kerkel. rechter te, 115 n. 8, 230; Universiteit, 58 n. 3.

- KEULEN, Sticht, 214, 229.
 — Provincie v. d. Franciscanerorde, 253, 257.
 — Observantenvicariaat v. d. Franciscanerorde, 255 vlg.
 KIJFHOCK, Floris van, raad v. Holland, 62, 63.
 KLEEF, Adolf van, heer v. Ravestein, 34, 290.
 KOEN Jansz. (Monster), 129 n. 1.
 KONINGSVELD, nonnenklooster O. Praem. bij Delft, 71, 85, 105 n. 2, 207, 252; proost, 199, 208 n. 7.
 KORENDIJK, zie *Goudswaard*.
 KORNER, Hermann, O.P., 57, 58.
 KORTRIJK; deken v. N.-Dame; *Gent* (Fr. v.).
 KOUDEKERKE; kerk, 271.
 KRABBENDIJK, 60.

L.

- LALAING, Joost van, 140 n. 2.
 — Sydrack van, past. v. Brouwershaven, 290 n. 5.
 — Willem van, Heer v. Bugnicourt, stadh. v. Holland en Zeeland, 114 n., 121 n. 4, 305.
 LA MANDRE, zie *Mandere*.
 LAMBERTSCHAAG; pastoor, 301 n. 3, 303 n. 4.
 LAMBRECHT, Mr., vicecureit v. Haarlem, 221, 289.
 LA MOTE, Étienne de, kapelaan van K. d. St., 285.
 LANGERAK, Bertha van, abdis v. Rijnsburg, 73 vlg.
 LANGRES, bisdom, 39.
 LANNON (bij Rijsel), 176.
 LANNON, Hugo van, heer v. Santes, stadh. v. Holland en Zeeland, 303.
 — Jan van, heer van Lannoy, stadh. v. Holland en Zeeland, 134, 135, 136, 140 n. 2, 144 vlg., 171, 176 vlg., 251, 255, 256, 281 n. 10.
 LAUDE, Simon de, O.P., bissch. v. Siliwri, biechtvader van Ph. d. G., 54, 110 n. 5, 259, 297, 359.
 LAURENT, zie *Bouquery*, *Pignon*.
 LAUSANNE, 34.
 LAVANTAGE, Jean, bissch. v. Amiens, 38.
 LEE, Ter, 112; abdij, zie *Leeuwenhorst*.
 LEEUW, Mr. Jan de, commissaris der nieuwe acquesten, 220, 233—235.
 LEEUWENHORST (Ter Lee), nonnenabdij O. Cist., 70, 86 n. 1, 105 n. 2, 191, 207, 252, 287 n. 2; abdis, 70, 71, 198, 199, 208 n. 7, 287 n. 2.
 LEGRAIN, Willem, scholaster enz. v. Enkhuizen, 292, 293.
 LEIDEN, 21, 44, 62, 64, 71, 76 n. 1, 79 n. 3, 89 n. 1, 90, 92 vlg., 94, 97, 101 n. 5, 111, 119 n. 2, 125, 127, 129, 130 vlg.,

- 139 n. 4, 145 n. 5, 147, 148—152, 155 n. 1, 158, 161, 163 n. 3, 164, 166 vlg., 172, 173, 182 n. 5, 191, 192, 193, 203 n. 2, 204, 222, 227, 228, 234, 236, 237, 242 vlg., 250 n. 2, 254 vlg., 256, 257, 264 n., 266, 322, 324, 326, 330 vlg., 342 vlg.
 O. L. Vr. kerk, 236, 243 n. 5, 244; kerkhof, 129 n. 3, 131.
 St. Pancras (Hooglandsche kerk), 240, 245; kerkhof, 127 n. 5; proosten: *Milet Pierre*, *Wassenaar* (Dirk en Philips van).
 St. Pieterskerk, 125, 228, 236; kerkhof, 131 n. 1; commandeur, zie *Baern*, *Foreest*.
 Begijnhof St. Agnes, 243.
 St. Catharinagasthuis, 228.
 Jerusalemhof, 237 n. 4.
 Dominicanessenklooster, 148, 237 n. 4.
 Minderbroedersklooster, 94, 242, 254 vlg.
 Regularissenklooster Roma, 148 n. 1, 158, 331.
 Regulierenklooster St. Hieronymus (Lop-sen), 221, 234, 236, 237 n. 4, 240, 242 vlg., 248.
 Tertiariessenklooster St. Margaretha, na 1464 op Rodenburg te Zoeterwoude (Leiderdorp), 148, 150 n. 1 en 5, 151 vlg., 157, 158 n. 2, 190—193, 335 vlg., 342—344.
 Tertiariessenklooster Nazareth, 157.
 Klooster Engendaal bij L., zie *Leiderdorp*.
 Klooster Mariënhaven bij L., zie *Warmond*.
 Klooster Mariënpool bij L., zie *Oegstgeest*.
 LEIDEN, Jacob Pietersz. van, secret. van Albr. v. Beieren, 279 n. 4.
 — Mr. Philips van, 13, 17, 18.
 LEIDERDORP; Regulierenklooster Engendaal, 46 vlg., 234, 236, 244, 248; prior, 294 n. 5.
 Tertiariessenklooster St. Margaretha, zie *Leiden*.
 LEK, De, 134.
 LEKDIJK Benedendams, 121, 134 n. 5.
 LEO X, paus, 262, 287.
 LEUVEN, 160; Universiteit, 31, 142, 186, 222 n. 2.
 LICHTENBERG, Jacobus van, proost v. St. Pieter te Utrecht, 297.
 LIER, De, 70 n. 5.
 LYSBETH Huge Ghysbrechtsz. wed., 342, 344.
 LIMBURG, hertogdom, 24, 207, 239 n. 2.
 LIMMEN, 177.
 LISSE, 70 n. 5.
 LODEWIJK van Beieren, Roomsche koning, 13.
 — van Bourbon, bissch. v. Luik, 38, 39, 306 n. 3.
 — IX, de Heilige, koning v. Frankrijk, 50.

- LODEWIJK, XI, koning v. Frankrijk, 32 n. 7, 40 vlg., 143, 194, 198, 264 n., 268 vlg.
 — XII, koning v. Frankrijk, 262.
 — van Male, graaf v. Vlaanderen, 24.
 — zie *Heyde*.
 LOEF, bode v. Haarlem, 256 n. 6.
 LONGEUIL, Pierre de, bissch. v. Auxerre, 39.
 LOOSDRECHT, 184 n. 1.
 LOOSDUINEN, 105.
 Nonnenabdij O. Cist., 71, 85 vlg., 192, 207, 252; abdis, 104 n. 2, 105, 198, 199, 208 n. 7.
 LOPSEN, zie *Leiden*.
 LOTHARINGEN, 232.
 LOUCHET, Ogier, dienaar van Jan v. Lannoy, 281 n. 10.
 — Philippe, klerk, 281.
 LUIK, bisdom, 16, 37 n. 4, 38, 130, 297, 306 n. 3, 312; bissch.: *Lod.* v. Bourbon; aartsdiaken v. Condroz: *Sluys* (Simon v. d.).
 — stad, 38; deken v. St.-Martin, 76; kan. v. St.-Lambert: *Marliano*.
 — Sticht, 40, 199, 264 n. 2, 265.
 LUXEMBURG, hertogdom, 29, 39, 83, 207, 239 n. 2.
 LYON, aartsbisdom, 39; aartsbissch.: *Karel* v. Bourbon; stad, 52 n. 2.

M.

- MAARTENDIJK, Sint; St. Maartenskerk, 245; deken: *Ruysch*; kan.: *Gapinge* (Pieter v.).
 MAASLAND, 188 n. 3.
 MAASRICHT; St. Servaaskerk, 296 n., 297 n. 5; proost: *Haneron*; kan.: *Steenberch*, *Scade*.
 MACHTELD van Brabant, gravin v. Holland, 49.
 MÂCON, bisdom, 39; bissch.: *Hugonet* (Étienne).
 MANDERE, Wouter van der, raad van Ph. d. G., proost v. O. L. Vr. te Brugge enz., past. v. Gouda, 287 vlg.
 MARBORCH, Paulus van, prior der Predikheeren te Haarlem, 82 (zie ook *Paulus Snyder*).
 MARCHANT, Jean, biechtvader van J. z. Vr., bissch. v. Bethlehem, 53.
 MARGARETHA van Bourgondië, gravin v. Holland, 81 n. 3.
 — van Brabant, gravin v. Vlaanderen, 24.
 — van Kleef, gravin v. Holland, 49, 50.
 — van Vlaanderen, hertogin v. Bourg., 24.
 — van York, hertogin v. Bourg., 257.
 MARIA, hertogin v. Bourg., 45 n. 4, 158 n. 1, 203 n. 1, 274 n. 6.
 MARIËNHAVEN, zie *Warmond*.
 MARIËNPOEL, zie *Oegstgeest*.
 MARLIANO, Mr. Raimondo da, 222.
 MARTEN (Martin), zie *Porée*, *Steenberch*.
 MARTIALIS Auribelli, gen. der Dominicanen, 259, 260, 261 n. 2.
 MARTINUS V, paus, 27 vlg., 29, 49 n. 6, 55, 149 n. 7.
 MATENESSE, Elisabeth van, abdis v. Rijnsburg, 201, 202, 283.
 — Willem van, abt v. Egmond, 60 n. 3, 64, 98 n. 1, 109, 286, 294 n. 3.
 MATTHEUS, zie *Brakel*, *Teeukijn*.
 MAXIMILIAAN, aartshertog v. Oostenr., Roomsche kon., keizer, 45 n. 4, 148 n. 1, 158 n. 1 en 2, 203 n. 1, 257, 274 n. 6, 284, 331.
 MECHELEN, 35, 160 vlg., 217, 221, 223, 238 n. 3; Parlement van, 107, 185 n. 5, 217, 218, 222, 223, 228, 232, 233, 235, 236, 288, 313, 314 vlg.
 St. Romboutskerk; proost: *Sluys* (Simon v. d.).
 Minderbroedersklooster, 255.
 Predikheerenklooster, 57 n. 1, 65 n. 4.
 MEDEMBLIK, 84 n. 6, 85 n. 1, 113 n. 5, 322, 324.
 MEER, Jan van der — Jansz., schepen v. Haarlem, 221 n. 3.
 MÉNARD, Quentin, aartsbissch. v. Besançon, 39.
 MESDACH, L., secret. van Ph. d. G., 332, 333.
 M(e)YE, Anthonis Ghysbertsz. van der, kapelaan te Delft, 292 n. 4.
 — Gysbrant van der, scholaster te Gouda, 292.
 — Gijsbrecht van der, secret. v. d. Raad v. Holland, 292 n. 4.
 — Hendrik van der, raad v. Holland, 335, 344.
 — Jan van der, raad v. Holland, 114 n., 292.
 MICHEL de Wilde, Mr., proc.-gen. en raad v. Holland, 170, 177, 335, 344.
 MIDDELBURG, 21, 75 vlg., 109 n. 4, 128, 146 n. 2, 162 n. 5, 163 n. 3, 181, 182 n. 4, 293; school, 293.
 St. Maartenskerk (Westmunster), 197 n. 5, 245, 284.
 St. Pieterskerk (Noordmunster), 271; kapittel, 109 n. 4, 146 n. 2, 199 n. 1, 271; deken: *Soillot*; kan.: *Brakel*, *Teeukijn*, *Pasquier Louis*.
 O. L. Vr. abdij O. Praem., 207; kerk, 285; abt, 18, 64, 69, 70 n. 5, 182 n., 189 vlg., 199 n. 1, 208, 209, 211; zie ook *Damme* (Pieter v. d.), 's Gravenzande (Joh. v.).
 Augustijnenklooster; kerk, 46, 245.
 Minderbroedersklooster, 48, 257; kerk, 128.
 MILDE, Mr. Pieter de, pensionaris v. Leiden, 226 n. 1.
 MILET, Mr. Jean, secret. van Ph. d. G., 296, 325.
 — Jean, bissch. v. Soissons, 39, 306 n. 3.

MILET, Mr. Pierre, secret. van Ph. d. G.,
proost v. West-Friesl. en v. Leiden,
past. v. Hoorn enz., 283, 291, 296,
306—311, 312.

MOLENBECK (Brab.); pastoor: *Steenberch*.
MONNIKENDAM, 84 n. 6, 324; St. Nicolaas-
kerk, 108 n. 1, 270, 277 n. 1.

MONNIKHUIZEN, Kartuijzerklooster bij Arn-
hem, 44.

MONSTER, 70 n. 5, 85 vlg., 117 n. 3, 129 n. 1.

MONTFOORT, Hendrik, heer (burggraaf)
van, 134 n. 3.

— Jan, heer (burggraaf) van, 121.

— Willem van, proost v. Oudmunster
te Utrecht, 176.

MONTLHÉRY, 265.

MONTPELLIER, Kap.-Gen. der Domini-
canen te, 259 vlg., 261.

MONTSON, Jean de, O. P., 50 vlg.

MORTON, Robert, kapelaan van K. d. St.,
past. v. Goudswaard, 290.

MUIDEN, 84 n. 6, 89 n. 1, 106 n. 4, 114 n.,
140 n. 9.

MUIDERBERG; pastoor, 126 n. 2.

MUNSTER, bisdom, 38 n. 6, 133.

N.

NAALDWIJK, 70 n. 5.

NAALDWIJK, Willem van, heer v. Naaldw.,
rentmeester gen. v. Holland, 77.

NAARDEN, 84 n. 6, 89 n. 1, 113 n. 2, 114 n.,
204 n. 2 en 4, 324; St. Vituskerk, 108 n. 1.

NAMEN, graafschap, 72 n. 1, 200 n. 1, 201,
202, 207, 222, 239 n. 2.

NANCY, 238.

NAN(N)I, zie *Numai*.

NECK, Jan van, de Groote Prior, prior der
Predikheeren in Den Haag en in Haar-
lem, 56—67, 259, 280, 293.

NEK (bij Purmerend), 57.

NEUSS, 216, 223, 229, 233, 265.

NEVERS, bissch. v.: *Germain*.

— Jan, graaf v.: *Jan zonder Vrees*.

NIBBIKSWOUD; kerk, 278 n. 3.

NICOLAAS V, paus, 34—38 *passim*, 90, 98
n. 1, 136, 138, 160, 251, 252, 295 vlg.

NICOLAAS, zie *Cues*.

NICOPOLIS, 25, 35.

NIEDORP, schout van, 184 n. 1.

NIEUWLAND; pastoor, 284, 290 n. 5.

NIEUWLICHT, zie *Utrecht* en *Westerblokker*.

NIJMEGEN, 111; Kap.-Gen der Domini-
canen te, 261 n. 2.

NOORDWIJK, 70 n. 5, 112, 129.

Tertiarissenklooster St. Barbara, 81 n. 3.

NOORDWIJK, Jan, heer van, 86 n. 1.

— Johan van, kapelaan te Rijnsburg, 284.

NOORDWIJKERHOUT, 86 n. 1.

Abdij Leeuwenhorst, zie *Leeuwenhorst*.

NUMAI (Nanni), Alessandro, bissch. v.
Forli, pausel. legaat, 205 n. 1, 214 n. 1,
227 n. 4, 229 vlg., 232.

O.

OEGSTGEEST, baljuw van, 111.

Regularissenklooster Mariënpool, 43 (cf.
44: Oudewater), 94 vlg., 191, 248.

OIS(T)DORP, Mr. Jan van, raad v. Holland,
deken v. d. Hofkapel, 281, 344.

OLIJSLAGER, zie *Jacob*.

OOM VAN WIJNGAARDEN, geslacht, 61 n. 5.

— Mr. Tielman, raad v. Holland, 344.

OOSTBROEK, zie *Utrecht*.

OOSTENDE, Margaretha van, abdis v.
Rijnsburg, 274.

OOSTERBLOKKER, 291; pastoor, 301 n. 3,
303 n. 4.

OOSTERWIJK (bij Leerdam); kerk, 108 n. 2.

OOSTVOORNE; St. Pancraskerk, 271; kapittel,
271; deken: *Borselen* (Jac. v.), *Busnois*.

OOSTWOUD; kosterij, 278 n. 3.

ORLEANS, Lodewijk, hertog van, 26, 27,
51 vlg.

UDENBURG (W. Vlaand.), abdij O. S. B.;
abt, 251.

OUDEKERK A. d. IJSEL; kerk, 184 n. 1, 240.

OUDE TONGE; kerk, 283 n. 3.

OUDEWATER, 84 n. 6, 129, 130 n. 1, 324;
kerk, 108 n. 1.

Besloten nonnen, 44.

Tertiarissenklooster St. Ursula (Elf-
duizend Maagden), 148 n. 4, 157, 341.

ODORP; Carmelietenklooster ter Zwane-
velt, 157, 253 n. 1.

ODWIJK, zie *Utrecht*.

OVERIJSEL (Oversticht), 140, 142 vlg.

P.

PAILLIARD, Jean, kapelaan te Delft, 282.

PARIS, 27; Dominicanenklooster St.-
Jacques, 51; Universiteit, 25, 50 vlg.,
53 n. 2, 58 n. 3, 150.

PASQUIER Louis, kapelaan van K. d. St.,
285.

PASSAGE, Philippe du, zanger van K. d. St.,
293 n. 3.

PASSERT, Jan, 79.

— Peter, 79.

PAULUS II, paus, 41.

PAULUS (Pauwels) Snyder, prior der Predik-
heeren te Haarlem, 65 n. 1 (zie ook
Marborch).

PERUGIA, Kap.-Gen. der Dominicanen te,
54 n. 4.

PETIT, Jean, 27, 53.

PHILIPS de Stoute, hertog van Bourgondië,
24—26, 27, 51 vlg., 217, 252 n. 6.

— de Schoone, aartshertog v. Oostenr.,
hertog v. Bourg., 204 n. 4.

— IV, de Schoone, koning v. Frankr., 13.

— II, koning v. Spanje, 40, 207 n. 1.

— zie *Leiden*.

PIACENZA, zie *Plaisance*.

PICARDIË, 77, 141, 224.

- PICKENET, Segerus, pastoor v. Zunderdorp, 290 n. 5.
 PICQUIGNY, Verdrag v., 269.
 PIERRE, zie *Bins, Longueil, Milet*.
 PIETER Beurse, organist van K. d. St., 293 n. 3.
 — Bruyn (Haarlem), 131 vlg.
 — Jan, Mr., (Haarlem), 164 n. 4.
 — pastoor v. Lambertschaag, 301 n. 3, 303 n. 4.
 — de Vriese, kapelaan van K. d. St., 291.
 — (Petrus), zie *Buys, Enguechin, Milde, Scatter*; zie ook *Pierre*.
 PIGNON, Laurent, O. P., biechtvader van Ph. d. G., bissch. v. Bethlehem, later v. Auxerre, 53, 54 n. 5, 267 n. 4.
 PIJNAKKER, 124 n. 5.
 PISA, Concilie van, 26, 53.
 PIUS II, paus, 32 n. 7, 36, 37 vlg., 151 n. 1, 152, 226 n. 2, 260, 283, 286, 297.
 PLAISANCE, Forteguerre de, aalmoezenier van Ph. den G., proost v. West-Friesl., later bissch. v. Atrecht, 295 n. 1, 300—302, 303, 312.
 POELDIJK, 70 n. 5, 114 n.
 POELGEEST, Gerard van, abt v. Egmond, 201.
 — Jacob van, abt v. Egmond, 145 n. 4, 252, 286.
 POES, zie *Dirk*.
 POITIERS; bissch.: *Clugny*.
 POORTVLIET, 130; kerk, 271, 281; school, 108 n. 4.
 PORÉE, Martin, O. P., biechtvader van J. z. Vr., bissch. v. Atrecht, 52 vlg., 54 n. 5, 57, 110 n. 5.
 PORTUGAL, 163; zie *Isabella*.
 POT, Philippe, heer van La Roche-Nolay, 341.
 POTTER VAN DER LOO, Mr. Jacob, raad v. Holland, kan. in Dordrecht, Tholen en Den Haag, 114 n., 281.
 POUPET, Guillaume de, 341.
 PU(I)LLOYS, Joh., kapelaan van Ph. d. G., past. v. Woerden en IJsselstein, 290.
 PURMERLAND, schout van, 112.
 PUTKUIP, 66, 121 n. 4.
 PUTTEN, heerlijk., 119 n. 3, 220, 270, 271, 280; provisor en deken, 77 n. 3.

R.

- RAAPHORST, Albrecht van, schout v. Haarlem, 141 n. 6.
 RAIMOND(o): *Marliano*.
 RANDEN, Gerard van, vic.-gen. in spirit. van den bissch. v. Utrecht, 122 vlg.
 RANSDORP; kerk, 290.
 REIMERSWAAL, 177 n. 3, 181 n. 5, 274 n. 1; baljuw, 124 n. 4; school, 292.
 St. Pieterskerk, 271; kapittel, 271, 274 n. 1.

- Regulierenklooster O. L. Vr. Paradijs, 221 n. 6.
 REIMS, aartsbisdom, 37 n. 4, 272 n. 4.
 REYN Gerritsz., bode, 324.
 RHENEN, 140.
 RHODOS, 78.
 RIETVELT, Mr. Gijsbrecht van, proost v. West-Friesl., 294 n. 3, 300—306.
 RIJNLAND (Deutschland), 33, 229.
 — (Z. Holl.), 92, 151 n. 2; baljuw, 129 n. 1; provisor, 56, 77 n. 3, 113 n. 6, 119 n. 2, 166 n. 3, 172, 173 vlg., 183 n. 5, 227 n. 1.
 RIJNSBURG, 62, 72 vlg., 105, 111 vlg., 131, 202, 207.
 Nonnenabdij O. S. B., 70, 72—74, 191, 198, 199, 201, 202, 251 vlg., 287 n. 2; Gravenkapel, 274, 283 vlg., 298; abdis, 19 n. 1, 104 n. 2, 112, 131, 198, 199, 201, 202, 208 n. 7, 209, 212, 274, 287 n. 2, zie ook *Langerak* (Bertha v.), *Matenese* (Elisab. v.), *Oostende* (Marg. v.).
 RIJSEL, 35, 195, 239 n. 2; St.-Pierre, proost: *Plaisance*; Predikheerenklooster, 259, 260 vlg.; Rekenkamer, 72.
 RIJSWIJK; kerk, 271.
 Klooster Syon, zie *Delft*.
 ROBERT, zie *Morton*.
 RODE, Gillis van, dienaar der grafelijkh. in Zeeland, 76 n. 1.
 RODENBURG, zie *Leiden*, Tertiariissenkl. St. Margaretha.
 ROLIN, Jean, bissch. v. Autun, kard., 35, 39.
 — Nicolas, kanselier v. Bourg., 31, 35, 39, 308.
 ROLINS, zie *Christiaan*.
 ROME, 90 n. 4, 194, 254; als zetel v. d. paus, *passim*.
 ROSIMBOS, Mr. Jean de, pastoor v. Haarlem, 289 vlg.
 — Jean de, heer v. Fourmelles, 289 n. 3.
 ROTTERDAM, 71, 184 n. 1, 200, 264 n., 289, 322, 324.
 St. Laurenskerk, 244.
 Dominicanessenklooster St. Cecilia, 46.
 Predikheerenklooster, 148, 259, 261.
 Regularissenklooster St. Agatha, 152 n. 6.
 Tertiariissenklooster St. Agnes, 98 n. 4.
 ROUBAIX, Jean, heer van, 47 n. 3.
 RUBEMPRÉ, bastaard van, 128, 268.
 RUDOLF van Diepholt, bissch. v. Utrecht, 22, 45 n. 1, 56, 62 vlg., 92 n. 3, 93, 94 n. 1, 114 vlg., 120, 133, 134 n. 5, 168, 169, 171, 248, 273 n. 2, 277, 295, 304, 319.
 RUVEN, Claes van, burgemeester v. Haarlem, 141 n. 6.
 RUYCHROCK, Jan, raad v. Holland, 335.
 — van der Werve, Philips, raad v. Holland, 344.
 RUYSCH, Mr. Jacob, raad v. Holland, deken v. d. Hofkapel, past. v. d. Nieuwe Kerk te Delft, 281, 282, 288 n. 7, 344.

S.

- SAINT-OMER, 194; Minderbroedersklooster, 254.
 SAINT-QUENTIN, 264 n.; kan.: *Brakel*.
 SAKSISCHE PROV. der Dominicanerorde, 57, 60, 258 vlg.
 SALUBRIA, zie *Siliwri*.
 SAVOYE, 34 n. 5, 262.
 SCADE, Mr. Joh. proost v. St. Pieter te Utrecht, 297.
 SCATTER, Mr. Hendrik, 294 n. 5.
 — Pieter, deken v. Zierikzee, 294 n. 3.
 SCHAGEN, 322.
 SCHIEDAM, 152 n. 6, 200, 204 n. 2, 322, 324.
 SCHIELAND, provisor van, 77 n. 3, 170.
 SCHOERLE, Andries van, proost v. West-Friesl., 300.
 SCHÖNENSTEINBACH (Elzas, tusschen Mülhausen en Ensisheim), Dominicanessenklooster, 49 vlg.
 SCHOONHOVEN, 77 n. 3, 129, 134, 204 n. 2, 232, 324.
 Carmelietenklooster, 246 n. 3.
 Regulierenklooster St. Michiel in Den Hem bij S., 245, 248.
 SCHOORL; kosterij, 278 n. 5.
 SCHOTEN, Pieter van, commandeur v. St. Jan te Haarlem, 172, 185 n. 5, 198.
 SCHOTLAND, 255.
 SCHOUWEN, provisor en deken van, 182.
 SEIGNART, Engueran, O. P., biechtvader van K. d. St., bissch. v. Siliwri, later v. Auxerre, past. v. Hoorn enz., 54, 291, 311.
 SIGISMUND van Luxemburg, Roomsche koning, 26, 30.
 SILIWRI (Salubria), bisdom in partibus infid.; bissch.: *Laude*, *Seignart*.
 SYON, zie Delft.
 SIXTUS IV, paus, 41, 49 n. 6, 67, 222 n. 2, 233, 285, 289, 298, 316.
 SLOTEN, 170.
 SLUIS, 78.
 SLUYS, Mr. Jan van der, 284 n. 2.
 — Mr. Pieter van der, pastoor v. d. Nieuwe Kerk te Delft, 288.
 — Mr. Simon Doedenz. van der, arts van Ph. d. G., Domproost te Utrecht enz., 283 vlg., 289, 298.
 SNYDER, zie *Floris* en *Paulus*.
 SOILLOT, Mr. Charles, secret. van Ph. d. G. en K. d. St., deken v. St. Pieter te Middelburg en v. St. Maria te Geervliet, 280, 284 vlg.
 SOISSONS, bisdom, 39; bissch.: *Milet* (Jean; aartsdiaken v. Brie: *Milet* (Pierre)).
 SONNANS, zie *Souvans*.
 SOUVANS (Sonnans), Jean de, ontvangergen. der nieuwe acquesten, 219 n. 2, 220, 225, 239.
 STEELAND, Mr. Joost van, 282.
 — Sygerus van, 282.

- STEENBERCH(E), Mr. Marten (van), secret. v. Ph. d. G. en K. d. St., deken v. St. Lievensmunster te Zierikzee en v. St. Goedele te Brussel enz., 283 vlg., 296 n.
 — Martinus (onderscheiden v. d. voorgaande), vicaris te Oude Tonge, 283 n. 3.
 STE(E)NRYCK, Theod., secret. v. Ph. d. G., kan. v. St. Jan te Utrecht, 295 n. 1.
 STEIN, zie *Gouda*.
 STEVEN Jansz., kapelaan van K. d. St., 291.
 STRIJEN, heerlijk., 220, 270.

T.

- TATINCK, Heer, provisor v. Kennemerl., 175 n.
 TEEUKIJN, organist van Ph. d. G., kan. te Middelburg, 282.
 TERWAAN (Théroutanne), bisdom, 38, 312; bissch.: *David* v. Bourg., *Hendr.* v. Loth., *Jeune*.
 TEXEL, 84 n. 6.
 THÉROUANNE, zie *Terwaan*.
 THOLEN, stad, 109 n. 4, 130; baljuw, 109 n. 4; school, 275 n. 1.
 O. L. Vr. kerk, 271; kapittel, 109 n. 4, 271; kan.: *Busnois*, *Potter*.
 THOMAS Gerbrandtsz., pr., 313 vlg.
 THONIS van der Borch, dienaar der grafelijkh. in Zeeland, 76 n. 1.
 THYMAN, zie *Coninck*.
 TIEL, 66; Dominicanessenkl. bij T., zie *Westroyen*.
 TOUL, bisdom, 39.
 TOURS, 33 n.
 TRESLONG, Lodewijk van, raad v. Holland, 102 n. 4, 335.
 TRIER, aartsbisdom, 33, 39.
 — stad, 161; Joh., abt v. St. Maximin O. S. B., 251.
 TROYES, bisdom, 53 n. 6.

U.

- URBANUS V, paus, 24.
 — VI, paus, 25 n. 2.
 URDEMANN, Heinrich, deken v. St. Andreas te Keulen, 230.
 UTENHOVE, Johannes, vic.-gen. der Hollandsche Congregatie der Dominicanen, 249, 259, 260, 261.
 UT(T)ERWEER, Mr. Dirk, provisor v. Delfland, 294 n. 3.
 UTRECHT, bisdom, 15 vlg., 22, 25 n. 2, 28, 30, 37 n. 4, 38, 55, 114 vlg., 133 vlg., 139 vlg., 208 n. 7, 209, 252, 296 n. 2, 297, 312 en *passim*.
 bisschoppen, *passim*, zie *Brederode* (Gijsbr. v.), *David* v. Bourg., *Fred.* v. Zierik, *Hendr.* v. Beieren, *Jan* v. Arkel, *Jan* v. Diest, *Rud.* v. Diepholt, *Wahr.* v. Meurs, *Zweder* v. Culemborg.

UTRECHT, Sticht, 16, 40, 44, 62, 133 vlg., 139 vlg., 258 n. 2, 295 en *passim*.
 — stad, 38, 44, 62, 63, 66, 67, 111, 119 n. 2, 121, 133 vlg. *passim*, 139 vlg. *passim*, 147, 161, 169 en *passim*; kerkel. rechter, 17, 115 vlg., 121, 123, 125 n. 2, 146, 164, 169, 184; Vijf Kerken (prelaten en gemeen kapittel), 19 n. 1, 66, 121, 133, 134 n. 5, 135.
 Domkerk (St. Maarten), 162, 166, 245 n. 1, 282; Domkapittel, 16, 162, 166 vlg., 185 n. 5, 270 n. 2, 299—316, 338 vlg.; kanunniken: *Colentier*, *Gent* (Fr. v.), *Glimes*, *Milet* (Pierre), *Plaisance*, *Rietvelt*, *Scade*, *Schoerle*, *Wassenaar* (Dirk en Philips v.), *Zoudenbalch*; Domproost, 16, 18, 77 n. 3, 114 n., 208 n. 7, 298 en *passim*; zie ook *Brederode* (Gijsbr. v.), *Sluys* (Simon v. d.).
 St. Janskerk; proost: *Wassenaar* (Dirk v.); kan.: *Puilloys*, *Steenwyck*.
 St. Mariakerk; kan.: *Gijsbr. de Waal*, *Puilloys*.
 St. Salvator (Oudmunster); deken, 125; proost, 16, 114 n., zie ook *Brederode* (Gijsbr. v.), *Montfoort* (Willem v.).
 St. Pieterskerk; kapittel, 271 n. 1, 273 n. 3; proost, *Bourgondië* (Jan v.), *Lichtenberg*, *Scade*.
 Abdij St. Paulus O.S.B.; abt: *Poelgeest* (Jac. v.).
 Deutsche Orde, landcommandeur, 75 n. 1, 125.
 Johanniterorde, landcommandeur, 172.
 Minderbroedersklooster, 183, 256, 258 n. 2.
 Predikheerenklooster, 48, 49, 55, 67, 258, 260.
 Abdij Oostbroek O.S.B. bij Utr.; abt, 83, 304.
 Nonnenabdij Oudwijk O. S. B. bij Utrecht, 44.
 Kartuizerklooster Nieuwlicht (Bloemendaal) bij Utr., 44, 70, 91 n. 2.
 Regularissenklooster Jerusalem bij Utr., 44.
 Regulierenklooster Vredendaal bij Utr., 44.
 UTRECHTSCH KAPITTEL der Tertiariissen, 20 n. 3, 149 n. 7, 155, 248; minister-gen., 211 n. 2.
 UUTKERKE(N), Roeland van, stadh. en kapitein v. Holland, 47 n. 3.

V.

VALAN, Guillaume de, O.P., bissch. v. Bethlehem, later v. Évreux, 51, 53.
 VALENCIENNES, Verdrag van, 59; Predikheerenklooster, 261.
 VEENHUIZEN, 177 n. 3; kerk, 278 n. 3.
 VELSEN; kerk, 136 n. 1, 273 n. 2, 282.
 VENHUIZEN, 113 n. 5.

VIANEN, Dirk van, 78 n. 1.
 VIDEMAN, zie *Urdemann*.
 VIER AMBACHTEN, 79 n. 3.
 VLAANDEREN, 24 vlg., 77, 201, 207, 217, 232, 239 n. 2, 258, 266, 317.
 — Fransch, 239 n. 2.
 VLAARDINGERAMBACHT, schout en schepenen, 171.
 VLISSINGEN, Lodewijk, heer van, 56, 58.
 VOORHOUT; kerk, 277 n. 2.
 VOORNE, heerlijk., 71, 220, 257.
 VREDENDAAL, zie *Utrecht*.
 VRIESE, De, zie *Claes*, *Pieter*.

W.

WAAL, De; kerk, 273 n. 2, 278 n. 3.
 WALCHEREN, 18, 75 vlg.; deken en provisor, 18, 77 n. 3, 122, 173 n. 2, 182 n. 4.
 WALRAVEN van Meurs, bissch. v. Utrecht, 62, 79 n. 2, 120, 133, 145, 277, 300 vlg.
 WALTERUS Vliet, pater v. Faconshof te Antwerpen, 216 n. 3.
 WANDEL, Jan, secret. v. d. Raad v. Holland, 141 n. 2.
 WARDER; kosterij, 108 n. 4.
 WARMEHUIZEN, 184 n. 4.
 WARMOND; klooster Mariënhaven O.Cist., 43, 234, 240.
 Tertiariissenklooster St. Ursula (Elfdruizend Maagden), 19 n. 1.
 WASSENAAR, geslacht, 61 n. 5, 303, 305, 308.
 — Dirk van, proost v. St. Jan te Utrecht en v. St. Pancras te Leiden, proost v. West-Friesl., past. v. Haarlem enz., 289, 303—307.
 — Jan, heer van, raad v. Holland, 111, 335.
 — Philips van, kan. ten Dom, proost v. West-Friesl., 294 n. 3, 307—311.
 WATERINGEN, 70 n. 5.
 WATERLAND, Waterlanders, 84, 211 n. 2, 270.
 WEENEN, Concordaat van, 32.
 WEESP, 84 n. 6, 97 n. 1, 106 n. 4, 114 n., 139 n. 1, 264 n.
 Tertiariissenklooster St. Jan Evang. (Oude Hof), 97 n. 1.
 WENDISCHE steden der Deutsche Hanze, 80, 173.
 WENNINGEN, Joh. von, bissch. v. Bazel, 312 n. 3.
 WERVE, zie *Ruychrock*.
 WESTERBLOKKER, 291.
 Regulierenklooster Nieuwlicht, 105, 227 n. 5, 248.
 WEST-FRIESLAND, 16, 106 n. 2, 113, 155 n. 1, 158, 184 n. 2, 227, 236, 264 n., 270, 291, 299—316.
 — Proosdij van, 107 n. 4, 109 n. 3, 185, 226, 299—316; proost, 16, 90, 179, 211, 299, zie *Colentier*, *Haneron*, *Milet* (Pierre), *Plaisance*, *Rietvelt*, *Schoerle*, *Wassenaar* (Dirk en Philips), *Zoudenbalch*.

WEST-FRIESLAND, Deken van, 77 n. 3, 113, 183 n. 5, 299; zie *Jan Goyer, Zijbekarspel* (Jan v.).

WESTKAPELLE, 182 n. 4.

WESTROYEN, Dominicanessenklooster bij Tiel, 57 n. 1, 65 vlg.

WESTWOOD, 113 n. 5, 188 n. 3, 291; kerk, 291.

WIELANT, Mr. Philips, 233.

WIERINGEN, 84 n. 6, 170.

WIJDENES, 113 n. 5.

WIJK BIJ DUURSTEDEN, 65 n. 4, 185, 231 vlg.

WILDE, De, zie *Claes, Goeswijn, Michiel*.

WILHELMUS VASORIS O.P., bissch. v. Sarepta, wijbissch. v. Doornik, 260 n. 3, 359.

WILLEM II, graaf v. Holland, Roomsche koning, 48, 49, 85.

— III, gr. v. Holl., 17, 18, 19, 20, 85 n. 2, 119, 324 n. 3.

— IV, gr. v. Holl., 18.

— V, gr. v. Holl., 13, 17, 21, 49.

— VI, gr. v. Holl., 19, 21, 49 vlg., 257, 342 vlg.

— Claesz, kapelaan van K. d. St., 291.

— Engelbrechtsz, rentmeester-gen. v. Holland, 83, 293 (zoons: Dirk, Willem, Philips en Berthelmeeus).

— Willemsz. (Leiden), 131 n. 1.

— zie *Brunaert, Cloppier, Legrain*.

WINDESHEIM, prior van, 243 n. 1.

— Kapittel van, 243 n. 1, 248.

WINGARDEN, zie *Oom* van Wijngaarden.

WISSE GERRITZ., bode, 77 n. 3, 135 n. 3.

WOERDEN, 71, 84 n. 6, 121, 231; pastoor: *Puilloys*.

WORMER; parochie, 108, 273 n. 1; kerk, 290.

Z.

ZANDE, Pieter van den, secret. v. Albr. v. Beieren, Willem VI en Jacoba v. B., 279 n. 4.

ZANDWIJK; Dominicanessenklooster, zie *Westroyen*.

ZEVENBERGEN, 264 n.

ZIBRANT, pastoor v. Grootenbroek, 301 n. 3, 303 n. 4.

ZIERIKZEE, 112 n. 8, 118 n. 6, 128, 129 n. 4, 181, 182, 184 n. 2, 293; school, 293. St. Lievensmunster, 245, 271; kapittel, 69, 271, 285; deken: *Steenberch*.

Minderbroedersklooster, 46; kerk, 184 n. 1.

Predikheerenklooster, 49, 55, 244.

ZIJBEKARSPER, 188 n. 3; schout, 105.

ZIJBEKARSPER, Jan van, deken v. West-Friesl., 315.

ZIJPE, De, 151.

ZOETERWOUDE, 150 n. 5, 151, 190 vlg., 193 n. 2, 204, 220 n. 3, 237 n. 2.

Tertiariessenklooster St. Margaretha (Rodenburg), zie *Leiden*.

ZOUDENBALCH, Evert, proost v. West-Friesl., 311—315.

ZOUTELANDE; kerk, 285.

ZUID-BEVELAND, provisor en deken van, 77 n. 3.

ZUID-HOLLAND, 71, 155 n. 1; provisor van, 77 n. 3.

ZUNDERDORP; pastoor, 290 n. 5.

ZUTFEN; Predikheerenklooster, 259, 261.

ZWAAG; kerk, 278 n. 4.

ZWEDER van Culemborg, bissch. v. Utrecht, 22, 44, 55, 61, 62, 79, 149 n. 7, 300 n. 2.

ZWIETEN, Boudyn van, tresorier v. Holland, 45 n. 1, 46, 70, 94.

— Dirk Boudynsz. van, secret. en raad v. Holland, 324, 335, 339, 344.

— Jan van, schout v. Leiden, 228.

— Willem van, procureur der Holl. steden, 102.

ZWIJNDRECHT; Regulierenklooster Eemstein, 45, 239 n. 3, 240, 248, zie ook *Buyts*.

ADDENDA

- Blz. 49 n. 1: Ook M. Schoengen, *Monasticon Batavum* II: *De Augustijnsche orden*, Verhand. Ned. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterkunde, n. r. XLV (1941), 80, geeft eerst 1286 als stichtingsjaar.
- Blz. 65 n. 4: Blijkens Schoengen, *Monasticon Batavum* II, 182, worden enkele uit Westroyen afkomstige stukken bewaard in het archief der abdij Berne te Heeswijk.
- Blz. 243 n. 1: Schoengen, *Monasticon Batavum* II, 110, geeft eveneens 1450 als het jaar waarin de Tertiariërs van St. Hieronymus naar den Augustijnerregel overgingen.
- Blz. 246 n. 3: Muller, *Indeeling van het bisdom*, 390, noch Schoengen, *Monasticon Batavum* II, vermelden een Regulierenklooster te IJselstein. Römer, *Kloosters en abdijen* I, 439, vond het genoemd bij Boxhorn, *Tooneel van Hollandt* (1634), 309. Hij vermoedde verwisseling met het Cisterciënserklooster, doch durfde geen besliste meening te uiten.
- Blz. 253 n. 6: Blijkens vriendelijke mededeeling van Pater Fid. van den Borne O.F.M., verleende Jacoba van Beieren op 12 Juli 1428 aan het convent der Minderbroeders-Observanten te Gouda alle vrijheden en voorrechten die de andere reguliere orden in haar landen en in het bisdom Utrecht genoten. Op 21 Juni 1436 werd deze gunst door Philips den Goede bevestigd: *Syntagmata Prov. Germ. Inf.* (HS. in Prov.-arch. der Minderbroeders te Weert), „Classis XI”. Schlager, *Beiträge*, 98, vermeldt een gunstbewijs van hertog Philips d.d. 27 Maart 1436, waarmede waarschijnlijk de brief van 21 Juni bedoeld is.
- Blz. 260 n. 3: Deze bisschop is vermoedelijk niet Simon de Laude, maar Wilhelmus Vasoris O.P., bisschop van Sarepta, suffragaan van Doornik, die als gedelegeerde van bisschop David optrad. Hij wordt echter nergens elders als hertogelijk biechtvader vermeld: U. Berlière, *Les évêques auxiliaires de Cambrai et de Tournai* (1905), 133 vlg.

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to a botanical or geographical study. Some words like "plant", "tree", and "flower" might be discernible in certain lines.]

[The text in this section is also extremely faint and illegible. It appears to be a continuation of the list or entries from the previous section.]

STELLINGEN

I

De samenstelling door het Nederlandsche of het Belgische Historische Instituut te Rome van een *Corpus* van pauselijke oorkonden, betrekking hebbende op de Bourgondische hertogen, ware zeer gewenscht.

II

De politiek van Philips den Goede is, anders dan A.-M. en P. Bonenfant in *Le Moyen Age* XLV (1935), 10 vlg., betoogen, gericht geweest op de stichting van een Bourgondisch koninkrijk.

III

Waar Dr. T. S. Jansma tracht aan te toonen, dat het Bourgondische bewind voor Holland niet heilzaam zou zijn geweest (*Tijdschr. v. Gesch.* LIII, 1938, p. 337—365), is zijn bewijsvoering niet overtuigend.

IV

De veelomstreden vraag, of de Bastaard van Rubempré in September 1464 al dan niet getracht heeft in opdracht van koning Lodewijk XI van Frankrijk Karel den Stoute van het leven te berooven of te ontvoeren, is op grond van de beschikbare gegevens niet met beslistheid te beantwoorden.

V

Het door J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), 310, en door O. Cartellieri, *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (1926), 66, uitgesproken vermoeden, dat de hertog aan wien Dionysius Cartusianus zijn *De vita et regimine principum* heeft opgedragen, Philips de Goede zou zijn, wordt niet bevestigd door de aanwijzingen die het tractaat (*Opera Omnia* XXXVII, 373—497) zelf geeft.

VI

Het ontbreken van een bevredigende geschiedenis van het Holland-sche en Zeeuwsche zeewezen in de 15e en 16e eeuw vindt zijn oorzaak niet in het ontbreken of te spaarzaam vloeien der bronnen.

VII

Onjuist is wat de graaf de La Marck in zijn *Souvenirs* meedeelt over de omstandigheden, die in October 1789 hebben geleid tot het aanknoopen van betrekkingen tusschen den graaf van Provençen Mirabeau: *Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de La Marck*, éd. A. de Bacourt (1851) I, 122—126, 129, 131.

VIII

Het verdient aanbeveling, in de handboeken over Nederlandsche litteratuurgeschiedenis ook rekening te houden met de door Nederlanders in het Latijn geschreven letterkunde.

IX

M. Valkhoff, *Étude sur les mots français d'origine néerlandaise* (1931), verwaarloost te zeer het taalgebruik der Bourgondische kroniekschrijvers.

X

In de Oudheid is, anders dan gemeenlijk wordt aangenomen, misschien wel een voorbeeld van arbeidsontleding aan te treffen.

Kijkzalen voor Psychopaten
te Avereest,

